

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

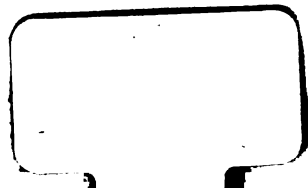
RVARD LIBRARY

BIY 7

RVARD DEPOSITORY
BRITTLE BOOK

934.39
K99 5th

HIERONYMUS

ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

J. BÉNIGNE BOSSUET.

I 723

GESCHIEDENIS

VAN

DE OPKOMST EN DEN ONDERGANG

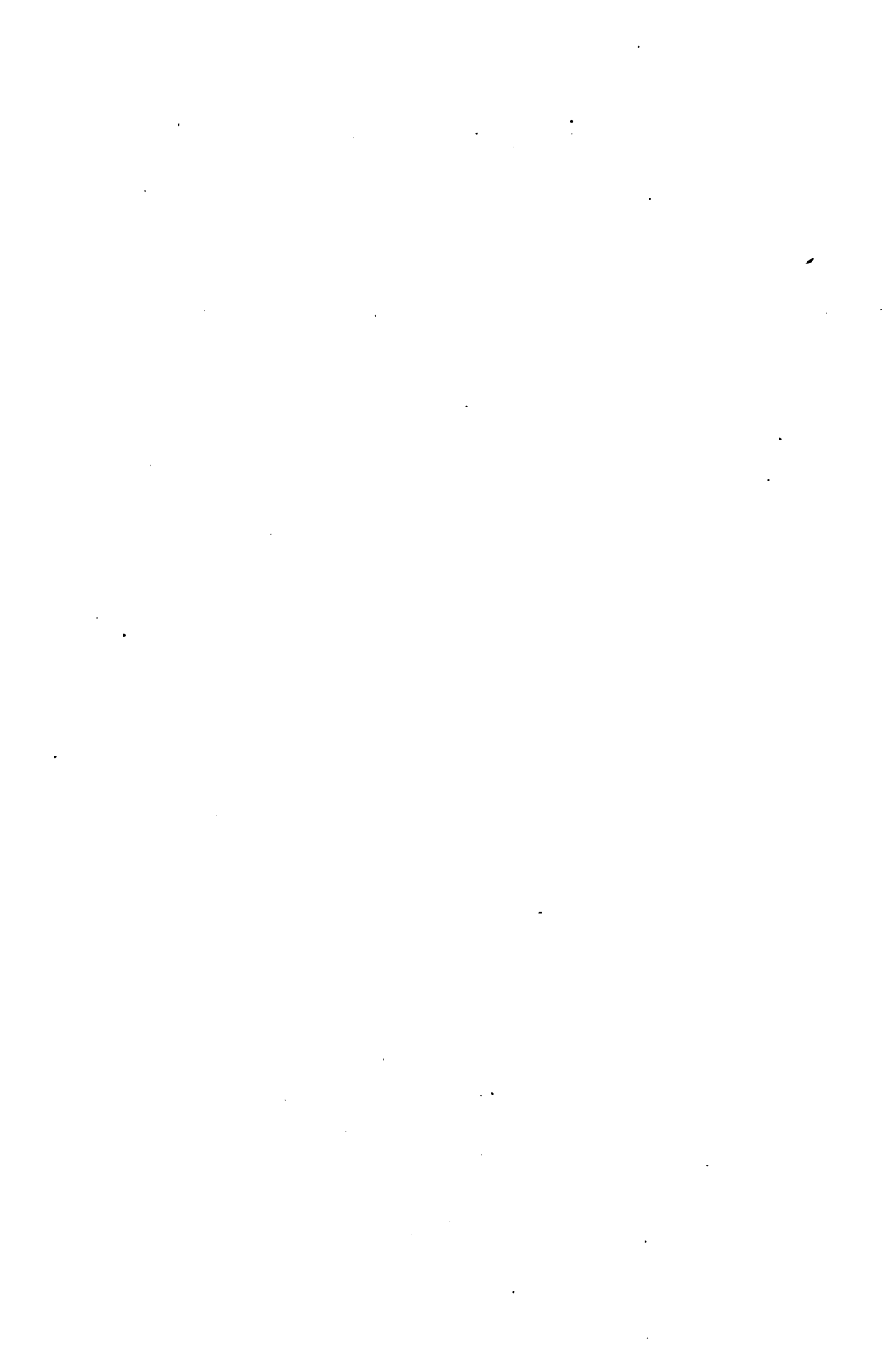
DER

GALLICAANSCHER KERK.

DOOR

Dr. E. F. KRUIJF,
Hoogleraar te Groningen.

—♦♦♦—
UTRECHT,
KEMINK & ZOON.
1883.

934.39
K94 g h

I N H O U D.

	Bladz.
VOORREDE.	VII
VERBETERINGEN.	XI
INLEIDING.	1

EERSTE AFDEELING.

OPKOMST DER GALLICAANSCH KERE.

EERSTE HOOFDSTUK.

Katholiek en Roomsch-Katholiek	10
--	----

TWEEDE HOOFDSTUK.

Ellips en Cirkel	33
----------------------------	----

DERDE HOOFDSTUK.

Anagni en Constanz	61
------------------------------	----

VIERDE HOOFDSTUK.

Het eerste concordaat	99
---------------------------------	----

	Bladz.
VIJFDE HOOFDSTUK.	
De Ligue	119
ZESDE HOOFDSTUK.	
Het optreden der Jezuïeten	150
ZEVENDE HOOFDSTUK.	
Richelieu	177
ACHTSTE HOOFDSTUK.	
De grenzen der onfeilbaarheid.	200
NEGENDE HOOFDSTUK.	
De Magna Charta der Gallicaansche kerk.	239

TWEEDE AFDEELING.

ONDERGANG DER GALLICAANSCH KERK.

TIENDE HOOFDSTUK.	
Een drievoudige overwinning	275
ELFDE HOOFDSTUK.	
Acceptanten en Appellanten	334
TWAALFDE HOOFDSTUK.	
De advocaten oorlog	377
DERTIENDE HOOFDSTUK.	
Twee uitersten	416

INHOUD.

v

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

	Bladz.
Philosophen en Jezuïeten	466

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Einde van het oude regime.	520
------------------------------------	-----

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Altaar tegen altaar.	584
------------------------------	-----

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Napoleon I en de Kerk	671
---------------------------------	-----

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

Besluit	771
-------------------	-----

NAAMREGISTER	841
-------------------------------	------------

V O O R R E D E.

De eerste Afdeeling van dit boek, in Juni '77 gedrukt ¹⁾, werd onder den titel „De opkomst der Gallicaansche kerk” in het openbaar aan de Hoogeschool te Utrecht verdedigd. De vervulling der toen gedane belofte, om, na ook den „ondergang” dier kerk beschreven te hebben het geheele werk uit te geven, bleef langer achterwege dan ik gedacht had. De omvang waartoe de tweede Afdeeling noodwendig komen moest, eischte veel arbeid, terwijl het mij sedert '78 opgedragen ambtswerk weinig tijd overliet voor studie welke daarmede geen verband hield.

Eindelijk gereed, bleek de pers der Uitgevers zoo bezet, dat er tusschen het afdrukken van het eerste en laatste vel der tweede Afdeeling geruime tijd verliep, iets, dat ik mededeelen moet opdat men zich niet verwondere over deze of gene opmerking (b. v. de Noot op blz. 286) of over het niet vermeld zijn van hetgeen in den allerjongsten tijd over het door mij behandelde onderwerp verscheen. ²⁾

1) Alleen blz. 10, welke wegens bijzondere omstandigheden herdrukt moest worden, maakt hierop uitzondering.

2) Titels op te geven van allerlei reeds sedert jaren verschenen boeken, welke ik niet las, kwam mij voor onnoodig te zijn. Wie er meer dan de hier aangehaalde wenscht te kennen, verwijs ik naar Catal. N° 309 van KÖHLER'S Antiquarium te Leipzig.

Wanneer ik echter thans de aandacht vestig op een artikel over: „Het karakter van Hendrik IV,“ geschiedt dit niet ter wille der volledigheid, of omdat ik het, hierin afwijkende van een duitsch Hoogleeraar ¹⁾, die meent dat het „nach keiner Seite etwas Neues“ geeft, bijzonder belangrijk acht, maar alleen omdat het mij noopt tot een woord van verweer.

De Hoogleeraar J. A. WIJNNE laat mij in bedoeld stuk (Gids '79 III) zeggen (blz. 412, 431), dat Hendrik IV reeds in 1589 de overtuiging had, dat hij zonder R. Kath. te worden nimmer Frankrijk's troon zou beklimmen. Bij mij staat (blz. 144 verv.) dat aan Hendrik IV toen die overtuiging door zijn voorganger werd nagelaten, eene erfenis dus welke hij al of niet kon aanvaarden, terwijl er ten overvloede nog volgt, dat hij haar wel „allengs“ tot de zijne moest maken. Van de beweerde „onderlinge tegenspraak“ is dus bij mij geen spoor te vinden. Verder laat Z.H.Gel. mij (blz. 412, 434) zekeren drank „schenken“, dien ik (blz. 146) slechts liet „bereiden“ voor iemand dien ik mij, getuige dat „bereiden“, wel afwezig gedacht zal hebben (zie Verbetering, bij blz. 145), terwijl het mij eindelijk als eene tekortkoming wordt aangerekend (blz. 435) dat ik bij zeker bekend woord 't welk ik (blz. 145), blijkens het weglaten der aanhalingsteekens, niet als historisch opgaf, verzuimde op te teekenen dat het historisch alles behalve vaststaat.

Over de samenkomst te Suresne aan welke in het Gidsartikel al zeer weinig gewicht gehecht wordt (blz. 433), kan ik hier niet in het breede handelen en

1) Dr. TH. SCHOTT in *Brieger's Zeitschrift für Kirchengeschichte*. Band V. S. 121.

verwijs dus naar de daar (blz. 434 Noot 1) vermelde bronnen. Er blijkt uit, dat, hoezeer de koningsgezinden ook hun best deden de onverzoenlijken te overtuigen dat de natuurlijke rechten op den troon welke Hendrik IV kon laten gelden, hen verplichtten hem als koning te huldigen, deze weigerden die rechten in een akatholiek te erkennen. Of hij nu al beloofd had roomsch te zullen worden gaf niets, men wist wat men van die beloften te denken had en bleef volstandig weigeren zich ook maar in het minste met den ketter in te laten. Er schoot den koning, dien men van dit alles dadelijk op de hoogte bracht niets anders over dan — en dit was resultaat der Conferentie — met vrij grooten spoed de brieven te verzenden welke de geestelijken samen riepen, die hem zouden onderrichten. De drank der bedwelming, naar welken de auteur van het Gids-artikel te vergeefs zoekt (blz. 434), bestond dus hierin: beloof zooveel ge wilt, maar zonder stappen te doen om aan die beloften uitvoering te geven wil de tegenpartij niets met U te doen hebben!

Wat de beoordeeling van die geloofsverzaking betreft, ik heb mij over haar niet zoo positief uitgelaten en haar niet als zoo zonder strijd volbracht voorgesteld als het bedoelde artikel (blz. 412, 435) het doet voorkomen. De woorden „vermoedelijk” en „scheen” op blz. 145 hebben toch ook hun beteekenis, terwijl mede enkele ernstig klinkende uitspraken des konings vermeld zijn.

Het bekende briefje aan Gabrielle, waarvan door mij in een Noot (blz. 146) melding is gemaakt, blijf ik nog als „te los voor de omstandigheid” (Gids blz. 448) aanmerken en zoo men het in zijn geheel naleest (Petitot XLVI p. 472) zal m. i. de opinie er over niet gunstiger worden.

Mocht Dr. WIJNNE ook mij gerekend hebben tot zeker koor van vrij slechte Christenen (blz. 435) dan meen ik, op grond ook van het thans door mij opgemerkte, recht te hebben daartegen ernstig te protesteeren terwijl ik mij bovendien verplicht reken de aandacht te vestigen op de volgende woorden van een fransch auteur: 1) „On nous trouvera sévère avec Henri IV. D'autres ont été plus indulgens, nous ne l'ignorons pas. En effet, c'est un si mince péché aux yeux du monde que de trafiquer de sa religion, surtout quand on n'en a pas! Acheter une couronne au prix d'une messe est, après tout, un assez bon marché, et quand on en fait d'ailleurs un noble usage, on est sûr d'être absous au tribunal de l'histoire.”

Nu dit werk voor het tribunaal van ons letterkundig publiek gaat verschijnen, vraag ik versooning voor de vrij lange lijst van Verbeteringen, terwijl ik ten slotte deze Geschiedenis eener Kerk, op welke onder ons tot heden slechts de aandacht gevestigd werd voor zoover zij met het fransche protestantisme of met Port-Royal in verband stond, in de welwillendheid aanbeveel van allen die in de komst van Gods koninkrijk belang stellen.

1) E. ROSSEEUW SAINT-HILAIRE. *Ce qu'il faut à la France*. Paris '61. p. 41.

VERBETERINGEN.

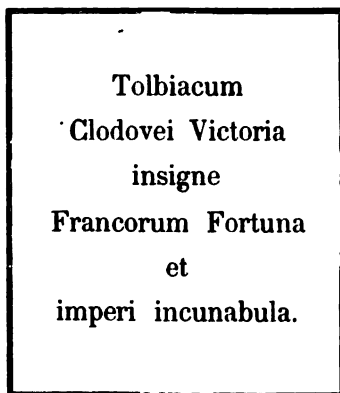
Lees op (Blz.) 27, (Regel) 26 onafhankelijkheid. — 52, 22 Frankrijk. — 95, 24 alleen kenmerkende. — 145, 29 met die van. — 152, 20 de Bausset. — 194, 11 sbirri. — 195, 3 Dec. 1639. — 229, 32 le sil. respectueux. — 230, 32 de Harlay. — 259, 8 den 6^{den} Mei. — 260, 10 in 1662. — 269, 22 den 1sten Oct. — 275, 3 sinds. — 278, 12 was door. — 293, 33 stichtster. — 316, 31 originaux, èn Paris '81. — 319, 11 Alex. Noël. — 329, 13 derogeeren. — 343, 23 werpen. — 345, 32 Paulus. — 357, 13 in 1653, en 16 werktuig. — 364, 15 secretaris. — 373, 1 onbeteekenende. — 439, 1 behoorden. — 452, 5 bénéfices. — 477, 15 dan spot. — 479, 11 jaren van. — 492, 21 gemeengoed. — 530, 30 2). — 540, 32 zegevierren. — 543, 30 voor den. — 585, 31 Clairin. — 602, 21 Z. H. — 603, 5 zelve. — 622, 29 allen twijfel. — 626, 6 Queue. — 629, 2 geschorst. — 707, 1 de officieele. — 722, 27 bourbonsche. — 724, 17 die reeds. — 729, 17 Juni. — 733, 29 Frayssinous. — 779, 11 souveraineté. — 784, 14 Laveleye. — 828, 32 bekleede.

INLEIDING.

Op de golvende vlakte, tusschen het aloude Colonia Agrippina (Keulen) en Augusta Trevirorum (Trier), twee hoofdstations der Romeinen in Gallia Belgica, ter plaatse waar nu nog de overblijfsels der vesting Zulpich gelegen zijn, had in het jaar 496 een gewichtige gebeurtenis plaats.

Napoleon I heeft getracht haar te vereeuwigen, door in de kerk te Zulpich, het oude Tolbiac der Romeinen, een zwartmarmeren tafel te doen plaatsen, op welke wij in gulden letteren lezen ¹⁾:

1) Tolbiac, beroemd door de overwinning van Clovis, voorspoed der Franken en bakermat van het rijk.

Zoo was het. Daar, bij Tolbiac, kregen de Franken, voor een tiental jaren in Gallië verschenen, het overwicht op de bezitters van het land; daar, bij Tolbiac, werd voor het eerst strijd gevoerd tusschen de Franken en de Germanen, een strijd, die, hernieuwd bij Rocroy en Fontenoy, bij Blenheim en Sedan, vermoedelijk nog niet is afgeloopen; daar, bij Tolbiac, is de oorsprong te zoeken van die machtige aristocratie, welke eeuwen lang een alles overwegenden invloed op Frankrijk uitoefende en welker macht eerst door de Revolutie op het einde der achttiende eeuw werd gefnuikt.

Maar behalve voor de geschiedenis van Europa, is de slag bij Tolbiac ook voor de geschiedenis der Christelijke Kerk van groote gevolgen geweest. Ook hiervoor had Napoleon I een oog, want op eene tweede door hem geschonken tafel lezen wij ¹⁾:

<p>Hic ut fama loci est sacris primum intinctus undis Clodoveus de Germanis Victor votum solvit merito. A CCCCLXXXVI.</p>
--

Immers in de crypt der kleine aan St. Pieter ge-

1) Hier, naar 't zeggen van de faam, heeft Clovis, verwinnaar der Germanen, in de gewijde wateren het eerst ingedompeld zijnde, zijne gelofte betaald naar behooren.

wijde kapel te Zulpich, wijst men nog de plek, waar Clovis, gevolg gevende aan de belofte zijner Bourgondische gemalin Chlotilde gedaan, afstand deed van het heidendom, om de rij te openen van de Fransche vorsten, die de eeuwen door den titel van „allerchristelijkste koningen” van „oudste zonen der Kerk” gedragen hebben.

Of Clovis tot het omhelzen van het Christendom gebracht is door de wonderen, welke hij op het graf van bisschop Martinus van Tours zou gezien hebben, dan wel omdat hij op zijn gebed van den God der Christenen de overwinning erlangde ¹⁾, wenschen wij evenmin uit te maken als eene andere kwestie, of nl. Tolbiac dan wel Rheims zich de eer kan toe-eigenen den machtigen vorst te hebben zien doopen; maar ook al nemen wij aan, dat dit laatste op den eerstvolgenden Kerstdag te Rheims met groote praal en zelfs onder opluistering door een buitengewone gebeurtenis plaats had ²⁾, de overwinning bij Tolbiac gaf tot dit alles aanleiding.

1) Dr. A. Neander, *Algemeine Geschichte der Christ. Religion und Kirche*. Hamburg '34. III. S. 12. 13; Dr. K. Hase, *Geschiedenis der Kerk*. Utrecht '59, blz. 487.

2) In de Minorieten Kerk te Bonn vindt men een altaarstuk van Spielberg, den doop van Clovis te Rheims voorstellende. De koning ligt er geknield voor bisschop Remigius, welke water giet in een bekken, dat een knaap hem voorhoudt. Op den achtergrond een geopende hemel met engelenkopjes, en tegen een donkere wolk steekt het wit af eener duif, welke een oliefleschje in den bek heeft. Mosheim (*Kerkelijke Geschiedenis*. Amst. 1771. II. blz. 174) denkt hierbij aan een pia fraus, zoodat de bisschop eene duif zou afgericht hebben om op een gegeven teeken met een kruikje olie naar beneden te komen. Daar Martinus van Tours niets van dat alles meldt, achten wij het best hier aan eene legende te denken.

En wat bij die bekeering van Clovis alleropmerkelijkst mag heeten, het is, dat daarin tot op zekere hoogte eene profetie is op te merken van het lot, dat de kerk van Frankrijk ten deel zou vallen.

Is het naar waarheid gezegd, dat in weinig landen de invloed der vrouw op politiek gebied meer zichtbaar is dan in het land, dat roem draagt op de Salische wet, ook op kerkelijk gebied ontdekken wij hier voortdurend de hand der vrouw. In den invloed toch, welke Chlotilde op de bekeering van haren echtgenoot uitoefende, kunnen wij het voorspel zien van de macht, welke eene lange rij van vrouwen, 't zij ten goede, 't zij ten kwade, over de fransche kerk heeft uitgeoefend, en als wij de namen noemen van Fredegonde en Blanche, van Joanna d'Arc en Chantal, van Guyon en Maintenon, ja eindelijk dien van keizerin Eugénie ¹⁾, dan begrijpen wij dat we bij de behandeling van de fransche kerkgeschiedenis kunnen doen, wat zeker rechter placht te doen bij de behandeling van elk proces, de vraag: *où est la femme?* ²⁾

Waar Clovis voorts, naar de geschiedenis der kruisiging luisterende, zou uitgeroepen hebben: „Was ik er maar eens bij geweest met mijne dappere Franken, wat zou ik die Joden getuchtigd hebben!” ontdekken wij reeds de kiemen van die ridderlijkheid,

1) Op den Napoleonsdag in Aug. '75 verspreidde men in Frankrijk medailles, op welke eene zijde men de horstbeelden zag van den keizerlijken prins, Napoleon I en Napoleon III met de opschriften: Avenir, Gloire, Prospérité; op de keerzijde het beeld van Eugénie met het opschrift: Religion.

2) Karl Hillebrand, *Zeiten, Volker und Menschen*. Berlin '74. I. S. 35.

waarmee Frankrijks koningen door de eeuwen heen den handschoen opnamen voor de Kerk. Ja, waar eindelijk de Sicambrische vorst op uitnoodiging van bisschop Remigius, leerde verbranden wat hij tot heden had aanbeden, en aanbidden wat hij placht te verbranden, daar ontdekken wij niet slechts den aanvang der onderworpenheid aan hetgeen Rome op geloofsgebied voorschreef, welke in Frankrijk inheemsch is gebleven, maar ook de eerste sporen van dat wisselziek fransche karakter, dat spoedig van heiden- tot Christendom overging, maar ook even gemakkelijk het Christendom voor het moderne heidendom verzaakte.

Hoe belangrijk de slag bij Tolbiac ook geweest moge zijn voor de geschiedenis van Frankrijk en van ons werelddeel, wij wezen er niet op met het doel om een gedeelte der wereldgeschiedenis te gaan schrijven, en zelfs de wel wat gezwollen uitspraak aan keizer Maximiliaan of aan Hugo de Groot toegeschreven: „dat naast het koninkrijk der hemelen, het koninkrijk Frankrijk het schoonste is dat er te zien is onder de zon,” kon er ons niet toe verleiden.

Neen, bij een bezoek aan de crypt te Zulpich gebracht, trok die tweede gedenktafel ons aan, en denkende aan de gevolgen, welke de afzwering van het heidendom door Clovis op geestelijk gebied gehad heeft, zoowel voor de Westersche kerk in het algemeen, als voor de kerk van Gallië in het bijzonder, besloten wij de geschiedenis dier Gallicaansche kerk in enkele tafereelen te schrijven.

De kerk van Gallië toch, tot op dien tijd in leer en tucht trouw blijvende aan de oorspronkelijke tra-

ditiën van het Christendom, kon zich, met behulp van den nieuwen bekeerling, staande houden, zoo wel tegen de aanvallen van het heidendom, als tegen die van het Arianisme. Die kerk van Gallië, steunpunt in het westen van een Rome, dat zich in het oosten alle gezag zag ontvallen, nam tegenover datzelfde Rome eeuwen lang een gansch bijzonder standpunt in, en met Karel den Groote en Napoleon den Groote als beschermheeren aan het begin en het einde harer geschiedenis, terwijl de „Roi soleil” tusschen beiden in, een eigen plaats bekleedt, biedt zij met Lodewijk IX als haar heilige, met Lodewijk XI als haar huichelaar, met Bossuet als haar profeet en met Jezuiten en Jansenisten als haar schriftgeleerden, een schouwspel aan, waardig de aandacht te boeien van allen, die, hoe bekend ook met enkele deelen harer lotgevallen, het wellicht niet beneden zich zullen achten te erkennen dat hare geschiedenis in haar geheel voor hen min of meer met eene „terra incognita” te vergelijken is.

Maar niet alleen op zich zelf beschouwd, achten wij het der moeite waard eens de aandacht op de geschiedenis der Gallicaansche kerk te vestigen, maar ook in verband met de teekenen des tijds kan dit zijn nut hebben.

Sedert de paus zich op het vaticaanisch Concilie onfeilbaar heeft doen verklaren, is er bij vele R. Katholieken, vooral in Duitschland en Zwitserland, een streven ontstaan om, ofschoon Katholiek blijvende, van Rome zich los te maken. In hoever deze beweging levensvatbaarheid heeft, is zeker moeilijk uit te maken, zelfs met het oog op de zoogenaamde Bisschoppelijke Klerezy in ons vaderland. Maar als

een der jongste beschrijvers ¹⁾ dezer Oud-Katholieke Beweging ons verzekert, „dat zij in Frankrijk werd voorbereid,” dan mogen wij met alle waardeering van hetgeen hij uit Frankrijks kerkgeschiedenis ons mededeelt, zeker wel aannemen dat een meer uitvoerige schets, dan door hem ons gegeven kon worden, niet overbodig te achten zij ter juiste waardeering ook der Oud-Katholieke Beweging. En als daaruit blijkt dat de Gallicaansche kerk, ofschoon er óók naar strevend, wél Katholiek, maar niet Rooms-Katholiek te zijn, zich zorgvuldig wachtte om met Rome af te breken, zou dat dan ook bewijzen kunnen dat hare edelste vertegenwoordigers begrepen, dat zij door zulk eene breuk den pilsader eener kerk, die zich in historischen zin Katholiek wilde noemen, afsneed. Ja, als wij eindelijk ontdekken dat diezelfde Gallicaansche kerk thans voor den „onfeilbaren stedehouder van Christus” bukt, zou daarin dan ook het bewijs kunnen liggen, dat de paus, krachtens de noodzakelijke consequentie van het Katholicisme, onfeilbaar *moet* zijn?

Maar al is er van die Beweging thans in Nederland niets te zien, er is iets anders aan de orde van den dag, waarop de geschiedenis der Gallicaansche kerk een eigenaardig licht kan werpen. De vraag, ten jare 1850 door Wilhelm Broes gedaan: „Zal het onderzoek, in hoeverre de Kerk van den Staat zij af te scheiden, en in hoeverre zij met den Staat te vereenigen zij, nog voortgaan!” kan, ja moet ook nu nog bevestigend beantwoord worden. Onder

1) P. Hofstede de Groot, De Oud-Katholieke Beweging van dezen tijd. Groningen '77, blz. 160.

hen, die de Kerk als openbaring van- en kweekplaats voor het koninkrijk der hemelen liefhebben, worden er nog altijd gevonden die meenen, dat zij, als het zwakke klimop, den stevigen eik noodig heeft, en dat de Kerk op eigen levenswortel rustende, niet bij machte is, buiten verbintenis met den Staat, weerstand te bieden aan de stormen des tijds. Anderen, den invloed der Kerk duchtende, en het oog vooral op het staatsbelang gevestigd houdende, meenen dat het voorbeeld, door Duitschland in de laatste jaren gegeven, ook ten onzent navolging verdient, zoodat de Staat tot de Kerk in eene betrekking moet treden, waardoor het der laatste onmogelijk wordt de belangen van den eersten te benadeelen. Dat bij dergelijke zienswijzen de eisch: scheiding van Kerk en Staat, zelfs in den Christelijken zin van het woord, verstormt, behoeft geen betoog, en als het ons gelukken mag de geschiedenis der Gallicaansche kerk naar waarheid te schetsen, dan hopen we tevens iets te hebben bijgedragen om de sedert de tweede helft dezer eeuw gerezen leuze: de vrije Kerk in den vrijen Staat, met klimmende klaarheid en kracht te doen herhalen.

Na hiermede aangeduid te hebben welk doel ons bij het schrijven van dit werk voor den geest zweefde, zal het noodig zijn gedurig te denken aan de les van Voltaire: „Tout ce qui c'est fait, ne mérite pas d'être écrit” ¹⁾ en moeten wij, trots dezen wenk, toch nog, met een Engelsch auteur over de Gallicaansche kerk, klagen: „de voornaamste moeilijk-

1) Siècles de Louis XIV et de Louis XV. Paris '17. I. p. 11.

heid is de „embarras de richesse”” 1), het zal ons dubbel aangenaam zijn als aan het einde onzer taak een of ander welwillende lezer ook van ons kan getuigen: „votum solvit merito.”

1) W. H. Jervis, A History of the Church of France. London '72 I. p. VI.

EERSTE AFDEELING.

OPKOMST DER GALLICAANSCHER KERK.

I.

Katholiek en Roomsch-Katholiek.

Reeds vroeg werd de christelijke godsdienst in Gallië bekend. Moesten wij de legende gelooven dan dreef de boot waarin de verbitterde Joden den opgewekten Lazarus met zijn huisgezin zouden geworpen hebben, naar Massilia en zouden nog vele andere tijdgenooten van den Stichter des christendoms in Gallië gepredikt hebben. Meent men in 2 Tim. 4:10 Galatië door Gallië te mogen vervangen ¹⁾ dan zou op grond van de werkzaamheid van Crescens tot den apostolischen oorsprong der Gallicsche kerk kunnen besloten worden. Op vasten historischen bodem komen we echter eerst door den kerkvader Eusebius daar uit een door hem medegedeelden brief blijkt, dat er in 177 o. a. te Lugdunum (Lyon) eene christelijke gemeente bestond welke aan velerlei vervolging bloot stond. Tot deze gemeente was toen reeds Irenaeus, een leerling van Polycarpus, gekomen, en, dank zij het vertrouwen

1) Tischendorf doet zulks in zijne Octava, doch daar hij een beeld van den tekst op een bepaald tijdstip zoekt te geven, hechten we aan die opneming niet veel gewicht. Men zie: Dissert. historique sur la mission de St. Crescent. Lyon '80; De Maissas, Evangélisation des Gaules. Paris '80; E. Montet, La Légende d'Irenée et l'introduction du Christisme à Lyon. Genève '80, alsmede de Artt. „Irenaeus” in de 2de Ed. van Herzog's Real Encycl. en „Gaulle” in Lichtenberger's Encyclopédie.

dat de oude bisschop Pothinus hem schonk, breidde zich het Christendom in Zuid-Gallië zeer uit. Arelate (Arles) en Vienna, wellicht ook Lutetia Parisiorum (Parijs) verblijdden zich zeer vroeg in het bezit eener gemeente, en waar de proconsuls van den filosoof Marcus Aurelius de discipelen van Irenaeus ten bloede toe kwamen vervolgen (161—180), daar legden zij voor de Gallicaansche kerk een martelaarsboek aan, op welks eerste blad de namen prijken van een Pothinus, Blandina, Ponticus. Toen later, omstreeks de helft der derde eeuw, een zevental zendelingen uit Rome naar Noord- en West-Gallië gezonden werden, moet deze zending wel met schitterenden uitslag bekroond zijn geweest, anders laten zich de talrijke legenden, welke op haar betrekking hebben, niet verklaren, en veilig kunnen wij aannemen, dat van toen af de machtige hiërarchie der Druïden, welke zich vooral dáár ontwikkeld had, voor het Christendom wijken ging¹⁾.

Gaan wij nu de verhouding na, welke er van de vroegste tijden af tusschen de kerk van Gallië en die van Rome bestond, dan ontdekken wij, dat de eerste altijd een zeker primaatschap aan de laatste heeft toegekend. Rome toch was de eenige gemeente in westelijk Europa, welke te recht of te onrecht, op

1) E. de Pressensé, *Geschiedenis van de drie eerste eeuwen der Christelijke Kerk*. Utrecht '62. II. blz. 127, 136; J. A. Mosheim, *Noodige opheldering der Kerkelijke Geschiedenissen*, Amsterdam 1774. II. blz. 26 en v.; Dr. K. Hase, *Geschiedenis der Kerk*. Utrecht '59, blz. 60; Dr. A. Neander, *Allgemeine Geschichte der Christ. Religion und Kirche*. Hamburg '34. I. Erste Abtheil. S. 118, 119; J. Bousquet, *Histoire du Clergé de France*. Paris '47. I. p. 74, 86; *Gallia Christiana, Lutetiae Parisiorum* 1715. I. Praefatio. IV.

apostolischen oorsprong zich beroemde en de *Katholieke Kerk*, de ééne kudde van den éénen Herder, welke allengs was ontstaan ¹⁾ werd gewoon met bijzonderen eerbied naar Rome heen te zien. Waarom zou de Gallicaansche kerk niet hetzelfde doen? Zij immers had het Christendom uit Klein-Azië ontvangen, en werd in de zuiver grieksche gemeenten aan de vrijheid betrekkelijk veel ruimte gelaten, onder den invloed van het meer aan strenge tucht gewende joodsch Christendom, had zich ook in Klein-Azië de bisschoppelijke inrichting al eenigermate ontwikkeld, en hoe vroeg er al eene verbintenis bestond tusschen Klein-Azië en Rome, blijkt wel uit een verzoek omstreeks 140 door den bisschop van Sinope aan dien van Rome gedaan, om den bekenden Marcion daar niet in de kerkelijke gemeenschap op te nemen. Welk een eerbied had niet Irenaeus, eén der schitterendste lichten in de Gallicaansche kerk, voor Rome, „die grootste en oudste Kerk, gesticht door de twee roemrijke apostelen, Petrus en Paulus!” Welk een liefde vervulde hem niet voor de eenheid der Kerk, al zocht hij deze, wellicht uit afkeer van het Montanisme ²⁾, niet te bevorderen door een streng Kerkbestuur, maar meer op Grieksch-oostersche wijze, door den nadruk te leggen op de *Kerkleer*. In het trouw

1) Reeds in het jaar 167 komt de naam *Katholieke Kerk* voor, in een brief uit Smyrna geschreven.

2) Montanus trad omstreeks het jaar 150 te Pepuza in Phrygië op en gaf zich uit voor den beloofden Parakleet. Weken zijne aanhangers ook in de leer niet van de Kerk af, zij wekten toch door hun strenge askese veler weerzin en werden door de bisschoppen van Azië in 170 uit de Kerk gestooten. Tertullianus te Karthago was hun beroemdste aanhanger.

blijven aan die leer waren, volgens hem, reeds twaalf bisschoppen een navolgenswaardig voorbeeld geweest. Nemen wij verder in aanmerking, dat het straks genoemde zevental zendelingen ook van Rome was uitgegaan, dan meenen wij dat het geene verwondering wekken kan, als wij zeggen: de Gallicaansche kerk zag van den aanvang af met eerbied tot Rome's bisschop op.

In dat gevoelen worden wij versterkt, als we van den Kerkvader Eusebius ¹⁾ vernemen dat de martelaars van Lugdunum een brief schreven aan Eleutherus, bisschop van Rome, om diens hulp te verzoeken tegen de ketterij der Montanisten. Ja, toen in 304 de eerste Synode door keizer Constantijn te Arelate bijeengeroepen was, boden de daar vergaderde bisschoppen, die evenwel niet allen tot de Gallicaansche kerk behoorden, paus Sylvester hunne canones aan, opdat zij „door hem, die over de grootere diocesen gebied voerde, aan de christelijke wereld mochten worden bekend gemaakt” ²⁾.

Toen ook de Kerkvergadering van Nicea (325) het gezag van den bisschop van Rome als uitgestrekter

1) Hist. Eccles. V. 4, 5.

2) Wat de woorden: „qui majores Dioeceses tenes” uit den brief der vergaderde bisschoppen beteekenen, is niet zeer duidelijk. Petrus de Marca (De concordia sacerdotii et imperii. Bamberg 1788. Lib. I. Cap. V. 1) zegt, na de vijf Patriarchen van het Oosten opgenoemd te hebben: Cuiusque enim illorum potestas unius Dioeceseos finibus coërcetur, integrae autem et solidae totius Occidentis Dioeceses Romani Episcopi auctoritate gubernantur,” terwijl hij daarna 7 of 8 diocesen van het Westen opnoemt. Men zou ook kunnen aannemen dat de bisschoppen wilden te kennen geven: het Patriarchaat van Rome bevat meer en grootere diocesen dan andere Patriarchaten. Verg. Jervis, Hist. I. p. 5.

dan dat der andere metropolitaan-bisschoppen had erkend en allerlei oorzaken samenwerkten om het machtiger te maken, kwam die Kerk allengs tot bewustheid harer wereldhistorische roeping, en zij, die zoolang eene beek was geweest, onder puinhoopen verborgen, begreep de oceaan te kunnen worden, geschikt en bestemd om alles in zich op te nemen. Dit werd den Galliërs weldra duidelijk, want in den aanvang der 5de eeuw zocht reeds de H. Stoel het oordeel over de zoogenaamde „causae majores” aan zich te trekken. Innocentius I zond 15 Februari 404 een brief aan Vitricius, bisschop van Rotomagus (Rouaan), bevattende 13 artikelen, waarin hij o. a. toelaat dat zaken, de tucht betreffende, op provinciale conciliën behandeld worden, altijd onder eerbiediging der canones van Nicea; mochten er echter zaken van meer gewicht voorkomen, deze behoorden, nadat de bisschoppen er uitspraak over gedaan hadden, gebracht te worden voor den H. Stoel, ingevolge de bepalingen van het Concilie¹⁾. Dat dit recht van appèl, de spil waarom aanvankelijk de pauselijke heerschzucht zich beweegt, in Gallië reeds eenigermate erkend werd, blijkt uit een brief, door Patroclus, bisschop van Arelate, in 417 aan bisschop Zosimus van Rome geschreven, waarin hij er zich over beklagt, dat de bisschop van Vienna hem niet als metropolitaan over de kerk van Gallië wil erkennen. Hierop schreef de paus aan de gezamenlijke

1) Met dit Concilie wordt zeker wel dat van Sardica (347) bedoelt, dat aan bisschop Julius van Rome een rechterlijk vonnis opdroeg over het al of niet aannemen van appèl in zaken van de bisschoppen. Verg. Hase t. a. p. blz. 160; Mosheim t. a. p. II. blz. 57; Jervis, Hist. I. p. 6; Hofstede de Groot t. a. p. blz. 18; Bousquet, Histoire, I. p. 178.

bisschoppen in Gallië, dat, aangezien Trophimus de eerste bisschop van Arles geweest was, aan den bisschop dier plaats de jurisdictie als metropolitaan van Gallië toekwam ¹⁾).

Ook was het vermoedelijk op aansporen van Honoratius, bisschop van Arelate, dat paus Celestinus I in 428 tot de bisschoppen van Vienna en Narbo (Narbonne) een schrijven richtte, waarin hij niet slechts zeker nieuw kleedingstuk der priesters afkeurde, maar ook bevelen gaf aangaande het wederopnemen van boetelingen, het overspringen van geestelijke graden, het huwelijk enz. ²⁾).

Kon Rome tevreden zijn over de erkenning, welke zijn gezag aanvankelijk in Gallië vond, het was voor paus Leo den Groote weggelegd, zich daar krachtiger te doen gelden. De klachten over Hilarius, metropolitaan te Arelate, gaven hem gelegenheid, niet alleen zekeren door dezen afgezetten bisschop Celidonius te herstellen ³⁾), maar ook om hem zelve van zijne waardigheid te ontzetten. Zelfs maakte

1) Heeft Zosimus den in II Tim. 4:20 vermelden Trophimus bedoelt, dan rust zijne bewering op geen voldoende grond, en bedoelde hij een zendeling van dien naam, die tot het vermelde zevental behoorde, en die dus toch, als door paus Fabianus gezonden, geacht kon worden door Petrus gezonden te zijn, dan heeft hij ook te veel verzekerd, want Gregorius van Tours heeft zich hoogst waarschijnlijk vergist, toen hij Trophimus bij dat zevental plaatste. Verg. Bousquet, Histoire, p. 87.

2) Bousquet, Histoire, I. p. 193.

3) Ook al behoorde Celidonius niet tot het metropolieten-kerspel van Hilarius, dan deed Leo hier toch een stouten greep, want volgens de besluiten van Sardica had de paus slechts het recht de zaak op nieuw door naburige bisschoppen te doen onderzoeken. Verg. Neander a. a. O. II. S. 368.

de paus van deze gelegenheid gebruik, om den Gallicsche bisschoppen bekênd te maken met eene aan keizer Valentinianus III ontlokte wet (445), waarbij aan den Apostolischen Stoel te Rome de hoogste wetgevende en rechterlijke macht ook in Gallië werd opgedragen. Ja, in het jaar 449 maakte hij van dat recht gebruik, om den twist tusschen Arelate en Vienna over de geestelijke oppermacht in Gallië voor goed te beslechten, want in beide steden richtte hij een metropolitaan-zetel op en verdeelde onder deze de diocesen ¹⁾. Leed Arelate, hierdoor oogenschijnlijk eenig nadeel, latere pausen schonken het allerlei voorrechten, maar verzuimden ook niet elken bisschop, die „regis accedente voluntate” met die waardigheid bekleed werd, mede te deelen dat de „causae graviores” door den H. Stoel moesten beslist worden ²⁾.

Reeds genoeg voerden we aan om te doen zien, dat de kerk in Gallië van den aanvang af met Rome op goeden voet stond, en hieruit laat zich van zelf al opmaken, dat zij, ook wat de leer aanging, het orthodoxe Christendom standvastig beleed. Toch was de verzoeking, om hiervan af te wijken, voor háar ook groot geweest, want toen tegen het einde der 3de eeuw de vervolgingen ophielden, de keizers Christen werden en het heidendom zichtbaar wegwijnde,

1) Gallia Christiana, I. p. 528 etc.; Bousquet, Histoire, I. p. 207; Jervis, Hist. I. p. 7 etc.; Hase, t. a. p. blz. 161.

2) Zoo blijkt uit een brief, waarin paus Vigilius den in 546 tot metropolitaan van Arelate gekozen Aurelianus „*administrationem vicum suarum committit*,” dat hij dezen verzekert, „*ad ipsum pertinere contentiones inter episcopis eorumque causas adhibitis aliis episcopos judicare, graviores tamen ad sanctam referre sedem.*” Gallia Christiana, I. p. 537. Wij onderstreepten dit laatste.

werd niet alleen de juichtoon gehoord: Christus heeft overwonnen! maar rees ook met dubbelen nadruk de vraag: wie is die Christus?

Alexander, bisschop van Alexandrië, leerde de eeuwige generatie en de wezensgelijkheid van den Vader en den Zoon, terwijl Arius, een zijner ouderlingen, beweerde, dat Christus slechts gelijkvormig was aan den Vader. Verzette zich de Kerk ook tegen deze ketterij, toch vond zij ingang bij duizenden, en tal van keizers hebben haar beschermd. Rome echter, al was het ook een oogenblik zwak tegenover het Arianisme¹⁾, kon bij eenig nadenken daarin weinig meer zien dan een middenterm tusschen Christen- en heidendom. Zou toch de wereld gedoopt worden in den naam van den ongeschapen Vader, van den geschapen Zoon en van den Geest die heiligt, zeker, dan deed het heidendom wel afstand van zijn afgoden en ontving het de helft van der Christenen God, maar het Christendom offerde daarbij op „de verborgenheid der godzaligheid: God geopenbaard in het vleesch.”

De Kerk kon dus het Arianisme niet wettigen en in wat fijne schakeeringen de kleur, welke Arianisme heette, ook verliep, er moest tegen gestreden worden, want in tijden van crisis geldt het woord van Athanasius: „de minste transactie is dan eene gedachte, gehuld in — slijk.”

1) Liberius, bisschop van Rome, was eerst orthodox, doch toen de Arianen hem verdreven, teekende hij, om er weder bovenop te komen, de Semi-ariaansche confessie van Sirmisch, keurde zelfs de veroordeeling van Athanasius goed en bewoog andere bisschoppen in Italië om de ariaansche confessie van Rimini te teekenen. Hij werd te Rome voor een ketter verklaard, en Hilarius, bisschop van Poitiers, riep uit: „Anathema over u, Liberius, nog eenmaal anathema over u! en ten derdenmale, o verrader: Anathema tibi, Liberi!”

Arme Kerk! Al veroordeelde zij dat Arianisme ook plechtig te Nicea (325), de kerkvader Hieronymus had gelijk, toen hij verzekerde, dat de wereld zelfs daags na dat Concilie met verbazing ontdekte dat zij Ariaansch was.

En nu, op het einde der 5de eeuw, zweefde de Katholieke Kerk boven den afgrond, waarin het westersch-Romeinsche rijk was te gronde gegaan. Brachten de germaansche stammen, die de poorten van het westen bestormden, ook al hun afgoden niet mede, hunne bekeering tot het Christendom was slechts in naam. Door zijne schitterende ceremoniën verblind, maar met zijne leer onbekend en van zijn geest niet doordrongen, waren zij zich nauwlijks van eenige verandering bewust, toen zij de vereering, tot dusver hunnen scandinavischen afgoden gebracht, overdroegen op de heiligen der Roomsche Kerk, want Rome had al zijne heerlijkheden ten toon gespreid: „Pour attacher leurs pas au pompe de son char.” Geen wonder, dat, waar de meesten hunner leeraars uit de Arianen hadden gehad, zij aan Christus veel, ja alles wilden toekennen, maar niet de waarachtige godheid. En waar toch diezelfde volken de stof uitmaakten, waaruit eene nieuwe Christelijke wereld gevormd moest worden, daar geleken zij, die te dien dage op den stoel van Petrus gezeten waren, wel iets op Argo, die te midden van beweegbare rotsen, den Bosphorus had over te zwemmen.

Tot die beweegbare gevaarten behoorden o. a.: De West-Gothen, die, voor de Hunnen vluchtende, een schuilplaats hadden gezocht aan den Donau. Zij waren Ariaansch en bleven het, zelfs toen keizerlijke machtspreuken hen geboden aan de godheid van Christus

te gelooven, ja zij namen die ketterij mede naar Spanje en Zuidwestelijk-Gallië, om haar daar tot rijksgodsdienst te verheffen. In Zuidoostelijk-Gallië waren de Bourgondiërs, die er hun zetel hadden gevestigd, wel gedurende korten tijd orthodox geweest, maar het Arianisme had ook hen overmocht. De Oost-Gothen, die weldra Italië zouden veroveren (490—493), alsmede de Longobarden, die in 568 voor goed de moerassen van Hongarije zouden verlaten, om in Opper-Italië te heerschen, waren ook al afgeweken van het katholieke Christendom, en als men, Europa verlatende, den blik vestigde op de zoo bloeiende kerk van Afrika, dan was het wel een troostvolle gedachte, dat het ware geloof daar op martelaars wijzen kon, maar 't scheen wel of de Wandalen het uiterste beproefden (431—534), om door bloedige vervolging te toonen, dat Christendom en Arianisme in der daad twee godsdiensten waren.

Van dit alles konden de gallische bisschoppen, zoo gehecht aan het katholieke Christendom, niet onkundig zijn en waar vooral de West-Gothen aan gene zijde der Loire door ijzer en vuur zochten te bewijzen, dat het Arianisme de redelijke godsdienst was, daar kunnen wij begrijpen dat bisschop Remigius van Rheims de doopplechtigheid van den pas bekeerden Clovis niet alleen zoo indrukmakend mogelijk zocht te maken, maar dat ook andere bisschoppen onverholten hunne blijdschap over deze bekeering aan den dag legden. Op het einde der 5de eeuw was het opperhoofd der Galliërs dan ook de eenige vorst van rechtzinnige belijdenis, en een beroemd geschiedschrijver kon eeuwen later met recht getuigen: „Toen Clovis uit de doopvont kwam, was

hij de eenige onder de Christenen, die den naam en de voorrechten eens konings verdiende" ¹⁾).

En Clovis van zijne zijde was verstandig genoeg om de goede verwachtingen van den Gallischen celerus niet te leur te stellen. Hij was nu dertig jaar oud, en sedert hij in 480 aan de regeering kwam, bezielde hem maar ééne gedachte: het rijk, dat zijn grootvader Meroveus in Gallië gevestigd had (448—456), uit te breiden. Reeds had hij op de vlakke bij Soissons eene schitterende overwinning behaald op Syagrius, den laatsten vertegenwoordiger der Romeinsche heerschappij in Gallië, en naar gemelde stad den zetel der regeering, voorheen te Doornik gevestigd, overgebracht ²⁾). Ten koste van Thuringers, Belgen en Ripuariërs had hij zijne landpalen uitgezet, maar door de zege bij Tolbiac steeg zijn moed dermate, dat hij een begeerigen blik ging slaan op het gebied van West-Goth en Bourgondiër in Gallië. Al hebben we ook geen recht Clovis' bekeering tot het Christendom alleen aan veroveringszucht toe te schrijven, geheel buiten rekening behoeft deze niet te blijven ³⁾). Hij wist wel dat de priesters, die een volk bekeeren, er allicht meesters over worden, en daar de priesters de vorsten der West-Gothen en Bourgondiërs voor tyrannen hielden, was hij er niet afkeerig van tot de geloovige zonen der Kerk te

1) Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*. VII. p. 320.

2) Later vestigde hij zich te Parijs.

3) Zoo heet het o. a. in eene charta, door Clovis kort na zijn doop gegeven: door aan de dienaren Gods onzen eerbied te betuigen of door den glans hunner waardigheid te verhoogen, „zijn wij overtuigd, dat wij, zoowel aan ons heil, als aan onzen tijdelijken voorspoed, bevorderlijk zijn." Bousquet, *Histoire*. p. 249.

behooren. In de Katholieke onderdanen zijner ari-aansche vijanden vond hij dan ook natuurlijke bondgenooten, en als we lezen van allerlei wonderen, hem ten nutte geschied, hoe St. Maarten hem door eene hinde eene ondiepte in de Vienne aanwees, en St. Hilarius hem in eene vuurzuil voorafging, dan vergissen wij ons misschien niet, als wij den grondslag voor die sagen in de hulp zoeken, welke de ingezetenen eenen geloofsgenoot bewezen, aan wien zij, gelijk Gregorius van Tours het uitdrukt, „met begeerige genegenheid” de overwinning gunden. In hooge eere werd de zegepralende vorst dan ook door de gallische geestelijkheid gehouden, en de zooëven gemelde schrijver, die de gruwelen, door Clovis bedreven om hoofd van alle frankische stammen te worden, in al hunne naaktheid verhaalt, werd zeker nog door iets anders dan door eene valsche rhetorica ¹⁾ tot den uitroep bewogen: „Alzoo gaf God dagelijks Clovis’ vijanden in zijne hand, omdat hij met een oprecht hart voor Hem wandelde!”

Of door dezen Clovis de frankische koningen de eer verwierven den titel van „oudsten zoon der Kerk” en „Allerchristelijksten koning” te mogen voeren, willen we niet verzekeren ²⁾, maar als we hem in 511 te Parijs zien ten grave dalen, dan denken we aan bisschop Avitius van Vienna, die, ofschoon onderdaan van den koning van Bourgondië, den

1) Schlosser (Algemeene Geschiedenis. Rotterdam '62. V. blz. 203) wil die uitspraak van Gregorius niet woordelijk hebben opgevat, maar schrijft haar toe aan het streven om, naar het gebruik van dien tijd, met een verheven of fraai gezegde te eindigen.

2) In het *Journal des Savans* voor het jaar 1720 vindt men eene verhandeling: „De titulo regis christianissimi.”

nieuwen Constantijn voor de eerste maal niet kon ontmoeten, zonder blijde hem toe te roepen: „uw geloof is onze overwinning!”¹⁾ Dat woord was een profetie, want tengevolge van Clovis' overgang werd niet alleen in Frankrijk het Katholiek geloof gehandhaafd en uitgebreid, maar werd ook in de kerk van het westen aan de rechtzinnigheid de zege verschaft, en toen eindelijk in de 8ste eeuw het rijk der Longobarden in Italië onderging, verloor het Arianisme als volksgodsdienst zijne zelfstandigheid.

Bleef de Kerk in Gallië, dank zij de bekeering van Clovis, zoowel uit- als inwendig aan Rome verknocht, wij zouden dwalen, als we meenden dat zij er ook aan verkocht was. Welke oorzaken ook samenwerkten om de macht van Rome's bisschoppen van de vierde tot de achtste eeuw te doen aangroeien, hoe goeden klank het ook gaf dat Theodosius de Groote beval dat alle natiën door zijne genade geregeerd, het geloof zouden aannemen dat de H. Petrus den Romeinen verkondigd had²⁾, dat Valentinianus III den paus noemde: „Rector totius Ecclesiae,” en dat Sardica's synode hem het recht van appèl ter laatster instantie toekende, toch gaf Rome eeuwen lang voor, zelf gebonden te zijn aan de canones der Kerk, en niets anders te willen dan ook door andere kerken de besluiten der algemeene conciliën te doen eer-

1) Toen tegen het einde der 18e eeuw de jezuiet Longueval dit: „*Vestra fides nostra victoria est*” als motto voor zijne Geschiedenis der Gallicaansche kerk had geplaatst, vertaalde een filosoof het aldus: „*Votre bêtise est notre force.*”

2) L. von Ranke, Die Römischen Päpste. Leipzig '67. I. S. 13.

biedigen. Daarvan kunnen wij ons overtuigen, als we een blik slaan op de drie en zestig verklaringen, door Dr. Jean de Launoi uit verschillende geschriften der pausen bijeengegaard, en wil men het sterker nog, in den aanvang der achtste eeuw vervaardigde een onbekende het „*Liber diurnus*” der pausen, waarin wij zien hoe de hoofden der Kerk vooral van de zesde tot de achtste eeuw zich bij hunne wijding verbonden: om de besluiten der algemeene conciliën letterlijk (*usque ad unum apicem*) na te komen ¹⁾.

Doch al ware de stoel van Rome er op uit geweest de Gallicaansche kerk onder het juk te brengen, het zou hem weinig hebben gebaat, want ná de kerk van Afrika was er wellicht geene die meer jaloersch was op hare autonomie dan de Gallicaansche, en van den eerbiedigen, maar beslisten toon, welke zij eeuwen lang tegenover Rome's bisschop dorst aanslaan, vindt men reeds een voorbode in den brief, die haar Irenaeus in 196 aan Victor van Rome schreef, toen deze zich verstout had ter wille van de Paaschfeest-viering de kerk van Klein-Azië hard te vallen ²⁾.

Overeenkomstig het gebruik, in de eerste tijden heerschende, werden de bisschoppen dan ook door het volk en de geestelijkheid verkozen en door de metropolitanen bevestigd, welke laatste op hunne beurt door de provinciale Synoden gekozen werden. Op die

1) Dat de latere pausen met het boek, waarin min of meer uitvoering wordt bericht in welke verhouding de curie tot de vorsten en tot de Kerk stond, weinig ophadden, laat zich denken en zij beproefden herhaalde malen de uitgave er van óf te beletten, óf te bemoeilijken. Verg. Herzog, Real Encyclopedie. in voce.

2) Eusebius, Hist. Eccl. V. 24.

Synoden kwamen de geestelijken op bepaalde tijden bijeen, om over de belangen der Kerk te raadplegen, en de geestelijke rechtbanken gaven hunne vonnissen, zonder er zich doorgaans veel om te bekommeren, dat het appél in gewichtige zaken tot Rome gericht kon worden ¹⁾. Ja, zóó los was de betrekking tusschen den paus en de Gallicaansche kerk, dat er in de geheele eeuw van paus Deusedit († 617) slechts drie pauselijke brieven naar het Frankische rijk zijn afgezonden ²⁾. „Groot,” zoo mogen wij dus wel met Hase ³⁾ zeggen, „was de vereering van den paus onder de Franken; zijne macht bestond in vermaningen en smeekingen, die zelfs bij schijnbare erkenning bij gelegenheid bespot werden” en als Voltaire ⁴⁾ verzekert: „De stelregel van Frankrijk is: den vader te Rome als een geheiligd, maar ondernemend persoon te beschouwen, dien men de voeten moet kussen, maar toch ook somtijds de handen binden,” dan drukken deze woorden vrij wel den geest uit, welken het Frankrijk der 6de, 7de en 8ste eeuw bezielde.

Neen, niet zoozeer tegen den „ondernemenden vader” te Rome had de Gallicaansche kerk in die dagen op hare hoede te zijn, als wel tegen het zedenbederf in eigen boezem. De afgoderij b. v. was nog zóó sterk, dat koning Childebert in 554 eene wet moest uitvaardigen tegen hen, die de afgodsbeelden niet van

1) De Marca, De Concordia. Lib. VI, praecipue, cap. 2—5; Dr. A. L. Richter, Kath. en Evang. Kerkrecht, Utrecht '66, I. blz. 73; Jervis, Hist. I. p. 16.

2) Richter t. a. p. I. blz. 76 noot 1.

3) T. a. p. blz. 194.

4) Siècles etc. I. p. 20.

hunne goederen wilden wegnemen; de lijfeigenschap, met al den aanleve van dien, was nog zóó algemeen, dat er meer lijfeigenen dan vrije mannen gevonden werden, en die zoogenaamde vrijen werden door allerlei barbaarsche gewoonten overheerd. Met de kerkedienaars was 't al niet veel beter. Gregorius van Tours verhaalt o. a. van zekeren bisschop Cautinus, omstreeks de helft der 6de eeuw, dat hij geen zweem van godsdienst of vroomheid bezat, en, befaamd dronkaard als hij was, zelfs niet tegen een moord opzag om in het bezit van een landgoed te komen. Van vele andere bisschoppen deelt hij staaltjes mede van roofzucht, brasserij, wellust en simonie, en de toestand der Gallicaansche kerk was gedurende het tijdvak der Merovingiërs zoo jammerlijk, dat Schlosser¹⁾ meent dat het staande blijven der Christelijke kerk te midden van al die gruwelen een bewijs is der voorzienigheid Gods.

Ook de toestand, waarin de zendeling Columbanus aan den avond der zesde eeuw de geestelijkheid vond, bewijst genoegzaam, dat er aan opwekking van nieuw leven dringend behoefte bestond²⁾, en als wij de maatregelen nagaan, welke van tijd tot tijd genomen werden, om vooral de simonie te keeren, dan zien wij dat de Gallicaansche kerk althans een oog had voor het bederf, dat haar sloopte. Zoo veroordeelt b. v. het eerste concilie van Auvergne (535) elke poging om de episcopale waardigheid door de gunst der vorsten te verwerven. Het 5de Concilie van Or-

1) T. a. p. V. blz. 208, 213.

2) Dr. A. Pierson, Geschiedenis van het Roomsche Katholicisme. Haarlem '69. II. blz. 290.

leans (549) laat in zijn tienden canon aldus zich hooren: „Laat niemand het geoorloofd achten het episcopaat te verwerven door ronselarij of simonistisch contract. Dat niemand tot bisschop benoemd worde over eene kudde, welke hem niet begeert; laat mannen van gezag hun invloed niet gebruiken om de stemmen van burgers of geestelijken te verwerven, want zoo iets is schandelijk om te bespreken. Indien er zulk een geval voorkomt, dat dan de bisschop, die meer door geweld, dan door wettig besluit benoemd werd, voor altijd van de pontificale ¹⁾ waardigheid vervallen verklaard worde.”

Dat het kwaad hiermede niet bestreden werd, blijkt genoegzaam uit het feit, dat de beide Synoden in 557 en 615 te Parijs gehouden, al wederom dezelfde klachten doen hooren ²⁾, en zoozeer vergat de geestelijkheid hare roeping, dat koning Chlotarius II († 628) het werk ter hand nam haar te hervormen en haar o. a. bevelen moest zich om de drie jaren tot eene synode te vergaderen en over de belangen der Kerk te waken. Trots dit alles nam de plichtverzaking steeds toe, en gedurende de geheele zevende eeuw werden er slechts twintig synoden gehouden ³⁾.

1) De titel *pontifex* (brugmaker), waarin de idee van het priesterlijk middelaarschap zich uitspreekt, werd voorheen aan alle bisschoppen gegeven, maar is thans evenzeer een uitsluitend aan den paus behoorend attribuut, als de titel „papa” sedert de 5de eeuw. Op het Concilie van Toledo (400) werd Anastasius I als „de paus” getituleerd.

2) Bousquet, Histoire, p. 276. In welken toestand de zending Columbanus Gallië omstreeks 580 vond, zie men bij Pierson t. a. p. II. blz. 290 enz.

3) Schlosser t. a. p. V. blz. 217; Jervis, Hist. I. p. 28.

Geen wonder dat de pausen, die als handhavers der canonieke instellingen ook in Gallië erkend werden, nu en dan eene waarschuwende stem deden hooren. Paus Gregorius schreef dan ook eenmaal een scherp brief aan koningin Brunehilde over het niet houden van synoden en, als dit vruchteloos bleek, wendde hij zich tot enkele metropolitanen, ja hij machtigde zelfs dien van Arelate, om als pauselijk vikaris-generaal orde te scheppen in den baaierd der Gallicaansche kerk.

Dat alles toe te schrijven aan bemoeizucht en sluwe staatkunde is, onzes inziens, onbillijk, en wij althans kunnen ons voorstellen, dat Rome's stedehouders zeer blijde waren dat er eindelijk een man opstond, geschikt om den band tusschen Rome en de Gallicaansche kerk nauwer toe te halen.

Die man was Bonifacius, en, Angelsaks als hij was, leefde ook in hem dien diepen eerbied voor den H. Petrus en zijn opvolgers, waardoor zijne stamgenooten al aanstonds na hunne bekeering tot het Christendom zich kenmerkten. Ten jare 732 door Gregorius II tot bisschop verheven, werd hij later tot belooning voor zijn zendingstijver, primaat van Germanië en België, en na er voor gezorgd te hebben dat de bisschoppen der duitsche kerk, welke in afhankelijkheid van Rome geboren was, den paus trouw zwoeren en het pallium van hem aannamen, zocht hij ook de gallische bisschoppen van den paus afhankelijk te maken. Ofschoon hij over de heerlijkheid der pauselijke macht zich zóó sterk uitliet, dat de fransche Benedictijner monniken hem verweten, dat de termen, welke hij daarbij gebruikte, „niet genoeg in overeenstemming waren met de waardigheid van

het episcopaal karakter" ¹⁾), toch wist de man, wiens genius „overleg" heette ²⁾), het vrij ver te brengen met die onkerkelijke en op wereldlijk gebied zoo machtige bisschoppen der Gallicaansche kerk. Er lag voor hen iets verleidelijks in zich wat nader aan den paus van Rome, die verre was, te binden, en daardoor wat vrijer te worden tegenover de aartsbisschoppen, die, meer huns gelijken zijnde, door hunne macht, hun naijver prikkelden. Voegen wij er bij, dat Bonifacius als strenge hervormer, niet zoozeer van de zeden des volks, als wel van die der geestelijkheid, natuurlijk de volksmassa op zijne hand had, dan verwondert het ons niet, dat hij, na eene synode in Austrasië gehouden (742, 43) meende naar Rome te mogen schrijven: „Wij hebben op onze synodale samenkomst besloten en beleden, dat wij het Katholiek geloof, de eenheid met, en de onderworpenheid aan de kerk van Rome tot den einde toe zullen dienen, door aan den H. Petrus en diens opvolgers onderworpen te zijn; dat de metropolitanen het pallium ³⁾ van den H. Stoel zullen vragen en in

1) Mosheim t. a. p. III. blz. 84.

2) Pierson t. a. p. IV, blz. 49.

3) De Marca (De Concordia etc. Lib. VI. cap. 6, 7) handelt uitvoerig over het pallium, dat volgens hem niets anders is dan een eerekleed, voorheen door keizers aan patriarchen gezonden, doch dat ook door aartsbisschoppen gedragen werd. Volgens anderen duidt het den hoogepriesterlijken mantel aan (Exod. 28:4) en bestaat het uit een witten, in ronden vorm geweven doek, waarop kruisen gewerkt zijn, terwijl op den rug en op de borst een band afhangt. De nonnen van St. Agnes vervaardigen het uit de wol van daartoe uitgelezen lammeren. Daar het de volheid van het priesterschap aanduidt, draagt de paus het altijd en overal, de metropolitanen alleen bij pontificale handelingen. Werd reeds op het Concilie van Macon bepaald, dat

alle dingen de voorschriften van den H. Petrus op canonieke wijze zullen volgen" 1).

Reeds uit het feit, dat Bonifacius met den koning, voor de metropolitanen van Rouaan, Rheims en Sens het pallium uit Rome ontbood, mogen wij al opmaken dat die hooge geestelijken, die zich daarmee niet bijzonder haastten, zeer goed inzagen wat net door de „fascia lanea candida" over hen geworpen werd. Hoe het zij, Bonifacius, die, in tegenstelling met Irenaeus, de eenheid der Kerk te bevestigen zocht, niet zoozeer door eenheid van leer, maar veelmeer op voetspoor van Cyprianus, door een krachtig kerkbestuur had door de aanvankelijke invoering van het romeinsche kerkrecht in Gallië eene overwinning behaald. Door hem „werd de frankische kerk mede in eene voortdurende en nauwe verbinding met Rome gebracht; zijn raad vragen bij, en beroep op de pausen, wier uitspraken hij op de synode als onveranderlijke norma's voorstelde, gewende er de frankische bisschoppen aan de pausen mede te

geen aartsbisschop de mis zonder pallium lezen mocht, men meent dat daar slechts de gewone kappen of pluvialia bedoeld zijn, want niet vóór Bonifacius kwamen zij in Frankrijk in gebruik, en zoo enkele aartsbisschoppen van Arles reeds vroeger het pallium droegen, dat zou in de hoedanigheid van Apostolisch vicaris geweest zijn. „Post devoratam ab Europae Metropolitanis Pallii accipiendi necessitatem," gelijk de Marca het uitdrukt, eischten de pausen de schriftelijke belofte, dat de drager den H. Stoel in alles gehoorzamen en zijne voorschriften op canonieke wijze in acht nemen zou. Vergel. mede: Richter t. a. p. I. blz. 128, 346, 370.

1) De Marca, De Concordia, Lib. VI. cap. 7, IV. In een brief aan den Engelschen bisschop Cudbert heet het, dat er op de Synode besloten is: „ad docendum juxta quod praedicat sancta haec Ecclesia Romana."

beschouwen als de opperheeren der Kerk, hunne uitspraken zonder verdere tegenspraak aan te nemen" ¹⁾). Hij heeft het dus dubbel verdiend, dat Rome hem later canoniseerde.

Wekte de romanisering van het Frankenland bij velen verzet, Bonifacius had een machtigen bondgenoot om aller tegenstand zoo niet te breken, dan toch te doen bukken. Het eerste frankische koningsgeslacht, het Merovingische huis, was zoozeer weggezonden onder het wicht van eigen nietigheid, dat er tijdens den machtigen huismæier, Karel Martell, bijna van geen koning meer sprake was. Zijn zoon Peppijn de Korte begon, na in 747 zijn broeder Karloman tot het doen der kloostergelofte bewogen te hebben, er dan ook ernstig aan te denken, zich op den troon te plaatsen. Met veel beleid moest dit plan echter worden verwezenlijkt, want de Franken waren zoozeer doordrongen van de heiligheid van het recht hunner koningsfamilie, dat zij, nog geene eeuw geleden (656), zekeren Grimoald ²⁾ zwaar hadden doen boeten, omdat hij de hand had uitgestoken naar de kroon van een Merovingiër; ja, om gedurende den veldtocht tegen de Beiëren van de Franken zeker te zijn, had Peppijn zelfs Childerik III tot koning moeten verheffen.

1) J. Ellendorf, *Die Karolinger und die Hierarchie ihrer Zeit*. Essen '38. S. 86.

2) Na den dood van Sigebert III van Austrasië trachtte de Major domus Grimoald zijn zoon op den troon te plaatsen, terwijl hij den wettigen opvolger, Dagobert II, in een Iersch klooster stak. De Austrasiërs leverden daarop den Major domus aan den koning van Neustrië uit, die hem, vermoedelijk met zijn zoon, ter dood liet brengen. Schlosser, t. a. p. V. bl. 220.

Het kon Peppijn dus niet onverschillig zijn, hoe de geestelijkheid over hem dacht. De kerkelijke goederen, door zijn vader ten bate van den Staat of van bijzondere personen vervreemd, gaf hij terug en ook Bonifacius was hij welgezind, niet alleen omdat deze de frankische heerschappij in Duitschland bevestigd had, maar ook omdat hij hoopte door hem op de geestelijkheid te kunnen werken, en, wat meer zegt, den paus op zijn hand te krijgen, opdat de Franken niet al te zeer ontrust zouden wezen over den eed, eens hunnen wettigen koning gezworen.

De paus van zijne zijde had er ook belang bij, den machtigen huismeier te vriend te houden, want sinds hij van den Longobardischen koning Luitprand de stad Sutri ontvangen had, als eerste aanvang van een wereldlijk gebied, was hij begeerig naar meer. Toen dus in 751 aan paus Zacharias, uit naam van Peppijn gevraagd werd: „Of de goddelijke wet aan een dapper en strijdbaar volk niet toestond eenen bloohartigen en laffen koning, die buiten staat was om iets van hetgeen een koning te doen stond, te verrichten, te onttroonen en in zijne plaats een anderen te stellen, dien zulk een waardigheid beter voegde en die aan den staat reeds de grootste en uitstekendste diensten bewezen had?” luidde het antwoord, dat: „om de orde niet te verstoren, het beter is hem den naam van koning te geven, die de macht des konings heeft.” Dit was voor Peppijn genoeg, en na een vergadering te Soissons werd de laatste Merovingiër, van troon en hoofdhaar beroofd, in een klooster gestoken ¹⁾.

1) Of Bonifacius als hoofd der gallicaansche geestelijkheid Peppijn gezalfd heeft, is moeilijk uit te maken, daar het ja en het neen der geschiedschrijvers tegen elkander overstaan.

Toen drie jaar later Peppijn zich nieuwe lauweren gegaard had door het bedwingen van Mohammedanen en heidenen, voerden de bedreigingen der Longobarden paus Stephanus II naar Frankrijk, en deze stedehouder van Christus zag er geen bezwaar in het nieuwe koningshuis met een glans van heiligheid te omgeven, waarop het oude niet had kunnen bogen. Den 28sten Juli 754 zalft hij in de kerk van St. Dionysius Peppijn met zijne echtgenoot en twee zonen, en terwijl de eerste den titel van „Allerchristelijksten koning” en „Patricius van Rome”²⁾ ontving, werd tevens de eed aan den laatsten der Merovingiërs gezworen, van geenerlei waarde verklaard.

Van nu voortaan paste het den koningen uit het Karolingische huis de eere te bevorderen van hem, door wien hunne kroon gerechtvaardigd en geheiligd scheen³⁾, maar ook Rome kon tevreden zijn, want — werd Frankrijk door zijn eerste koningshuis Katholiek, door zijn tweede werd het *Roomsch-Katholiek*.

2) Een eertitel, waarover, volgens sommigen, de paus volstrekt niet te beschikken had, en waaraan een zeker gezag, overeenkomende met dat van Exarch, over Rome verbonden was. In die stad en andere steden van den kerkelijken staat kon men zich door een plaatsvervanger laten vertegenwoordigen.

3) Dat zij daarom onophoudelijk werden geveleid, bewijzen vooral de brieven van Paul I aan Peppijn, waarvan Ellendorf (a. a. O. S. 151) terecht zegt, dat zij: „wie ein liebliches Milch- und Hönigbächlein aus dem Munde des Statthalters Christi flossen.” Bij dat jagen der pausen om provinciën en steden te erlangen, maakt het een vreemden indruk, dat zij de frankische koningen zoozeer prijzen, dewijl deze, alle aardsche goederen als „slijk onder de voeten” achtende, zich slechts schatten, welke mot noch roest verteren, zoeken op te leggen in den „sterrenburgt.”

II.

Ellips en Cirkel.

Hebben wij voor geen tegenspraak te vreezen wanneer we zeggen: het belangrijkste en machtigste van alle uit de volksverhuizing geboren rijken was ongetwijfeld het Frankische, we mogen er met dezelfde gerustheid bijvoegen: de belangrijkste en machtigste van alle vorsten, die over dat rijk geregeerd hebben, was — Karel de Groote. Opvolger van Peppijn, die den paus een wereldlijk gebied geschonken had, was hij een en andermaal den stedehouder te hulp gesneld van Hem, die plechtig verklaard had, dat zijn rijk niet van deze wereld was; tegen Mohammedaan en heiden had hij dapper gestreden, en toen hij aan paus Leo III ook persoonlijk een dienst had bewezen, zette deze hem op het Kerstfeest van het jaar 800 de keizerskroon van het Westen op het hoofd. Ofschoon de held van het Noorden den gedooften glans eener sinds 476 afgeschafte waardigheid niet behoefde, en zijne macht er niet door vermeerderd werd, toch was, daar het in deze wereld minder aankomt op de gebeurtenissen, dan wel op de gevolgtrekkingen, welke de menschen daaruit maken,

deze kroning van groot gewicht. Niet alleen toch werd door deze kroning de eigenlijk reeds gebroken band tusschen Rome en het Byzantijnsche rijk voor vernietigd verklaard ¹⁾, maar ook het pausdom rees er door. De wederzijdsche rechten van paus en keizer waren wel niet omschreven, omdat ze daarvoor niet vatbaar waren, maar erkende de paus aan de eene zijde, door het rijk van het Westen te vernieuwen, een heer boven zich, zoo was aan den anderen kant hij het toch, die dezen heer gemaakt had ²⁾. Lag het voorts in den geest des tijds om het wereld- en geestelijk rijk als twee op gelijke wijze bewerkte lichamen naast elkander te stellen, wat was duidelijker, dan dat naast den monarch voor wereldsche zaken, ook een monarch voor geestelijke aangelegenheden staan moest.

Karel echter, die weldra van den Eider tot den Tiber en van de Elbe tot de Ebro regeeren zou, had van twee naast elkander staande rijken weinig begrip, want de groote gedachte, welke hij te verwezenlijken zocht, was: de vestiging van een Christelijken godsstaat. Wel erkende hij dat de paus door

1) In 1053, tijdens Michel Caerularius en Leo IX, scheidden Oost en West voor goed.

2) Wanneer Eginhard verzekert dat Karel zoo weinig met deze kroning ingenomen was dat, hadde hij haar vermoed, hij de kerk niet binnengetreden zou zijn, dan ziet dit zeker meer op de wijze, waarop hij gekroond werd, dan op het feit zelf. Ook de Grieksche keizers werden door den patriarch hunner hoofdstad gekroond, maar na eerst door den senaat of het leger gekozen te zijn, zoodat de kroning bijzaak werd. Hier echter deed Leo het voorkomen, alsof hij de keizerlijke waardigheid te begeven had, en hij was dus Karel te slim geweest. Deze heeft nooit erkend dat hij zijne waardigheid den paus te danken had. Verg. Ellendorf, a. a. O. S. 197 folg.

het handhaven der canonieke wetten, waken moest voor de geestelijke belangen der kerk, en dat het door God ingestelde priesterschap in hem al zijne volheid had verkregen, zoodat Zijne Heiligheid, als Gods stedehouder, voor geen menschelijke rechtbank kon gedaagd worden, maar overal straalt toch de grondgedachte van zijn leven door: dat de Kerk met den Staat ineensmelt, en dat de laatste onder het opperbestuur des keizers de hooge roeping heeft de wereldsche zaken zóó te besturen, dat de eere Gods er door bevorderd wordt.

Tot dat verheven doel moesten alle standen medewerken, en gelijk de door God gekroonde keizer, zooals het volk te Rome riep, zijn uitgangspunt vond in God, zoo zouden allen in den keizer het uitgangspunt voor hun arbeid vinden.

Dat de keizer bij de verwezenlijking van zijn levensdoel allereerst op de geestelijken rekende, was billijk. Hij was hun geen vreemde. Had Paul I reeds tot Peppijn gezegd: „Tu quoque fundamentum es et caput omnium Christianorum,” Dirk III had hem geschreven: „vos estis gens sancta et regale sacerdotium”¹⁾, ja paus Adriaan I was zoo ver gegaan, dat hij in plechtige raadsvergadering aan Karel den Groote en zijn opvolgers het recht schonk de pausen te benoemen. Ofschoon Karel van dit recht, in zijn volle uitgestrektheid²⁾, geen gebruik heeft gemaakt, het

1) Laurent, Pourquoi la France est restée catholique. Paris '64, p. 197. Welk een priesterlijk karakter mannen als Fulbert, Gerson en anderen aan de fransche koningen toekenden, kan men t. a. p. zien.

2) Karel, noch zijne opvolgers, schijnen van dat recht ooit gebruik gemaakt te hebben, al zij het dan ook dat zij de gedane keuzen goedkeurden, en eene benoeming welke zonder tegenwoordigheid van

lag geheel in zijn geest een streng wakend oog op de Kerk en hare dienaren te houden. Er was ook niet anders te verwachten van een man, die wat al te veel heil van geschreven wetten verwachtte en die, terwijl hij zelfs bepaalde welke boete iemand te betalen had, die een ander voor „haas” uitschold, het wel niet verdiend heeft, dat men op voetspoor van Gibbon (cap. 49), zijne wetten eene „serie van beuzelachtige edicten” noemt, maar die toch wel eens de grens van het belachelijke naderde. Hij had gaarne op alles het oog en karakteristiek voor zijn regeeringswijze is het bericht van een oud kroniekschrijver, dat de groote keizer bij de inrichting van zijn prachtig paleis te Aken er voor zorgde, dat hij uit zijne vertrekken het uitzicht had op alle deuren, die tot de verblijven zijner hofhouding en lijfwacht den toegang verleenden ¹⁾.

Al noemde Karel de Groote zich in zijne Capitularia ook: „devotus sanctae Ecclesiae defensor atque adjutor in omnibus Apostolicae sedis,” al erkende hij dat in geschillen van zuiver godsdienstigen aard aan paus en concilie de beslissing toekwam, zoodat hij zich zelfs op de te Frankfort a M. gehouden kerkvergadering (794) een nederlaag in zake de beeldenvereering getroostte ²⁾, doorgaans werd maar zeer weinig als van zuiver godsdienstigen aard erkend, en zoo leverde zijne regeering een zonderling

's keizers afgezanten had plaats gehad, weigerden te bekrachtigen. Karel de Kale deed afstand van dit recht. Vergel. Mosheim, t. a. p. III. blz. 136; J. A. Wijlie, Geschiedenis, leer, geest en uitzichten des Pausdoms. Tiel '56, blz. 56, 57.

1) Schlosser, t. a. p. V. blz. 256, 263.

2) Zie zijne verhandeling: de Imagiibus, Lib. I. cap. 4. Ed. Heuman.

voorbeeld op van volkomen fusie of vermenging van Kerk en Staat.

Ten einde te doen zien in hoever door Karel en zijne opvolgers inbreuk werd gemaakt op de autonomie der Kerk, vestigen wij de aandacht op het volgende:

Van alles waarop de Gallicaansche kerk het meest prijs stelde, mag wel in de eerste plaats genoemd worden de *vrije verkiezing* tot geestelijke waardigheden. Was het van ouds af de gewoonte, dat de bisschoppen verkozen werden door de geestelijken en leeken der diocese, terwijl reeds onder de Merovingiërs de koningen de keuzen bekrachtigden, tal van synoden moesten er al op wijzen, dat deze laatste te veel invloed op die keuzen uitoefenden. Karel maakte op die canonieke verkiezing wel geen inbreuk, maar in een Capitularium van 803 heet het: „wij hebben ons consent te kennen gegeven, dat de bisschoppen door geestelijken en volk zullen gekozen worden.” Lodewijk de Vrome vaardigde dit Capitularium weder woordelijk uit (816), maar allengs werd het gewoonte der kroon verlof te vragen tot de bisschopskeuze. Deze benoemde dan een visiteur en bleek het uit diens rapport, dat er bij de verkiezing iets onregelmatigs had plaats gehad, dan werd zij vernietigd en de kroon benoemde den bisschop. Zelfs kwam het onder de latere Karolingers zoover, dat bij het verlof tot keuze tevens iemand werd aanbevolen, en er behoorde moed toe zulk eenen niet te kiezen. Servatius Lupus spreekt in een zijner brieven dan ook van een frankisch bisschop: „quem rex esse episcopum jussit,” en als Hincmar van Rheims zekere verkiezing noemde: „non divinae legis electio sed humanae potestatis

extorsio," kunnen wij er veilig op laten volgen: ex uno disce omnes.

Hierbij kwam, dat tengevolge van het leenstelsel vele bisschoppen en abten door hunne leengoederen als baronnen, graven of hertogen van de kroon afhankelijk werden. Als andere vazallen zwoeren zij den vorst trouw en deze gaf dan de zoogenaamde *investituur*, d. w. z. den kromstaf. Zoo had het al den schijn alsof de koning macht had iemand met een geestelijk ambt te bekleeden en de investituuroorlog was er het gevolg van. De Gallicaansche kerk wist echter hare waardigheid langen tijd zóó te handhaven, dat de vazal den eed van hulde aan den souverain eerst aflegde als de wijding tot bisschop geheel was afgeloopen, doch moest het later aanzien, dat die eed aan de wijding voorafging ¹⁾.

Vormden de natiën in den oudsten Christelijken tijd afzonderlijke kerkelijke kringen, deze hadden hun middenpunt in de nationale *Synoden* of *Conciliën*, welke reeds in de derde eeuw in sommige gedeelten der kerk tot de vaste inrichting behoorden. Ook hierop werd spoedig invloed van buiten merkbaar. De synode, ten jare 314 te Arles gehouden, werd door keizer Constantijn te saam geroepen; het eerste concilie van Orleans (511) vergaderde: „auctore Deo et evocatione gloriosissimi regis Chlotovechi" en Sigebert, koning van Austrasië, bestrafte zelfs den bisschop van Chalons, omdat hij buiten zijne voorkennis eene synode had gehouden. „Indien

1) Ellendorf, a. a. O. S. 238 folg.; Richter, t. a. p. blz. 37, 536 en v.; Neander, a. a. O. III. S. 187 folg. IV. S. 265 folg.; Frayssinous, Les vrais principes de l'Eglise Gallicane. Paris '18, p. 86 etc.; Bousquet, Histoire. I. p. 386.

verlof werd gevraagd en voldoende reden werd gegeven, het zou niet geweigerd worden," heette het.

Zagen wij reeds dat onder de laatste Merovingiërs de synoden niet geregeld werden gehouden, zoodat, volgens bericht van Bonifacius, zelfs 80 jaar zonder het houden daarvan konden verloopen, met de Karolingiërs keerde de orde terug, en op het concilie te Verona (755) werd niet alleen bepaald, dat er jaarlijks in Maart en October synoden zouden gehouden worden, maar Karel de Groote beschouwde de kerkelijke wetgeving als een deel van het staatsrecht. Weldra kwamen dan ook in plaats der kerkvergaderingen de zoogenaamde „Concilia mixta," op welke bisschoppen en wereldlijke grooten gemeenschappelijk de zaken der Kerk behandelden. Bonifacius' protest hiertegen baatte weinig, al kwam het ook onder Karel den Groote zoover, dat die conciliën in eene geestelijke en wereldlijke curie verdeeld werden, waarvan elke kon bespreken, wat op haar gebied lag. Bespreken zeggen wij met opzet, want de keizer gaf niet alleen op waarover hij de meening der bisschoppen wenschte te vernemen, maar hij hield ook de beslissing aan zich. De pausen verzetten zich tegen dit alles niet en de conciliën waren der kroon zóó onderworpen, dat o. a. de vijf, die in Karels laatste regeeringsjaar gehouden werden, hunne canones aan het oordeel des keizers onderwierpen, hem verzoekende daarin te veranderen wat hem mishaagde en te bevestigen en in praktijk te doen brengen wat hem goedgeacht. Erkend moet evenwel worden, dat, wat Karel krachtens zijn Capitularia of rijksdagbesluiten verordende, tot welzijn der kerk strekte, en dat die Capitularia zich zóó op

vroegere conciliebesluiten grondden, dat de geestelijken ze ten volle vertrouwden en ze in den derden canon van 't concilie van Trosle zelfs genoemd worden: „pedisequa canonum.” Allerlei en van alles werd door die Capitularia bepaald en waar nu eens de bijzondere missen werden afgekeurd, dan eens het vermenigvuldigen van feestdagen of het wijden van klokken werd verboden, elders weder een scherpe vermaning aan de bisschoppen werd toegediend, ja zelfs tegen de besluiten van Nicea in, en met openlijke afkeuring van een geschrift van paus Adriaan, de beeldenvereering veroordeeld werd, dan blijkt het genoeg, dat onder het bestuur van Karel en zijn naaste opvolgers Kerk en Staat zóó nauw met elkaar verbonden waren, dat er van fusie en amalgamatie sprake moet zijn. Hij was heer van de Kerk, en als zoodanig zond hij zijne gevolmachtigden uit om bisdommen en kloosters te inspecteeren en was het beroep op den paus slechts zelden geoorloofd, „want het kwam niet te pas dat van buiten af geoordeeld werd.” Hij richtte bisdommen op en voorzag in de vacaturen, en deed hij „jure suo” lagere geestelijken wijden, ook het rechtsgebied der metropolitanen werd door hem bepaald, en bevonden er zich pauselijke legaten aan zijn hof, slechts eershalve werden ze tot het bijwonen der synoden uitgenoodigd. Zelfs verbeterde hij het Brevier en het Missale en gaf hij een verbeterde uitgaaf der Vulgata, zonder er de kerkelijke overheid in het minst in te kennen, want zoo sprak hij: „*curae nobis est ut nostrarum Ecclesiarum ad meliora semper proficiat status*”¹⁾).

1) Ellendorf, a. a. O. S. 234 folg.; Richter, t. a. p. blz. 41, 42, 73;

Waarlijk, wij zullen de laatsten zijn het goede, dat uit de 65 Capitularia van Karel den Groote voor de zoo verbasterde Kerk van het westen voortvloeide, te miskennen, want toen het pausdom machteloos was om orde en tucht te handhaven, heeft deze keizer gedaan wat des pausen was, en hij heeft de heiligverklaring dus dubbel verdiend. Maar wat bevreemding wekt, het is, dat even als republikeinsgezinde schrijvers hun best doen om de volksmacht niet geheel onder dezen alleenheerscher te loor te doen gaan, zoo ook R. Katholieke schrijvers ¹⁾ zich nog zooveel moeite geven het pauselijk gezag uit de schipbreuk dier dagen te redden o. a. door de bewering, dat de Capitularia eerst kracht van wet erlangden, nadat pauselijke legaten ze hadden goedgekeurd. Het bewijs daarvoor achten wij niet te leveren, en met het oog op het opschrift boven dit hoofdstuk, nemen wij slechts met groot voorbehoud het woord van den ultramontaanschgezinden graaf de Maistre over: „Ten tijde van Karel den Groote was de Katholieke kerk eene ellips, waarvan St. Pieter het eene, de keizer het andere brandpunt was ²⁾).

Dat de pausen en ook de Gallicaansche kerk met het regeersysteem van Karel den Groote vrede hadden en wel moesten hebben, is boven allen twijfel verheven, maar dit systeem was eene uitzondering

Mosheim, t. a. p. III. blz. 175 en v.; Schlosser, t. a. p. V. blz. 261; Pierson t. a. p. IV. blz. 66 en v.; Bousquet, Histoire I. p. 368, 383; Groen van Prinsterer, Ongeloof en Revolutie. Amst. '68, blz. 72.

1) O. a. Binterim in zijne naar Pellicia bewerkte Gedenkwaardigheid der Christ. Kath. Kerk. Mainz '25.

2) Du Pape. Lyon '30. Disc. prélim.

en voorbijgaande. Toen het lijk van den grooten keizer op den marmeren stoel in den grafkelder te Aken was neergezet, werd door de weifelende houding van zijn zoon en opvolger Lodewijk, door de baatzucht der groote vazallen en de strooptochten van buitenlandsche vijanden het rijk gesplitst en zijne kracht gebroken. Van dezen oogenblik af begint eene terugwerking, en had tot heden de pauselijke macht zich gebogen voor de keizerlijke, de strijd begon om die verhouding om te keeren. Wel waren alle lijnen van het beeld der hiërarchie den roomschen kerkvorsten nog niet helder, maar omstreeks de helft der 9de eeuw werd de vorm ontdekt, waarin dat beeld kon gegoten worden. Die vorm was de *Verzameling van Pseudo-Isidorus*. Te recht of te onrecht werd sedert de helft der 7de eeuw aan Isidorus, bisschop van Sevilla, op kerkrechtelijk gebied groot gezag in de spaansche kerk toegekend, maar voor het eerst werd op den rijksdag te Chiersy (857) eene verzameling canones en decretalen aangehaald, zoo het heette door dien bisschop vergaard, maar die niet, zooals zijn eerste verzameling, voor de spaansche kerk alleen, maar voor de geheele kerk bruikbaar was. Men vond er niet slechts in, canones van algemeene, karthaagsche, gallische en spaansche synoden met tal van decretalen, welke ook de Dionysische verzameling opgaf, maar wat haar bijzonder belangrijk maakte was, dat er in voorkwamen ongeveer honderd decretalen van Clemens I af tot Damasus I toe (91—384).

Juist het tegendeel van hetgeen den grondslag der Karolingische kerkregeling uitmaakte, werd hier gevonden. De priesters worden daar genoemd „oog-

appels Gods," en die priesters zijn door God tot bestuurders der wereld geroepen. De volheid van het priesterschap rust in den stoel van Rome, want reeds op den eersten regel van den eersten brief van Clemens heet het: „Simon Petrus fundamentum ecclesiae" en Cephas beteekent eenvoudig „caput." Wie tot den paus van Rome in geen betrekking staat, heeft op geen heil te hopen, want als erfgenaam van Petrus' voorrechten heeft God hem toegerekend: „singulari privilegia aperire et claudere januas regnis coelestis quibus voluerit." Van den paus gaat dan ook de macht op de hem helpende bisschoppen over, en de Kerk, welke in hem haar centrum heeft, is: „caput, apex omnium ecclesiarum." Zij bevestigt en wijdt alle bisschoppen, en ofschoon deze hunne eenheid vinden in de aartsbisschoppen, toch worden allen slechts door primaten of vicarissen in vereeniging met het middenpunt der Kerk gebracht. Zijn voorts de provinciale synoden de natuurlijke organen van het kerkelijk bestuur, hare besluiten zijn afhankelijk van de bekrachtiging van den paus. Deze is de rechter ter laatster instantie ¹⁾.

Dat deze decretalen blijkbaar valsch zijn ²⁾, behoeft

1) Mosheim, t. a. p. III. blz. 224; Hase, t. a. p. blz. 207 en v.; Richter, t. a. p. blz. 77 en v.; Pierson, t. a. p. III. blz. 365; Merle d'Aubigné, *Le Concile et l'Infaillibilité*. Genève '70, p. 18 etc.

2) De eerste brief van paus Clemens is op aandringen van Petrus († 68) aan Jacobus († 62) geschreven, in het jaar 93. Men vindt in dien brief citaten uit de bijbelvertaling van Hieronymus (in 372 gemaakt), uit Cyrillus van Alexandrië (435), uit de regelen van Benedictus (in 494 gegeven). Paus Anacletus (103—112) schreef drie brieven en citeert een brief van Constantijn van 't jaar 314, een canon van Nicea (325), een geschrift van Augustinus (395), ja zelfs

geen betoog meer, als wij melden, dat zelfs Jezuïeten onzer dagen den verdichter niet slechts een „imposteur” noemen, maar ook erkennen: „Jamais, il faut en convenir, on ne vit mensogne aussi audacieux, aussi considérable, aussi persévérant”¹⁾, maar toch zouden wij een misslag begaan, als we zeiden: aan deze leugen had de pauselijke macht haar ontstaan te danken²⁾. Neen, weinig werd er in gevonden, wat niet in den loop der eeuwen, als de gelegenheid gunstig was, door den een of anderen paus, zij het ook maar voorwaardelijk, beweerd was, maar hier werd aan de stoutste hiërarchische droomen vorm en eenheid gegeven, het weifelend rechtsgevoel dier dagen ontving hier een stoot in eene richting, waarheen het onwillekeurig zich neigde en met den tooverglans van oorspronkelijk Christendom werd hier omgeven, wat slechts bewering en wensch was van enkele heerschzuchtige individu's.

Dat de pausen niet zouden nalaten in den goest dezer decretalen met de kerk van Frankrijk te han-

een canon van 't concilie van Orleans (552). Bisschop Victor van Rome († 197), schrijft aan Theophilus van Alexandrië, die in 't begin der vijfde eeuw leefde.

1) *Etudes religieuses etc. par les Pères de la Comp. de Jesus. Paris Nov. '66, p. 392, 394, 395.* De eerwaarde vaders meenen: „Dieu ne bénit pas l'imposture” en erkennen dan ook dat de Decretalen „n'ont produit que du mal.” Het kwaad is echter dit: „d'avoir fourni des armes aux ennemis de la papauté.” Ook Frayssinous, *Les vrais principes etc. p. 20, 102*, noemt de Decretalen valsch; zoo mede Bousquet, *Histoire I. p. 418.*

2) Dat zelfs de pauselijke onfeilbaarheid, op grond van Luk. 22:32, niet door de valsche Decretalen behoefde uitgevonden of verbreid te worden, daarvoor kan men het bewijs vinden bij Dr. Josef Sprinzl. Professor in Salzburg, *Handbuch der Fundamental Theologie. Wien. '76. S. 632.*

delen, laat zich verwachten. Bij het verdrag van Verdun (843) erlangde Frankrijk een zelfstandig staatsbestaan, maar aangezien de onderlinge strijd tusschen de vorsten nu plaats maakte, voor dien tusschen de vorsten en de aristocratie bleek het spoedig dat de kroon onmachtig was de Kerk te beschermen, al telde deze laatste ook machtige leenmannen onder de bisschoppen.

Om dus der Kerk een vast steunpunt te geven tegen den stijgenden vloed eener half barbaarsche revolutie, om den clerus te vrijwaren voor de onderdrukking door de wereldlijke heeren, en om den invloed van het pausdom te doen toenemen, besloten Rome's kerkvorsten ten tweede male, maar nu met besliste veerkracht zich in de zaken der Gallicaansche kerk te mengen.

Gemakkelijk ging dat echter niet, en verzet was te wachten, want zoo ééne, dan was de Gallicaansche kerk gehecht aan het constitutioneel systeem. Canoniek was die kerk van den aanvang ingericht, en de regelen van Nicea en Sardica, in latijnsche vertaling veelvuldig in omloop, stonden er in groot aanzien. Bovendien bezat de Gallicaansche kerk het wetboek van Dionysius, door paus Adriaan in 774 in eenigszins gewijzigden vorm aan Karel den Groote ten geschenke gegeven (Dionysisch-Adriaansche verzameling), ja in het begin der 9de eeuw gold deze zelfs als „codex canonum” der Gallicaansche kerk. Al was dan ook tengevolge van de nauwe vereeniging van Kerk en Staat de ontwikkeling van het kerkelijk recht aan de wereldlijke macht vervallen, dat deze geschiedde op den grondslag der canones, wordt door de Capitularia van Karel en het vertrouwen dat deze

alom genoten, genoegzaam bewezen. Voorzichtigheid was dus noodig, want vooral ten opzichte der decreten of pauselijke zendbrieven was de Westersche kerk zeer gevoelig. In het Oosten mochten de brieven van uitnemende bisschoppen, als geldige getuigen voor de canones, ja zelfs als rechtsbronnen erkend worden, de Gallicaansche kerk, en dit juist was het, waarover in de 9de en 10de eeuw vooral de strijd liep, was ongezind, om eenig document, onder welke vlag en van waar ook ingevoerd, als gezaghebbend te erkennen, zoodra het in strijd bleek te zijn met de synodale besluiten der Kerk. Terecht wijst Mosheim dan ook, ter eere der fransche bisschoppen, op „den kloeken wederstand, welchen zij boden aan de valsche besluiten, weigerende die onder de wetten der Kerk aan te nemen” ¹⁾.

De pausen waren echter zeer slim. Zij wisten wel dat de beste wijze om de menschen tot de erkenning van de eene of andere theorie te brengen, is: dat men hen eerst gewent aan de practische toepassing er van, en weldra bood zich eene geschikte gelegenheid om aldus te handelen.

Hincmar, aartsbisschop van Rheims, een man die ook meende dat de moeielijkheden, welke zich in de Kerk opdeden, op wettiger wijs moesten opgelost worden dan door zich te beroepen op het schrijven van dezen of genen paus, had een bisschop zijner diocese voor de synode geroepen om zich wegens het afzetten van een losbandig priester te verantwoorden. Rhotad, de gedaagde, beriep zich op den paus, en daar deze geen recht had zich

1) T. a. p. III. blz. 226.

met de zaak in te laten vóór de synode uitspraak had gedaan, werd hij ten tweeden male gedagvaard. Daar hij ook nu niet verscheen, werd hij afgezet en in een klooster geplaatst. Nu eischte paus Nicolaas I op hoogen toon, óf dat Rhotad binnen 30 dagen ontslagen zou worden, óf dat men hem naar Rome zou zenden, opdat daar zijne zaak behandeld zou worden. Beide eischen waren inconstitutioneel, want volgens de canones van Sardica moest de paus wachten met zijn oordeel tot hij van de rechtsprekende synode de processtukken ontvangen had en dan kon hij de zaak op nieuw laten onderzoeken, 't zij door naburige bisschoppen, 't zij door afzonderlijke legaten. Dat vonnis was dan beslissend, maar nooit had de paus recht persoonlijk tusschenbeide te treden. Daar de paus, ofschoon hem dit alles onder het oog werd gebracht ¹⁾, bij zijn eisch bleef, moest Hincmar eindelijk toegeven, want het kwam den bisschoppen beter voor om aan den verafzjnden paus, dan aan den van nabij dreigenden metropolitaan onderworpen te zijn. De afgezette ging naar Rome, kreeg, wat hem wellicht te gunnen is, gelijk, en de paus zond zelfs een legaat naar Frankrijk, om toe te zien dat zijn vonnis werd ten uitvoer gelegd. Al is er verschil over de vraag of Nicolaas zich in dezen strijd op de valsche decretalen beroepen heeft ²⁾, en zoo ja, of hij wist dat ze valsch waren, geheel in den geest dier ver-

1) Door Hincmar zelf. Zie Bousquet, Histoire. I. p. 416.

2) Op voetspoor van Ballerini beweren velen dat hij ze niet kende, doch Baronius en ook Hase beweren het tegendeel, ja Merle d'Aubigné (t. a. p. 17) verzekert, dat hij er zich op beriep als „decretalen van zóoveel gewicht, dat men er zich niet tegen verzetten moest.”

zameling gaf hij duidelijk te kennen, dat het afzetten van een bisschop buiten den paus om, niet slechts streed met tal van decretalen, maar dat ook *alle* decretalen en injunctiën ¹⁾ van den paus bindend zijn voor de geloovigen, om het even of zij al dan niet in de verzameling der canones opgenomen waren.

Hoe dezelfde Nicolaas, de eerste ware paus, die tevens als de eerste gekroonde in de rij der koningen kwam, de gallicaansche bisschoppen noodzaakte om enkele priesters, door de synode van Soissons (853) afgezet, welk vonnis zelfs door zijn voorganger bevestigd was, weder te herstellen, gaan wij stilzwijgend voorbij; alleen merken wij op dat de gallicaansche bisschoppen hunne eer nog zoo wat zochten te redden, door te spreken van: een toegeven aan de wenschen van den H. Vader, maar dat trots dit alles het recht van appèl op Rome, dank zij de valsche decretalen, meer en meer tot schade der kerk gevestigd werd.

Maar al was dan ook de eerste bres geschoten in de constitutie der Kerk, niet gansch en al gaf men zich over, vooral als men rekenen kon op de hulp der kroon. Dit ondervond paus Adriaan II, want toen hij bisschop Hincmar van Laon, door de fransche bisschoppen op het concilie van Douzi (871) afgezet, ook op eigen gezag scheen te willen handhaven, ontving hij zulke krasse brieven van den koning en de bisschoppen, dat hij het noodig achtte, gelijk

1) Of dit ziet op zulke decretalen, die de paus niet „*ex motu proprio*,” doch als orgaan der Kerk *uit de canones getrokken heeft*, willen we niet beslissen, doch Nicolaas I had met zulk een onderscheid denklijk weinig op.

Hase ¹⁾ het uitdrukt: „de beleedigingen, der frankische natie aangedaan, te zalven met de olie zijner toegevendheid en heilige liefde.” Ook Johannes VIII zag zijne plannen verijdeld om Ansegisus, bisschop van Sens, als primaat en apostolisch vicaris van Gallië erkend te zien. Op de synode te Pontyon (876) mocht Karel de Kale, die aan den paus de keizerskroon te danken had, ook al zelf met twee pauselijke legaten tegenwoordig zijn, de bisschoppen, met Hincmar aan het hoofd, weigerden beslist hem te erkennen, omdat het den paus volgens de canones niet toekwam in Gallië een vicaris te hebben, met macht conciliën saam te roepen en opzicht over de geestelijke zaken te houden ²⁾.

Zoo naderde de tijd dat het Karolingische huis bezwijken zou onder de macht zijner vazallen, gelijk het Merovingische gevallen was door het overwicht zijner eerste ministers, maar ook het derde koningsgeslacht zou zich niet vestigen, zonder dat de H. Stoel er zijn rekening bij vond.

Al weder was er twist tusschen de Gallicaansche kerk en den paus, maar ditmaal gold het een aartsbisschop. Dank zij den dienst aan Karel den Kale bewezen, had deze de besluiten der synode van Ravenna, waarbij de aanstelling der metropolitanen aan den paus werd overgelaten, goedgekeurd, en toen nu Arnulf, bisschop van Rheims, tengevolge van een politiek vergrijp was afgezet, gaven de gallicaansche bisschoppen daarvan den paus kennis. Toen zij, na

1) T. a. p. blz. 210.

2) Jervis, Hist. I. p. 38 etc.; Hase, t. a. p. blz. 211; Bousquet Histoire. I. p. 425.

maanden lang op antwoord gewacht te hebben, Gerbert (later Sylvester II) aanstelden, liet de paus iets van zich hooren en eischte hij een nieuw concilie om de zaak van den afgezette te behandelen. Dit kwam te Chelles bijeen, en waar het oude vonnis bekrachtigd en tevens beslist verklaard werd, dat men, al wat de paus in weerspraak met de decreten der conciliën bevelen mocht, als van geenerlei waarde zou beschouwen, hield Johannes XV te Rome een concilie, waarop al wat in Frankrijk geschied was, voor onwettig werd verklaard, en tevens de bisschoppen, die daaraan hadden medegewerkt, in den ban werden gedaan. Ook dit joeg den franschen prelaten geen vrees aan, en de paus zou een nederlaag geleden hebben, indien de politieke zaken hem niet geholpen hadden. In het heetst van den strijd stierf Hugo Capet (996), en diens opvolger Robbert wilde gaarne den paus (thans Gregorius V) tot vriend hebben, niet alleen om zijn nog zoo wankelend huis wat te steunen tegenover de machtige leenmannen, maar ook om verlof te erlangen tot een huwelijk met zekere weduwe Bertha, welke zijne bloedverwante was, en tot welke hij bovendien als peet van een harer zonen in geestelijke betrekking stond. Rome scheen nu geen bezwaar in dit huwelijk te zien, de eene dienst was de andere waard, en op een concilie te Rheims bracht koning en legaat het zoover, dat Arnulf werd hersteld en de rechten der nationale kerk werden opgeofferd ¹⁾.

Was de pauselijke stoel ten opzichte van het *recht*

1) Jervis, Hist. I. p. 40 etc.; Pierson, t. a. p. III. blz. 375; Schlosser, t. a. p. VI. blz. 37.

van *appel* op Rome eene groote schrede vooruitgegaan, reeds lang had hij gevoeld, dat naarmate der Kerk meer gevaren dreigden, er ook behoefte was aan meer eenheid, aan grooter consequentie en snelheid van handelen, ja dat het van het uiterste gewicht was om, zoo al niet buiten de hiërarchische rangorde om, dan toch over haar heen, alom zelf tegenwoordig te zijn. Dit moest geschieden door de zoogenaamde *legaten*.

Reeds sedert de 4de en 5de eeuw komen nu eens ter algemeene synode, dan eens aan 't keizerlijk hof plaatsbekleeders van den H. Stoel voor, en sedert de dagen van paus Zosimus waren de bisschoppen van Arles legaten voor Gallië, waardoor niet verhinderd werd dat ook anderen, b. v. Bonifacius, met den titel van pauselijk legaat zich sieren konden. Vergeleken de pausen hunne legaten met de proconsuls van het oude Rome, als deze legden de legaten er zich maar al te vaak op toe rijkdommen te vergaren en dan hun ambt neder te leggen, „zoodat het den schijn had, dat zij met geen ander doel gekomen waren dan om, gelijk Ivo van Chartres het uitdrukt, onder bedekking van hun ambt de provinciën uit te plunderen” 1). Doch ook buiten dat alles waren zij weinig gezien, daar zij op allerlei wijze de geestelijken en de synoden in hunne macht beperkten, en na Bonifacius' dood bleef Gallië althans negentig jaar van zulk een legaat bevrijd 2). Ten jare 844 werd echter Drogo, bisschop van Metz, tot legaat van de Cis-Alpijsche provinciën aangesteld, en wel, gelijk

1) De Marca, De Concordia. Lib. V. Cap. XLIV. § 2.

2) De Marca, ut supra. § 7.

uit brieven van paus Sergius II blijkt, opdat hij de gemeenschap van de bisschoppen dier provinciën met den H. Stoel zou onderhouden, algemeene conciliën zou beleggen, en eindelijk, opdat aan hem bericht zou gezonden worden van alle zaken, welke overal voorkwamen, en hij kennis zou erlangen van de decreten van alle provinciale conciliën ¹⁾. Ofschoon de legaten door hunne concurreerende jurisdictie ²⁾ de macht der bisschoppen op menig punt breidelden, en zelfs verwarring stichtten, toch zijn er voorbeelden, dat zij gunstigen invloed op den toestand der kerk uitoefenden, en sedert de elfde eeuw werden zij steeds meer het gewone middel, waardoor de Gallicaansche kerk de gemeenschap met Rome onderhield. In Gallië bleef echter het verzet niet achterwege en moest Gregorius VII reeds aan den koning van Denemarken klagen, dat zij „pene sine fructu videbantur,” Ivo van Chartres raadde zelfs koning Filips I den legaat op zijne plaats te zetten, toen deze eens de fransche bisschoppen tot een concilie samenriep, nadat Urbanus II er reeds twee in datzelfde jaar in Fankrijk gepresideerd had. Toen dezelfde legaat later den aartsbisschop van Sens wilde noodzaken de superioriteit van den zetel van Lyon te erkennen, trad Ivo al weder in het strijdperk ³⁾, en na er den legaat aan herinnerd te hebben dat, vol-

1) De Marca, ut supra.

2) Het Concilie v. Trente hief in zijn 24ste zitting die concurrentie beslist op.

3) Tot bewijs van zijn ijver voor de Kerk wordt in de „Gallia Christiana” (VIII. p. 1129) aangehaald: *ipsius complures literae quibus agit... de legatorum et missorum a latere comprimenda fastu, quibus Gallicana saepius gravabatur ecclesia.*

gens paus Zosimus, ook de H. Stoel onmachtig was iets in de constitutiën der vaderen te veranderen, raadt hij hem zich binnen de grenzen zijner machtsbevoegdheid te houden. Vooral na de regeering van Filips den Schoone werd het in Frankrijk gewoonte hun lastbrief te onderzoeken eer zij werden toegelaten ¹⁾, maar trots al deze beperkingen werkten zij er vooral toe mede om de meening ingang te doen vinden, dat een concilie, waarbij geen pauselijk legaat zitting had, op wettigheid niet bogen kon ²⁾.

Hield Rome niet op de constitutie der Gallicaansche kerk op allerlei wijze te verkrachten, beter dan door enkele legaten kon dit geschieden door een leger van *monniken*. Waren de geestelijken over het algemeen machtig, zoowel door rijkdom als maatschappelijke positie en daardoor vaak ontoegankelijk voor de stem van Rome, de monniken waren beter te bereiken.

Sedert Martinus van Tours en Cassianus het kloosterleven in Frankrijk hadden ingevoerd en de eerste door tweeduizend monniken was ten grave gebracht, waren zij toegenomen. Ook Bonifacius had hen begunstigd, en toen Berno zijn klooster te Clugny stichtte (910), richtte hij het niet slechts in naar den regel van Benedictus, maar hij onderwierp het ook onmiddellijk aan Rome. Sedert de elfde eeuw begonnen de pausen in te zien, welke macht zij door zulk een leger op den volksgeest zouden kunnen uitoefenen; kloosters en abdijen werden met allerlei

1) De Marca, De Concordia. Lib. V. cap. LVIII.

2) Behalve het geheele vijfde boek van de Marca's De Concordia, waarvan een groot gedeelte door Baluze bewerkt is, zie men over de legaten: Richter t. a. p. blz. 65, 77, 365 en v.; Dupin, Manuel, p. 13 etc.

privilegiën beschonken, en door tal van „exemptiones” aan de rechtsmacht der bisschoppen, ten aanzien van abtskeuze, tucht enz. onttrokken. Zoo ontstond, midden in menige diocese, eene vesting, waarvan de bezetting bereid was voor haar hoofd te Rome alles op 't spel te zetten, en de bedelmonnik, wiens eenige bezitting in zijne pij en zijn zak bestond, had niets te verliezen, en durfde, als Diogenes in zijne ton, iedereen trotseeren. Nemen wij in aanmerking, dat de Benedictijnen in de 12de eeuw ongeveer 1200 kloosters, grootendeels in Frankrijk gelegen, bezaten en tot op die eeuw „het hart van het fransche volk in handen der monniken van Clugny was” ¹⁾, dan gevoelen wij, dat in een tijd toen, naar het woord later door den abt Comballet gesproken, de seculiere geestelijkheid nog niet eens de nationale garde der Roomsche kerk genoemd kon worden, de reguliere al vast de rol van linietroepen kon op zich nemen ²⁾.

Waren Rome's stedehouders goed op weg de Gallicaansche kerk onder hun invloed te brengen, naar het ideaal, dat mannen als Gregorius VII, van het pausdom voor den geest zweefde, moest dit ook *heerschen over den Staat*. De oude grondstelling, dat God alle macht op aarde verdeeld had tusschen keizer en paus, moest wijken voor de nieuwere voorstelling dat, ofschoon de wereldlijke macht iets afzonderlijks was, de wereldsche vorsten toch het zwaard

1) Hase t. a. p. blz. 250.

2) Pierson, t. a. p. IV. blz. 22, 190, 273; III. 394; Richter, t. a. p. blz. 75, 130; Hofstede de Groot t. a. p. blz. 35, 37; Fleury Discours sur l'Histoire Ecclésiastique. Paris 1724. II. p. 114; Ellendorf a. a. O. S. 252.

van den paus in leen hadden. Ook door godgeleerden der Gallicaansche kerk werd in dien geest gearbeitet. Alle gedoopte Christenen, zoo heette het bij mannen als Geoffrey van Vendome, Hugo van St. Victor, Ivo van Chartres en Bernhard van Clairvaux, zijn in zaken des geloofs aan de Kerk onderworpen. De vorst is daarvan geenszins uitgezonderd, en als katholiek is hij zoon, niet bestuurder der kerk; in godsdienstzaken neme hij niet de houding aan van onderwijzer, maar van leerling. Had de vorst op het gebied van geloof of zeden overtreden, hij moest gestraft worden, zelfs ter laatster instantie met den kerkelijken ban. Daar deze ban in die dagen niet slechts op geestelijk-, maar ook op burgerlijk terrein groote gevolgen had, werd ten slotte elk vorst aan den paus onderworpen, want zoo deze, ingeval de vorst onboetvaardig bleef, de onderdanen van den eed van gehoorzaamheid ontsloeg, was hij feitelijk van den troon vervallen verklaard.

Dat deze theoriën ook practisch werden toegepast, de geschiedenis van Frankrijk levert daarvan voorbeelden gen oeg. Men denke o. a. aan de boete, Lodewijk den Vrome opgelegd, nadat hij zijn neef Bernard en drie natuurlijke zonen zijns vaders wreed had doen behandelen; aan den toon, dien Nicolaas I tegen Lotharius aansloeg, ten einde diens gemalin Walrada, tegenover Thietberga te handhaven (863); aan den ban, door Gregorius V over Robbert II uitgesproken, toen deze van Bertha niet scheiden wilde (998) ¹⁾; aan de wijze waarop Filips I gedwongen

1) Bousquet, Histoire II. p. 16, wijst aldus op de gevolgen: „Il se voit bientôt abandonné; son palais est desert, ses courtisans le fuient,

werd tegenover de fransche bisschoppen het hoofd in den schoot te leggen, nadat hij Bertha van Holland verstooten had (1104); aan het interdict eindelijk, waarmede Innocentius III voor het eerst geheel Frankrijk acht maanden belegde (1199), omdat Filips August, na de fransche bisschoppen, gelijk een oud schrijver het uitdrukt, „gemaakt te hebben tot stomme honden, die niet durfden blaffen, omdat ze bang waren voor hun huid,” zijne vrouw daags na het huwelijk verstiet, terwijl hij den bruidschat behield ¹⁾.

Had Gregorius VII reeds paus en keizer vergeleken met de zon en de maan, aan Frankrijk komt naar alle waarschijnlijkheid de dubbelzinnige eer toe, dat een zijner canonisten ²⁾ de mystieke beteekenis der twee zwaarden in Luk. 22:38 heeft aangeduid, en dit scheen zooveel bijval te vinden, dat de H. Bernard „een kerkleeraar, wiens leerlingen rondom op de bisschopsstoelen van het Westen zaten,” weldra in eene aan paus Eugenius III (1145—1153) opgedragen verhandeling schreef: „derhalve behooren aan de Kerk toe zoowel het geestelijk- als het stoffelijk zwaard; het laatste moet evenwel voor, het eerste door de Kerk gehanteerd worden; het eene door de hand van de priesters, het andere door die der krijgslieden, maar zeker op verzoek van de priesters en op bevel van den keizer.” Dat dit „op bevel van den keizer” bij den abt van Clairvaux niet veel

chacun s'éloigne à son approche; deux serviteurs seulement restent auprès de lui.”

1) Schlosser, t. a. p. V. blz. 269, 284; VI. blz. 37; VII. blz. 2, 76.

2) Geoffroy van Vendome, omstreeks 1095. Het beeld van zon en maan is denklijk bedacht door Berengosus van Trier.

beteekende, blijkt duidelijk uit een brief, door hem na de verkiezing van paus Eugenius aan de kardinalen geschreven, en waarin hij den paus noemt, een man „die over vorsten heerscht, die wetten geeft aan bisschoppen, die beschikt over konink- en keizerrijken” ¹⁾). Zelfs bij een man als Hugo van St. Victor, die de scholastiek waarlijk niet aan de mystiek, de rede niet aan het gevoel wilde zien opgeofferd, vinden wij wel de wereldlijke macht van de geestelijke gescheiden en beider terrein afgebakend, maar toch, gelijk de ziel meer is dan het lichaam, zoo overtreft de geestelijke macht in eer en aanzien dat, wat aardisch of wereldsch is. Ook volgens hem komt het der geestelijke macht toe „de aardische te bevestigen, opdat zij moge bestaan, en haar te oordeelen, indien zij zich mocht misgaan” ²⁾). Dat het steeds wassende pausdom gaarne dergelijke theorieën in practijk bracht, zal niemand bevreemden, en ofschoon er geen sacramenten te handhaven of persoonlijke zonden te berispen waren, toch trad Innocentius III tusschen beide in den twist van Filips August met Jan Zonder Land van Engeland. Het beloop van dien strijd na te gaan, ligt op onzen weg niet, maar daar de paus tot tweemalen toe (1213 en 1216) aan den franschen koning, wien hij eerst Engeland geschonken had, verbood, koning Jan, die zich zóó diep voor hem vernederd had, dat hij Engeland van hem in leen nam, te belagen, achtte hij het noodig de fransche bisschoppen aangaande zijn gedragslijn in te lichten. Na op den

1) Jervis, Hist. I. p. 55; Richter t. a. p. blz. 127.

2) Jervis, Hist. I. p. 56.

voorgond geplaatst te hebben, dat hij zich niet mengen wilde in kwestieën van feodaal recht, zegt hij dat de censuur omtrent alles, wat met zonde in betrekking staat, hem ongetwijfeld toekomt, en dat hij haar ten opzichte van allerlei lieden heeft uit te oefenen. Na zijn recht daartoe op Matth. 18:15—17 gegrond te hebben, heet het: „Laat de koning het dan geen beleediging van zijn waardigheid achten zich in deze zaak aan het oordeel van den Apostolischen Stoel te onderwerpen, gelijk Valentinianus, Theodosius en andere beroemde vorsten ook gedaan hebben” enz. Aan de beide koningen schreef hij: „Hoewel ik over het leenrecht niet oordeelen kan, zoo vordert nochtans mijn ambt, dat ik oordeel waar zonden worden begaan, en mijn plicht, dat ik alle openbare ergernis voorkom.”

Met Innocentius III zijn wij tot de gouden eeuw des pausdoms genaderd. Na in de schaduw van den troon van Karel den Groote veiligheid en wasdom gevonden te hebben, maakten de pausen, zonder ooit aan diens nageslacht getoond te hebben, dat zij hem iets verschuldigd waren, zijne lauweren zich ten nutte. Na eeuwen van ondergeschiktheid en andere eeuwen van onzekeren strijd was de onafhankelijkheid van den roomschen Stoel en zijne oppermacht over de Kerk erkend. Dank zij de zwakheid der vorsten, de Isidorische decretalen, en het coelibaat der priesters, was de geestelijkheid in 's pausen handen, en ook de Gallicaansche kerk erkende hem in het groote algemeene bisdom van het Westen, waarvoor de Benedictijnen den abt van Clugny erkenden, als: den eenige in zijne orde.

En wat grootsche stelling nam Rome in de be-

schaafde wereld niet in. Peter II ging er heen om de kroon van Arragon af te bedelen en Swen, de overweldiger van Noorwegen, werd van uit die stad verpletterd. Aan de boorden van den Taag erkende Sancho I dat hij aan Rome cijnsbaar was, en de vorsten van Bulgarije en Armenië bogen voor zijne opperheerschappij. Maar grootscher schouwspel nog zou paus Innocentius III het aanbieden. In het voor gevoel van zijn naderend einde ¹⁾ verzamelde hij er de vertegenwoordigers der Christenheid in Nov. 1215 tot een concilie. In de door keizer Constantijn gebouwde basiliek waren niet minder dan 1200 geestelijken van allerlei rang en uit allerlei hemelstreek saamgevloeid, en afgezanten van keizers en koningen waren aanwezig om de besluiten goed te keuren. In een 70tal canones werd hier bepaald, niet alleen wat als waarheid te eeren, maar ook wat als dwaling te brandmerken was, en waar bovendien grondstellingen van kerkelijke staatkunde werden afgekondigd, tegen welke geen enkele afgezant zijne stem dorst verheffen ²⁾, daar mogen we zonder overdrijving zeggen: dit 4de Lateraansch ³⁾ Concilie, of liever, deze pauselijke hofsynode, was het schitterend zegeweest van het pauselijk alvermogen, en de be-

1) † 16 Juli 1216.

2) Hoe Innocentius III de verhouding van het pausdom tot het keizerschap opvatte, kan men zien bij Pierson, t. a. p. III. blz. 453.

3) Aldus genoemd, omdat de basiliek, waarin het gehouden werd en boven welker ingang men las:

Dogmati papali datur simul et imperiali

Ut sim cunotarum mater et caput ecclesiarum,

gebouwd was ter plaatse, waar eenmaal het paleis van den Consul Lateranus gestaan had. In rangorde was dit Concilie het 12de. Bousquet. II. p. 375.

kende plaat, waarop deze synode is afgebeeld, en die den paus voorstelt, zittende op eene estrade onder een troonhemel, terwijl de gekroonde hoofden iets lager geplaatst zijn, geeft een juiste voorstelling van de macht des pausdoms.

Zoo was dan de ellips tot cirkel geworden. Noch in de sfeer der Kerk, noch in die der Europeesche wereld, was voor twee brandpunten plaats. Er was slechts één middelpunt, en daarin, ook Frankrijk had het ervaren, stond — de opvolger van den H. Petrus, sprekende *urbi et orbi*, tot de stad en tot de wereld!

III.

Anagni en Constanz.

Ofschoon de tijd lang voorbij is, waarin het gezegde van Leisewitz: „Gij weet, Mijne Heeren, dat, wanneer een Franschman niest, geheel Europa „prosit” wenscht,” gelden kon, toch is niets gewoner dan dat een Franschman zich te goed doet aan de heerlijkheid zijns volks, en zelfs de mededinging van Duitschland op dit gebied ¹⁾ schijnt hem niet te kunnen genezen van deze nationale zwakheid.

Graaf de Maistre verzekerde ons: „que la France est investie d'une véritable magistrature dans l'univers”; de abt Raymond, een zijner geestverwanten uit later tijd, meent dat er bijna geen enkel groot denkbeeld, geen enkel groot beginsel der beschaving is, „qui pour se répandre partout n'ait passé d'abord par la France”; Edgar Quinet riep van den academischen leerstoel der jongelingschap toe: „Ne sentez-

1) Allerlei bewijzen voor de werking van den duitschen „Hochmuthsteufel” geeft Karl Hillebrand in zijn *Zeiten, Völker und Menschen*. Th. I. S. 4 folg.

vous pas que ce pays, cette terre que vous foulez, est nécessaire au monde?" De heer Nicolas noemt Frankrijk zelfs stoutweg het „Sinai der Voorzienigheid," op welken heiligen berg God onder de donkerheid der wolken en te midden van de uitbarstingen van den bliksem, zijne bevelen aan de wereld doet hooren; en wanneer men, moede van het refrein: „Paris c'est la France, et la France c'est le monde!" nu en dan met walging zich afkeert van het fetisisme, dat vooral met de revolutie van 89 gedreven wordt, dan denkt men onwillekeurig aan het woord door Thiers, een man die zich ook nog al bedrinken kon aan den roem der „grande nation," gesproken: „Ce pauvre pays se laissera toujours mener par des mots."

Hoe veel men echter ook moge afdingen op al die uitingen van een overspannen patriotisme, toch komt aan Frankrijk de onverderfelijke eere toe, dat het voor het eerst bres heeft geschoten in de sterk bemuurde vesting der middeleeuwsche hiërarchie, en Ranke mocht naar waarheid getuigen: „Het waren de Franschen, die den eersten beslissenden weerstand boden aan de aanmatigen van den paus" ¹⁾).

Na den dood van Innocentius III bleef de zoon van het pausdom geruimen tijd in haar zenith staan. De strijd tusschen paus en keizer, d. i. de strijd, wie hier op aarde het godsrijk verwezenlijken zou, ten tijde van Gregorius VII en Hendrik IV begonnen (Cannossa 1077), en later onder den naam van oorlog tusschen Welfen en Gibellijnen voortgezet, was ten bate der hiërarchie beslist, toen Conradyn, de laatste

1) A. a. O. I. S. 35.

uit het machtige huis der Hohenstaufen, volgens Innocentius IV een huis van kerkroovers, was onthoofd (29 Oct. 1268).

Daar het deutsche rijk een keizerrijk was, waarin vorsten uit verschillende huizen elkander opvolgden, die niet alleen ter wille der keizerskroon, maar ook ter oorzaak van het in Italië gelegen grondgebied den paus min of meer te ontzien hadden, zoo had Rome, dewijl ook Italië verbrokkeld was, voorloopig weinig verzet te vreezen. Zou het dus uitgemaakt worden of Rome's zetel boven elken aardschen troon verheven zou zijn, dan moest Frankrijk, waar de erfopvolging onbetwist was, waar de kroon zeker overwicht op de machtige leenmannen had, en waar men den paus om niets ter wereld te ontzien had, den strijd aanbinden.

Geven wij verder acht op den toestand, waarin Frankrijk verkeerde, dan zien wij dat de vloed der hiërarchische beginselen dáár vooral sterk aan het ebben was, dat het volk mondig begon te worden, en dat het zwaartepunt van het volksleven er niet meer in de kerkelijke richting lag. Terecht kon daarom ook Guizot van Filips August, die op het punt der echtscheiding voor Innocentius III boog, schrijven: „noch het episcopaat, noch de H. Stoel verkregen, als het er op aankwam, iets van hem, dat den koning tegenover den priester kon vernerden of verkleinen.” Zijn kleinzoon, Lodewijk IX, of de heilige, verklaarde niet slechts in zijn *Etablissements*: „que le roi ne tient de nullui, fors de Dieu et de lui,” sprak niet alleen in eene verordening, in 1229 gegeven, van de „Libertés et communautés de l'Eglise Gallicane,” maar gaf zelfs in 1269 de

Pragmatieke Sanctie ¹⁾, waarin uitvoerige bepalingen voorkwamen omtrent de betrekking tusschen Kerk en Staat, en waarin vooral gezorgd werd dat niet het fransche geld, hoewel niet als ten dage van Luther, het duitsche, voor een Atlas te zwaar genoemd, zich vleugelen aanschoot om over de Alpen te komen ²⁾. Geldheffingen, zoo heette het daar, waardoor het koninkrijk op ellendige wijze verarmd werd, mochten slechts voor vrome, zeer noodzakelijke doeleinden plaats hebben, en dan nog wel „reconnue par le consentement exprès et spontané du roi et par celui de l'Eglise de France.”

Toen later Nicolaas III, uit kracht der besluiten van het 4de Lateraansch concilie, de tornooien, zoo al niet onderdrukken, dan toch beperken wilde, gevoelde Filips III, als eerste edelman van zijn rijk, zich daardoor zoo beleedigd, dat hij zijn titel van „oudsten zoon der Kerk” vergetende, openlijk in verzet kwam ³⁾.

Dit alles was eigenlijk nog maar een voorpostengevecht, en de groote strijd, de strijd op leven en

1) Ofschoon deze Pragmatieke Sanctie in de registers van 't parlement voorkomt, werd toch de onechtheid er van in '54 door Rösen beweerd, terwijl Soldan voor de echtheid opkwam in *Niedners Zeitschrift für Hist. Theol.* '56. H. 3.

2) Dat Lodewijk de Heilige het geld der geestelijken niet ontzag, blijkt uit het vermoeden dat zijn vriend Jean, Sire de Joinville, den 26sten Juni 1251 uitsprak, want deze meende dat de koning den in 1248 begonnen kruistocht niet mocht eindigen, dewijl hij tot op dien tijd nog niet van zijn eigen geld, maar alleen van dat der geestelijkheid geteerd zou hebben. *Revue des Deux Mondes.* 1 Mai '68. p. 148.

3) Broes t. a. p. II. blz. 154; Laurent, *Pourquoi* etc. p. 22, 23; Hase t. a. p. blz. 290; Bordas-Demoulin et T. Huet, *Essays sur la Réforme Catholique.* Paris '56. p. 222.

dood tusschen de pauselijke en de wereldlijke macht barstte in 1296 tusschen Filips den Schoone en Bonifacius VIII los.

Wat de eerste oorzaak van den twist aangaat, deze was eene geldkwestie, waarbij de koning o. i. het recht niet op zijne zijde had, want hij had gevonden den geestelijken eene belasting, het „mal-tôte” ¹⁾ op te leggen, welke zij, krachtens de bestaande wetten, niet gehouden was te betalen ²⁾.

Dat de paus in 1296 de bul „Clericis laicos” uitvaardigde en zich op het bestaande recht beriep, is hem niet ten kwade te duiden, maar de toon der bul was zóó beleedigend, dat de koning, wilde hij handhaven wat Richter „de politieke majesteit” noemt, moeilijk zwijgen kon. Hij deed het ook niet, maar zich aanstellende, alsof noch het eeuwenoude gebruik, noch de canones van ook door Frankrijk erkende conciliën bestonden, beweerde hij dat de fransche vorsten altijd de macht hadden gehad die maatregelen te nemen, welke zij voor hun rijk noodig acht-

1) Malam toltam, quia male tollebatur, daar de heffing onbillijk geacht werd.

2) Uit het verdrag van Worms, in 1122 tusschen Frankrijk en den H. Stoel gesloten, volgt dat de geestelijken vrij van belasting waren, en hoewel de Kerk, vooral in de vrije steden, tot alle gemeentelasten gedwongen werd, verkondigde Alexander III op het 3de Lateraansche concilie (1179) de grondstelling: dat de Clerus eenige belasting vrijwillig zou opbrengen, als zij daarvan het nut en de noodzakelijkheid inszag. Innocentius III, de bisschoppen tegen den vorst in bescherming nemende, bepaalde op het 4de Lateraansche concilie, dat de Kerk geene belasting zou opbrengen, dan alleen onder pauselijke goedkeuring. Richter t. a. p. blz. 124; Hase t. a. p. blz. 242; Jervis, Hist. I. p. 59; Bousquet, Histoire. II. p. 520.

ten. Ook bestond de Kerk niet alleen uit geestelijken, maar mede uit leeken, en gelijk deze laatste, als leden van den Staat, tot zijn onderhoud hadden bij te dragen, waren ook de geestelijken zulks verplicht. Reeds volgens de wet der natuur was het billijk, dat de geestelijkheid, die het geld der Kerk wist op te maken in brooddronkenheid, te hulp kwam, wanneer het vaderland tot zijn behoud ook haar geld behoefde.

Hoeveel waars er ook in deze woorden ligt, het feit bestond nu eenmaal, dat de geestelijken niet op ééne lijn met de leeken stonden, en de argumenten van Filips tastten dus het gebouw der pauselijke hiërarchie in zijne fondamenten aan.

En wat deed de fransche geestelijkheid? Steunde zij den paus, die voor de rechten der Kerk opkwam? Geenszins, want een gedeelte liet hem in den steek, en de bisschop van Rheims zond, in vereeniging met zijne geestelijken, een smeekschrift naar Rome, om Bonifacius te verzoeken de zaak toch niet tot het uiterste te drijven, en daar Filips inmiddels allen uitvoer van geld naar Rome verboden had, iets dat de pauselijke schatkist gevoelig trof, vaardigde Bonifacius de bul „*Ineffabilis amoris*” uit (7 Februari 1297), waarin hij verzekerde slechts afgedwongene, maar geen vrijwillige bijdragen bedoeld te hebben, terwijl ook opbrengsten uit kroonlanden, ja zelfs belastingen, ingeval een vijand het land besprong, zeer wel mochten opgebracht worden. Filips toonde zich nu tevreden, hief het verbod omtrent den uitvoer van geld op, maar vond spoedig gelegenheid, om in eene zuiver kerkelijke zaak te toonen dat, gelijk reeds Karel de Kale aan paus Adriaan II

schreef: „de koningen geen stedehouders van de bisschoppen zijn” 1).

Bonifacius had namelijk de stad Pamiers tot een bisschopszetel verheven, en zonder de bisschoppen der provincie, den metropolitaan of den koning te kennen, den heer de Saisset met genoemde waardigheid bekleed. De koning zei er niets van, maar toen de nieuwe titularis, van heerschezucht niet vrij, ook het wereldlijk gezag over Pamiers, dat de graaf de Foix namens de kroon uitoefende, zich aanmatigde, werd hij niet alleen gevangen genomen en onder bewaring van den aartsbisschop gesteld, maar Filips zond zelfs een gezant naar Rome, met verzoek dat de paus den gevangene de priesterwijding ontnemen zou, opdat hij door de burgerlijke rechtbank als een gewoon oproermaker kon gevonnisd worden. De paus, reeds grievend door den koning bespot, omdat hij den legaat, die hem tot een nieuwen kruistocht maande, had gevangen gezet, nam thans den hem toegeworpen handschoen op, en eer het jaar 1301 ten einde was, vaardigde hij op den vijfden dag van December even zooveel decreten uit, waarin hij zijn pauselijk gezag ten volle deed gelden. Allereerst werd geëischt, dat de bisschop van Pamiers onmiddellijk op vrije voeten zou gesteld worden, opdat hij zich naar Rome zou kunnen begeven, terwijl ingewikkeld werd te kennen gegeven, dat het de hand leggen op een bisschop een banvloek waardig was. Voorts werden alle privilegiën, uit kracht

1) Bousquet, Histoire. II. p. 520 etc.; Schlosser, t. a. p. VIII. blz. 2; Broes, t. a. p. II. blz. 137; Jervis, Hist. I. p. 60; Hase, t. a. p. blz. 293.

waarvan de koning van de Kerk geld kon heffen, opgeheven, onder voorgeven, dat ze schandelijk misbruikt werden, en in het decreet „Ausculda fili” werd den koning niet alleen duchtig de les gelezen wegens een reeks van vergripen jegens de Kerk, maar de paus, die, als ter zaligheid noodzakelijk, het geloof had afgekondigd, „dat ieder menschelijk schepsel aan den paus onderworpen is,” maakt ieder voor een dwaas en een ketter uit, die er aan twijfelt, dat God hem gezet heeft: „om uit te rukken en neêr te stooten, om te verstrooien en neder te werpen, om te bouwen en te planten in Zijnen naam.” Ja Bonifacius ging zoover, dat hij bij eene bul, mede dienzelfden dag verzonden, de fransche bisschoppen naar Rome riep, om in plechtige synode te beraadslagen wat er tot heil van Frankrijk en zijn koning behoorde gedaan te worden.

Filips de Schoone wist thans voor wat keuze hij stond. Of den strijd ten einde toe voeren, of leenman zijn van den paus. Daar hij dit laatste in geen geval begeerde, zond hij den overbrenger der decreten met den bisschop van Pamiers, dien hij ten eeuwigen dage uit Frankrijk bande, over de grenzen, en 10 Febr. 1302 werd de bul „Ausculda fili” openlijk te Parijs verbrand. Om voorts de geestelijkheid met machteloosheid te slaan, riep hij het volk te hulp, en op den 10^{den} April 1302 zag Nôtre Dame, onder zijne gewelven vergaderd, de Algemeene Staten, die hier het koningschap zouden verdedigen tegen het absolutisme van den paus, maar, daar de zoogenaamde Tiers-Etat, blijkens een ingezonden smeek-schrift, om Frankrijk tegen Rome in bescherming te nemen, reeds den koning als zijn mandataris be-

schouwde ¹⁾, zou hij 487 jaar later dat koningschap zelf te gronde richten. De vraag des konings: of Frankrijk eene onafhankelijke monarchie, dan wel een leen van den paus was? werd door de vertegenwoordigers van den adel en het volk met groote geestdrift naar 's konings wensch beantwoord en Pieter Flotte, een eersteling van het later zoo beruchte corps der „legisten,” wist, „door alle middelen der redekunst en der rechtskennis,” de vergadering zóó op te winden, dat zelfs eene verklaring tegen den paus stond aangenomen te worden.

De positie der geestelijkheid in die vergadering was verre van benijdenswaard. Hoe vaak zij ook getoond had een oog te hebben voor de overdrijving der pauselijke macht, de vraag bleef: of de overdrijving der koninklijke macht niet nog erger was; want als Frankrijk ten gevolge van dezen twist van Rome werd afgescheurd, dan zou de koning paus in de kerk zijn. Na zich in allerlei bochten gewrongen en door het woord „misverstand” een uitweg gezocht te hebben, moest zij zich ten laatste bij het gevoelen der meerderheid neêrleggen. Zij smeekte echter den koning naar Rome te mogen gaan, en waar dit beslist geweigerd werd, zond zij er een zeer aandoenlijken brief heen en, na gewezen te hebben op den zoo hoog tegen den heiligen Vader opgewekten volksgeest, bad zij, met tranen in haar oogen,

1) „A vous très noble prince,” zoo spreekt de Tiers-Etat, „à vous par la grace de Dieu Roy de France, supplie et requiert le pueuble de vostre Royaume, *pour ce que il li appartient, que ce soit fait, que vous gardiez etc.* Laurent. Pourquoi etc. p. 25; Bordas-Dem. Essais. p. 222. De onderstreeping is door ons geschied.

dat de band tusschen Kerk en Staat toch niet gebroken, en zij van de reis naar Rome mocht ontslagen worden. Bonifacius bleef onverbiddelijk, noemde de fransche geestelijkheid zijne waanzinnig geworden dochter en verzekerde dat zij, die de wereld- en de geestelijke macht als van elkaar onafhankelijk beschouwden er, even als de manicheïstische kettters, twee met elkaar strijdige beginselen op na hielden.

Ook een gezantschap van vier fransche prelaten werkte weinig uit, en al verzekerde de paus ook, dat de bewering, alsof hij zich ook in tijdelijke zaken gezag over den koning had aangematigd, eene valscheid was door Flotte, dien „Achitofel, duivels- en Belialszoon” uitgevonden, toch hield hij een slag om den arm, door de schijnbaar onschuldige stelling vast te houden, dat de koning niet ontkennen mocht in alles „wat met zonde in verband stond” (ratione peccati), aan den H. Stoel onderworpen te zijn. Daar ook het concilie, door Bonifacius geëischt, gehouden moest worden, gingen nog 45 geestelijken die, ofschoon in Frankrijk wonende, onderdanen van den koning van Engeland of van machtige leenmannen waren, naar Rome en de zoo beruchte bul „Unam sanctam” werd uitgevaardigd. Nieuws bevatte dit stuk wel niet, maar dewijl er zoo duidelijk in te lezen stond: „wij verklaren, bepalen en verkondigen dat het ter zaligheid noodig is te gelooven, dat ieder menschelijk schepsel aan den paus onderworpen is,” begrijpen wij, dat Filips deze bul zeer wel als brandraket tegen den paus gebruiken kon ¹⁾, en waar deze allen

1) Dat Bonifacius in deze bul op de boven (blz. 56) door ons aangehaalde woorden van Bernard van Clairvaux zich beroept, zal hem

in den ban deed, die het reizen naar of van Rome zochten te beletten, beantwoordde de koning dit door bij parlamentsbesluit zoowel dat reizen, als het uitvoeren van geld, juweelen, paarden enz. naar Rome, buiten zijne toestemming, op zware straffen te verbieden.

Daar de crisis niet kon uitblijven, sloeg de paus eerst nog den weg der onderhandeling in, begeerende o. a., dat de gemeenschap der geestelijken met hun wettig hoofd niet zou verhinderd worden, dat hem het recht van benoeming tot alle kerkelijke ambten zou worden toegekend, en dat de koning niet meer beschikken zou over zuiver kerkelijke inkomsten, ook niet over die van vacante bisschopszetels.

Op deze in zich zelf niet onbillijke eischen antwoordde de koning vrij gematigd. Hij betuigde veel eerbied voor de Kerk te hebben, beloofde elk gepleegd onrecht te zullen herstellen, maar gaf niets van het gevraagde toe, en, na zich beroepen te hebben op de wetten en gebruiken van zijn rijk, hoopte hij dat de paus de goede verstandhouding tusschen Rome en Frankrijk niet in gevaar zou brengen, door een aanval te doen op — de vrijheden en privilegiën van de Gallicaansche kerk.

Of de paus begreep, dat met een vorst die, zelf de vrijheid der Kerk aanrandende, daarvan een ander beschuldigde, die, zoo hij het al deed, althans geldiger kaperbrieven toonen kon, geen onderhandelen

zeker niemand ten kwade duiden, maar dat hij de laatste woorden, „et (ad) *jussum imperatoris*,” weglaat, om er iets anders, dat hem dienen kon, voor in de plaats te zetten, is zeer oneerlijk. Vergel. Richter, t. a. p. blz. 127.

meer mogelijk was, willen we in 't midden laten, maar zeker is het, dat hij thans den koning en allen, die hem steunden, den banbliksem naar 't hoofd slingerde.

Nog eenmaal liet nu Filips in het Louvre zijne volksvertegenwoordigers saamkomen, en met eene kracht, welke aan den naamsoorsprong dier plaats denken ¹⁾ deed, trad hij tegen den paus op. Ja, er werd zelfs eene beschuldiging tegen dezen ingebracht, welke in het ongerijmde zich verliep, nl. die van ketterij, simonie en tooverij, en daar de koning beloofde met bekwamen spoed een algemeen concilie bijeen te roepen, besloot de vergadering aan dit concilie te appeleeren, om Bonifacius te doen afzetten. Van de geestelijken, nu talrijker dan 'de vorige maal opgekomen, teekenden niet minder dan 26 prelaten en 11 abten de acte van appèl, en ook 9 kardinalen keurden den maatregel goed, overtuigd dat hun hoofd zich zeer wel zou weten te rechtvaardigen. Toen dit besluit den volke bekend werd, ontving de koning uit alle deelen des lands 700 adressen van instemming.

De woede van den paus, „door wien en met wien,” gelijk hij zich uitdrukte, alleen een concilie kon gehouden worden, deed Filips niet terugdeinzen. Door zijn juristen gespoord, noodigde hij bisschoppen uit verschillende landen, ja zelfs italiaansche kardinalen op een concilie, te Lyon te houden, en aan den onversaagden advocaat Willem van Nogaret, „den bittersten der vijanden, die vóór Luther tegen de pausen optrad” ²⁾, werd de taak opgedragen den paus,

1) Sommigen leiden dien naam af van Rouvre = eikenwoud.

2) Mosheim, t. a. p. V. blz. 264.

willig of onwillig, op het concilie te doen verschijnen. Deze laatste vernomen hebbende dat Nogaret op het kasteel Stagnia, in de buurt van Florence, was aangekomen, en gedachtig aan de woorden, welke Pieter Flotte hem eens had toegevoegd: „uw zwaard bestaat slechts in woorden, maar dat van mijn meester is echt,” nam de wijk naar zijne vaderstad Anagni, deels voor zijne veiligheid, maar ook opdat hij daar, in dezelfde kathedraal, waarin over de beide Frederiks den ban was uitgesproken, den 8sten Sept. 1303 plechtig kon afkondigen: dat de onderdanen van Filips den Schoone van den eed hem gezworen, ontslagen waren, en dat Albert van Oostenrijk met Frankrijk beleend was.

Daags te voren echter maakte Nogaret, van 's pausen doodvijand Sciara Colonna verzeld, zich van stad en paleis meester, en ofschoon hun bende het „meure Boniface” luide had doen weérklinken, werd den 84 jarigen paus, die zijne vijanden in vol ornaat afwachtte, geen haar gekrenkt, ja men scheen zelfs met de vangst eenigszins verlegen te zijn.

Na drie dagen gevangenschap werd de paus door de bevolking van Anagni wel ontzet en in triumf naar Rome gevoerd, maar, om daar de Colonna's te ontgaan, moest hij aan de Orsini's zich overgeven, en deze hielden hem gevangen in 't Vaticaan. Van Scylla in Charibdis te vallen, was voor den grijsaard te veel, en was van hem voorspeld dat hij „als een hond” sterven zou ¹⁾, het verscheelde niet veel, want iedereen

1) De kluizenaar Pieter de Mouron, dien men tegen zijn zin tot paus had gekozen (Celestinus V), en die werkelijk onder de tiara zuchtte, deed van zijn ambt afstand, en Bonifacius liet hem streng

voor zijn cipier aanzierende, verviel hij tot razernij, en de man, dien men den laatsten vertegenwoordiger van 't hiërarchisch ideaal der middeleeuwen, den laatsten kampioen voor de vrijheid der theocratie, ja den Brutus van 't pausdom noemen kan, stierf 11 October 1303¹⁾).

De haat van Filips daalde niet met hem ten grave, en al werd ook door bidden en smeeken verhinderd, dat het lijk van Bonifacius uit de aan den ingang van St. Pieter gebouwde kapel werd weggenomen om openlijk verbrand te worden, de aureool, welke het hoofd van „Christus' Stedehouders op aarde” sinds eeuwen omscheen, was voor goed verbleekt. Het geheim, om de aanmatigen van den pauselijken Stoel te kunnen braveeren, was den koningen openbaar geworden; de dubbelster, die zoo lang aan den hemel van het constitutioneel systeem der middeleeuwen geschitterd had, begon te dalen, en van nu voortaan openbaart zich, vooral in Frankrijk, een toenemend streven om de Kerk niet slechts terug te dringen binnen de canonieke grenzen, maar om haar te plaatsen onder de voogdij van den Staat.

Met ijzeren volharding werd dit voornemen doorgezet, en toen na de kortstondige regeering van Benedictus XI een nieuwe paus moest gekozen worden, werd door de franschgezinden zóó gewerkt op de vijftien kardinalen, die daartoe geroepen waren,

bewaken op 't kasteel Fumone in Campanië. Deze zou van zijn opvolger geprofeteerd hebben: „intrauit ut vulpes, regnavit ut leo, mortuus est ut canis.”

1) Bousquet, Histoire. II. p. 528—544; Schlosser, t. a. p. VIII. blz 1 en v.; Jervis, Hist. I. p. 58 etc.; Mosheim, t. a. p. V. blz. 263 en v.; Broes, t. a. p. II. 136 en v.

dat deze het, na elf maanden beraadslaging, nog niet eens konden worden, en de inwoners van Perugia hen eindelijk, door hunne vergaderplaats van het dak te berooven en den aanvoer van levensmiddelen te beletten, tot het doen eener keuze moesten dwingen. Bertrand de Got, aartsbisschop van Bordeaux, tot heden een voorstander van Bonifacius, werd gekozen, maar 't zij door een geheim verdrag met Filips gebonden ¹⁾, 't zij afkeerig van den strijd, welke in Rome met groote bitterheid tusschen de Colonna's en Orsini's gevoerd werd, hij ging de Alpen niet over, maar koos, na enkele jaren in Zuid-Frankrijk gezworven te hebben, in 1308 Avignon tot zijn residentie. Al behoorde deze stad ook aan den koning van Napels, en al werd zij zelfs later door den paus gekocht (1348), de hoofden der Christenheid boetten door hun verblijf aldaar een groot deel van hun invloed in, en van monsters van onzedelijkheid, door fransche hofbisschoppen omringd en geregeerd, was zeker weinig te wachten, als het er op aankwam het goed recht der Kerk tegen de aanmatigheden der kroon te handhaven.

We zullen niet spreken over den eersten franschen paus Clemens V, die alles herriep wat Bonifacius tegen Filips had durven uitvaardigen, zoodat hij zelfs Nogaret, na een nooit volbrachte luttele boete, in gunste aannam; er niet op wijzen, dat aan den

1) Het verhaal omtrent „de zes voorwaarden” rust vooral op het bericht van den Gibbellijnschen schrijver Villani. De heer Rabanis heeft in zijn „Clement V et Philippe le Bel” (Paris '58) aangetoond, dat beider samenkomst in de abdij van St. Jean d'Angely geen plaats kon hebben.

koning de tienden der geestelijke goederen gedurende vijf jaar werden afgestaan, noch uitweiden over de bul „Ad providam Christi vicarii,” waarbij de orde der Tempeliers aan de heb- en heerschzucht van Filips werd prijs gegeven ¹⁾, maar slechts de aandacht vestigen op een drietal zaken, welke, der Gallicaansche kerk ten nadeele, werden doorgedreven.

Sedert in de dagen van keizer Constantijn de geestelijke stand als een afzonderlijk lichaam erkend en met allerlei voorrechten beschonken werd, had zij niet alleen zeer spoedig hare eigene advocaten, maar werd zelfs een deel der *rechterlijke bevoegdheid* aan de bisschoppen verleend. Bepaalde eene constitutie van Constantijn van het jaar 331, dat wanneer in eenig geschil ook maar ééne partij zich op de bisschoppelijke rechtbank beriep, de zaak haar overgelaten en hare uitspraken door elken rechter moesten voltrokken worden, in het Westen was de macht der kerkelijke rechtbank zoo groot niet, en de karolingische wetgeving erkende alleen dat *kerkelijke* zaken, tot welke echter ook huwelijkszaken en testa-

1) Had de paus, op aandrang van Filips, te Vienne een concilie bijeen doen komen ook om de Tempeliers te veroordeelen: ter eere van het fransche episcopaat vermelden we, dat slechts 4 van de 40 aanwezige bisschoppen zich tot zoo iets lieten gebruiken. Nu moest Clemens het alleen op zich nemen, en met wat weerzin hij het deed, moge blijken uit zijne verklaring, dat hij meer uit voorzichtigheid, dan naar rechtsaanwijzing (per provisionis potius quam condemnationis viam) handelde. Trots dit alles laat zekere abt Raymond (Du Catholicisme dans les sociétés modernes. Paris '47. p. 250) het voorkomen, alsof Rome hierin naar plicht en geweten handelde. „Il retrancha sa main droite pour sauver son coeür!”

menten gerekend werden, door de bisschoppelijke rechtbanken behandeld mochten worden

De Kerk echter openbaarde het streven hare rechtsmacht steeds uit te breiden, en daar bovendien, volgens afrikaansch gebruik, den bisschoppen het beschermen van armen, weduwen en weezen door Capitularia was opgedragen, werd het allengs gewoonte, dat allerlei burgerlijke zaken, waarbij een eed te pas kwam, waarin een punt van zonde werd aangeroerd of die met de kruistochten in verband stonden, voor de kerkelijke rechtbanken behandeld werden. Dat de Kerk in hare rechtspleging zulk eene mild vloeiende bron van invloed en voordeel kon vinden, is ook hieruit te verklaren, dat hare behandeling van zaken zich kenmerkte door eenvoud en minkostbaarheid, ja voor de schamele gemeente, op welke het leenrecht geen betrekking had, was de rechtbank der Kerk eene toevlucht, te meer daar deze zich ten taak stelde, overal tusschen beide te treden, waar de wereldlijke macht weigerde of nalatig bleef.

Daar die kerkelijke rechtspleging ook tot vele misbruiken aanleiding gaf ¹⁾ en der feodale aristocratie een aanstoot was, werden er allengs pogingen aangewend haar te beperken. Reeds Filips August riep eene vergadering van baronnen te Rouaan samen (1201) om de grenzen der kerkelijke rechtsmacht te beperken; Lodewijk de Heilige bepaalde, dat zij alleen

1) Dat het zich afgeven met allerlei rechtszaken ook op de kerkelijke personen een nadeeligen invloed had, bewijst de bepaling, op het concilie van Rheims (1131) gemaakt, waarbij dit althans den *monniken* verboden werd, dewijl het de gierigheid in de hand werkte.

kennis mocht nemen van zaken, waarbij ketterij of huwelijk te pas kwam, en door zijn zoogenaamde *Plaids de la Porte* of billijkheidsgerichten, zocht hij het tusschentreden der geestelijken minder noodig te maken ¹⁾. Zelfs werd er ten jare 1329 eene merkwaardige bijeenkomst gehouden van burgerlijke en geestelijke personen, waarin Pieter de Cugnières, advocaat-generaal van het parlement, betoogde dat de fransche prelaten zelve afstand behoorden te doen van de rechtsmacht, welke zij als feodale heeren bezaten, om zich alleen te bepalen tot het geestelijk gebied, te meer daar zij van hun geestelijk gezag misbruik maakten om tot berusten in hunne vonnissen te dwingen. Ja er werd zijdelings een aanval gewaagd op de geprivilegieerde rechtsbedeeling der geestelijken, eertijds door Justinianus hun gewaarborgd, terwijl terecht geklaagd werd over het feit dat men kinderen, gehuwde mannen en bastaarden de tonsuur verleende om hen door die opneming in den geestelijken stand aan den arm der wereldlijke macht te onttrekken ²⁾. De aartsbisschop van Sens en de bisschop van Autun verdedigden met ijver hun recht, beloofden zelfs dat enkele misbruiken zouden afgeschaft worden en, hoewel hier geen beslissende maatregelen genomen werden, stelde

1) Deze *Plaids de la Porte*, waarin rechtschapen personen, ook al hadden zij van 't recht geen studie gemaakt, zitting hadden, werden onder de eiken van Vincennes gehouden, voor ieder die komen wilde. Deze zelfde Lodewijk beperkte ook de excommunicatie door de bisschoppen en onderwierp geestelijken, als het burgerlijke zaken gold, aan zijne eigene rechtbank (1239).

2) Tegen die „ordinatiën zonder titel” had reeds het concilie van Chalcedon (451) zijne stem verheven.

de kroon toch zekeren termijn voor de vervulling der beloften, met bedreiging, des noodig, zelve de misbruiken te keer te zullen gaan.

Of de Kerk nalatig bleef kunnen we niet melden, maar als Bonifacius VIII in zijne bul „Clericis laicos” van een „ouden haat” tusschen geestelijken en leeken spreekt, ziet dit vooral op de verbittering door de rechtspleging gewekt, en sedert dien tijd werd de geestelijke rechtsmacht onder allerlei voorwendsels en met behulp van allerlei distinctiën besnoeid. Men begon dan ook den leeken te verbieden recht bij de Kerk te zoeken, en eindelijk werden zelfs zaken, waarbij de vaste goederen der Kerk betrokken waren, door den burgerlijken rechter behandeld ¹⁾).

Maar ook al ware de Kerk in het bezit harer allengs aangeslibte rechtsmacht gebleven, deze zou toch verlamd zijn geworden door eene nieuw opkomende theorie. Reeds in de tweede helft der 13de eeuw komen er enkele voorbeelden voor, dat men zich van een vonnis der kerkelijke rechtbank op de kroon beriep; maar omstreeks de helft der 14de kwam de theorie op, dat de koning *bron* der rechtsmacht is en dat hij dus recht heeft te onderzoeken of deze ook misbruikt wordt, en zoo ja, dat misbruik te herstellen. De reeds genoemde Cugnières ontwikkelde deze theorie op zulke wijze, dat er weldra gesproken werd van het in de fransche kerkgeschiedenis zoo beruchte *appel comme d'abus* (appellatio tanquam ab abuso) ²⁾.

1) Fleury, Discours. II. p. 7 etc.; Richter, t. a. p. blz. 67, 130, 613 en v.; Broes, t. a. p. II. blz. 124 en v.

2) Men verzekert dat onder Frans I de naam voor het eerst in gebruik kwam. Jung. La France et Rome. Paris '74. p. 87.

Bij ordonnantie van het jaar 1539 werd het „appél comme d'abus” wettig geregeld, en ofschoon het alleen werd toegelaten als de geestelijke rechtbank inbreuk had gemaakt op het gebied der wereldlijke, gezondigd had tegen de vrijheden der Gallicaansche kerk, tegen canones, koninklijke ordonnantiën of vonnissen van het parlement, het werd later vaak onder de beuzelachtigste voorwendsels dermate uitgebreid, dat de vrijheid der Kerk er ernstig door bedreigd werd. Telkens wendde de geestelijkheid zich tot de kroon, met verzoek nauwkeurig te omschrijven: in welke gevallen het appél geoorloofd was, maar het antwoord was óf onbepaald en ontwijkend, óf alles liep af met een vermaning aan de burgerlijke rechters, om niet al te ver te gaan, en waar de Kerk gedwongen werd, nu eens om een excommunicatie op te heffen, dan eens om het laatste oliesel toe te dienen, straks weder om in gewijde aarde een graf te delven voor hen, die, als buiten gemeenschap met de Kerk gestorven, daarop geen aanspraak konden maken, was het appél een practisch middel om de Kerk te verhinderen, hare waardigheid door het uitoefenen der tucht te handhaven ¹⁾).

1) De Marca, De Concordia. IV. cap. 19. § 3, cap. 20, 21; Bordas-Dem. Essais. p. 228; Richter, t. a. p. blz. 622.

Dat er ten voordeele van het appél ook wel een en ander in 't midden te brengen is, moge blijken uit het feit, dat de bisschop van Parijs in 1260 een statuut gaf, waarbij den geestelijken bevolen werd de kerkelijke begrafenis te weigeren aan personen, die in hun testament de Kerk niet bedacht hadden. Ook konden de geestelijken zelve van het appél gebruik maken, als zij meenden door eene wereldlijke rechtbank onbillijk behandeld te zijn en den Hugenoeten was het later welkom, om tot op zekere hoogte aan de dwingelandij der Ultramontanen te ontkomen. Hoe hevig het concilie van Trente zich

Werd de Kerk in hare inwendige belangen niet ontzien, het is te verwachten dat het met het uitwendige niet beter zou gaan. Reeds uit de bepaling, op enkele conciliën gemaakt, dat de *inkomsten der vacante bisschopszetels* ten voordeele der Kerk moesten aangewend worden, blijkt dat dit niet immer geschiedde. Of het een gunst was door de Kerk bezeugen, dan wel een recht dat den vorsten, uit kracht der betrekking waarin oudtijds tal van bisschoppen als leenmannen tot de kroon stonden, toekwam, wenschen wij niet te beslissen, maar zeker is het, dat de koningen al zeer vroeg aanspraak maakten op de inkomsten van vacante bisschopszetels, waaruit volgde, dat zij ook gedurende vacaturen de kleinere ambten der diocese te begeven hadden. Dat zoogenaamde *Droit de Régale* was een belangrijke bron van inkomsten voor de kroon, maar aangezien het hoogst ongunstig werkte op de spoedige vervulling der vacaturen, had men het in enkele diocesen afgekocht, en Bonifacius VIII deed eene poging om de regalia geheel opgeheven te zien. Filips de Schoone was daarvoor echter de man niet en, gedachtig aan het woord van den beroemden Pasquier, die naar aanleiding van de regalia schreef: „s'il y a obscurité en nostre histoire, c'est celle-cy,” willen wij een koning, die blijkens zijne muntwetten en zijne uitplundering der Joden voor geen middel terugdeinsde om zich geld te verschaffen, niet hard vallen dat

ook tegen het appèl verzette, de gezanten van Karel IX bleven onverbiddelijk. In den storm der revolutie ging het niet onder, en nog onder de regeering van Napoleon III gaf het arbeid aan den staatsraad.

hij op zijn recht bleef staan. Hij riep dan ook zijne Algemeene Staten bijeen, liet het recht op de regalia op nieuw vaststellen en 23 Maart 1302 ontving de bisschop van Auxerre zelfs een schrijven, waaruit blijken moest, dat, even als de inkomsten van een burgerlijk leen aan de kroon vervielen als de bezitter stierf en zij ze genoot tot er een ander mede begiftigd was, zoo ook de inkomsten van alle vacante bisschopszetels haar toekwamen. Ja van elke vacante prebende of waardigheid heette het: „*disponimus nostro jure.*” Erger werd het nog, toen de eerste vorst uit het huis van Valois in zijne zoogenaamde „Philipine” beweerde dat de regalia zouden geëischt worden niet slechts van beneficiën, die werkelijk vacant waren, maar ook van zulke die het naar recht behoorden te wezen, voor zoover zij, die ze genoten, geen wettigen canoniekken titel hadden. Wel protesteerde Benedictus XII hevig, klagende tevens over sommige ambtenaren die, onder voorwendsel van het regale, de kerkegoederen zelfs vreemdden, doch — hij woonde te Avignon en mocht toezien, of liever aanzien ¹⁾).

Reeds genoeg voerden wij aan ten bewijze, dat de nederlaag door het pausdom te Anagni geleden, hare nawerking op de Gallicaansche kerk gevoelen deed, maar aan ééne zaak zou toch weldra een einde komen, nl. aan het overwicht der fransche kroon op de pausen te Avignon. Dank zij de onver-

1) De Marca, De Concordia. VIII. cap. XVII, 22; J. De Maistre, De l'Eglise Gallicane. Lyon. '72. p. 117; Dupin, Manuel du droit public ecclésiastique Français. Paris. Avril '60. p. XIV, 357 Art. 33; Voltaire, Siècles. III. p. 109.

poosde klachten der Romeinen, zou de ballingschap uit de eeuwige stad niet langer duren dan die der Joden uit Jeruzalem, en trots de kunstgrepen zoo meesterlijk door den hertog van Anjou in 't werk gesteld, hield Gregorius XI den 17^{den} Januari 1376 zijn intocht in Rome. Vond hij de heilige stad in den jammerlijksten toestand ¹⁾, de Babylonische gevangenschap was toch ten einde, maar om weldra plaats te maken voor iets ergers. Wij bedoelen het *schisma*, waarin Frankrijk niet alleen een groote rol speelde, maar dat niet eindigde, zonder dat beginselen werden toegepast, welke lijnrecht inliepen tegen de leer van Rome's kerk; beginselen, die tot op den dag van heden worden beschouwd het eigenaardig karakter der Gallicaansche kerk te beheerschen.

Toen nl. Gregorius XI een jaar na zijn terugkeer in Rome stierf, bestond het conclave, dat een opvolger te kiezen had, uit zestien kardinalen, onder welke twaalf Franschen. Waren deze laatste het eens geweest, zij hadden wederom een landgenoot op den H. Stoel kunnen plaatsen, maar eene minderheid onder hen liet zich, 't zij door de magistraten van Rome, 't zij door de bedreigingen van het te hoop geloopen gepeupel overhalen, om mede hunne stem te geven aan den aartsbisschop van Bari, die, hoewel Italiaan, door een langdurig verblijf aan 't Avignonsche hof goed in- en met Frankrijk bekend was. Urbanus VI echter, door een tijdgenoot een „homo furiosus” genoemd, wist zich niet bemind te maken, en daar hij beslist weigerde aan Frankrijks leiband te loopen, ja zelfs dreigde het collegie der

1) Zie daarover een citaat uit Hefele bij Pierson, t. a. p. III. blz. 486.

kardinalen derwijze te vermeerderen, dat de Italianen daarin het overwicht kregen, weken de twaalf tramontaansche kardinalen eerst naar Anagni, later naar Fondi uit, en toen het hun gelukt was nog drie Italiaansche collega's tot zich te trekken, waagden zij het, onder voorwendsel dat de verkiezing niet vrij was geweest en de aartsbisschop van Bari derhalve had moeten bedanken, Urbanus VI af te zetten. Op den 20sten Sept. 1378 werd aan den kardinaal Robert van Genève de tiara toevertrouwd, en toen deze haar aannam onder den naam van Clemens VII, begon er een schisma, dat de Roomsche kerk tot in hare grondslagen schokte. De fransche vorst stelde, ofschoon hij met de malcontenten van Anagni in betrekking had gestaan, toch een langdurig onderzoek te Rome in, en besloot, na met zijn parijsche theologen geraadpleegd te hebben, voor Clemens VII partij te kiezen, die nu natuurlijk naar Avignon trok en er zich weldra in verheugen mocht dat hij mede erkend werd door Schotland, Sicilië, Savoye, Cyprus en zelfs door het machtige Spanje.

Frankrijk had evenwel weinig reden blijde te zijn dat het weder een Avignonschen paus had, want Clemens, door een stoet van 36 kardinalen omringd, moest, om deze te doen leven gelijk men dat in Avignon gewoon was, der Gallicaansche kerk zware lasten opleggen. Om de pauselijke schatkist te vullen, werden de zoogenaamde „annaten,” de inkomsten, welke eene vacante prebende het eerste jaar aan het consistorie opbracht ¹⁾, scherpelijk door den

1) Al verzekert de Marca ook ten opzichte der annaten: „Avaritiam hujus mali originem esse non ambigo,” toch schijnen zij omstreeks

paus geïnd, ja geëischt van prebenden, welke geen consistoriale inkomsten opleverden, en daar het eindelijk zoover kwam, dat men de inkomsten van de eerste drie jaar vroeg, zagen enkele geestelijken zich gedwongen te gaan bedelen. Ook de tienden werden zoo onmeedoogend van alle kerkelijke goederen geheven, dat de parijsche academie zich genoodzaakt zag tot ernstig verzet. Voegen wij hier nog bij dat het Roomsche en het Avignonsche hof met elkaar wedijverden in het uitvinden van allerlei middelen van afpersing, zoodat alles in hemel en op aarde te koop werd geboden, dan laat het zich begrijpen dat niet alleen Frankrijk maar alle Christenvolken van Europa een einde wenschten te maken aan het schandaal, dat twee „stedehouders van Christus” elkander onop houdelijk vervloekten en de Kerk ten gronde richtten.

Gemakkelijk op te lossen was intusschen de kwestie niet, want was een der pausen onwettig, dan ook alles wat door dezen verricht was, en waren beiden onwettig, dan was de Kerk een tijdlang zonder wettig hoofd geweest en dus in een toestand van anarchie. Bovendien, wie zou in dezen beslissen? Natuurlijk een algemeen concilie, maar de roomsche

de 4de eeuw een deel der inkomsten geweest te zijn, welke nieuw benoemden, ter dekking van allerlei onkosten, aan de boven hen staande geestelijken, uit de opbrengsten van het eerste jaar betaalden, als „jus deportuum.” Later eigenden de pausen zich dat geld toe, ja nieuw benoemden moesten het dikwijls vooruit storten, en wel naar een zeer hooge schatting. Stierf een nieuw benoemde spoedig, dan kwamen zij, die hem vaak dat geld hadden voorgeschoten, daarbij te kort. Vergel. De Marca, De Concordia, Lib. VI. cap. VIII; Richter, t. a. p. blz. 713, 718; Burnet, Historie van de Reformatie der Kerke in Engeland. Amst. 1686. I. Bijvoegsel, blz. 119.

paus (Bonifacius), wilde er zoo weinig van hooren dat hij bij Encyclica van 1 Maart 1391 het plan om te dien einde eene kerkvergadering te houden voor zondig verklaarde, terwijl de fransche regeering er mede zóó afkeerig van was dat Jean Rousse, professor aan de parijsche academie, in de gevangenis geworpen werd omdat hij er van had durven reppen. In weerwil van dat alles komt der parijsche academie de eer toe dat zij met onverdroten ijver haar best deed de breuke der Kerk te heelen. Haar kanselier Pieter d'Ailly, gesteund door een Gerson, een Clemangis en anderen, wist het eindelijk zoover te brengen, dat men de leden der academie mocht bijeenroepen om althans de vraag te stellen: op wat wijze kan de gescheurde Kerk weder tot één gebracht worden? De „via cessionis,” beide pausen tot afstand te bewegen, opdat dan de wederzijdsche kardinalen een nieuwen paus konden kiezen, werd voorgeslagen, maar toen men den Avignonschen paus op dien weg zocht te doen wandelen, werd hij zóó toornig dat een doodelijke aanval van beroerte er het gevolg van was, en zijne kardinalen, niet te bewegen ditmaal geen conclave te houden, kozen den stijfhoofdigen Pedro de Luna, die zijn naam Benedictus (XIII) zoo weinig eer zou aandoen, dat hij het „cedo” nooit zou uitspreken. Wel werd hem de „voie de session” voorgesteld, doch daar hij na lange onderhandeling beslist weigerde, besloot de Gallicaansche kerk op eene vergadering, te Parijs in 1397 gehouden, hem de gehoorzaamheid op te zeggen, wat dan ook bij koninklijk edict van 27 Juli 1398 geschiedde. Alles wat de paus deed, zou als van geenerlei waarde worden beschouwd; elk appél aan den paus, gedu-

rende deze „soustraction d'obédience” gedaan, zou door den metropolitaan, en ter laatster instantie door het provinciaal concilie behandeld worden, ja door allerlei beschikkingen keerde men zooveel mogelijk terug tot den toestand waarin de Gallicaansche kerk verkeerde vóór zij tot Rome in betrekking kwam.

Op één punt mislukte dit echter geheel, want toen men ook weder de vrije verkiezingen zocht in te voeren, bleek het maar al te duidelijk, dat de Staat daarmede niet gediend was. Koning, parlement en ministers lieten hun invloed bij 't benoemen tot hooge ambten in die mate gelden, dat de vrijheid der Kerk steeds minder, hunne macht over haar steeds grooter werd, en de meerderheid der geestelijken zag spoedig in, dat men zich door de doctoren der Sorbonne op een weg had laten leiden, die voor de Kerk allernoodlottigst was. Eenig medelijden met den paus, in zijn paleis te Avignon een gevangen man, kwam er ook bij, en de reactie werd er eindelijk zoo machtig, dat bij koninklijk besluit van 30 Mei 1403 Benedictus weder als paus erkend werd.

Natuurlijk had hij een en ander moeten beloven, o. a. dat hij bij overlijden of afstand van zijn tegenstander, mede afstand zou doen, maar vooral: dat hij een concilie zou bijeenroepen, zich aan zijne uitspraken zou onderwerpen en inmiddels goedkeuren wat in en over de Kerk tijdens het interregnum besloten was. Daar Benedictus later maar deed alsof hij niets beloofd had, vergaderde de geestelijkheid den 21sten December 1406 op nieuw, en verklaarde zeer bepaaldelijk, dat er een algemeen concilie *moest* samenkomen om de zaak der Kerk te berechten. Nu ook

de koning den beiden pausen ¹⁾ weten deed, dat, indien vóór den eerstkomenden Hemelvaartsdag de eenheid niet hersteld was, Frankrijk van beide pausen zou afscheid nemen om eene nationale kerk te vormen, begonnen de kerkvorsten eindelijk te onderhandelen. Geen van beiden wilde echter wijken, en Benedictus achtte het zelfs oorbaar Frankrijk en de academie met het interdict, den koning met afzetting te dreigen. Een kreet van verontwaardiging ging in Frankrijk op; men verklaarde, dat de „via cessionis” werd opgegeven en dat men zich onzijdig zou houden tot een algemeen concilie bijeen kwam. Dit zou nu toch eindelijk komen, want toen Benedictus het belegerde Avignon was ontvlucht om te Perpignan den loop der zaken af te wachten, ging een aantal zijner kardinalen naar Rome, vereenigde zich te Livorno met die van den te Rome zetelenden Gregorius XII en na rijp beraad werd tegen den 25sten Maart 1409 een algemeen concilie te Pisa uitgeschreven.

De Gallicaansche kerk maakte zich intusschen den tijd ten nutte om het recht van appél te regelen, dat ter hoogster instantie aan het provinciaal concilie werd toegekend, 't welk elk jaar gedurende eene maand zou bijeenkomen. De vrije verkiezing werd zooveel mogelijk hersteld, terwijl de bisschoppen door den metropolitaan, deze weder door het provinciaal concilie zouden bevestigd worden. Zelfs werd voorgeschreven, dat de geestelijke gerechtshoven, ingeval van verschil, aan de gewone wet boven die van

1) Hendrik IV van Engeland richtte mede een schrijven aan Gregorius, waarin hij verzekert, dat de oorlogen, uit het schisma ontstaan, al aan ruim 200,000 menschen het leven gekost hadden.

Rome's kanselarij de voorkeur zouden geven. Uit dit alles blijkt duidelijk, dat, hoe gehecht de toongevende theologen dier dagen ook aan den paus waren, men hem toch niet onmisbaar achtte voor het zijn of het normaal-zijn der Kerk.

Dat de Gallicaansche kerk op het inmiddels te Pisa bijeengeroepen concilie een overwegenden invloed bezat, blijkt niet alleen uit het feit, dat 8 van de 24 kardinalen en 96 van de ongeveer 200 aanwezige of vertegenwoordigde bisschoppen tot haar behoorden, maar vooral uit de aanneming der door Gerson verdedigde stelling: dat de Kerk, uit kracht der inzetting van Christus, zelfstandig was ook zonder paus. In de 14de zitting werd dan ook besloten, dat het concilie de geheele Kerk vertegenwoordigde en macht bezat over het schisma uitspraak te doen. De beide pausen werden dienvolgens afgezet en een nieuwe (Alexander V) verkozen, en daar de eerste niet in dit vonnis berustten en in enkele landen erkend bleven, zagen de leden der ééne heilige Kerk, met verbazing, dat zij drie hoofden had en, daar allerlei misbruiken voortduurden, wel min of meer op een driehoofdig monster geleek ¹⁾.

Gelukkig noopten napelsche wapenen Johan XXIII (reeds in 1410 Alexander V opgevolgd) zich in de armen van keizer Sigismund te werpen, en nadat deze hem genoodzaakt had een concilie bijeen te roepen, en wel aan deze zijde der Alpen, stroomde

1) Mosheim, t. a. p. V. blz. 389 en v.; Hase, t. a. p. blz. 298; Pierson, t. a. p. IV. blz. 339 en v.; Jervis, Hist. L. p. 82 etc.; Bossuet, Defensio declarationis Cleri Gallicani. Lib. V. cap. I.

in October 1414 een heir van honderduizend menschen naar Constanz ¹⁾).

Al wat het Westen aan priesterlijke en vorstelijke glorie bezat, werd daar gedurende langen tijd beschenken, door het licht, dat zich een weg baande, door de vier en twintig gothische vensters der eenigszins sombere vergaderzaal, en op de acht en veertig steenen banken, toen met dons en fluweel bekleed, zaten de mannen neder, die op kerkelijk of staatkundig gebied het lot van Europa in handen hadden.

Dat ook hier Frankrijk het zwaarste gewicht in de schaal legde, bleek uit de aanneming van een voorstel van den kardinaal d'Ailly, volgens hetwelk men, om de macht der overgrootte meerderheid ultramontaansche prelaten te breken, niet hoofdelijk, maar bij vertegenwoordigde natiën stemmen zou ²⁾).

Hiermede was het lot van Johannes XXIII beslist, en de man, die met zóó schitterenden stoet Constanz was binnenge trokken, dat 1600 paarden tot zijn gevolg behoorden, en die in de vergaderzaal met den keizer onder één troonhemel zat, was blijde, dat hij, als stalknecht vermomd, de rijksstad ontvluchten kon ³⁾).

Zijn opvolger Martinus V werd, ten dage zijner ver-

1) Ook 2700 lichtekooien.

2) Dat de curie hier bepaald een nederlaag leed, blijkt reeds uit het feit, dat er volgens het katholieke dogma geen landskerken bestaan kunnen, terwijl hier bovendien de afgevaardigden der vorsten en de tot hen behorende doctoren in godgeleerdheid en kerkelijk recht, als stemhebbend erkend werden.

3) Wegens verschillende misdrijven afgezet, bleef hij voorloopig een gevangene in Duitschland. Gregorius XII deed 29 Mei of 4 Juli 1415, bij monde van Karel de Malestata, afstand, en Benedictus XIII werd 1 April of 26 Juli 1417 afgezet als ketter tegen het artikel van: de ééne Katholieke kerk.

kiezing (11 Nov. 1417), wel in feestelijken optocht door de straten geleid en verliet eindelijk met groote praal de stad, maar aan het pausdom was eene wonde toegebracht, aan welke het vooral in Frankrijk lang zou bloeden, want de suprematie van het concilie boven den paus was van nu voortaan duidelijk.

Al verzekert Bellarminus ook dat de netelige kwestie aangaande de verhouding van den paus tot het concilie eerst te Pisa opkwam, als gevolg van het schisma, toch blijft het waar, dat zij sinds eeuwen onder de asch sluimerde. Reeds het concilie van Chalcedon had, blijkens zijn 28sten canon, aan den H. Stoel van Constantinopel dezelfde voorrechten verleend, als aan dien van Rome, en al protesteerde Leo de Grootte ook tegen dien canon, ja al verbrak hij dien ook ¹⁾, toch werd het sinds dien tijd openbaar, dat er in het Katholicisme twee beginselen waren, nl. de leer van de opperheerschappij van het concilie, en de leer van de opperheerschappij van den paus, die vroeger of later met elkander in botsing moesten komen. Hoe krachtiger het pausdom zich ontwikkelde, hoe meer het gedurig op den voorgrond stelde dat aan den H. Stoel het hoogste gezag toekwam; maar beweren was nog geen bewijzen, en wettig uitmaakt werd het eerst ten jare 1870.

Voor al in Frankrijk werd de leer: het concilie staat boven den paus, door zeer velen verdedigd. Pieter

1) Bossuet (*Defensio declarationis Cleri Gallicani*. Lib. VIII. cap. 3), betwist den Ultramontanen het recht, zich voor hunne suprematie van den paus over het concilie op dat feit te beroepen, daar Leo toen niets meer deed dan de bestaande canones, omtrent de rangorde der bisschopszetels, door dien Canon geschonden, handhaven.

d'Ailly had zich reeds omstreeks 1380 de gunst der parijische academie verworven, door in zijne geschriften, de Algemeene kerk, welke op het concilie hare stem verheft, boven die van Rome te plaatsen, en wanneer wij den blik slaan in de talrijke geschriften van zijn beroemden leerling Joh. Charlier Gerson, dan blijkt, dat een groot deel daarvan gewijd is aan het verdedigen van de opperheerschappij der conciliën, terwijl dat alles niet belette, dat Gerson zich den titel van „Doctor Christianissimus” verwerven kon.

Dat deze kwestie op het concilie van Constanz, waar het op het afzetten van een paus aankwam, aan de orde *moest* komen, is duidelijk, en de fransche doctoren konden op grooten bijval rekenen, toen zij o. a. beweerden: dat de Kerk noodzakelijker is dan de paus, omdat men wel buiten den paus, niet buiten de Kerk kon behouden worden; dat de Kerk beter is dan de paus, omdat de paus er is ter wille van de Kerk, en het doel meer is dan het middel; dat de Kerk eerwaardiger is dan de paus, omdat Christus haar onophoudelijk de gaven vermenigvuldigt, iets dat bij den paus geen plaats heeft; dat de Kerk sterker is dan de paus, daar ketterijen en misdaden niet haar, wèl den paus overheeren; dat de Kerk standvastiger is dan de paus, daar zij nooit, de paus wèl van het ware geloof is afgeweken.

De groote slag werd echter in de 4de en 5de zitting geslagen, want trots den fellen tegenstand van de vertegenwoordigers der Italiaansche natie werd daarin niet alleen vastgesteld: dat de heilige Synode van Constanz een algemeen Concilie was, wettig in naam des H. Geestes vergaderd, en dat het, als de strijdende

Kerk vertegenwoordigende, van den Heer Jezus eene macht had ontvangen, waaraan allen in de Kerk moesten gehoorzamen, maar er werd zelfs gedecreteerd, dat een iegelijk, wat waardigheid hij ook bekleedde, de pauselijke zelfs niet uitgesloten, die zich zou verzetten tegen de statuten van dit concilie, „of van een ander algemeen concilie wettig bijeengekomen,” naar verdienste zou gestraft worden, des noodig met behulp der wereldlijke macht ¹⁾.

Dit was dan de eerste maal dat zich de Kerk van het Westen rond en open hooren deed over de verhouding van paus en concilie, maar hier is dan ook het punt waar zich de stroom der zoogenaamde ééne Kerk in tweeën scheidt. Ultramontanisme wordt voortaan genoemd de richting van hen die den paus boven, Cisalpinisme, die van allen welke den paus onder het concilie stellen. Ofschoon dit laatste gevoelen ook in Duitschland en Engeland talrijke aanhangers had, toch schoot het vooral in Fränkrijk zulke diepe wortelen en werd het er zóó hardnekkig verdedigd dat men Ultramontanisme en Gallicanisme tegenover elkaar ging plaatsen.

Dat de vrienden der absolute pauselijke macht alles zouden doen om het bindende dezer decreten te ontzenuwen, laat zich denken. Het gemakkelijkst is wel met Maistre te lachen, én om die zittingen én om hen die weigeren mede te lachen, maar daarmede wordt weinig gewonnen. Beter indruk maakt het dan ook als men beweert: het concilie wilde geen

1) Mosheim, t. a. p. V. blz. 792 en v.; Hase, t. a. p. blz. 299 en v.; Pierson, t. a. p. IV. blz. 424 en v.; Jervis, Hist. I. p. 88 etc.; Bossuet, Defensio. Lib. V.

theologische waarheid uitspreken, maar slechts aangeven hoe men op dat oogenblik, tijdens het schisma, over paus en concilie in hunne onderlinge verhouding had te denken; het heeft slechts een rechtsbeginsel, allengs uit de praktijk opgegroeid, tijdelijk tot wet verheven. Doch de woorden, door ons tusschen aanhalingsteekens geplaatst, bewijzen het tegendeel, en als wij er bijvoegen dat in de 39ste zitting het decreet „Frequens” bepaalde in welke gevallen er conciliën moesten worden gehouden, aan welke ook, ingeval van schisma, het rechterambt zou toekomen, terwijl in de 40ste bepaald werd „wanneer en hoe men een paus kon bestraffen en afzetten,” dan blijkt het o. i. duidelijk dat het besluit, in de 4de en 5de zitting genomen, iets meer was dan een tijdelijke maatregel van tucht. Te beweren dat het concilie van Constanz geen gezag heeft gaat ook niet aan, want dan is de afzetting van Joh. XXIII, en dus ook de keuze van Martinus V, onwettig en de keten der apostolische opvolging is gebroken, en beroept men er zich op: dat deze canon niet behoort tot de besluiten, later door den paus goedgekeurd, ook dat baat niet, want daar de paus de besluiten omtrent de afzetting van zijn voorganger goedkeurde, hechte hij stilzwijgend zijn zegel aan de stelling: het concilie staat boven den paus, zoodat eene afzonderlijke bekrachtiging van de decreten der 4de en 5de zitting onnoodig was ¹⁾.

1) Willen de Ultramontanen zich redden door de bewering, dat het concilie tijdens de twee noodlottige sessiën niet oecumenisch was, 't zij, omdat, naar hun beweren, slechts een derde deel der Kerk vertegenwoordigd was, 't zij omdat er toen het hoofd der Kerk aan ontbrak, dan maken zij Martinus V tot een leugenaar, want ook deze heeft, als kardinaal Otto Colonna, mede verzekerd, dat het concilie

De ultramontanen zaten dus in verlegenheid en zelfs het concilie van Trente (1545) heeft hen daaruit niet kunnen redden. Wél verklaart de Jezuiet Biner dat negen tienden dier vergadering de suprematie van den paus boven 't concilie gaarne hadden willen uitspreken, wellicht om Paulus IV genoeg te doen, die verklaard had: liever te willen sterven dan het tegendeel te moeten hooren, maar toch scheen het één tiende der oppositie zoo sterk, dat de Trentsche vaders wisselijk besloten in het lange decreet van de hiërarchie, waar er zoo overvloedig gelegenheid voor was, geen woord daarover in 'tmidden te brengen. Lag dit aan de kracht der waarheid of aan iets anders? Wij vermoeden het laatste, want de aartsbisschop van Rheims had den Trentschen vaders doen weten dat de Franschen ook liever wilden sterven dan het te Constanz uitgesprokene opgeven, en Koning Hendrik II had zijnen gezanten bepaald bevolen geen enkele afwijking op dit punt te dulden ¹⁾.

Maar al zij het dus ook waar dat door gallicaanschen invloed de stelling „het concilie staat boven den paus” de leer der Kerk werd en eeuwen lang bleef, toch zou het niet goed zijn hierin juist het kenmerkende van het Gallicanisme te zoeken. De abt Frayssinous zou dan recht hebben ons te verwijten, dat wij van het Gallicanisme „un cri de guerre contre le St. Siège” maakten ²⁾ ja volgens de

wél oecumenisch was. Over den strijd tusschen Hefele en Hübler over het oecumenisch karakter van 't concilie, zie men: Pierson, t. a. p. IV. blz. 442 en v.

1) Bossuet. Defensio. Lib. XI. cap. VII; F. Bungener. Paus en Concilie. Utrecht '70, blz. 278.

2) T. a. p. p. 42.

Marca zou zoo iets een bewijs van haat jegens den paus zijn ¹⁾.

Neen, liever dan van haat zouden wij van deernis met den paus blijk willen geven, want de afgrond, waar het pausdom in verzonken lag, was diep. Immers nà Anagni was het duidelijk dat het middeleeuwsche pausdom zijne rol had afgespeeld, dat de stoute droomen van een Gregorius VII, Innocentius III en Bonifacius VIII nooit zouden verwezenlijkt worden. Voortdurend beweegt zich het pausdom in eene dalende lijn, en hadden de Avignonsche pausen als vazallen van Frankrijk nog eenig medelijden kunnen inboezemen, de opvolgers van Petrus tijdens het schisma wekten afkeer op, omdat zij der Kerk tot een last, der politiek tot een speelbal waren. Ja waar zij later op allerlei wijzen de pogingen verijdelden van hen, die de Kerk in hoofd en leden wilden hervormen, ten einde haar aldus inwendig een luister te schenken, die wel zou kunnen opwegen tegen dien welken zij uitwendig verloren had, daar keerde zich eene nieuwe opkomende macht, de openbare meening, door von Sybel zoo te recht „eene zesde mogendheid” genoemd, tegen de Kerk en — de crisis der Hervorming kwam.

Maar bovenal had het *pausdom* te Constanz een nederlaag geleden. De zoogenaamde synodale-, ook wel de fransche partij geheeten, won gestadig in kracht en tijdens den Husietenkrijg in Boheme on-

1) Existimo, libertates Ecclesiae Gallicanae, hoc axiome (concilium oecumenicum superius esse summo Pontifice) non omnino niti. Qui Romani Pontificis odium in has libertates concitant, id praecipue urgent. cet. De Concordia. Lib. III. cap. VII.

derhandelde het concilie van Bazel met die kettters buiten den paus om. Tot straf daarvoor werd het wel ontbonden (Dec. 1431), doch de vergaderde vaders hadden de stoutheid den paus als beschuldigde voor hunne rechtbank te dagen, en toen deze ten aanhoore van geheel het Westen zijn ontbindingsdecreet moest intrekken en het concilie er zich bovendien op beroemen mocht den Husietenkrijg tot een goed einde gebracht te hebben, rees de macht der synodale partij tot ongekende hoogte. Werd het te Bazel maar al te duidelijk, dat haar zedelijk element, in den strijd, zoo niet werd ingeboet, dan toch groote schade leed, toch was het of alles haar begunstigde, en waar de wereldlijke macht naar hare stem luisterde, de vertegenwoordigers der wetenschap tot haar behoorden en zelfs de lagere geestelijkheid zich bij haar begon aan te sluiten, daar had het al den schijn, alsof de paus zijne waardigheid bekleedde bij de gratie der oecumenische conciliën.

Tot de landen die er het meest partij van trokken dat de ster van 't pausdom zoozeer daalde, behoort Frankrijk; want de regeering benam den paus elke gelegenheid, om op haar gebied den voet te zetten, terwijl de Kerk, door de suprematie der conciliën zoo scherp voorop te plaatsen, niets minder dacht te doen dan terug te keeren tot het oorspronkelijk Christendom.

Van nu voortaan was de verhouding van den Staat tot de Kerk, die van heer tot dienstmaagd, en van de Kerk tot den paus, die van onwillige dochter tot den vader, en waar de koningen immer gedachtig bleven aan het trotsche woord van Filips August: „Frankrijk had zijne koningen eer er priesters wa-

ren" 1), daar scheen het of die priesters tot hun devies
gekozen hadden: de Gallicaansche kerk had hare
priesters eer er pausen waren!

1) *Antequam essent Clerici, rex Franciae habebat custodiam regni
et poterat statuta facere.*

IV.

Het eerste concordaat.

Verzekert Wilhelm Broes dat het niet recht duidelijk te maken zij wat een concordaat is, ja zelfs, dat we, wegens het antieke aan concordaten eigen, niet nalaten kunnen „iets voor onzen smaak vreemds en wanstaltigs er aan te proeven”¹⁾ toch mogen we onze taak niet voortzetten zonder dit zoo onaangename gewaarwordingen wekkende woord boven een onzer hoofdstukken te plaatsen. Onze verontschuldiging moge liggen in het bijgevoegde telwoord, want tegenover de les van den Amsterdamschen leeraar: dat „verzuim van beleefdheid gevaarlijk kan zijn,” staat de opmerking van den abt Frayssinous, hofprediker van Lodewijk XVIII, die van dit eerste concordaat zegt: „Dans les annales de nôtre église, il est peu d'acte aussi mémorable”²⁾.

Laat ons zien waardoor dit eerste concordaat zoo merkwaardig werd.

Het concilie van Constanz was niet alleen bijeen-

1) T. a. p. II. blz. 203.

2) *Les vrais principes etc.* p. 107.

geroepen om het schisma te heelen, maar mede om de kerk in hoofd en leden te hervormen, en 21 Maart 1418 was er eindelijk eene zitting gehouden waarin de natiën het eens konden worden omtrent een elftal punten welke de geheele Katholieke kerk zouden gelden. Hierbij was veel voorbijgegaan wat enkele landskerken juist voor zich noodig achtten, en Martinus V besloot dus hieraan te gemoet te komen door afzonderlijke concordaten ¹⁾. Het aan Frank-

1) Reeds in de middeleeuwen is er sprake van verdragen tusschen pausen en vorsten, men denke o. a. aan het verdrag van Worms tusschen Calixtus II en Hendrik V (1122), doch de naam concordaat en de zaak, welke er door wordt aangeduid, is van later dagteekening. Daar Martinus V door de na Constanz aangeboden concordaten aan verschillende landskerken eene rechtspleging aanbood, welke gunstiger was dan die, welke de pausen in 't algemeen erkenden, kreeg het al den schijn, alsof concordaten privilegiën waren, welke de paus kon terugnemen als het hem behaagde. Op curialistisch standpunt is hier zeker veel vóór te zeggen, want dan deelt de paus slechts gunsten uit, maar daar na Anagni en Constanz de staat tot zelfbewustzijn kwam en het episcopaat der landskerken van zijn *recht* begon te spreken, waren de pausen genoodzaakt verdragen met hen te sluiten, en zij zelve noemen de concordaten dan ook „pacta,” ofschoon ze in hun kanselarijstijl nog de mogelijkheid stellen er van te mogen afwijken.

Daar Rome den Staat niet erkennen kan als eene zelfstandig tegen haar overstaande macht en, getuige de syllabus van '64, vooral ergerenis neemt aan de rechtsgelijkheid aan andere openbaringsvormen der Christelijke kerk verleend, is het onmogelijk tot eene principieele afbakening van het kerkelijk- en het staatsgebied met haar te komen en de concordaten zijn van Rome's zijde pogingen, den Staat nog zooveel doenlijk te binden aan hare op het decretaalrecht gegronde pretentiën.

Heeft menige Staat zijn hoogheidsrecht prijs gegeven, door een concordaat te sluiten, waarbij hij zich op het terrein van het canonieke recht lokken liet, om dan later, gelijk b. v. Napoleon I, door een organiek besluit, uitgaande van het hedendaagsche staatsbegrip, het te veel gegevene weder terug te nemen, aan de andere zijde be-

rijk voorgelegde werd daar zoo onvoldoende geacht dat het parlement het weigerde, en eerst zes jaar later wist men door hofintriges een gedeeltelijke goedkeuring en invoering daarvan van den koning te verkrijgen.

Op het concilie te Bazel (1431—1443) waar het bovenal de vraag scheen te wezen: zal de paus of zal het concilie meester zijn? werd Eugenius IV als ketter gebrandmerkt, omdat hij op dit punt niet rechtzinnig bleek. Frankrijk bleef hem trouw, en terwijl het de vaderen, te Bazel gebleven, hun belachelijke rol liet uitspelen, verbood het tevens elke deelneming aan het pauselijk concilie van Ferrara, ja nam zelfs de door Eugenius veroordeelde Bazeler decreten met zekere plechtigheid aan. Karel VII riep nl. in 1438 eene groote vergadering van gees-

staat er ook gevaar, dat Rome in zijne rechten miskend wordt. Het sluiten van een concordaat, zelfs voor concrete punten van practisch belang, zal aan Rome geweigerd worden, zoodra men, uitgaande van een absolutistische staatsleer, ontkent, dat de kerk haar recht van bestaan onmiddellijk van God afleidt. Daardoor wordt haar geheele bestaan als lichaam, als persoon, een gunstbetoon van den Staat, die haar wel rechtspersoonlijkheid verleenen wilde. Op dit standpunt neemt de Kerk de plaats eener bevoorrechte vereeniging in, en aan de absolute almacht van den Staat onderworpen, ontvangt zij wetten, of wordt zij langs administratieve weg in haar rechten verkort.

Aan wat zijde, bij het sluiten van een concordaat, de plaatselijke geestelijkheid geacht moet worden te staan? Dat zij aan 's pausen zijde staat, schijnt het natuurlijkst, doch in aanmerking nemende, dat in menig concordaat de landskerk in bescherming genomen werd tegen de aanmatigingen van den pauselijken stoel, komt die standplaats ons verdacht voor. Willen wij haar aan geen van beide zijden plaatsen, de geschiedenis zou geen krachtig protest doen hooren, want de twee partijen die een concordaat sloten, hebben het den geestelijken der landskerk menigmaal toegeroepen: wij beschikken „chez vous, de vous, sans vous!”

telijke en wereldlijke heeren in de heilige kapel te Bourges samen. In haar midden verschenen vijf afgevaardigden van Bazel, benevens twaalf pauselijke legaten, en toen de eersten de besluiten van 't concilie hadden overgereikt, werden ze onderzocht en in spijt van het hevig verzet der laatstgenoemden aangenomen, voor zoover ze der Gallicaansche kerk nuttig waren. Deze handeling werd eene *Pragmatieke Sanctie* genoemd ¹⁾, en tot hare voornaamste bepalingen behoorden: suprematie der conciliën, welke om de tien jaren gehouden zouden worden; vrije verkiezing van bisschoppen en abten door hunne kapittels en abdijen, waarbij aan den koning het recht van aanbeveling, zonder pressie, verbleef; waarborg en omschrijving van de rechten der kerkelijke patronen; verbod, tot op zekere hoogte, zich in kerkelijke processen op den H. Stoel te beroepen; afschaffing van de annaten en van de expectatieven of beloften van een bepaald kerkelijk ambt, zoo dit vacant werd.

Dat door deze Sanctie het territoriale en nationale element een zelfstandige stelling tegenover het pauselijke absolutisme innam, was Rome zóó duidelijk, dat het al het mogelijke deed haar te breken. Bij plechtig gezantschap liet het reeds het volgend jaar

1) Volgens Ducange's Glossarium wordt elk edict, dat na rijp be raad en onderzoek van de daartoe behorende stukken en met medewerking van de daartoe recht hebbende personen uitgevaardigd wordt, eene „pragmatique” genoemd, naar het woord: *pragma*, uitspraak, vonnis.

Dat Lodewijk IX of de Heilige eene Pragmatieke Sanctie gaf, zagen wij blz. 64. Hij, die 120,000 gulden voor eene scheepslading reliquieën overhad, legde daarin de hand op het naar Rome te verzenden geld. De zes artikelen dezer Sanctie kan men vinden bij Jung, *La France*, p. 81.

protest indienen, maar het parlement handhaafde de Sanctie zoo krachtig, dat de bisschop van Nantes schuldig verklaard werd aan het schenden van kerkelijke privilegiën, toen hij het gewaagd had, zich in een proces op den paus te beroepen (1455). Pius II gaf op de vergadering der Christelijke vorsten te Mantua (1559) een geharnaste verklaring tegen de Sanctie, doch de fransche koning beriep zich het volgende jaar op een algemeen concilie, en Rome moest het aanzien, dat Frankrijk zich niet alleen tegen zijn gezag bleef verzetten, maar dat andere staten, zij het ook minder doortastend, zijn voorbeeld volgden.

Toen in 1461 Lodewijk XI aan de regeering kwam, kon Rome wat moed scheppen, want deze beminde de vrijheid niet. 't Had vrij wat ingehad eer de invloed der machtige grooten zoover gebroken was, dat ook zij zich kwamen buigen aan den voet van den troon, maar die Sanctie, welke ook de rechten der kerkelijke patronen waarborgde, gaf hun maar al te veel invloed op de kerkelijke zaken. Lichter zou 't hem vallen den paus, die verre was, dan de edelen om hem heen tegen te werken, en zoo kwam hij tot het gevoelen, dat die hooggelofde Pragmatieke Sanctie „een tempel van losbandigheid in zijn rijk had gebouwd.” Ook hoopte hij, door haar prijs te geven, de macht van zijn huis te vermeerderen, want dan immers zou de paus de aanspraken van zijn bloedverwant Rénatus van Anjou, op de heerschappij van Zuid-Italië wel willen steunen tegenover een onechten zoon van Alfonsus van Napels. De bisschoppen van Evreux en Arras, door de belofte van het purper omgekocht, lieten niet na hem in deze denkbeelden te versterken, en de laatste werd dan ook naar

Rome gezonden, om, met een schrijven van onderdanigheid, de oorspronkelijke akte der Sanctie aan Pius II te overhandigen. Te Rome vierde men nu feest, en toen het gehate stuk door de straten gesleept werd, weende de paus, dezelfde die als Aeneas Sylvius de rechten der landskerken zoo dapper te Bazel verdedigd had, tranen van vreugde.

In Frankrijk was men echter zoo blijde niet en daar de simonie weer spoedig in vollen gang was, vereenigden zich in de vergadering der Algemeene Staten de lagere geestelijken met den derden stand om den koning eerbiedig te verzoeken, de Pragmatieke Sanctie niet op te geven. „Wanneer deze verviel,” zoo heette het, „dan zou het toch reeds zoo verarmde koninkrijk zich van het laatst overgeblevene geld zien beroofd. Onwetende lieden, niet eens geestelijken, zouden, zooals reeds de ervaring bewezen had, de prebenden ontvangen en het weinige eerbaarheid en kerketucht, dat er nog hier en daar was overgebleven, zou te gronde gericht worden.” De bisschoppen, die door dat optreden van de lagere geestelijken met den derden stand zich gekwetst gevoelden en vergaten dat Filips de Schoone eens aan Bonifacius VIII geschreven had: „de Kerk bestaat niet alleen uit bisschoppen,” brachten bij den Koning in, dat aan hen, als hoofden der Kerk het recht toekwam om over de kerketucht te beschikken; ja zij deden alles om hem tot volhouden te bewegen, maar zonder veel vrucht. De paus immers liet den napelschen pretendent niet los en betaalde dus niets, de parlementen van Parijs en Toulouse deden stoute taal hooren, en ten slotte maakte de procureur van het parlement aan den strijd een einde door de vol-

gende verklaring: „Aangezien de Pragmatieke Sanctie alleen in staat was der Kerk verlichte en trouwe herders te geven en deze nationale wet nooit opgeheven was, zou hij ieder die er zich tegen verzette tot verantwoording roepen” ¹⁾).

In weerwil van deze bondige verklaring beweerden toch de curialisten dat de Sanctie opgeheven was en hoewel 't ons voorkomt dat de pausen zelve er aan twijfelden, omdat zij haar nog herhaalde malen voor nietig verklaarden (1471 en 1512), en dat moesten doen dewijl het parlement haar nooit herroepen had, men bleef in Frankrijk, ook nadat Lodewijk XII haar hersteld had, in 't onzekere waaraan men zich houden moest, totdat er eindelijk in 1516 een kanonschot gelost werd dat alle nevelen verdreef. Dat kanonschot was: het eerste concordaat, dat Frankrijk, door Frans I vertegenwoordigd, sloot met Leo X.

Toen genoemde vorst in Januari 1515 aan de regeering kwam, was de verhouding tot den H. Stoel vrij gespannen, want het Lateraansch concilie te Rome vergaderd, dreigde, wegens „de oproerswet,” gelijk men de Pragmatieke Sanctie noemde, Frankrijk met ban en interdict. Wegens de itali-aansche oorlogen kon het den nieuwen koning niet onverschillig zijn, met den paus op goeden voet te staan, terwijl het ook voor zijn land beter scheen tot een vergelijk te komen, dan voortdurend gevaar te loopen, weer terug te zinken tot den toestand

1) Jervis, Hist. I. p. 97 etc.; Die Hierarchie und ihre Bundesge-nossen in Frankreich. Aarau '23. S. 6 folg.; Jung, La France. p. 82 etc.; Schlosser, t. a. p. IX. blz. 167 en v.; De Marca, De Concordia. Lib. VI. cap. IX. 8 cet.

van slavernij, zooals die vóór de Pragmatieke Sanctie bestond. Dank zij de zege bij Marignano bevochten, was de koning, in een toestand dat hij gunstige voorwaarden bedingen kon, want ook Rome had er belang bij, met Frankrijk op goeden voet te leven. Aan Antonie Duprat, kanselier van Frankrijk, werd dus opgedragen de onderhandelingen te openen en hoopte deze ook op het purper van den kardinaal, hij vergat daarom de belangen van zijn meester niet, terecht begrijpende, dat, wilde Rome de Pragmatieke Sanctie vernietigd zien, het daarvoor een goeden prijs behoorde te betalen. Na in Dec. 1515 te Bologna een samenkomst met Leo X gehad te hebben, werd dan ook het concordaat gesloten; de koning teekende het den 18^{den} Augustus 1516, en 19 December daaraanvolgende nam het concilie het in zijn decreten op.

De voornaamste bepaling van het concordaat was wel deze, dat aan de kapittels die, sinds men de gemeenteleden alle stem ontnomen had, het recht hadden bisschoppen, abten enz. te benoemen, dat recht ontnomen werd, terwijl het op de kroon werd overgedragen. Binnen zes maanden na het ontstaan eener vacature, had de koning een nieuwen titularis te benoemen, terwijl de paus gehouden zou wezen deze benoeming goed te keuren, behoudens zijn recht van veto, ingeval er canonieke bezwaren rezen. Zoo kreeg de koning de beschikking over tien aartsbisddommen, drie en tachtig bisdommen, en zeven honderd vijf en twintig abdijen. Verder kon de paus beschikken over benoemingen „in curia vacanti”, terwijl elk kerkelijk patroon, die van 10—50 kerkelijke ambten te begeben had, er een aan den

paus zou afstaan, zoo hij er meer dan vijftig had, twee. Reservatiën en expectatieven werden voor onwettig verklaard; de voorrechten der door de universiteit gegraduateerden werden erkend ja zelfs uitgebreid, en geestelijke rechtszaken zouden binnen het rijk door de gewone rechtbanken behandeld worden, behalve natuurlijk de „causae majores.”

Moesten deze bepalingen reeds de aandacht trekken, niet minder opzien wekte het concordaat door 't geen er in gemist werd. Geen woord over de superioriteit van het concilie boven den paus, zoodat de besluiten van Constanz en Bazel, als ter zijde gezet schenen; geen woord over het geregeld houden van conciliën, zoodat de Kerk aan de willekeur van den paus was overgeleverd; geen letter over de annaten, te Bazel als simonitisch gebrandmerkt.

Geen wonder dat, toen dit verdrag bekend werd, de grond dreunde van den schok, daardoor te weeg gebracht; geen wonder dat de vrienden der Gallicaansche kerk zich zeer ontrust toonden en luide verkondigden, dat de paus en de koning geen recht hadden over de vrijheden der Kerk naar willekeur te beschikken ¹⁾. De hooge toon der bul: „Pastor aeternus,” waarin de taal van een Bonifacius VIII herhaald werd, alsmede de tergende wijze, waarop in een tweede bul het concordaat werd afgekondigd en Frankrijk werd voorgesteld als een berouwhebbend kind, dat tot de geloofsgehoorzaamheid terugkeerde, strekte niet om

1) Een zonderlingen indruk maakt het, als men in de *Univers van 10 Aug. '74* leest: dat het concordaat de harmonie tusschen de Kerk en den Staat, welke door de legisten der Gallicanen verstoord was, heeft hersteld.

de opgezette golven der verontwaardiging tot bedaren te brengen, en de koning begon te begrijpen, dat hij een moeilijk werk had ondernomen.

Reeds de prelaten en bisschoppen, ter plechtige ontvangst van het concordaat opgeroepen, deden zulke stoute taal hooren, dat de koning dreigde hen naar Rome te zullen zenden, om met den paus te redetwisten, maar de eigenlijke storm brak los in het parlement. De koning ging er zelf heen, en na verklaard te hebben, dat al het wezenlijke van de Pragm. Sanctie in het nieuwe verdrag was opgenomen en er alleen in onbeduidende zaken eenige verandering had plaats gegrepen, verklaarde hij, siechts door het concordaat de vriendschap der Zwitsers en van den paus te hebben kunnen verwerpen. Dergelijke taal bleek echter tot bevrediging ongenoegzaam, en de advocaat-generaal Le Lièvre, verklaarde stoutweg, dat de koning en de paus hadden weggegeven, wat het hunne niet was, daar de eerste niets over de annaten, de tweede niets over de bisschopsbenoemingen te zeggen had. Na tien dagen discussie, besloot het parlement, het concordaat niet aan te nemen, en terwijl men zich beriep op „een beter onderrichten paus” en op het eerstvolgend wet-tig concilie, werd bij vernieuwing bepaald: de Pragmatieke Sanctie strenger dan ooit te handhaven.

Ook de parijsche academie trad in 't krijt, en nadat haar rector Mermel, den boekhandelaars, op straffe van uit de academie gejaagd te worden, verboden had, het concordaat te drukken of te verkoopen, maakte zij een stuk op waarin in 't breede werd aangetoond, dat de onwetendheid, ongeschiktheid en zedeloosheid der hoogere geestelijkheid moest

worden toegeschreven aan het in onbruik geraken der vrije verkiezing, terwijl de uitplundering der nationale kerk door Rome, daar mede een gevolg van was. Ook de academie beriep zich op een beter onderrichten paus en op het concilie.

De ridderlijke koning was er de man niet naar zich zóó te laten slaan, en toornig uitroepende „dat hij in Frankrijk geen senaat van Venetië duldde,” zond hij 12 Maart 1518, een boodschap naar 't parlement, inhoudende, dat, zoo het concordaat niet onverwijld geregistreerd werd, Z. Majesteit maatregelen zou nemen, over welke men reden zou hebben zich te beklagen. Een gezantschap tot den koning, die zich buiten de hoofdstad bevond, gezonden, werkte niets uit. Vóór zonsondergang moest het de terugreis aannemen, en toen de leden er op wezen dat dit moeilijk was, daar de wegen door overstroming hoogst gevaarlijk waren, luidde het korte antwoord: „si demain à six heures ils sont encore ici, j'enverrai douze archers, qui les jeteront dans un cul de basse fosse, où je les tiendrai six mois. Je verrai qui osera les réclamer.”

Zij reisden dan ook af, en 19 Maart 1518 werd het concordaat geregistreerd, onder bijvoeging evenwel dat dit geschiedde uit onderwerping aan de kroon, daar het parlement niet geacht wilde worden, op eenigerlei wijze het stuk goed te keuren. Voorts werd verklaard dat de magistraten zouden voortgaan, naar de bepalingen der Pragmatieke Sanctie, het appèl in geestelijke zaken te behandelen.

Zoo was dan de strijd nog niet ten einde, en daar de kapittels van kathedralen en kloosters voortgingen in de vacaturen te voorzien, en twistende par-

tijen, vooral gedurende de gevangenschap des konings, al naar hun belang het medebracht zich óf op den Raad van State óf op het parlement van Parijs beriepen, werden de tegenstrijdigste vonnissen bij menigte gewezen.

Hoe standvastig het parlement de door het concordaat aangerande vrijheden der Gallicaansche kerk ook verdedigde, het moest het eindelijk tegenover den Raad van State opgeven, want 6 Sept. 1527 verscheen een koninklijk bevelschrift, waarbij het aan 't parlement verboden werd, eenige kennis te nemen van zaken, welke op het benoemen van geestelijken betrekking hadden.

Dat er aan de zijde der geestelijkheid, „qui se jure electionis privatum esse aegre ferebat,” gelijk de Marca ¹⁾ het uitdrukt, ook geen vrede met het concordaat heerschte, kwam nu en dan duidelijk uit. Zoo zond hunne vergadering te Melun (1579) eene remonstrantie aan Hendrik III, verzoekende dat de vrijheid van verkiezingen „als zijnde een privilegie, dat der Kerk uit kracht van goddelijk recht toekwam,” mochten hersteld worden. Op de vergadering der geestelijken van 1585 vergeleek de aartsbisschop van Vienne Leo X en Frans I bij de krijgsknechten die Jezus' kleederen verdeelden; op de synode van 1588 herinnerde de bisschop van St. Brioux aan Hendrik III, dat Frans I op zijn sterfbed betuigd had berouw te hebben over het onderdrukken der vrije verkiezingen, ja nog in 1608 was het gewoonte in verschillende diocesen, o. a. die van Mans en Cler-

1) De Concordia. Lib. VI. cap. IX. 10.

mont openlijk te bidden voor de afschaffing van het concordaat en het herstel der vrije keuzen ¹⁾).

Wanneer wij nu vragen: maar was dat concordaat dan waarlijk zóó slecht, dat het al dien tegenstand wettigde? dan is er voor verschillende beschouwingen plaats. Toegegeven moet al dadelijk worden dat, bestond de prijs voor de verandering van het „jus electionis” in het „jus nominationis” ook in de annaten, er van deze in het concordaat met geen woord gesproken werd, en drong Leo op die annaten later afzonderlijk aan, laat ons niet vergeten dat ze, trots de Pragmatieke Sanctie toch betaald werden door de zeer velen, die meenden dat dit stuk vernietigd was. Mogen de sommen, die daardoor uit Frankrijk naar Rome gingen, ook voor dien tijd belangrijk geacht worden ²⁾), het valt moeilijk te loochenen, dat ook de Gallicaansche kerk zedelijk gehouden was bij te dragen tot de onkosten, welke de H. Stoel tot het besturen der geheele Kerk te maken had.

Doch dat geld daargelaten, achten wij het zwaartepunt van het concordaat gelegen in het recht, den koning toegekend, bisschoppen te mogen benoemen. Zeker, nog in 803 had Karel de Groote de keuze door geestelijkheid en volk gewettigd, en nog in de twaalfde eeuw was zij gebruikelijk, maar ook de Gallicaansche kerk had niet kunnen ontsnappen aan den invloed van het feodale stelsel, en in de dertiende eeuw was die verkiezing allengs overgegaan op de

1) Frayssinous, *Les vrais principes*, p. 107 etc.; De Marca, *De Concordia*. Lib. VI. cap. IX. 8 cet.; Bordas-Dem., *Essais*. p. 239 etc.; Die Hierarchie. S. 11 folg.; Mosheim, t. a. p. VI. blz. 21 en v.

2) Tijdens het concilie van Constanz jaarlijks ongeveer 200,000 livres.

kapittels¹⁾, waarin de adel overwegend was, ja somwijlen alleen zitting had. De Pragmatieke Sanctie, zoowel van Lodewijk IX als van Karel VII, had dit alles gewettigd. Dat koningen bisschoppen benoemden, was toch zoo vreemd niet. Die uit het eerste stamhuis deden het reeds, met consent van den clerus, en nemen we in aanmerking, dat de koningen veel invloed uitoefenden op de kapittels, dan werd hun bij het concordaat slechts wettig toegekend, wat zij reeds lang bezaten.

Werd voorts den pausen het recht van institutie geschonken, zij hadden reden er blijde mee te zijn, maar was het niet een feit, dat zij reeds eeuwen lang grooten invloed op de bisschopskeuzen hadden uitgeoefend, ja dat ongeregelde heden bij de verkiezingen vaak bisschoppen hadden doen benoemen? Was het ook niet waar, dat zij den aartsbisschoppen, als erkenning in hun ambt, het pallium zonden, en dat blijkens een edict van 1418, die aartsbisschoppen weigerden bisschoppen te wijden, zoo ze niet verzekerd waren, dat de paus de gedane keuzen goedkeurde?

1) Bisschop Chrodegang van Metz vereenigde, omstreeks de helft der 8ste eeuw, wereldlijke geestelijken. Op bepaalde uren (*horae canonicæ*) kwamen ze bijeen tot bidden, en lazen dan, volgens rooster, een gedeelte der H. Schrift (*capitula*). Uit deze, weldra bij de meeste bisschoppelijke kerken, vereenigde geestelijken ontstond allengs een raad, die den bisschop hielp in het bestuur der diocese, en omstreeks het begin der 13de eeuw hadden deze kapittels het zoover gebracht, dat zij in elke vacature, ook in die der bisschoppen, voorzagen. Sommige kapittels bestonden uit 40 kanunniken, meestal tot aanzienlijke geslachten behoorende; deze hadden vaak tot 5000 livres inkomen, en daar zij ook de meeste pastoorsplaatsen der diocese te vergeven hadden, vormden de kapittels corporatiën, welker invloed niet licht overschat kan worden.

Ook valt het niet te loochenen dat, sinds den koningen het benoemen der bisschoppen toekwam, deze er voor zorgden, mannen aan te stellen die nationaal waren, altijd gereed zich tegen ultramontaansche aanmatigingen te verzetten, terwijl juist dat benoemen der geestelijken door den koning, als ver-tegenwoordiger van het leeken-element, den ultramontanen een ergernis was, daar huns erachtens de paus absoluut meester in de Kerk moest wezen.

Merken wij nu ten slotte nog op, dat het concordaat ten minste een einde maakte aan de verdeeldheid, welke de Gallicaansche kerk ten opzichte der benoemingen verscheurde; dat de Kerk, door de oneenigheid harer twee meesters, paus en koning, nog menige vrijheid bleef genieten; dat de bisschoppen zoo aanstonds niet vergeten konden wat zij der Kerk schuldig waren, en dat, dank zij de studiën aan de Sorbonne, de oude rechten der Kerk in herinnering bleven, dan meenen wij op het voornaamste wat er ten gunste van 't concordaat is in te brengen, de aandacht gevestigd te hebben.

Ook hebben we ons over dat concordaat niet te verbazen, want, uit een politiek oogpunt beschouwd, kwam het op zijn tijd.

Sedert het in de vijfde eeuw den Franken, een Germaansche volksstam, gelukt was een duurzame heerschappij te vestigen over het gemengd ras, dat uit Galliërs en Romeinen bestond, bleven de oorspronkelijke bewoners des lands langen tijd op zich zelf staan. Eerst tijdens Karel den Groote begonnen de voorname Galliërs zich aan het hof te bewegen, dienst te nemen in het leger en zich met hunne overwinnaars te vermengen. Spoedig kregen zij invloed en

begonnen zelfs zóó den boventoon te voeren dat het germaansche element zich allengs in de gallische massa oploste, zoodat wij op het einde van de tiende eeuw kunnen gaan spreken van het Fransche volk ¹⁾. Toch ontbrak in dien tijd alle nationale eenheid en de grond van Frankrijk was met kleine volken bedekt, welker kleine souverainen nagenoeg van elkander onafhankelijk waren. De bezittingen der machtige leenmannen aan zich te trekken, elke corporatie die nog zelfstandigheid bezat daarvan te be-rooven en aldus een centraal gezag te vestigen, zietdaar het doel dat vooral werd nagejaagd, sinds onder Filips den Schoone de zoogenaamde „legisten” aan de regeering kwamen. Tijdens Lodewijk XI was de grenslijn tusschen de oude Galliërs en de latere Germanen al zoozeer uitgewischt, dat het annexeren aan het domein van de kroon, het eenig ideaal dat in zijne dorre ziel leefde, ongehinderd kon worden voortgezet en Frans I wordt geacht de eerste vorst te zijn die een waarlijk fransch karakter vertoont. Dat de Kerk te midden van dat zich steeds meer ontwikkelend centralisatieproces hare zelfstandigheid behouden zou, om een „imperium in imperio” te vormen, was immers ondenkbaar. Neen, ook zij moest

1) Renan schreef in het jaar 1872 aldus: „Le travail séculaire de la France a consisté à expulser de son sein tous les éléments déposés par l'invasion germanique, jusqu'à la Révolution, qui a été la dernière convulsion de cet effort.” De oorlogzuchtige geest van Frankrijk kwam dan ook voort uit de germaansche elementen, die nog overgebleven waren. Deze zijn nu met geweld uitgedreven en „la France est ainsi devenue le pays le plus pacifique du monde, considérant la guerre comme une sottie carrière, tres peu rémunératrice.” Renan, *La Réforme intellectuelle et morale*. Paris '72. p. 24, 25.

van haar zelfstandigheid beroofd, ook zij moest geschoeid op de leest van den staat, ook over haar moest het net gespannen, waaronder de staat alles meende te moeten besluiten.

Doch al bracht dat concordaat zoo groote verandering niet te weeg en al was het een vrucht van de ontwikkeling der fransche staatkunde, gelijk de ratelslang ieder jaar nieuwe ratels ontvangt, die den wandelaar waarschuwen, zoo kwam ook het kwade van dit verdrag elk jaar meer aan den dag. Tot dat kwade rekenen wij allereerst dat het den band tusschen de geestelijke- en de wereldlijke aristocratie al te nauw toehaalde. Bericht Caesar ons dat de Druïden der Galliërs allen van adel waren ¹⁾, ook voor den clerus der Gallicaansche kerk scheen het noodig zoo niet van adel te zijn, dan toch zooveel adellijken als mogelijk was in zijn midden op te nemen, en waren, ten gevolge van de rijke prebenden der Kerk, de bisschoppen al lang groote heeren geweest, het werd eindelijk regel dat alleen groote heeren bisschoppen werden en dat de mensch begon bij den markies of den graaf ²⁾. Had de fransche aristocratie nu hare roeping begrepen om, als overblijfsel van de eertijds souvereine familiën, het te overdreven staatsidee te beperken, haar invloed had der Kerk ten zegen kunnen zijn, maar lichtzinnig en prachtlievend als de fransche adel sedert de 14de eeuw was, was het „servir le roi” haar wachtwoord en Versailles werd

1) De Bello Gallico. Lib. VI. 13.

2) Van den graaf M—s wordt verhaald, dat hij hostiën had laten maken „à l'écusson de sa maison,” en dat hij daarvan telkens eene aan den pastoor zond, als hij plan had te communiceren. Die Hierarchie. S. 16.

het graf voor haar deugd¹⁾. De hepaling van het concordaat, dat zij die aan den Koning verwant of van hooge geboorte waren, ook zonder theologische graden verworven te hebben, tot de hoogste kerkelijke waardigheden benoembaar waren, zette de deur voor allerlei misbruiken open en bisschopszetels en rijke abdijen werden in sommige familiën erfelijk. Leeken, gehuwden, militairen, kinderen, ja zelfs vrouwen, werden met kerkelijke waardigheden beschonken, terwijl zij het daaraan verbonden werk door geestelijken die een armelijk leven moesten leiden, lieten verrichten en, geheel naar engelschen trant, achtten de aanzienlijkste geslachten het niet beneden zich de Kerk te gebruiken, om althans aan hare jongere zonen eene goede positie te verschaffen. Omstreeks de helft der 16^e eeuw was het grootste deel der beneficiën dan ook in handen van personen die de canonieke bevoegdheid misten; in 1606 wist men het zoover te brengen, dat zij die er geen adellijken stamboom op na hielden, van alle waardigheden bij eene kathedraal werden uitgesloten; van 1695—1715 zijn er onder de 128 fransche bisschoppen slechts elf die niet van adel zijn; ja de Regent had den treurigen moed om, nadat hij eens weder tal van bisschoppen benoemd had, spottend

1) In zijn artikel „Philosophie de l'histoire contemporaine” (Questions Contemporaines. Paris '68. p. 22) merkt Renan terecht op, dat de oostersche despoten slaven, en Lodewijk XI knechten gebruikten om te „dienen” en waar hij den adel verwijt, dat zij de vrijheid niet heeft grondvest, meent hij, zonder onrechtvaardig te zijn, te kunnen zeggen: „la noblesse a été le vrai coupable de nôtre histoire.” Een onzes inziens billijker oordeel velt De Carné in de Rev. d. D. Mondes '43. IV. p. 118.

te zeggen: „De Jansenisten zullen niet klagen, want ik geef alles uit genade, niets naar verdienste.” Maar wat vooral noodlottig werkte, was dat de bisschoppen en verdere geestelijken, door hunne afhankelijkheid van den koning, maar al te bevreesd werden om de majesteit der Kerk tegenover de kroon te handhaven. Zij bewonderden waar zij moesten afkeuren, vleiden waar zij moesten berispen, weken waar ze pal hadden moeten staan tot verdediging van de rechten der Kerk.

Laat het dan waar zijn dat velen, najverig op de „vrijheden der Gallicaansche kerk,” het concordat konden toejuichen als een dam tegen ultramontaansche aanmatigingen, niet minder waar is het, dat niets strijdiger kon zijn met de oorspronkelijke constitutioneele inrichting der Kerk, dewijl het absolutisme, door koning en paus vertegenwoordigd, de zege wegdroeg. Het episcopalisme dat te Constanz en te Bazil, zoo bepaald de bovenhand had, werd er stilzwijgend door onderdrukt, en stelde dit concordat den Gallicaanschen clerus ook in staat, zich nu en dan schrap te zetten tegen een opperhoofd, dat althans tot de Kerk behoorde, hij werd er helaas ook door genoopt zich met gebonden handen over te leveren aan een ander opperhoofd, dat er buiten stond.

Verre zij het van ons, iets te kort willen doen aan den moed door vele hooggeplaatste, ja hoogadellijke geestelijken in tijden van spanning betoond, maar als we later het oog moeten slaan op de bisschoppen die Lodewijk XIV, dien „roi veto”, omgeven, en die zich maar al te trefbaar toonen voor wapenen die klinken of blinken; als we walgen gaan

van den lauwen stroom van vleierij door „ces abbés Pompadour” over de hoofden van de machthebbers der eeuw uitgegoten; als we klaarlijk zien, dat godsdienst en heerendienst vereenigd worden, en dat de tafel, waaronder duizende geestelijken de kruimkens zochten op te zamelen, niet stond in het heiligdom des Heeren maar in het paleis van Versailles, dan kunnen we er toe komen, om het den beroemden Duhamel na te zeggen: „dat eerste concordat is het graf van de vrijheden der Gallicaansche kerk.”

V.

De Ligue.

„Indien men vooraf had moeten bepalen en berekenen, wáár de Hervorming het gemakkelijkst zou kunnen zegevieren, dan zou men het oog allereerst geslagen hebben op Frankrijk, hetwelk zich zóó moedig en standvastig tegen de wereldlijke heerschezucht der Pauzen verzet, en die gebreideld en vernederd had.” Met deze opmerking, waarmede Dr. B. ter Haar het boeiend tafereel der worsteling van het Protestantisme in Frankrijk opent ¹⁾, kunnen wij ons zeer wel vereenigen, wanneer wij letten op hetgeen Frankrijk, blijkens zijn geschiedenis, zou hebben durven en kunnen doen, maar geven wij acht op datgene waarop het allereerst aankomt, nl. op het *willen*, dan zeggen we: geen land dat der Hervorming minder kans tot zegevieren bood dan Frankrijk.

Terwijl in de meeste landen van Europa de druk der pauselijke autocratie met looden zwaarte gevoeld werd, kon Frankrijk zich in eene betrekkelijke

1) De Geschiedenis der Kerkhervorming in Tafereelen. Amst. '46. II. blz. 305.

mate van vrijheid verheugen. Dank zij de waakzaamheid der bisschoppen, de heerszucht der vorsten en de geestkracht van de parlementen, nam de Gallicaansche kerk tegenover den paus een vrij onafhankelijk standpunt in, en de zucht om zich aan den ijzeren greep der romeinsche curie te ontworstelen, kon in dat land zoo sterk niet zijn als elders.

Vervielen andere volken tot uitersten, òf van blinde onderwerping, zooals de Spanjaarden en Italianen, òf van opstand en losscheuring, zooals de Duitschers en Engelschen, de Franschen konden zeer wel blijven wat ze waren en, zonder den uitwendigen band met Rome te breken, hunne kerkelijke en staatkundige vrijheden op waardige en besliste wijze handhaven. Merken we hier nog bij op, dat een groot gedeelte van den adel de rijke prebenden der Kerk als een soort van schatkist beschouwde; dat het parlement door het *appel comme d'abus* veel over de Kerk te zeggen had; dat Parijs, men denke aan de „stadhuisrenten,” (zie blz. 138) de geestelijke goederen als zijn hypotheek beschouwde; dat bovenal de kroon door het regale groote inkomsten uit de Kerk trok en door het concordaat van Bologne de bisschoppen vrij wel in hare macht had, terwijl bovendien de absolute wijze van over de Kerk te regeeren, in overeenstemming was met de gelijksoortige manier in den Staat gebruikelijk, dan is het denkbaar, dat vooral de machthebbenden weinig konden ophebben met eene hervorming, welke zulk een overwegend democratisch karakter vertoonde, en welker aanhangers, maar al te spoedig als partij optredende, haar uit het politiek oogpunt als een element van wanorde deden voorkomen. Juist die betrekkelijke onafhankelijkheid van den paus

was oorzaak dat Frankrijk eene besliste breuk niet begeerde, en terecht merkt een geacht auteur dan ook op: „Si le calvinisme n'a fait qu'entamer légèrement la France, c'est qu'elle n'était pas assez irritée contre le despotisme papal et clérical" 1).

Uit dit alles op te maken dat iedereen in Frankrijk met de bestaande toestanden tevreden was, zou zeer onjuist zijn. Neen, tal van geestelijken zagen met diepe smart wat kanker er aan de welvaart der Kerk knaagde. Het was een feit, dat zelfs haar gewichtigste ambten werden weggegeven, al naar politiek belang, familietrots of wel geldzucht het meebracht; pluralisten, en nog wel canoniek onbevoegde pluralisten waren in menigte aan te wijzen; simonie werd schaamteloos gepleegd, zelfs door hooggeplaatste staatsambtenaren: maar, was dat nu reden om eene kerkelijke revolutie als de Hervorming wenschelijk te achten. Ééne zaak was maar noodig om dit alles te verhelpen: de vrije verkiezingen moesten hersteld worden, dan zouden mannen aan het hoofd komen, door karakter en verdiensten geadeld, en wat er dan te hervormen was, zou langs geleidelijken weg tot stand komen. Gedurig ontving de regering verzoekschriften om die zoogenaamde vrije verkiezingen weder te herstellen, en daar zij hiertoe natuurlijk niet te bewegen was, konden zij, die op dit punt te vurige verwachtingen koesterden, niet ontnuchterd worden, en, immer hopende, gingen zij er niet toe over om bij de Hervorming te zoeken

1) Bordas-Demoulin, Les pouvoirs constitutifs de l'Eglise. Paris '55. p. 513.

wat, naar hunne meening, de kroon wel geven kon en eindelijk geven zou.

Behalve die malcontenten, waren er ook anderen die wat verder en dieper gingen, en die de Hervorming ook als godsdienstige beweging opvattende, eischten: dat de Kerk in leer en tucht tot de zuiverheid der eerste eeuwen zou terugkeeren. Achtbare leden van het episcopaat sympathiseerden zelfs heimelijk met Luther, maar toen het bleek dat de Hervorming komen moest en werkelijk kwam tot eene breuk met den H. Stoel, dat zichtbare centrum der katholieke eenheid, toen deden zij niet alleen eene schrede terug, maar zij waren zelfs geneigd zich om dat centrum te scharen. Gelijk elk lichaam, dat bedreigd wordt, zich samentrekt, gelijk elke maatschappij die in gevaar verkeert, haar heil zoekt in dictatuur, gelijk op een in nood verkeerend vaartuig alle gezag gelegd wordt in handen van den loods, die 't roer in handen heeft, zóó werd de fransche geestelijkheid bereid de handen van den H. Vader te sterken.

't Was niet genoeg dat de Sorbonne, die Areopagus, die permanente synode der Gallicaansche kerk, in 1521 uit Luthers werken een honderdtal stellingen bijeenzocht, welke als „kettersch, schismatiek, goddeloos en godslasterlijk” werden gebrandmerkt, niet genoeg dat hetzelfde geleerde lichaam 32 uitspraken van Erasmus als kettersch veroordeelde, ook de Kerk moest op hare synode plechtig die Luthersche nieuwigheden verwerpen, en in het tijdsverloop van ongeveer één jaar (1527—8), kwamen niet minder dan zes provinciale conciliën bijeen, van welke dat van Sens voor het merkwaardigste

kan gehouden worden. Zestien decreten werden daar aangenomen, waaruit duidelijk blijkt dat een groot deel van den clerus, er wel ver van af was de eischen der roomsche curie toe te geven, maar toch nog verder stond van hetgeen Luther, op grond der H. Schrift, als geloofswaarheid meende te moeten verkondigen. Als ketters werden de aanhangers der nieuwe sekte ten toon gesteld en, na een langen catalogus van dwalingen te hebben opgemaakt, riep men den christelijken vorsten toe: „Indien gij met uwe eigene veiligheid wilt te rade gaan, indien gij de rechten uwer eigene souvereiniteit ongeschonden wilt handhaven, indien gij de aan u onderworpen natiën, vrede en rust wilt doen deelachtig blijven, handhaaft dan met een sterken arm het katholiek geloof, en weersta zijn vijanden op mannelijke wijze!”

Frans I, na lang gewiefeld te hebben of hij tot dit laatste zou overgaan, dan wel eene hervorming in Erasmiaanschen geest tot stand zou trachten te brengen, waarvoor hij reeds Melancthon gewonnen en 24,000 exemplaren van Erasmus' „Colloquia” had laten drukken, liet zich eindelijk, zoowel door politiek als door afkeer van de strenge zedenleer der Hervormden, maar vooral door een bijtend spotschrift, tot zelfs aan zijn paleis aangeplakt, bewegen om in den aanvang van 1535 een edict te geven, waarbij de vervolging tegen de Protestanten geopend werd. Niettegenstaande allen druk namen de Hugenooten vooral in het zuiden steeds toe, en daar de Bourbons hunne partij trokken, kwamen zij zóóver dat in 1555 de eerste hervormde godsdienstoefening openlijk te Parijs gehouden kon worden, ja dat vier jaar later in dezelfde stad eene synode tot stand

kwam, waarop niet minder dan 1200 gemeenten, tot een kerkelijk geheel samensmolten, opdat men door éénen band omsnoerd, krachtig zijn zou tegen de te wachten stormen ¹⁾. Deze braken weldra los, want toen in het zelfde jaar de minderjarige Frans II aan de regeering kwam, meenden natuurlijk de Bourbons, uit kracht hunner verwantschap met het koninklijk huis, grooten invloed op het bestuur te mogen uitoefenen. Toch werd deze hun betwist door de hertogen uit het huis van Lotharingen, die beweerden in rechte lijn van Karel den Groote af te stammen. Frans, de oudste zoon van den eersten hertog van Guise, was populair geworden door zijn krijgsmansroem, terwijl Karel, de jongere, reeds op vijftienjarigen leeftijd (1539) aartsbisschop van Rheims was, acht jaar later tot lid van den raad van state en weldra tot kardinaal bevorderd werd. Voegen we hierbij dat hij als pluralist ook den bisschopszetel van Metz benevens verschillende rijke abdijen bezat, zoodat zijn kerkelijk inkomen 300,000 livres bedroeg, dan gevoelen wij dat de kardinaal, die groote sluwheid en buigzaamheid van karakter bezat, een man was van naam, tot wien de geestelijken opzagen als tot een alvermogenden beschermer, en dien ze in menig vlugschrift voorstelden als: een man van God gezonden om een dam op te werpen tegen de ketterijen, die de tijdstroom met zich voerde.

Reeds onder Hendrik II hadden de beide broeders beproefd, zelfs door de inquisitie, het protestantisme te fnuiken, maar zij waren door 't parlement beperkt;

1) G. de Félice, Histoire des Protestants de France. Paris '51. p. 81 etc.

doch onder Frans II, wiens gemalin hunne nicht was, wies hun invloed bij den dag, en de mislukte samenzwering van Amboise (1560) gaf het sein tot een algemeenen godsdienstoorlog. Terwijl de burgerkrijg woedde en Maria de Medicis, als regentes over den minderjarigen Karel IX, door hare bascule politiek de Bourbons en de Guises in bedwang zocht te houden, trad de zoogenaamde Tiers-Parti, met den vromen Michel de l' Hôpital aan 't hoofd, op.

In de vergadering der staten van Orleans er op wijzende, dat herstel van tucht onder de geestelijken beter was ter onderdrukking der ketterij, dan vuur en zwaard, had dit ten gevolge dat van alle straf-bepalingen tegen de Hugenooten, slechts het in ballingschap zenden mocht toegepast worden, totdat een nationaal concilie over de nieuwe leer uitspraak zou gedaan hebben.

Toen dit Pius IV ter oore kwam trilde hij van verontwaardiging. Rome kent geene natiën, en bovendien, waar moest het heen als rechtgeloofige en met ketterij besmette priesters, op voet van gelijkheid, zouden bijeenkomen om uit te maken wat waarheid was? Aan den franschen gezant werd dus een scherpe brief geschreven, en voorts het slapende concilie van Trente ten spoedigste gewekt om voor de derde maal bijeen te komen, waardoor althans dit gewonnen werd dat Frankrijk, ten einde nu althans niet met Rome in twist te geraken, het concilie-plan varen liet. Toch gaf de Tiers-Parti alle hoop niet verloren om de vrijheid des gewetens te waarborgen, maar toen in Januari 1562 het edict van St. Germain den Hugenooten vrijheid schonk, alom, behalve in de steden, godsdienstoefening te

houden, brak er zulk eene hevige roomsche reactie los, dat een triumviraat, waarvan de hertog van Guise deel uitmaakte, de leiding der regeeringszaken in handen kreeg en het bloedbad van Vassy, door Guise aangericht, bewees, dat het zwaard alleen beslissen kon ¹).

Terwijl wij het triumviraat met spaansche en pauselijke hulptroepen een oorlog laten beginnen en voortzetten, die van de zijde der Hugenooten grootendeels met duitsch bloed en engelsch geld gevoerd werd, vestigen wij even de aandacht op het concilie van Trente, waarheen de kardinaal van Lotharingen zich met groote pracht had op reis begeven.

Sedert dit concilie in 1551 voor het krijgsgerucht van Maurits van Saksen was uit elkaar gestoven, was er veel in den toestand van Europa veranderd. Het was de vraag niet meer of, en op welke wijze de Protestanten in den schoot der R. Katholieke kerk konden worden toegelaten, want in Duitschland en Frankrijk hadden zij reeds zulk eene stelling ingenomen, dat ze dit niet eens meer begeerden. De vaderen, die den 18^{den} Januari 1562 weder bijeen kwamen, konden dus de Protestanten laten rusten, om zich met den inwendigen toestand der Kerk bezig te houden.

Nu was er één punt, dat reeds jaren lang den godgeleerden veel hoofdbreken gekost had, nl. de aard en het wezen van het bisschoppelijk gezag. Toen men in 1546 handelde over den plicht der bisschoppen om een vaste woonplaats te hebben, was de vraag al gerezen: zijn de bisschoppen door God, of

1) De Félice, Hist. p. 147, 154.

wel door den paus ingesteld? Maar men liep er over heen. Ook bij de artikelen over het sacrament kwam men er gedurig op neer, maar men ging de kwestie alweder voorbij, omdat men ze niet aandurfde.

De Gallicaansche kerk had in overeenstemming met Rome altijd geleeraard, dat er in de H. Schrift onderscheid tusschen presbyteri (dat natuurlijk = *prêtres*, priesters was) en *episcopi* (dat met *évêques* of bisschoppen gelijk stond) gemaakt werd, maar de vraag bleef, of de laatsten boven de eersten stonden omdat de H. Schrift zulks leerde, dan wel, omdat de paus, als opvolger van Petrus, hen tot bisschoppen gemaakt had. Stonden de bisschoppen nu boven de priesters, krachtens goddelijk recht, dan was de bisschop van Rome, al was hij feitelijk ook de algemeene bisschop, toch niet meer dan een gewoon bisschop, ten hoogsten een patriarch. Met de fierheid echten *hidalgo's* eigen, schroomden enkele spaansche bisschoppen niet openlijk te beweren, dat de bisschoppen „onfeilbaar waren als de tien geboden,” ja zij waren er bijna aan toe tot den paus te zeggen, wat de Cortez eens den koning toevoegde: „wij, die evenveel waard zijn als gij,” en hoewel de leden der achtbare vergadering hen door allerlei beleedigingen, zelfs door fluiten en stampen tot zwijgen zochten te brengen¹⁾, weerlegd werden ze door niemand. Toen men er eindelijk bij den 7^{den} canon toe overgaan zou te bepalen, dat bisschoppen in rang boven de priesters verheven waren, werd over de bijvoeging „*de jure divino*” afzonderlijk gestemd en zooveel invloed oefende de vrees om het pauselijk gezag te

1) Niet Sarpi, maar Pallavicini verhaalt dit in boek XIX. cap. 5.

verzwakken uit, dat de bijvoeging met 127 tegen 54 stemmen werd afgekeurd, terwijl vermoedelijk een vijftigtal leden, door tehuis blijven, zich van stemming onthield.

Zoo was het dan uitgemaakt, gelijk een der bisschoppen niet zonder bitterheid opmerkte, dat, daar elke bisschop zijn gezag aan den paus ontleent, ook eene vergadering van bisschoppen het hare alleen aan den paus verschuldigd is. Zoo was het dan waar, gelijk Du Bellay, bisschop van Parijs, uitriep, dat de Kerk niet meer de bruid van Christus, maar eene slavin was, aan de willekeur van éénen mensch ter prooi gegeven. Zoo was het dan een feit dat de leer van Constanz en Bazel: het concilie staat boven den paus, bij den wortel was afgesneden.

De stemming van vele leden van 't concilie was dan ook van dien aard, dat de pauselijke legaten de beraadslaging nog niet durfden sluiten, en ziende dat zij toch niet gereed zouden zijn vóór de kardinaal van Lotharingen zou zijn aangekomen, besloten zij hem af te wachten. De door de absolutisten gevreesde, maar door de constitutioneelen gewenschte man trok den 13^{den} November Trente binnen, maar de prelaat die nog den 14^{den} Januari 1563 geschreven had: „Je ne puis nier que je suis Français, nourri en l'université de Paris en laquelle on tient l'autorité du concile pardessus le pape, et sont censurés comme hérétiques ceux qui tiennent le contraire,” durfde ook niet optreden om het „de jure divino” te verdedigen. Hij stelde voor eenvoudig te zeggen: dat de bisschoppen „door Jezus Christus zijn ingesteld,” een formule welke door de legaten naar Rome werd opgezonden, doch zoo weinig ge-

nade vond in des pausen oogen, dat hij drie ontwerpen van formules inzond, waarvan het laatste sprak van „de bisschoppen die door den paus gekozen worden en aan welke hij een gedeelte zijner zorgen opdraagt.” Dit ontwerp, waarin het goddelijk recht bepaald ontkend werd, nam de vergadering wel niet aan, maar tot eene erkenning van dat recht kwam men toch ook niet. Zelfs toen de generaal der Jezuiten Lainez den 16^{den} Juni eene rede hield, waarin onverholen gezegd werd dat de kerkvergadering niets, de paus alles was, waren de Franschen en ook de Spanjaarden wél boos, maar de kardinaal van Lotharingen wist ook toen den storm te bezweren, en het concilie van Trente, welks decreten een volledige samenvatting zijn van de R. Katholieke kerkleer, welks besluiten bij voorkeur betrekking hebben op de door de Hervormden aangevallen punten, dat anathema's slingerde tegen allerlei en van alles, gaf geen enkele dogmatische bepaling, waaruit kan worden opgemaakt of de bisschoppen uit God dan wel uit den paus zijn, m. a. w. of het concilie, de vergadering der bisschoppen, boven of onder den paus staat. Omtrent het hoofden grondartikel der R. Katholieke priesterheerschappij bleef de katholieke wereld in het onzekere, tot eindelijk het vaticaanisch Concilie van 1870 licht gaf¹⁾.

Zullen wij dit nu als een zegepraal of als een nederlaag voor de Gallicaansche kerk beschouwen?

1) L. F. Bungener, *Geschiedenis van het Concilie van Trente*. Zutphen '42. II. blz. 133 en v., 158 en v., 159 en v., 191 en v., 259 en v., 267; id. *Paus en Conc.* blz. 273 en v.; E. De Pressensé, *Le Concile du Vatican*. Paris '72. p. 21, 22; Jervis, *Hist.* I. p. 151 etc.; J. H. ten Cate, *Het*

Er zijn die er een zegepraal in zien, want daar het concilie voor twee derden uit italiaansche bisschoppen bestond, bewijst het openblijven der kwestie voor 't minst dat de invloed der Gallicanen zóó groot was dat Rome, hoewel het over de meerderheid beschikken kon, toch niet durfde doortasten.

Wij willen dit geënzins voorbijzien, maar als men bedenkt dat de Gallicanen te Trente ook op den steun der beste spaansche bisschoppen konden rekenen en niet vergeet dat het leerstuk: het concilie staat boven den paus, met het grondbeginsel der Gallicaansche kerk in onafscheidelijk verband staat, dan strekt de weifelende houding van den kardinaal van Lotharingen en het aanzien dat deze man, die ultramontaansch noch gallicaansch was, maar tot den godsdienst der eerezuchtigen behoorde, voortdurend genoot, haar weinig tot eer. Het open blijven der kwestie toont dat Rome, dank zij den nood der tijden, Constanz en Bazel durfde braveeren, om later ter verheerlijking der pauselijke macht zich op de vervalschte decreten van het Concilie van Florence te kunnen beroepen ¹⁾).

Vaticaanse Concilie. Zwolle '72. blz. 19 en v.; Ranke a. a. O. I. S. 329 folg. De Jezuit Lainez vond het een der deugden van het decreet, dat over het goddelijk recht der bisschoppen handelt: „Ejus verba in utramque partem pie satis posse exponi.”

1) In de Encyclica van 1832 b. v. wordt gezegd: dat door Jezus Christus aan den roomschen opperpriester de volkomene macht is gegeven om de Kerk te weiden enz., „gelijk de vaders van het concilie van Florence hebben verklaard.” En wat heeft nu dit concilie verklaard? Dat de paus hoofd der Kerk is, en van Christus „volle macht heeft ontvangen de Kerk te bewaren op de wijze als (quemadmodum et) de oecumenische conciliën aangeven” enz. Van dat ~~et~~

Leverde Trente ten opzichte der dogmatiek niet veel voor de Gallicaansche kerk op, ook met de hervormingen door Frankrijk geëischt liep het treurig af. In de hoop het verderfelijke pluralisme te fnuiken, sprak men lang en breed over de verblijfhouding (*résidence*) der geestelijken. Al wederom was het de kardinaal van Lotharingen, die meende dat er geene noodzaak bestond het vraagstuk over het goddelijk recht der bisschoppen er mede te verbinden. Ook hij, „ofschoon niet genegen in zijn bisdom Rheims een kwijnend en slapend plantenleven te leiden,” was voor eene bepaling op dat punt, en in de zoo beruchte drie en dertigste zitting werd wel van den pastoor af tot den kardinaal toe het houden van een vaste verblijfplaats voorgeschreven, „tenzij de dienst van de Kerk of van den Staat” zulks anders eischte, maar ten slotte was het al weder de paus die in dezen uitspraak zou doen.

Vermelden wij voorts, dat een voorstel, om de door de koningen benoemde bisschoppen door een aartsbisschop te doen onderzoeken, alvorens de paus de keuze bekrachtigde, verworpen werd, als voor dezen laatsten beleedigend; dat den paus het recht bleef den bisschoppelijken titel te verleen aan geestelijken die geen bisdom bezaten; dat trots alle verzet aan het hoofd der besluiten gelezen werd, niet als voorheen: „Het heilig Concilie, onder het voor-

maakte Rome *etiam*, en vertaalde nu „haar te bewaren, gelijk dat ook de oecumenische conciliën aangeven” enz. Slechts eene bijvoeging van drie letters, maar daardoor zocht Rome al vóór Trente, wat Trente den moed niet had te beletten. Verg. Bungener, Paus enz. blz. 274; E. de Pressensé, Le Concile, p. 19.

zitterschap der legaten van den apostolischen stoel", maar: „onder voorstelling en onder het voorzitterschap der legaten" enz., waardoor het al den schijn kreeg, dat het doen van voorstellen op een concilie alleen den paus toekwam, ja dat het concilie zijne besluiten ten slotte aan de goedkeuring van den paus onderwierp, dan is het duidelijk dat, met beliste verwerping van het protestantsche element hetwelk tot heden in het R. Katholicisme aanwezig was, het zwaartepunt der kerkelijke inrichting al meer en meer in den paus werd gezocht, zoodat deze dan ook met recht kon spreken over „den gelukkigen afloop" van 't concilie ¹⁾.

Voor wij van die zoo gelukkig geëindigde vergadering (4 Dec. 1563) afscheid nemen, moeten wij nog wijzen op enkele bepalingen, die, hoewel daar vastgesteld, toch nimmer door de fransche regeering zijn aangenomen. Wij bedoelen de zoogenaamde hervorming der vorsten. In de tweede helft van Juli brachten de legaten een 40tal artikelen ter tafel, waarbij de betrekking van de geestelijke tot de wereldlijke macht, zoo het heette, geregeld werd. Vermoedelijk begrepen de voorstellers zelve wel, dat ze niet zouden aangenomen worden, maar zij konden in elk geval tot remschoen dienen voor de gezanten van vorsten, welke wat luide begonnen aan te dringen op de zoolang reeds beloofde hervorming der Kerk „in hoofd en leden." Er kwam o. a. in voor: dat geen geestelijke, van wat misdaad ook beticht, door leeken kon geoordeeld worden zonder toestem-

1) Bungener, *Geschied.* II. blz. 38, 47, 192, 278, 279, 292; Richter, t. a. p. blz. 196; Jervis, *Hist.* I. p. 156 etc.; Ranke a. a. O. I. S. 339, 344.

ming van den bisschop; dat de burgerlijke rechtbanken onbevoegd waren zich met eenige zaak in te laten, welke op de Kerk of hare goederen betrekking had, waardoor dus ook het *appél comme d'abus* werd afgeschaft; dat leeken nooit het recht hadden, onder welken naam ook, belastingen van kerkegoederen te heffen; dat elk vorstelijk edict, op de dienaren of de bezittingen der Kerk betrekking hebbende, nietig zou wezen, terwijl hij die het gaf onder den ban was vervallen; dat die ban ook elken vorst treffen zou, die de bekendmaking of het in omloop brengen van kerkelijke vonnissen zocht te verhinderen, met name zulke die van den paus uitgingen; dat — maar waartoe meer om te doen zien dat de paus zich alom een *imperium in imperio* zocht te stichten.

Geen wonder dan ook, dat de fransche koning al spoedig aan zijn gezanten schreef: „dat het concilie de nagels der vorsten kortte, terwijl het die der priesters wassen deed,” en hen last gaf Trente te verlaten, zoo de voorstellen niet werden ingetrokken, en dat de gezant du Ferrier in een geestig, ja bijtend protest er op wees dat ze allen lijnrecht indruischten tegen hetgeen den landskerken voorheen bij concilie-besluiten en pauselijke decreten was gewaarborgd.

Daar dit alles plaats greep gedurende den tijd dat de kardinaal van Lotharingen te Rome in het pauselijk paleis logeerde, en naar men wil, door het uitzicht op de driedubbele kroon voor het ultramontanisme gewonnen werd, haastte hij zich verschooning te vragen voor de stoute taal van den gezant, 't welk echter niet belette dat deze zich met zijne ambtgenooten werkelijk naar Venetië terugtrok, en

daar ook de fransche bisschoppen last ontvingen Trente te verlaten, zoo men daar voortging aanslagen te smeden tegen de vrijheden der Gallicaansche kerk, bleven er eindelijk maar acht over, en de verhouding tusschen Frankrijk en den H. Stoel werd vrij gespannen. De voorstellen tot hervorming der vorsten werden dan ook voorloopig ter zijde gelegd, maar in de 25ste of laatste zitting werden, te midden van een overstelpende drukte, nog verschillende artikelen aangenomen, welke, ofschoon korter en in menig opzicht gewijzigd, toch zulk een op het burgerlijk gezag inbreuk makenden geest ademden, dat in Frankrijk het concilie werd aangenomen, wat de bepalingen omtrent de *leer*, maar niet wat die omtrent de *tucht* aanging.

Het was te vergeefs dat de pauselijke nuntius verzocht de besluiten van Trente onder de rijks-wetten op te nemen; te vergeefs dat de paus in 1565 daartoe een gezantschap zond; te vergeefs dat ook de koning van Spanje en de hertog van Savoye er op aandrongen: Karel IX bleef weigeren, mede op grond dat hij, door zulk eene erkenning, aan de vrijheden der Gallicaansche kerk zou te kort doen.

Verbitterd door dien tegenstand legden de bisschoppen er zich op toe, de leer te Trente vastgesteld als die der Gallicaansche kerk te erkennen. Provinciale conciliën werden alom gehouden en de zoogenaamde „Geloofsbelijdenis van Pius IV”, voorgescreven in eene bul van 1564, werd door prelaten en mindere geestelijken ijverig geteekend. Zoo erlangden de besluiten van Trente wel canoniek gezag in de Kerk, maar de Staat nam ze niet onder zijn wetten op, al drongen de vergaderingen der geeste-

lijken in hare „Remonstrances prononcées devant le Roy” daarop herhaaldelijk, zelfs onder voorbehoud der gallicaansche vrijheden aan ¹⁾). Ook in later dagen geschiedde zulks niet; ja, toen in 1593 de Guise-partij oppermachtig was, deinsden de staten, dank zij het advies van haar voorzitter Le Maitre, er voor terug, en had zulks eindelijk den 6^{den} Augustus van dat jaar in eene onstuimige zitting plaats, zoo weinig gold deze aanneming in de oogen der geestelijkheid zelve, dat drie jaar later de aartsbisschop van Mans in naam van den vergaderden clerus tot Hendrik II sprak: „De andere koninkrijken hebben Trente aangenomen, en dit koninkrijk hetwelk boven al de overige den naam en den titel van „allerchristelijkst” draagt, aarzelt nog het te erkennen ²⁾).

Waarlijk, het was niet aangenaam voor de geestelijkheid. Trente was toch een wettig concilie, waarheen ook de fransche regeering haar gezanten gezonden had. Te midden van allerlei troebelen wist de regeering zich wel op Trente te beroepen, als dit in haar belang was, maar als datzelfde concilie opkwam voor de rechten der Kerk, zoo wreed door 't concordaat van Bologne geschonden, dan wilde het er niets van weten en op alle klachten klonk immer het stereotiepe antwoord: de disciplinaire decreten van Trente waren onvereinigbaar met de rechten der kroon, de canones der oude conciliën, en de voorrechten der Gallicaansche kerk!

Die halsstarrigheid der regeering schreef men na-

1) O. a. in 1567, 1577, op 3 Juli en 5 Oct. 1579, in 1582 en 1585.

2) Richter, t. a. p. blz. 179, 229; Bungener, *Geschied.* II. blz. 358; Jervis, *Hist.* I. p. 166 etc.; Frayssinous, *Les vrais principes*, p. 104 etc.

tuurlijk, en niet geheel ten onrechte, toe aan den invloed der Hugenooten, en van de ontevredenheid daarvoor bij duizenden in den lande ontstaan, wist eindelijk de hertog van Guise meesterlijk partij te trekken en

„Il forma dans Paris cette ligue funeste
Qui bientôt de la France infecta tout le reste”¹⁾.

Dat de dichter der Henriade, voor wien de geschiedenis, gelijk een zijner bewonderaars opmerkt²⁾, zulk een „schreeuwende werkelijkheid” was, dat hij op den verjaardag van den Bartholomeus-moord de koorts had, de Ligue met allerlei mingunstige bijvoeglijke naamwoorden uitmonstert, kan ons niet bevreemden, want tal van gruwelen zijn in haar naam bedreven. Maar als de geschiedenis voor ons niet alleen eene realiteit, maar ook eene wetenschap is, welke wij met de noodige kalmte beoefenen, dan zullen wij er wel niet toe komen om, gelijk in den nieuweren tijd op absolutistisch, theocratisch of radicaal standpunt geschied is, de Ligue te gaan verheerlijken, maar we zullen toch haar ontstaan begrijpelijk achten. Toen men in Frankrijk vernam hoe Knox en Murray de ongelukkige Maria Stuart behandeld hadden, konden de schoonbroeders dezer koningin Condé en Beza, moeilijk met goede oogen aanzien. Toen het volk vernam dat de Hervormden de kerken beroofden van alles waarmee het vroom geloof der vaderen ze beschonken had, dat de duitse legerbenden op hunnen weg de kruisen braken, de heiligdommen schonden, de beelden ver-

1) Voltaire, La Henriade. Chant. III. 91.

2) Edgar Quinet, Oeuvres complètes. Paris '73. II. p. 258.

minkten of vermaalden en de gewijde kelken bij hunne orgieën van mond tot mond deden gaan, toen begon het ongerust te worden voor het eigen geloof. Meer nog om zich te verdedigen, dan aan te vallen, meer om te voorkomen, dan te vervolgen, meer om eigen geloof te behouden, dan dat van anderen beletsels in den weg te leggen, voegde men zich bij de heilige Unie. Waarom het voorts ontkend? Bij alle inconsequentie en gruwelen, aan welke de leden der Ligue schuldig staan, was deze toch een strijd om beginselen, had zij juist daardoor grooten invloed op ernstige gemoederen, en heeft zij de R. Katholieken van Frankrijk er toe gebracht, om het R. Katholiek stelsel consequent door te zetten en toe te passen.

Zonder ons in een onderzoek te begeven of het denkbeeld eener ligue, reeds in 1563 te Trente door den kardinaal van Lotharingen geuit en te Rome toegejuicht is; zonder er van te spreken of de fransche Ligue een tak was van een grooten bond door Filips van Spanje en den paus gesloten, om het protestantisme in Europa uit te roeien; zonder zelfs na te sporen of haar geboorte-akte in Parijs of in Picardië opgemaakt is, vermelden wij het feit dat de voorspoed van het protestantisme in Frankrijk de naaste aanleiding tot hare vorming was ¹⁾.

In weerwil van den noodlottigen veldslag van Dreux (9 Dec. 1562), welke tot de minder gunstige pacificatie van Amboise (7 Maart 1563) noopte, trots den vrede van St. Germain (8 Aug. 1570) en den daarop gevolgden Bartholomeus-nacht (24 Aug. 1572), waren de Hugenooten niet ten onder gebracht. Uit een springtij

1) De Félice, Hist. p. 237.

van ketterbloed rezen zij op, en met het zwaard der wanhoop en der wrake, na den moord van zooveel edelen, helaas mede door demagogisch fanatisme gewet, dwongen zij bij den zoogenaamden „vrede van Monsieur” de erkenning hunner rechten af ¹⁾. Hun werd overal, behalve in Parijs, de uitoefening van hunnen godsdienst toegestaan; ze mochten synoden houden, al was het ook in 't bijzijn van een commissaris-politiek; in de parlementen werden „chambres-mi-parties” ingericht, om kennis te nemen van zaken, waarin ook protestanten betrokken waren; het huwelijk van priesters en monniken, die over waren gegaan, werd als wettig erkend, en tot waarborg dat dit alles zou worden nagekomen, werden enkele vestingen aan Hugenootten ter bezetting ingeruimd.

De Roomschen werden woedend, en hun toorn daalde vooral neder op Hendrik III. Deze, monster van onzedelijkheid als hij was, ontzag, evenmin als zijn voorgangers, de kerk, en bisschopszetels en andere winstgevende kerkelijke betrekkingen werden schaamteloos aan den meestbiedende verkocht. Er kwam bij, dat hij de belastingen, door de geestelijken onder den naam van „renten van 't stadhuis” op te brengen, tot ongehoorde sommen opdreef ²⁾, dat ook hij voortging, onder voorwendsel van den oorlog tegen de ketters te voeren, de goederen der Kerk te ver-

1) Deze vrede, 6 Mei 1576 gesloten, werd aldus genoemd, omdat de broeder des konings hem waarborgde. De Félice, Hist. p. 232.

2) Van 1560—1576 bracht de Kerk aldus op: 60 millioen livres. In eene vergadering, in 1561 te Poissy gehouden, nam de geestelijkheid op zich niet alleen van een groot deel der staatsschulden de renten te betalen, maar ze ook te amortiseren. Dit laatste bleef wel

vreemden, zoodat in 1576 een inkomen van 50,000 kronen aan de Kerk ontfroofd werd. En bij dat alles werden die ketters op gelijken voet met de geloovigen gesteld, ja met privilegiën beschonken en de R. Katholieke godsdienst hield op de eenige erkende in Frankrijk te wezen. Zulk een man was onwaardig langer de kroon te dragen, eens te Rheims koning Clovis op de haren gezet en, als tot regeeren onbekwaam, moest hij worden afgezet.

Door dit alles gespoord en niet het minst door persoonlijke eerezucht geprikkeld, werd onder leiding en ten behoeve van den derden hertog van Guise, den Gideon of, om met Sixtus V te spreken, den Judas de Maccabeër van 't katholieke Frankrijk, de heilige Ligue gevormd: „ad restituendam in integrum legem Dei, conservandum sanctissimum ipsius cultum juxta formam et ritum S. R. E.” Werd als doel der Ligue mede opgegeven: het handhaven van de eer, het gezag en de prerogatieven van den allchristelijksten koning en diens opvolgers, zij die nadachten begrepen spoedig dat de koning weinig beteekenen zou als hij een ander was dan de „praefectus foederis,” want aan dezen werd onbepaald gezag over alle leden toegekend, hij deed naar believen uitspraak over elk geschil en buiten zijn welnemen werd nergens anders recht gezocht. Uit de geheime instructiën, bij een agent der Ligue gevonden en door de Hugenooten openbaar gemaakt, bleek dan ook spoedig dat het huis van Valois van den

achterwege, maar de rentebetaling bleef, en deze kwam vooral het stadhuis van Parijs ten goede, dat onder grooten schuldenlast gebukt ging. Ranke a. a. O. II. S. 422.

troon moest gestooten, dat de katholieke godsdienst de eenige in Frankrijk zou zijn met volle erkenning van de souvereiniteitsrechten der pausen, terwijl van de zoogenaamde vrijheden der Gallicaansche kerk geen sprake meer wezen zou.

Wegens den afkeer, dien Hendrik III persoonlijk wekte, en de ontevredenheid over het niet erkennen van Trente, was het niet moeilijk de geestelijkheid voor de Ligue te winnen. Van de vier „pilaren der Ligue” behoorden er drie tot den clerus; van de parochie-geestelijken te Parijs bleven er slechts drie buiten de Ligue en tot het geheim comité der „zestien,” dat in de hoofdstad jaren lang den meester speelde, behoorden zoowel hooggeplaatste kerkvorsten als predikers van Nôtre Dame, die als vastenpredikers benoemd en geroemd, het volk fanatiseerden.

Tot krachtig optreden ging de Ligue eerst over in 1584, toen, door den dood van den vermoedelijken troonopvolger, Hendrik van Bourbon, koning van Navarre en opperhoofd der Hugenootten, op de trappen van den troon kwam te staan. Toen, zoo laat de dichter der Henriade, zijn bourbonschen held aan Elisabeth van Engeland verhalen, wendde Guise zich tot het volk.

Il leur représentait le culte de leurs pères,
 Les derniers attentats des sectes étrangères,
 Me peignait ennemi de l'église et de Dieu:
 „Il porte, disait il, ses erreurs en tout lieu;
 „Il suit d' Elisabeth les dangereux exemples;
 „Sur vos temples détruits il va fonder ses temples;
 „Vous verrez dans Paris ses prêches criminels”¹⁾.

1) La Henriade. Ch. III. 123.

Sinds dien tijd werd de Ligue populair en daar het gelukt was, Sixtus V een banbliksem tegen Hendrik III te ontlokken, waarbij hij en zijn geslacht voor altijd onbekwaam werden verklaard eenige waardigheid in Frankrijk te bekleeden, wonnen de Liguisten zoo in aanzien, dat ze alom werden geëerd als de kampioenen voor 't orthodox geloof. De koning, die niets tegen de bul durfde doen, werd mikpunt voor allerlei spot; eene bende gehuurde predikers ruide alom de bevolking tegen hem op, ijverig daarin bijgestaan door Jezuiten, bedelmonniken, geheime agenten van Spanje, en den nuntius. Toen hij het ongeluk had tegen Hendrik van Bourbon den slag bij Coutras te verliezen, had de Sorbonne de stoutheid te decreteeren (16 Dec. 1587), dat even als men een voogd, die het vertrouwen onwaardig bleek, moest afzetten, men het een koning mocht doen die tot regeeren onbekwaam en onbevoegd was, en, waardige voorloopster der chineesche schaar-dragers ¹⁾, liep de hertogin van Montpensier met een gouden schaar aan haar gordel, aan ieder die 't hooren wilde vertellende, dat zij daarmede de tonsuur aan den koning hoopte te volbrengen, als hij weldra den troon met de kloostercel zou moeten verwisselen. Kwam het zoover nog niet, na het barricaden-oproer te Parijs (12 Mei 1588) zag de koning zich genoodzaakt bij de gratie der Ligue te regeeren,

1) In het begin van '76 ontstond in het zuiden van China eene sekte, die de verwijfdheid der mannen uit de voorname standen aan het dragen van lange haarvlechten toeschrijvende, er zich op toelagde deze af te snijden. De autoriteiten bepaalden, dat ieder, die van eene schaar voorzien op straat gevonden werd, zonder vorm van proces zou worden opgehangen.

hàre belangen te begunstigen en op de staten-vergadering te Blois aan te hooren, op welke wijze men Frankrijk tot eene constitutioneele monarchie zou maken, de Trentsche decreten zou aannemen, en de gallicaansche vrijheden, „die menschelijke uitvind-sels, die voorwendsels om het gezag van den H. Stoel te ondermijnen, en door ijver voor 't staatsbelang lauwheid op 't stuk van godsdienst te dekken,” voor altijd zou vernietigen.

Dat alles scheen de koning niet langer te kunnen verdragen en voor het einde des jaars (23 December) liet hij den koning van Parijs, gelijk hij Guise noemde, den man; die gezantschappen van vreemde vorsten ontving en een door den paus gewijden degen droeg, door een gehuurden dolk ombrengen. Of de vlucht van den dichter der Henriade niet wat hoog was toen hij schreef: dat de lucht weergalmden van ge-ween, dat aan den voet der standbeelden van den verslagene ontstelde vrouwen en bedroefde grijs-aards waren neergeknield, ja dat heel Parijs een vader meende te wreken te hebben¹⁾, willen we daarlaten, maar zeker is het dat er alom groote ver-bittering ontstond.

Te Blois werd „Henri van Valois” van den preekstoel als een „Vilain Herode,” een gifmenger en moordenaar aangeduid en het gehoor moest zweren den laatsten penning niet alleen, maar ook den laatsten druppel bloed voor de wraak te willen opofferen, en bij de lijkrede te Parijs werd der dicht opeengepakte schare ingescherpt, niet te rusten voor zij gedaan had wat God en menschen van haar eischten:

1) La Henriade. Ch. III. 314 etc.

den tyran ten onderbrengen. De Sorbonne ontsloeg de onderdanen van den eed aan den koning gezwoeren; priesters hielden een optocht met 100,000 kinderen, die de brandende waskaarsen welke zij droegen, onder hunne voeten uitdoofden, met den wensch dat aldus het huis Valois mocht worden uitgedoofd; in bijna alle steden van aanzien verbonden zich burgemeesters en schepenen niemand te gehoorzamen, die iets tegen de heilige Unie bevelen zou, en toen eindelijk op het stadhuis te Parijs een vergadering der voornaamste Liguisten gehouden werd om den hertog van Mayenne, broeder des vermoorden, aan 't hoofd der Ligue te plaatsen, begreep de koning dat er voortaan een ondempbare klove tusschen hem en de Liguisten bestaan zou, en dat de dubbelzinnige politiek, in zijn woord: „ik wil mij door mijne vijanden op mijne vijanden wreken” vervat, hem op den rand van 't verderf gebracht had ¹⁾. Geheel Frankrijk, met uitzondering van enkele steden aan de Loire, viel van hem af, om alleen te luisteren naar 't geen de „Algemeene Raad der Unie” te Parijs beval.

Of dat zoo bijzonder eerbiedwaardig was? Geenszins, want toen de koning een schuilplaats zoeken ging in 't leger der Hugenoeten (30 April 1589) en weldra met 42,000 man voor Parijs stond, wierpen de Liguisten de grondstelling van het goddelijk recht der koningen geheel over boord, om dingen te zeggen, welke Rousseau later in zijn „Contrat Social” onveranderd kon overnemen. „Het is het volk,” dus riepen de demagogen te Parijs uit, „dat de

1) Over het wantrouwen dat de R. Katholieken ten opzichte van Hendrik III bezielden, zie men: Ranke a. a. O. II. S. 148, 152 volg.

koningen maakt en dat ze ook weer afzetten kan, als het zulks oorbaar acht." Om dit laatste wat gemakkelijker te maken, liet de Sorbonne de woorden uit het kerkgebed „Domine! salvum fac Regem nostrum” door andere vervangen en verklaarde Hendrik III voor een tyran die vogelvrij was; en zoo onbewimpeld werd te Parijs de koningsmoord gepredikt, dat de priester Joh. Parvus, die dit in 1408, aanvanke-lijk onder algemeene afkeuring, ook gedaan had ¹⁾, de kroon op het hoofd kreeg. Het verbaze ons niet, want de denkbelden van volkssouvereiniteit en den aankleve van dien, waren nog korts door den protestantschen advocaat Hottoman in zijn „Franco Gallia” (1573) en door den cosmopoliet Eusebius Philadelphus in zijn „Dialogo” (1574) den volke verkondigd. Zelfs ultramontanen en Calvinisten konden zich dus niet geheel vrijhouden van den heidenschen zuurdeesem der Renaissance, en al weten wij ook niet in hoeverre de tweeëntwintigjarige monnik Clement den Romein spelen wilde, zeker is het dat het populaire axioma van de Jezuïeten dier dagen: „er is slechts één pion noodig om een koning schaakmat te zetten”, op hem zijne uitwerking niet had gemist. In 1589 bracht hij den 10^{den} Augustus den „tyran” eene wonde toe, waaraan deze binnen evenveel uren overleed, aan Hendrik van Bourbon nalatende: het bevel over het leger en de overtuiging: dat hij als Protestant nooit den troon van Frankrijk beklimmen zou ²⁾.

1) In zijn „Justificatio Ducis Burgundiae coram rege recitata,” ten jare 1416 door de Sorbonne, in een twee jaar later herroepen vonnis veroordeeld.

2) Over de verheerlijking van dezen vorstenmoord, zie men Ranke a. a. O. II. S. 171 en De Félice. Hist. p. 251.

Hendrik van Bourbon, die zich zoo terecht „roi sans royaume, mari sans femme et guerrier sans argent” noemen kon, moest die overtuiging wel allengs tot de zijne maken, want de kardinaal van Guise werd tot koning uitgeroepen onder den naam van Karel X, tal van aanvoeders onttrokken zich met hunne benden aan zijn leger, en zelfs toen de Liguisten-koning overleed (Mei 1590), wisten de ultramontaansche drijvers Parijs zóó in spanning te houden, dat drie jaar later de jonge hertog van Guise wellicht tot koning gekozen zou zijn, indien Filips van Spanje niet had gearzeld dezen de Infante ten huwelijk te geven.

Dit alles miste op Bourbon zijn invloed niet. Reeds in 1577 had hij verklaard: „als de Heer hem de oogen opende en hij zag op den slechten weg te zijn, dat hij dan bereid was de dwaling af te zweren.” In 1589 had hij zijnen ontevreden legerhoofden beloofd „zich te zullen laten onderwijzen,” en de man die dat onderricht vermoedelijk meer van den loop der fortuin dan van de doctoren in de godgeleerdheid scheen te verwachten, begon allengs te begrijpen dat — Parijs wel een mis waard was. Ook de hoofdstad begon naar vrede te verlangen, en goten de priesters ook al de fiolen van hunnen toorn op het hoofd der „semoneurs” uit ¹⁾, toch had op den 29sten April te Suresne eene samenkomst plaats van afgevaardigden der Staten-generaal met Hendrik van Bourbon. De drank der bedwelming

1) Semoneurs werden zij gescholden, die voorstelden Bourbon uit te noodigen of te sommeeren (semondre) tot den R. Kath. godsdienst terug te keeren.

daar den aanvoerder der Hugenoeten bereid, scheen minder walging op te wekken dan de wijn die er groeide ¹⁾, want Hendrik beloofde zich door R. Kath. theologen te zullen laten onderrichten, en het Calvinisme af te zweren. Na den 23sten Juli 1593 niet minder dan zeven uur, met hooggeplaatste geestelijken over biecht, aanroeping der heiligen en pauselijk gezag geredetwist te hebben, was hij, zonder geheel overtuigd te wezen, toch ver genoeg om te kunnen zeggen: „ik geef mijne ziel nu in uwe handen, ziet toe wat gij er mede doet, want waarheen gij mij geleidt, daar zal ik blijven tot het uur van mijn dood toe.” Zondag 25 Juli 1593 nam de aartsbisschop van Bourges den eersten der Bourbons in de alleen zaligmakende kerk op ²⁾; 28 Febr. 1594 werd hij te Chartres gekroond; 22 Maart daarna volgende opende Parijs hare poorten en, om nog eenmaal den dichter der Henriade te laten spreken:

„Les ligueurs éperdus, en mettant bas leurs armes:
Sont aux pieds de Bourbon, les baignent de leurs larmes” ³⁾).

Zoo had dan de Ligue als politieke confederatie hare rol afgespeeld, maar op kerkelijk terrein bleef haar invloed voortduren. Op staatkundig ge-

1) De wijn van Suresne eischt, naar men verzekert, drie mannen om gedronken te worden: een die drinkt, een die het slachtoffer vasthoudt, en een die het den wijn in de keel giet.

2) In een brief, door hem den 23sten Juli aan Gabrielle d'Estrées geschreven, leest men: „Ce sera Dimanche que je ferai le saut périlleux.” De Félice, Hist. p. 263.

3) Henriade. Ch. X. 500. Dat de voornaamste Liguisten nog iets anders dan Hendriks overgang tot Rome noodig hadden, om provinciën en steden aan hem over te geven, blijkt uit Sully's Mémoires, want mannen als de Biron, de Brissacs, de Villars enz. ontvingen in 't geheel 330 millioen livres als prijs voor hunne onderwerping.

bied moge zij zeer republikeinsch, ja democratisch geweest zijn, op godsdienstig terrein was zij ultramontaansch in merg en been. Ontstaan in een tijd, toen het godsdienstig element in Frankrijk nog sterker was dan het gevoel der nationaliteit, zag zij er geen bezwaar in om met dezelfde beslistheid, waarmede de Hugenooten zich bij de nederlandsche Protestanten aansloten, zich aan den paus en Spanje te verbinden. Christus' stedehouder moest heer zijn over Kerk en wereld beide; wat hij bond was gebonden, wat hij losmaakte, wie zou wagen het weder bijeen te brengen. Van daar den haat der Liguisten tegen de vrijheden der Gallicaansche kerk, ten deele in het concordaat van Bologne belichaamd. Zeker, Gilbert Genebrard, bisschop van Aix in Provence, was een hartstochtelijk man, maar toen hij in 1592 zich er toe zette, om op zijne wijze aan te toonen dat alle rampen, welke over het huis Valois gekomen waren, eenig en alleen het gevolg waren van dat noodlottig concordaat ¹⁾, kon het parlement van Provence zijn boek wel ten vure doemen, maar hij had uitgesproken wat duizenden in den lande dachten. De Algemeene staten hielden in 1588, naar aanleiding van de decreten van Trente, zulk een onstuimige vergadering dat zij gesloten moest worden, en toen men met Hendrik IV te Suresne aan 't onderhandelen was, straften diezelfde staten de stoutheid van haren voorzitter Le Maitre, die 22 artikelen van Trente met de gallicaan-

1) Dat die rampen vele waren, kan men zien bij De Félice, Hist. p. 249, en deze auteur merkt daarbij op: „Les Valois portent au front l'ineffaçable marque de la Saint-Barthélemy.”

sche vrijheden onbestaanbaar genoemd had, door ze „pur et simple” aan te nemen. Toen Hendrik IV veilig op den troon zat, moesten tal van geestelijken om hun ijver voor Trente, uit Parijs of Frankrijk gebannen worden, en de beruchte preken van Jan Boucher, nog wel door de Sorbonne goedgekeurd, toonden duidelijk dat een constitutioneele kerk door velen in strijd werd geacht met den aard en het wezen van het R. Katholicisme. Sinds Rome zich te Trente een burgt stichtte, in welks bestek veel onsamenhangends, in welks afzonderlijke deelen veel gebrekkigs, in welks grondslagen veel zwaks kan worden aangevoelen, voelden velen zich daarheen getrokken, want te midden van de onrust der tijden was het toch altijd een burgt, waar de in 1561 in het land gekomen Jezuïeten en de sinds 1574 uit Italië overgekomen Capucijners onophoudelijk op wezen. Ook over de wereldlijke geestelijken scheen een nieuwe geest, voorbode van eene weldra te wachten algemeene opwekking, uitgestort, welke in herderlijk werk zich openbarende, reeds omstreeks 1580 de Protestanten met zeventig percent zou verminderd, en de massa des volks weder voor het R. Katholicisme zou gewonnen hebben ¹⁾. Had Guise eens vóór den aanvang van een veldslag gezworen dat, zoo God hem de overwinning gaf, hij niet weder van het paard zou stijgen voor hij den katholieken godsdienst voor altijd in Frankrijk gevestigd zou hebben, de Ligue heeft den eed van haar aanvoerder vervuld en, rijdende op het ontembare ros der dweepzucht rustte zij niet voor zij aan de beginselen van het ultramontanisme

1) Ranke a. a. O. II. S. 147.

een onvervreemdbaar domein in het harte des volks verzekerd had. Onder alle standen vond het sedert dien tijd zijn aanhangers en trad een Barclay ook op tegen Mariana en Becan, bleek de syndicus Richer ook opgewassen tegen den kardinaal Bellarminus¹⁾ en werden de zonen van Loyola ook wakker bestreden door de volgers van Jansenius, het ultramontanisme werd er niet door vernietigd.

Merkt Voltaire²⁾ dan ook op, dat gedurende de minderjarigheid van Lodewijk XIV de beginselen van den franschen clerus „n'étaient pas encore entièrement épurées du mélange que la ligue y. avait apporté,” wij meenen, die zuivering zal zich vergeefs laten wachten, want een onvermoeid kampvechter voor de gallicaansche vrijheid betuigde met het volste recht: „pendant la Ligue l' Ultramontanisme *pénétra* en France”³⁾.

1) Bellarminus, ofschoon voor een ultra onder de ultramontanen doorgaande, zegt toch in zijn: *De Romano Pontifice*, Lib. II. cap. 29: „Licet resistere pontifici invadenti animas, vel turbanti rempublicam et multo magis si Ecclesiam destruere videretur, licet inquam, ei resistere, non faciendo quod jubet et impediendo ne exequatur voluntatem suam. Non tamen licet eum judicare, vel punire, vel deponere, quod non est nisi superioris. Ook acht hij, in cap. 3 van hetzelfde hoofdstuk, de door de aristocratie getemperde monarchie verkieslijk boven de zuivere monarchie.

2) *Siècles etc.* III. p. 104.

3) Bordas-Dem. *Pouvoirs*, p. 478. De onderstreeping is door ons geschied.

VI.

Het optreden der Jezuïeten.

Den 15^{den} Augustus 1534 waren op de hoogte van Montmartre bij Parijs zeven mannen bijeen, die op het lot van Frankrijk, van Europa, ja van de wereld een machtigen invloed zouden uitoefenen. Het middelpunt van deze pleïade was een man van drieënveertig jaar die, gesproten uit een oud adellijk spaansch geslacht, als page van koning Ferdinand de militaire loopbaan begonnen was, doch bij de verdediging der citadel van Pampeluna tegen de Franschen eene wonde ontving, welke hem voor den dienst ongeschikt maakte. Nog slechts ten halve hersteld, had het lezen van de levens van Jezus en van de heiligen zulk een invloed op hem gehad, dat hij met ontschoeiden voet, de lendenen door een ijzeren keten omkneld en zijn brood met asch vermengd, ter bedevaart toog naar het heilige land. Daar, mijmerend bij het graf des Verlossers, komt hij tot het inzicht: niet door het van het zwaard lekende bloed, maar door het zweet der hersenen, zal de wereld aan den Gekruisten onderworpen worden. Al kan Ignatius Loyola nauwlijks lezen of

schrijven, hij deinst er niet voor terug met hetgeen hij boven de wenkbrauwen heeft te gaan werken, en weldra is de ridder van Ferdinands hof, is de visionair uit de grot bij Manresa, is de pelgrim van den berg Thabor op de schoolbanken te Barcelona gezeten, en terwijl zijn apocalyptische geest zich afmat op de grammatica, heeft hij noodig zich bij de vervoeging van „amo” te bedwingen om niet weg te zinken in de hemelsche liefde. Daar deze scholier jongelieden en vrouwen in zijne zonderlinge droomerijen inwijdt, ja zelfs den naam heeft duivelen te kunnen uitwerpen en andere wonderen te verrichten, werpt de inquisitie hem in hare kerkers, waaruit hij verlost wordt op belofte: vier jaar geregeld theologie te zullen studeeren. In de collegiën Montaigu en St. Barbe te Parijs, doet hij zijn belofte gestand. Zijn contubernaal Pieter Faber, wint hij door hem te helpen in zijn studie; bij Franciscus Xavier speelt hij den edelman uit Biscaië, en beiden, benevens nog vier andere studenten, betoovert hij door zijn boek „De Geestelijke Oefeningen,” waarin geleerd wordt hoe men door spreken en zwijgen, door zuchten en weenen, door liggen en staan, ja door allerlei werktuigelijke handelingen en „applicatie der zinnen,” den staat van heiligheid bereiken kan. Op Maria-hemelvaart 1534, komt het kleine gezelschap in de aan de Maria gewijde kerk op den Montmartre bijeen. Nadat de mis gelezen en de gelofte van kuischheid en armoede is afgelegd, verdeelen zij onder elkander de wereld; en uit de stofwolken, welke de zestiende eeuw op elk gebied rijzen deed, trad eensklaps de Jezuïeten-orde te voorschijn om, aangevoerd door den voormaligen kapitein van Pampeluna's citadel, een viervoudigen

strijd aan te binden. Gaandeweg bleek het dat de nieuwe orde, welke in 1540 haar constitutie-bul van den paus ontving, en later boven al wat geestelijk was verheven werd, het individu zocht te maken tot een lijk, door hare „geestelijke oefeningen”; den staat zocht te brengen onder de macht van den paus, door haar ultramontanisme; de nieuw opgekomen godsdiensten zocht uit te roeien, door haar zending; en eindelijk den menschelijken geest aan banden zocht te leggen, door haar zoogenaamde godsdienst en wijsbegeerte ¹⁾).

Dat Frankrijk, het land van den allerchristelijksten koning, door haar niet vergeten werd laat zich denken, want daar was niet maar de Hervorming te bestrijden, maar ook de Gallicaansche kerk van haar vrijheid te berooven, en het „ignem veni mittere in terram,” dat onder Loyola's portret in de Jezuïeten-kerk te Rome te lezen stond, zou ook in dit land waarheid worden.

Het woord van den kardinaal Bousset: „de Jezuïeten-orde heeft geen kindsheid gekend,” is wat Frankrijk betreft niet geheel van toepassing, want aan tegenstand ontbrak het aanvankelijk niet. Werden in 1540 door Loyola enkele jonge lieden naar Parijs gezonden om te studeeren, na tweejarig verblijf moesten zij, wegens het uitbreken van den spaanschen oorlog, het land ruimen. In 1554 vaardigde de Sorbonne een edict tegen hen uit, en toen zij vijf jaar

1) Quinet, Oeuvres. II. p. 42 etc. 108; Michelet, Des Jésuites. Paris '43 p. 47; De Pradt, Du Jésuitisme ancien et moderne. Bruxelles '25, p. 153 etc.; Ranke a. a. O. I. S. 179 folg. 229 folg.; E. de Pressensé, La Liberté Religieuse en Europe depuis 1870. Paris '74, p. 10, 16.

later, met de universiteit over een leerstoel onderhandelden, werd deze hun, in spijt van bisschoppelijke, vorstelijke en pauselijke aanbeveling, geweigerd. Eerst na het godsdienstgesprek te Poissy (1561) waar de Jezuïet Lainez een gunstigen indruk gemaakt had, gelukte het hun onder allerlei beperkingen vasten voet te verkrijgen; twee jaren daarna maakte de beroemde Maldonatus, de eerste Jezuïet die in Frankrijk hooger onderwijs gaf, zulk een opgang dat de bisschop van Clermont hun een huis te Parijs schonk ¹⁾, en weldra kregen zij met de andere professoren en studenten gelijke rechten. Door prediking en zielzorg erlangden ze in de provinciën zulk een invloed, dat zij de ziel der Ligue werden en het wagen durfden Hendrik IV te weerstaan, zoolang de pauselijke absolutie diens deel niet was.

Na den aanslag van du Chatel op het leven van dien vorst, werden ze door het parlement van Parijs als „bedervers der jeugd, verstoorders van den openbaren vrede en vijanden van het rijk” gebannen, doch de parlementen van Bordeaux en Toulouse lieten hen werken, en dat werk wisten ze zoozeer tot verzoening des volks met den koning te doen strekken, dat de pauselijke legaat er dezen al spoedig op wees, dat der Kerk geen grooter dienst dan de herstelling der Jezuïeten kon bewezen worden. Het eene vlugschrift volgde nu het andere, en op allerlei wijze werd aangetoond dat ze met du Chatels aanslag niets hadden uitstaan, ja rein waren als het lam uit de Openbaring.

1) Het collége de Clermont, later, om Lod. XIV te vleien, door hen „Collége de Louis-le-Grand” genoemd.

Wat zou Hendrik IV doen? Bij zijn terugkeer tot de roomsche Kerk had Antonio Perez hem drie dingen aanbevolen: Roma, consejo, pielago en, ontbrak het hem ook niet aan overleg en ondoorgrondelijkheid, Rome kon hij vooral niet missen en — Rome was niet licht tevreden. Het Edict van Nantes dat ten bate der Hugenooten gegeven en niettegenstaande allerlei verzet toch eindelijk onder de rijks wetten was opgenomen (25 Februari 1599), werkte, daar het den Hugenooten op politiek gebied alle oorzaak tot verbittering ontnam, reeds zoo gunstig ten voordeele van Rome dat honderden, die zich alleen om politieke redenen bij de Hugenooten hadden aangesloten, tot de alleen zaligmakende Kerk terugkeerden, maar het gaf toch aan de kettters allerlei rechten, waarop Rome met wangunstig oog bleef staren.

Voorts zag het er met de achting, welke de Kerk genoot, sober uit. Sinds de dagen dat mannen als Ramus, Estienne, Paré en anderen beslag hadden gelegd op den geest der beschaafden vooral, was er een nieuwe geest opgekomen, welke juist diezelfde klasse van de Kerk vervreemd had.

Op het slagveld streed men voor de Kerk, maar in de scholen en gezelschappen werd de leer der Kerk bestreden, ja bespot. Vrouwen van ontwikkeling, die tusschen de verstrooiingen der wereld in, nog eens over godsdienst redeneeren wilden, deden dat meer uit tijdverdrijf dan uit belangstelling, en zij hadden ten slotte meer op met de letterkundigen, die der Kerk den rug toekeerden, dan met de onbeschaafde priesters, die haar verdedigden. Margaretha van Navarre had hare kleine hofhouding tot een brandpunt van intellectueel leven weten

te maken en de geleerden, die er zich bewogen, gaven aan de partij der Hugenootten zulk een luister, dat zij, die kunst en poëzie, welsprekendheid en smaak liefhadden, zich derwaarts getrokken gevoelden. Aangezien Rome tegen de onstuimige welsprekendheid van een Luther en den kernachtigen stijl van een Calvijn niets kon overstellen, behoorden velen uitwendig tot de Kerk, die inwendig reeds lang met haar afgebroken hadden. Er ligt dan ook waarheid in de omzichtig geformuleerde bekentenis van een liberaal R. katholiek schrijver: „pendant le seizième siècle, l'église Catholique aurait pu ressembler souvent à un vaisseau désemparé, dont aucun vent ne venait plus agiter les voiles”¹⁾.

Iets liet ook de inwendige toestand der Kerk te wenschen over. Uit een rapport in 1595 den koning door de vergadering der geestelijken aangeboden, blijkt dat de helft der aartsbisschoppelijke zetels onbezet was; dat op de honderd bisschoppen dertig of veertig ontbraken; dat er in 25 diocesen 120 abdijen zonder priors te vinden waren, terwijl slechts een vierde der parochiekerken een pastoor bezat. Door het demagogisch fanatisme dat, na het vermoorden van zooveel edelen, de Hugenootten dreef, kon de „Gallia Christiana” wijzen op 150 door hen verwoeste kathedralen en abdijen en in meer dan duizend gemeenten was van de parochiekerken niets te vinden dan een puinhoop.

Nemen wij dit alles in aanmerking dan gevoelen wij dat er Rome veel aan gelegen was, de Jezuïeten

1) Albert de Broglie, Questions de Religion et d'Histoire. Paris '60. II. p. 48.

die zulke ijverige kampioenen voor de Kerk waren en zooveel macht over de geesten uitoefenden, onbelemmerd te zien werken ¹⁾.

Ook in den koning was iets, dat hem zeer voor de Jezuïeten stemde. Het was de vrees. „Ce monarque si intrépide,” zegt de geschiedschrijver d’Aubigné terecht, „avait perdu la crainte de toutes choses, hormis du couteau Jésuitique” en kon hij na den jongsten aanslag tegen zijn leven, waarbij hij een tand verloor, zeggen: „ook mijn mond getuigt tegen de Jezuïeten,” dit belette niet dat hij op den eersten Januari van ’tjaar 1600, in den Raad van State, hunne herstelling ter sprake bracht. Ziende dat dit tegenstand vond, gaf de koning zijn plan voorloopig op, doch drie jaar later toen de Raad van State minder weerstandsvermogen openbaarde, deed Sully, een der voorzitters van het parlement, nog al het mogelijke den koning terug te houden. Het baatte niets, want de vorst bekende dat hij hen óf toelaten óf meer dan ooit onderdrukken moest — doch het laatste zou hen tot wanhoop en hem, door dolk of vergif, den dood brengen. De vorst wiens spreuk het was: „alle goeden zijn van mijnen godsdienst,” teekende in September 1603 de ordonnantie, door welke de Jezuïeten in Frankrijk hersteld werden, doch het parlement, van meening zijnde dat er tusschen den godsdienst des konings en dien der Jezuïeten toch

1) Uit de geheime rapporten, door den nuntius de Sainte Croix tusschen 1562 en '65 naar Rome gezonden, blijkt dat hij vreest dat Frankrijks bevolking in massa van Rome zal afvallen, want zij is voor de helft Hugenootsgezind (questo regno mezzo ugonotto). Ch. Coquerel, Hist. des églises du désert. Paris '41. I. p. 4.

nog al wat verschil bestond, weigerde dat stuk te registreeren. Hendrik IV was echter onverzettelijk; eene bittere rede van den president de Harlai, maakte hem zelfs tot lofredenaar van de Jezuïeten, en na hunne geleerdheid, schranderheid en bruikbaarheid in 't licht gesteld te hebben, heette het eindelijk: „bemoei u met deze zaak maar niet verder dan mijne bevelen te gehoorzamen.”

Het parlement bukte, en sinds den 2^{den} Januari 1604 stonden de Jezuïeten weder in Frankrijk op, zij het dan ook dat hun, door allerlei voetangels en klemmen, menig pad onveilig gemaakt werd. Aan het hof echter konden ze roemen in geopende en geëffende wegen, want pater Cotton, wien tot waarborg voor hun goed gedrag de dubbelzinnige eere te beurt viel, daar als gijzelaar te mogen verkeerren, wist zich zoo aangenaam te maken, dat hij zelfs tot 's konings biechtvader werd aangesteld ¹⁾.

Dit was het begin van die wonderbare macht, welke de Jezuïeten gedurende ruim anderhalve eeuw over het huis Bourbon en, door dit over Frankrijk hebben uitgeoefend. Van nu af werd de tactiek der Jezuïeten gewijzigd en, zoo de ponjaard nog niet voor goed weggeworpen werd, men achtte den biechtvader een geschikter middel, daar deze, zonder den mensch te dooden, den koning kon vernietigen. Werktuigen als Clement, du Chatel en Barrière kon men allengs missen, want in den koning zat immers de biechtvader op den troon en, onmachtig om de kroon

1) De Pradt, *Du Jésuitisme*, p. 157 etc. 173 etc.; Jervis, *Hist. I.* p. 209, 212, 215, 227 etc.; *Die Hierarchie*. S. 149; Ranke a. a. O. II. S. 298 folg.

op de rots der theocratie te verbrijzelen, staken zij, door den biechtstoel heen, er hun hoofd onder, om over Frankrijk te heerschen.

Was nu echter eene orde hersteld van welke zelfs Filips van Spanje verklaarde, dat hij haar niet begreep: het parlement begreep er wel zooveel van, dat het op één gewichtig punt tegen haar invloed waakte. Dat punt was de leer van de verhouding tusschen Staat en Kerk. Wanneer wij de godsdiensten der oudheid nagaan, zien wij dat zij allen tot grondslag gediend hebben voor zekere politieke vormen. Het pantheïsme was den oosterschen kaste-geest zeer gunstig, terwijl het polytheïsme zich uitnemend leende voor de grieksche en romeinsche republieken. Het Christendom maakt echter hierop een uitzondering en, moge de vergelijking niet vleiend zijn, even als het arsenicum zich met alle metalen vereenigt, sluit ook het Christendom bij alle regeeringsvormen zich aan, want daar het „leven” is, kan het dat leven meedeelen aan alle gemeenschapsvormen, onverschillig of deze als feodale, constitutioneele of absolute monarchiën, dan wel als burgerlijke of aristocratische republieken optreden. Het Jezuïtisme deed geheel anders. Het ondermijnde de monarchie in naam der republiek, en deze weder in naam der monarchie, en terwijl het hier de volkssouvereiniteit verdedigde, streed het elders weder voor het „droit divin.” Waar het den oorlog verklaarde aan het fransche koningschap onder Hendrik III, aan de engelsche aristocratie onder Jacobus IV, aan de oligarchie van Venetië, en aan de republiek der Vereenigde provinciën, rees terecht de vraag: wanneer zijn deze lieden tevreden, en wat regeeringsvorm

kan de eer hebben hunne onverdeelde genegenheid weg te dragen? Te eerder moest deze vraag rijzen, daar de Jezuïeten optraden in een tijd dat, na de worsteling met het middeleeuwsch feodalisme, in de voornaamste staten van Europa, de toekomst aan het koningschap scheen te behooren. Zoo althans in Frankrijk, en een allerongunstigsten indruk maakte het daar, dat b. v. een Lainez te Trente de pauselijke macht als door God ingesteld, maar de staatsmacht als door het volk geschapen had voorgesteld ¹⁾; dat de jezuitische volksredenaars tijdens Hendrik III, openlijk uitriepen „dat het volk de koningen maakte;” dat mannen als Bellarminus, advocaten der republiek werden; dat Mariana, in een werk, onder de oogen van Filips II voor de opvoeding van diens zoon geschreven, den bebloeden dolk van Clement als 't ware schitteren deed door de verzekering, dat deze moordenaar „een eeuwig sieraad voor Frankrijk,” zich een onmetelijken naam gemaakt had, ja dat de uitnemendste Jezuïeten ter eere der volkssouvereiniteit durfden schrijven: „De monarchiën zijn door Daniël in een droom gezien, omdat zij niets zijn dan ijdele schimmen, en niets wezenlijks hebben dan eene ijdele uitwendige pracht” ²⁾. Wat toen minder duidelijk

1) Over de theorie, dat de wereldlijke macht in het algemeen van God is, doch dat het volk de macht heeft deze aan bepaalde personen op te dragen, zie men Dr. J. F. Stahl, De politieke en kerkelijke partijen in Europa. Nijmegen '65. blz. 64 en v.

2) Quinet, Oeuvres. II. p. 90 etc.; Ranke a. a. O. II. S. 179 folg. In Ranke's Historisch politischer Zeitschrift. II. S. 106 folg. vindt men een artikel over: de idee der volkssouvereiniteit in de geschriften der Jezuïeten, waaruit duidelijk blijkt, hoe dwaas het is om,

was, is nu door de fakkel der historie genoegzaam toegelicht. Het doel van Loyola's volgers was: alom het koningschap door de volkssouvereiniteit en deze weder door het koningschap te vernietigen, om dan eindelijk, als alle vertrouwen in monarchie of democratie schipbreuk geleden had, de volken uit te noodigen zich in hunne armen te werpen, om door hen de pontijnsche moerassen der pause-lijke theocratie te worden binnengeleid. Werd deze tactiek door het Frankrijk der 17de eeuw ook niet doorzien, het parlement bleef met dubbele scherp- teezien, sinds de koning het eerste seminarie, dat zij op het kasteel la Flèche stichtten, vorstelijk be- giftigde, en zich ook niet onbetuigd liet, toen zij te Bourges, Amiens en andere steden opvoedingshuizen deden verrijzen. Zelfs in Parijs mochten ze in 1608 een huis openen, terwijl de belemmerende bepaling dat slechts geboren Franschen als leden der orde in Frankrijk mochten toeven, werd opgeheven.

Niet vóór het jaar 1610 kon het parlement iets tegen de Jezuïeten ondernemen en wel naar aanlei- ding van den moord door Ravailac op Hendrik IV gepleegd (14 Mei). Reeds op den dag van 's moor- denaars executie vernieuwde de theologische facul- teit, op last van 't parlement, een edict uit den jare 1413, waarbij verklaard werd, dat het „oproerig, goddeloos en kettersch was, onder eenig voorwendsel, hoe ook genaamd, de hand te slaan aan de gehei-

afgaande op verzekeringen van mannen als Maistre, die de volkssou- vereiniteit „une criailerie philosophique” noemt, in het Jezuïtisme een steunpilaar voor de tronen en een dam tegen de beginselen van 89 te gaan zoeken.

ligde personen van koningen en vorsten." Alle doc-
toren werden verplicht, onder eede hunne instem-
ming met deze verklaring te betuigen, elk jaar zou
zij in eene openbare samenkomst der faculteit ge-
lezen, ja zelfs in de kerken afgekondigd worden ¹⁾,
en het straks genoemde leerboek van Mariana werd
door beulshanden verbrand.

Eer hetzelfde jaar zijn loop voleindigd had, trad
het parlement andermaal tegen de Jezuïeten op en
wel naar aanleiding van Bellarminus' boek: „Over
de macht van den oppersten Kerkvoogd in tijdelijke
zaken." Daar hierin de paus boven alles gezet werd,
verbod het parlement dat het in Frankrijk gedrukt,
verkocht of bezeten werd, doch, stemden velen met
dat vonnis in, de nuntius dreigde het land te ver-
laten; tal van prelaten toonden zich gebelgd en de
Raad van State achtte het eindelijk oorbaar deze
zaak aan het welbehagen der pas opgetreden regee-
ring over te laten. Deze, het minder wenschelijk
achtende, al aanstonds vijandig tegen Rome op te
treden, liet het boek ongemoeid.

Met nieuwen moed gingen de Jezuïeten onder de
nieuwe regeering voorwaarts, en toonde Hendrik IV,
hoezeer hij hen ook uit vrees begunstigde, toch nu
en dan „qu'il n'était pas de l'humeur de ces gens-là" ²⁾,
Maria de Medicis, regentes ³⁾ tijdens de minderjarig-

1) Over dit laatste klaagde de bisschop van Parijs als over een
inbreuk op zijne rechten, en 't werd dus ingetrokken.

2) Den 16^{den} Febr. 1597 antwoordde hij aan het parlement: „Je
suis catholique, roi catholique, catholique romain, non catholique
jésuite. Je connais les catholiques jésuites: je ne suis pas de l'humeur
de ces gens-là, ni de leurs semblables."

3) Door welke enorme sommen geld enkele grooten des rijks, die

heid van Lodewijk XIII, liet hen begaan. Zij was eene Italiaansche; italiaansche hofdames gaven den toon aan, en jezuïtische priesters bekleedden de gewichtigste posten. De gediensigheden der practijk waardoor zij de nog overgebleven beletselen ontweken, werden door de vingers gezien; pater Cotton wist te bewerken, dat zij in het collegie Clermont te Parijs openbaar onderwijs konden geven en toen de rector der Universiteit weigerde de patentbrieven goed te keuren en het parlement zich met de zaak ging bemoeien, trad de regentes tusschen beiden en — na een jaar uitstel, zweeg het parlement.

Terwijl we later zullen zien dat zij op het gebied van het onderwijs hun zin kregen, vestigen wij thans de aandacht op een twist, waarbij de klove tusschen ultramontanen en gallicanen in al haar diepte zichtbaar werd. In bloeimaand van 1611 zouden de Dominicanen een kapitteldag houden in hun klooster St. Jacques te Parijs. Gewoon als men was op zulk een dag ook theologische stellingen te verdedigen, meenden de ultramontanen eens flink voor den dag te moeten komen en, opdat ieder zou kunnen zien waarom het te doen was, zou er „publice et sollemniter” verdedigd worden:

1. dat de paus onfeilbaar was in zaken geloofs- of zedenleer betreffende;
2. dat een concilie boven den paus staat;
3. dat het den paus toekomt twijfelachtige vraag-

haar dit regentschap hadden kunnen betwisten, tot tijdelijke erkenning werden omgekocht, kan men zien uit een art. Le cardinal de Richelieu, door L. de Carné in de Rev. des Deux Mondes. '43. IV. p. 112 etc.

stukken te beslissen en de uitspraken der conciliën te bevestigen of te verwerpen.

Een uitgelezen publiek, waaronder de jeugdige vorst, de regentes, de ministers van staat, was opgekomen om het theologisch steekspel bij te wonen, toen plotseling Edmund Richer, als syndicus der Sorbonne, met het toezicht op hetgeen openlijk geleerd werd belast, binnentrad en het verdedigen der stellingen verbood. De prior van 't klooster waagde geen verzet, doch toen op Richers aansporing de baccalaureus Bertin de stelling ging verdedigen: dat de paus in geen geval boven het concilie staat, nam de strijd zulk een voor de pauselijke macht gevaarlijk karakter aan, dat de kardinaal du Perron blijde was dien te kunnen doen eindigen. Het parlement keurde niet slechts Richers gedrag goed, maar verzocht hem ook de leer der Gallicaansche kerk aangaande het gezag van den paus eens uit te werken, en nog in 't zelfde jaar verscheen van zijne hand eene brochure: „De ecclesiastica et politica potestate,” een uittreksel uit een werk waaraan hij jaren lang had gearbeid ¹⁾ en waarin hij bij vernieuwing de denkbeelden van Gerson, over de verhouding van den paus tot de Kerk en den Staat uitwerkte op eene wijze, welke Rome hem nimmer vergaf. Van alle zijden traden de ultramontanen tegen hem op en blijkbaar was het hun doel hem als syndicus af te doen zetten.

Terwijl de sluizen der verontwaardiging nog open stonden, moest beslist worden of de Jezuïeten al dan niet openbaar onderwijs zouden mogen geven, en 15 Dec. 1611 hield de advocaat-generaal Servin eene

1) In 1629 werd het te Keulen in twee kwartijnen uitgegeven.

rede, aan welke ook Richer had medegewerkt, waarin zij beschuldigd werden Kerk en Staat door middel van 't onderwijs onder het absoluut gezag van den paus te willen brengen, terwijl ze bovendien door hunne „reservatio mentalis” aan elken band poogden te ontsnappen. De eisch was: de Jezuïeten streng te binden, aan de voorwaarden bij hunne wederherstelling gesteld; hen nooit tot het geven van openbaar onderwijs toe te laten; hen te noodzaken instemming te betuigen met de traditiën, welke tot heden in de kerk van Frankrijk geleefd hadden. In dien geest werd dan ook besloten, en zij werden niet alleen gedwongen het collegie Clermont te sluiten, maar Servin stelde ook voor, hen 4 artikelen te doen teekenen, waarin het concilie boven den paus werd gesteld, aan dezen alle jurisdictie over het wereldlijk gebied der vorsten ontzegd werd, en de priesters, die zich voor onderdanen van den vorst en aan hem verantwoordelijk moesten houden, verplicht werden, al wat zij in den biechtstoel tot verderf van vorst en staat mochten vernemen te openbaren. Niet zonder eenig recht beweerde de advocaat der Jezuïeten, dat zelfs de Sorbonne deze artikelen niet zou willen teekenen; de nuntius dreigde met een nationaal concilie, waarop de artikelen als ketterij zouden verworpen worden, alsmede met den pauselijken banvloek tegen ieder, die den moed zou hebben ze den Jezuïeten ter teekening voor te leggen. Servin, die het langs dezen weg waagde verdeeldheid te weeg te brengen tusschen den H. Vader en zijne christelijke majesteit, schold hij uit voor een Hugenoot, een huurling van Engeland, die waard was afgezet te worden.

Het parlement, dat zich niet bang liet maken, zette dóór, en de Jezuiten werden, na allerlei uitvluchten bedacht te hebben, genoopt een stuk te teekenen, waarbij de onafhankelijkheid en persoonlijke veiligheid van den vorst, benevens de vrijheden der Gallicaansche kerk werden gewaarborgd. Dewijl dit alles door hen geschiedde zonder toestemming van hun generaal, is het hoogstwaarschijnlijk dat zij er zich niet door gebonden achtten.

Intusschen waren de mijnen, welke Richer, door wiens toedoen hun deze laatste vernedering mede ten deel viel, ten val moesten brengen, aangelegd. Sprongen deze in zoover verkeerd, dat de Sorbonne door 't parlement verhinderd werd Richers brochure te veroordeelen, in Du Perron, aartsbisschop van Sens, vonden zij hun man. Door zijne bisschoppen liet deze de stellingen van Richer als „valsch, schandelijk en zoo als zij daar luiden (comme elles sonnent) schismatiek en kettersch” veroordeelen, en werd er bijgevoegd, dat men door deze woorden geenszins de rechten der kroon of de vrijheden der Gallicaansche kerk wilde aantasten, dan was dit niets meer dan een phrase, dewijl het Richer juist om de verdediging dier rechten was te doen geweest.

Er bleef den aangevallene niets over, dan zich door het *appél comme d'abus* van dit vonnis in cassatie te voorzien; maar thans lieten zijne vrienden hem in den steek. Zoo machtig waren de ultramontanen dat zij, voor wier rechten Richer was opgetreden, den strijd met het hof, den aartsbisschop en den H. Stoel niet aandurfdén, en hem werd rechtsingang geweigerd. De regentes ontsloeg hem; de Sorbonne ging tot de keus van een plaatsvervanger over, en na eene

rede, zijner waardig, trok het slachtoffer van jezuïeten-haat zich in zijn studeervertrek terug, om zich nimmermeer met de theologische faculteit in te laten. Dat hij later, alleen door tusschenkomst van het parlement uit de gevangenis verlost werd en aan de inquisitie ontsnapte, vermelden wij slechts in 't voorbijgaan, maar als wij de Annalen van Baronius opslaan en daar lezen, dat Richer den 17^{den} Dec. 1629 eene verklaring schreef en onder teekende „quâ se libellumque suum de Ecclesiastica et Politica Potestate ac quascumque eius propositiones Ecclesiae Catholicae Romanae et S. Sedis Apostolicae iudicio subicere declaravit, eam matrem et magistrum omnium ecclesiarum et infallibilem veritatis iudicem agnoscens,” dan rijst voor onze verbeelding een, zoo men beweert door Richelieu voorbereid, tooneel ten huize van zekeren pater Jozef, waar Richer, met de dolken van twee gehuurde moordenaars op de borst, zijne herroeping onder teekende ¹⁾).

Was het Jezuïtisme uit dezen strijd zegevierend te voorschijn gekomen, geen wonder dat het met blijden moed voortschreed en krachtig zocht te werken op de vergadering der Algemeene Staten, welke in 1614 zou gehouden worden. Wel was Lodewijk XIII op veertienjarigen leeftijd meerderjarig verklaard, maar daar het zijn welbehagen was, dat zijne moeder hare functiën als regentes nog zou blijven waarnemen, was de hofwind hun gunstig en alles moest op 't spel gezet, om de besluiten van Trente aan-

1) Continuatio Annalium Baronii per Spondanum. Lut. Parisiorum 1659. II. p. 954, 982; Jervis, Hist. I. p. 266 etc.

genomen te zien. Op het einde van October kwamen de afgevaardigden van den adel, van de geestelijkheid en van het volk in het Louvre samen, en nadat de gewone aanspraken tot de kroon waren gericht, gingen de drie afdeelingen ieder huns weegs, om de belangen van Staat en Kerk te behartigen. In het refectorium van het Augustijner klooster kwamen de 140 afgevaardigden van den clerus bijeen, onder welke wel afzonderlijk genoemd mag worden een man van 29 jaar, die sedert zes jaar bisschop van Luçon was, en later bekend zou worden onder den naam van kardinaal de Richelieu.

Het eerste werk was, de decreten van Trente onder de wetten des rijks te doen opnemen, en de aartsbisschop van Lyon zou zich met den bisschop van Beauvais, naar de vergadering der andere standen begeven om, zoo deze dit ook wenschelijk achtten, de kroon te plaatsen voor een besluit der Staten-generaal. De adel was bereid, maar bij den Tiers-Etat vond het plan grooten tegenstand. Zoo menig concilie, heette het daar, was in Frankrijk niet erkend, terwijl toch de decreten er van, der Kerk ten zegen, werkten, en als de geestelijkheid zelve de schreeuwendste misbruiken, waartegen Trente zijn stem had verheven, b. v. het pluralisme, ophief, dan zou dit beter werken dan een formeele erkenning van Trente; ook kon de geestelijkheid bij hare hervormings-plannen, op den steun van den Tiers-Etat rekenen. Niet tevreden de eischen van de ultramontanen te hebben afgewezen, besloten de vertegenwoordigers des volks, aan het hoofd van het door hen aan de regeering in te dienen rapport, een artikel te plaatsen dat duidelijk aangaf, hoe zij over

de Jezuïeten dachten. Zij eischten dat tot fundamenteele-wet van het koninkrijk, verheven zou worden: „dat geene geestelijke macht de koningen van hun geheiligde rechten, welke zij alleen van God ontvangen hebben, berooven kan; en dat het een misdaad van majesteitsschennis is, jegens het hoofd van den staat gepleegd, te onderwijzen: dat men koningen kan afzetten en dooden.” Alle magistraatspersonen, hoogleeraren, doctoren, predikers enz., zouden deze wet moeten teekenen en verdedigen; zij die tegengestelde denkbeelden koesterden, zouden als vijanden van land en vorst aangemerkt worden, en zoo vreemdelingen, tot eenige godsdienstige orde behoorende, het tegendeel leerden, dan zouden leden van diezelfde orde, in Frankrijk wonende, gehouden zijn zich daartegen openlijk te verzetten.

Toen men in het Augustijner klooster dit alles vernam was men boos, niet zoozeer omdat de Tiers-Etat, door met godsdienstzaken zich in te laten, hun het werk uit de handen nam ¹⁾, als wel omdat men begreep dat langs dezen weg alle ultramontanisme verstikt zou worden, en toen de wet bij den adel en den clerus werd ingediend, met verzoek om ondersteuning, gingen de ultramontanen aan den arbeid. Du Perron, een man die, naar het getuigenis van paus Clemens, iemand kon overreden tot al wat hij wilde, ging op den laatsten dag van 't jaar door twee aartsbisschoppen verzeld, naar de

1) De heer Laurent (Pourquoi etc. p. 32) had dus geen recht om te zeggen: „Le Tiers-Etat avait précédé le Clergé” in het protesteren tegen de ultramontaansche manifestatiën in 1615.

kamer der edelen. Hij hield er eene rede van drie uren lang, legde allen nadruk op den twist, die er uit de aanneming van de bewuste wet zou voortkomen, zoowel tusschen de kroon en den paus, als tusschen de fransche en de andere kerken. Deze laatste toch namen allen aan dat een vorst, b. v. wegens ketterij, zijne kroon verbeuren kon en gaf de fransche kerk dit tot heden ook niet toe, niet door een leeken-vergadering, maar door een nationaal concilie moest daarover beslist worden. Men had dus toe te zien, want de geestelijkheid had hem opgedragen te zeggen, dat zij hem, die den paus de macht ontzegde koningen af te zetten, in den ban zou doen, en, liever dan zulk een stuk te onderteekenen, zou zij zich laten dooden.

De adel liet zich bepraten de wet te verwerpen, en toen de redenaar drie dagen later naar de vergadering van den Tiers-Etat ging, verzelde hem een talrijke schare van edelen. Ofschoon du Perron hier de slagorde zijner aan allerlei kerkvaders ontleende argumenten versterkte, door het uitnemendste dat in zijn redenaars-tuighuis te vinden was, de afgevaardigden des volks lieten zich niet overtuigen, dat, al werd ook volgens de decreten van Constanz de persoon des konings voor geheiligd verklaard, zijne kroon evenwel den paus in handen viel, wanneer hij naar 's pausen oordeel van den Koning der koningen was afgevallen. Bij monde van haar voorzitter Miron verklaarden zij dan ook de onafzetbaarheid der vorsten te zullen blijven verdedigen, opdat in Frankrijk de onafhankelijkheid der kroon gehandhaafd bleve, aangezien er niets beledigends in was dat onderdanen van den koning

verklaarden, dat paus noch concilie hem kon afzetten.

Terwijl de vloed der oneenigheid steeds zwellende was, meende het parijsche parlement ook nog zijn beekje daarin te moeten doen uitloopen, want zijn wakkere advocaat-generaal achtte het ongepast zaken te behandelen, die al lang waren uitgemaakt. Herhaalde malen waren regeeringsstukken verschenen, waarin de onafhankelijkheid van de kroon was uitgesproken; men behoefde deze slechts op nieuw onder de aandacht te brengen, met verbod van er verder over te redetwisten. Het parlement nam een besluit in dien geest, maar adel en clerus wezen er den koning met nadruk op, dat de rechten der Algemeene Staten werden verkort als men welk onderwerp ook aan hunne zorg onttrok.

Daar de verschillende machten met elkaar in oorlog zouden geraken, trad de Raad van State tusschen beiden en verbod zoowel het uitvaardigen van het parlamentsbesluit, als de verdere bespreking daarvan in de Algemeene Staten; maar daar de Tiers-Etat de fundamenteele-wet intusschen had laten drukken en bij duizende exemplaren doen verspreiden, begon het publiek er zich mede te bemoeien en vlugschriften voor en tegen verschenen in menigte. Zelfs Jacobus I van Engeland, nogal op letterkundigen roem gesteld, greep naar de pen en toonde zich met de wet ingenomen in een boekske, dat Voltaire wel „het beste werk van dezen vorst” wilde noemen.

De ultramontanen, die zich zeer wel bij de beslissing van den Raad van State hadden kunnen neerleggen, niet te vreden dat het hof den drukker van

de fundamenteele-wet in de gevangenis had doen werpen, eischte nu dat zij niet eens geplaatst zou worden in het cahier dat de Tiers-Etat den koning zou aanbieden, en zoo ja, dan zouden adel en clerus hunne zittingen sluiten en naar huis gaan. Lodewijk XIII was Lodewijk XIV niet; hij vreesde Rome, en er ging dus een boodschap naar den Tiers-Etat, met verzoek de bewuste wet in 's konings handen te stellen. Eene deputatie bracht haar, en nu achtte de vorst het niet noodig haar nog eens officieel te ontvangen; hij had haar nu eenmaal, en ter bekwaamer tijd zou hij wel antwoorden. Toen de vergadering van den Tiers-Etat dat alles vernam, bleken de harten zoo vol, dat een debat van drie dagen noodig was om er lucht aan te geven. Een veelbetekenende meerderheid raadde tot volhardend verzet; doch ten slotte liep alles af met het besluit, de zogenoemde fundamenteele-wet wel weg, maar de plaats er voor open te laten, en daarbij aan te tekenen dat de koning op zijn verlangen al ontvangen had wat er staan moest, en dat Z. M. beloofd had daarop zoo spoedig mogelijk te zullen antwoorden.

Zoo kwamen dan de Jezuïeten ook nu roemrijk uit het veld, zij hadden wel niets gewonnen, maar ook niets verloren, wat dubbel belangrijk was, in een tijd waarin, gelijk Voltaire het uitdrukt, „le sang de Henri le Grand fumait encore.” Paus Paulus V dacht er ook zoo over, want hij meende de vertegenwoordigers van adel en clerus te moeten gelukwenschen met de wijsheid, vroomheid en standvastigheid, welke zij betoond hadden bij het afslaan van den aanval op het gezag van den H. Stoel.

Op den 23sten Febr. 1615 werden de zittingen ge-

sloten en de cahiers bij de regeering ingeleverd, die er, als naar gewoonte, uitnemen zou wat haar behaagde. Dat der geestelijkheid bevatte ruim 300 artikelen, waarvan er een paar dozijn in overstemming met den adel genomen waren, en waarin o. a. gevraagd werd om aan de „sovereine hoven” de eindbeslissing te ontnemen, in zaken welke op de leer of de tucht der Kerk betrekking hadden of die op de verhouding van den paus tot de kroon zagen, opdat de Raad van State daarover beslissen kon ¹⁾). Ook wenschte men wel te vernemen, in hoever de wereldlijke rechtbanken bevoegdheid hadden, door het appel comme d'abus, de uitspraken der geestelijke gerechtshoven te vernietigen. Voorts wenschte men wel eens te weten, wat er toch onder de uitdrukking „vrijheden der Gallicaansche kerk” te verstaan ware, terwijl aan de Jezuïeten, uit dankbaarheid voor „de aanhoudende en groote diensten der Kerk bewezen,” alom vrijheid van onderwijs moest toegekend worden. Dat de eisch, om Trentes decreten als rijks wetten te erkennen niet ontbrak, behoeft bijna geen vermelding.

Nadat Richelieu namens den clerus nog het woord tot den koning gericht had en zich daarbij, behalve eene ongelukkige vergelijking van deze zitting met de Romeinsche saturnaliën, als goed spreker en gematigd ultramontaan, zeer geschikt om de hof-partij te dienen, betoond had, werd de merkwaardige zitting

1) Maistre (Egl. Gal. p. 8) bericht ons: „que certaines cours souveraines de France n'avaient pu se tenir en garde contre le nouveau système du protestantisme.”

der Algemeene Staten gesloten ¹⁾. Vóór den vijfden dag van de wereldhistorische Meimaand 1789 zou er geene meer geopend worden, en vragen wij: waarom moest de stem des volks, die, naar men beweert, voor het eerst op de „Champs de Mars” en de „Champs de Mai” werd gehoord, en zich sinds de dagen van Karel V ongeveer twintig maal, dat is om de twaalf jaar, had doen hooren, ruim anderhalve eeuw tot zwijgen gedoemd? dan kan het antwoord kort zijn. De Bourbons hadden met het constitutioneele element niet veel op. Men had het nu weder gezien: de vertegenwoordigers der drie standen konden het toch niet eens worden, men kwam met zoo'n vergadering niets verder, en 't was dus maar beter de zaken door koninklijke ordonnantiën te regelen ²⁾.

Wat de besluiten van Trente aangaat, geen ordonnantie verscheen om ze met gezag te bekleeden. Niettegenstaande al het goede dat Richelieu er van gezegd had, waagde de koning het niet ze tot eere te brengen, want het parlement en de Hugenootten namen een dreigende houding aan. De geestelijken konden dit echter op den duur niet dulden en, daar plicht en geweten hen noodzaakten ze aan te

1) Jervis, Hist. I. p. 276 etc.; Voltaire, Siècles. III. p. 104 etc.; L. de Carné dans le Rev. des D. Mondes. '43. IV. p. 117, 125.

2) Dat bij de Franken de Maart- en Meivelden, m. a. w. de volksvergaderingen niets te beteekenen hadden, wordt verzekerd door den heer Groen van Prinsterer in zijn „Ongeloof en Revolutie,” blz. 71. Dezelfde schrijver verzet zich mede (Le parti Anti-Revolut. Amst. '60, p. 39, en Ongel. en Rev. blz. 261) tegen de bewering van den heer Renan (Rev. d. D. Mondes, '53. XIV. p. 519) dat de fransche Revolutie slechts zou zijn: „un fait très-particulier à la France, un fait gaulois.”

nemen, opdat, gelijk zij het ter Statenvergadering uitdrukten, Frankrijk niet langer „une marque de désunion sur le front” zou dragen, besloten zij zelve te doen wat ze konden. Drie kardinalen, zeven aartsbisschoppen, vijfenveertig bisschoppen en dertig andere mannen van naam in de Kerk, vaardigden een manifest uit, waarbij provinciale conciliën en diocesane synoden, het volgende jaar te houden, werden bijeen geroepen, om, door alle onder het bereik zijnde middelen, het ten uitvoerleggen der decreten te bevorderen. Toen de regeering hierop den 3^{den} Mei 1616 in herinnering bracht, dat zij niets gedaan had ter erkenning van Trente en alles op den ouden voet bleef, ontzong velen bisschoppen de moed om door demonstratiën iets uit te werken, en met bitterheid des harten dachten zij aan zoo-veel wereldsche en losbandige rechtsgeleerden die, gelijk Fleury het uitdrukt ¹⁾, „en exagérant les droits du roi et ceux des juges laïques ses officiers, ont fourni l'un des motifs qui empêchèrent la réception du concile de Trente.”

Gelukkiger was men ten opzichte van het onderwijs der Jezuïeten. Ten gevolge van een hofkabaal was pater Cotton door pater Arnoux opgevolgd, en deze bijgeloovige en hevige man beheerschte met den laaghartigen gunsteling de Luynes, den koning geheel. Te midden der maatregelen, waardoor de ongelukkige Bearners van hun gewetensvrijheid beroofd werden, verscheen in Februari 1618 een koninklijke ordonantie, waarbij den Jezuïeten vrijheid

1) Opuscules, p. 81.

gegeven werd het collegie Clermont te heropenen. Toen 't parlement, waaraan het bij datzelfde stuk verboden werd zulks te beletten, toch de vrijheid nam hen ten opzichte van graden en andere privilegiën te benadeelen, was de Raad van State bij de hand, om zelfs deze laatste beletselen te niet te doen. Zoo konden dan de Jezuïeten hun gang gaan, en in tal van steden en dorpen verrezen weldra hun scholen, waarin duizenden bij duizenden werden afgericht. We voegen hier bij, dat naast allerlei kloosterorden, Mevr. Lestonnac de „Congrégation des Filles de Nôtre Dame” had gesticht (1609), welke eene der eerste was, die zich de opvoeding van meisjes ten doel stelde. De regels dier congregatie waren zoo getrouw mogelijk naar die der Jezuïeten gecopieerd, en binnen enkele jaren mochten de voornaamste steden van Languedoc en Gasconje zich in zulk een zusterhuis verheugen ¹⁾. Merken we eindelijk nog op dat in tal van scholen de jeugd onder den invloed kwam van zoogenaamde „Jezuïeten van den korten tabbaard,” als wereldlijke leden der orde voor niemand kenbaar, dan hebben we genoeg gezegd om aan het Frankrijk der 17de en 18de eeuw eene sombere toekomst te kunnen voorstellen. Somber, niet omdat het doodende monopolie der Fransche academie op 't stuk van onderwijs gebroken werd, want mededinging is ook in deze materie noodzakelijk, maar somber, omdat naast hunne scholen geen christelijke scholen verrezen, en er dus geen tegengif gegeven werd, toen de Jezuïeten, vol-

1) Jervis, Hist. I. p. 245.

gens de geheime leer van hun „Ratio studiorum” boven elk schoollocaal schreven: „Nemo novas introducat quaestiones”¹⁾; van elken vrijzinnigen onderwijzer zeiden: „Ille a docendi munere sine dubio removendus”²⁾, en aan elken onderwijzer met betrekking tot zijne leerlingen ten regel stelden: „Caveat ne ingrediantur disputationem de principiis”³⁾!

De scholen, in 1618 heropend, werden eerst in 1762 gesloten en terwijl we van het bepaald christelijk leven maar zwijgen — durven ook wij met het oog op het intellectueel leven van het Frankrijk dier dagen vragen: „sur les neuf Muses, quelle est celle que leur trépas ait mise en deuil”⁴⁾?

1) Men spreke niet over nieuwe dingen.

2) Hij moet zonder twijfel afgezet worden.

3) Hij zorge dat zij niet over beginselen twisten.

4) De Pradt, Du J suitisme, p. 208.

VII.

Richelieu.

Hij, wiens naam boven dit hoofdstuk te lezen staat, behoort tot een der velen, die bij hun leven beurtelings werden verguisd en vergood, en wiens nagedachtenis, te midden van kwaad gerucht en goed gerucht, is blijven leven. De geestelijkheid was gewoon den man die zeide: „Quand une fois j'ai pris ma résolution, je vais droit à mon but et je renverse tout, de ma soutane rouge,” „zijne roode Eminentie” te noemen ¹⁾; de spaansche gezant wierp hem eens den titel „Cardinal d'enfer” naar 't hoofd; de aristocratie verweet hem het vernietigen harer privilegiën, en de Hugenoeten waren gewoon zwaar adem te halen bij het noemen van zijn naam, want hij was het, die alle politieke beteekenis hun ontroovende, hen tot machteloosheid doemde.

Hoe het nageslacht over hem dacht, kunnen we o. a. opmaken uit de lijkrede, door den beroemden

1) De lijst der tijdens Richelieu's regeering ter dood veroordeelden vindt men bij de Carné, Rev. des D. Mondes, '43. IV. p. 388. Zij bevat 47 personen, doch 19 vonnissen werden in effigie uitgevoerd.

Fléchier op hem gehouden; uit de gezwollen verzen, welke de dichter Thomas hem in zijn „Pétréide” wijdde, of wel uit de wijze, waarop hij door Voltaire ¹⁾ met Mazarin, of door Fontanes ²⁾ met Lodewijk XI vergeleken werd.

Welk oordeel wij ook over Richelieu mogen vellen, zeker is het dat hij, die in de geschiedenis der Gallicaansche kerk belang stelt, met den laatstgenoemden schrijver zal moeten zeggen: „Richelieu nous intéresse comme un homme fort et courageux, qui se livre à tous les dangers,” al ziet hij dan ook niet aanstonds in hoe de man, die, door aan alles zich te wagen, ook Rome op het hoogst verbitterde, zich nog vleien kon met de hoop, dat men hem eenmaal te Rome canoniseeren zou” ³⁾.

Zonder ons te veel in bijzonderheden te verdiepen, mogen we wel stellen: het hoofddoel van Richelieu's streven was de vernedering van het Oostenrijksche huis, welks aartshertogen gedurende verscheidene eeuwen niet alleen de duitsche keizerskroon, maar tevens de koningskronen van Boheme en Hongarije droegen, en dat ook door zijn spaanschen tak zoo machtig was, dat het Europa de wet stelde. Verzekert de kardinaal de Retz, Richelieu's doodvijand, ook dat het plan om Oostenrijk te vernederen vóór Richelieu „avait été imaginé de personne,” toch was

1) La Henriade. Ch. VII. 276 etc.

2) In zijn Fragment historique de la vie de Louis XI.

3) Richelieu sprak die hoop uit in 1626, toen hij, reeds van plan zijnde de Hugenooten door de inneming van La Rochelle te vernietigen, hen na den opstand, onder de hertogen de Rohan en de Soubise, gunstiger vredesvoorwaarden toestond, dan aan Rome godddocht. De Félice, Hist. p. 309 etc.; Jervis, Hist. I. p. 302.

Duitschland sinds eeuwen een beletsel voor Frankrijks eerezucht. De geschiedschrijver Henry Martin, geeft toe dat reeds vóór 1444 de Rijn als de natuurlijke grens van Frankrijk werd beschouwd; Frans I streed met Karel I van Spanje om de duitsche keizerskroon; Hendrik II noemt zich in zeker edict (1551) : *vindex libertatis Germanicae*." en Karel IX werkte door veel geld zóó krachtig aan de verheffing van een Valois op den duitschen rijkstroom, dat de landgraaf van Hessen, wellicht in herinnering aan den Bartholomeus-nacht, aan een zijner mede-keurvorsten schreef: dat men toch denken moest aan de vorschen, die zich een ooievaar tot koning kozen. En wat was nu geschied? In plaats van tegen dat Habsburgsche huis pal te staan, ontbrak er weinig aan of ook Frankrijk moest er voor bukken. Ten gevolge van de kortzichtige politiek van Hendrik III, werd Filips van Spanje in een offensief tractaat met de Ligue „de beschermheer der fransche kroon” genoemd, en zochten de ultramontanen door oostenrijksch-spaanschen invloed de eenheid van het katholieke Europa te herstellen. De protestanten daarentegen zagen hoopvol uit naar de overzijde van het Kanaal en van de Maas, om van daar uit hunne zaak te doen zegevieren. De grootheid van Hendrik IV bestaat dan ook hierin, dat hij, die door zijne persoonlijkheid beiden partijen eenig vertrouwen inboezemde, deze tot rust dwong door de verklaring: „liever levenslang oorlog te willen voeren dan aan een zijner onderdanen te veroorloven zich op de bescherming van een buitenlandsch vorst te verlaten.” Daar hij voorts de groote heeren, onaantastbaar in hunne provinciën, nog eenigszins in bedwang wist te houden bij hun jagen

naar onafhankelijkheid, kan Frankrijk er hem voor danken dat hij de crisis, die niet uitblijven kon, althans gedurende zijn leven heeft tegengehouden.

Toen het staal zijn levensdraad afsneed, was echter het plan om de spaansch-oostenrijksche monarchie te vernederen gereed, en de legers die naar den Rijn zouden oprukken bijna marschvaardig, maar zijne weduwe Maria de Medicis, buiten staat om op den duur de hebzucht der rijks grooten te bevredigen uit de schatten door Sully in de kelders der Bastille opgehoopt, zag eindelijk geen andere uitkomst dan den bedreigden troon onder bescherming te plaatsen van den erfgenaam van Karel V.

Wat het lot van Frankrijk, welks koningshuis weldra door een dubbel huwelijk met het spaansche verbonden werd (1615) zou geworden zijn, valt moeilijk te bepalen, maar in 1616 kwam er een man in het ministerie, van wien Chateaubriand naar waarheid getuigd heeft: „Sa soupleste fit sa fortune et son orgueil fit sa gloire” en die aan Frankrijk den eersten rang zou verzekeren onder de mogendheden van Europa. Die man was: Armand Jean Duplessis de Richelieu.

Tot den krijgsveldendienst genegen, wijdde hij zich alleen aan den geestelijken stand om het bisdom Luçon voor zijne familie te behouden en, mag men berichten van minder bevriende zijde gelooven, dan zou paus Paulus V van zijn schitterende toekomst hebben geprofeteerd, nadat hij door den, zoo het heette, tweeëntwintigjarigen bisschop, omtrent diens leeftijd was bedrogen. Door de buigzaamheid van zijn karakter, wist zich de jeugdige prelaat weldra bij Maria de Medicis aangenaam te maken. Tot belooning

voor den wierook, der regentes bij de sluiting der Staten-Generaal toegezwaard, werd hij grootaalmoezenier der jeugdige koningin en in 1616 zelfs staatssecretaris. Na gedurende vijf maanden eene zeer ondergeschikte rol in het ministerie vervuld te hebben, werd hij door hofkabaal en de persoonlijke antipathie van Lodewijk XIII uit den zadel gelicht, doch in 1624 wist hij er zich weer in te plaatsen en levenslang bleef hij nu, om met Voltaire te spreken „roi, sans en avoir le titre.”

De taak welke de groote staatsman had ondernomen was echter niet gemakkelijk, want zou Frankrijk zijne nationale gedachte verwezenlijken en de macht van het Habsburgsche huis breken, dan moest er eenheid zijn van binnen, dan moest de absolute monarchie gegrondvest worden. Twee machten waren hiervoor een beletsel: de adel en de geestelijkheid. Wel had Filips de Schoone de los aaneen verbonden deelen van den veelhoofdigen leenstaat, met zulk een sterken arm geregeerd dat, terwijl het volk eenige vrijheid kreeg, tal van baronnen hunne bijzondere rechten op de parlementen en de koninklijke beambten hadden zien overgaan; wel had Lodewijk XI, gedurende zijn 22 jarige regeering, de macht der kroon zóó versterkt, dat de groote heeren wat minder tyrannen waren dan voorheen, maar tal van edellieden, door de boeren „hobereaux” gescholden, oefenden nog een invloed, welke niet bestaanbaar was met het ideaal, dat Richelieu zich van een welingerichten staat maakte.

Wat de Hugenoeten betreft, zij hadden niet veel meer te beteekenen. De godsdienstoorlogen hadden de aristocratie onder hen verarmd, het edict van

Nantes had den prikkel van hun verzet afgestompt, en toen de ongelukkige Bearners tot verzet gedwongen werden, hadden de legers van Lodewijk XIII hen zoo in 't nauw gebracht, dat hun „pays souverain” tot kroondomein was verklaard (1620). Waren den Hugenoeten na 't verdrag van Montpellier (19 Oct. 1622) nog maar twee vestingen overgebleven, hun laatste bolwerk La Rochelle moest, na een dapperen tegenstand van veertien maanden, zich overgeven (28 Oct. 1628) en uit het „genadeëdict” van Nismes (Juli 1629) bleek duidelijk: zij hadden tot zelfs de laatste schaduw van onafhankelijkheid verloren ¹⁾.

Zou er dus eenheid komen in den Staat, de aristocratie moest zooveel mogelijk beperkt worden in haar macht, maar vooral moest ook de geestelijkheid meer en meer tot het gewillig werktuig der regeering gemaakt worden. Welke denkbeelden de minister over hare verhouding tot den Staat had, bleek reeds uit de rede door hem in 1615 bij 't sluiten van de zitting der Staten-Generaal gehouden, zij was „la préface de son histoire” ²⁾. Hij wees er toen op, dat, waar de koningen altijd aan de prelaten een ruim aandeel hadden geschonken in het beheer van den Staat, men nu scheen te gaan denken dat zij, die hunne kracht wijdden aan den dienst van den Koning der koningen, ongeschikt waren den aard-schen vorst te dienen. Hij achtte dit een veeg teeken; want sinds de kerkvorsten geen deel meer namen aan het staatsbestuur, was de geestelijkheid zoo ontaard dat men haar oud karakter niet meer kon

1) De Félice, Hist. p. 295, 305, 314, 319.

2) Charles de Remusat, Revue des Deux Mondes, '54. I. p. 786.

onderkennen. Het doel van Richelieu was duidelijk. Hij wilde de traditiën der Gallicaansche kerk voortzetten; de geestelijkheid steeds meer onttrekken aan den invloed van Rome; haar tot een lichaam maken dat beslist fransch was, fransch dacht en handelde en tot den koning opzag als zijn hoofd. Bij hem was de koning alles, om het even of het Lodewijk XIII of een ander was; want door centralisatie, door alle macht in de handen des konings te leggen, was alleen die eenheid te verkrijgen, welke hij noodig achtte om voor Frankrijk de plaats te veroveren, welke het naar zijne meening in Europa moest innemen. „De koning,” zoo schreef hij dan ook, „moet alles tot zich roepen. Dit vereischt niets anders dan dat uwe geestelijkheid het verlof erlange aan u te kunnen appelleeren, zich op uwen raad te kunnen beroepen, als de parlementen nalaten uwe bevelen en uwe reglementen in acht te nemen. Voorts zal dit uwer Majesteit des te voordeeliger zijn, daar zij, de macht der Kerk binnen hare eigene grenzen houdende, ook die van de parlementen zal beperken tot dien omvang welke haar door de rede en door uwe wetten is gesteld.”

Ten opzichte van Rome had hij ook zijne eigene gedachten. „Zijn de koningen gehouden de pauselijke tiara te ontzien, zij zijn mede verplicht de macht hunner kroon ongeschonden te bewaren. Ten opzichte van dergelijke zaken moet de meening onzer vaderen van groot gewicht zijn; de geschiedkundigen en de meest beroemde auteurs, die in elke eeuw geschreven hebben, moeten zorgvuldig geraadpleegd worden in deze zaken, bij welker behandeling niets zoo schadelijk kan zijn dan zwakheid en onkunde.”

Van pauselijke onfeilbaarheid was bij Richelieu geen sprake. „Iedereen weet wel”, dus liet hij zich uit, „dat de zaken, welke tot het bestuur der Kerk behooren, dikwijls kunnen en moeten veranderd worden, naardat de tijd zulks eischt. Een of andere maatregel, die goed was tijdens de eerste zuiverheid van het Christendom, kan nu verwerpelijk zijn.”

Hieruit op te maken dat de kardinaal een nieuwheidszoeker was, zou onbillijk zijn. „Beter is het,” dus hooren wij hem weder, „gematigde hervormingen in te voeren, aan welke lichaam en geest zich op hun gemak kunnen gewennen, dan er te ondernemen die zóó streng zijn dat de geoeffendste geesten en gehardste lichamen ze maar moeilijk kunnen doorstaan. De gematigde dingen zijn in den regel vast en duurzaam, maar er is eene buitengewone genade toe noodig om in wezen te doen blijven wat der natuur geweld schijnt aan te doen.”¹⁾

Dat een man met zulke beginselen den ultramontanen een vijand moest wezen, is te begrijpen; maar waar hij èn in de buitenlandsche politiek, èn in de verhouding tusschen Kerk en Staat zich bij het nationale streven aansloot, kon hij toch op veler steun rekenen. Sedert de beruchte vergadering der Algemeene Staten viel er onder de geestelijkheid eenige reactie ten gunste van het gallicanisme op te merken. Du Perron, die als grootaalmoezenier van Frankrijk over uitgebreiden invloed beschikken kon, was in 1618 gestorven en, werden zijne werken al zeer spoedig in drie folio banden uitgegeven (1620—22), de man, die, als hij, het ultramontanisme zoo in folio

1) Jung, La France, p. 98 etc.

verdedigde, liet zich wachten. Wel had de kardinaal de Berulle als stichter van de machtige Congregatie der Oratorianen grooten invloed ¹⁾, maar hij bezat te weinig persoonlijke eerezucht om als partijleider te willen optreden. Wat de geestelijkheid betrof, zij bestond uit twee deelen, de reguliere en de seculiere, en waren de eerste uit den aard der zaak nog al gewoon zich te bukken onder de regels hunner orde, Richelieu wist hen tot passieve gehoorzaamheid te nopen, iets waartoe de seculiere geestelijkheid, van oudsher door grondbezit meer zelfstandig en welvarend, niet zoo licht te brengen was. Wel wilde ze op financiëel en disciplinair gebied zoo onafhankelijk mogelijk van Rome zijn, maar door de regeering liet zij zich ook niet gaarne onder het juk brengen. Richelieu trachtte hen dus zoo veel mogelijk vrij te maken en van den druk van Rome en van dien der parlementen, maar daar volgens zijn gevoelen de bisschoppen zulk eene gewichtige plaats bekleedden, dat het ook voor de regeering wenschelijk was, dat zij niet al te zeer van het staatsbestuur uitgesloten bleven, zocht hij hen daaraan te doen deelnemen, waardoor de Kerk natuurlijk ook meer geneigd zou worden hare goederen tot dekking van de staatsuitgaven te doen strekken.

Meenen wij hiermede genoegzaam te hebben aangeduid wat het streven van Richelieu was, verwon-

1) Richer bestreed reeds de Oratorianen omdat, terwijl hunne huizen in Italië zelfstandig waren, die in Frankrijk allen onder het moederhuis te Parijs stonden.

De abt de Berulle, die eerst in 1627 kardinaal werd, zonk twee jaar later bij het bedienen der mis ineen, en men verdacht Richelieu hem vergeven te hebben.

deren kan 't ons niet dat al spoedig tegenzin en tegenstand zich openbaarden. Had het opzien gehoord dat de duitsche protestanten tegen de oostenrijksche, ja tegen de pauselijke legers gesteund werden, de betrekkelijk gunstige voorwaarden, welke den 5^{den} Februari 1626 aan de Hugenooten verleend werden, wekten in het ultramontaansche kamp groot ongenoegen. Men schold Richelieu „kardinaal van la Rochelle,” „patriarch der Atheïsten,” „Calvinisten paus,” en in een paar vlugschriften, in Italië gedrukt en vermoedelijk door Jezuïeten geschreven, werd er op gewezen dat Lodewijk in eigen land de ketters beoorloogde, maar ze buitenaf krachtig steunde. Was het niet raadzaam, zoo redeneerde men, den koning te wijzen op het misdadige van met ketters verbin-tenissen te sluiten; behoorde hij niet in den ban gedaan te worden; moesten alle goede Franschen niet omzien naar een echt R. Katholiek vorst die, geen vijand der Kerk zijnde, zich niet zou laten leiden door slechte raadslieden? Want die Richelieu was een stokebrand in Europa, de bewerker van onnatuurlijke bondgenootschappen tusschen Frankrijk en akatholieke machten.

Deze schotschriften openlijk in Parijs te doen verbranden kostte den eersten minister weinig moeite, maar meer had het in, ze door de vergadering der geestelijken, toen juist te Parijs bijeen, te doen afkeuren. Deze droeg aan den bisschop van Chartres op er een rapport over uit te brengen, en dit werd zelfs aangenomen, al was het ook in alle opzichten gunstig voor de politiek van Richelieu en, in latijn en fransch uitgegeven, verwachtte deze daarvan veel goeds. Een veelbeteekenende minderheid echter, 8 aarts-

bisschoppen, 32 bisschoppen en 5 geestelijken van lageren rang behoorden er toe, maakte een tegenovergestelde verklaring op, en toen het parlement verbood deze uit te geven, verzocht zij den koning daartoe verlof, op grond dat over het door de synode uitgegeven rapport niet was beraadslaagd. Nauwlijks vernam het parlement van dezen stouten stap, of het gelastte den geestelijken, op straffe van verbeurtverklaring hunner inkomsten, uiteen te gaan en zich binnen veertien dagen op hunne respectieve standplaatsen te bevinden. Deze maatregel verbitterde de geestelijkheid zoozeer, dat zelfs de rapporteur der synode zijn eigen werk ging afkeuren en de Jezuiet d'Avrigny had zelfs de stoutheid te beweren „dat de meerderheid der synode haar gevoelen niet in het rapport vond uitgedrukt, maar wel in de later opgemaakte verklaring”, en de auteurs van deze laatste hieven zulke luide klachten aan over de dwingelandij van 't parlement, dat recht meende te hebben hen naar huis te zenden, dat de aartsbischop van Auch en de bisschop van Angers werden gedagvaard om zich voor de rechtbank van 't parlement te komen verantwoorden. Toen de oorlog tusschen de geestelijkheid en 't parlement zoo fel dreigde uit te breken, kwam de koning tusschen beiden en, hoe noode ook, het parlement moest de oproerige bisschoppen met rust laten, want de Raad van State was ook thans weder de doofpot ¹⁾).

Terwijl de strijd tusschen ultramontanen en gallicanen, naar aanleiding van een nieuw werk van

1) Jervis, Hist. I. p. 302 etc.

den Jezuïet Santarelli ¹⁾ werd voortgezet, zette ook Richelieu zijne buitenlandsche politiek rustig voort. Hendrik IV had slechts een leger van 40,000 man gehad; dank zij Richelieu's zucht voor groote legers, had Lodewijk XIII reeds in 1646 een leger van 97,000 man. De dertigjarige oorlog was in vollen gang, en ten jare 1631 werd aan Gustaaf Adolf beloofd, hem gedurende vijf jaar met 40,000 thaler jaarlijks te zullen steunen. Was deze onderstand betrekkelijk karig te noemen, voor de krachten van Frankrijk was hij zwaar genoeg, en als we er nog bij vermelden dat ook de engelsche Puriteinen met 20,000 pistolen gesteund werden, en dat de 5 groote legers, welke in 1638 te velde waren, 60 millioen kostten, dan rijst de vraag: vanwaar moest al dat geld komen? Ook hiervoor wist de eerste minister raad. Met behulp van zijn vriend, den reeds vermelden bisschop van Chartres, werden uit oude archieven tal van documenten verzameld, uit welke kon, of althans moest bewezen worden, dat de goederen in de doode hand feitelijk den koning, als heer des lands, toekwamen, en hij derhalve daarover beschikken kon. Geene corporatie, zoo heette het, kon zulke goederen bezitten, tenzij ze „patentbrieven” bezat, welke slechts afgegeven werden na betaling van eene zekere som, het „amortisatierecht.” Nu was de geestelijkheid sedert 1520 nalatig gebleven in het beta-

1) De Haeresi, Schismate, Apostasia, sollicitatione in sacramento poenitentiae, et de potestate summi Pontificis in his delictis puniendis. Dit boek, onder bescherming van het pauselijk gouvernement uitgegeven (1626), waarin de paus als God op aarde wordt voorgesteld, trachtten de Jezuïeten te vergeefs voor het fransche publiek te verbergen.

len van dat recht, en bij edict van 18 April 1639 werd deze achterstallige schuld opgeëischt. Was de eisch stout, het verzet er tegen was het niet minder, te meer daar de geestelijkheid ook moest instaan voor eene rente van 100,000 francs, door het stadhuis van Parijs opgenomen. De staatsminister moest zich ten slotte dan ook met 20 millioen francs vergenoegen, en toen een half jaar daarna de gebruikers van geestelijke goederen last ontvingen een zesde deel van hun inkomen gedurende twee jaren af te staan, werd de verontwaardiging algemeen. Toen de koninklijke beambten de hand op de kerkelijke goederen begonnen te leggen, werd Richelieu onverholen voor „tyran” en „apostaat” gescholden; scherpe adressen werden geteekend; gebeden in de kerken opgezonden; ja men ging zelfs klagen bij den paus. Ongenegen om tot de huishouding van Staat bij te dragen was de clerus evenwel niet, maar niet de regeering, zij zelve zou daarvoor het gedrag bepalen, en met gretigheid maakte zij dus gebruik van het verlot, eene vergadering te houden. Werd deze van Parijs naar Nantes verlegd, in de hoop dat de bisschop van Chartres, in wiens diocese deze stad lag, gunstigen invloed zou kunnen uitoefenen, het ging er niettemin vrij stormachtig toe, en een veeg teeken was het, dat de aartsbisschoppen van Sens en Toulouse, twee vijanden van Richelieu, tot voorzitters werden gekozen. Het baatte weinig dat de bisschop van Autun, door eene sterke minderheid gesteund, beweerde dat alle geestelijke goederen den koning behoorden, en dat Z. M., na den clerus behoorlijk verzorgd te hebben, over het overschot naar welgevallen kon beschikken, de meerderheid wei-

gerde geld te geven, en eerst nadat „zijne roode Eminentie” de voorzitters had afgezet, en hen met nog vier andere bisschoppen bevolen had onmiddellijk, zonder Parijs aan te doen, naar hunne diocesen te vertrekken, begreep zij dat er toch iets gedaan moest worden. Men stond dus 5½ millioen toe (27 Mei 1641), en al was dit ruim anderhalf millioen minder dan geëischt was, de regeering stelde zich als tevreden aan, er zich bitter weinig om bekreunende, dat de paus een excommunicatiebul slingerde tegen allen, die zich aan kerkegoed vergrijpen dorsten. Het parlement deed maar als of die bul niet bestond ¹⁾.

Dat door die herhaalde geldafpersingen, nog wel veroorzaakt door het steunen van ketters, de verhouding tusschen den H. Stoel en den franschen staatsminister niet van de vriendelijkste was, bleek bij menige gelegenheid. Pas was Richelieu voor goed op het kussen gezeten of hij deed zijn best den kardinaal van Amboise op te volgen als legaat van den pauselijken stoel. De betrekking werd hem voor den tijd van drie maanden aangeboden, en dus geweigerd. Later wenschte hij legaat van Avignon te worden, de paus begeerde hem niet. Voor zijn vriend, den capucijner pater Jozef drong hij telkens op een kardinaalshoed aan. Rome, gedachtig hoe deze als onderhandelaar met den noordschen sneeuw-koning vergeten had dat hij den „witten koning van 't Vaticaan” allereerst behoorde te dienen, haastte

1) J. J. Honegger, Kritische Geschichte der Franz. Cultureinflüsse. Berlin '72. S. 19, 20; Jung, La France, p. 103 etc.; Jervis, Hist. I. p. 362.

zich niet. Was Richelieu reeds abt-generaal van Cluny, van Mormoutier en andere kloosters, in 1635 werd hij mede benoemd tot superieur-generaal van Cîteaux en Prémontré, en hoewel een der afgetreden titularissen hem sterk aanbeval, Urbanus VIII weigerde beslist de bevestigingsbullen uit te vaardigen. Zelfs Richelieu's plan om de orde van Cluny met de nieuw opgerichte Congregatie van St. Maur te vereenigen, stuitte af op den pauselijken onwil; want Rome vreesde, aan den man, voor wiens patriotisme alles scheen te moeten wijken, te veel macht over de reguliere geestelijkheid, van ouds hare keurbende, in handen te geven. Ook begon het de koorden, welke het over de seculiere geestelijkheid macht gaven, wat sterker aan te trekken ¹⁾.

De onkosten om eene bevestigingsbul als bisschop te erlangen werden allengs grooter, en was het gewoonte dat ieder, die door de kroon tot eenig geestelijk ambt benoemd werd, eer hij bevestigd werd een getuigschrift van zedelijk gedrag, af te geven door geestelijken der diocese, moest inleveren, Rome eischte dat het bewuste stuk van den nuntius gevraagd zou worden, en was er steeds op uit de macht der bisschoppen te besnoeien.

Dit alles liep lijnrecht tegen de zienswijze van Richelieu in, die de bisschoppen zoo onafhankelijk mogelijk van Rome wenschte te maken en, zeer wel begrijpende dat hij door onderhandelingen met den paus niet verder zou komen, dacht hij ernstig aan een nationaal concilie, ten einde daarop te bepalen wat der Gallicaansche kerk nuttig zou wezen. Buiten

1) Jung, La France, p. 105; Jervis, Hist. I. p. 347.

den paus om zou men trachten de bisschoppen in functie te doen treden en de Raad van State had reeds een stuk opgemaakt en geteekend, waarbij het den onderdanen des konings, tot kerkelijke betrekkingen benoemd, verboden werd een bevestigingsbul van den paus te vragen; doch toen het parlement dit stuk, wegens een gebrek in den vorm, weigerde te registreeren, wist de nuntius de uitvaardiging daarvan althans te verhinderen, totdat hij nadere bevelen uit Rome ontvangen had. Zelfs een Jezuïet liet zich door Richelieu bewegen om de stelling te verdedigen, dat Frankrijk even goed recht had zich tot een afzonderlijk patriarchaat te constitueeren als eertijds Jeruzalem en Constantinopel¹⁾. Voegen wij hierbij dat op de stelling: „Petrus en Paulus zijn twee hoofden der kerk die één zijn,” in Frankrijk nadruk werd gelegd²⁾, en dat er aan gedacht werd de fransche Jezuïeten onder een afzonderlijk hoofd te plaatsen, die den titel van vicaris voor de provinciën Parijs, Lyon, Guyenne, Toulouse en Champagne zou dragen, dan gelooven wij dat Urbanus VIII reden had te vreezen voor het tenietdoen van het concordaat van Bologne en voor een tweede

1) Reeds toen Richelieu de macht der Hugenooten nog niet gebroken had, en op middelen peinsde om den binnenlandschen oorlog te doen eindigen, liet hij hen door den Jezuïet Audebert polsen of, zij tot de Roomsche kerk zouden terugkeeren, wanneer heiligen-dienst, vagevuur en andere dwalingen werden opgegeven. Zoo Rome hierin niet bewilligde, dan, zoo heette het, zou Frankrijk zich losscheuren, een eigen Patriarchaat vormen enz.

2) Deze stelling trok vooral de aandacht sedert 1634, toen zij in de voorrede van het zooveel geruchtmakende boek van Aut. Arnauld „De la Fréquente Communion” door zekeren de Barcas was geplaatst.

vergadering van Bourges waarop Frankrijk nog een stap verder zou gaan dan in 1438.

De geschiedschrijver Henry Martin spreekt althans van Richelieu's voornemen, de Fransche kerk als eene nationale van Rome onafhankelijk te maken ¹⁾; onze Hugo de Groot toentertijd afgezant van Zweden bij het fransche hof, schreef aan den kanselier Oxenstiern: „iedereen in Frankrijk kent reeds een zoo schoone waardigheid (die van patriarch) aan den eersten minister toe” ²⁾, en in diens politiek testament zegt deze zelf, waar hij handelt over de geestelijke jurisdictie: „ik rekende er op aan den paus te vragen, in Frankrijk iemand van bekwaamheid en eerlijkheid aan te wijzen, die als souverain recht kon spreken.” ³⁾

Wanneer wij dus van den heer Gladstone verneemen ⁴⁾ dat de constitutioneele partij drie malen in de geschiedenis op het punt was de zege in de Kerk weg te dragen, nl. tijdens het concilie van Constanz, gedurende den twist van Frankrijk met Innocentius XI, en toen Clemens XIV de Jezuïeten-orde ophief, dan is dit waar; maar wij kunnen ook wel zeggen: vier keer; want omstreeks 1638 schijnt Richelieu sterk gedacht te hebben over eene breuk met het absolute Rome.

Dat Urbanus VIII in dit alles groot gevaar zag wordt bewezen, niet slechts door zijn bepaalde weigering om zelfs officieus over deze zaken in onderhandeling te

1) Tome XIII. p. 263.

2) Grotius, Epist. Amstelod. 1687. n°. 982.

3) Jung, La France. p. 106.

4) Rome and the newest fashions in Religion. Tauchnitz. Ed. p. 70.

trede, maar ook door de vijandige houding welke hij tegenover den staatsminister aannam. Toen te Rome de kardinaal de la Valette, een van diens be-
sliste aanhangers, overleed, weigerde de paus den
gebruikelijken lijkdienst voor den overledene te vieren,
iets waaraan Richelieu op zich zelf niets doen kon,
doch dat hij weldra in rekening wist te brengen.
Te Rome toch veroorloofde de stalmeester van den
franschen gezant d'Estrées aan een zijner bedienden
er een speelhuis in het gezantschapshotel op na te
houden. Toen de pauselijke sbires den man trachtten
te vatten, ontstond er een oploop waarin de stal-
meester gedood werd, terwijl zijn hoofd daarna op een
der bruggen werd ten toon gesteld. De gezant eischte
genoegdoening wegens schending van zijn hotel, en
daar deze geweigerd werd zond hij zijn secretaris
naar Parijs. Deze had nauwelijks te St. Germain van
het gebeurde verslag gedaan (8 Dec. 1639) of reeds
den volgenden dag verzond de regeering eene *dépê-
che* aan den gezant te Rome, waarbij deze schen-
ding van het volkenrecht zóó hoog werd opgenomen,
dat hem verboden werd bij den paus op audiëntie
te gaan, zoolang de genoegdoening achterwege bleef,
terwijl aan de „expeditionairs”¹⁾ de noodige instruc-
tiën gegeven werden, opdat er niet meer geld naar
Rome ging dan de bepaling van het concordaat
eischte.²⁾ Terwijl deze bevelen naar Rome op weg
waren, zocht de paus door middel van zijn nuntius

1) Zoo te Parijs, als te Rome, waren bepaalde agenten, door wier
tusschenkomst de opbrengsten aan de pauselijke schatkist hunne
bestemming bereikten.

2) Jung, *La France*. p. 108; Jervis. I. p. 349.

tot een vergelijk te komen; maar zoo weinig scheen de houding van den onderhandelaar der regeering te bevallen dat zij voorschreef (12 Dec. 1679): de getuigschriften van zedelijk gedrag voor de geestelijken behoorden niet door den nuntius, maar volgens de bepalingen der ordonnantie van Blois (1578), door geestelijken der diocese afgegeven te worden. Ook werd eene circulaire aan de bisschoppen verzonden, waarbij hun gelast werd alle gemeenschap met den nuntius af te breken: ten eerste, omdat hij maar een buitengewoon gezant was; ten tweede, omdat hij, ofschoon niet meer ten hove ontvangen wordende, de stoutheid zoover had gedreven, dat hij verzekerd had toch te zullen handelen gelijk hem goedgevoelt; ja zelfs de meening had durven uiten dat de meerderheid der fransche bisschoppen bij de gerezen twisten niet op de hand des konings, maar op die van den paus was.¹⁾

Met het aanbreken van het vijfde decennium der zeventiende eeuw was de verhouding tusschen Rome en de Gallicaansche kerk dus zeer gespannen, en de ultramontanen maakten haar niet beter; want een hunner, Karel Hersent, priester uit de diocese Parijs, schreef eene brochure onder den pseudoniem van Optatus Gallus. Even als de afrikaansche bisschop Optatus tijdens den Donatistischen strijd had gewaarschuwd tegen afval van Rome, zoo verhief ook hij, Hersent, zijne stem tegen alles wat er toe leiden kon, dat Frankrijk werd afgescheurd van Rome, het centrum der katholieke eenheid. Na gewezen te hebben op alle wederpartijdige dingen door Frankrijk, op aanspo-

1) Jung, La France. p. 411.

ring van zijn kardinaal-minister tegen den H. Stoel ondernomen, waarschuwt Optatus Gallus tegen het aanstellen van een patriarch voor Frankrijk, want daardoor zou de Gallicaansche kerk in denzelfden schismatieken toestand komen als de Anglikaansche. Dat er tegen dit boekske een storm, vooral van regeeringszijde, zou opsteken was te wachten. De beul kreeg bevel het in 't openbaar te verbranden; de aartsbisschop van Parijs riep zijn bisschoppen samen om het als „valsch, schandelijk, boosaardig en voor den vrede des rijks nadeelig” te brandmerken en zelfs een Jezuiet, zekere Rabardeau, schreef er tegen. Opmerkelijk is het, niet dat de inquisitie dit laatste geschrift veroordeelde, maar dat de vergadering der fransche geestelijken in 1645, toen Richelieu dood was, dit vonnis als wettig erkende.

Waartoe ten slotte de strijd van „zijne roode Eminentie” met Rome geleid zou hebben, is moeilijk te gissen, want politieke omstandigheden noopten hem de breuk met den paus niet onheelbaar te doen worden. Catalonië scheurde zich van Spanje los om zich in de armen van Frankrijk te werpen; de opstand der „va-nu-pieds” was nog niet gedempt; de aristocratie stak het hoofd weer op — en door bemiddeling van Jules Mazarin, een nieuwen agent van Richelieu, die er den langgewenschten kardinaalshoed aan verdiende, werd een vergelijk getroffen en de diplomatieke betrekking tusschen de beide hoven hersteld.

Door Richelieu zou zij niet weer verbroken worden, want de dood maakte in 1642 aan zijn arbeid een einde.

Wij zullen ons wachten hem met Montesquieu naast Louvois te plaatsen en dan te zeggen: „zie-

daar de slechtste burgers die Frankrijk gehad heeft", want letten wij op zijne werkzaamheid naar buiten, dan heeft hij Frankrijk groot gemaakt. Bij zijn dood was de macht van Spanje gebroken; Frankrijks legers stonden tot diep in Duitschland en Opper-Italië, en voortaan zou niet meer het huis van Habsburg, maar dat van Bourbon de eerste stem hebben in den raad van Europa's vorsten. Vragen wij naar den hefboom, door welken hij zooveel vermocht te doen voor zijn volk, dan zouden we wederom onbillijk worden als we met den kardinaal de Retz zeiden: „il fit un fonds de toutes les mauvaises intentions et de toutes les ignorances des deux derniers siècles, pour s'en servir selon ces intentions." Liever zoeken wij zijne kracht in het begunstigen van de specifiek-nationale strevingen der verschillende volken. Spanjes streven naar provinciale onafhankelijkheid, Duitschlands liefde voor de Hervorming, Englands ingenomenheid met het parlementarisme, en Frankrijks aangeboren liefde voor het monarchale regeeringsbeginsel wist hij uitnemend te exploiteren.

En in de Kerk? Daar was het episcopalisme de veer, waarop hij drukte en waardoor het hem gelukte hare grootwaardigheids-bekleeders op zijne hand te krijgen. Van het groote reorganisatieplan, dat hij onder gunstiger omstandigheden wellicht zou hebben zoeken te verwezenlijken, heeft hij ons slechts zes artikelen nagelaten¹⁾. Wanneer wij daaruit vernemen dat het *appel comme d'abus* voortaan aan den

1) Testament politique. Chap. II, De la Réformation de l'ordre ecclésiastique.

koning en niet aan 't parlement zou geschieden; dat met het romeinsche recht in de Kerk ook het betalen van geld aan den paus voor het verleenen van bisschopsbullen zou afgeschaft worden; dat bij elke pastoorsvacature de bisschoppen uit een drietal zouden kunnen kiezen; dat de hiërarchische volgorde zou geregeld worden en er een patriarch aan 't hoofd zou staan, dan laat het zich denken dat in dit alles voor hoogere en lagere geestelijken veel aannemelijks was. Tot welzijn van de Gallicaansche kerk zou het zeker niet gestrekt hebben; want de man die de politiek van den ouden Tarquinius dermate was toegedaan, dat hij al wat op burgerlijk gebied in eenigszins fiere zelfstandigheid het hoofd verhief, dat hoofd afsloeg opdat, te midden eener effene vlakke, het regeeringskasteel alles zou kunnen beheerschen, hij zou die Nationale kerk wel zoo hebben ingericht, dat ze weinig anders had kunnen zijn dan: een instrument in de hand des konings.

Dat hij, door alles aan een uitwendige eenheid op te offeren, op maatschappelijk en zedelijk gebied meer had afgebroken dan gebouwd, meer grond had braak gelegd dan bezaaid, meer afronden had gedekt dan gedempt; bovenal, dat hij, de vrucht van ruim een halve eeuw burgerkrijg tenietdoende, weder in Kerk en Staat het verderfelijk denkbeeld deed opkomen, dat men door geweld een of ander geloof aan een volk kon opdringen, daarvan scheen Richelieu geen begrip te hebben. Zijn meester, Lodewijk XIII, hoewel van der jeugd af „de rechtvaardige” genoemd omdat hij onder het teeken van de weegschaal geboren was, kon, naar men beweert, niet sterven, zonder zijn berouw betuigd te hebben over het on-

recht, door hem den Hugenootten en der Kerk aangedaan; maar Richelieu, ofschoon als een geloovig R. Katholiek stervende, betoonde in zijne laatste uren in dat opzicht een zelfvertrouwen en eene kalmte welke door sommigen bewonderd werd, maar die aan anderen afkeer inboezemde, ja een der aanwezige bisschoppen bekommerd fluisteren deed: „Nimium me terret magna ista securitas!” ¹⁾

1) Jung, La France. p. 113; Jervis, Hist. I. p. 351, 375, 376; Voltaire, Siècles. I. p. 31; Ch. de Rémusat, Rev. d. D. Mondes. '54. I. p. 798; J. J. Honegger, Krit. Gesch. S. 5 folg.; L. de Carné, Rev. d. D. Mondes. '43. IV. p. 390 etc.

VIII.

De grenzen der onfeilbaarheid.

Op den 28sten October des jaars 1585 werd den timmerman Jan Otten, te Acquoi bij Leerdam, een zoon geboren, die de eer zou hebben een persoon van zooveel gewicht te worden in de R. Katholieke kerk, dat niet alleen de elegante pen van Mevr. de Sevigné aan hare dochter kon schrijven: „Les Jésuites ont un fantôme qu'ils appellent Jansenius et auquel ils disent mille injures,” maar dat hij zelfs den naam zou geven aan een nieuw kerkgenootschap. Voor het priesterambt bestemd, ontving de jonge Cornelius Jansen zijn eerste onderwijs in de klassieke talen te Utrecht, vertrok in 1602 naar de hoogeschool te Leuven en, tot meester in de vrije kunsten bevorderd, bleek zijne gezondheid genoeg geleden te hebben, om een rustig verblijf in het zuiden van Frankrijk wenschelijk te achten. Door zijn vriend, Jan du Verger de Hauranne, liet hij zich overhalen om, in diens geboorteplaats Bayonne, een stillen tijd te gaan doorbrengen. De bisschop dier plaats bezorgde beiden mannen eene betrekking, aan welke niet veel arbeid verbonden was, en de jeugdige enthousiasten hielden zich vijf jaren met

patristische studiën bezig. Daar vooral de geschriften van Augustinus hen steeds meer aantrokken, vormden zij het plan de leer van den bisschop van Hippo, waarvan de Kerk tot hare schade was afgeweken, weer tot eere te brengen, niet vermoedende dat zij daardoor tegen de geestelijke heerschappij van den paus een vrij wat gevaarlijker wapen smeedden, dan de later te dierzelfder plaatse uit te vinden bajonnet het ooit voor diens wereldlijk gebied zou kunnen worden; want Augustinus, een der grootste heiligen van de R. Kerk, was evenzeer een der grootste autoriteiten van het protestantisme geworden.

Toen hun begunstiger in 1616 als aartsbisschop naar Tours vertrok, kwam voor de vrienden de tijd van scheiden. De Hauranne werd abt van St. Cyran; hield zich, mede door het weigeren van een bisdom, van Richelieu onafhankelijk; gaf in 1633 onder den pseudoniem van Petrus Aurelius een werk tegen de verderfelijke zedenleer der Jezuïeten en werd als de geestelijke leidsman van duizenden in Frankrijk zoo verdacht, dat „zijne roode Eminentie” hem in de kazematten van Vincennes deed opsluiten (1638), op de talrijke verzoeken om in vrijheidstelling van zijn gevangene steeds toornig antwoordende: „ik zeg u, deze man is gevaarlijker dan tien legers.”

Jansenius, naar Leuven teruggekeerd, werd hoogleeraar in de godgeleerdheid en, tot belooning voor zijn „Mars Gallicus,” waarin hij de fransche politiek wegens haar steunen van de buitenlandsche protestanten scherp doorhaalde, werd hij door begunstiging van den koning van Spanje op zijn 50sten verjaardag tot bisschop van Yperen gewijd (1635).

Te midden van zijn werkzaam leven had Janse-

nus zijn lievelingsauteur niet vergeten. Dertigmaal had hij diens geschriften tegen de Pelagianen, tienmaal de andere gelezen, en op zijn sterfbed (6 Mei 1638) droeg hij aan drie zijner vrienden op, de vrucht dier studie, zijne „Scripta ad explicationem S. Augustini spectantia,” in het licht te geven.

In gehoorzaamheid aan deze opdracht werd weldra door den kapelaan Lamaeus de uitgave begonnen, doch daar het in de spaansche Nederlanden geen geheim was, dat de bisschop van Yperen een boek over Augustinus had nagelaten, waren de Jezuiten waakzaam. Enkele losse vellen wisten zij machtig te worden; de nuntius te Keulen, een storm ziende opkomen, zocht de uitgave te keeren; doch de Leuvensche faculteit bevorderde haar zoozeer dat zij in 1640, van kerkelijke en wereldlijke goedkeuring voorzien, het licht zag en weldra te Parijs en Rouaan werd nagedrukt.

Voltaire, die met metaphysische vraagstukken natuurlijk weinig ophad, verzekert wel dat bijna niemand dit boek las, en dat het alleen aan den abt van St. Cyran te danken is dat enkele jonge doctoren en oude vrouwen er kennis van namen, maar bij dat al blijft het een feit dat dit boek „den vrede der R. Kath. kerk langer dan eene eeuw heeft verstoord, dat het de bisschoppen verdeelde, het publiek amuseerde en zelfs menigeen tot fanatisme, ja tot zelfmoord heeft gebracht”¹⁾.

Hoe dat mogelijk was? Eenvoudig omdat hetgeen in den Augustinus werd ter sprake gebracht, innig

1) Voltaire, Siècles. III. p. 155; Théophile Bouvier, Etude critique sur le Jansenisme, Strasbourg '63. p. 7.

samenhing met het geloof en het leven der christenen. Immers de vraag: waardoor wordt geloof en deugd in den mensch gewerkt? kan met recht eene levensvraag heeten, en ofschoon de onvoorwaardelijke noodzakelijkheid der goddelijke genade in Christus door de oude Kerk was erkend, over de betrekking dier genade tot de menschelijke vrijheid liepen de gevoelens zeer uiteen. In het algemeen kunnen wij zeggen: de Oostersche kerk sprak van een samenwerken van beide (synergisme), terwijl in de Westersche kerk, vooral na Tertullianus, meer de nadruk gelegd werd op het alleenwerken der genade (monergisme). Werd de bisschop van Hippo in Afrika, de voornaamste vertegenwoordiger van de leer van het monergisme, Pelagius, een britsche monnik, gaf zoo groot aandeel aan den vrijen wil dat er slechts van genade sprake kon zijn in den zin: dat ons uit kracht der schepping het vermogen eigen is het goede uit te oefenen, óf, dat ons door wet en evangelie, waarvan het bestaan mede in Gods genade zijn grond vindt, het komen tot geloof en deugd gemakkelijker wordt gemaakt. Elk begrip van genade, volgens hetwelk zij bepalend of dringend op den wil invloed uitoefende, werd door hem geweerd, en ten slotte bleef er zoo weinig plaats voor Gods zedelijke werkzaamheid in den mensch, dat een troosteloos deïsme op het gebied des zedelijken levens werd overgebracht.

Tegen dit gewone Pelagianisme, alsook tegen het Semi-pelagianisme, dat de bekeering van een mensch voor de eene helft als het werk des menschen zonder God, voor de andere helft als dat van God, met uitsluiting der menschelijke werkzaamheid voorstelde,

trad Augustinus in zijn tijd met kracht op. Monergist, als hij meer en meer geworden was, kon hij niets aan den menschelijken wil overlaten, dewijl de mensch door den val physisch en moreel zoo verdorven was geworden, dat hij de vatbaarheid om, uit liefde tot God, het goede te kiezen verloren had. De ware vrijheid van wil ging dus verloren en den mensch bleef niets over dan uit zinnelijke motieven te handelen, dat is: te zondigen. Nu kan hij wel door de verlossing in Christus gered worden, maar daar hij zich deze ook niet kan toeëigenen, moet de goddelijke genade al wat daartoe noodig is in hem werken. Wordt echter die genade hem geschonken, dan kan hij haar niet weerstaan¹⁾; zij werkt in hem bij aanvang en voortgang zóó, dat hij het goede niet alleen *kan*, maar ook *wil* volbrengen. Deze genade valt echter niet allen menschen ten deel, maar alleen den uitverkorenen, wier aantal van eeuwigheid af bepaald was, zoodat Christus dan ook niet voor alle menschen, maar alleen voor de uitverkorenen gestorven zou zijn.

Zoo had men dan van twee zijden beproefd een mysterie te doorgronden, nl. het verband tusschen de souvereiniteit Gods en 's menschen vrijheid. Zeker, het geloof zegt: God is soeverein en werkt alle dingen naar den raad van zijn wil, en al ons denken, spreken en handelen is in dien raad opgenomen.

1) Deze onweerstaanbare genade, welke door Christus onder de nieuwe bedeeing werkt, moet onderscheiden worden van de genade, welke Adam van nature deelachtig was, want uit kracht van deze kon de mensch aan God gehoorzamen en in die gehoorzaamheid volharden — als hij zulks wilde.

Maar even zeker zegt ook ons innigst bewustzijn, dat wij verantwoordelijk zijn voor onze daden; dat wij zondigen omdat wij uit kracht onzer vrijheid het willen, en dat de straf, welke God daarom over ons komen doet, rechtvaardig is. Pelagius, de zedelijke vrijheid van den mensch vooropstellende, hief de souvereiniteit Gods op; Augustinus, uit Gods souvereiniteit voortredenerende, vernietigde de zedelijke vrijheid.¹⁾ Beiden, de dualiteit: God en mensch op hun weg ontmoetende, hadden den lof consequent te zijn; maar dat beiden aan de waarheid te kort deden, dat hebben door alle eeuwen vele leden van Christus' kerk gevoeld, die uit kracht van de logica van het hart liever halverwege bleven staan dan, door voortgaan, weg te zinken in den afgrond of van Deïsme of van Fatalisme.

Het pelagiaansche systeem, door de kerk van het Westen op hare conciliën beslist verworpen, bleef in de practijk leven, dewijl vooral de monniken,

1) Wanneer Augustinus toch nog van een vrijen wil spreekt, dan schijnt hij daardoor te verstaan, dat de mensch, door de op hem alleen nog werkende motieven van den boozen lust niet tot bepaalde handelingen onwederstaanbaar gedrongen wordt, maar binnen den kring van zondige motieven, door welke hij ingesloten is, nog kiezen kan tusschen de verschillende zondige motieven. Hij is dus vrij in het kiezen tusschen de verschillende, door den boozen lust bepaalde motieven; maar zich zelf een hooger motief, het alléén goede, de liefde tot God geven, hij vermag het niet. Tegenover dezen zoogenaamden vrijen wil, welke de gevallen mensch bezit, staat bij hem een andere vrije wil over, welke de mensch door Gods genade deelachtig worden kan. „In malo faciendo,” zoo lezen wij in zijne verhandeling *De Corrupt. et Grat.* cap. I, „liber est quisque justitiae servusque peccati, in bono autem liber esse nullus potest nisi fuerit liberatus ab Eo qui dixit etc.” En in cap. II. „Liberum arbitrium ad malum sufficit, ad bonum autem parum est, nisi adjuvetur ab omnipotenti bono.”

meenende meer te doen dan God van hen eischen kon, afkeerig waren van het zedelijk bankroet dat de mensch volgens Augustinus geslagen zou hebben. Vooral vonden de Semi-pelagianen, door Augustinus Massilienses genoemd, omdat zij te Marseille hun hoofdkwartier hadden, in Gallië veel bijval en theologen als Vincentius van Lerinum, Faustus van Reji en Gennadius verdedigden het met alle macht. Zelfs werd Lucidus, een volbloed Augustiniaan, op een synode te Arles (475) veroordeeld, terwijl de leden dier synode een geschrift van Faustus Rejensis, waarin over het verband tusschen de goddelijke genade en de menschelijke vrijheid op Semi-pelagiaanschen trant geredeneerd werd, onderteekenden. Kwam later in de denkwijze van den gallischen clerus in zover wijziging dat op de synode te Arausio (529) het Semi-pelagianisme verworpen en het Augustiniaansche gevoelen aangenomen werd, de aanhangers van het eerste werden evenwel in niets bemoedigd. Ook in later dagen wisten de Scotisten, de vrijheid van den wil zóó tegen de Thomisten, die Augustinus beweerden te volgen¹⁾, te verdedigen, dat toen Frans I in 1542 de zitting eener algemeene synode voorbereidde, de theologische faculteit te Parijs een artikel stelde, waarin verzekerd werd „dat de mensch een vrijen wil bezit, uit kracht waarvan hij in staat is goed of slecht te handelen en door middel waarvan

1) Dat die Thomisten, ofschoon leerende dat voldoende genade tot behoud aan alle gedoopten langs de gewone kanalen wordt toegevoerd, toch in enkele opzichten nog verder gingen dan Augustinus, blijkt uit hun beweren, dat God den wil beweegt door eene directe impulsie of macht, voortkomende uit zijne Alomtegenwoordigheid.

hij, zelfs al was hij tot doodzonde vervallen, weder met Gods hulp tot een staat van genade kon oprijzen."

Dat de R. kerk over het geheel weinig kon ophebben met het systeem van Hippo's bisschop, valt van zelf in het oog, als wij denken aan hare leer der goede werken, en toen het concilie van Trente bijeen kwam was het zaak zich zoover mogelijk van Luther, die ook de souvereiniteit Gods voorop stelde, te verwijderen, en dat te meer omdat het geliefkoosde dogma der Dominikanen de „praemotio physica" in beginsel met dat van den Hervormer overeenkwam. In den 4^{den} canon werd dus vastgesteld: „Indien iemand beweren zal dat de vrije wil van den mensch, de toestemming gevende aan Gods opwekking en roeping, niet medewerkt in het zich geschikt maken en voorbereiden om de genade der rechtvaardigmaking te erlangen, of dat hij die toestemming niet weigeren kan als hij zulks wilde, maar dat hij, als een zielloos voorwerp niets doet, maar in een lijdelyken toestand blijft — die zij vervloekt."

Zoodanig was de stand van zaken toen in 1552 verschillende tractaten van Michaël Baius, hoogleraar te Leuven, die de geschriften van Augustinus menigmaal doorgelezen had, de aandacht der Cordeliers begonnen te trekken en, op hunne aanklacht, veroordeelde Pius V, hun generaal, 76 stellingen ¹⁾ van welke enkele zoo niet woordelijk dan toch zakelijk

1) Dat de bul „Ex omnibus affectionibus," waarin dit geschiedde (1567), Jansenius tot groote smart was, blijkt uit het tweede deel van zijn Augustinus, waarin hij zich in een drietal hoofdstukken afmartelt om te bewijzen, dat de leeringen van Baius toch niet zoo schadelijk voor de Kerk zijn.

met uitspraken van Augustinus overeenkwamen. Wij noemen slechts n°. 27, „De vrije wil is, zonder de hulp van Gods genade, alleen nut om zonden te bedrijven,” ten einde te doen zien dat het Augustiniaansche systeem hier naar den hartader gestoken werd.

Dat de invloed der Jezuïeten zich ook op dit gebied moest doen gelden, kon wel niet anders en, vielen zij Augustinus ook niet aan, het Semi-pelagianisme had hunne sympathie. Met eene terminologie, welke afweek van die, waarin de Massilienses voorheen te Arausio veroordeeld waren, leerde de Jezuïet Molina in een beroemd traktaat ¹⁾, dat de genade wel noodzakelijk was, maar dat het aan den mensch stond deze genade al dan niet op het beoogde doel, het eeuwig behoud, te doen uitloopen. Op de vereeniging van den wil met de genade berust de rechtvaardiging; zij zijn met elkaar verbonden als twee mannen, die samen een schip voorttrekken. Gevoelde Molina dat hij aldus de absolute praedestinatieleer weersprak, hij zoekt deze laatste te grondvesten op eene zoogenaamde „scientia media” in God, waardoor Hij weet hoe de mensch, uit kracht van zijn vrijen wil, in bepaalde omstandigheden handelen zal, zij het dan ook, dat de mensch, als hij wilde, ook het tegendeel zou kunnen doen. ²⁾ De praedestinatatie is dus niet absoluut, maar God heeft zich daarbij gevoegd naar het gebruik dat de individu

1) De liberi arbitrii cum gratiae donis concordia. Lissabon 1588.

2) Op voetspoor van zijn leermeester Ponseca, den portugeeschen Aristoteles, nam Molina eene drievoudige kennis van God aan. Eene scientia naturalis of simplex, welke betrekking heeft op gebeurtenissen, onmiddelijk door Hem te voorschijn geroepen; eene scientia libera, waardoor Hij onbepaald weet, wat volgens Zijn almachtigen wil geschieden zal, en de scientia media.

maken zal van zijne eigene vermogens. Hief dit congruïsme, dit zich schikken van God om, naar het gebruik dat de mensch van zijn vrijen wil zou maken, hem te determineeren, ook de souvereiniteit van Gods genade op, daar deze afhankelijk was van de onafhankelijke werkzaamheid des menschen, toch beval het zich aan door zijne populariteit en door zijn afwijken van het gevoelen der ketters; maar daar zelfs Jezuïeten er zich tegen verzetten, ontbrandde een felle strijd, welke den paus in 1597 aanleiding gaf de zoogenaamde „Congregatio de auxiliis” te benoemen, welke het geschrift van Molina, door de spaansche Dominikanen „den voorlooper van den Antichrist” genoemd, zouden onderzoeken ¹⁾.

Hadde Jansenius, die de kaart der Kerk kende, en dus huiverig was zijn boek bij zijn leven uit te geven, kunnen vermoeden wat brandraket het worden zou, wij gelooven dat hij, die nog op zijn sterfbed zich zelf en zijn boek met volkomen nederigheid aan het oordeel van den H. Stoel onderwierp, het liever vernietigd had. Pas was het in 't licht verschenen of de Jezuïeten wisten het door de inquisitie te doen veroordeelen (Aug. 1641), niet omdat het dwalingen bevatte, maar omdat het, als een

1) Nadat deze congregatie zich, vooral door de vrees den Hervormden voet te geven, had laten weerhouden het Molinisme te veroordeelen, benoemde de paus eindelijk Franciscus van Sales en du Perron tot haar leden. Wat deze mannen hem aanraadden, is tot heden geheim gebleven, maar in 1607 verklaarde Paul V den arbeid der congregatie voor afgelopen en, zich voorbehoudende hare besluiten te gelegener tijd bekend te maken, beval hij beide partijen in vrede te leven. Bouvier, Etude. p. 13 etc.; Jervis, Hist. I. p. 382 etc.; Voltaire, Siècles. III. p. 154.

vervolg op Baius, onderwerpen ter spraak bracht, waarover de paus geboden had te zwijgen. Zelfs gaf Urbanus VIII het volgende jaar de bul „in Eminentii,” waarbij de Augustinus veroordeeld werd. Omdat in deze bul toespelingen waren op de inquisitie, eene in Frankrijk niet erkende rechtbank, werd zij door den koninklijken raad en de Sorbonne verworpen, maar toch verbood het laatste lichaam den gegradeerden, de daarin veroordeelde stellingen te verdedigen. De later zoo beroemd geworden Antoine Arnauld liet daardoor „de onstuimigheid zijner wel sprekendheid,” zooals Voltaire het uitdrukt, niet be teugelen, en toen zekere Dr. Habert, prediker in Nôtre Dame, op het boek aanviel, verdedigde hij Jansenius in een tweetal Apologieën. Minder nog hierdoor dan wel door zijn beroemde verhandeling: „De la Fréquente Communion” (Aug. 1643), waarin hij de casuïstiek der Jezuieten in al hare naaktheid ten toon stelde, verschafte hij het Jansenisme tal van machtige beschermers ¹⁾).

Welke toekomst het Jansenisme in Frankrijk zou gehad hebben, indien het als zuiver godsdienstig element had kunnen doorwerken valt niet te gissen, want ook nu kwam weder de politiek in 't spel en wel onder den naam van *de Fronde*.

Gedurende de minderjarigheid van Lodewijk XIV had de regentes Anna van Oostenrijk alle macht in handen gelegd van den italiaanschen kardinaal Mazarin, en daar deze de anti-theologische politiek

1) B. Glasius, Godgeleerd Nederland. 's Hertogenbosch. '53. II. blz. 106 en v.; Racine, Abrégé de l'histoire de Port-Royal. Oeuvres compl. Paris '59. II. p. 35; Jervis, Hist. I. p. 386.

van zijn voorganger Richelieu voortzette, was er voortdurend krijg met Spanje en den keizer. Dit verslond groote schatten, en toen in 1646 en 47 de schatkist al wederom ledig was, wist zekere Emeri mede een Italiaan, op allerlei manier geld te slaan tot groote ontevredenheid van het parlement en het volk van Parijs. De opstand der Fronde, het laatste verzet tegen het werk door Richelieu tot stand gebracht, was van dit alles het gevolg, en moge de groote Condé dien ook „la guerre des pots de chambres” genoemd hebben, waardig om alleen in burlesque verzen bezongen te worden, na het barricaden-oproer te Parijs (Aug. 1648), moest het hof de hoofdstad ontvluchten. „Dame Anne,” gelijk de koningin-weduwe genoemd werd, sliep met hare kinderen te St. Germain op stroo; de juweelen der kroon moesten verpand om in het noodigste te voorzien; eene kleindochter van Hendrik den Groote moest dagen lang het bed houden, omdat zij geen brandstof bekomen kon; en al kon de koninklijke familie ook spoedig naar Parijs terug keeren, onder afwisselende kansen duurde de burgeroorlog tot 1653 voort en bracht het land groot nadeel toe ¹⁾.

Mazarin, die door de woelingen der Frondeurs de wisselvalligheid der fortuna in ruime mate ondervond, schreef ze voor een groot deel mede aan de Jansenisten toe; eene meening waarin de Jezuïeten niet nalieten hem te versterken. Aan het hoofd der Frondeurs stond zijn doodvijand, de latere kardinaal de Retz, even als hij een vreemdeling, maar die met Arnauld op goeden voet stond, en die, als coadjutor

1) Voltaire, Siècles. I. p. 44, 54 etc.; 60, 75.

van zijn door ouderdom ongeschikten oom, den aartsbisschop van Parijs, zooveel doenlijk de Jansenisten begunstigde, die daarvoor zijn schandelijk leven trachtten te vergoelijken en zijne politiek prezen. Toen later de Retz in de gevangenis zat, waren er in Port-Royal, die kweekplaats van 't Jansenisme, gebeden voor zijne verlossing opgezonden; toen hij, nóg later, uit Rome gevluht, aan nijpende armoede ter prooi was, hadden de nonnen van Port-Royal hem geld gezonden. Zelfs beweerde men, dat hij in Port-Royal verborgen werd, en dat allerlei lieden, bij 't hof en Mazarin in ongenade gevallen, zich daarheen begaven, om er met open armen ontvangen en met liefelijke reden vertroost te worden ¹⁾.

Noch het hof noch de eerste minister hadden dus veel met de Jansenisten op, en toen kort na den opstand der Frondeurs ook de twist met hèn uitbrak, hadden zij al aanstonds de regeering tegen zich, al kwam het den minister ook niet te onpas, dat een groot deel van 't beschaafd publiek zich verdiepende in allerlei metaphysische speculatiën, eene pooze ophield de regeering op de vingeren te zien.

Op den eersten Juli 1649 had het Nicolaas Cornet, syndicus van de theologische faculteit te Parijs, goedgedocht de doctoren saam te roepen in de aula van de Sorbonne, en hen te raadplegen omtrent een moeilijk geval. Enkele baccalaurei, wier te verdedigen stellingen hij had na te zien, waren begonnen voor de nieuwe leeringen partij te trekken. Niet hard willende zijn, had hij vele stellingen maar in dier voege gewij-

1) Racine, Port-Royal. p. 60, 73; Jervis, Hist. I. p. 400; Voltaire, Siècles. I. p. 49.

zigt, dat ze niet al te heterodox klonken, doch een der jongelieden had goedgevonden, zijne aangebrachte wijzigingen eenvoudig voor kennisgeving aan te nemen, en naar de oorspronkelijke redactie laten drukken. Ten einde zulke ongeregeldheden voor het vervolg te keeren, wenschte de heer Cornet enkele stellingen, waarin hij getracht had saam te vatten wat hij nu en dan had moeten afkeuren, aan het oordeel der doctoren te onderwerpen. Weinig vermoedde de syndicus, dat de volgende vijf stellingen, welke hij ter beoordeeling gaf, zulk eene groote beroering in de Kerk zouden te weeg brengen.

1. Sommige geboden van God kunnen door vrome menschen, hoe gaarne zij ook willen, en welke pogingen zij ook aanwenden, niet gehoorzaamd worden, omdat de kracht welke zij hebben, ontoereikend is, en hun de genade, uit kracht waarvan zij ze zouden kunnen volbrengen, ontbreekt.

2. In den staat der gevallen natuur biedt men nooit weerstand aan de goddelijke genade.

3. Om in den staat der gevallen natuur verdienstelijke werken te doen is het niet noodig dat de mensch vrij zij van noodzakelijkheid, maar het is voldoende dat hij vrij zij van dwang.

4. De Semi-pelagianen laten de noodzakelijkheid der voorkóemde genade voor elke afzonderlijke daad toe, zelfs voor den aanvang van het gelooven; maar zij zijn kettersch voor zoover zij stellen dat die genade zoodanig is dat de wil van den mensch haar kan weérstaan of gehoorzamen.

5. Het is een Semi-pelagiaansche dwaling te stellen dat Jezus Christus gestorven is, of zijn bloed vergoten heeft, voor alle menschen.

Copieën van deze bul werden, met brieven aan den koning, de regentes en Mazarin, naar Frankrijk gezonden en daar de paus zich nog al gevoelig be-toond had, over het gevangen zetten van den kar-dinaal de Retz, was diens ambtgenoot Mazarin zeer genegen hem genoeg te doen, en aan zijn afkeer van de Jansenisten vierde hij dus den vrijen teugel. De bul tegen Baïus had tegenstand gevonden, maar die tegen de vijf stellingen van diens leerling, werd reeds den 4^{den} Juli door den koning goedgekeurd en ter afkondiging aanbevolen. Door dertien bisschop-pen, die schenen vergeten te zijn dat, naar de grond-stellingen der Gallicaansche kerk, eene beslissing van den paus niets beteekende, wanneer hij haar niet nam als hoofd van een concilie, werd een dankadres naar Rome gezonden; de Sorbonne en de provinciale academiën registreerden de bul; de meeste kloosters namen haar aan, en zelfs de hoogeschool te Leuven, de bakermat van het Jansenisme, die buiten franschen invloed stond, keurde haar zonder aarzelen goed ¹⁾.

De vrede scheen der kerk hergeven te zijn — en toch, er was meer Jansenisme dan ooit, ja de strijd nam een andere wending.

In de bul nl. stond niet uitdrukkelijk te lezen dat de vijf stellingen met zoovele woorden in den Au-gustinus van den yperschen bisschop te lezen ston-den, maar naar de meening van den paus en de congregatie gaven zij toch de denkbeelden weder, welke in dat boek te vinden waren. Nu kenden de Jan-senisten den paus wel het *recht* toe de vijf stellin-

1) Bouvier, Etude. p. 17 etc.; Glasius, t. a. p. II. blz. 167; Jervis, Hist. I. p. 401 etc.; Voltaire, Siècles I. p. 48. III. p. 157 etc.

gen te veroordeelen, ja zij deden zulks met hem, maar over het *feit* of genoemde stellingen in het bedoelde boek te vinden waren, daarover meenden zij hun eigen meening te mogen hebben.

In dien geest schreef Arnauld dan ook een drietal brochures, waarin hij verklaarde den Augustinus van Jansenius nauwkeurig gelezen te hebben, maar aangezien hij daarin de stellingen, welke ook hij, al stonden ze er in te lezen, veroordeelen zou, niet gevonden had, meende hij dat de bul den bisschop van Yperen zoo min als den bisschop van Hippo veroordeelde.

Terecht begrepen de fransche bisschoppen dat zulk eene wijze van handelen op R. katholiek standpunt niet te pas kwam. Aan te nemen dat de paus wel bevoegd was een of andere leer als kettersch te veroordeelen, maar hem het recht te ontzeggen tot de verzekering: die leer is in dit of dat werk te vinden, was zich plaatsen op het protestantsche standpunt van vrij onderzoek. Zij brachten dus op den 25sten Maart 1654 een rapport uit, waarin ze beweerden dat de stellingen wél in den Augustinus te vinden waren; dat ze veroordeeld waren als door Jansenius geleerd; dat Jansenius het niet met Augustinus eens was, en dat alleen een man als Baius, die dan ook door den paus veroordeeld was, Augustinus zóó had uitgelegd dat de ypersche bisschop geacht kon worden met hem overeen te komen enz. Van dit verslag werd naar Rome bericht gezonden en de paus was zoo verrukt over de erkenning zijner onbepaalde onfeilbaarheid door de fransche bisschoppen, dat hij den brief in verrukking kustte, bewerende dat hij gedurende zijn geheele pontificaat niets ontvangen had

dat hem aangenamer was. Reeds op het einde van September gaf hij eene Brève, waarin hij verklaarde dat de stellingen in den Augustinus te vinden waren en dat ze, als behelzende de leer van Jansenius, moesten veroordeeld worden.

Mazarin niet kunnende wachten tot de jaarlijksche vergadering van den clerus gehouden zou worden, riep den 10^{den} Mei 1655 vijftien geestelijken in het Louvre samen, en toen de Brève geopend was, wist hij hen te belezen tot iets wat paus noch concilie ooit had durven ondernemen, en waardoor tal van nauwgezette gewetens gekwetst werden. Zijn heilloos plan werd opgevolgd en, zoo wel de bul als dit pauselijk schrijven zou door alle geestelijken en leeraren der universiteit onderteekend worden, en wel met een formule aldus eindigende: „Ik veroordeel met hart en mond de leer der vijf stellingen, vervat in het boek van Corn. Jansenius, welke leer niet die van Augustinus is, welke Jansenius verkeerd heeft uitgelegd” 1).

Zoo hadden dan de Jezuiten het middel in de hand, om alle aanhangers van Jansenius als ketters te brandmerken, en hun aanval werd het eerst gericht tegen Port-Royal. Dit klooster, in 1204 in eene vallei bij Chevreuse gebouwd, was in den aanvang der 17de eeuw uit zijn staat van diep verval opgericht door Marie Angélique Arnauld. Weldra werd het nederig verblijf te klein, en daar het ook uit een hygiënisch oogpunt veel te wenschen overliet, verhuisde Angélique in 1626 met 84 nonnen naar

1) Jervis, Hist. I. p. 417 etc.; Bouvier, Etude. p. 19 etc.; Racine, Port-Royal. p. 49; Voltaire, Siècles. III. p. 160.

een huis in de voorstad St. Jacques te Parijs, terwijl om Port-Royal-des-Champs, aan de zorg van een kapelaan toevertrouwd, van tijd tot tijd landhuizen verrezen, waarin tal van beroemde mannen zich voor korter of langer tijd vestigden om, aan het gewoel der wereld onttrokken, zich in allerlei studiën te verdiepen. In die vallei woonden de beroemde „Solitaires,” wier blinkende rij door den advocaat Lemaitre, volgens Quinet „le plus grand orateur du temps” geopend werd, en die niet slechts een tegenwicht waren voor de steeds toeneemende macht der Jezuieten, maar die ook in naam van het christelijk geweten beslist weigerden, de knie te buigen voor 't gouden beeld van het staatsalvermogen, dat Lodewijk XIV, als een andere Nebukadnezar, oprichtte.

Ten jare 1655 stond Port-Royal op het hoogste punt van zijn luister. Met een honderdtal nonnen, grootendeels aan de eerste familiën verwant, had de abdis Angélique het stille verblijf weder betrokken, en de denkbeelden van Franciscus van Sales die, hoe gehecht ook aan den H. Stoel, toch in de dualiteit: God en mensch, meende te moeten berusten, leefden er steeds voort.

In 1636 werd de beroemde abt van St. Cyran als directeur aan Port-Royal verbonden en wanneer wij nu, met voorbijgang van anderen, nog de namen noemen van Singlin en de Sacy, van Tillemont en Ant. Arnauld, als geleerden beroemd; van Nicole, zóó elegant van stijl, dat men later Bourdaloue bij hem vergeleek; van d'Andilly en den hertog van Luynes, door rijkdom en maatschappelijke positie in aanzien, en „last not least”, dien van Blaise Pascal, die zich nog

pas met twee zijner vrienden, den hertog de Roanez en den beroemden rechtsgeleerde Domat, bij de Solitaires had aangesloten (1654), dan kunnen we ons denken dat mannen, die de souvereiniteit Gods zóó voorop plaatsten, dat de glans van het almachtige Rome er door verdonkerd werd, geen genade konden vinden in de oogen van hen, die meenden dat de Kerk „geen enkele deugd erkennen kan, als zij gescheiden is van de onderwerping” ¹⁾.

Toen een priester in Parijs de absolutie weigerde aan zeker edelman, op grond dat deze zijne kleindochter te Port-Royal op school liet, brak de oorlog uit. Arnauld gaf in Februari 1655 een anoniemen brief in 't licht, waarin hij beweerde, dat slechts hun de genademiddelen der Kerk mochten geweigerd worden, die aan ketterij schuldig stonden, maar dat hiervan geen sprake kon zijn, dewijl de vrienden van Port-Royal, aan Augustinus zich houdende, bereid waren de vijf stellingen af te zweren, zelfs al vonden zij die, wat het geval niet was, in de geschriften van Jansenius. De Molinisten, blijde dat zij Arnauld tot spreken genoopt hadden, wezen er in allerlei geschriften op dat èn de fransche geestelijkheid èn de paus verklaard hadden dat de leer van Jansenius in de vijf stellingen was uitgedrukt en dat de vrienden van Port-Royal het zich moesten laten welgevalven met wantrouwen te worden aangezien, zoolang zij dit niet erkenden. Hierop gaf Arnauld een tweeden, thans onderteekenden brief, waarin hij de verhouding der Jansenisten tot de bul „Cum occasione” zoo open en rond verdedigde dat zijne vijanden er twee stellingen uit trokken en deze

1) Maistre, Egl. Gallic. p. 35.

den 4^{den} Nov. aan het oordeel der Sorbonne onderwierpen. De eerste zag op zijne ontkenning dat de vijf stellingen in Jansenius zouden te vinden zijn, terwijl de tweede zijne verzekering betrof „dat de vaderen ons Petrus voorstellen als een rechtvaardige, wien de genade, zonder welke wij niets vermogen, ontbrak.” De eerste stelling werd die van het *feit*, de tweede die van het *recht* of van de *leer* genoemd, en dat Arnauld zijn tweeden brief aan het oordeel van den H. Stoel onderwōrpen had werd niet in acht genomen want: de Sorbonne moest de zaak behandelen. Deze benoemde dan ook eene commissie van zes hem vijandige doctoren om verslag uit te brengen; liet 43 in plaats van 8 bedelmonniken tot de stemming toe; bepaalde den discussie-tijd op een half uur voor elken spreker, iets dat in der tijd te Trente, als te belemmerend, werd afgekeurd; en zulke onstuimige debatten werden gevoerd dat de regeering een kanselier moest zenden om de orde te handhaven. Na 18 zittingen werd Arnauld (14 Jan. 1656) op het punt van „het feit” in ’t ongelijk gesteld, en na veertien dagen kreeg hij evenveel tijd tot herroepen in de zaak van „het recht,” op straffe van geschrapt te worden van de lijst der doctoren. Hij herriep niet en zijn naam werd dus uitgewischt, maar 60 doctoren wenschten met hem in die eer te deelen, daar zij niet langer behooren wilden tot eene faculteit, waarin het, naar Pascals woord, gemakkelijker was: „de trouver des moines que des raisons” 1).

Dat de Jezuiten zooveel mogelijk winste zochten

1) Jervis, Hist. I. p. 421 etc.; Racine, P. Royal. p. 51, 52; Voltaire, Siècles. III. p. 158, 159.

te doen met de overwinning, bleek spoedig, want er verscheen een koninklijke ordonnantie, bij welke het den nonnen van Port-Royal verboden werd nieuwe novices aan te nemen; de heeren Solitaires werden verdreven en hunne scholen gesloten; ja wie weet wat er nog meer zou gebeurd zijn, indien de publieke opinie niet spoedig ten gunste van Port-Royal had partij gekozen.

De man die dat wonder wrocht was Pascal. Terwijl de kwestie over Arnould nog hangende was, gaf hij, onder den naam van Louis Montalte, (23 Jan. 1656) de eerste zijner „Lettres écrites à un provincial par un de ses amis,” en in den loop van een jaar deed hij daarop nog 17 brieven volgen. De leer der Jezuïeten dat er eene genade zou bestaan, die wel op het adjectief „voldoende” kon aanspraak maken, maar met dat al onmachtig was den wil derwijze tot beoefening van het goede te buigen, dat het behoud des zondaars er het gevolg van was, werd dermate bespottelijk gemaakt dat het beschaafde publiek zich niet onthouden kon te glimlachen over „une grâce suffisante qui ne suffit pas.” Werd verder de casuïstiek der Jezuïeten in al haar naaktheid ten toon gesteld, in den laatsten brief, naar men verzekert 13 maal overgewerkt, werd be-toogd dat de paus en de Kerk slechts onfeilbaar waren in kwestieën van *recht* of van geloofsstellingen, maar niet in die van het *feit*, zoodat de Jansenisten vrij bleven, al dan niet aan te nemen, dat de vijf stellingen in Jansenius te vinden waren ¹⁾.

1) In zijn 17^{den} brief erkent Pascal, dat de vijf stellingen kettersch waren, doch later kwam hij tot de overtuiging, dat de paus in zijne

Onmogelijk is het den indruk te beschrijven, dien de „Lettres Provinciales” van Louis Montalte alom maakten. Duizenden, die tot heden den strijd tusschen Jezuieten en Jansenisten als een twist tusschen theologen hadden beschouwd, zagen nu dat het „tua res agitur” hierop ten volle toepasselijk was, en op nieuw werden de Jezuieten als bedervers der zedenleer beschouwd. Toen er nog bijkwam dat een elfjarig kind, te Port-Royal op school, door aanraking met een doorn uit de kroon van Christus van eene oogontsteking zou genezen zijn, en mannen van wetenschap en naam dit bevestigden, kwam Port-Royal zoo in de gunst des volks, dat de regeering, trots de „Rabat-joie der Jansenisten,” van 's konings biechtvader Annat, waarin deze het wonder bestreed, het raadzaam achtte haar jongste besluit terug te nemen. De Solitaires keerden naar Port Royal terug, en weldra waren de scholen weder in vollen bloei ¹⁾).

Dewijl de Jezuieten die, naar Voltaires getuigenis, geen enkelen goeden auteur bezaten, onmachtig waren den smaad uit te wisschen, waarmede „le livre le mieux écrit qui eut encore paru en France” hen overdekte, wierpen zij zich met des te meer ijver op de kwestie van *recht* en *feit* ²⁾, en daar de geestelijkheid zeer

bul wel degelijk de leer van Paulus, Augustinus en Jansenius veroordeeld had. Zijne zuster was, zoo men beweert, reeds vroeger van die meening, en daar zij zich later liet overhalen, een stuk te teekenen, waarin de stellingen als kettersch veroordeeld werden, had zij daarover zooveel wroeging, dat zij binnen enkele maanden van hartzeer stierf (4 Oct. 1664).

1) Jervis, Hist. I. p. 428 etc.; Racine, P. Royal. p. 62 etc. 122; Bouvier, Etude. p. 20 etc.

2) Toen de Jezuieten in later dagen op de kust van Malabar din-

goed begreep dat, door deze onderscheiding toe te laten, de eenheid der Kerk groot gevaar liep, werd in 1656 door de synode aan den beroemden canonicus de Marca opgedragen eene formule op te stellen, voortaan door alle geestelijken te onderteekenen. Het door de vergadering goedgekeurde ontwerp werd naar Rome gezonden en in zijne bul, „Ad Sacram,” van 16 October, herhaalde de paus niet alleen de verzekering dat de vijf stellingen in Jansenius te vinden waren, maar ook, dat zij veroordeeld waren in den zin waarin Jansenius ze bedoeld had, zoodat het voortaan moeilijk ging te beweren, dat Jansenius, omdat hij het met Augustinus eens was, in het geheel niet veroordeeld was. De onderteekening-formule, waarbij men verklaarde: met hart en mond de vijf stellingen van Jansenius te veroordeelen, omdat zij niet waren de leer van Augustinus, maar een verkeerde opvatting daarvan, maakte den toestand hoe langer zoo meer onhoudbaar voor de Jansenisten, te meer daar het appél comme d’abus in deze zaak reeds vooruit door den koning verboden was. Zij stonden dus voor de keus: of in beslist verzet tegen den H. Stoel te komen, of iets te verklaren waar hun geweten tegen opkwam.

In dezen uitersten nood schreef Arnauld een openlijken brief aan den heer Pavillon, bisschop van Alet, waarin hij vroeg: of iemand, van de orthodoxie van Jansenius overtuigd, van meening ver-

gen deden, waarover de paus hen meende te moeten bestraffen, stoorden zij zich in niets aan diens Brèves, bewerende dat de paus niet goed was ingelicht. Ook zij maakten dus onderscheid tusschen *recht* en *feit*. De Pressensé, Lib. Relig. p. 36.

anderen moet, omdat de paus en de geestelijkheid er anders over denken; of hij, dat niet kunnende, de formule onderteekenen kan; eindelijk, of het oorbaar is een eerbiedig stilzwijgen omtrent de bul „Ad Sacram” in acht te nemen, in aanmerking nemende dat de paus verkeerd kan zijn ingelicht omtrent het feit dat Jansenius zulke dwalingen zou geleerd hebben? ¹⁾

Op de laatste vraag had Arnauld zelf reeds bevestigend geantwoord, maar tot zijn schrik gaf de bisschop van Alet ook op de eerste twee zulk een antwoord, want het gezag van den H. Stoel bracht elk afwijkend gevoelen tot zwijgen en de kwestieën van recht en feit waren zoo nauw met elkander verbonden, dat het niet raadzaam was ze te scheiden.

Bij zulk een onbepaalde erkenning der pauselijke onfeilbaarheid kon Arnauld zich niet neerleggen, en in een tweeden brief wees hij er op, dat de onderwerping, aan de uitspraken van den H. Stoel verschuldigd, toch beperkt werd door de eischen der rede, welke God ons gegeven had om ons bij alle onderzoek voor te lichten. Voor hem stond het feit vast, dat de vijf stellingen niet in Jansenius te vinden waren, en dus kon hij op dit punt niets toegeven; het eenige wat hij kon doen was — er over zwijgen ²⁾.

Hierop begon de bisschop van Alet na te denken;

1) Wat die „silence respectueuse” aangaat, deze was, blijkens Art. 25 eener aan den koning gerichte memorie van de Marca, geoorloofd, zoolang de pauselijke decreten niet door de (Gallicaansche) Kerk waren aangenomen. Jung, La France. p. 140.

2) Jervis, Hist. I. p. 445 etc.

ook hij kwam tot de slotsom dat, waar het op een of ander feit aankwam, de paus op onfeilbaarheid geen aanspraak mocht maken en — scheidde zich af van eene Kerk, die voor de onfeilbaarheid van haar hoofd geen grenzen kende? Neen, even als Arnauld en duizend anderen bleef hij in de Kerk, om voortaan mede te gaan beweren: de Kerk heeft een hoofd dat wel onfeilbaar is, wanneer moet worden uitgemaakt of het een of ander dogma kettersch is, maar dat aan dwaling onderhevig is als het beweert: dat dogma wordt door diën schrijver, in dat werk geleerd. Zoo heeft de ketterij vrij spel en zelfs al haalt Z. Heiligheid woordelijk aan uit een of ander werk, om dat geciteerde daarna als kettersch te brandmerken, dan komt de auteur of zijn vrienden en zeggen: Zijne Onfeilbaarheid heeft den zin en de beteekenis mijner woorden niet goed begrepen. De pauselijke banvloeken zullen dus ten slotte gaan berusten op — een misverstand. Zeker, wij mogen reden hebben het te betreuren, dat de kampioenen voor de onfeilbaarheid de zaken tot het uiterste dreven; maar dat zij mannen, die Luther en Calvijn veroordeelden, omdat deze „vrij onderzoek” in hunne banier schreven, het recht betwistten om in eene kerk met een onfeilbaren paus van de rechten der rede, zelfs van de rechten der door den H. Geest verlichte rede, te gaan spreken; daarin hadden zij o. i. volkomen gelijk.

In de diocese van Parijs zocht men de onderteenings-formule in zoover te wijzigen, dat er tusschen recht en feit eenig onderscheid te maken zou zijn, doch de paus sneed aan deze welmeenende grootvicarissen den pas af, door 31 October 1660 te eischen, dat men de formule „pure et simple” onder-

teekenen zou. De koning, die den 13^{den} December daaraanvolgende verklaarde, dat het hem eene gewetenszaak was de Jansenisten uit te roeien, zond, door de Jezuiten opgehitst, in April 1661 twee honderd soldaten naar Port-Royal. De scholen werden gesloten; novices, postulanten en gasten weggevoerd; de Sacy in de Bastille gezet, en Singlin, de biechtvader, op de vlucht gedreven. De aan zichzelf overgelaten nonnen werden genoodzaakt de eenigszins verzachte formule uit de diocese Parijs te teekenen, en zulk een weerzin wekte dit bij enkelen, vooral in Port-Royal-des-Champs dat niet alleen Pascals zuster, maar ook Angélique Arnauld, zij die zoo vaak placht te zeggen: „al wat niet eeuwig is maakt mij niet bang” deze daad van schuldige toegevendheid met den dood heeft geboet (6 Aug. 1661). Toch waren de Jezuiten niet te vreden; ook de nonnen moesten „pure et simple” onderteekenen, al beriepen zij er zich op, dat zij, geen latijn verstaande, niet konden beoordeelen of de vijf stellingen in den Augustinus van Jansenius te vinden waren of niet.

De nonnen kregen, door herhaalde vacature van den aartsbisschoppelijken zetel van Parijs, waaronder de beide Port-Royals behoorden, een weinig tijd tot bedenken, en nu richtten enkele geachte bisschoppen, onder leiding van dien van Alet, ernstige brieven tot den koning en den paus, waarin zij betoogden dat de vergadering van den clerus geen recht had der Kerk een nieuw geloofsartikel op te leggen, en nog wel zulk een, dat geen betrekking had op eenige door God geopenbaarde waarheid, maar alleen op een bloot historisch feit.

Dat de koning deze vier bisschoppen niet tot rede

bracht ¹⁾, had denkelijk zijn grond in de instemming, door 19 bisschoppen hun betoond, maar toch ook in politieke verwickelingen. Ten gevolge eener beleediging, den franschen gezant te Rome aangedaan, voor welke de paus, om zijn lijfwacht te ontzien, geen voldoening wilde geven, werd tot een veldtocht besloten, en natuurlijk minder sterk geijverd, om binnenslands de onfeilbaarheid van den paus te doen erkennen; maar toen de 40 voet hooge schandzuil voor de corsikaansche garde eenmaal te Rome was opgericht, braken ook de met de Jansenisten aangeknoopte onderhandelingen af, en 4 Febr. 1644 ²⁾ werd des konings voornemen openbaar, om uit kracht van een parlamentsbesluit alle geestelijken te nopen de formule te teekenen, en allen onschadelijk te maken, die voornemens waren „de favoriser l'opiniâtreté des gens qu'on appelle Jansénistes.” Werkelijk begaf Z. M. zich den 15^{den} April in persoon naar het genoemde staatslichaam om een decreet te doen registreren waarbij aan alle, seculiere zoowel als reguliere, geestelijken bevolen werd binnen eene maand te teekenen, op straffe van afzetting. Ook zou voortaan niemand tot eenig geestelijk ambt worden toegelaten voordat hij „pure et simple” geteekend had.

Voor Port-Royal scheen thans geen uitkomst meer mogelijk, ten zij het de reddingsboei wilde grijpen welke de nieuwe aartsbisschop van Parijs, de heer Peréfixe, het toewierp. Deze toch maakte onder-

1) De Marca had hem in de straks vermelde Artt. (29, 30) immers gezegd, dat de Vergad. van den Clerus wel macht had raad te geven, maar dat alleen den koning „le droit de contrainte” toekwam.

2) Daags te voren kon de minister le Tellier den marsch van het leger stuiten.

scheid tusschen goddelijk en tusschen menschelijk of geestelijk gezag, en het feit dat de vijf stellingen in Jansenius te vinden waren, had men niet volgens het eerste maar volgens het tweede aan te nemen. De theorie der Jezuiten dat men met hetzelfde geloof zich te buigen had voor alle uitspraken van den H. Stoel, werd hierdoor weersproken; en daar de Jansenisten meermalen verklaard hadden dat zij de formule wilden teekenen uit canonieke gehoorzaamheid, dus uit kracht van menschelijk gezag, hoopten velen dat de olijftak des vredes nu gevonden was. Het tegendeel bleek, en talrijke geschriften zagen het licht, waarin werd aangetoond dat Kerk noch paus onfeilbaar waren in zaken die met de geopenbaarde waarheid niets hadden uit te staan, zoodat men niet gehouden kon zijn historische feiten op eenig, 't zij dan menschelijk of goddelijk, gezag aan te nemen. Verder bleek dat de aartsbisschop kon noch wilde uitleggen wat hij onder menschelijk gezag verstond, en de Port-Royalisten, terecht meenende dat men tegenover God en zijn geweten niet achter dubbelzinnigheden mocht gaan schuilen, weigerden de onderteekening.

Den 9^{den} Juni 1664 bracht de aartsbisschop zijn eerste bezoek aan de weerspannige nonnen van Port-Royal te Parijs en, na haar aanbevolen te hebben om ten aanzien van 't feit uit kracht van „menschelijk” gezag te teekenen, gaf hij eene maand tijd tot beraad en daarenboven twee biechtvaders. Den 21sten Augustus kwam hij weder en, vernemende dat de „zusters” gaarne wilden teekenen ten aanzien van het recht, maar ten opzichte van het feit niet verder konden komen dan „la silence respectueuse” werd de man, die er zich een punt van eer uit gemaakt had, vrouwen te

doen bukken welke hij „rein als engelen, maar trotsch als duivels” noemde, boos; hij wierp haar enkele phrasen naar 't hoofd, welke met de episcopale waardigheid niet bijzonder strookten, verbood haar het gebruik der sacramenten, en verliet met het woord: „onthoudt uw dag” het klooster.

Vergezeld van het hoofd der politie, verscheidene commissarissen en 200 soldaten, verschijnt hij acht dagen later op nieuw, trekt met de helft der bende naar de kapittelzaal, waar intusschen de weenende vrouwschaar vergaderd is en, na haar haar ongelooft verweeten te hebben, leest hij de namen op van twaalf nonnen, waaronder ook dien van de 73jarige abdis Agnès de St. Paul, nog onlangs door drie aanvallen van beroerte verzwakt, en beveelt haar op staanden voet het klooster te verlaten en plaats te nemen in de buiten wachtende rijtuigen, welke haar naar andere kloosters zullen brengen. Aan een zestal zusters der Visitatie die, dank zij het onderwijs der Jezuiten, geheel vergeten hadden wat nauwe band er voorheen tusschen Mevrouw Chantal, stichtster harer orde, en Angélique van Port-Royal bestaan had, werd het bestuur toevertrouwd; en toen dit deze wat moeilijk viel, werden er nog zes nonnen uit het klooster verwijderd en aan allen de genademiddelen onthouden, totdat zij zouden erkennen: dat zekere vijf stellingen te vinden waren in zeker boek dat zij nooit hadden kunnen lezen, en dat de aartsbisschop zelf misschien nimmer gelezen had. Een *appel comme d'abus* door de overgeblevenen bij't parlement ingediend richtte niets uit, want 10 Oct. schreef le Tellier een eenigszins boertigen brief aan den president du Harlai, dezen, na eenige spotternij over den eleganten stijl „de ces bon-

nes filles", te kennen gevende, dat dit appél getrokken werd voor den Raad van State, m. a. w. dat het als scheurpapier zou behandeld worden.

Hoewel men in Port-Royal-des-Champs ééne lijn met de zusters in de stad getrokken had bleef het daar vrij rustig, wellicht omdat de abdis eene nicht van den kardinaal de Retz was; maar lang duurde het niet of ook zij werden van de genademiddelen en van het stemrecht bij verkiezingen beroofd.

Op haar protest achtte de aartsbisschop 't maar best niet te antwoorden, doch, door brief op brief gedwongen, schreef hij eindelijk, reden van zijn handelwijs te zullen geven als de zaken te Parijs hem tijd geven zouden. Deze schenen dat nimmer te doen en daar zelfs de welsprekendheid van een Bossuet, toen nog aartsdiaken van Metz, afstuitte op de gewetensnauwgezetheid der nonnen, bleven zij geëxcommuniceerd ¹⁾.

Terwijl dit alles in het hoofdkwartier der Jansenisten voorviel, maakte de onderteekening der formule in Frankrijk weinig voortgang. De wakkere bisschop van Alet verbood haar niet alleen in zijne diocese, maar strafte ook enkele geestelijken, die bij den magistraat geteekend hadden. Kwam het parlement hier tegen op, de tegenstanders beweerden stoutweg dat de paus die onderteekening niet eischte, er in zijn brief geen melding van gemaakt had, haar zelfs afkeurde. Dit ging te ver, en de regeering schreef naar Rome, met verzoek eene formule op te geven en de onderteekening daarvan door de

1) Jung, *La France*, p. 150 etc., 186 etc.; Racine, *P. Royal*. p. 95 etc.; Jervis, *Hist. I.* p. 452 etc.

fransche geestelijkheid, te gelasten. Reeds den 15^{den} Februari 1665 zond de paus eene bul, welke eene formule bevatte, bijna gelijkloidend met de in gebruik zijnde, terwijl den geestelijken, onder bedreiging met de canonieke tucht, gelast werd haar binnen drie maanden te teekenen. Ook thans bleken nog uitvluchten mogelijk, want enkele prelaten eischten in hunne mandementen eene toestemming „purement et simplement”, van recht en feit zwiigende; anderen legden den nadruk op goddelijk geloof ten aanzien van het recht, en uitwendigen eerbied voor 't feit. De aartsbischop van Parijs, die zijn bekomst scheen te hebben van „geloof op menschelijk gezag,” gebruikte den term „acquiescence sincère” waarbij de ultramontanen aan „geloof op goddelijk gezag”, de Jansenisten aan wat ze best achten konden denken.

Wie zich ook achter dubbelzinnigheden zocht te verschuilen, niet de bisschop van Alet, want in zijn mandement gaf hij open en rond te kennen, hoe hij over de onfeilbaarheid dacht. Wat de Kerk getuigde aangaande geopenbaarde waarheden, moest met volkomen onderwerping aangenomen worden, maar geen onfeilbaar rechter was door God aangesteld om uit te maken of deze of gene stelling in een of ander boek is te vinden. Zegt de Kerk omtrent dit laatste haar meening, geloof mag zij niet eischen, al is het ook betamelijk dat hare leden zulke uitspraken met eerbied behandelen. Zijne drie bondgenooten trokken met hem ééne lijn, en de vraag rees: hoe hen tot hun plicht te brengen? Natuurlijk wilde de paus „jure suo” handelen, doch de minister le Tellier deed hem opmerken, dat men aldus het geheele episcopaat in opstand zou brengen, daar

volgens de rechten der Gallicaansche kerk de zaak behandeld moest worden door den metropolitaan en de bisschoppen der provincie, waartoe Alet behoorde. Werd de minister door dat tusschentreden ook verdacht een crypto-Jansenist te zijn, het gevolg er van was toch dat een middelweg werd ingeslagen. De paus zou eene Commissie van negen prelaten benoemen, en de regeering die dit toeliet, schreef desniettemin aan de bisschoppen in Languedoc, die klaagden over het op den index plaatsen van de mandementen der vier bisschoppen, dat zij tegenover Rome de rechten en vrijheden der Gallicaansche kerk zou handhaven.

Voor welk lot de heer Pavillon en zijne bondgenooten bewaard zijn gebleven weten we niet, want de dood van Alexander VII gaf aan zijn opvolger Clemens IX gelegenheid clementie te toonen. In de prinses van Conti en in de hertogin de Longueville, tijdens de Fronde zóó machtig om legerhoofden tegen de regeering in 't harnas te jagen, dat een hunner van de laatste zong:

„Pour mériter son coeur, pour plaire à ses beaux yeux,
J'ai fait la guerre aux rois: je l'aurais faite aux Dieux”,

hadden de Jansenisten twee machtige beschermsters gewonnen.

De dames wisten de ministers le Tellier en de Lionne te winnen om den koning zulk een donker tafereel te schetsen van het schisma, dat der Kerk dreigde, indien de zaak der vier bisschoppen tot het uiterste gedreven werd, dat Z. M. er eindelijk in toestemde dat de aartsbisschop van Sens en de bisschop van Chalons als bemiddelaars zouden optreden. De

paus ontving mede een brief van negentien bisschoppen, waarin werd opgemerkt dat de heer Pavillon c. s. voor zijn oordeel aangaande de niet-geopenbaarde waarheid zich beroepen konden op mannen als Baronijs, Bellarminus e. a.; dat vele fransche bisschoppen het met hen hielden en dat het tot roem zijner regeering zou strekken, indien hij den vrede in de Kerk herstelde. Ook de koning ontving een schrijven, doch dewijl hierin voorkwam dat de wijze, waarop de zaak der vier bisschoppen zou behandeld worden, niet die der Gallicaansche kerk was, ja dat langs dien weg de bisschoppen vazallen van den paus zouden worden, zond hij den brief naar 't parlement. Dit lichaam meende ook te moeten meespreken, vooral toen de vier bisschoppen, in een manifest aan hun collega's, er op wezen dat, zoo zij geoordeeld moesten worden door de commissie benoemd door den paus, het al den schijn kreeg dat de eerste bisschop der Kerk ook de eenige was. Er werd dus bevolen geen stukken meer openbaar te maken buiten toestemming des konings, en daar nu ieder, zelfs de nuntius, wel begreep dat er in 't geheim moest gehandeld worden, ging alles goed. Toegeven — niemand kon het; maar de vier bisschoppen zouden hunne mandementen intrekken en, alsof er niets gebeurd was, de formule teekenen, om dan in een proces-verbaal, dat de diocesale synode in hare archieven begraven zou, het voorbehoud neer te leggen, dat voor hen de onderteekening had mogelijk gemaakt. Arnauld en Nicole stelden dit alles op 't papier; de nuntius zweeg stil; en als nu de vier bisschoppen maar op dezen weg des vredes wilden wandelen, was alles in orde. De bisschop van Alet bleef lang weigeren, doch voor

allerlei aandrang bezwijkende, teekende hij eindelijk den 10^{den} September 1668, terwijl in het proces-verbaal, bij de synode, tot welke hij behoorde, gedeponeerd, uitdrukkelijk te lezen stond, dat de onfeilbaarheid der Kerk volgens hem hare grenzen bereikt had, zoodra men op het gebied der feiten kwam.

Dat niet iedereen voldaan was, blijkt uit het verbod om elkaar voor „Ketter,” „Jansenist” of „Semi-Pelagian” te schelden, of geschriften hierop betrekking hebbende uit te geven, maar — malcontenten vindt men altijd en overal. Arnauld kwam uit zijn schuilhoek te voorschijn, de deuren der Bastille gingen voor de Sacy open, beide mannen werden zelfs aan 't hof voorgesteld en door het publiek als kerkvaders geëerd. De nonnen van Port-Royal gaven (3 December 1668) de verklaring, welke zij al vroeger hadden willen afleggen, en hun ban werd opgeheven; de Solitaires keerden naar de vallei van Chevreuse terug, en de hertogin de Longueville, welke daar een kasteel had laten bouwen, opende er salons, waarin een toon heerschte, die bewees dat de elegantie welke zij voorheen in het hotel Rambouillet bewonderd had, zich zeer wel huwen kon aan de degelijkheid, welke „ces messieurs de Port-Royal” voortdurend bleef kenmerken.

Dat er nog een donkere wolk aan den hemel opkwam, omdat de paus, misschien onbekend met de veiligheidskleppen, waardoor alle gewetensbezwaren in de archieven der synoden ontsnappen konden, aan den nuntius opdroeg te onderzoeken of de bisschoppen wel in alle oprechtheid geteekend hadden, vermelden wij slechts in 't voorbijgaan. Zijne Heiligheid bleek ten slotte volkomen tevreden, en toen

den 19^{den} Januari 1669 „de vrede van Clemens IX” gesloten werd, ontvingen de fransche bisschoppen den apostolischen zegen; ja om het heuglijk feit te vereeuwigen werd eene medaille geslagen waarop te lezen stond: „Ob restitutam Ecclesiae concordiam.”¹⁾

Het ligt niet op onzen weg thans reeds te verhalen, hoe spoedig de vrede verstoord werd, noch ook te gaan onderzoeken in hoever de houding door de Jansenisten in dezen geheelen strijd aangenomen, den toets der eerlijkheid doorstaan kan. We zouden anders willen vragen of de Jansenisten de vijf stellingen wel konden veroordeelen, daar deze toch, gelijk Pascal zeer wel inzag, de leer van Augustinus en Jansenius schenen te bevatten? We zouden verder willen vragen, of zij, die voorgaven de leer van Augustinus te verdedigen, wel recht hadden zich zoo verre van de Hervormers te houden, ja hen zelfs te vervolgen, in plaats van mede alles veil te hebben voor de waarheid, van welke wij naar Pascals woord kunnen zeggen: dat zij niet alleen sterven doet, maar ook sterven leert? We zouden eindelijk willen vragen, of mannen zoo scherpzinnig als de Jansenisten, niet hadden moeten begrijpen dat er voor hen, die aan God alleen de eere toekenden het hart des menschen te kunnen veranderen, geen plaats kon zijn in eene Kerk, waar alles afhing van de uitwendige macht der priesterschap, zoodat het „evel-

1) Jnng, La France. p. 190 etc.; Jervis, Hist. I. p. 464 etc.; Voltaire, Siècles etc. I. p. 59. III. p. 165 etc.; Racine, Port-Royal. p. 100 etc. In zijn prachtwerk over de medailles, tijdens Lodewijk XIV geslagen, gaf de Jezuiet Ménestrier er eene beschrijving van, welke niet overeenkomt met den stempel, in het museum der Munt aanwezig.

latur et eradicetur", dat Rome ten aanzien van Port-Royal uitsprak, de meest natuurlijke zaak ter wereld was? We zouden — doch laat ons niet ondankbaar zijn. In een tijd, waarin de toestand der R. Katholieke kerk, dank zij het godsdienstig machiavellisme der Jezuiten, zóó ellendig was, dat Rancé, wanhopende aan een betere toekomst, de Trappisten-orde stichtte¹⁾, omdat hij niets anders mogelijk achtte dan rouw dragen en graven delven, bleven de Jansenisten nog hopen en werken, en daardoor protest aantekenen tegen het gevoel van wanhoop, dat van duizenden zich meester had gemaakt.

Toen allen in Frankrijk laaghartig bogen voor den in Lodewijk XIV gepersonifieerden Staat, hielden zij de waardigheid van den mensch nog op; ja, in naam van het christelijk geweten, bonden zij den strijd aan tegen eene moraal, door welke de reinste en edelste aandoeningen des harten in uiterlijk onverschillige daden werden omgezet.

Maar vooral zijn wij hen dankbaar omdat zij het vraagstuk der onfeilbaarheid, waarop voor de Kerk van Rome zooveel aankomt, ja dat haar aspunt is, ter sprake hebben gebracht. De kwestie van *recht* en *feit* moge naar het scolasticisme rieken, zeker is het, dat zij in dien tijd en in dien vorm door duizenden werd begrepen, en dat vooral de geestelijkheid der Gallicaansche kerk nu kon zien waar

1) De aloude abdij Nôtre-Dame de la Maison-Dieu, waarnaar men langs een moeilijk rotspad afdaalde (trappe; valdeur) kwam in 1636 in handen van A. J. le Bouthilier de Rancé, die haar tot een klooster maakte, met zulke strenge regelen, dat vooral in den aanvang vele monniken het bestierden.

het heen moest: of meer en meer Rome's bisschop erkennen als den plaatsvervanger van Christus op aarde, maar dan ook alle eigen oordeel prijs geven, of het vrije onderzoek huldigen, maar dan ook afbreken met Rome.

Ofschoon het Jansenisme, naar het zeggen van den hertog de St. Simon, in Frankrijk de zwartselpot werd, waaruit men al wie men zocht te benadeelen bediende, toch wilde de Gallicaansche kerk, mede uit kracht van datzelfde Jansenisme, noch vooruit noch terug, en eeuwen lang bleef op haar het woord van Gibbon toepasselijk: „Geplaatst tusschen de ultramontanen en de protestanten, zijn van beide partijen de slagen haar deel.”

IX.

De Magna Charta der Gallicaansche kerk.

Laten wij aannemen dat Frankrijks geleerde canonisten behoorlijk acht gaven op het hun bekende woord des Predikers: „van vele boeken te maken is geen einde;” dat de boekhandelaars reeds vooruit rekening hielden met de hun onbekende uitspraak van Walter Scott, volgens welke zij de eenige kooplieden ter wereld zijn, die eene kat in den zak koopen ¹⁾; en laten wij voorts vergeten dat de rechten van auteurs en uitgevers, in Frankrijk reeds sedert 1507 door allerlei privilegiën en octrooien beschermd werden ²⁾, dan wekt het nog onze verbazing dat niet vóór 1591 het eerste werk over de vrijheden der Gallicaansche kerk het licht zag. Eeuwen lang had men zich op die vrijheden beroepen, zoowel tegenover den Staat als tegenover den paus, maar op de vraag: waar vindt men die rechten gecodificeerd? bleef de Gallicaansche kerk steeds het antwoord schuldig; en na eene stormachtige zitting der staten van Blois,

1) E. J. Potgieter, Proza. Haarlem. '72. blz. 376.

2) A. C. Renouard, *Traité des Droits d'Auteurs*. Paris '38. I. p. 408.

waarin over die vrijheden veel gesproken was, waagde een afgevaardigde het dan ook stoutweg uit te roepen: dat deze zoogenaamde vrijheden „estoiënt comme chimères sans substance de corps; pour ce qu'il n'y en avait rien d'écrit.” Dat ging een ander afgevaardigde, den heer Coquille, te ver en wel wetende dat de paarl der gallicaansche vrijheden inderdaad nog besloten was in de schelp der mondelinge overlevering, besloot hij haar daaruit aan 't licht te brengen, en ten jare 1591 verscheen zijn: „Traité des Libertés de l'Eglise gallicane.”

Een desbevoegde ¹⁾ kon van den schrijver getuigen dat hij „accuratissime de gallicanae ecclesiae juribus observationes colligerat”; maar dit belette niet dat zijn arbeid spoedig in vergetelheid geraakte, om de eenvoudige reden, dat een man, wiens vaderlandsliefde spreekwoordelijk geworden is ²⁾, en die zich bovendien reeds naam had gemaakt door de uitgave van allerlei tractaten over burgerlijk en kerkelijk recht, zich tot hetzelfde werk aangordde. Het betere toonde zich ook hier de vijand van het goede, en het tractaat van Pierre Pithou: „Libertez de l'Eglise Gallicane,” werd zoo beroemd dat de kanselier d'Aguesseau het noemt: „Frankrijks palladium, waaraan door zijn innerlijke waarde grooter gezag geschonken werd, dan zelfs aan wetten ten deel viel.” Hij droeg het aan Hendrik IV op, omdat deze als: „premier fils et protecteur de l'Eglise” er bijzonder belang bij had.

Met juisten blik en vaste hand, zoo getuigen zijn bewonderaars, heeft Pithou uit een chaos van von-

1) de Thou.

2) Patriae servandae ultra modum flagrabat.

nissen, edicten, decreten enz. gekozen, wat hem dienen kon, en dit in 83 artikelen saamgevat. Deze artikelen staan echter niet los naast elkaar, maar met wijsgeerigen tact heeft hij ze met twee hoofdstellingen in verband gebracht, welke op het volgende neerkomen. Ten eerste: de pausen kunnen noch in het algemeen noch in het bijzonder iets bevelen, dat betrekking heeft op de tijdelijke belangen der landen over welke de Allerchristelijkste Koning soeverein is; en mochten zij zulks toch doen, de onderdanen des konings behoeven, ook al zijn zij geestelijken, daaraan niet te gehoorzamen. Ten tweede: alhoewel de paus suzerain is in geestelijke zaken, toch is zijne macht in Frankrijk niet absoluut en oneindig, maar beperkt door de canones en decreten van de oude conciliën, in deze landen erkend (Art. IV en V).

Hoe vele uitgaven dit werk ook beleefde, welke lof er aan toegezwaid is en met welk gezag het ook bekleed zij, 't is duidelijk, het leeuwenaandeel in 't bestuur der Kerk komt daarin den Staat toe. Men leze slechts de artt. welke over de door den koning bijeengeroepen provinciale conciliën, over het regale en over het *appel comme d'abus* handelen, en als men zich dan, om geen anderen te noemen, door mannen als Bossuet en Fleury laat inlichten, dan zal men den auteur wel niet op het voetspoor van Maistre voor een „demi-protestant” schelden, maar toch moeten erkennen dat de man die, blijkens de opdracht van zijn boek, eere wist te geven aan den „Saint-Esprit” toch wat al te veel onder den invloed stond van den „esprit parlementaire.”

Geheel in dezelfde geest was ook het werk: „*Preuves des libertés de l'Eglise Gallicane*”, dat de gebroe-

ders Dupuy in 1638 anoniem uitgaven. Het bevatte een indrukmakende verzameling documenten van allerlei oorsprong, welke, behoorlijk gerangschikt, een overzicht geven van de wijze waarop men in Frankrijk het pauselijk of liever het geestelijk gezag placht te keer te gaan. Zooveel misnoegen wekte dit Erastiniaansche boek onder de geestelijken, dat Richelieu, omdat toentertijd de verhouding tusschen Frankrijk en den H. Stoel toch al vrij gespannen was, den verkoop, bij arrest van den Raad van State (20 Nov. 1630) liet verbieden, onder voorwendsel dat het zonder privilegie was uitgegeven.

Aan dit bevel werd intusschen zoo slecht de hand gehouden, dat het alom verkocht werd, en in 1639 richtten 22 bisschoppen dan ook een rondgaand schrijven aan hunne ambtgenooten waarin zij zoowel de „Libertez” van Pithou, als de „Preuves” daarvoor van de H.H. Dupuy brandmerkten als: „détestable, rempli des propositions les plus venimeuses et masquant des hérésies formelles sous le beau nom de libertés.”

Over de zoogenaamde vrijheden der Gallicaansche kerk was dus al veel geschreven, maar noch die kerk zelve, noch de regeering had zich immer daarover officiëel uitgesproken. In het laatste vierdedeel der 17de eeuw rees er echter een verschil tusschen de geestelijkheid en de regeering, hetwelk ten gevolge had dat eindelijk bepaald werd wat men onder die vrijheden had te verstaan.

De twist liep over de regalia, en dat niet, of deze den koning toekwamen, maar of zij hem toekwamen van *alle* kerken des rijks. Wat denkbeeld Filips de Schoone daaromtrent had, zagen wij reeds (bladz. 82)

maar niettegenstaande diens trotsch „disponimus nostro jure” bleven voortdurend in verschillende deelen des rijks vele kerken beweren dat zij aan de regalia niet onderworpen waren. Hendrik IV, die met de geestelijkheid gaarne op goeden voet bleef, verklaarde in 1606, dat hij ze slechts daar zou eischen waar zijne voorgangers ze ook genoten hadden. Zijn parlement dacht er echter anders over en verzekerde twee jaren later dat alle kerken in het koninkrijk er aan onderworpen waren en, toen de geestelijkheid hare klachten aanhief, was de koning zoo goed de zaak voor den Raad van State te brengen d. w. z. onbeslist te laten.

De kwestie kwam in 1637 weder aan de orde, daar de geestelijken die meenden dat hunne kerken vrij waren, gelast werden de bewijzen daarvoor bij de regeering in te leveren. Zij haastten zich niet, maar hunne vergadering verzocht in 1655 aan den beroemden de Marca eene memorie over die regalia op te stellen, en toen deze door Mazarin den koning was aangeboden, scheen het onweder voorbij te zullen drijven, dewijl de regeering eene verklaring beloofde in den geest van het in 1606 uitgevaardigde decreet. Op hare beurt maakte de regeering ook geen haast, en daar het Lodewijk XIV reeds lang verdrotten had dat hij, vooral in Languedoc, Guyenne, Provence en Dauphiné over geen enkel kerkelijk ambt te beschikken had, zelfs al was de bisschopszetel vacant, deed hij den 10^{den} Febr. 1673 door zijne kanseliers eene verklaring bezegelen waarbij hij de regalia eischte in alle aartsbisdommen en bisdommen van zijn rijk, tenzij men bewijzen kon dit recht door schenkingen (titre onéreux) te hebben afgekocht. De bisschoppen

die nog geen eed van trouw aan de kroon, uit kracht waarvan zij alleen hunne inkomsten genieten konden, gedaan hadden, werden opgeroepen hem binnen een bepaalden tijd te komen afleggen, terwijl, zoo zij in gebreke bleven, hun zetel als vacant zou beschouwd worden.

De meeste bisschoppen, 't zij omdat zij 's konings goeden wil jegens de Kerk waardeerden, 't zij omdat zij, met enkele advocaten, begrepen dat in een land „welks kroon rond was” geen uitzonderingen te pas kwamen, 't zij omdat zij allen tegenstand vruchteloos achtten, verschenen dan ook, maar twee bleven schitteren door hun afwezigheid, nl. de ons reeds bekende bisschop van Alet, Nicolaas Pavillon en Caulet, bisschop van Pamiers.

Voltaire, die echo der publieke opinie, noemt hen „de twee braafste mannen van het koninkrijk” en wij behoeven niets af te dingen op dien lof, want door ongeveinsde vroomheid en zelfopofferende plichtsbetrachting stonden zij zelfs in een reuk van heiligheid, zoodat wanneer de bisschop van Alet ziek was men op vele plaatsen openbare gebeden uitschreef.

Wanneer wij vragen: waarom deze mannen, waar zoovelen bukten hardnekkig bleven weigeren en dat nog wel in eene zaak waarin geld de hoofdzaak scheen? dan kunnen we er moeilijk toe komen om te zeggen: Jansenisten als zij waren, wilden ze, door nu hun ijver voor de kerk eens te toonen, te Rome weder in een goed blaadje komen. Neen, hun karakter waarborgt ons dat zij in de regalia, op hunne diocesen toegepast, een inbreuk zagen door de kroon op de rechten der Kerk gemaakt, welke zij niet mochten toelaten, terwijl wij voorts de zaak te oppervlakkig zouden op-

nemen als wij daarin alleen eene geldkwestie zagen. Immers in weerwil van de verzekering van Maistre, dat het Colbert was die de kwestie van de regalia, welke eene halve eeuw als 't ware gesluimerd had, plotseling weer op het tapijt bracht, is het hoogst waarschijnlijk dat het edict van 10 Februari 1673 op aansporing der Jezuïeten werd uitgevaardigd. Zoowel Pavillon als Caulet stonden, als aanhangers van Port-Royal, bij hen in 't zwarte boek, en de laatste had zelfs in 1668 de Jezuïeten in zijne diocese in den ban gedaan. De rekening met die stoute Jansenisten moest vereffend, en pater la Chaise, die belast was met „la feuille des bénéfices,” d. w. z. die de personen voordroeg welke de koning uit kracht van 't regale in vacante diocesen tot kerkelijke waardigheden benoemde, en die in 1675 zelfs tot biechtvader des konings benoemd werd, schijnt de man te zijn geweest die aanraade de kwestie van het regale door te zetten. Hij en zijne bentgenooten kenden de onverzettelijkheid der beide bisschoppen in het verdedigen van de rechten der Kerk, en werden zij ten gevolge van den twist afgezet, dan werd hun de gelegenheid benomen om, gelijk de Jezuïet Rapin aan kardinaal Cibo schreef: „waardigheden aan Jansenisten weg te schenken.” Voorts had Pavillon 36, en Caulet 32 jaar dienst en bij hunne afzetting kwamen al de betrekkingen, welke zij gedurende hun lang episcopaat begeven hadden, open, daar geen dier titularissen den eed had laten registreeren of het vermoedelijk zou doen. Wat heerlijke gelegenheid om jezuïtische Collegiën en Seminariën te bevoordeelen; om tal van gunstelingen invloed te verschaffen; om het Jansenisme ook aan gene zijde der Loire den doodsteek toe te brengen! De

weigering der beide bisschoppen was dan ook nauwelijks bekend, of pater la Chaise kon verhalen: dat hij belegerd werd door eene schare van menschen, „affamés de b́enéfices comme des loups b́eants.” Nemen wij dit alles in aanmerking dan zullen we het met Voltaire zoo „evident” niet achten, dat „noch de godsdienst noch de goede orde” bij deze zaak betrokken waren, maar het liever met Arnauld houden, die meende dat het hier gold „eene zaak van het hoogste belang voor den godsdienst, waarin allen, zonder onderscheid, moesten weigeren.”¹⁾

Zij die deden wat allen hadden behooren te doen, stonden dan ook pal. De bisschop van Pamiers riep zijn kapittel bijeen en na te hebben aangetoond, dat toegeven der Kerk schadelijk zou wezen, maar dat weigeren treurige gevolgen kon hebben, vroeg hij den leden: „Kunt gij den beker drinken, welken ik zal drinken”? Eenparig klonk het: „wij kunnen,” en de strijd tusschen de beide geestelijken en het hof, of liever tusschen de Jansenisten en de Jezuiten was onvermijdelijk. Hadden de laatsten kunnen vermoeden hoe verkeerd de door hen aangelegde mijn zou springen, hoe juist door dezen strijd Frankrijk op het punt zou komen zich voor goed van de roomsche Kerk af te scheiden, zij zouden zich zeker duizendmaal hebben bedacht, maar door heersch- en wraakzucht verblind, stuwden zij den despotieken Lodewijk XIV voort op een weg, dien hij maar al te gaarne bewandelen wilde, ten einde het werk door Richelieu

1) Bordas-Dem. Essais. p. 219; Jervis, Hist. I. p. 196, 350; De Maistre, Egl. Gallic. p. 309 etc., 118; Voltaire, Siècles etc. III. 109 etc.; Bordas-Dem., Pouvoirs etc. p. 498 etc.

begonnen te voltooiën en alle sporen der feodale oligarchie uit te wisschen.

Na herhaalde malen de twee bisschoppen tot het doen van den eed vermaand te hebben, ging de regeering er eindelijk in 1667 toe over, hunne zetels vacant te verklaren en dus ook in elke vacature, na dien tijd ontstaan, te voorzien, doch de beide bisschoppen dreigden niet alleen de nieuw benoemden, Regalisten genaamd, met de kerkelijke straffen, maar ook allen, die hen als wettig zouden erkennen; en toen het bleek dat de aartsbisschoppen van Narbonne en Toulouse, onder welke zij ressorteerden, meer naar Versailles dan naar Rome zagen, beriepen zij zich op den paus.

Innocentius den XI^{den} nu, lag de vrijheid der Kerk hoog op het hart. Met de Jansenisten had hij veel, met Lodewijk XIV weinig op; en wat zijn karakter aangaat, ging hij, bij al zijn eerlijkheid, wat veel op den eersten indruk af en was vol „van die eigenzinnigheid, welke zoo licht voor standvastigheid wordt aangezien.” Hij aarzelde dan ook niet in deze zaak partij te kiezen, en den 12^{den} Maart en den 18^{den} Sept. 1678 zond hij den franschen vorst brieven, waarin hij duidelijk deed uitkomen dat deze zich misleiden liet door menschen, die niets dan hun eigenbelang op het oog hadden.

De bisschop van Alet was intusschen gestorven, maar die van Pamiers zette zoo flink de schouders onder den last, die voortaan alleen op hem rusten zou, dat hij met goeden moed zijn inkomsten zag intrekken en zijn eigendom verkoopen; en toen men hem daarna ruimschoots van het noodige voorzag beklaagde hij zich, dat hij de eere onwaardig scheen voor

de zaak van Christus armoede te lijden. De paus, wien het een ergernis was dat men in Frankrijk de zaken zoover dreef, gaf op het einde van 1679 den koning te kennen dat ook hij tot handelen zou overgaan, en gebruik zou maken van alle middelen welke de hem van God opgedragen macht te zijner beschikking stelde. De afgevaardigden der geestelijken waren, toen dit schrijven aankwam, juist vergaderd, maar in plaats van zich om hun geestelijk opperhoofd te scharen, betuigden zij den koning hunne aanhankelijkheid en zonden den 10^{den} Juli 1680 zelfs een schrijven, om den „Oudsten zoon en protector der Kerk” te verzekeren, dat zij trots de nietswaardige aanvallen van den H. Stoel, toch de gehoorzaamste, trouwste en dankbaarste onderdanen van den koning zouden blijven. Of de heer Caulet zich nog over dit adres heeft kunnen ergeren weten we niet, want in Augustus overleed ook hij, en daar het kapittel van Pamiers met de Regalisten en zelfs met de door den aartsbisschop van Toulouse benoemde groot-vicarissen niets te doen wilde hebben, liepen de zaken er zoo hoog, dat eene bende krijgsvolk de orde moest handhaven en Dom Cercles, de gemachtigde van het kapittel, bij verstek ter dood werd veroordeeld. Daar de paus de zijde van het kapittel bleef houden en al wat de aartsbisschop van Toulouse in dezen gedaan had of nog doen zou voor onwettig verklaarde, kwam het allengs aan den dag, dat er om nog iets meer dan een handvol geld gestreden werd.

Op het concilie van Constanz had men, door den paus onder het concilie te plaatsen, dezen in *geestelijke* zaken een teugel aangelegd, maar over zijne macht in *tijdelijke* dingen was niets bepaald. Nu

moge Maistre ook beweren, dat in die dagen niemand aan die zoo verkeerd begrepen onfeilbaarheid dacht, en dat men het twisten daarover aan de theologen overliet, het feit, dat zij juist toen weder ter sprake kwam, bewijst het tegendeel. Toen een karmelieter monnik openlijk te Parijs de stelling verdedigde, dat de eischen der kroon ten aanzien van het regale wettig waren en dat de paus, door oude canones gebonden, geen recht had den geestelijken schatting op te leggen, trof hem en zijne orde aanstonds een banbliksem, indien hij niet herriep. Voegen wij hier nog bij, dat toen de koning, op voordracht van den aartsbisschop van Parijs, in zeker klooster eene prioeres benoemd had, iets waardoor de nonnen hare rechten geschonden achtten, de paus deze zaak niet door de daartoe bevoegde geestelijke rechtbanken beslechten liet, maar zelf handelende optrad, dan kunnen we ons voorstellen, dat, al kwam bij den twist over het regale de onfeilbaarheid ook niet réchtstreeks ter sprake, de handelwijze van Rome's kerkvoogd, toch in Frankrijk den indruk gaf dat hij in deze wereldsche zaak, met voorbijgang van de kerkelijke rechtbanken, de eerste en hoogste rechter meende te zijn ¹⁾.

Ter juiste beoordeeling van de houding door de gallicaansche geestelijkheid in dezen twist aangenomen, wenschen we dit niet te vergeten. 't Is niet tegen te spreken dat het fransche episcopaat in die dagen nog al diep boog voor Lodewijk XIV. De zon van

1) E. Laur., Bossuet und die Unfehlbarkeit. Mannheim '75. S. 4 folg.; Bordas-Dem., Pouvoirs. p. 470, 484, 498, 506; Jervis, Hist. II. p. 27 etc.; De Maistre Egl. Gallic. p. 127.

zijn roem stond in haar zenith; buiten werd hij gevreemd en binnen gevleid, geen wonder dat ook kerkvorsten hun tonen goten in het menschenvergodende lied dat dagelijks voor den „gepersonifiëerden Staat” gezongen werd. Mannen als de Harlai, aartsbisschop van Parijs, le Tellier van Rheims, de Bonzi van Toulouse, Montpezat van Sens, door Maistre niet geheel ten onrechte „courtisans en camail” genoemd, waren maar al te geneigd te denken gelijk de koning dacht en mede in te stemmen met hetgeen hem onder den sluier der allegorie op het tooneel werd toegezongen:

Tout doit céder dans l'univers
A l'auguste héros que j'aime ¹⁾.

Tegenover zulken stonden echter ook anderen die, hoezeer zij ook de macht des konings over de Kerk betreurden, toch ook gevaar zagen in de autocratische handelwijze des pausen en die vooral in diens brief van 27 Dec. 1679 echo's vernamen van tonen, welke zij, als ontstaan in de dagen van Gregorius VII, Innocentius III en Bonifacius VIII, reeds lang gestorven achtten.

Of het verzoek om eene algemeene vergadering der bisschoppen te houden, van de geestelijkheid dan wel van anderen uitgegaan is, willen wij niet beslissen; maar zeker is het, dat in Maart 1681 eenenveertig leden van het episcopaat bijeenkwamen om een onderzoek naar het regale in te stellen, en dat, door de daartoe benoemde commissie, den 1sten Mei een rapport werd uitgebracht, dat geheel in 't voordeel der kroon was. Na den paus op allerlei wijze complimenten gemaakt

1) Prologue d'Armide.

te hebben over zijn vroomheid, wordt gewezen op de afwijkingen van de canones welke Z. Heiligheid zich bij de behandeling dezer zaak veroorloofd had. Wat de zaak in kwestie betrof, men erkende dat het Droit de regale door verschillende pausen en ook door het gallicaansche concilie van Bourges erkend was en dat de kerken, die er aan onderworpen waren, doorgaans over verkeerde toepassing niet te klagen hadden. Legde de paus er nadruk op dat het concilie van Lyon in 1274 bepaald had dat het regale nimmer zou worden toegepast op kerken, die er tot op dat jaar vrij van waren geweest, de rapporteurs meenden dat die canon maar gemaakt was om het vervreemden van kerkegoed tegen te gaan; dat hij nooit naar de letter was toegepast, en dat, dewijl de koning nu eenmaal bepaald had dat alle kerken aan het regale onderworpen zouden worden men bedenken moest dat dit recht zoo onvervreemdbaar aan de kroon toekwam dat zij in dit opzicht niet aan de wetten en de tucht der kerk onderworpen kon wezen. Aangaande de onderhandelingen met den paus, meende de bisschop van Rheims blijkens protocol van 7 Mei, dat men zou kunnen volstaan den paus te doen opmerken dat de kwestie van het regale niet waard was er zoo veel voor op 't spel te zetten; maar daar Z. Heiligheid dit alles, hoe goed ook op zichzelf, niet zou aanmerken als de stem der Gallicaansche kerk, stelde hij voor den koning te verzoeken een nationaal concilie, of ten minste eene algemeene vergadering van den geheelen clerus bijeen te roepen. Rapport en protocol werden dienzelfden dag door al de leden der vergadering goedgekeurd en geteekend, ook door het jongste lid, pas vijf dagen te voren tot bisschop van Meaux benoemd,

door Jacques Bénigne Bossuet, een man, van wien we zeggen kunnen dat het gedruisch van zijn voetstappen nog weerklinkt door de gewelven der Gallicaansche kerk.

Nauwlijks had Innocentius vernomen wat hem boven het hoofd hing of, om een Nationaal concilie, de eeuwen door het schrikbeeld der pausen, te ontwijken, riep hij de Jezuïeten, wier alvermogenden invloed aan 't hof hij kende, te hulp.

Deze kwamen nu tusschen twee vuren. Om zich op de Jansenisten te wreken, hadden zij het twistvuur aangestookt, en nu als spuitgasten dienst te doen was moeilijk. Zij veinsden dan ook aan de echtheid der in deze zaak uitgevaardigde pauselijke brieven te twijfelen, maar de paus, hunne tactiek doorziende, liet hun door hun generaal te Rome officiëel de brieven toezenden, met bevel ze alom in Frankrijk bekend te maken en te verdedigen. Thans aan den voet van den muur geplaatst, speelden die lieden, die geen vaderland dan Rome kenden, den patriot en zij gaven de overheid kennis van hetgeen hun uit Rome bevolen was. Hunne te Parijs verblijfhoudende oversten werden dan ook den 20sten Juni 1681 voor het parlement geroepen, en nadat de voorzitter lang had uitgeweid over het gevaar dat Frankrijk dreigde, zoo de paus hinnenlands over een leger van gehoorzame dienaren zou kunnen beschikken, prees hij de Jezuïeten wegens hun vaderlandsliefde, hen bevelende in deze zaak ook voortaan niet den paus, maar den koning te dienen.

Was dit wellicht de wraak welke de Jezuïeten op den paus namen, omdat hij niet alleen op aansporing van Bossuet 65 stellingen der nieuwere casuïsten had verworpen, maar ook de bisschoppen

van Alet en Pamiers in bescherming had genomen? Werd hier reeds aanvankelijk de bedreiging vervuld welke pater la Chaise of de Harlai had uitgesproken in het woord: „le pape nous a poussés, il s'en repentira”? Of zagen zij wellicht eene Nationale kerk in 't verschiet en hielden zij, om ook daarin hunne rol te kunnen spelen, Lodewijk XIV te vriend, wel wetende dat zij later bij de curie hunne baan wel zouden kunnen schoonvegen? ¹⁾ 't Is moeilijk uit te maken, maar zeker is het dat zij, die door eene bepaalde belofte aan den H. Stoel gebonden waren, bescherming zochten bij de wereldlijke macht en nog wel bij een vorst die, alle ultramontanisme den voet dwars zettende, blijkens zijn: „Jura nego mihi nata” geen ander recht kende dan zijn eigen wil ²⁾).

Terwijl de Jezuïeten zich op hunne wijze redden uit den moeilijken toestand, waar hunne wraakzucht hen in gebracht had, gaf de koning den 16^{den} Juni 1681 een patent, uit kracht waarvan een vergadering van geestelijken kon worden saamgeroepen. Uit elk aartsbisdom zouden twee bisschoppen en even zoo veel mindere geestelijken, uitstekend door kennis en vroomheid, gekozen worden, om op den 1sten October bijeen te komen ¹⁾. Bossuet werd ook gekozen

1) De Pressensé verzekert van den Jezuïet (Lib. Relig. p. 18): „il lui est permis de prendre les apparences du schisme, afin de mieux le combattre.

2) Laur. a. a. O. S. 7 folg. 69; Jervis, Hist. II. p. 32 etc.; Bordas-Dem., Pouvoirs. p. 502; Jung, La France. p. 197 etc.

3) De bewering der Ultramontanen, dat de koning er voor zorgde dat geene geestelijken tot de vergaderingen, waar de gedeputeerden zouden gekozen worden, werden opgeroepen, dan die den *officieelen candidaat* zouden stemmen, laten wij geheel voor hunne rekening;

en met groote zorg zag hij de toekomst tegemoet. Gij weet," dus schreef hij aan zijn vriend de Rancé, „wat de vergaderingen der geestelijken zijn, en wat soort van geest zich daar gemeenlijk openbaart. Ik bespeur enkele teekenen, welke mij van deze iets goeds doen verwachten, maar ik durf er niet op bouwen en, om de waarheid te zeggen, zij zijn gemengd met veel vrees." Ook aan verschillende andere vrienden, o. a. aan den heer Neercassel, apostolisch vicaris in ons land, schreef hij in die dagen brieven, waaruit blijkt dat hij iets donkers in de toekomst zag. En dat was? Het drijven der hofpartij, die, aangevoerd door Colbert, maar al te goed wist dat de half-god van Versailles het gezag van den half-god van 't Vaticaan moede was. De „courtisans en camail" zouden er, in vereeniging met enkele ultragallicaansche bisschoppen, toe komen kunnen, naar aanleiding van het regale, het pauselijk gezag zóó te besnoeien, dat eene breuk met Rome onvermijdelijk was. Daar moest het niet heen. Hij was te goed katholiek om eene Nationale kerk te begeeren, en tevens te goed theoloog om niet in te zien dat eene Kerk, welke al haar genademiddelen afhankelijk maakt van de keten der apostolische opvolging, zich niet scheiden mocht van Petrus' opvolgers. Ook als Franschman begreep hij misschien dat de absolute monarchie het absoluut gezag der Kerk niet ontberen kon, dat de kroon het altaar, het altaar

zoo mede, hunne verhalen omtrent het mandaat dat de afgevaardigden mede kregen, en de beneficiën, waardoor ze zouden zijn omgekocht. Men zie: Ludovic Sciout, Histoire de la constitution civile du clergé. Paris '72. I. p. 53.

de kroon noodig had, en dat Lodewijk XIV, meenende dat hij, door met de Kerk af te breken, het koningschap de trappen tot den troon van Karel den Groote zou doen bestijgen, het integendeel zou doen afdalen van de hoogte waartoe hij het verheven had, om het eindelijk te recht te doen komen, ja waar? — wij zouden zeggen, op de trappen van het schavot dat Lodewijk XVI op de Place de la Révolution beklom.

Zoo moest het niet gaan, en al was Bossuet dan ook zoo zeer afkeerig van het ultramontanisme, dat het lang had geduurd eer Innocentius er toe komen kon een woord van lof te schenken aan zijn: „Exposition de la doctrine catholique” ¹⁾, toch meende de bisschop van Meaux dat, vermeed men ook de klippen van het ultramontanisme, men toch ook niet stranden moest op de zandbanken eener Nationale kerk. „Laissons mûrir, gardons notre position” was ook hier zijn slotwoord ²⁾.

Zoo naderde de 9de Nov. 1681, de dag waarop de vergadering der fransche geestelijkheid in de kerk der Augustijners zou geopend worden. Bossuet aan wien de eervolle, maar moeilijke taak was opge-

1) Dit boek, door tal van bisschoppen goedgekeurd, en dat, naar men wil, den terugkeer van Turenne tot het R. Kath. bewerkte, had al verschillende uitgaven beleefd, was zelfs in het italiaansch vertaald, en toch zweeg de curie. Eerst nadat Fleury het in 't latijn had overgezet en de abt St. Luc het den paus had aangeboden, ontving de auteur bij brève van 4 Jan. 1679 een woord van goedkeuring. Een schrijven van Maistre, dato 17 Dec. 1815, geeft wellicht verklaring van dit dralen, want, heet het daar: „l'article du St. Père est d'une maigreur qui tient du marasme.”

2) Bordas-Dem. Pouvoirs. p. 502.

dragen, dit met eene rede te doen, gaf deze vooraf ter inzage, niet slechts aan enkele geestverwanten, maar ook aan den aartsbisschop van Parijs en den koning. Allen keurden haar goed en, na Num. 24:5 als tekst te hebben opgegeven, sprak hij zijne beroemde leerrede over: „De eenheid der Kerk” uit. In de inleiding wees hij op de heerlijkheid dezer eenheid, welke in de beloften aan Petrus en zijne opvolgers gedaan haar grond vindt; hij sprak een woord over de onfeilbaarheid, maar lette ook op de onschendbaarheid van de kronen der wereldsche vorsten, zelfs van hen die het Evangelie vervolgen. Immers de Kerk heeft den vorsten een troon opgericht in het geweten der menschen, waar ook de troon Gods staat, en daarop wordt de openbare orde het best gegrondvest. Handelende over de volmacht door Jezus Christus aan Petrus gegeven, kent hij aan het geheele episcopaat eene goddelijke volmacht toe, zij het dan ook dat dit geheele episcopaat niets beteekent zonder zijn hoofd: Petrus. Met diens opvolgers moeten de bisschoppen dus in verbinding blijven. Daar hij bij deze gelegenheid over de vrijheden der Gallicaansche kerk wel spreken moest, wijst hij er op dat die Kerk niets anders begeert, dan de canones der oude Kerk ongeschonden te bewaren en dat te meer, nu allerlei privilegiën en uitzonderingen deze trachten te verdringen. Door die handhaving meent hij, wordt het gezag van den H. Stoel niet verzwakt of beperkt, maar juist het tegendeel heeft plaats, daar immers die canones door de Kerk, welker hoofd de paus is, zijn vastgesteld. Heeft zelfs de oceaan zijn grenzen, welker wegvalling zijne volheid tot een ramp maakt, ook de pauselijke

macht heeft ze. Na nog gewezen te hebben op het feit, hoe door de handelwijze der „geheele Kerk” tijdens het schisma de eenheid was bewaard gebleven, sprak de redenaar over de betrekking tusschen Kerk en Staat, en er den nadruk op leggende dat beider dienaren geroepen zijn den Koning der koningen te dienen, ontving Karel de Groote een lofrede omdat hij bij het uiteenhouden van beider werkring toch het denkbeeld vasthield: God dienen is den Staat dienen, en den Staat dienen is God dienen. Dat aan Lodewijk XIV een gezwollen lofspraak ten deel viel, vooral om zijn onderdrukken der Calvinisten, is begrijpelijk, terwijl ten slotte de wensch werd uitgeboezemd dat een paus, zoo heilig als Innocentius, zich met dien vorst mocht verstaan, opdat ongelovigen vernederd, kettters bekeerd en orde en tucht in de kerk hersteld werden.

Dat aan deze redevoering, waar boven het motto: „elk wat wils” niet misplaatst zou geweest zijn, grooten bijval te beurt viel laat zich denken. Voor de eerste maal in de fransche Kerk, werd dan ook eene leerrede op last eener kerkelijke vergadering gedrukt, en wat meer zegt, de geest, die er uit sprak, bleef de daarin saamgekomenen beheerschen.

Het eerste dat aan de orde kwam was natuurlijk het regale, en al begreep de vergadering dat zij de beste partij koos door vrijwillig te geven wat toch reeds was verspeeld, Bossuet was, gelijk Henry Martin het uitdrukt, staatsman genoeg om van de begeerte der kroon om dit recht overal toe te passen partij te trekken. Toen dus in Januari 1682 het koninklijk edict verscheen, waarbij de uitoefening van dit recht geregeld werd, bleek het dat de koning

afstand deed van het recht om benoemingen te doen tot betrekkingen, aan welke zielzorg verbonden was. In dergelijke gevallen zou de kroon slechts een presentatierecht hebben, en dat alleen van zulke personen, welke van den bisschop of, zoo de zetel vacant was, van de groot-vicarissen de canonieke bevoegdheid tot zulk een ambt reeds ontvangen hadden. Deze bepaling zou niet slechts gelden voor de kerken, nu eerst aan het regale onderworpen, maar voor alle kerken des rijks.

Moelijker dan deze regeling was het, den paus kennis te geven dat een strijd, welke de Kerk tien jaar in onrust gehouden had, ten einde was. Aan eene commissie, van welke Bossuet de ziel was, werd het stellen van een brief opgedragen. Hierin werd op den voorgrond geplaatst dat geene Kerk ooit mag prijsgeven wat door het Evangelie en de eeuwige wet is vastgesteld, maar tevens opgemerkt dat, blijkens de geschiedenis, *kerkelijke* wetten zoo onbuigzaam niet zijn, ja dat zij te midden van den druk der tijden dikwerf gewijzigd werden, indien geloofsen zedenleer er maar niet door benadeeld werden. Het regale was met die wetten niet in strijd, en daar pausen en conciliën het goedgekeurd hadden, mocht het ook uitgebreid worden. De fransche geestelijken gaven dus liever toe dan door weigeren koning en paus nog langer met elkaar te doen twisten, en daar men in dezen eenen vorst was te wille geweest, die voortdurend zijne welwillendheid jegens de Kerk openbaarde, hoopten zij dat de paus hunne handelwijze zou goedkeuren.

Ten einde de zaak in nog helderder licht te stellen schreef Bossuet aan Dr. Dirois, een der leden van

het fransche gezantschap te Rome; zette de bedongen voordeelen uiteen en drukte zijne verwachting uit dat men, althans van Rome's zijde, voor geen moeilijkheden te duchten zou hebben.

Vol verbazing vernamen de bisschoppen dat Innocentius hun brief drie dagen lang ongeopend had laten liggen, en na even zooveel maanden wachters kwam er den 9den Mei een antwoord (d. d. 11 April), waarin de paus den franschen geestelijken onomwonden hunne lafhartigheid verweet, blijkbaar in het prijsgeven van de rechten der Kerk, terwijl, hij uit kracht van het goddelijk gezag hem geschonken, alles vernietigde wat in zake het regale besloten was, hun gelastende de eer van de gallicaansche geestelijkheid door eene spoedige herroeping te redden. ¹⁾

Dat de toon, in dezen brief aangeslagen, enkele octaven te hoog was voor de betrekkelijk nietige zaak van welke sprake was, valt aanstonds in 't oog, en om de verbolgenheid des pausen te verklaren, is het noodig eens te gaan zien wat de vergadering der fransche geestelijkheid verricht had in de drie maanden, welke er tusschen het afzenden van haar schrijven en het ontvangen van 's pausen antwoord verlopen waren.

Wat Bossuet gevreesd had was geschied. De minister Colbert, van meening zijnde dat het nu den geschikten tijd was om de macht des pausen ten opzichte van Kerk en Staat vast te stellen, dewijl men er in tijden van vrede, zoowel uit zucht om dien te bewaren als uit vrees om de eerste te zijn die de eendracht

1) Bordas-Dem., Pouvoirs. p. 489 etc.; Jervis, Hist. II. p. 38 etc.; Laur. a. a. O. S. folg.

stoorde, niet zoo licht toe komen zou, wist den koning te overreden; en aan de vergadering werd namens Z. M. de moeilijke taak opgedragen: een formeel statuut te ontwerpen waarin werd vastgesteld wat de leer der Gallicaansche kerk was aangaande de onderlinge betrekking van de wereldlijke en de geestelijke macht. Hoezeer de vergadering hier ook tegen opzag, zij moest de taak aanvaarden, en ofschoon men eerst meende zich van haar te kunnen kwijten door zekere artikelen, in 1663 door Sorbonne opgesteld, wat om te werken, Bossuet was van oordeel dat zulk lapwerk beneden de waardigheid der vergadering was. Er werd dus eene commissie van redactie benoemd waarvan de Choiseul, bisschop van Doornik, en Bossuet de voornaamste leden waren. Spoedig bleek het evenwel dat beide heeren, hoe goede vrienden ook, thans niet in één gareel konden loopen, want terwijl de bisschop van Doornik meende dat zoowel de H. Stoel als elke paus dwalen kon, beweerde die van Meaux dat, ofschoon deze of gene paus van de waarheid kon afwijken, de H. Stoel, indien hij ooit dwaalde, daarin niet kon volharden, maar er van zou terug komen en teruggebracht worden door de leden der Kerk. Met het concilie van Constanz beleed hij dus de Indefectibiliteit van den H. Stoel, maar de Infallibiliteit van den paus verwierp hij als een ultramontaansche dwaling. Daar het de Choiseul niet gelukken mocht Bossuet te overtuigen dat, indien een paus zelfs „ex cathedra” sprekende, dwalen kon¹⁾, er moeilijk van indefectibiliteit

1) Wij mochten er niet in slagen te ontdekken wat Bossuet onder dat spreken „ex cathedra” verstond. De R. Katholieke theologen geven

van den H. Stoel als zoodanig, sprake kon zijn, legde hij zijn mandaat als mederedacteur neder, en Bossuet, ofschoon nu meester van den toestand, had nog een nieuw bevel des konings noodig eer hij besluiten kon zich op een terrein te wagen zoo vol voetangels en klemmen.

De Choiseul, wiens taak nu alleen hierin bestond, de vergadering met de fakkel der historie voor te lichten, leverde den 17^{den} Maart een uitvoerig rapport in, waaruit wij slechts mededeelen, dat de onfeilbaarheid der *Kerk*, door hare synoden vertegenwoordigd, op den voorgrond treedt; dat de onfeilbaarheid der *pausen* eene „nieuwe meening,” ja zelfs „eene grove uitvinding der pausen” wordt genoemd; terwijl er nadruk op gelegd wordt dat de van de Kerk gescheiden broeders (de Protestanten), door niets zoozeer in hun schisma (?) worden gesterkt, als door de vrees dat de R. Katholieke kerk, tegen Schrift en traditie in, die onfeilbaarheid tot een geloofsartikel verheffen zal. Twee dagen later werd het volgende ontwerp na veel beraadslaging aangenomen ¹⁾:

1. De heilige Petrus en zijne opvolgers, stedschouwers van Christus, en ook de Kerk zelve, hebben van God macht ontvangen in geestelijke, tot het zielenheil behorende dingen; maar niet over tijde-

ons de keus tusschen een twaalfstal theorieën, en zelfs op het Vaticaansche concilie is er geen definitie van gegeven. Niet ongepast achten wij het daarom aan Gladstone's woord te herinneren: „Decrees *ex cathedra* are infallible; but determinations what decrees are *ex cathedra* are fallible.” Rome and the newest fashions etc. p. 197.

1) Schlosser, t. a. p. XV. blz. 358, meent dat de vergadering het aannam, omdat de koning haar „verschrikte door zijn macht, en verblindde door de pracht zijner hofhouding.”

lijke en burgerlijke zaken Bijgevolg zijn koningen en vorsten, ten opzichte van hun tijdelijk bestuur, uit kracht van geene wet van God onderworpen aan eenige geestelijke macht, noch aan de sleutelmacht der Kerk. Hunne onderdanen kunnen niet ontslagen worden van den plicht hen te gehoorzamen of vrijgemaakt van den eed van trouw.

2. De volheid van macht in geestelijke zaken, welke de H. Stoel en de opvolgers van Petrus bezitten, belet niet dat tevens de besluiten, door het concilie van Constanz in zijn vierde en vijfde zitting genomen, welke goedgekeurd zijn door den H. Stoel en de practijk der geheele Kerk, hunne volle kracht en voortdurende werking behouden; en de Gallicaansche kerk keurt niet goed het gevoelen van hen, die gemelde besluiten van kracht zouden willen berooven, alsof hun gezag twijfelachtig en niet genoeg bewezen ware, of in hunne toepassing slechts beperkt tot een tijd van schisma.

3. Dien tengevolge moet de uitoefening van het Apostolisch gezag geregeld worden door de canones, welke zijn vastgesteld door den Geest van God en welke geheiligd zijn door den eerbied der geheele wereld. De oude regels, gewoonten en instellingen, welke in het rijk en in de Kerk van Frankrijk aangenomen zijn, moeten evenzeer ongeschonden blijven, en het strekt den Apostolischen stoel tot eer en roem, dat zulke instellingen, welke door gezegden Stoel en de Kerken bevestigd zijn, zonder afwijking in acht worden genomen.

4. In het beslissen van geloofszaken heeft de paus het voornaamste gezag, en zijne decreten gaan alle Kerken en iedere Kerk in 't bijzonder aan;

toch is zijn oordeel niet onverbeterlijk (nec tamen esse irreformabile), indien de Kerk het niet goedkeurt.

Deze Declaratie, het eerste stuk waarin de Gallicaansche kerk officieel heeft uitgesproken wat zij, de eeuwen door¹⁾, omtrent de macht des pausen geloofde en leerde, werd den 19^{den} Maart 1682 door 34 aartsbisschoppen en bisschoppen benevens even zoovele afgevaardigden van minderen rang ondertee-kend, terwijl besloten werd haar aan alle kerken van Frankrijk toe te zenden. Ook den koning werd zij aangeboden. Deze liet de Declaratie door het parlement registreeren, zoodat zij kracht van wet verkreeg, terwijl hij voorts een edict uitvaardigde, waarin bevolen werd dat deze artikelen op alle hoogeschoolen moesten onderwezen worden; dat geen hoogleeraar zijn ambt mocht aanvaarden zonder ze geteekend te hebben; dat geen graden mochten verleend worden, zonder dat eerst eene stelling, aan deze artikelen ontleend, verdedigd was; terwijl alle bisschoppen vermaand werden ze met al hun gezag te handhaven. Toen ook dit edict den 23sten Maart 1682 door het parlement geregistreerd was, kon men zeggen: De Gallicaansche kerk heeft hare Magna Charta ontvangen en, na eeuwenlangen strijd tegen de pauselijke aanmatiging, heeft zij eindelijk eene

1) Blijkens een brief, in Macmillans Magazine van 22 Oct. '74 geplaatst, laat de engelsche kardinaal Manning het Gallicanisme eerst in 1682 opkomen. Wel een bewijs hoe spoedig ultramontanen, die 17 jaar protestantsch leeraar geweest zijn, de geschiedenis weten te vergeten of te weerspreken. De Univers van 10 Aug. '74 laat het Gallicanisme ten minste nog in de 13de eeuw ontstaan.

vaste positie ingenomen tegen over Christus' stede-
houders op aarde ¹⁾).

Reeds een vluchtige blik op deze Vier Artikelen overtuigt ons dat de fransche geestelijkheid daarin haar gevoelen op zeer bescheiden wijze uitspreekt. Zij zegt slechts wat zij ten aanzien van de pauselijke macht voor waarheid aanneemt en, op grond der geschiedenis, meent te mogen aannemen. Terwijl zij met grooten eerbied over den paus spreekt, is de taal zorgvuldig gekozen en aan niemand dringt zij haar oordeel op.

Niettegenstaande dit alles begreep de bisschop van Meaux toch, dat het met het oog op de diepe wortelen, welke het ultramontanisme in Frankrijk geslagen had, goed zou wezen een uitvoerig verdedigingsschrift het licht te doen zien, waarin hij kon aantoonen dat de in de Vier Artikelen voorgedragen leer omtrent den paus, in alle eeuwen, door de meest uitnemende, ook door Rome geachte mannen, geleerd was geworden. Hier kwam de aartsbisschop van Parijs tegen op. De leer der Gallicaansche kerk had geen bewijs noodig; als de zon, sprak zij voor zich zelve. Gaf men eene afzonderlijke apologie, men zou gaan denken dat de Gallicaansche kerk aan haar eigen leer twijfelde, terwijl de ultramontanen daardoor juist tot weerspraak zouden worden geprikkeld.

Wat „l'oracle gallican” dus niet op gezag der vergadering kon doen, heeft hij later op eigen verantwoordelijkheid verricht, maar toen zijne „Defensio declarationis conventus cleri gallicani de ecclesiasticâ

1) Jervis, Hist. II. p. 48 etc.; Laur. a. a. O. S. 28 folg.; Jung. La France, p. 200 etc.

potestate" in 1685 ter perse gaan kon was, door Rome's verbolgenheid, de toestand reeds zoodanig, dat de „Defensio" olie in het vuur zou geweest zijn en, op een wenk van hooger hand, hield hij haar terug ¹⁾).

Nauwlijks toch waren de Vier Artikelen, als manifest der constitutioneele partij in de kerk, wereldkundig

1) Mocht het bevreemding wekken dat Bossuet, die na de Declaratie nog 22 jaar geleefd heeft, zijne Verdediging nooit in het licht gaf, wij merken op, dat hij haar in 1695 en 96 geheel herzag, maar dat er toen weder allerlei redenen schenen te zijn om haar nog niet uit te geven. Van 1699—1703 werd het manuscript op nieuw omgewerkt en de eerste drie boeken vervangen door eene verhandeling, onder den titel: „Gallia orthodoxa." Zijn einde voelende naderen in 1704, beval hij zijn neef, den abt Bossuet, uitdrukkelijk dit laatste manuscript aan niemand te geven dan aan den koning zelf, en of deze, gelijk de abt verhaalt, zes jaar lang weigerde het aan te nemen, dan wel of er in 1708 werkelijk over de uitgave gedacht werd, wagen wij niet te beslissen. Na den dood van den regent (Orleans) kwam dit manuscript onder bewaring van den bisschop van Troyes, en in 1812 is het in de Koninklijke bibliotheek te Parijs teruggevonden.

Van het *oorspronkelijk* manuscript had de abt Fleury, met toestemming van den auteur, eene copie gemaakt; deze vermaakte haar bij zijn dood (1723) aan den kanselier d'Aguesseau; maar daar deze met het legaat weinig op scheen te hebben, liet de eerste minister, kardinaal Fleury, het in de Koninklijke bibliotheek plaatsen, met bevel dat het aan niemand geoorloofd zou zijn er een afschrift van te nemen.

De kardinaal de Noailles bezat echter een gebrekkig afschrift van de *eerste revisie*, en dit zag in 1730 te Luxemburg het licht. Eerst 15 jaar later verscheen een afdruk van de *tweede revisie* te Amsterdam, welke, met het in 1812 weergevonden handschrift vergeleken, vrij nauwkeurig blijkt te zijn. Stond de naam van den man, die dit werk op koninklijk bevel aanving en er jaren lang zijn beste krachten aan besteedde, ook niet op het titelblad te lezen, het nageslacht deed hem recht, en voor tal van Gallicanen blijft het een arsenaal vol bruikbaar wapentuig tegen de ultramontanen. Jervis, Hist. II. p. 56 etc. De Maistre, Egl. Gall. Livre II. Chap. IX.

geworden, of van alle zijden traden de kampioenen voor het absolutisme in 't krijt.

De hoogeschool te Leuven deed het eerst van zich hooren en een harer hoogleeraren, de heer Dubois, gaf reeds in 1683 een theologische en rechtsgeleerde dissertatie tegen de Declaratie uit, terwijl een anonymus uit hetzelfde kwartier bewees, dat althans de Leuvensche hoogleeraren van vroeger en later tijd, geheel anders over het primaat en de onfeilbaarheid des souvereinen pausen gedacht hadden dan de fransche geestelijken. De primaat van Hongarije veroorloofde zich, de onderteekenaars der Declaratie „schismatieken, dienaars van den satan, ja gifmen-gers” te noemen, en een Benedictijner monnik, tot dusver hoogleeraar te Salamanca, werd met een kardinaalshoed beloond, omdat hij er zich over verwonderd had dat er in het beschaafde Parijs nog godgeleerden gevonden werden, die de „helsche leer” van de supprematie der conciliën weder durfden opwarmen. Zelfs de generaal der Jezuieten, pater Gonzalez, greep naar de pen en, niet bedenkende dat het rotsblok, dat 's pausen zetel deed schudden, toch eigenlijk door zijne broeders aan het rollen was gebracht, noemde hij de leer der Parijzer doctoren „absoluut valsch en bijna kettersch.” De eer van in dit steekspel als „le plus furieux de tous” te zijn opgetreden, komt volgens Bossuets eigen verklaring toe aan den aartsbisschop van Valencia. In drie lijvige boekdeelen in folio tracht deze aan te toonen: „dat het sloopke van Petrus en diens onfeilbaar gezag op gruwelijke wijze aan 't slingeren gebracht is door de helsche golven dezer ketterij,” en men speurt reeds den ijver van den toekomstigen

groot-inquisiteur als hij verzekert: „deze monsters van dwalingen moeten uit de geheele christelijke wereld verdelgd worden.”

En wat deed de H. Stoel? Wij zagen het reeds; de brief van 11 April, naar aanleiding van 't regale was zeer bitter; aan den professor uit Salamanca viel het purper van den monsignore ten deel en zelfs werd dit aan den grooten Arnauld, die in de kwestie over 't regale met de Jansenisten aan 's pausen zijde gestaan had, beloofd, als ook hij de Declaratie aantastte; maar dit alles was slechts zijdelings. Te Rome liet de paus de declaratie door beulshanden verbranden; hij riep een congregatie van kardinalen en theologen te zamen; en dat men van zijn toorn het ergste, zelfs nieuwe geloofsartikelen vreesde, blijkt uit een brief den 30sten October, door Bossuet aan den abt de Rancé geschreven, eindigende met de woorden: „laat ons bidden, laat ons weenen;” terwijl hij in een schrijven aan Dirois er zich bitter over beklaagt dat te Rome Belarminus met zijne sophismen de eenig vertrouwbare auteur schijnt te zijn, en men met de door pausen goedgekeurde canones van Constanz en Bazel schijnt te willen spelen ¹⁾).

Gelukkig begon de paus, na eenigen tijd, de zaken met wat kalmer blik te overzien, en zag hij van een formeele veroordeeling af. Om zijn misnoegen echter te doen blijken weigerde hij beslist, hun die leden der vergadering geweest waren een institutie-

1) Jervis, Hist. II. p. 52 etc.; Laur. a. a. O. S. 39 folg.; Bossuet, Défense de l'Eglise Gallicane. Paris '45. p. 2; Bordas-Dem., Pouvoirs p. 507; Hofstede de Groot, Oud-Kath. Bew. blz. 170.

bul te verleenen wanneer de koning een hunner uit kracht van het concordaat tot bisschop benoemde. Bij zijn dood (1689) waren er dan ook 29 bisschoppen, die wel de inkomsten aan hun zetel verbonden trokken, maar die niet te min buiten staat waren eenig deel van hun geestelijk ambt waar te nemen, en toen dit getal onder zijn opvolger Alexander VII tot 35 klom, begon de geestelijkheid over die pauselijke stijfhoofdigheid te morren, en Lodewijk XIV bepaalde dat geen der door hem benoemde bisschoppen, ook al hadden zij niet tot de vergadering behoord, den paus om een bul zou vragen. De verbittering in Frankrijk, nog gevoed door eene beperking van het asylrecht der gezanten te Rome, rees zoo hoog dat men weder ernstig aan eene Nationale kerk begon te denken, en doen wilde, waartoe in 1790 door de Constitueerende vergadering werkelijk besloten werd: terugkeeren tot de aloude gewoonte om de bisschoppen door de provinciale synoden te laten kiezen niet alleen, maar ook te doen installeren.

Thans echter toonde de koning zich gematigd. Reeds had hij, door den 23sten Juni de vergadering te verdagen tot November en haar niet weder bijeen te doen komen vóór de lente van 1685, verhinderd dat een schrijven der prelaten van Frankrijk, als antwoord op den bitteren brief van den paus, verzonden werd, alsmede dat Bossuet zijne 140 stellingen, waarin de casuïstiek der Jezuiten veroordeeld werd, kon doen aannemen. Ook thans breidelde hij den ijver van zijn procureur-generaal de Harlai, van zijn advocaat-generaal Talon en van zoovele anderen die te ver wilden gaan. Hem was het genoeg dat het regale alom kon gegeven worden, en dat hij, door de aanneming der Vier Artikelen

getoond had wat hij kon, als hij wilde. Ook stond Innocentius met den eenen voet in 't graf; met zijn opvolger zouden de zaken zich misschien van zelf wel laten schikken; ja het wil ons voorkomen dat Voltaire vrij goed Z. M. gedachten heeft uitgedrukt toen hij schreef: „Er zijn oude grenspalen, welke men niet zonder hevige schokken verzet; grooter belangen, grooter hartstochten en meer beroering der geesten waren noodig om eensklaps met Rome af te breken, en het was zeer moeilijk die scheuring te doen plaats hebben terwijl men het Calvinisme wilde uitroeien.” Ook mogen we niet vergeten dat volgens de opmerking van Montesquieu's Perziaan ¹⁾: „in het Westen kan men over een regent niet oordeelen voor en aler hij de proef van den biechtvader en van de minnares heeft doorgestaan”, de biechtvader althans hier wel in rekening mag gebracht worden. Lodewijk XIV toonde zich toch nimmer stout tegen Rome of hij trachtte dit weder goed te maken, maar gelijk de hertog de St. Simon het zoo juist uitdrukt „hij deed boete op den rug der Hugenoeten.”

Den 18^{den} October 1685 werd dan ook het Edict van Nantes herroepen. Driemaal honderd duizend Franschen trokken de grenzen over, en waar deze zestig millioen francs medenamen en 's lands handel en financiën voor eene eeuw ruineerden, daar moest men niet te veel beroering wekken door bovendien ook de ultramontanen tot verhuizen te nopen.

Wel deed Innocentius wegens de herroeping van het Edict een Te Deum zingen, maar verzoenen kon dit werk der boete hem niet, en toen de fransche ge-

1) Lettres Persanes, n°. 107.

zant hem de akte aanbod, zeide hij: „De koning deed dit slechts om politieke redenen, maar geenszins uit ijver voor den godsdienst.”

Ook zijn opvolger Alexander VIII kon de Vier Artikelen niet vergeten. Hij deed, om aan den gespannen toestand een einde te maken, den voorslag, dat de fransche geestelijkheid een schrijven tot hem richten zou, waarin met meer of minder duidelijke woorden eene herroeping zou te lezen zijn; maar — de formule daarvoor scheen niet te vinden, en des dralens moede herriep hij niet alleen zijn voorstel, maar hij gaf zelfs den 4^{den} Augustus 1690 de bul „Inter multiplices,” waarin hij, uit kracht der macht hem verleend, de besluiten der fransche geestelijken, zoowel ten opzichte van het regale als van de geestelijke macht voor nu en voor altijd ongeldig verklaarde. Tot de uitvaardiging van dit stuk ging hij echter nog niet over; maar toen de kerkvoogd in Januari 1691 begreep dat hij ging sterven, schreef hij een aandoenlijken brief aan den franschen koning en beval den 30sten dier maand, één dag voor zijn dood, dat de bul met de gebruikelijke formaliteiten zou worden afgekondigd.

Mocht iemand zich er over verbazen, dat dit stuk eerst met stervende hand door den paus werd uitgevaardigd, laat Maistre hem dan verzekeren, dat hij niet genoegzaam bekend is met den H. Stoel. „Hem staat elke veroordeeling tegen; hij gaat er slechts in de uiterste noodzakelijkheid toe over; en wanneer zij niet meer te vermijden is neemt hij nog alle maatregelen, wendt hij nog elke verzachting aan om opspraak te vermijden en uiterste maatregelen, tegen welke niets meer te doen is.” Ja, om die pauselijke barmhartigheid nog

wat begrijpelijker te maken, wijst hij op de onuitputtelijke zachtheid, waarmede Leo X Luther behandelde, eer hij diens schuldig hoofd met den banbliksem trof.

Het stuk, dat de Magna Charta der Gallicaansche kerk, het palladium harer zoogenaamde „vrijheden” vernietigen moest, kwam in Frankrijk te gelijk met de tijding, dat de H. Stoel vacant was. Koning en parlement hielden zich nu maar, alsof ze niets hadden ontvangen, in de hoop dat de nieuwe paus wat minder dan zijne voorgangers gesteld zou zijn op de — onfeilbaarheid ¹⁾).

Zonderlinge verwachting van die Franschen! Want al ware er toen een Voltaire geweest, die haar sterken dorst door de verzekering: de onfeilbaarheid is een leerstuk „qu'on ne croit pas à Rome, mais qu'on y soutient,” de logica had hen kunnen leeren dat de ultramontanen die onfeilbaarheid verdedigen *moesten*; de geest die het conclave bezielde, dat ook de nieuwe paus haar verdedigen zou; terwijl eindelijk de geschiedenis daarwas, om met nadruk hen te herinneren: het eeuwige Rome vreest niets zoozeer, dan met een uwer dichtervorsten ²⁾ te moeten uitroepen:

„Mon esprit en désordre à moi-même s'oppose!”

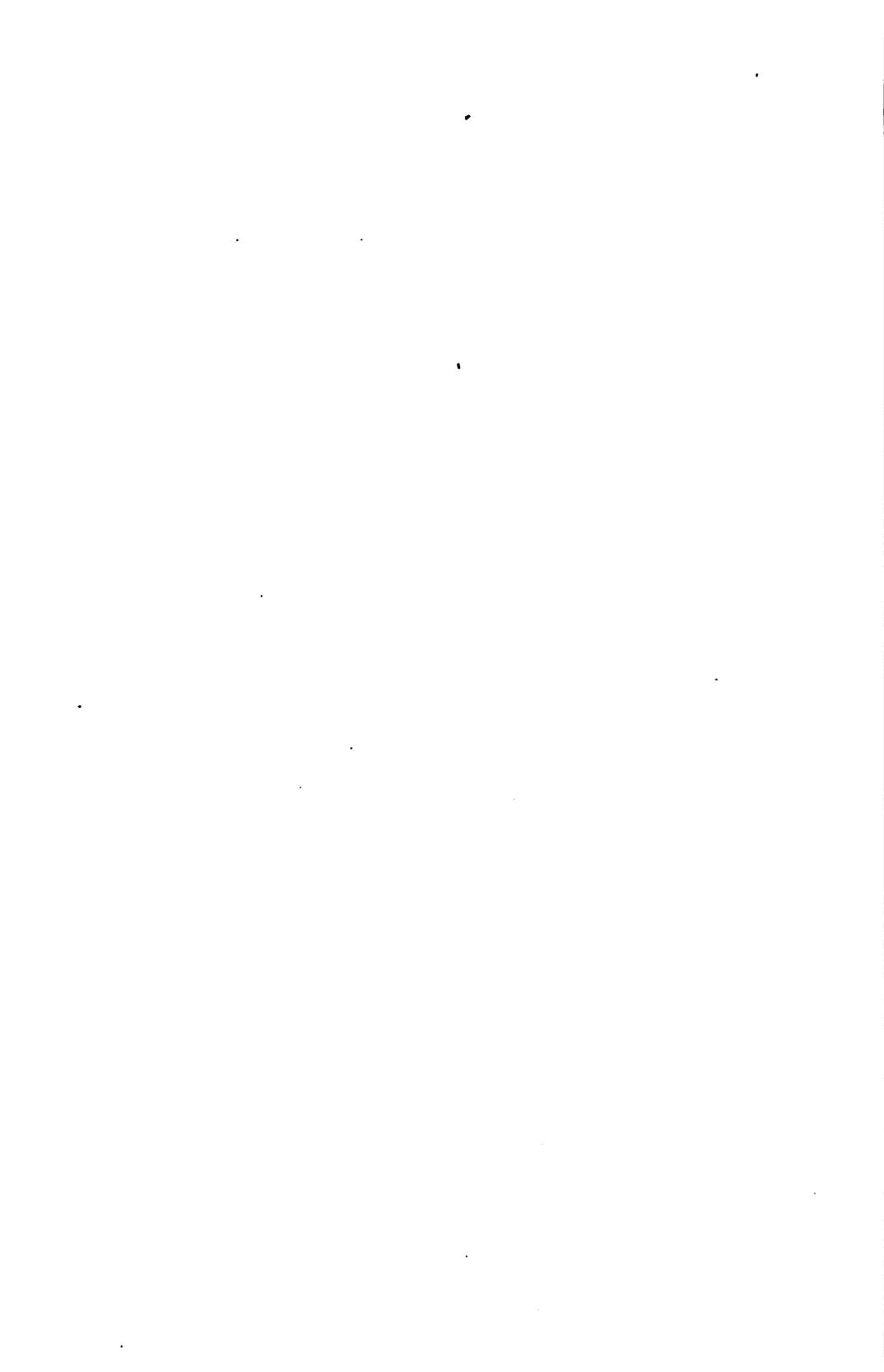
1) Jervis, Hist. II. p. 54 etc.; Bordas-Dem., Pouvoirs, p. 508; Voltaire, Siècles III. p. 113, 115; Laur, a. a. O. S. 70 folg.; Dr. W. Mangold, Bilder aus Frankreich. Marburg. '69. S. 104. De Maistre Egl. Gallic. p. 157.

2) Corneille.

TWEEDE AFDEELING.

ONDERGANG DER GALLICAANSCHER KERK.

X.

Een drievoudige overwinning.

Na een streng vasten en onder het zingen van verootmoedigende liederen is men in de R. Kath. kerk sinds eeuwen gewoon op den 14^{den} September het feest der kruisverheffing te vieren ¹⁾. Zoo men ten jare 1693 in de koninklijke kapel te Versailles dit voor de christenheid vernederend feit mede herdacht heeft kwam Lodewijk XIV vermoedelijk in eene gepaste stemming om in den loop van dien dag aan het hoofd der Kerk een brief te schrijven waarin, na allerlei betuigingen van gehechtheid te lezen is: „Ik ben mede verblijd aan Uwe Heiligheid te doen weten, dat ik de noodige bevelen gegeven heb opdat de zaken vervat in mijn Edict van den 23sten Maart 1682 betreffende de Declaratie door de geestelijkheid van Frankrijk, waartoe voorbijgegangene omstandigheden mij genoopt hadden, afgelegd, niet in

1) De perzische koning Chosru II roofde in 614 uit Jeruzalem het door de keizerin Helena terug gevonden kruis des Verlossers. In 628 gelukte het keizer Heraclius dat kruis weder in Jeruzalem te brengen en het drie jaar later in de grafkerk op te richten. In 638 stelde paus Honorius het Festum exaltationis S. Crucis in.

acht zullen genomen worden (ne soient point observées); en begeerende dat niet alleen Uwe Heiligheid van mijne gevoelens kennis drage, maar bovendien dat ieder door een bijzonder bewijs wete, welken eerbied ik heb voor Uwe groote en heilige hoedanigheden, twijfel ik er niet aan of Uwe Heiligheid zal zijne persoonlijke genegenheid jegens mij op allerlei wijze betoonen. Ik bid God" enz.

Wilden wij, na van dit zoo lang verborgen gebleven door geen parlement geregistreerd schrijven kennis genomen te hebben oppervlakkig zijn, we zouden, denkende aan 's Konings eigen bekentenis: „il faut de la variété dans la gloire" door kunnen gaan; wilden we overdrijven we zouden met den graaf de Montlosier e. a. kunnen gaan klagen over: „de schandelijkste herroeping die er ooit geschied is," maar dewijl we het van belang achten dit schrijven te doen beschouwen in het rechte licht, spreken wij liever met Jung van een „abaissement du roi" en willen trachten de oorzaken er van op te sporen.

Al kunnen we niet nauwkeurig zeggen waar de grens ligt ¹⁾, toch is het duidelijk dat er in de loopbaan van Lodewijk XIV twee perioden te onderscheiden zijn. Toen hij in de geschiedenis optrad was er geen land in Europa waar het gezag zoo geconcentreerd, het regeeringsstelsel zoo afgerond, het ontstaan van partijstrijd zoo onmogelijk, het ingrijpen van vreemde machten zoo ondenkbaar was als in Frankrijk. Uitmuntende veldheeren als Turenne

1) Bois Guillebert in zijn: *Détail de la France sous Louis XIV, Rouen 1707*, tracht aan te toonen dat sedert 1660 alles aan het achteruitgaan was.

en Condé, scherpziende diplomaten als Lionne en le Tellier, uitstekende financiers als Mazarin en Colbert maakten hem al spoedig tot dictator in Europa, verzekerden hem de hegemonie welke tot hertoe aan het huis van Habsburg was toegekend. De vleierij echter bedierf den koning, het absolutisme en de huichelarij ontzenuwden de staatsambtenaren, de weelde en de bouwwoede putten de schatkist uit, terwijl de dweepzucht die tot herroeping van het Edict van Nantes verleidde, den koning wel het voorrecht schonk zijne deviesen met het: „Lex una sub uno”¹⁾ te kunnen vermeerderen, doch tevens de arbeidskrachten en talenten, over welke hij te beschikken had eene beduidende vermindering deden ondergaan.

Algemeen verval was daarvan het gevolg. Reeds toen Locke in 1776 en 77 het land bereisde waren sedert enkele jaren de landpachten meer dan de helft verminderd; tien jaar later was de schatkist zoo uitgeput dat men niet alleen eene menigte ambten schiep en te koop bood²⁾, maar zelfs de massief zilveren meubels welke Versailles sierden naar de munt moest zenden, en had het in 1690 te Amsterdam verschenen merkwaardig boek: „Les soupirs de la France” tal van wonden in het volksleven blootgelegd, onomwonden voegde drie jaar later een anonieme brief den koning de woorden toe: „Geheel Frankrijk is niets meer dan een groot hospitaal,

1) Éné wet onder één heerscher.

2) Met perkament en zegellak zegt St. Simon, wist Pontchartrain in acht jaar honderd vijftig millioen bijeen te brengen. Bierkeurder en paruikenopzichter was ook een ambt, en dewijl er voor de meeste ambten meer titularissen waren dan noodig bleek, dienden ze ieder op hun beurt.

verwoest en zonder voorraad; het volk dat U zoozeer bemind heeft begint de vriendschap, het vertrouwen en zelfs de achting te verliezen" ¹⁾).

Vooraf was het eene fout van den koning dat hij de politiek van Hendrik IV, van Richelieu en Mazarin opofferende, de Protestanten tegen zich in het harnas joeg. Zouden toch de beide takken van het Habsburgsche huis verzwakt worden, dan had hij er voor moeten zorgen dat de Republiek der Vereenigde Nederlanden, Engeland, Zweden, de Groote Keurvorst en de Hervormde Potentaten van Duitschland op zijne hand bleven. Hiervoor was voor Lodewijk XIV echter niet gezorgd en met name had de Republiek der Vereenigde Nederlanden zich zijn toorn op den hals gehaald. Despoot als hij was, hinderde het hem dat dáár vooral eene koningin haar zetel had gevestigd welke inzonderheid in onze dagen alles voor haren scepter buigen doet. Wij bedoelen de pers. Had Amsterdam reeds in 1631 hare Courant, twee jaren later verscheen er de „Gazette ordinaire” van Bernard Simeon; Sieur Lafond ontzag in zijne „Gazette de Leyde” Frankrijk niet en toen ook Rotterdam en den Haag hunne, mede in het fransch en door Franschen geschreven nieuwsbladen hadden, moest Lodewijk menig stout woord lezen van mannen die hij vervolgd en geruineerd had en tegen welke de redacteurs van de „Gazette de France” niet opgewassen bleken ²⁾).

1) Verg. G. Picot: Une statistique de la France. Rev. d. D. Mondes. '81. V. p. 204 etc.

2) Zekere Renaudot, die in 1631 te Loudun de eerste „Gazette” in Frankrijk uitgaf, richtte al spoedig tot de vorsten het verzoek zijn blad niet tegen te staan, want zijne koopwaar „tient cela de la nature des torrents, qu'il se grossit par la résistance.”

Maar bovenal was het Lodewijk een ergernis dat er een land in zijne nabuurschap lag bloeiend door godsdienst, vrijheid, handel en nijverheid; een land waar men zijn daden kritiseerde, ootterende medailles op hem sloeg en, wat meer zegt, zijne plannen op de Spaansch-Bourgondische landen tegenwerkte. Dat volk van visschers en marskramers, gelijk hij het noemde, moest vernederd, want ont-eerend was het voor hem die ook het „nec pluribus impar” rond een stralende zon geschreven had met zulk slag van lieden op voet van gelijkheid te onderhandelen ¹⁾).

Dat de wraak van den franschen monarch niet den val der Republiek maar wel de verheffing van Willem Hendrik, Prins van Oranje ten gevolge had behoeven we slechts te herinneren, en 't was of Lodewijk het er op toeleigde dezen tot hoofd der bondgenooten en daardoor tot den geduchtsten zijner vijanden te maken. Immers wat Willem van Oranje niet vermocht: alle Protestanten tegen Lodewijk in 't harnas jagen, dat deed deze zelf, en toen de noodkreten der gemartelde Protestanten en Waldensen ²⁾ door Europa weerklonken vond het Protestantisme zijn

1) Dit zinnebeeld dat van Filips II afkomstig zou zijn, die op beide halfronden regeerde, paste weinig voor Lodewijk, die over één rijk heerschte. Het devies: „ook tegen meerderen ben ik bestand” werd door Lodewijk zelf in zijn Mémoires aldus verklaard: Je suffirai à éclairer encore d'autres mondes. Met het oog hierop zouden in Holland medailles geslagen zijn met de buste van van Beuningen en het randschrift: In conspectu meo stetit sol.

2) De vervolgingen door den hertog van Savoye, waardoor alleen in de gevangenissen 15000 Waldensen omkwamen was mede Lodewijks werk.

hoofd in den prins van Oranje en de engelsche revolutie van 1688 was het antwoord op den mijneedigen aanslag van 1685. 't Is waar, in het laatste decennium der 17de eeuw had de wrekende Nemesis haar eerste woord op het slagveld van Hochsted nog niet gesproken, had Mevr. de Maintenon zich nog niet met oudbakken brood moeten vergenoegen, had de hooghartige vorst zich nog niet zóó diep behoeven te vernederen dat hij den jood Samuel Bernard tot den adelstand had moeten verheffen en bovendien als cicerone in de parken van Versailles had moeten dienen om eenige ellendige millioenen van hem geleend te krijgen, maar toch, het geloof aan zijn onweérstaanbaarheid was reeds geschokt, de nood hoog gestegen. De oorlog, in Ierland zoo droevig afgevoerd, werd ook op het vaste land onder afwisselende kansen voortgezet en daar de vloot in 1692 bij la Hogue verbrandde was het gevaar voor een landing der Engelschen ver van denkbeeldig. Wat kon er nog niet gebeuren als ook het pauselijk hof even als in 1688 zich tegen hem verklaarde! Dit moest voorkomen, en daar hij in dezen tijd vooral, het geld der geestelijkheid zoo noodig had ¹⁾) en ook hun zedelijken steun niet missen kon moest Lodewijk bukken en — de brief van 14 September 1693 werd aan den paus geschreven.

De grijze kardinaal Pignatelli die den pauselijken stoel onder den naam van Innocentius XII beklom-

1) Van het begin van Lodewijks' regeering tot 1690 heeft de geestelijkheid in de schatkist gestort ruim 24 millioen livres, doch van 1690—1700 niet minder dan 59 millioen.

Verg. Rev. d D. Mondes. '80. IV. p. 639 etc.

men had, was, hoe krijgshaftig hij, de laatste paus met baard en knevel, er ook uitzag wijs genoeg geweest geen wapentuig te maken van de bul waarin zijn voorganger de Declaratie van 1682 zoo het heette veroordeeld had, en die naar Bossuets beweren „niet langs den gewonen weg” ter kennis van de Fransche kerk gekomen was. Bij zijne troonsbeklimming getuigden echter niet minder dan vijf en dertig ledige bisschopszetels van Rome's gevoeligheid. Frankrijk werd er eindelijk ook gevoelig onder, en men sprak al weder van een terugkeer tot de oude wijze van handelen, om namelijk de institutie der bisschoppen door de provinciale conciliën te doen plaats hebben. De koning, wel begrijpende wat be-roering dit alles zou te weeg brengen achtte het beter een brief te schrijven waarin verzekerd werd dat het Edict van 1682 niet zou worden ten uitvoer gelegd. Toch was dit nog niet voldoende. Ook de bisschoppen die op hun institutie-bul wachtten, moesten op hoog bevel ¹⁾ nu de formule vinden waarin zij zich ieder afzonderlijk bij den H. Vader over hun deelnemen aan de vergadering van 1682 verontschuldigen. Hun schrijven was, na korte inleiding, van dezen inhoud: „Neergebogen aan de voeten van Uwe Heiligheid, erkennen en verklaren wij, meer dan wij kunnen uitdrukken en uit grond onzes harten, zeer te betreuren hetgeen geschied is in de vergadering

1) Of er geen onder zullen geweest zijn wien zulk een bevel minder welkom was? Tot Hendrik IV kwam eens de klacht dat vele bisschoppen zich niet bijzonder haastten de institutie-bul te verkrijgen, omdat ze dan, hoewel het inkomen aan hun zetel verbonden trek-kende, nog elders van hun vrijheid genieten konden.

Verg. Rev. d D. Mondes. '79. II. p. 549.

van 1682, wat aan Uwe Heiligheid en zijne voorgangers zoozeer mishraagd heeft. Bij gevolg verklaren wij voor niet gedecreteerd, voor niet bindend te houden, al wat in deze vergadering besloten is ten opzichte van de geestelijke macht en het pauselijk gezag. Daarenboven houden wij voor niet op Synodale wijze besloten (pro non deliberato) datgene wat ten nadeele van de rechten der kerken geacht zou kunnen worden aldus besloten te zijn" 1).

Of deze brief in Rome dan wel te Meaux is opgesteld doet minder ter zake, maar dat de woorden met de meeste zorgvuldigheid gekozen zijn mogen wij wel opmaken uit het feit dat Fleury ons nog drie andere redacties mededeelt, in welke Maistre ons verzekert dat „le Gallicanisme perce d'une manière assez sensible."

En werd in dit stuk het Gallicanisme nu beslist verloochend? We zouden niet gaarne achter den triomfantelijken uitroep van laatstgenoemden auteur: „De verklaring van 1682 door haar eigen auteurs veroordeeld" een uitroepingsteeken plaatsen. Immers de twaalf priesters die wegens hunne deelneming aan die vergadering nu genoodzaakt waren tot verkrijging hunner institutie-bul dezen brief te zenden, zijn niet *de* auteurs der Declaratie, daar de vergadering uit achtenzestig leden bestond. Als individuen, niet als leden dier vergadering, veel minder als vertegenwoordigers der kerk zonden zij dat schrijven. Ook geven zij zich niet onvoorwaardelijk over. Zij betuigen alleen dat wat er gebeurd is door hen niet als bindend beschouwd wordt, dat

1) De latijnsche tekst is te vinden bij Jervis, Hist. II. p. 77. en De Maistre, Egl. Gall. p. 179.

zij in de Vier artikelen geen episcopaal oordeel, geene allen bindende synodale uitlegging der leer zien, iets wat zij konden verklaren dewijl het niet de bedoeling dier vergadering was geweest eene geloofsbelijdenis voor de Katholieke kerk op te stellen welke hare leden moesten aannemen, maar alleen, gelijk Bossuet het uitdrukt „eene meening aan te nemen” welke haar verkieslijk scheen boven andere. Dat ook de inhoud der Vier artikelen door hen als onwaar werd prijsgegeven lezen wij in hun brief niet. Integendeel, al gaven zij ook het document prijs dat te Rome zulk een ergernis gaf, de beginselen er in neergelegd en de waarheid daarin voorgestaan bleef er even oud, even eerbiedwaardig om, en wij gelooven dat niet alleen deze twaalf, maar met hen duizenden priesters ook na dien brief met Bossuet bleven betuigen: „De Declaratie moge blijven waar zij wil, want niet haar zoeken wij te verdedigen, maar onwankelbaar en door geene censuur getroffen blijft die oude grondstelling der parijsche faculteit ¹⁾).

Maar al zij dit ook zoo, een feit is en blijft het: de fransche kerk heeft het moeten aanzien, heeft het zonder eenig protest moeten toelaten dat twaalf mannen, leden harer roemruchtige vergadering van 1682, aan den paus hun diep, diep leedwezen moesten betuigen dat zij den moed hadden gehad zulk eene meening te hebben. Als dat, om eens in de taal van een visschersvolk te spreken, geen bakzeil

1) Defensio Declar. Praevia dissert. § 10. Als staaltje van Maistre's eerlijkheid merken wij op dat hij op pag. 199 van zijn Egl. Gall. deze woorden aanhaalt als bewijs dat Bossuet-zelf van de Declaratie niets weten wilde. Hij laat daartoe het tweede deel van den volzin weg.

halen is, weten wij niet wat als zoodanig moet aangemerkt worden.

Nu de paus van den koning de verzekering ontvangen had dat het Edict van 23 Maart 1682, waarbij bevolen werd dat de leer der Vier artikelen op alle voorname scholen moest ingeprent worden, niet zou worden in acht genomen¹⁾, en van de bisschoppen vernomen had dat zij de Vier artikelen introkken, meende hij tevreden te kunnen zijn en zonder dat hij, gelijk Bossuet ons weder verzekert, der fransche geestelijkheid het minste verwijt over haar geloof deed, ontving hij haar met zachtheid en liefde in zijn vaderlijken schoot. De institutie-bullen volgden weldra, later eischte de paus van geen enkelen tot bisschop benoemden priester eene verloochening van de Vier artikelen meer, en tot aan de Revolutie deden koning en paus verder zonder stoornis wat zij zich bij het Concordaat van Bologna (blz. 106) hadden aangematigd²⁾.

1) Maistre, in zijn zoo even aangehaald werk p. 163, veroorlooft zich de vrijheid de woorden uit Lodewijks brief „ne soient point observées” te veranderen in: „n’eussent point de suite.” Hoe weinig de paus gewonnen had met dat buiten werking stellen van het decreet bleek in 1713. Toen benoemde de koning tot bisschop zekeren abt de St. Aignan die acht jaar vroeger de Vier artikelen publiek verdedigd had, waarom Clemens XI hem de Institutie-bul weigerde. Lodewijk XIV liet hem weten dat hij zich in 1693 wel verbonden had om niemand te noodzaken de Artikelen te verdedigen, maar niet om te verhinderen dat eenig theologant vrijwillig stellingen ter verdediging of bestrijding daaraan ontleende, gelijk bij dezen abt het geval was geweest, die dan ook zijn bul kreeg.

Bordas-Dem., Pouvoirs, p. 510, etc.; De Maistre, Egl. Gall. p. 165, etc.

2) Jervis, Hist. II. p. 76 etc.; Bordas-Dem. Pouvoirs, p. 508, etc.; De Maistre, Egl. Gall. Chap. VI, VII; Jung, La France, p. 207 etc.;

Bij de twisten welke op godsdienstig of staatkundig gebied beroering wekken hebben we gemeenlijk op tweeërlei soort van toeschouwers te rekenen: zulke die belang stellen in de zaak waarover het geschil loopt en zulke die dit maar doen in zoover zij de personen die in den twist betrokken zijn hunne aandacht waardig keuren.

Toch is nog een derde geval mogelijk, nl. dat men bij een of ander geschil stil staat ter wille van hem die als scheidsrechter werd ingeroepen. In dit laatste geval nu verkeerden wij, waar we gaan verhalen hoe op het einde der 17de eeuw in Frankrijk de leer der „zuivere liefde,” voedster werd van brandenden haat, hoe in dezen twist Bossuet en Fénelon de twee grootste mannen in de Kerk dier dagen en bovendien „deux illustres rivaux” gelijk Voltaire ze te recht noemt, om de overwinning kampten, en hoe Rome het genoeg had als rechter te worden ingeroepen in eene zaak welke met haar zijn of niet-zijn als Kerk, in onlosmakelijk verband stond.

De R. Kath. kerk toch is het product van een der twee beginselen welke in het Christendom, dat de godsdienst der liefde is, zoo krachtig werkzaam zijn. In en door de liefde Gods in Christus wordt de mensch eerst waarlijk een zelfstandig wezen, maar uit kracht dierzelfde liefde voelt hij zich ook gedreven tot de innigste gemeenschap met anderen. Vrucht

Le Comte de Montlosier, De l'origine etc. de la puissance ecclésiastique en France, Paris '29. p. 130; Bossuet, Défense, p. 3, 4; Hist. Générale de l'Eglise etc. (par le baron Henriou). Paris '38. IX. p. 356 etc. 533; F. de la Mennais, Réflexions sur l'état de l'Eglise en France etc. Paris '20. p. 177 etc.

van die zucht tot gemeenschap is de Kerk, en hoe meer in den loop des tijds die Kerk door vijandige machten van buiten werd aangevallen des te meer werd ieder die haar lief had genoopt zijne zelfstandigheid of althans een deel er van aan haar ten offer te brengen. Hoe uitgebreider de Kerk echter werd, hoe vaster stand zij innam, des te minder kon en wilde zij de zelfstandigheid van elk harer leden ontzien, en waar hare inrichting allengs aristocratisch, straks monarchaal ja despotisch werd, gevoelden velen dat zij door onderwerping aan het groot geheel afstand moesten doen van een groot deel hunner zelfstandigheid ¹⁾. Niet allen konden daartoe komen en van daar dat we in de middeleeuwen vooral, gedurig allerlei sekten zien opstaan, waarvan de eene dit, de andere dat in de Kerk wilde zien gewijzigd, ingevoerd of afgeschaft, opdat zij ook bevrediging voor hunne persoonlijke godsdienstige behoeften konden vinden.

De Kerk was er weinig toe genegen. Zij wenschte, na eenmaal het ideaal van het Montanisme, een volstrekt zuivere kerk te hebben afgewezen een katholieke-, een allen omvattende-, een volkskerk te blijven. In haar eer- en leerdienst, in haar vormen en ceremoniën moest zij zich dus richten, niet naar enkele uitnemende geesten, maar naar de groote menigte, en ofschoon zij wel iets deed om een

1) Met belangstelling zullen vele Protestanten in ons vaderland zeker het antwoord tegenzien op de volgende, voor het jaar '81 bij vernieuwing uitgeschreven prijsvraag van Teyler's Genootschap: „Hoe is tot nu toe in de Prot. Kerkgenootschappen de vereeniging van de rechten der individuen met de eischen der gemeenschap beproefd, en hoe moet zij naar den geest des Christendoms tot stand komen?”

geschikt kader te zijn voor het godsdienstig leven van hen ook die aan het alledaagsche niet genoeg hadden, toch moest zij vooral op het gebied der zedelijkheid zich tevreden stellen met het voorschrijven van uitwendige gebruiken en plechtigheden, het verplichtend stellen van zekere gebeden en aalmoezen, het straffen van enkele groote zonden en afdwalingen, i. e. w. de goede Moeder de kerk ¹⁾ moest om de massa des volks niet uit hare woning te verdrijven een vergelijk treffen zoowel met de eischen der gewone werkelijkheid als met de zwakheid der menschelijke natuur.

Dat de Kerk in dit laatste te ver ging zouden we niet gaarne ontkennen maar even zeker is het dat zij die dit met leede oogen, of laat ons liever zeggen met een treurend hart aanzagen, ook dikwerf te ver gingen en hun heil zochten in een spiritualisme dat voor geen uiterste terug deinsde, en, waar ze naar plicht en geweten opkwamen, voor de in de Kerk miskende zelfstandigheid van den christen maar al te vaak vergaten dat ook de christen een mensch is, bestaande uit geest en lichaam.

Dit had ook plaats in Frankrijk waar Johannes Scotus Erigena († na 877) de brug was geweest over welke de pantheistische mystiek uit het Oosten tot de Westersche

1) De Kerk wordt in het N. Test. wel „bruid” niet moeder genoemd, en bedient Rome zich bij voorkeur van den laatsten titel dan geschiedt zulks o. i. minder om het aanlokkelijke dan wel om het gezaghebbende dat in den moedernaam ligt. Zijne bruid iets weigeren, nu ja, men kan er toe komen, maar zijne moeder? welk rechtgeaard kind zal dat doen! In een zijner toespraken verzekerde Pius IX dan ook dat de gebeden welke de Moeder tot haar Zoon richt bijna altijd het karakter van bevelen hebben.

kerk was overgekomen. Volgens de grondstellingen dier richting is God de eenige die werkelijk is, al weten wij ook niet wat Hij is, en keert al het individueele ten slotte in Hem terug om zich in Hem te verliezen. De historische beteekenis van Christus' persoonlijkheid wordt prijs gegeven, Hij beteekent de menschheid in haar geheel, en van zijn midde-laarschap kan geen sprake zijn. De wereld is een theophanie met verschil in ontwikkeling, waardoor het zondige eigenlijk wegvalt, en voor den mensch komt het slechts hierop aan dat hij zich geheel van God doordrongen gevoele, wete, dat hij als incarnatie des Heiligen Geestes met Christus vereenzelvigd is. Dit nu wordt zijn deel door volkomen liefde tot God; door die liefde wordt alles geheilgd, ja het kwade houdt op kwaad te zijn als het maar in den staat der liefde wordt bedreven.

We behoeven zeker niet te zeggen dat deze weg der zaligheid door de Kerk als een noodlottige weg werd beschouwd, niet slechts omdat daardoor een streep werd gehaald door haar ascetisme, maar ook omdat zij er gevaar van duchten moest voor den enkelen mensch. Reeds in Amalrich van Bena had eene parijsche synode dergelijke grondbeginselen veroordeeld, wat niet belette dat in datzelfde Parijs Hugo († 1141) en Richard († 1173) van St. Victor scharen van leerlingen rond hunne katheders wisten te vereenigen, mede door ze in te wijden in de geheimen van het „inwendige leven,” en van die „zuivere liefde” waardoor de aan het aardsche onttogene ziel de gemeenschap genieten kon van Hem die een ontoegankelijk licht bewoont. Zeker, niet alle voorstanders dezer phantastische gevoelsrichting gin-

gen even ver en de Kerk liet dan ook, getuige de eere waarin zij mannen als Thomas à Kempis, Bonaventura, Tauler, Gerson en anderen hield, eenige ruimte aan hen die, zonder de plichten te verwaarloozen welke uit Gods liefde tot den mensch voortvloeiden, in die liefde wegzonken zoodat zij God trachtten lief te hebben om Hem-zelfen en niet om de zegeningen die Hij schonk, tot Hem hun hart in den gebede verhieven, niet om iets van Hem te begeeren, maar alleen om gemeenschap met Hem te oefenen en in die gemeenschap zich zalig te gevoelen.

Goedkeuren echter kon de Kerk het niet wanneer allerlei sekten onder den naam van Begharden, Katharen, Illuminaten, Quietisten e. a. zoozeer wegzonken in die goddelijke liefde dat het er minder op aan kwam wat in en door het lichaam geschiedde. Dit toch liep niet alleen uit op een eigenwilligen godsdienst die zich weinig liet gelegen liggen aan de voorschriften der Kerk, maar ook op een lijdelijkheid welke maar al te vrij spel liet aan de zondige tochten des vleesches. Groot opzien maakte dus omstreeks 1675 de spaansche priester Michel de Molinos door de uitgave van zijn boek: „De geestelijke leidsman.” Hij leerde hierin een liefde tot God zóó afgescheiden van alle zucht tot behoud, zóó los van eenig doel of van eenige hoop, dat men onverschillig moest zijn ook voor zijn eeuwig verderf, ja hierin zelfs met blijdschap berusten moest als men begreep dat zulks in Gods raad lag.

„Qui veut faire l'ange fait la bête.” In deze korte woorden had reeds de moralist Charron aan de fransche maatschappij de waarheid gepredikt dat we ook op het terrein van den godsdienst niet mogen vergeten

dat we menschen zijn. Voorzeker, de samensmelting der ziel met God door de liefde kan leiden tot de hoogste sferen der christelijke vroomheid, en eerlijke Quietisten zouden er juist geen misbruik van maken dat het op een geheiligden wandel die, naar de leer der Kerk aan het verderf ontrukken kon, niet meer aankwam. Zelfs te midden der wanhoop zouden ze stil zijn. Maar de oneerlijken en groven gaven zich bij al hun liefde aan een ongebonden leven over, en 't was of Boileau reeds hun beeld had geteekend in zijn „Epitre sur l'amour de Dieu:”

„C'est ainsi quelquefois qu'un indolent mystique
 Au milieu des péchés tranquille fanatique
 Du plus parfait amour pense avoir l'heureux don,
 Et croit posséder Dieu dans les bras du démon.”

Dat zich werpen in de armen des satans ging nu en dan zoo ver dat het al den schijn had alsof sommigen de verdoemenis, met welke zij verklaarden vrede te hebben, nu ook maar zochten te verdienen. De Molinos, zoo beweerde Bossuet, had tweeëntwintig jaar in allerlei ongerechtigheid geleefd zonder aan de biecht zelfs behoefte te gevoelen, en van tal zijner aanhangers werd hetzelfde verzekerd. Terecht werd men in Frankrijk dan ook ongerust en ofschoon het Molinisme of Quietisme zijn aanhangers had zelfs in de hoogste kringen der hiërarchie, werden, dank zij mede de invloedrijke stem van Lodewijk XIV, in 1687 achtenzestig stellingen uit den „Leidsman” door een pauselijke bul veroordeeld, terwijl de Molinos zelf in een kerker der Inquisitie wegwijnde tot de dood hem in 1692 of 97 verlost. Tegen het stelsel echter vermocht de Inquisitie weinig en daar het inzonderheid voor vrouwen, tot wier ju-

risdictie, volgens Leibnitz, vooral de begrippen over de liefde behooren, nog al veel aantrekkelijks had, verbaast het ons niet dat er ook in Frankrijk eene opstond om het ingang te doen vinden.

Jeanne Marie Bouvières de la Mothe, was eene vrouw van goeden huize, zwak gestel en grooten aanleg voor hetgeen men in die dagen „la spiritualité” noemde. Na een ongelukkig huwelijk met den heer Guyon was zij op zeer jeugdigen leeftijd weduwe en bovendien in het bezit van eene schoonheid die aantrekkelijk en een fortuin dat onafhankelijk maakte. Of de roem van Mevr. de Chantal, wier biographie reeds vroeg gelezen was, haar den slaap uit de oogen hield zouden we niet durven verzekeren, maar weldra was ook zij bezig met het bekeeren van Protestanten, maakte den monnik Lacombe, haar leermeester, tot haar nu en dan weerstrevenden slaaf, zwierf met hem door Noord-Italië en Zuid-Frankrijk, overal predikende, disputerende, bestraffende, troostende en aanhangers winnende. In 1685 gaf zij te Grenoble een geschrift uit: „Moyen court et très facile pour l'oraison,” en van haar pater vergezeld kwam zij in 1686 te Parijs.

Ongelukkiger tijd kon zij wel niet treffen, want uit alle streken van 't kompas stormde het daar, niet tegen het pas gesloten huwelijk van Lodewijk XIV met de weduwe Scarron, maar tegen alles wat slechts op Molinisme geleek, en, al zij 't ook waar dat Mevr. Guyon toen de schriften van dien man niet kende, te miskennen viel het niet: zoowel haar eerste boekske als haar uitlegging van het Hooglied en de nog in manuscript bestaande „Torrents spirituels” wezen op eéne bron — de spaansche mystieken.

Niet lang duurde het of Lacombe die zich door allerlei omstandigheden den haat van pater de la Mothe, een halfbroeder van Mevr. Guyon, had op den hals gehaald zag zich in een klooster opgesloten (3 Oct. 1687) ¹⁾, terwijl dezelfde vervolger het den 29sten Januari daaraanvolgende zoo ver bracht dat ook zijne zuster, van allerlei misdaden beticht, door een gerechtsdienaar bevel ontving zich naar een klooster te begeven. Lichaams- en zielelijden werd daar in ruime mate haar deel, doch bloedverwanten en vriendinnen wisten eindelijk Mevr. de Maintenon te bereiken en zooveel belangstelling voor het slachtoffer van priesterhaat in te boezemen dat op het einde des jaars niet alleen de kloosterpoort zich voor haar opende maar zij zelfs toegang erlangde tot de voornaamste kringen van Parijs. Dat de vrouw die zoo bezielend kon spreken over „naakt geloof,” „zuivere liefde” en „innig gebed” hier weldra als eene gezant des hemels werd vereerd mag zeker voor een deel worden toegeschreven aan de zucht der hoogere standen om naast hetgeen de „volkskeuken” des Evangelies oplevert nog iets aparts te hebben. Ook tot de school van St. Cyr, waar honderden jonge dames uit adellijke maar verarmde families werden opgevoed, kreeg zij toegang en onderwijzeressen en leerlingen werden door haar zoo meegesleept dat men van niets sprak dan van het schouwende leven, het lijdelijk gebed, de heilige onverschilligheid, de belanglooze liefde en wat termen er al meer in het sibyllijnsche proza van de

1) Na van de eene gevangenis naar de andere gevoerd te zijn overleed hij 1699 in het krankzinnigengesticht te Charenton.

reeds als martelares aantrekkelijke quietiste te vinden waren.

Of er in St. Cyr dan geen geestelijke leiding was? Zeer zeker. De biechtvader van Mevr. de Maisonfort, toentertijd directrice van het instituut, was de abt de Fénélon, sedert 1689 onderwijzer van de „kinderen van Frankrijk.” Met een schitterende verbeelding begaafd bezat hij een gevoelig hart en was in zijne jeugd, tegen de gewoonte dier dagen, meer met de liefelikheden der grieksche poëzie dan met de meer degelijke en mannelijke taal der latijnsche schrijvers gevoed. Dat deze biechtvader, dien Lodewijk XIV „le plus chimérique des beaux esprits de son royaume” noemde, de man niet was om Mevr. Guyon, welke hij had leeren achten en aan welke zedelijkheid hij op vertrouwbare getuigenis niet twijfelde, den voet dwars te zetten, behoeven we wel niet te zeggen. Integendeel, hij was zeer ingenomen met de vrouw die zoo bezielend kon spreken over Hem die waard is bemind te worden, ook al was er geen hemel mee te verdienen.

Tot 1693 bleef alles rustig, doch daar de dames van St. Cyr, in weerwil van haar ingenomenheid met hetgeen Mevr. de Maintenon „des ragoûts d’oraison” noemde, over het geheel niet schenen toe te nemen in wat gewone menschen liefde noemen, achtte de bisschop van Chartres, in wiens diocese toenmaals de school gelegen was, zich eindelijk verplicht, hierop de aandacht te vestigen van Mevr. de Maintenon, welke geestelijke raadsman hij was. „De moeder der Gallicaansche kerk,” zooals enkele auteurs deze dame niet zonder spot, „de stichster van St.

Cyr", zooals wij haar met eenigen eerbied noemen, schrikte hevig. Zoo menig uur had zij met Mevr. Guyon doorgebracht, het „Moyen court" had zij gelezen, ja er zelfs Lodewijk uit voorgelezen, en ofschoon deze er weinig smaak in gevonden had en wel niet langs dezen weg der liefde zou doen wat in die dagen ieder wilde: „aller en Paradis en carrosse" ¹⁾, dit kon ook wel aan hèm liggen. De vermaningen van den bisschop van Chartres bleven intusschen zóó dringend en ook de aartsbisschop van Parijs stak zóó het hoofd op dat Mevr. de Maintenon ook in dezen zou zijn wat zij naar de woordspeling van Ninon de l'Enclos immer was: Mevr. de Maintenant. Zij pleegde raad met tal van beroemde mannen, onder anderen met Bossuet en Bourdaloue, en waar zij van alle zijden moest vernemen dat de invloed van Mevr. Guyon nadeelig geacht werd, was haar besluit spoedig genomen en niet alleen werd deze verzocht St. Cyr niet meer te bezoeken maar ook de „zusters" ²⁾ werd bevolen geen geschriften dier dame meer te lezen.

Hiermede zou de zaak uit geweest zijn indien Mevr. Guyon zich stil had kunnen houden, doch 't zij dat zij-zelve zich gekrenkt gevoelde, 't zij dat vrienden aan dit euvel leden omdat men haar goeden

1) Eene uitdrukking ontleend aan eene door Bausset uitgegeven levensbeschrijving van zekeren marseillaanschen bisschop.

2) De vrije school was tusschen 1692 en 94 in een klooster vervormd, over welks stijfheid niet te klagen viel en waar „les filles de Saint Louis" eene voor het praktische leven uitmuntende opvoeding ten deel viel. Trots dit alles moest Mevr. de Maintenon toch klagen dat ze geen overvloed van „gendres" had.

Verg. St-Beuve, Causeries etc. 3me Edit. VIII. p. 273 etc.

naam vogelvrij verklaarde, een feit is het dat zij zich op raad van vrienden aan Bossuet overgaf en dezen haar boeken en manuscripten ten onderzoek aanbood. Slechter had zij wel niet terecht kunnen komen. Bossuet toch was de man niet om het Quietisme billijk te kunnen beoordeelen. Zijn geestesrichting was meer latijnsch dan grieksch, hij was een vriend van het absolute, het consequente, het ijzerbrekende en niet van speculatie, en in plaats van te zoeken en te vragen was hij steeds gezeten in zekerheid en helderheid. Van den aanvang zijner studiën af had hij zich meer met de geschiedenis dan met den grond en het wezen van den godsdienst bezig gehouden, en zoo was hij allengs geworden waartoe hij volgens sommigen geboren was: een verdediger van de traditie, van het algemeene, van den „sens commun.” Al ontkende ook hij het recht der persoonlijkheid niet, in een welgeordende kerk kon hij aan het niet algemeen gangbare, aan het persoonlijke, aan den „sens propre” geenszins de eerste plaats inruimen. Kenmerkend is in dit opzicht zijne „Verhandeling over de kennis van God en van ons zelve,” waarin hij wel toelaat dat de verbeelding en de zinnelijkheid meespreken, maar beslissen en heerschen mocht alleen het verstand. Zelf erkende hij dan ook dat hij eerst zeer laat met het stelsel der mystieken had kennis gemaakt en mocht er al van zijn Mauléonisme gemompeld worden ¹⁾, van het Molinisme was hij beslist afkeerig, hij de handhaver van het praktisch-zedelijke miste zelfs

1) Zinspelende op zijne betrekking tot zekere jonkvrouw Des—Vieux—Mauléou zou pater le Tellier of la Chaise hem eens om zijn

het orgaan om het teeder-geestelijke recht te kunnen doen.

Men verbeelde zich dus zijne verontwaardiging toen hij eenige maanden van afzondering aan Mevr. Guyon's geschriften bestedende, daaruit zag dat zij „clairvoyante” was, lezen kon tot in het diepst der ziel, ja dat zij in het bezit was van „een wonderbaar gezag beide over lichaam en geest dergenen die de Heer haar gegeven had.” Hij vernam er uit dat Mevr. Guyon vaak zoo vol was van bovennatuurlijke genade, dat zij er in dreigde te stikken en door stoffelijke aanraking van hen die in hare omgeving waren zich van dat, „trop plein du coeur,” ontlasten moest. Zij sprak van zich zelve als het uitverkoren instrument van Gods meest wonderbare werkingen, zoodat zij, als bedienaar eener nieuwe bedeeing, met eene profetische- of liever apostolische zending belast was. „Wat ik bind zal gebonden zijn en wat ik ontbind zal ontbonden zijn, ik ben de steen die door het heilig kruis bevestigd en door de bouwmeesters verworpen is,” stond er letterlijk, terwijl zij in een „Commentaar op de Openbaring” zich aan allerlei fantastische droomerijen overgaf, en verklaarde de vrouw uit kap. 12 te zijn.

Tot eere van Bossuet zij vermeld dat hij zijn best deed om Mevr. Guyon op den beteren weg te brengen, vooral om haar te overtuigen dat het waarlijk geen berispelijke zelfzucht was wanneer zij het waagde iets, b. v. vergeving van zonden van God te

afkeer van molinistische ongebondenheden geprezen hebben. Vermoedelijk was dit dezelfde dame van welke Voltaire (Siècles III, p. 65) spreekt en die ter wille van de Kerk van Bossuet afstand deed.

bidden. Ook Fénelon werd opgezocht in de hoop hem ook de oogen te openen voor het gevaar, en ofschoon hij niet bekend scheen met al de hallucinaties zijner beschermelinge, hij was onuitputtelijk in haar verdediging, nu door te wijzen op haar onkunde en onhandigheid in 't stileeren, dan door haar onschuld op den voorgrond te plaatsen en het recht dat ook zij had haar woorden in haar eigen zin verklaard te zien. Goed- of afkeuren wilde hij niet; hij wilde alleen maar verklaren waar Bossuet wilde beslissen.

Was Bossuet door deze houding zeer teleurgesteld, Fénelon begreep dat het zaak werd wat voorzichtig te zijn, want zijn crediet aan 't hof stond op het spel. Hij vermeed dus den omgang met Mevr. Guyon zooveel mogelijk, legde zijne betrekking als biechtvader der directrice van St. Cyr neder, verzocht dat enkele door hem ten dienste der school vervaardigde opstellen buiten gebruik mochten gesteld worden en trachtte Mevr. de Maintenon de overtuiging te schenken dat hij, wel verre van een nieuwigheidszoeker te zijn, een zeer getrouw zoon der Kerk was, waartoe zeker de aan het slot van menig betoog tot vervelens toe herhaalde phrase moest dienen: „evenwel ik onderwerp mij.”

Wederom was het de rustelooze geest van Mevr. Guyon die tot handelen noopte want onder voorgeven dat men hare zedelijkheid verdacht maakte verzocht zij (Juni 1694) Mevr. de Maintenon dat eene uit geestelijken en leeken bestaande commissie haar leven mocht onderzoeken. Dit werd geweigerd doch over hare leerstellingen zou eene commissie uitspraak doen en dat oordeel zou dan maatstaf voor de waardeering

harer persoonlijkheid kunnen zijn. Zoo kwamen dan in den herfst van 1694 Bossuet, de Noailles, toen bisschop van Châlons alsmede Tronçon kloostervogd van St. Sulpice, gedurende enkele maanden samen in een landhuis te Issy bij Versailles, en ter plaatse waar nog de herinnering leefde aan de vrouw die de rij der Mémoires schrijfsters opende en naar Richelieu's getuigenis „parloit mieux que femme de son temps” ¹⁾ werd nu beslist over het lot eener andere, die, handelend over „les secrètes et amoureuses communications de Dieu et de l'âme,” zelve de hoop uitsprak: dat men deze gevoelen zou indien ze onbegrijpelijk waren ²⁾.

Een groot half jaar was men bezig, want niet slechts de talrijke boeken en manuscripten van de beschuldigde, maar ook een uittreksel uit de werken van allerlei mystieken van de dagen van Clemens Alexandrinus af, door Fénélon op verzoek van Bossuet saamgelezen, moest geraadpleegd worden. Fénélon bleef, 't zij uit liefde voor het mysticisme, 't zij uit zucht om zijne vriendin te redden, niet in gebreke voortdurend te schrijven, steeds er op wijzende dat auteurs van die richting plegen te overdrijven, dat men hunne woorden niet letterlijk moet opvatten, enz. Voorts betuigde hij in termen die, ook al brengen wij de kerkelijke ondergeschiktheid in rekening, voor een man van zijn gehalte wel wat al te nederig klonken zijn onbepaald

-
- 1) Marguerite de Valois die zes dagen voor den Bartholomeusnacht met Hendrik IV in het huwelijk trad en die hij later van zich stiet. De fransche Academie, die weinig eer bewees aan de auteurs der 16de eeuw, maakte met haar eene uitzondering en gaf hare „Mémoires” in '47 uit.

2) In een schrijven (Febr. 1694) aan Bossuet.

vertrouwen in Bossuet's oordeel¹⁾. Als men hem maar aantoonde op welk punt hij dwaalde, zou hij alles toe-, alles opgeven, zelfs zijn plaats aan 't hof. Geen wonder dat de commissie, zeker van zijne onderwerping, niet te scherp werd, en in de lente van 1695 was men dan ook met de zoogenaamde „Artikelen van Issy” gereed toen Fénelon op voorspraak van Mevr. de Maintenon benoemd werd tot aartsbisschop van Kamerijk (8 Februari 1695). Nu ging het toch niet aan hem de taak van houthakker en waterdrager welke hij zoo nederig bij de commissie waargenomen had verder te laten vervullen en op voet van gelijkheid werd hij aan eene commissie toegevoegd, die eigenlijk haar werk gereed had en hem slechts verzoeken kon te teekenen. Na op de artikelen tal van aanmerkingen gemaakt, en een viertal andere er bijgevoegd te hebben gezien, verklaarde hij zich bereid dit zelfs met zijn bloed te doen²⁾. Den 10^{den} Maart 1695 teekende hij met de drie andere

1) Zoo vinden wij b. v. in een brief dato 28 Juli 1694 aan Bossuet geschreven uitdrukkingen als deze: „ik ben in Uwe hand als een klein kind; wij zijn het reeds vooruit eens, in wat zin gij ook beslissen moogt. Zelfs indien wat ik gelezen heb mij duidelijker voorkomt dan dat $2 \times 2 = 4$ is, zou ik dit minder duidelijk achten dan mijne verplichting eigen inzicht te wantrouwen en dat van een prelaat gelijk gij zijt daarboven te stellen.” Een brief van 12 Dec. sprak, zoo mogelijk, nog sterker; geen wonder dus dat Bossuet dezen man eens verzocht wat minder mild met zijne complimenten te zijn.

Jervis, Hist. II, p. 114, 122; Rev. des D. Mondes, '45, III p. 98.

2) We vermoeden dat hij hierdoor wilde te kennen geven dat hij het er volkomen mee eens was, al zij het ook waar dat de bisschop van Nimes op de beruchte vergad. der geestelijkheid van 1641 dezelve uitdrukking gebruikt had ten aanzien der onderteekening van een proces-verbaal met welks inhoud hij het niet eens was. Verg. Rev. d. D. Mondes. '79. II. p. 550.

heeren op de gewone wijze al was het dan ook waar dat men zich verbaasde over het feit dat Bossuet zijn naam had kunnen plaatsen onder een artikel als het drieëndertigste waarin te lezen stond: „dat men bij waarlijk vrome en nederige zielen mocht aanmoedigen onderwerping aan- en toestemming van den wil van God zelfs al onderstelde men geheel ten onrechte, dat het Hem behagen zou hen in het eeuwig verderf te houden in plaats van in die eeuwige gelukzaligheid welke Hij den rechtvaardigen beloofd heeft, zonder hen desnietteenstaande Zijne genade en liefde te onttrekken ¹⁾!”

Natuurlijk moest Mevr. Guyon, die tijdens de Conferentie van Issy zich in een klooster te Meaux opgehouden en menig verhoor ondergaan had, ook de Vierendertig artikelen aannemen en terwijl zij te berusten had in de afkeuring welke in menig herderlijk schrijven aan hare geschriften was ten deel gevallen, moest zij beloven voortaan, in plaats van boeken te schrijven en leerstellig onderwijs te geven, stil te zullen leven. Zij toonde zich nog al onderworpen en Bossuet bleek eindelijk zoo tevreden dat hij haar bij het verlaten zijner diocese op den eersten Juli een getuigschrift medegaf dat niets te wenschen overliet, omdat er in getuigd werd van haar zuivere zeden en christelijke deugden en hij haar

1) Wij deelen het slot van dit (een der toegevoegde) artikel, dat Bossuet later op de loyaalste wijze verdedigde, maar niet mede, want we begrijpen evenmin hoe Bossuet hierin slechts verklaard zag: „dat voor onze natuur Gods liefde meer begeerlijks dan alle smart der helle terugstootends heeft, ” als dat er een van een „houden in het eeuwig verderf” kan sprake zijn, terwijl liefde en genade toch niet onttrokken worden.

vrij verklaarde van alle medeplichtigheid aan de buitensporigheden van de Molinos en andere apostelen van het Quietisme.

Over Fénélon scheen Bossuet echter minder gerust. 't Is waar deze was altijd zeer nederig geweest, had zelfs op den 8sten Juni in knielende houding de hand gekust welke hem twee dagen later tot aartsbisschop zou wijden en er de betuiging bij gevoegd dat hij nooit eene andere leer zou voorstaan dan die van den man wiens die hand was ¹⁾; maar 't zij dat hij Fénélon's kritiek voór het teekenen der Artikelen niet in harmonie gevonden had met de zoo vaak beloofde „obéissance simple,” 't zij dat hij er prijs op stelde dat ook de „aartsbisschop” Fénélon zich van het zoo verderfelijik Quietisme afkeerig en met hem, aartsbisschop van Meaux, zich één zou betoonen, hij wilde hem nogmaals gelegenheid geven ook zijne machtige stem te verheffen tegen eene dwaling welke trots alle artikelen steeds verder om zich heen greep, zoo ver, dat hij het noodig had geacht Mevr. Guyon, die tegen haar belofte heimelijk in Parijs proselieten heette te maken, en daartoe zelfs van zijne attestatie gebruik maakte in December 1695 te doen opsluiten in Vincennes. Dit

„Château malheureux

Aux beaux esprits hélas! si dangereux”

mocht zij in October 1696 niet met eene klooster-

1) Fénélon heeft later dit feit ontkend doch in den man die naar Joubert's getuigenis, waaraan ook St.-Beuve zijn zegel schijnt te hechten, „avait quelque chose de plus doux que la douceur même, de plus patient que la patience” komt ons zulk een daad niet onwaarschijnlijk voor.

Revue des D. Mondes, '45, III, p. 86; St.-Beuve, Causeries etc. II, p. 11.

gevangenis verwisselen voór zij eene verklaring had geteekend waardoor zij gansch en al in de macht van den aartsbisschop van Parijs kwam. Geen wonder dat de arme staatsgevangene haar hart lucht gaf in strophen als deze:

„L'amour pur et parfait va plus loin qu'on ne pense:
On ne sait pas lorsqu'il commence,
Tout ce qu'il doit coûter un jour,
Mon coeur n'aurait connu Vincennes ni souffrance,
S'il n'eût connu le pur amour.”

Met Mevr. Guyon was men nu gereed doch met Fénélon nog niet en toen Bossuet zijne „Instruction sur les Etats d'oraison,” een werk, waarin hij een uitgebreiden commentaar op de Artikelen van Issy gegeven had, in den loop van 1696 voor de pers klaar had, verzocht hij Fénélon om er, evenals de beide andere leden der Conferentie ook gedaan hadden, zijne goedkeuring aan te schenken. En wat deed nu de aartsbisschop van Kamerijk? Hij las er geen twee bladzijden van, liep de kanteekeningen even door en zond het den volgenden dag terug, den brenger gelastende aan Bossuet te zeggen dat hij geen approbatie geven kon daar hij het boek hield voor een persoonlijken aanval op Mevr. Guyon, welker stellingen er letterlijk in afgekeurd werden, terwijl zij toch, zooals Bossuet zelf in zijne attestatie verklaard had, geene kwade bedoelingen had.

We zien het, Fénélon, die abt zijnde verklaard had dat „zijn geweten in dat van Bossuet was,” had in het aartsbisschoppelijk paleis zijne zelfstandigheid terug gevonden, en daar Bossuet, al willen we niet elke uitdrukking waarvan hij zich tegen het Quietisme en zijn voorstanders bediende voor onze rekening

nemen, terecht begreep dat men geen dwaling kon bestrijden zonder op de uitspraken van hen die haar voorstaan te wijzen, nam hij de dubbelhartige weigering hooghartig op en een tweejarige oorlog volgde, die, ook ter wille van de wapenen waarmee hij gevoerd werd de aandacht trok van duizenden die met speculatieve kwesties weinig ophadden.

Fénélon, begrijpende dat zijn eer op het spel stond en hij door ieder voor den Montanus der nieuwe Priscilla werd gehouden achtte zich nu ook verplicht de Artikelen van Issy toe te lichten, en wel onder den titel: „Explication des maximes des saints sur la vie interne.” Hij stelde zich ten doel aan te toonen wat door alle eeuwen als gewettigde mystiek was aangezien maar zocht haar tevens te zuiveren van al die aanhangsels welke haar in later tijd in verachting hadden gebracht. Ook hij liet zijn arbeid, dien hij overigens zorgvuldig voor Bossuet verborg, aan de beide andere leden der Conferentie zien; maakte er op aanraden van de Noailles, toen reeds aartsbisschop van Parijs, enkele veranderingen in, en nadat ook twee andere godgeleerden, als scherpe critici bekend, hunne hooge ingenomenheid er mede betuigd hadden, zag het, dank zij den minder verstandigen ijver van vrienden, buiten des auteurs medeweten in Januari 1697, dus, gelijk enkelen verzekeren, nog een maand vóór Bossuet's „Instruction” het licht. Gunstig was het oordeel van het publiek, dat na herhaalde lezing het boek meende te begrijpen, niet ¹⁾. 't Is waar, evenals de Janse-

1) Zelfs de diepzinnige Tronçon had er zich in dezer voege over

nisten hun best hadden gedaan van Calvijn verre te blijven, zoo deed ook Fénélon zijn best een scheidslinie tusschen zich en de Molinos te handhaven, doch deze was voor velen onmerkbaar. De Molinos b. v. achtte het verrichten van werken des geloofs en der liefde om daardoor de eeuwige zaligheid te erlangen, verwerpelijk, Fénélon sprak dat wel zoo scherp niet uit maar hield het er toch voor dat zulke beweegredenen niet tot die der hoogste klasse te rekenen waren; volgens den eersten waren de werken voor de volmaakten nutteloos, volgens den tweeden waren ze onvoldoende. Voorts was het onderscheid tusschen de stellingen welke hij veroordeelde en die welke hij als onberispelijk er naast plaatste nu eens zóo fijn dat men het niet vatten kon, terwijl dan weder de afkeuring over het verkeerde in zulke breede en milde termen werd uitgedrukt dat men maar moeilijk kon gelooven dat hij het wilde doen haten. Bij al de spitsvondigheden waarvan dat boek vol was lieten velen niet na Mevr. de Sévigné's wensch te herhalen: „Epaississez-moi un peu la religion!” terwijl Mevr. de Maintenon weldra de volksopinie zou uitdrukken in haar woord: „als Mijnheer van Kamerijk niet veroordeeld wordt is hij een fier beschermer van het Quietisme.”

„De Moeder der Gallicaansche kerk” kon gerust zijn. De veroordeeling was in vollen gang en mannen als de Rancé, Nicole, Racine, om geen anderen te noemen, vielen het aan; de geleerde abt Nicaise achtte het wegens vele nieuwe en ijdele woorden

uitgelaten: „Je ne puis qu'estimer ce que j'y entends et admirer ce que je n'y entends pas.”

tevens taalbedervend en in een brief aan dezen laatsten sprak de geestrijke Mejuffrouw de Scudéry zeker veler meening uit toen zij verklaarde zich maar aan het „Onze Vader” te zullen houden, daar zij niet gelooven kon in een gebed dat Christus ons had geleerd beden te zullen vinden die niet belangeloos genoeg waren ¹⁾).

Eindelijk bereikte de opspraak door de „Maximes” verwekt ook „de heilige ooren des konings” gelijk Bossuet ons in zijn „Relation sur le Quietisme” verhaalt. Uit honderden monden vernam hij dat de staatsgevangene te Vincennes een verdediger gevonden had aan zijn hof, in zijn paleis en wel in den onderwijzer zijner kleinkinderen. Waarlijk, Bossuet had de moeite wel kunnen sparen zich op zekeren dag aan zijns konings voeten te werpen om vergeving af te smeeken voor het feit dat hij Z. M.

1) Verschillende geschriften voor het volk bestemd wisten zeer puntig de zoogenaamde „belangelooze liefde” te bestrijden. Uit eene paraphrase van het „Onze Vader” geven we het volgende op de tweede en vierde bede:

Votre royaume a des appas
 Pour les âmes intéressées;
 Les nôtres d'un motif si bas
 Se sont enfin débarrassées.
 S'il vient, il nous fera plaisir;
 Mais Dieu nous garde du désir!

Seigneur notre pain quotidien
 Ne peut être que votre grâce;
 Donnez le moi je le veux bien
 Ne le donnez pas je m'en passe.
 Que je l'aie ou ne l'aie pas
 Je suis content dans les deux cas.

Revue des D. Mondes, '45, III, p. 91.

In de verzameling „Gebeden van Godsmannen der Christelijke Kerk

niet vroeger gewaarschuwd had tegen het „fanatisme” van zijn ambtgenoot. Ook zonder „tableau maken” zou hij den koning op zijn kant gekregen hebben want deze hield niet van Fénelon, voor wiens gebreken hij meer oog scheen te hebben dan voor zijne verdiensten. Tot zijne gebreken behoorde in het oog des konings dat hij door zijn bekoorlijke persoonlijkheid te grooten invloed uitoefende. Zijn kweekeling, de hertog van Bourgogne kon bijna niet buiten hem, een aantal personen uit de hoogste kringen zagen vol eerbied tot hem op, zelfs de voor overrompeling zoo bevreesde Mevr. de Maintenon dacht er over hem tot haar geestelijken leidsman te kiezen. Ook was het den koning niet onbekend dat deze man door zijn kweekeling nog eens als hervormer hoopte op te treden en hadden zijne utopiën nog iets vaags, daar zijn Telemachus die ze wat scherper omljnde nog niet verschenen was, zijne kritiek over datgene wat was ging niet aan dit euvel mank, want niet als Bossuet leefde hij onder de verblindende nawerking van Lodewijk's eerste twintig regeeringsjaren. Hij kon en wilde de ellende zien waaronder een volk gebukt ging welks vorst nog alles opofferde aan zijn despotisme zelfs toen het oordeel er over zich reeds gevoelen deed. Zou voorts de gissing gewaagd zijn dat Lodewijk, die hoewel hij zich nooit aan zeker soort van liefde gespeend had toch de waarheid van het woord ervoer:

„Saepe venit magno foenore tardus amor”,

in '64 te den Haag onder den titel: „Heer! leer ous bidden” uitgegeven, komt op blz. 89 een gebed van Fénelon voor dat wel van onderworpenheid, niet van onverschilligheid getuigt.

het nooit aan Fénélon vergeven heeft, dat hij, hierin minder buigzaam dan Bossuet, hem het huwelijk met Mevr. de Maintenon ontraden heeft, omdat Frankrijk's eere hem meer ter harte ging dan 's konings hartstocht? We laten dit liefst in het midden, maar zeker is het dat de man die op politiek en godsdienstig gebied droombeelden najoeg niet langer onderwijzer van Frankrijk's kinderen kon blijven, dat zelfs diens bloedverwanten en vrienden 's konings ongenoegen moesten ondervinden — en verbanning naar zijn bisdom (1 Aug. 1697) teeken werd van blijvende ongenade ¹⁾.

Natuurlijk zouden er ook pogingen worden aangewend om Fénélon van de dwaling zijns wegs te doen terugkeeren, maar daar deze den man die zich zoo lang als zijn vader en meester had beschouwd wellicht niet geheel ten onrechte verdacht hem niet als evenknie te kunnen behandelen weigerde hij alle ruggespraak met Bossuet. Deze ging nu zijn eigen weg en hield samenkomsten ten huize van den aartsbisschop van Parijs, waar ook de bisschop van Chartres benevens de beide critici welke de „Maximes” vóór de uitgave hadden nagezien, tegenwoordig waren. Het geheele boek werd er onbarmhartig onder handen genomen, en Fénélon op de kaak gesteld als een die niet slechts met de door

1) Over Fénélon's idealisme op godsdienstig en staatkundig gebied zie men een art. van Nisard: *Revue des D. Mondes*, '46, II, p. 581 etc. Zijn moed om zoowel den koning als den christen de waarheid te durven schrijven bewondere men in een lang voor onecht gehouden brief aan den koning tusschen 1691 en 95 geschreven en verzonden. Te vinden in het derde deel der uitgave van Fénélon's werken in het „Panthéon littéraire,” p. 425.

hem onderteekende Vierendertig artikelen, maar ook met zich zelf in tegenspraak kwam, zoodat deze het beter achtte de openbaarmaking van den uitslag van hun onderzoek niet af te wachten, maar zich te beroepen op eene rechtbank die niet zooals deze bestond uit privaat-personen aan welke hij geen kanonieke gehoorzaamheid schuldig was.

Had de man die in zijn verhandeling „Over het pauselijk gezag” er over geklaagd had dat de pausen in de laatste eeuwen nalieten in overeenstemming met de bisschoppen, die hunne broeders waren, besluiten te nemen, ja die hen zelfs beschuldigd had het episcopaat geheel te willen onderdrukken, nu de tradities der Gallicaansche kerk willen eeren dan had hij zich op eene provinciale synode of op een nationaal concilie moeten beroepen. Doch begrijpende dat hij in Frankrijk, van welks episcopaat Bossuet gerust verklaren kon dat het tegen het Quietisme was terwijl geen enkel doctor van naam er voor opkwam, reeds bij voorbaat veroordeeld was, schreef hij den 27sten April 1697 aan den paus en nadat hij een overzicht van zijne „Maximes” gegeven had, onderwierp hij de daarin verkondigde stellingen aan het oordeel van Zijne Heiligheid ¹⁾. In eene memorie bij den nuntius te Parijs ingediend spreekt hij de hoop uit dat de koning hem verlof zou geven zelf naar Rome te gaan om zijne zaak te bepleiten, terwijl hij met zijn gewone lijde-

1) Hoe Heppé in zijne Gesch. der quietist. Mystik. '75. S. 404 dit „einen Kühnen Schachzug” noemen kan, verklaren we niet te begrijpen, daar hij zelf toch, blijkens het slot zijner voorrede, het gallicanisme niet ongunstig gezind schijnt.

lijkheid verklaarde zich geheel aan de uitspraak van het hoofd der Christenheid te zullen onderwerpen, zoo deze zich verwaardigde hem te hooren.

En wat deed Bossuet, de man die zich eens door het „appél comme d’abus” van een pauselijke bul, reeds vijf eeuwen oud, had ontslagen; de man die meer dan iemand geroepen was de rechten der Gallicaansche kerk onder zijne leiding in 1682 gecodificeerd, te verdedigen? Om het verraad aan de gallicaansche beginselen te plegen af te wenden sloeg hij Fénélon een conferentie voor, doch toen deze eerst weigerde en later bezwarende voorwaarden stelde protesteerde hij er niet tegen. Fénélon, zoo sprak hij, was nu eenmaal de eerste geweest om zich op den paus te beroepen, het kon nu wel niet anders of hij moest ook dien weg op. Ook zag hij er groot bezwaar in de zaak over welke het geschil liep op een concilie te behandelen. Eene vergadering of een concilie was aan tal van indrukken onderworpen, de vele uiteenloopende belangen waren daar zoo bezwaarlijk overeen te brengen. Hij had pas ervaren hoe moeilijk het was slechts twee prelaten¹⁾ tot erkenning der waarheid te brengen. Wie kon dan hopen zoo vele geesten door zooveel hartstochten gedreven te beheerschen! Hij maakte dus met de twee prelaten die Fénélon mede onderzocht hadden een „Declaratie” op en leverde die bij den nuntius in om naar Rome op te zenden (6 Aug. 1697).

1) Hij bedoelt den aartsbisschop van Parijs en den bisschop van Chartres met wien hij de „Maximes” onderzocht. Beide heeren, zoo klaagde hij in een brief van 10 Juni 1697, waren zoo zwak; hij moest ze aandrijven anders zouden ze niets doen tegen Fénélon.

Geen wonder dat een man als Maistre uit zulk een dubbele erkenning der pauselijke suprematie munt slaat ten voordeele van het ultramontanisme en de gelegenheid niet voorbij laat gaan Bossuet de beschuldiging naar 't hoofd te werpen: dat hij dan slechts van vergaderingen hield als hij kon berekenen er zelf te zullen heerschen.

Dat hij bij zijn verzet tegen het Quietisme ook te Rome de overwinning zou behalen daaraan twijfelde Bossuet niet. 't Is waar, Fénélon wien de reis naar Rome verboden werd had daar toch wel een sterken arm. Hij had zijn aartsdiaken den abt de Chanterac er heen gezonden om zijn advocaat te zijn, de kardinaal de Bouillon, fransch zaakgelastigde bij het pauselijk hof had meer dan voldoende afkeer van het driemanschap dat de Declaratie had ingezonden om al het mogelijke te doen hen het onderspit te doen delven en wat meer zegt dan dat alles — de Jezuïeten waren op Fénélon's hand ¹⁾ en Rome had

1) Tot eer van Fénélon moeten we melden dat hij, ofschoon wellicht met het hart tot de Jezuïeten behorende, zich nooit met hen had afgegeven, zelfs werd hij geacht Jansenistische sympathiën te hebben, wat aan zijne bevordering dan ook geen goed had gedaan. Le Tellier had wel getracht de verschijning van Bossuet's „Instruction” tegen te werken, zonder evenwel openlijk voor Fénélon op te treden, en daar la Chaise ook heeft ingestemd met diens veroordeeling komt het ons voor dat hun tijdelijk steunen van Fénélon zijn grond had, deels in afkeer van Bossuet deels in een politiek die hoopte in troebel water te visschen. Op den duur echter viel Fénélon den „Transalpini” niet tegen en zelfs bevatte zijn testament de bekentenis, dat hij al zijne geschriften aan het oordeel van den H. Stoel onderwierp en er alles in veroordeelde, wat, als gaande „au delà des véritables bornes,” hem ontsnapt kon zijn.

Jervis II, p. 141; Rev. des D. Mondes, '45, III, p. 90; Maistre, Egl. Gall., p. 240.

nog altijd een rekening te vereffenen met den rede-naar die de vergadering van 1682 geopend had. Maar ook de Anti-quietisten waren niet zonder voorspraak. Hij had immers te Rome zijn neef, den abt van zijn naam die een diepgaanden haat tegen Fénelon had, en deze werd bijgestaan door den groot-vicaris van Meaux, met opzet daarheen gezonden. En dan de koning, had hij niet met eigen hand een door hem ontworpen brief aan den paus geschreven waarin duidelijk te lezen stond hoe Zijne Majesteit over de zaak dacht en welk een uitslag hij wenschte!

Op dien uitslag moest echter nog wat gewacht worden want de gewone raadslieden van den H. Stoel hielden wel sedert October 1697 hun zittingen doch eerst in Sept. '98 bleek dat de helft vóór Fénelon was. Hadde de paus slechts gedurfd hij had den der Curie zoo goedgezinden Fénelon kunnen vrijspreken, doch wat storm zou dan uit Frankrijk opsteken! Innocentius XII vreesde dien en zette in Nov. de Congregatie van het H. Officie, waarin de scherpzinnigste kardinalen zitting hadden aan den arbeid, op welken beide partijen door deftige in 't latijn geschreven stukken invloed zochten uit te oefenen. Ook in Frankrijk was van wapenstilstand geen sprake en in elkaar opvolgende brieven en brochures openbaarden de twee letterkundige athleten dier dagen zoo zeer de kracht van hun genie dat die tijd tot een der schitterendste in de fransche letterkunde kan gerekend worden. Toch werd Bossuet den strijd moede want Fénelon ontsnapte hem onophoudelijk. Bepaalde men hem bij den letterlijken zin, hij beriep zich op den figuurlijken, bewees men hem een dwaling, hij wierp uitzonderingen op aan

welke niemand gedacht had, bracht men hem in tegenspraak met zich zelf, dan moest altijd een zijner stellingen in betrekkelijken zin worden opgevat en hij verwonderde er zich dan nog over dat men zulks niet vooruit begrepen had.

Bossuet ging dus van de leer op de feiten over en in zijn „Relation sur le Quietisme” stelde hij met eene verbittering die beneden zijn waardigheid was, Fénelon, een vorst der kerk, een aristocratische figuur op het gebied des geestes voor als partijgan-ger eener vrouw die de toegeevendsten ten minste voor half krankzinnig hielden ¹⁾. Zoo noopte hij zijn tegen-stander al weder tot verweer en wel over zijn betrek-king tot Mevr. Guyon zelve, waaruit door het groote publiek werd opgemaakt dat Fénelon of een schul-dige of een dwaas was. Ook liet hij brieven drukken welker schrijvers hem daartoe geen verlof hadden gegeven, en om te Rome te doen zien dat mannen van naam in Frankrijk van het Quietisme niet weten wilden liet hij een aantal stellingen uit de „Maximes” door zestig doctoren der Sorbonne veroordeelen. Voorts dreef hij den koning tot harde maatregelen zoo tegen Fénelon, diens familie en aanhangers als tegen Mevr. Guyon die in Sept. 1698, op grond van brieven door den in zijne geestvermogens gekrenkten Lacombe geschreven, zelfs in de Bastille werd opge-sloten. Toen in Maart 1699 een koerier de tijding bracht dat het Quietisme ja wel veroordeeld zou wor-

1) Over de betrekking tusschen Mevr. Guyon en Lacombe kwam er deze phrase in voor: „De tijd is gekomen dat naar Gods bestel, deze intieme verbindtenis geheel opgehelderd zal worden.” Wat valt er bij zulke uitdrukkingen niet te denken!

den maar de „Maximes” daarbij onvermeld zouden blijven, wist hij den koning te bewegen tot het schrijven van zulk een krassen brief aan den paus dat Maistre meent: er was wellicht nooit grooter vergrijp tegen „la délicatesse” gepleegd. Nog voor dit schrijven Rome bereikte was de beslissing openbaar gemaakt want 12 Maart 1699 had de paus kunnen goedvinden Fénélon's boek „uit eigen beweging” te verdoemen en te verwerpen, terwijl driewintig stellingen daaruit als nadeelig enz. werden aangeduid.

Bossuet en de zijnen waren maar half tevreden, want geen bul, slechts een „brève” had de paus uitgevaardigd; geen enkele stelling werd als „kettersch” of „bijna kettersch” gebrandmerkt, en heel de wereld kon vernemen dat de paus, ofschoon hij voor stormen bevreesd, had toegegeven, toch den moed had als zijn meening uit te spreken: „dat zoo de bisschop van Kamerijk gezondigd had uit overdreven liefde tot God de bisschop van Meaux gezondigd had uit te weinig liefde tot den naaste.” Waarlijk, bij zulk eene overwinning werd weinig meer gewonnen dan gelukwenschen van de koninklijke familie, van de bisschoppen, van allerlei ambtenaren die bogen waar de koning boog, benevens de ijdele voldoening dat zelfs onder het landvolk van mond tot mond de mare ging: „Mijnheer van Meaux had te Rome zijn zaak gewonnen tegen Mijnheer van Kamerijk.”

En de overwonneling? Hij was zoo goed ultramontaansch en had nog wel zooveel ontzag voor Lodewijk XIV dat het „Roma locuta est causa finita est” door hem beaamd werd. Hij las zijn vonnis zelf van den preekstoel voor, hij gaf een

mandement waarin hij zijn boek en de daaruit getrokken stellingen mede volkomen veroordeelde, hij schreef een brief aan den paus waarmede deze zeer ingenomen bleek, hij verbood zijn vrienden voor de veroordeelde zaak op te komen, i. e. w. hij onderwierp zich met eene nederigheid die velen vermoeden deed dat hij zich den rhodischen kampvechter uit zijn nog dat jaar te verschijnen Telemachus ten voorbeeld had gesteld, die, na door den zoon van Ulysses ter aarde geworpen te zijn, toch nog trachtte dezen ten onder te brengen.

Merkwaardig is de houding welke het fransche episcopaat bij deze gelegenheid moest aannemen. We zeiden het reeds, geen bul, slechts een „brève” had de paus gezonden en haar niet eens gericht tot Frankrijk's bisschoppen. Ook ontbraken de gewone kanselarijtermen behalve aan het einde dat echt anti-gallicaansche „*motu proprio*.” Zulk een brève kon echter geen kracht van wet erlangen voorenaaleer de bisschoppen, als medebeheerders der Kerk ook in zaken des geloofs, aan het pauselijk oordeel hun zegel hadden gehecht. Ten einde dus op dit punt de gallicaansche beginselen nog zooveel mogelijk te redden gelastte de koning den aartsbisschoppen hunne onderhoorige bisschoppen samen te roepen, opdat zij als collega's en assessors van den paus het door Z. H. uitgesproken oordeel zouden aannemen. Te Parijs, waar Bossuet eenig verzet gevreesd had liet men wel, ten einde zich het recht voor te behouden ter eerster instantie over leergeschillen te oordeelen, in het proces-verbaal vermelden: dat de bisschoppen zich na deliberatie met den paus vereenigd hadden in de veroordeeling der dwaling, doch men liet het

„*motu proprio*” onaangetast omdat partijen 's pausen oordeel gevraagd hadden en ook de wereldlijke macht er op had aangedrongen. Te Kamerijk, waar men onedel genoeg was den voorzitter door menig woord te kwellen en te kwetsen, liep alles even als in de andere diocesen naar behooren af en de brève kon nu door het parlement, na machtiging des konings, geregistreerd worden. Den 14^{den} Aug. 1699 hield de advocaat-generaal d'Aguesseau een uitgewerkt requisitoir, waarin hij, na rechts en links lofspraken te hebben uitgedeeld, deed uitkomen dat de paus wel de meest verheven, doch niet de eenige rechter in geloofszaken was en dat de bisschoppen, hoewel lager dan hij toch met hem gezeten waren om de onderwijzende macht der Kerk verleend, uit te oefenen, om het even of hun oordeel dat van den „eersten zetel” voorafging, vergezelde of volgde. Hij stelde voor de „brève” te registreeren met toevoeging evenwel van een formule sinds eeuwen in Spanje gebruikelijk: „*salva priscorum canonum auctoritate.*”

Hiermede was de strijd over het Quietisme ten einde. Daar het bevestigend kon antwoorden op de vraag:

„*L'amour qui n'agit point est-ce un amour sincère?*”

inliep tegen plaatsen als I Joh 4:19 e. a. en ten slotte uitliep op deïsme, twijfelen wij niet of het zou, hoewel voedsel vindende in de ook door Bossuet als roomsch verdedigde leer: dat de liefde den mensch rechtvaardigt, ook zonder brève wel schipbreuk geleden hebben op het gezond verstand van het fransche volk. Dat Bossuet toen meester bleef van dat verstand beteekende echter niet veel want Fénelon was het van

de verbeelding, ja men gewende er zich allengs aan in hem de verpersoonlijking te zien van alles wat Lodewijk XIV onaangenaam was. Hinderen moet het dezen wel dat een fransch prelaat, die den door duizenden geëerden naam van Fénélon droeg, met miskennis van de constitutioneele rechten zijner ambtgenooten en tegen de gewoonte in de fransche kerk heerschende, zoo maar onmiddellijk tot den paus was gegaan om recht te zoeken — maar hij had het niet verhinderd, hij was, door zijn herhaald schrijven aan den paus, zelfs medeplichtig geworden. Toen het orakel had gesproken, en wel op een wijze die het meest met eigen hoogheid overeenkwam, toen werd er aan gedacht dat het fransche episcopaat toch ook zijn rechten had, maar het oogenblik waarop men die rechten had moeten laten gelden was onherroepelijk voorbij en om zich nog zooveel mogelijk tegen schade te vrijwaren zocht men op — een spaansche formule.

„Socorros de Espana!” Rome zou er wel voor zorgen dat dit synoniem bleef met: hulp die te laat komt ¹⁾!

1) Jervis, Hist. II, Chapt IV; Hist. générale de l'Egl. IX, p. 365 etc., 391 etc.; Voltaire, Siècles, III, chap. XXXVIII; Maistre, Egl. Gall. p. 194, 342; Frayssinous, Les vrais principes de l'Egl. Gall. Paris '18. p. 72; Nisard, Rev. des D. Mondes, '45, III, p. 81 etc.; H. Heppé, Gesch. der quiet. Myst. u. s. w. '75. S. 243—441. en Nippold's art. naar aanleiding van dit boek in de Jahrb. f. prot. Theol. III. S. 285 u. s. w. We hadden geen gelegenheid meer te raadplegen: L. Guerrier, Mad. Guyon, sa vie, sa doctrine, son influence, d'après les écrits originanx et des documents inédits. Orleans '81.

De 17de eeuw was gunstig voor den paus geëindigd en ook de 18de, welker bloedig avondrood de puinhoo-
pen der fransche kerk beschijnen zou ving aan met
dezen een nieuwe zegepraal over haar onafhanke-
lijkheid te schenken.

Ten jare 1701 gaf een biechtvader op het land
wonende, voor, dat hij niet wist of hij aan zeker
geestelijke, dien hij lang onder zijn leiding had
gehad wel absolutie schenken kon en hij wendde
zich dus tot de doctoren der Sorbonne met verzoek
hem in te lichten. Hij had den man naar behooren
ondervraagd en het bleek dat hij wel bekende de
Vijf artikelen der Jansenisten (blz. 213 enz.) te ver-
oordeelen „ad mentem S. Sedis,” doch dat hij, diens
onfeilbaarheid ten aanzien der feiten niet kunnende
aannemen, daaromtrent een „eerbiedig stilzwijgen”
wenschte in acht te nemen. Voorts meende de man
dat ook het beste werk zondig was indien het niet
verricht werd uit liefde tot God, dat men Maria en
de heiligen best vereeren kon ook al liet men de
daarbij voorgeschreven, vaak ijdele ceremoniën weg,
terwijl hij erkende boeken te lezen van Arnauld, St.
Cyran, enz., ja er zelfs geen bezwaar in te zien het
N. Test. van Mons te gebruiken, althans in diocesen
waar de bisschoppen het niet verboden hadden.

De doctoren, niet vermoedende dat zij hier te
doen hadden met een strik hen door enkele Jan-
senisten ¹⁾ gespannen om de Jezuiten tegen te

1) De abt Perrier, een neef van Pascal zou de kwestie bedacht
hebben welke, na door een paar anderen geformuleerd te zijn, te Luik
gedrukt werd.

werken namen het verdichte stuk voor echt op en een veertigtal verklaarde dan ook er geen bezwaar in te zien dat de absolutie gegeven werd. Toen van dit „cas de conscience,” gelijk men het noemde, omstreeks nieuwjaar 1703 een groote oplaag alomt verspreid werd, bleek het dat de pax Clementina van 1669 (blz. 236) niet meer dan een wapenstilstand geweest was thans door het bijna doodgewaande Jansenisme opgezegd, terwijl het schandaal een zeer bedenkelijk karakter erlangde door de niet van allen grond ontbloote bewering: dat de aartsbisschop van Parijs de onderteekening had goedgekeurd op voorwaarde dat zij geheim bleef.

Onwaarschijnlijk achten we dit laatste niet. Louis Antoine de Noailles, een man die het aan zijn stamboom te danken had dat hij met voorbijgang van Bossuet, geboren uit die met den „esprit frondeur” behepte parlementaire burgerij, tot aartsbisschop van Parijs benoemd werd, was een man van onverdachte vroomheid, onberispelijk gedrag en onvermoeiden ijver, maar op de intensiteit van zijn denkkracht, de scherpste van zijn blik, en bovenal op de vastheid van zijn wil viel niet te roemen. Liet men hem, wat hij bij den strijd zijner dagen vaak wenschte, buiten de kwesties dan achtte hij zich voorbijgegaan; was hij toegevend dan waakte hij niet genoeg dat men niet met hem speelde; tastte hij door dan goot hij meestal olie in 't vuur, terwijl hij bij al zijn deugd een onhandig man bleef, ongeschikt voor de hooge plaats door hem ingenomen ¹).

1) Zoo veel mogelijk hield Lodewijk XIV den adel buiten alle bestuur in staat en kerk, iets waaraan St. Simon zich nog al

De Jansenisten, hopende zich van hem te kunnen bedienen om de Jezuïeten tegen te werken hadden hem in den val gelokt en toen Bossuet, een der eersten die naar het zeggen van zijn secretaris Ledieu „vuur vatte,” hem alras kwam betoogen dat het „cas de conscience” moest veroordeeld worden was hij weldra bereid het zijne te doen opdat de veertig doctoren hun onderteekening verloochenden.

Veel moeite kostte het niet want de meesten hadden geteekend om den aartsbisschop plezier te doen. Noël Alexander, de bekende geschiedschrijver, gaf het voorbeeld, en reeds den 8sten Januari meldde hij den aartsbisschop onder dat „eerbiedig zwijgen” te verstaan: eene inwendige, hartelijke overeenstemming met de besluiten der Kerk. Wellicht om de toelage welke hij van de geestelijkheid ontving niet te verliezen verklaarde hij ten overvloede dat hij de onfeilbaarheid ook met het oog op de leerstellige feiten erkende, zoodat niemand weigeren kon de formule door den paus voorgeschreven (blz. 232) te onderteekenen zonder doodzonde te begaan ¹⁾.

Elf doctoren namen al dadelijk deze herroeping over; vierentwintig anderen verklaarden den aartsbisschop dat zij instemden met elk oordeel dat hij

ergerde, getuige het verwijt dat hij, o. i. ten onrechte, Lodewijk naar het hoofd slingert: „d'avoir perdu l'épiscopat en le remplissant de cuistres de séminaires et de leurs élèves, sans science, sans naissance, dont l'obscurité et la grossièreté faisaient tout le mérite.”

- 1) Van hem en van anderen geldt dus het „Impromptu” van Racine:
 „Contre Jansénius j'ai la plume à la main;
 Je suis prêt à signer tout ce qu'on me demande:
 Qu'il soit hérétique ou romain. —
 Je veux conserver ma prébende.”

over het „cas de conscience” zou gelieven te vellen; de overigen echter, onder welke Petit-Pied die aan de redactie er van meegewerkt had, en Ellies-Dupin weigerden hun handteekening te herroepen Tot straf werden zij allen naar verschillende plaatsen gebannen, een paar zelfs van de lijst der doctoren geschrapt, en Dupin verspeelde bovendien zijn professoraat aan het Collège de France.

Terwijl de Noailles zich reeds met den goeden afloop gelukwenschte gaf de paus 12 Febr. 1708 eene brève waarin hij het „cas de conscience” en hen die het steunden scherp doorhaalde. Toen de aartsbisschop dit vernam haastte hij zich om vóór te zijn en tien dagen later verscheen zijn mandement van gelijke strekking, dat, ofschoon het ten opschrift droeg: „Tegen het Jansenisme” de ultramontanen niet met hem verzoende, terwijl het de Jansenisten verbitterde. Van dit laatste getuigde een schrijven van Quesnel, die den aartsbisschop kastijdde omdat hij door zijne handelwijze der Kerk een doodelijke wonde toebracht, daar toch eene ervaring van vijftig jaar bewezen had dat vrede in haren boezem onmogelijk was zoo men bleef eischen dat de paus ook wat de feiten betreft, onfeilbaar was. De herroeping der doctoren keurde hij in de sterkste bewoordingen af en ten einde hen dit te doen inzien schreef hij een „Lettre d'un évêque à un évêque,” waarin hij zijn onderstelden bisschop o. a. deze scherpe woorden in de pen gaf: „Laten wij elkaar maar niet vleien, waarde heer; als het op redenen aankomt baten mijter en kruis niet veel. Een bekruiste en gemijterde rede blijft altijd eene menschelijken, aan dwaling onderworpen rede en dat

te meer omdat mijter en kruis ons tot zooveel verschillende werkzaamheden roepen dat er dikwijls geen tijd tot studie overblijft."

Terwijl dit het twistvuur aanblied zond de koning de brève aan de bisschoppen de mededeeling er bijvoegende dat hij van voornemen was Z. Heiligheid te steunen in het handhaven des geloofs, en enkele prelaten, zeer geneigd den koning hun ijver te toonen maakten haar door een mandement aan hun „beminde geloovigen" bekend. Hierbij kwamen zij echter de eer van de parlementen te na, die registreeren moesten vóór een pauselijk stuk openbaar mocht gemaakt worden en een viertal bisschoppen zagen dus hun mandement nietig verklaard. De Jezuïeten drongen nu op registreeren aan, doch toen de kanselier Pontchartrain en de procureurgeneraal d'Aguesseau hiertegen bedenkingen inbrachten op grond dat er in de brève uitdrukkingen voorkwamen met de fransche wetten in strijd, begrepen zij wel dat hier geen volledige zege te behalen zou zijn, en om allen tegenstand te breken verzochten zij den koning van den paus eene categorische beslissing te vragen omtrent het gezag der Kerk in het beoordeelen van leerstellige feiten want dit toch was de as waarom zich, blijkens de ervaring, het jansenistische wiel bewoog.

Te meer scheen dit noodig omdat Fénélon die ook ten opzichte der feiten de onfeilbaarheid erkende, beweerde dat de vier prelaten die in 1668 (blz. 235) geteekend hadden, bedrog hadden gepleegd. Hiertegen kwam de bisschop van St. Pons, als de eenig overgeblevene van hen die toen met Clemens onderhandeld hadden, op, verzekerende dat Z. Heiligheid

sche vergadering opende, een geesel van touwkens te zwaaien tegen hen die op het punt van onfeilbaarheid zóó overvraagden dat zij deze zelfs bij feiten te pas brachten. De voorstanders echter van dit gevoelen, zeer wel wetende dat de uitdrukkelijk geformuleerde eisch hieromtrent, ofschoon tusschen de regels der bul te lezen, met opzet was weggelaten om de fransche geestelijkheid niet tot verzet te dwingen, en het voorts hoogst ongepast achtende dat de redenaar Fénélon's naam genoemd had, wisten het zoover te brengen dat de openingsrede, tegen de gewoonte, niet in de handelingen der vergadering werd opgenomen. Hieruit op te maken dat de vergadering te Parijs zich met gebonden handen aan een paus overgaf die den moed niet had helder te doen uitkomen hoezeer hij het veroordeelde dat men bij den „pax Clementina” had toegelaten een eerbiedig stilzwijgen over het feit of de veroordeelde stellingen al dan niet bij Jansenius te vinden waren, zou onjuist zijn. Hare commissie van rapport stelde voor de bul met eerbied en onderwerping aan te nemen en zulks geschiedde ook, maar eer men hiertoe overging werden op voorstel van den president dier commissie, Colbert aartsbisschop van Rouaan de volgende drie punten aangenomen:

I. Dat de bisschoppen uit kracht van goddelijk recht macht hebben met den paus over leergeschillen te oordeelen.

II. Dat de beslissingen van den H. Stoel voor de geheele kerk bindend zijn als de gezamenlijke herders ze hebben aangenomen.

III. Dat die aanneming altijd door het episcopaat is geschied in den vorm van een oordeel.

Geen wonder dat Clemens XI zeer ontstemd werd toen hij dit alles vernam. De koning had hem om de bul gevraagd, zeer lang had men over haar inhoud en vorm onderhandeld, en pas kwam zij te Parijs of er werd niet slechts een commissie benoemd om over het al of niet wenschelijke van haar aanneming te rapporteeren, maar toen men haar aannam liet men bepalingen voorafgaan die, zooals Z. Heiligheid het uitdrukte, hem tot dorpspastoor verlaagden. Men moest toch bedenken dat reeds een debat over al of niet aannemen, op zich zelf een daad van ongehoorzaamheid was en dat, zoo de geestelijkheid eene bul aannam, zulks eene daad van onderwerping geenszins van rechtsbevoegdheid was, niet dienende om 's pausen besluiten wettig maar om ze publiek te maken.

Toen de Noailles den brief, deze betuigingen van ongenoegen bevattende, ontving achtte hij zich gelukkig te kunnen zeggen, dat, daar de vergadering ontbonden en hij dus geen voorzitter meer was, hij hem niet aan het adres bezorgen kon. De koning echter ontving mede een schrijven en dewijl Clemens er ernstig over dacht in den kampstrijd om de spaansche kroon Oostenrijk te steunen en zelfs de spaansche geestelijkheid ging verbieden hunnen uit bourbonsch bloed gesproten koning (Filips V) met geld te ondersteunen, haastte Lodewijk zich door zijn gezant te Rome verontschuldigen aan te bieden. Ook de Noailles, benevens zes aartsbisschoppen en vijf bisschoppen die zich bij de beraadslaging nog al op den voorgrond geplaatst hadden, werden gelast een schrijven aan den paus te zenden. Zij trachtten het hierin te doen voorkomen, dat de vergade-

ring toen zij de bul aannam in de drie punten met opzet de door Jansenisten goedgekeurde beginselen op den voorgrond geplaatst had om hen alle uitvluchten af te snijden, terwijl het mede geschied was, niet om uit te spreken dat men rechter over pauselijke besluiten was, maar om de denkbeelden die men over het geloof had eens te vergelijken, en met blijdschap te ontdekken dat men op dit gebied nog overeenkwam met de bisschoppen van voorheen, ja er over dacht zooals ook Z. Heiligheid in de bul deed.

Of de Noailles niet dit door den koning goedgekeurde schrijven, maar een ander van eigen redactie, dat dan ook zou teruggekomen zijn, opgezonden heeft en of hij in 1708 hiertoe gedrongen wél het echte zond doch met een zestal wijzigingen, durven wij niet uitmaken, maar zeker is het dat de ultramontanen hem dit dubbel betaald zouden zetten.

In 1710 nl. toen het proces-verbaal van de zittingen der vergadering van 1705 zou gedrukt worden bracht Le Tellier den koning aan 't verstand dat zulks moeilijk kon geschieden zonder den paus eerst genoegdoening te verschaffen over de stekelige Drie punten ¹⁾. Hoe ongaarne ook, de aartsbisschop moest met de elf andere prelaten aan den paus een Decla-

1) Beter hadden de kampioenen voor de onfeilbaarheid gedaan zoo zij Clemens XI eens gevraagd hadden hoe het met die hooggeroemde eigenschap overeenkwam dat hij (1700) Filips V als katholiek koning van Spanje erkend en zelfs de gouden roos geschonken had, terwijl hij 14 Oct. 1709 den oostenrijkschen pretendent, Karel III ook als katholiek koning erkende. Twee te gelijk kon toch niet! Verg. een artikel van Prof. van Noorden in de Deutsche Rundschau. Band. VI. S. 202 folg.

ratie zenden waarin de gallicaansche stoutigheden van 1705 werden teruggenomen en met duidelijke woorden verklaard werd: Dat de vergadering niet van oordeel was dat de pauselijke constitutiën slechts bindend waren als het episkopaat ze had goedgekeurd; verder: zich niet aanmatigde, alsof zij een hogere rechtbank ware, de pauselijke uitspraken te beoordeelen; eindelijk: van oordeel was dat er niets ontbrak aan de vorige pauselijke bullen tegen Jansenius.

Nadat de schrijvers dezer Declaratie nog in eigen naam en in dien der Gallicaansche kerk betuigd hadden dat niets hun meer ter harte ging dan hun diepen eerbied voor den H. Stoel en hun onderworpenheid aan zijn besluiten te betoonen, kon de paus, wien dit stuk op 24 Juli 1711 werd aangeboden, tevreden zijn over al het voordeel dat het „gewetensbezwaar” van den zoogenaamden dorpspastoor hem had aangebracht ¹⁾.

De paus tevreden — maar de fransche Jezuïeten nog niet. De gelegenheid was te schoon, niet slechts om den aartsbisschop van Parijs eens af te straffen maar ook om een aantal vrouwen die zich aldoor verbeeldden dat er in Rome's kerk voor gewetensbezwaren plaats was, nu eensvooral te toonen dat zij niet op de hoogte van haar tijd waren. Die vrouwen waren de nonnen van Port-Royal des Champs.

Wij hebben haar verlaten in 1668 toen zij onder

1) Jervis, Hist. II, p. 168 etc. 197 etc.; Hist. Gén. de l'Egl. IX. p. 438 etc. 458 etc.; Voltaire, Siècles III, p. 168 etc.; Racine, Port-Royal, p. 117.

het bekende voorbehoud de formule teekenden (blz. 235). Sinds dien dag was de geschiedenis van het klooster een Illias vol plagen geweest. Met het huis te Parijs had men de inkomsten zóo moeten deelen dat armoede voor de deur stond en paus en parlement hadden dit onrecht bestendigd (1672). Toen de hertogin de Longueville dood was kwam de aartsbisschop de Harlai alvast leerlingen en gasten de deur wijzen (1679); met een weinigje zon, zooals hij dezen maatregel van verdrukking noemde, zou het moeras waarin nog enkele kikvorschen kwaakten wel opdroogen. Wist de Noailles die hem in 1695 opvolgde, ook nu en dan in stilte eene beschermende hand over het klooster uit te strekken, wee hem! die het waagde openlijk voor Port-Royal op te komen, want het lot dat mannen trof als Vuillart, Gerberon, de Valricher e. a., die in den kerker hadden moeten zuchten of in ballingschap hadden moeten omzwerven, verkondigde luide dat Lodewijk XIV een brandenden haat had tegen allen die het leven des geestes hooger schatten en sterker achtten dan Cesar's gunst of geweld.

Tot groot leedwezen der Jezuiten werd de vorst die met elk jaar meer hun werktuig werd, oud en het regentschap dat volgen zou beloofde niet veel. Zij zochten naar een gelegenheid om voor menigen reeds verijdelden aanslag op het klooster zich schadeloos te stellen en de bul „Vineam Domini” gaf aanleiding om althans in dit stukske van 's Heeren wijngaard het jansenistisch onkruid uit te roeien.

't Is waar, paus noch bisschoppen hadden de onderteekening der bul „Vineam Domini” aan iemand

gelast maar toch kreeg de aartsbisschop van Parijs bevel zich naar Port-Royal te begeven en van het kleine dertigtal nonnen de onderteekening zoo van de bul als van zijn eigen mandement dienaangaande te eischen. Ongehoorzaam zijn dorst de ongelukkige niet maar om het denkbeeld van uitzondering nog wat weg te nemen ging hij eerst naar enkele andere kloosters waar hij geen verzet vond. Te Port-Royal komende werd een tijd van beraad gevraagd en gegeven aan welks einde (21 Maart 1706) Marignier, de biechtvader van het klooster, verklaarde dat de nonnen wilden teekenen „doch zonder te derogeeren aan hetgeen ten haren behoefte gedaan was bij den „pax Clementina.”

Arme nonnen! Ze redeneerden volkomen juist toen ze in het midden brachten dat de thans geëischte onderteekening of met de voorwaarde van den voreen gesloten vrede overeenkwam, of dat zij dit niet deed; dat in het eerste geval hun voorwaarde billijk was doch dat zij in het laatste geval door onvoorwaardelijk teekenen de overeenkomst zouden moeten schenden toentertijd met hun geestelijk opperhoofd gesloten. Zij begrepen alleen maar niet dat die vrede een compromis was geweest en dat in de veertig jaren die het toen van het heden scheidde, alles zóó was veranderd dat men de Jansenisten door geen dubbelzinnigheden meer tot vriend behoefde te houden.

Weldra zagen zij dan ook dat de tijd ernstiger zou worden dan ooit. Binnen eene maand na de weigering overleed de abdis en eene nieuwe kiezen werd verboden, iets wat de biechtvader zich zoo aantrok dat hij het bestierf. Nieuwe novicen

mochten niet meer aangenomen worden; de eisch van het zusterhuis te Parijs om de in 1672 voldongen scheiding weer te niet te doen, werd ingewilligd, met dien verstande dat dit laatste al de inkomsten kreeg; voorts werd de rentmeester in de Bastille gezet en de excommunicatie over de zusters uitgesproken. Aan toegeven dachten deze echter niet want ook zij hadden het, even als Angélique Arnauld († 1684) bij een vorige vervolging „honderdmaal aan God gezegd: dat zij liever het schip wilden laten varen en opgeven, indien Hij slechts hare ziel wilde redden.”

Dat het schip ditmaal vergaan moest bleek weldra. In Juli 1709 werd het besluit uitgevaardigd dat Port-Royal des Champs met het parijsche huis vereenigd zou worden en eene maand later begaf zich de abdis van laatstgenoemd klooster dan ook naar de vallei om alies in bezit te nemen. In behoortijken vorm protesteerden de zusters bij de rechtbank, toen deze het protest niet wilde aannemen lieten zij voor het parlement „appél comme d'abus” aantekenen. Daar zulk een weg wel eens langer kon zijn dan 's konings levensdraad wist diens biechtvader le Tellier hem te beduiden dat de abdis uit Parijs onmogelijk hare taak bij die onwillige nonnen kon vervullen, zoodat het maar beter was deze over te plaatsen naar verschillende kloosters waar ze onmachtig zouden zijn kwaad te doen. Zaterdag 26 October 1709 maakte de Raad van State dan ook een bevelschrift op, uit kracht waarvan de papieren van het klooster doorzocht, de meubels vervoerd, de nonnen verplaatst zouden worden naar verschillende, buiten de diocese van Parijs

gelegen kloosters. Reeds Dinsdag daaraanvolgend trok de luitenant van politie d'Argenson van de noodige magistraatspersonen en drie honderd soldaten vergezeld, in den vroegen morgen het klooster binnen. De papieren werden opgeëischt en verzegeld en aan de tweeëntwintig nonnen werd bekend gemaakt dat Z. M. in het belang van den Staat had goedgevonden haar uiteen te doen gaan. Zonder morren of klagen namen de zusters van elkaar afscheid, en onder het prevelen der gebeden welke naar gewoonte voor dat uur bestemd waren, namen zij, zoover zwakte geen draagstoelen noodig maakte, in de rijtuigen plaats welke haar naar alle deelen van Frankrijk vervoeren zouden. Geen twee bleven vereenigd om elkaar te troosten over zoo groote smart en te steunen in het geloof dat er ook op het gebied der onfeilbaarheid grenzen zijn, zelfs voor den opvolger van Petrus ¹⁾. Toen allen op weg waren ging een koerier aan het hof te Parijs boodschappen dat dit „nest van ketterij,” gelijk de paus het in een bul genoemd had, was verstoord.

Verstoord wel, maar vernietigd niet, en zoo op weinige schreden afstand van Versailles die stille muren bleven staan en — spreken, wie weet wat nadeel ook dat nog kon te weeg brengen. Ook zou het onderhoud dier gebouwen, welke de abdis van Port-Royal te Parijs met behulp van meer dan honderd wagens ledig geplunderd had, bezwarend voor haar worden kunnen. Van een nieuw besluit van

1) Vier jaar na dato, zoo bericht ons een ultramontaansch schrijver was er nog slechts éene welke haar dwaling niet had afgezworen. Hist. Gén. de l'Egl. IX p. 494.

dien gediensligen Raad van State, dato 22 Jan. 1710, voorzien trok d'Argenson er nogmaals heen en niet een steen werd op den anderen gelaten van het beroemde klooster dat gedurende zeventig jaar zulk een gewichtige plaats had bekleed in Frankrijk's geschiedenis en waar zoo velen getracht hadden een schuilplaats te vinden tegen kerkelijke en politieke tirannie. Zelfs het kerkhof werd niet gespaard, en opdat geen bedevaartganger bezieling zou zoeken bij die steeds sprekende dooden werden in 1711 de graven opgeruimd en wel op zulk een ruwe wijze dat lage wraakzucht niet te miskennen viel.

De reiziger die nu nog de begraafplaatsen van St. Lambert, Magny en Palaiseau bezoekt wordt door menigen lijksteen aan de beroemde mannen van Port-Royal herinnerd, en wanneer hij de kerk van laatstgenoemde parochie binnentreedt dan leest hij, dank zij de goede zorg van zeker edelman, boven het gebeente der Arnaulds: „Tandem requiescant.”

Eindelijk rusten zij! die Arnaulds welke meer nog dan Pascal het middelpunt waren van Port-Royal. De „péché originel des Arnauld,” hun haat tegen de Jezuiten bleef echter leven en moge een Maistre er zich ook vroolijk over maken dat nu koren groeide op een plek die niets dan slechte boeken voortbracht, voor de ultramontanen bleek het vergiftigd koren want opmerkelijk is de bekentenis van een hunner geestverwanten: „sedert dien tijd vooral werden de Jezuiten het voorwerp van een haat die hun ondergang gezworen had ¹⁾.”

Waar wij thans van Port-Royal afscheid nemen

1) Henrion, in de Hist. Gén. hieronder genoemd.

willen we kort zijn en nuchter blijven. Kort, niet slechts omdat de groote Lemaitre daar eens voorschriften gaf „pour se borner,” maar vooral omdat mannen aan wier schouder we niet reiken de betekenis van dit klooster in 't licht gesteld hebben. Nuchter, omdat we niet gaarne ons schuldig maken aan iets wat zoo terecht de leugen van een eerlijk man genoemd is, nl. overdrijving. Mevr. de Sevigné bleef hier zeker niet vrij van toen zij de vallei van Chevreuse noemde: een paradijs waarvan een geur van heiligheid uitgaat. Wij zouden wenschen, dat van hetgeen in die vallei geleerd en geleden is voor Frankrijk deze les uitging: om aan de soevereiniteit van den paus te ontkomen is het niet genoeg met de Protestanten de soevereiniteit Gods voorop te stellen, maar men moet ook doen wat de Port-Royalisten niet, doch de Hervormers wèl wilden — Rome een scheidbrief geven ¹⁾.

1) Jervis, Hist. II, p. 185 etc.; Racine, Port-Royal, p. 117 etc.; Hist. Gén. de l'Egl. IX, p. 494; De Gids '73, III blz. 330 enz.; De Maistre, Egl. Gall. p. 105.

XI.

Acceptanten en appellanten.

Omstreeks de helft van December van het jaar 1719 had op het kerkhof te Warmond bij Leiden de eenvoudige begrafenis plaats van een fransch priester, den 2^{den} dier maand te Amsterdam aan een longontsteking overleden. Zijn laatste vijftien levensjaren had hij in Holland, het klassieke land der vrijheid in alle stilheid doorleefd, en toen hij begreep dat zijn ziekte het begin van het einde was verklaarde hij plechtig dat hij als een geloovig zoon der Kerk stierf, beriep hij zich nog eenmaal van de pauselijke rechtbank die hem veroordeeld had op die van een algemeen concilie en bereidde hij zich, door de hem bediende genademiddelen der stervenden, om voor de hoogste rechtbank te verschijnen.

Die doode was Pasquier Quesnel, de man op wiens schouders de mantel van den grooten Arnauld gevallen was, de man die de apostel was van het Jansenisme der 18de eeuw, en wat meer zegt, die aanleiding gaf tot de bul „Unigenitus,” welke een keerpunt vormt in de geschiedenis van Frankrijk ja die wellicht meer dan iets anders de revolutie heeft voorbereid.

Te Parijs in 1634 geboren zag Quesnel zich op achtentwintigjarigen leeftijd geplaatst aan het hoofd van de congregatie van het Oratoire te Parijs en dus in staat grooten invloed uit te oefenen op de jeugd, vooral op hen die tot den kerkedienst werden opgeleid. Dat hij dien invloed zocht te gebruiken blijkt uit het feit dat hij bij woorden van Christus, van welke ieder kweekeling eene verzameling moest aanleggen, stichtelijke opmerkingen voegde. Deze vielen zoo in den smaak van enkele vrienden dat zij hem verzochten dezen arbeid tot de vier Evangeliën uit te strekken en zoo verscheen in 1671 een boekje in duodacimo onder den titel „Abrégé de la morale de l'Evangile etc.,” gemeenlijk „Réflexions morales” genoemd en dat door Vialart, bisschop van Châlons met beide handen werd aanbevolen.

De wind der toejuicing deed echter zoo den moed zwellen dat in 1687 aantekeningen op het geheele N. Test. de pers verlieten terwijl de waarde eener ed. van 1693 verhoogd werd door de sporen die de elegante pen van den aan verborgen invloed zoo rijken Du Guet er in had achter gelaten. Aan de Noailles, die Vialart als bisschop van Châlons was opgevolgd, was de eerste uitgaaf opgedragen want ook hij had niet geaarzeld het werk zeer te prijzen als een leerrijk en stichtelijk boek dat, uit de beste commentaren der vaderen geput, brood gaf voor de sterken en melk voor de zwakken.

Toen de Noailles in Aug. 1695 tot aartsbisschop van Parijs verheven was werd hem verzocht ook in deze diocese de „Réflexions morales” aan te bevelen, doch nu zocht hij allerlei uitvluchten hierop neerkomende: dat hij het doen zou mits de nieuwe uit-

gaaf die ter perse was hier wat werd opgevoerd tot en daar wat werd teruggebracht naar den standaard van het katholiek geloof. Zulk een antwoord wekte natuurlijk verbazing en de man die er partij van trekken zou deed alras zich op.

Een der eerste daden van den nieuwen aartsbisschop was nl. geweest in een pastorale instructie eene jansenistische „Exposition de la foi,” door zekeren de Barcos nagelaten en waarin over de genade en de praedestinatatie gehandeld werd, scherp af te keuren omdat daarin al het vergif van de vijf veroordeelde stellingen van Jansenius gevonden werd. Nu gaf een ongenoemde, vermoedelijk de felle Jansenist Thierry de Viairnes een „Problème ecclésiastique” uit waarin hij de vraag deed: aan wien men zich nu te houden had, aan de Noailles bisschop van Châlons of aan de Noailles aartsbisschop van Parijs? De moeilijkheid der beantwoording werd zeer verzwaard omdat de steller deed zien dat de „Réflexions morales” van Quesnel wat de zaak betrof, met de Vijf stellingen overeenkwamen. De aartsbisschop, gevoelende dat hij door dit argument ad hominem in een dubbelzinnig licht kwam te staan zorgde er voor dat het „Problème” in het begin van 1699 door beulshanden werd verbrand, maar zeer goed begrijpende dat dit niet voldoende was verzocht hij Bossuet om eene weerlegging van hetgeen in het „Problème” tegen de „Réflexions” was ingebracht. Deze nam dat op zich, stelde zijn opstel, waarin hij zocht aan te toonen dat Quesnel zich op het stuk der genade op de Thomistische lijn (blz. 206, Noot) bewoog, wat de Kerk nooit had afgekeurd, aan de Noailles ter hand onder voor-

waarde dat het zonder zijn naam zou worden uitgegeven. De Noailles in plaats van dit „Avertissement” in zijn geheel te laten drukken en wel, gelijk scheen afgesproken als voorrede voor de nieuwe uitgaaf der „Réflexions Morales,” achtte het beter er uit te nemen wat hem paste en dit in een anonieme brochure uit te geven als antwoord op het „Problème”. Door hetgeen hij uit Bossuet's „Avertissement” had weggelaten was hij echter tot het besluit gekomen met een nieuwe goedkeuring voorzichtig te zijn en, daar ook de koning hem een wenk had gegeven, verscheen de nieuwe uitgaaf zonder nieuwe lofrede, al werd ook de vroeger gegevene nogmaals afgedrukt.

Zoo dreef het boek enkele jaren op den tijdstroom af en zorgden de Jezuïeten ook dat Quesnel in 1703 te Brussel gevangengezet werd, in Frankrijk wekte het vooreerst geen onrust al had het ook den aartsbisschop van Parijs onder verdenking van Jansenisme gebracht.

Toen echter de Noailles in 1705 den paus tevreden moest stellen over de Drie gallicaansche stellingen had hij in zijn correspondentie met den kardinaal Fabroni zijne smart er over betuigd dat „de vijand” onkruid zaaide op de korenakkers der kerk en deze, hierin een toespeling op zijn persoon meenende te zien, was zelfs door de welsprekendheid van den gezant de Polignac niet tot bedaren te brengen maar beloofde het den parijschen collega betaald te zullen zetten. De man hield zijn woord en zorgde er voor dat de paus 13 Juli 1708 een brève gaf welke de „Réflexions” waarin bovendien, evenals in die ellendige van Port-Royal uitgegane vertaling van Mons, de H.

Schrift op allerlei wijze verdraaid werd, scherp afkeurde. Dewijl bevolen werd de boeken die men vond aan de geloofsrechters ter verbranding in te leveren, werd deze brève, daar in Frankrijk de inquisitie niet erkend was, onontvankelijk verklaard. Omdat enkele uitmaaksels, alsof de paus misleid was door uitgaven der „Réflexions” die door ketters of door vijanden van de Noailles vervalscht waren, geloof vonden en laatstgenoemde, hoewel door Mevr. de Maintenon dringend gebeden niets deed om zich van den blaam van Jansenisme te zuiveren dan enkele volledige exemplaren van het vroeger door hem verminkte „Avertissement” van Bossuet te verspreiden, zochten eenige priesters toen reeds van den paus een beslissing te erlangen die meer in bijzonderheden trad en voor Frankrijk gelden kon. Te meer zochten zij zulks omdat verscheidene bisschoppen de „Réflexions” openlijk aan hungeestelijken en leeken aanbevalen en zelfs la Chaise, ’s konings biechtvader, erkende dat het een zijner tafelboeken was hetwelk hij nimmer ter hand nam zonder er iets leerzaams of stichtelijks in te vinden.

De groote aanval begon eerst in 1710 want in Juli van dat jaar vaardigden de bisschoppen van Luçon en van la Rochelle, aangedreven door pater le Tellier en naar men beweert ook door Fénélon, eene uitvoerige pastorale instructie uit, waarin zij hunne geloovigen waarschuwden tegen de „Réflexions” daar deze al de dwalingen van Jansenius ten aanzien der genade bevatten.

Ter verkrijging van meer debiet zond de uitgever te Rochelle een aantal exemplaren naar Parijs en bij aanplakbiljetten werden de mandementen alom

aangekondigd tot zelfs, 't zij volgens gewoonte 't zij met opzet, aan het aartsbisschoppelijk paleis. De aartsbisschop was boos, en van deze onbeschaamdheid twee seminaristen verdenkende, liet hij hen, ofschoon er geen bewijs voor was, op staanden voet wegzenden. Hierop schreven de beide bisschoppen een brief aan den koning, verzoekende om recht voor de seminaristen terwijl zij de Noailles met zulke zwarte verwen als een nieuwigheidszoeker, onruststoker en tiran van zijn minderen teekenden dat zelfs de koning het noodig achtte den toon van hun schrijven af te keuren. Ook deze brief, zoo men wil door le Tellier gesteld, werd gedrukt; eene zaak die tot hiertoe slechts door enkelen besproken was werd nu die van 't publiek en van alle zijden werd er op aangedrongen dat den aartsbisschop, wiens karakter aan allen eerbied inboezemde, recht zou geschieden, door zowel het mandement als den brief van de bisschoppen te onderdrukken. De koning beloofde hem ook recht, maar de Noailles, in plaats van nu Lodewijk XIV te laten handelen gaf, einde April 1711, een ordonnantie, waarin hij, uitgaande van de onderstelling dat beide bisschoppen geen instructie konden uitvaardigen zoo vol van jansenistische ketterijen als de aan hen toegeschrevene haar in zijn diocese verbod. Z. M., die toch al op de Noailles geen goed oog had ten gevolge van den vroeger aan den paus onthouden of gewijzigden brief, liet hem nu door den kanselier schrijven dat hij van zijne bezoeken verschoond wenschte te blijven, en de aartsbisschop, dit met in ongenade vallen gelijkstellende, klaagde zoo bitter zijn nood aan Mevr. de Maintenon dat den Dau-

phin ¹⁾ werd opgedragen als bemiddelaar tusschen de strijdende partijen op te treden. Deze trachtte zich in vereeniging met anderen van die moeilijke taak naar vermogen te kwijten, ieder zou wat toegeven en de vrede was bijna geteekend toen de Noailles de onvoorzichtigheid had een schrijven van den bisschop van Agen openbaar te maken dat zijn tegenpartij het toegeven bijna onmogelijk maakte. Bovendien viel aan de Noailles een brief in handen van zekeren abt Bochart waaruit bleek dat le Tellier intrigeerde en het dien Jezuïet minder te doen was om de ketterijen van Quesnel dan wel den kardinaal-aartsbisschop de Noailles er onder te krijgen. In plaats van zijn tijd af te wachten speelde de aartsbisschop deze kaart dadelijk tot groote ontsteltenis van le Tellier uit, maar Bochart offerde zich op door de verklaring dat hij den naam van 's konings biechtvader in den brief slechts gebruikt had om zijn oom, den bisschop van Clermont te bewegen mede deel te nemen aan eene algemeene, tegen de Noailles gerichtte beweging. Weinigen geloofden aan deze uitvlucht welke de aartsbisschop dan ook als zoodanig aan Mevr. de Maintenon deed kennen, maar toch het was een uitvlucht en enkele bisschoppen die gaarne den kardinaalshoed wilden verdienen en dus den biechtvader aan zich zochten te verplichten, maakten er gebruik van om 's konings ongenoegen van dezen af te wenden. Lodewijk was gelijk de meeste ouden van dagen nog al conservatief, zag er tegen op van biechtvader te veranderen en — de stokebrand bleef ja won zelfs aan invloed. De aarts-

1) Vroeger de hertog van Bourgondië, Fénelou's leerling.

bisschop toonde nu ook wat hij dorst bestaan en verbood aan de Jezuïeten in Parijs het prediken en biecht hooren, ofschoon hij hiervan hen uitzonderde die bij de koninklijke familie dienst deden. De breuk scheen nu onheelbaar en daar de Dauphin van de Noailles eischte dat hij van Jansenisme zich zuiveren zou door zijn approbatie van Quesnel's boek terug te nemen en deze zulks kon noch wilde — bleef er ten slotte naar het oordeel der verschillende partijen niets over dan de toevlucht tot Rome te nemen, opdat de H. Stoel eensvooral zou uitmaken of Quesnel's boek al dan niet schadelijk was.

Natuurlijk was het dit juist wat de ultramontanen zochten. Had Quesnel reeds lang gevraagd, dat naar de gebruiken der Gallicaansche kerk een concilie zou worden bijeengeroepen waarop hij zich zou mogen verantwoorden, beter was het dat ook hier het hof van Rome als scheidsrechter optrad, en daar de koning door den verkoop van Quesnel's boek te verbieden den pauselijken brief van Juli 1708 scheen goed te keuren, hadden de ultramontanen alle hoop dat de paus, de slechte ontvangst der bul „*Vineam Domini*” vergetende, wel een bul zou willen geven die, behoorlijk aangenomen en geregistreerd een zwaard in hun handen zou worden om elken vijand te verslaan.

Of en in hoever de Noailles zelf zulk eene beslissing wenschte en of hij reeds vooruit zijn onderwerping daaraan heeft betuigd laten we in 't midden, maar in Dec. 1711 gaf Lodewijk XIV zijn gezant te Rome, den kardinaal de la Tremouille last met den paus over eene bul te onderhandelen welke zich alleen tot Quesnel's boek behoorde te bepalen.

Niet in 't algemeen moest het veroordeeld worden maar er moesten bepaalde stellingen getormuleerd worden, elke phrase die de rechten der Gallicaansche kerk te na kon komen en dus de aanne-
ming in Frankrijk verhinderen moest gemeden, de minute er van door den koning worden nagezien, terwijl er in te lezen moest zijn dat zij op verzoek van den koning en verscheidene bisschoppen was uitgevaardigd. Clemens XI was natuurlijk te blijde met de erkenning zijner scheidsrechterlijke macht dan dat hij er zich gebelgd over toonen zou dat hem zooveel voorwaarden gesteld werden want hij begreep wel dat zijne grondstelling aangaande de bisschoppen „parere discant et non discutere” ook hierdoor ingang zou vinden, en in Febr. 1712 werd aan een congregatie van vijf kardinalen en elf theologanten van allerlei richting, het onderzoek van 't boek opgedragen.

Na tal van conferenties kwam men eindelijk gereed en als wij vernemen dat geen enkele stelling veroordeeld werd voor de paus-zelf er enkele uren over nagedacht had en daarenboven menigvuldige bedevaarten naar de graven der Apostelen gedaan waren om het licht des H. Geestes af te smeeken, dan blijft er, hoewel de partijen op allerlei wijze te Rome invloed zochten uit te oefenen geen plaats over voor lichtzinnigheid of overijling, al zij het ook waar dat de congregatie het te beoordeelen boek alleen door een latijnsche vertaling kende en het eenige lid er van dat fransch verstond onder een voorwendsel elders opgehouden werd.

Terwijl het boek onderzocht werd publiceerde de aartsbisschop een brief aan den bisschop van Agen

waarin hij er zich op beriep dat hij steeds getoond had de vrijheid van de godgeleerden te eerbiedigen door ze nimmer een juk opteleggen dat de Conciliën niet hadden opgelegd en dat hij bij alle benoemingen steeds gezien had op getrouwheid in de vervulling der ambtsplichten. Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde was steeds zijne leus, en al ware het nu ook dat enkelen hem die aan Augustinus en St. Thomas zich hield, voor een Jansenist scholden, hij zou daarom der waarheid niet afvallig worden want de schapen behoefden hun vacht niet prijs te geven omdat enkele wolven goedvonden deze als vermomming te gaan dragen. Na voorts gewezen te hebben op den bijval hem jaren lang van uitnemende mannen ten deel gevallen en op de goedkeuring welke van geachte zijden aan Quesnel's boek geschonken was, beklaagt hij er zich over dat er maar al te velen waren die hun geloof wijzigden naar de „fides temporum,” de gangbare meening van den dag. Hij eindigde met de verklaring dat zoo de H. Vader het boek veroordeelde hij de eerste zou wezen zich te onderwerpen.

Deze brief maakte zulk een diepen indruk op het publiek dat de Jezuïeten hun toorn op geweldige wijze lucht gaven en, werden ze bij 't volk al meer gehaat, zij maakten van hun invloed aan het hof gebruik om enkele personen van hun ambt te ontzetten en voor anderen de Bastille te ontsluiten ¹⁾;

1) O. a. voor den geschiedschrijver Rollet en den bankier la Chausse die te Rome het gerucht hadden doen verspreiden dat eene bul van den paus in Frankrijk niet zou aangenomen worden, alsmede dat de Dauphin op de hand der Quesnelisten was.

zelfs zouden zij het voornemen gehad hebben tegen de Noailles strenge maatregelen te nemen indien een der voorzitters van het parlement niet gewezen had op het schandaal dat hiervan het gevolg zou zijn.

Zoo naderde de 8ste Sept. 1713 waarop de paus de beroemde bul „Unigenitus Dei Filius” uitvaardigde. De vrucht van achttien maanden onderzoek was: dat 101 stellingen werden veroordeeld waarvan wij er enkele meedeelen ¹⁾ om te doen zien of, en in hoever Rome gerechtigd was zijn anathema uit te spreken over hetgeen Quesnel achter de bijgevoegde teksten had opgemerkt.

V. Wanneer God het hart niet verteedert door de innerlijke zalving zijner genade dan dienen de uiterlijke vermaningen en gunstbewijzen slechts om het nog meer te verharderen. (Rom. 9 : 18).

VI. Het verschil tusschen het verbond met de Joden en met de Christenen is dit: dat God in het eerste het ontvluchten der zonde en het vervullen der wet van den zondaar eischt, terwijl Hij hem in zijn onvermogen laat; in het laatste echter geeft God den zondaar wat Hij beveelt door hem door Zijne genade te reinigen. (Rom. 11 : 27).

XXX. Allen die God door Christus wil behouden worden ongetwijfeld behouden. (Joh. 6 : 40).

L. Te vergeefs roepen wij tot God: mijn Vader! indien het de geest der liefde niet is die roept. (Rom. 8 : 15).

LVIII. Waar geen liefde is, daar is noch God, noch godsdienst. (I Joh. 4 : 8).

1) Alle stellingen vindt men in het latijn bij Herzog, Real-Encycl XVI. S. 653 folg.

LXXI. De mensch kan zich ter wille van zijn behoud ontslaan van die wet, welke God wegens hare nuttigheid gegeven heeft. (Mark. 2 : 28).

LXXVIII. Van het volk der uitverkorenen van welke het joodsche volk zinnebeeld was en Jezus Christus het hoofd is, scheidt men zich, zoowel door niet naar het Evangelie te leven als door niet aan het Evangelie te gelooven. (Hand. 3 : 23).

XCIV. Niets geeft een slechter dunk van de Kerk aan haar vijanden, dan te zien dat daar heerschappij wordt gevoerd over het geloof der geloovigen en dat verdeeldheid gekoesterd wordt ter oorzaak van dingen die noch het geloof noch de zeden nadeel berokkenen. (Rom. 14 : 16).

XCVI. God laat toe dat alle machten zich tegen de predikers van de waarheid verzetten opdat hare overwinning slechts toegeschreven kan worden aan Zijne genade. (Hand. 17 : 8).

Wanneer wij deze en de overige van denzelfden geest getuigende stellingen overzien, dan valt het niet te ontkennen dat de souvereiniteit Gods en de onweerstaanbaarheid der genade daarin eenzijdig op den voorgrond geplaatst zijn, dat op de formulering van menige tegenstelling, de van de Kerk onderhouden verdrukking invloed heeft uitgeoefend, maar bij dit alles staat het o. i. vast dat in de stellingen de waarheid vervat is waarmede het Christendom staat of valt, ja dat enkele zooals ze daar staan van dien aard zijn dat men ze veroordeelende de H. Schrift, over welker lezing door allen, in N. 80 de vloek werd uitgesproken, in het aangezicht weerspreekt en dat niet alleen Paulns en tal van geachte kerkvaders, maar wat meer zegt Jezus-zelf, wiens

woorden hier en daar naar de letter verdoemd worden, als dwaalleeraars op de kaak worden gesteld.

Wat er dus van te denken als de paus, na uitgeweid te hebben over valsche profeten en wolven in schapenvachten, den oven zijner verontwaardiging stookt tot zeventvoudigen gloed en de stellingen vervloekt als: valsch, twistziek, slechtklinkend, beledigend voor vrome ooren, verderfelijk, vermetel, hoogst nadeelig voor Kerk en Staat, verleidelijk, godslasterlijk enz. enz.? Zullen we ons troosten met de bewering dat „niet elke kwalificatie op elke stelling in het bijzonder van toepassing is” 1)? Dit baat niet want al die blamerende epitheta zijn in de bul op de stellingen in het algemeen toegepast en er zijn stellingen bij waarop geen enkele van deze mag toegepast worden zoolang men nog op den naam van christen aanspraak maakt.

Terecht mag dan ook deze bul als een keerpunt in de geschiedenis der R. Kath. kerk vooral van Frankrijk, aangemerkt worden. Gelijk Lodewijk XIV alles onderdrukt opdat de koning alleen zou overblijven, zoo verwerpt de paus het Evangelie opdat de priester het een en het alles zou wezen; gelijk Frankrijk den koning zonder volk te aanschouwen gaf, zoo zou een groot deel der christenheid voortaan den priester zonder Evangelie te zien geven, en naast den Staat zonder ideaal kwam nu het Katholicisme zonder Christendom te staan. Waarlijk, Rome heeft het den filosofen wel gemakkelijk gemaakt om op het einde der 18de eeuw de kerk te gronde te richten want in het begin er van heeft

1) Hist. Génér. de l'Eglise, IX p. 536.

het van het balcon van het Vaticaan de waarheid die uit God is in den afgrond geslingerd en toen de strijd kwam had het om aan menschelijke wijsheid te weerstaan geen goddelijke wijsheid maar slechts menschelijk gezag. En van deze verwoesting van een deel van Jezus' kerk kwam de dubbelzinnige eere toe aan de corporatie die, gelijk de verwoester van Carthago den naam van Afrikaan aangenomen had, haar naam ontleende aan Jezus en die aari Clemens XI deze bul hoogst waarschijnlijk heeft afgedwongen.

En hoe werd dit stuk in Frankrijk ontvangen? Door de ultramontanen met groote blijdschap. Al spoedig liet de koning den aartsbisschop de Noailles raadplegen over de beste wijze om het in Frankrijk te doen erkennen en deze raadde natuurlijk de bul, even als in het geval met Fénélon's veroordeeling, door de provinciale conciliën te doen aannemen. Ook de wetgeleerden der kroon wilden dien weg op, maar de koning wellicht bevreesd dat niet op alle vergaderingen het uit Parijs te geven wachtwoord zou geëerbiedigd worden koos een weg die, hoewel reeds nu en dan ingeslagen, zóo tegen de canones streed, dat het wettige der aanneming er zeer betwistbaar door werd. Hij liet namelijk den 16^{den} October 1713 de bisschoppen die toevallig in of bij Parijs waren samenroepen en uit deze vergadering, door de Noailles gepresideerd en die eerst uit negenentwintig, later uit negeneneveertig leden bestond, werd eene commissie met een door den koning aangewezen voorzitter benoemd om over de Constitutie te rapporteeren. Deze stelde den 13^{den} Januari 1714 voor: de bul Unigenitus met onderwerping, eerbied

en vreugde aan te nemen als het geloof en de leer der Kerk uitdrukkende; Quesnel's boek te veroordeelen in denzelfden zin waarin de paus het gedaan had en voorts een Pastorale instructie uit te geven waarin enkele stellingen uit de bul die tot bedenkingen hadden aanleiding gegeven, werden toegelicht.

Van den aartsbisschop de Noailles die reeds op een uit Rome ontvangen wenk den 28sten Sept., eer de bul in Frankrijk bekend was, een mandement had gegeven waarin hij overeenkomstig de belofte door hem gedaan het boek van Quesnel veroordeelde, had men eigenlijk geen verzet behoeven te verwachten. 't Is zoo, hij had geen enkele dwaling in het boek aangewezen, dreigde met geen enkele straf als men zijne veroordeeling in den wind sloeg, had zelfs zijn mandement niet met inachtneming der gebruikelijke vormen laten afkondigen, maar toch, hij had zich aan het oordeel van den paus onderworpen en vreemd was het dus dat hij en nog acht andere prelaten weigerden het rapport mede goed te keuren vóór zij die Pastorale instructie kenden. Het doel was duidelijk. Zij wilden zich niet zooals de veertig anderen onderwerpen „pour sauver la foi au dépens de la bonne foi,” gelijk de bisschop van Mons het uitdrukte, maar zij wilden doen uitkomen door eerst de Instructie en dan pas de bul aan te nemen, dat de eerste eene beperking der laatste was. Natuurlijk werd hun voorstel afgewezen en toen 1 Febr. het concept der Instructie gelezen werd verklaarden zij geen deel meer aan de beraadslagingen te kunnen nemen en, na een bevel des konings om te blijven, zaten zij voortaan pro forma.

Om nu den koning te doen zien waarom het hun

te doen was schreven zij hem een brief (5 Febr. 1714) waarin zij er op wijzen dat de veroordeelde stellingen noodzakelijk toelichting eischten dewijl ieder ze maar uitlegde gelijk hem goeddacht, sommigen om er hunne eigen denkbeelden door te wettigen, anderen om er velen, vooral pas bekeerde Calvinisten afkeerig door te maken van de Kerk, beweerende dat de leer der H. Schrift en der kerkvaders veroordeeld was. Tal van priesters en magistraatspersonen vroegen hun om inlichtingen, en had nu ook de vergadering besloten eene Instructie te geven zij vonden het dubbelzinnig eerst aan den paus te zeggen dat men zijn bul puur en simpel aannam en dan daarna aan het publiek in een Instructie te zeggen in wat zin men de stellingen had op te vatten. Zij wilden een anderen weg volgen en wèl met den paus het boek veroordeelen maar tevens hemzelf vragen hun nadere verklaringen te doen toekomen.

Dat dit schrijven niets uitwerkte behoeven we niet te zeggen. Z. M. maakte het saamgeraapte concilie een compliment over het verrichtte, verbood aan de Noailles c. s., opdat ze zelfs niet den schijn zouden hebben eene fractie der vergadering te zijn, gezamenlijk aan den paus te schrijven, verzocht hem niet meer ten hove te verschijnen en gelastte zijne medestanders zich binnen drie dagen naar hunne diocesen te begeven.

Zou de bul echter kracht van wet hebben dan moest zij door het parlement worden aangenomen en hoewel men hier de opmerking maakte dat ongeveer zestig bisschoppen niet geraadpleegd waren stapte men over deze onregelmatigheid heen daar deze toch reeds op verschillende wijze hunne adhaesie

hadden gegeven. Op aandringen van den advocaat-generaal Joly de Fleury werd bij de registratie van het stuk toch verklaard: dat dit geschiedde behoudens de rechten der kroon en de vrijheden der Gallicaansche kerk.

In de Sorbonne ging alles niet zoo gemakkelijk toe. De aartsbisschop de Noailles, provisor der Sorbonne, nam de vrijheid een mandement uit te vaardigen waarin hij er bij vernieuwing op wees dat het noodig was den paus omtrent enkele punten opheldering te vragen, en terwijl hij zijne veroordeeling van Quesnel's N. T herhaalde waagde hij den stouten stap de geestelijken van zijne diocese elke daad van jurisdictie ten aanzien der bul op straffe van schorsing te verbieden. De doctoren der Sorbonne ontvingen van dit mandement een exemplaar toen zij den 1sten Maart ter vergadering kwamen, en hoewel het twijfelachtig was of zij in dezen zich aan de bedreiging die hun provisor als aartsbisschop gedaan had te storen hadden, verklaarden velen, en onder hen vooral zij die indertijd het „cas de conscience” geteekend hadden, dat zij niets aangaande de bul durfden beslissen. De koning zond echter eene boodschap en nu grepen velen die in een paar dagen reeds vier of vijf maal van meening veranderd waren, zooveel moed dat de bul den 5^{den} Maart met vijf honderd vijftwintig tegen tweeëntwintig stemmen „aangenomen en ingeschreven” werd, hoewel later beweerd is dat slechts tot „inschrijven” besloten was. Toen enkele leden tot napleiten lust bleken te hebben werden er vier in ballingschap gezonden, terwijl aan verscheidene anderen verboden werd hun zetel

in de vergadering in te nemen. Waar de koning met zulk een kracht voor de bul ijverde bevreesde het ons niet dat het nu in Frankrijk mandementen regende waarin Quesnel's boek werd afgeschilderd op een wijze die de bul in schelheid van kleuren niets toegaf.

Onder hen die reeds zeer vroeg de stem verhieven behoort ook Fénélon, wien de tegenstand tegen de bul zelfs verleidde tot lyrische ontboezemingen. Zijne hand mocht zich zelve vergeten, zijn tong mocht verdroogen onder zijn gehemelte indien de Roomsche kerk niet het voorwerp van zijn zangen wezen zou tot zijn laatsten snik! Moelijk zou die volharding hem niet meer vallen want de zwaan van Kamerijk zong in dit mandement zijn laatsten zang en na nog met stervende hand aan Lodewijk XIV geschreven te hebben: „ik zal voor u bidden als ik God kan zien,” overleed hij den 7^{den} Jan. 1715.

Wij willen den man wiens goedheid en barmhertigheid naar veler getuigenis zoo groot was dat hij „pertransivit benefaciendo” en „zonder geld en zonder schuld” stierf, niet hard vallen maar toch komt het ons voor dat Frankrijk's kerk zich van de schuld der dankbaarheid jegens dezen grooten zoon met meer blijdschap zou kunnen kwijten indien hij wat minder met het ideaal- wat meer met het historisch-katholicisme gerekend had ¹⁾.

1) Dank zij Ramsay's „Vie —” (1727) en Bausset's „Histoire de Fénélon” (1808) stelt men dezen prelaat steeds voor als een model van zachtheid, verdraagzaamheid, zelfverloochening enz. De keerzijde der medaille kan men zien bij Tabaraud die een supplement op Bausset gaf (Paris '22) en bij ODouen, „L'intolérance de Fénélon.” Paris '72. In de „Oeuvres complets de Fénélon” Versailles '20—'30,

Het hoofd van dat katholicisme te Rome was er natuurlijk zeer boos om dat een aartsbisschop zich verstout had op poene van schorsing het aannemen eener pauselijke bul te verbieden. Aan den nuntius werd dus gelast den koning te verzoeken den oproerling te bannen en alle biechtvaders te schorsen die weigerden de bul te teekenen, terwijl de paus hem als kardinaal naar Rome ter verantwoording zou roepen. Of de eisch werkelijk tot den koning kwam en of zekere Mej. de la Chausseraye, bij de hertogin de Ventadour, waar de Jezuïeten-club bij een kwam, van het plan hoorende om de Noailles op te lichten en naar elders te vervoeren, het met groot beleid verijdeld heeft, laten we liefst onbeslist, maar zeker is het dat de aartsbisschop te Parijs bleef dewijl men niet alles tegen hem durfde ondernemen. Al waren er maar hoogstens vijftien prelaten op zijn hand hij werd gesteund door het zoogenaamd ontwikkeld deel des volks, door een groot gedeelte der parochiale geestelijkheid, tal van godsdienstige orden en enkele universiteiten. Men vond het dus geraden den weg der onderhandeling in te slaan en aan den kardinaal de Rohan en den bisschop de Bissy werd opgedragen als bemiddelaars op te treden. Er werd aangenomen dat, daar alle partijen eenige toelichting der bul noodig achtten men die zou zien te krijgen, dat de Noailles dan een mandement zou opstellen waarin hij de toelichtingen welke hij noodig keurde zou opnemen, maar dat hij tevens in hetzelfde stuk

schijnen brieven of fragmenten er van welke niet best met de traditioneele, ook bij ons nog veelal heerschende opvatting van s' mans karakter overeenkwamen, weggelaten.

de bul zou aannemen, zonder te zeggen dat die aanneming geschiedde in verband met de voorafgaande toelichtingen. Men hoopte dat de meeste bisschoppen dezen vorm van aanneming zouden verkiezen boven dien welke de parijsche vergadering had voorgesteld en wellicht ware dit alles geslaagd indien le Tellier den paus niet had opgezet.

Clemens werd zeer geslingerd. Nu eens wilde hij de oproerige bisschoppen tot het uiterste vervolgen, omdat men zoo hij verklaringen gaf, het er voor houden kon dat de pauselijke decreten door mindere priesters beoordeeld mochten worden, dan eens wilde hij verklaringen geven dewijl het bleek dat de aartsbisschop de uiterste grens der toegevendheid bereikt had en het hoogst gevaarlijk was een man die de algemeene achting genoot en bij adel, magistraatspersonen en geestelijke orden hoog stond aangeschreven tot het uiterste te drijven. Geen middel bleef er voorts naar veler meening over om eindelijk de aanneming puur en simpel te verkrijgen dan een nationaal concilie in Frankrijk bijeen te roepen. Wanneer zijne legaten daar den voorrang hadden, hij het aantal zittingen en de punten waarover men beraadslagen mocht kon opgeven, en het hem daarboven zou vrijstaan aan te nemen of te verwerpen wat hem goed dacht — dan was er wellicht kans dat hij door 's konings gezag gesteund de zege wegdroeg. Toch kon de paus hier moeilijk toe besluiten want het was zulk een lange weg; was het concilie geheel vrij, wie stond er voor in dat de geest van het gallicanisme niet vaardig zou worden over de geestelijkheid om vroeger geschootten bressen te herstellen, en was het niet vrij,

de onderdrukten zouden wellicht een algemeen concilie eischen en waar kon men dan niet te land komen.

Toen dus Lodewijk XIV den raadsheer Amelot naar Rome zond (Dec. 1714) om over zulk een concilie te onderhandelen zocht Clemens, ofschoon bijna voor den aandrang bezwijkende, door allerlei uitvluchten tijd te winnen en daar hij toch begreep tegen den aartsbisschop iets te moeten doen zond hij in April 1715 twee brèven aan den nuntius, de eene vol vaderlijke vermaningen, de andere hem bedreigende met het verlies van zijn kardinaalspurper en wat er al meer uit het tuighuis der kanonieke straffen kon aangevoerd worden, indien hij niet binnen veertien dagen de bul puur en simpel aannam. Al naar de stemming van den weerspanning was moest hem een der stukken worden ter hand gesteld. Of de nuntius geen geschikte stemming trof dan wel er niet eens naar gezocht heeft weten we niet, maar de Noailles bleef weigeren de bul te onderteekenen tenzij de paus goedgevond eerst omtrent enkele punten opheldering te geven.

Dit alles begon den koning te verdrieten en van Amelot de verzekering ontvangen hebbende dat van den paus geen toestemming tot het houden van een concilie te wachten was besloot hij „auctoritate sua” er een saam te roepen. Despoot als altijd sloot hij de tegenstanders der bul van de vergadering uit, zond sommige godgeleerden in ballingschap en anderen naar de Bastille zoodat de ultramontanen ofschoon natuurlijk met een „nationaal” concilie weinig gediend, toch met blijden moed de dingen die komende waren afwachtten.

Meevallen zouden deze hun niet want hun voor- naamste werktuig brak. De zevenenzeventigjarige Lodewijk was den 9^{den} Mei na het waarnemen van een bijzonder groote zoneclips ongesteld geworden en door gansch Europa klonk de mare dat zijn levenszon onderging. Om te toonen dat het maar een kleine verduistering was geweest werd wel een wapenschouwing gehouden (20 Juni) waarbij de grijs- aard zich nog vier uur te paard hield maar toch, een inwendige kanker sloopte hem zichtbaar. Le Tellier en zijn bentgenooten waren in groote zorg en maakten een stuk gereed waarbij de tegenstan- ders der bul gelast werden zich binnen een bepaalden tijd onvoorwaardelijk te onderwerpen. Werd dit stuk door het parlement geregistreerd dan had men in het ophanden zijnde concilie macht genoeg om elk verzet, des noods met den wereldlijken arm, te smoren.

Het parlement echter was ditmaal minder gewillig dan voorheen. De heer d'Aguesseau die bij een vorige gelegenheid dat de bul behandeld zou worden zijn landhuis te Auteuil verlaten had met den af- scheidsgroet zijner vrouw: „Mijn vriend, vergeet voor den koning vrouw en kinderen en offer alles op behalve de eer!” herinnerde zich ook nu dat het parlement geen onderworpen dienaar der ultramon- tanen mocht zijn en er werd dus geantwoord: „dat eer men de bul tot staatswet verhief men toch diende af te wachten of ook andere kerken dan de fransche haar, zij het dan ook maar stilzwijgend, aannamen.”

Wat bleef den koning nu anders over dan een „lit de justice” te houden en tot gehoorzaamheid te dwingen. Alles was er voor gereed toen de vorst daags te voren zóo ongesteld werd dat het duidelijk

was dat hij-zelf spoedig voor een hooger tribunaal verschijnen zou. Geen parlamentsleden zag hij meer, maar le Tellier die de biecht zou hooren en kardinaal de Rohan die het laatste oliesel zou toedienen, terwijl de mannen der wetenschap en zelfs een kwakzalver met zijn elixer te vergeefs het zichtbaar toenemen van den kanker zochten te beletten.

Dat de stervende vorst uit het huis der Bourbons zich als de markiezin de Thianges, zuster van zijne bijzit de Montespan, getroost heeft met de gedachte: „God zal zich wel tweemaal bedenken eer Hij een persoon van zoo hooge geboorte veroordeelt” gelooven wij niet, want de verantwoording van de wijze waarop hij de kerk be-, laten we liever zeggen mishandeld had schoof hij op de Jezuïeten ¹⁾. Deze namen hem dan ook geheel voor hunne rekening. Zij zorgden er voor dat de Noailles, wien de stervende nog gaarne de hand der verzoening zou gereikt hebben van zijne sponde werd geweerd omdat „de goede zaak,” gelijk de biechtvader het uitdrukte, daardoor schade kon lijden maar zij lieten wel toe dat hij de vierde en laatste gelofte die hem geheel in hun orde inlijfde, aflegde. Dus van alles voorzien wat naar de meening dergenen die Lodewijk over zich gesteld had den ingang in het paradijs

1) „Ik sterf,” zoo sprak hij in bijzijn van de kardinaals Rohan en de Bissy, van Mevr. de Maintenon en van le Tellier, „in het geloof van -- en de gehoorzaamheid aan de Kerk. Ik bezit geen geleerdheid genoeg om de kwestien welke haar beroeren te begrijpen; ik heb eenvoudig uwen raad gevolgd; ik heb gedaan wat gij geeischt hebt; indien ik verkeerd gehandeld heb, gij zijt er voor God verantwoordelijk voor, en hiervoor roep ik Hem tot getuige.”

kon verzekeren wachtte hij zijn einde af. Het was er in den morgen van 1 Sept. 1715 want ruim acht uur verscheen de kapitein der garde op het balcon van Versailles' paleis, brak een stok in tweeën en riep: „le roi est mort!”

Het is onze taak niet den ontredderden toestand te beschrijven waarin Frankrijk achterbleef bij den dood van dezen grooten „niveleur” gelijk Augustin Thierry, van dezen „engloutisseur de pays et d'états” gelijk onze van Beuningen hem terecht genoemd heeft. Wat Richelieu had aangevangen heeft hij voltooid. Den adel had hij door verkwisting en ambtenjacht te gronde gericht, de geestelijkheid die er in 1652 zes maal honderd duizend livres voor over had om hem met de heilige olie te doen wijden, had hij tot werktuigen zijner politiek verlaagd, de vrijheid welke de parlementen in hun vergaderingen en de ridders op hun goederen trachtten te bewaren, had hij vernietigd, en waar hij door ontzaglijke legers en door onnoembare kapitalen aan omkoopingen besteed de schatkist ledigde, verlamde hij daarenboven de veerkracht der belastingen door het werkzaamste deel zijns volks over de grenzen te jagen en het andere deel te laten uitzuigen door woekeraars, die onder den naam van pachters en aannemers der belastingen (traitans) zich hunne hulp zóo duur lieten betalen, dat de naam „zuilen van den staat” dien ze zich zelve geliefden te geven alleen betekenis heeft als men denkt, niet aan hetgeen er door geschraagd maar aan hetgeen er door gedrukt wordt ¹⁾.

1) In de „Mémoires et instructions de Louis XIV pour le Dauphin,” Ed. 1806, II. p. 93, 121, lezen we o. a.: dat alles slechts voor den

Toen Lodewijk stierf heerschten dan ook alom ellende en gebrek, alle kassen waren uitgeput, de staatschulden tot een onrustbarende hoogte gestegen en de staatsinkomsten reeds twee jaar vooruit verpand. De ultramontanen die hun rekening maakten met zijn despotisme mogen hem naast David als man van Gods hart, naast Clovis als verdediger des geloofs, naast Constantijn als „*évêque extérieur*” plaatsen ¹⁾, met meer recht heeft o. i. een tijdgenoot ²⁾ van hem verklaard: dat hij regeerde „*à faire horreur au ciel et à la terre.*” Geen wonder dat bij zijne begravenis alom vreugdebedrijven plaats hadden en de publieke meening zich lucht gaf in tal van ont-eerende grafschriften ³⁾ waarvan een eindigde met de verklaring:

„*Il est mort pour notre salut!*”

Het heil dat Frankrijk beidde zou weldra blijken van zeer bescheiden afmetingen te zijn. De troonopvolger was een wees van vijf jaar en Lodewijk XIV had bij testament een zijner bastaarden, welke hij in 1714 met de prinsen van den bloede gelijk gesteld had, tot regent benoemd. Tegen deze zede-looze en onstaatkundige bepaling kwamen niet slechts

koning moet geschieden, dat alle schatten die in de schatkist zijn, die in omloop gelaten worden, die door geestelijken zoowel als door leeken bezeten worden het eigendom des konings zijn, over welke hij volle en vrije beschikking heeft.

1) (Henrion), *Hist. Gén. de l'Eglise* IX p. 574.

2) Bois Guillebert.

3) Uit de velen slechts dit:

Ci-git le mari de Thérèse,
De la Montespan le mignon,
L'esclave de la Maintenon,
Et le valet du père La-Chaïsc.

de nog ernstig denkenden maar ook allen op die het oude regeeringsstelsel haatten met een volkomen haat, en Filips, hertog van Orleans, broeders zoon van Lodewijk XIV ofschoon naar veler oordeel maar al te vertrouwd met het zoogenaamde „poudre de succession”¹⁾ en tot elke misdaad in staat, had weinig meer noodig dan zijn wettige afkomst om dit testament vernietigd te krijgen. Hiertoe de hertogen en pairs, als nazaten der oude vazallen op te roepen was belachelijk; de Staten-generaal saam te roepen duurde te lang en het parlement van Parijs dat den 2^{den} Sept. 1715 het testament opende, schonk aan den hertog van Orleans de volle souvereine macht en inzonderheid de bevoegdheid den Raad van regentschap naar welgevallen saam te stellen. Voor deze gunst moest de regent natuurlijk zijn dank betalen door steeds diepen eerbied te betoonen voor „les sages remontrances des Messieurs du parlement.”

Reeds den 15^{den} Sept. kweet hij zich van die schuld door aan het parlement terug te geven wat Lodewijk XIV het in 1672 ontnomen had: het recht „de représenter au roi tout ce qu'elle jugerait à propos avant de procéder à l'enregistrement de ses édits et déclarations.” Om zich voorts populair te maken schafte hij het centralisatie-systeem van zijn voorganger af, zond hij vijfentwintigduizend soldaten naar huis om de verwoeste akkers te bebouwen en beloofde hij

1) Zekere kaartlegster werd omstreeks 1695 verdacht aan ongeduldige erfgenamen een vergif te leveren dat geen sporen naliet. De Parijzenaars vonden goed dit „poudre de succession” te noemen, en ook Filips van Orleans werd, in verband met de vele sterfgevallen in de koninklijke familie, verdacht het maar al te goed te kennen.

Verg. A. Dumas, Louis XIV et son siècle. Paris '45 II. p. 280 etc.

vrijdom van zekere belasting aan allen die eene hut zouden herbouwen of een stuk land in cultuur brengen. Vooral won hij veler hart door den kardinaal-aartsbisschop de Noailles die door allerlei deugden maar vooral door de ongenade van het hof de afgod van het publiek geworden was, aan het hoofd te stellen van den „Conseil de conscience” van waar de bisschopsbenoemingen uitgingen en hem bovendien het „feuille des bénéfices” toe te vertrouwen.

Natuurlijk wisten velen die gewoon zijn de opgaande zon te aanbidden zich nu behoorlijk er over te verontschuldigen dat zij gras hadden laten groeien op het voorplein van het aartsbisschoppelijk paleis, want men begreep dat het ultramontaansche tij aan 't verlopen was. Le Tellier werd uit Parijs gebannen, de hem bij testament opgedragen taak van biechtvader des jeugdigen konings werd door den geschiedschrijver Claude Fleury vervuld, tal van bannelingen ter oorzaak der bul werden terug geroepen en ook de Bastille opende haar deuren voor hen die er mede daarom nog gevangen zaten.

Geen wonder dat onder deze veranderde omstandigheden de oorlog tegen de bul Unigenitus bij vernieuwing verklaard werd en dat de Jansenisten in de heerschappij den aartsbisschop verleend een onderpand zagen hunner overwinning. Een hunner eerste bemoeiingen was dan ook de Sorbonne de aanneming der bul op 5 Maart 1714 geschied, te doen herroepen, op grond dat de doctoren toen niet vrij beraadslaagd hadden. De syndicus Ravechet wist het na fellen tegenstand zoover te brengen dat de meerderheid der doctoren verklaarde dat de onderteeknings-formule, als zijnde vervalscht, uit de registers moest

worden uitgedelgd, en toen tweeëntwintig doctoren hiertegen, denkelijk wel op grond dat toch altijd het besluit tot „inschrijven” wettig was geweest, bij het parlement „appél comme d’abus” aanteekenden werden zij eenvoudig van de zittingen uitgesloten tot zij tot andere gedachten kwamen. Enkele theologische faculteiten in de provinciën verbraken nu ook hunne aanneming der bul, waarop de bisschop van Toulon antwoordde met een verklaring: dat hij geen enkel priester zou wijden die aan eene school gestudeerd had waar men de bul verwierp.

Dat de paus den ommekeer in Frankrijk met leede oogen aanzag bleek alras. Wel had de regent het een zijner eerste plichten geacht Z. H. eigenhandig zijnen eerbied te betuigen en de verheffing van de Noailles eenigszins te ontschuldigen, doch 1 Oct. 1715 ontving hij een schrijven dat van groote gevoeligheid getuigde. Toen in het volgende jaar de abt Chevalier naar Rome gezonden werd met verzoek dat de bul mocht toegelicht of gewijzigd worden, kon deze trots allen aandrang van den franschen gezant, geen gehoor bij den paus erlangen, en waar hij in Rome samenkomsten met geestelijken hield waarin, naar den paus ter oore kwam, over de bul werd gesproken „gelijk men dat te Utrecht of te Genève zou doen” werden deze door de inquisitie verboden.

Na met zijn kardinalen geraadpleegd te hebben nam Clemens niet alleen maatregelen de Noailles van zijn purper te berooven maar hij zond tegen het einde des jaars vier brieven naar Frankrijk welke de breuk onheelbaar maakten. De Noailles werd aangemaand de bul puur en simpel aan te nemen, aan de Sorbonne werden alle voorrechten, zelfs

dat om graden te verleenen ontnomen, den bisschoppen die de bul hadden aangenomen werd verzekerd: dat het vragen om toelichtingen gelijk stond met het „hunkeren naar de vruchten van den verboden boom” en den regent werd kennis gegeven van hetgeen de paus gemeend had in dezen te moeten doen. Daar deze brieven in Frankrijk geweigerd werden en de geestelijkheid er op hoog bevel geen notitie van nemen mocht¹⁾, rees de verbittering der beide partijen zoo hoog dat men meende „à deux doigts” van een schisma te zijn.

De grond voor die meening ontbrak niet want op 1 Maart 1717 gingen vier bisschoppen, die van Mirepoix, Senez, Montpellier en Boulogne over tot een ongehoorden stap. Tot heden hadden de tegenstanders van de bul slechts beweerd dat er wegens hare duisterheid licht op vallen moest, maar nu beweerden zij dat de bul op zich zelve slecht was, het geloof ondermijnde, de zedenleer en de tucht verwoestte, de geheiligde rechten van het episcopaat schond en het gezag der souverainen vernietigde. Daarom achtten zij zich verplicht uit kracht der verantwoording welke zij schuldig waren wegens het gedeelte der kudde van Christus over welke de H. Geest hen gesteld had, hunne toevlucht te nemen tot een middel dat zij onder den druk der tegenwoordige omstandigheden als afdoende beschouwden. Zij beriepen zich in deze zaak op het oordeel der

1) Op de vergadering der geestelijken van 1716 besloot men met groote meerderheid de bul aan te nemen. Er blijkt uit, dat, waren de tegenstanders ook talrijk onder geestelijken van den tweeden rang, de bisschoppen er over het algemeen vóór waren.

algemeene Kerk, „de opperste rechtbank der geestelijke macht, de onwankelbare pilaar der waarheid, het onschendbare heiligdom van vrede en liefde.” Hier hebben wij, zoover ons bekend is, in den boezem der fransche kerk het eerste plechtig beroep op een toekomstig algemeen concilie en daar men toen nog niet inzag dat deze „levée de boucliers” in den grond weinig meer was dan een ijdele formaliteit, het trekken van een wissel op een omnevelde toekomst, het grijpen naar een ideaal dat nooit werkelijkheid zou worden, vond zij bijval. Toen de bisschop van Senez het „appél” in eene vergadering van de Sorbonne had voorgelezen betuigde niet alleen dit lichaam met een verpletterende meerderheid zijn adhaesie maar het stadhuis van Parijs stond dag en nacht open voor hen die mede hunne instemming wenschten te betuigen, iets wat enkele kapitels, verschillende gemeenten en een groot aantal parijsche geestelijken niet nalieten te doen. Zelfs verspreidde de beweging zich naar buiten en uit alle deelen van Frankrijk maar vooral uit de diocesen Rheims, Orleans en Rouaan, kwamen lange lijsten in van hen die mede appelleerden op een toekomstig concilie ¹⁾. Weldra was Frankrijk dan ook in twee kampen verdeeld: de Acceptanten en de Appellanten, en daar de bisschoppen die tot de eersten behoorden niet in gebreke bleven met de zwaarste kerkelijke straffen allen te bedreigen die de bul

1) Dat men allerlei middelen en niet het minst geld wist aan te wenden om maar veel appellanten te werven en dat zelfs enkele kooplui eigen beurs vulden, schijnt niet te kunnen ontkend.

Verg. Hist. Gén. de l'Egl. IX, p. 605 etc.

niet wilden aannemen en de parlementen niet nalieten de verdrukten die „appèl comme d'abus” aantekenden in 't gelijk te stellen, dreigde er een oorlog tusschen beide partijen uit te breken.

En wat deed de Noailles? Wat hij altijd gedaan had: aarzelen. Hadde hij zich open en rond aan de zijde der Appellanten geschaard, wie weet of Rome, waar de beweging zorg begon te geven, zijn „non possumus” niet gebroken had en op eene of andere wijze tot het geven van inlichtingen ware overgegaan, maar eerst in het begin van April (1717) maakte hij zijn acte van appèl, in ietwat zachteren vorm dan die der vier bisschoppen, gereed. In plaats van haar publiek te maken bleef zij voorloopig nog onder bewaring van zijn secreteris en daar de paus dit scheen te weten schreef hij hem daags voor den Goeden Vrijdag, „den gedenkdag van het door Jezus ingestelde priesterschap”, een ernstigen brief waarin hij hem vaderlijk vermaande eigen wijsheid toch te wantrouwen, den vrede der Kerk boven alle eigenbelang te stellen en dus de bul aan te nemen. De aartsbisschop antwoordde hierop zeer onderdanig, doch bleef er niettemin op staan dat de paus de plaatsen der bul welke heterodox en onchristelijk klonken zou toelichten. Het gevolg was dat er nu werkelijk onderhandeld werd, en, 't zij dat de Appellanten vreesden dat hunne zaak schade kon lijden, 't zij dat zij geen vrede wilden, zij zorgden er voor dat het appèl van de Noailles buiten zijn weten het licht zag, te gelijk met een mandement waarin de prelaat alle rampen der kerk aan de bul toeschreef. Zulk een indruk maakten deze stukken dat de Sorbonne niet alleen haar appèl

vernieuwde maar ook een deputatie zond om den aartsbisschop geluk te wenschen met den betoonden moed. Het kapittel van Notre-Dame, achtenveertig pastoors uit Parijs en zijn omtrek appelleerden mede en van alle zijden kwamen zooveel adhaesies in dat het verschijnen een ongeneeslijk karakter scheen aan te nemen.

Dat de regent bij dit alles lijdelijk toeschouwer zou zijn, was niet te wachten. Een man, wien niets in hemel of op aarde heilig was en die door Lamennais niet te onrecht een „fanfaron de crimes” genoemd is, zou wel geen belangstelling schenken aan enkele plaatsen uit het boek van een tachtigjarig priester die te Amsterdam „van aalmoezen leefde,” gelijk Voltaire met zijn gewone minachting het uitdrukt. Maar hoe onverschillig hij ook omtrent godsdienst en kerk was, hij moest er in elk geval voor zorgen dat de staat geen schade leed door de kibbelarijen in de kerk. Toen hij begon te begrijpen dat de „Quesnelisten” wel eens wat veel overwicht zouden kunnen krijgen, zon hij op middelen om het evenwicht te herstellen. Gehoor gevende aan enkele ultramontanen had hij reeds bevolen dat de vier appellerende bisschoppen Parijs binnen vierentwintig uren moesten verlaten, dat de Sorbonne niet meer spreken zou over de bul, dat haar syndicus Ravechet naar Lyon zou gebannen worden en dat de notaris voor wien de acte van appèl was gepasseerd een plaatsje kreeg in de Bastille. Toen trots dit alles de vlam slechts hooger uitsloeg en de parlementen rehabiliteerden wie door de bisschoppen in den ban werden gedaan beval hij bij circulaire van 5 Oct. 1717 aan de bisschoppen dat zij over alle geschillen zouden zwijgen. Hij hoopte dat de paus

wat water op het vuur zou gieten en inmiddels de installatie bullen zenden voor enkele bisschoppen die niet genegen waren Z. H. omtrent hun gevoelen over de bul zóo gerust te stellen als hij dit wenschte, mede ook omdat de regent hen dit verbood. Daar de paus bleef weigeren werd naar Rome geschreven: dat de nationale kerk zich, het door het Concordaat geschorschte recht van installatie weder zou toeëigenen. Dit hielp. De koerier met de verlangde bullen uit Rome gezonden, werd zoo tot spoed aangespoord dat hij te Parijs komende van vermoeienis bezweek.

De bevrediging der kerk nam zulk een vaart niet. Nadat het parlement geweigerd had een decreet der inquisitie waardoor het appél der vier bisschoppen veroordeeld werd, te ontvangen (Febr. 1718) en alle bemiddelingspogingen waren uitgeput vaardigde Clemens XI den 28sten Aug. 1718 de bul „Pastoralis officii” uit, waarin hij, na alles opgesomd te hebben wat van zijne zijde verricht was om de weerspannigen tot beter inzicht te brengen, hen plechtig als opstandelingen buiten de gemeenschap der Eéne Heilige Katholieke Kerk sloot.

De Appellanten ontvingen de bul gelijk de Wittenbergers indertijd die van Leo X ontvangen hadden. De Noailles maakte nu zelf zijn acte van appél openbaar benevens een mandement tegen de nieuwe bul waarin hij zich niet als voorheen op een beter onderrichten paus én een toekomstig concilie beriep, maar alleen op een Oecumenisch concilie, beweerende dat de paus geen recht had over kwestieën uitspraak te doen welke aanhangig gemaakt waren bij de opperste rechtbank in de Kerk.

Geen wonder dat dergelijke gallicaansche uitingen een echo vonden en de parijsche Academie, de geestelijken der hoofdstad, vele wereldlijke en godsdienstige genootschappen en duizenden in den lande met geestdrift hun instemming betuigden, ja dat twaalf bisschoppen zich nu openlijk bij de vier voegden, die hun appel tevens vernieuwden. Ook de parlementen bleven niet achter in het veroordeelen der nieuwe bul als strijdig met de wetten in Frankrijk's kerk en staat geldende.

Onmogelijk is het de verwarring te beschrijven die alom in de kerk heerschte. Accepteerende bisschoppen deden hun appellerende geestelijken in den ban, toch bleven deze de mis bedienen als of er niets gebeurd was en riepen de bisschoppen de wereldlijke macht te hulp om zich te doen gehoorzamen dan liet het parlement zulk een brief zelfs door beulshanden verbranden. De bisschop van Laon, om er één maar te noemen, werd elf maal door het parlement veroordeeld omdat hij 's pausen bevelen door zijn geestelijken wilde geëerbiedigd zien en van ultramontaansche zijde klaagde men: dat de parlementen en de Sorbonne met denzelfden ijver waarmee zij voorheen tegen Luther en Calvin geijverd hadden nu partij trokken voor de goddeloosheden van Jansenius en Quesnel.

Nemen we hier nog bij in aanmerking dat E. Dupin op zeer goeden voet stond met den aartsbisschop van Canterbury, dat de uit zijn ballingschap teruggekeerde Petit-pied te Asnières, een dorp onder den rook van Parijs gelegen, godsdienstoefeningen hield naar de wijze der hollandsche Jansenisten ingericht, welke door velen werden bijgewoond en waarin

de aartsbisschop geen het minste bezwaar scheen te zien, terwijl de Sorbonne hem trots dit alles de vroeger ontnomen rechten terug gaf — dan behoeven we niet te zeggen dat het naar de meening van duizenden in den lande met de fransche kerk, zoó wat haar inwendigen toestand als hare verhouding tot Rome betreft, hoogst zorgelijk stond, en zorgelijker nog werd toen men vernam wie de man was die als haar geneesmeester zich opwierp.

Deze toch was niemand anders dan de geslepen diplomaat Guillaume Dubois die als lid van den Raad van State en als minister van buitenlandsche zaken den regent in staat had gesteld zijn polysynodaal regeerings-systeem met het oude despotisme te verwisselen. Hoewel hij door velen als een monster van valsheid, geilheid en veilheid wordt voorgesteld toch komt het ons voor, dat, al zij ook de eene schaal der balans waarop de geschiedenis de eer der mannen van beteekenis weegt met beschuldigingen opgetast er toch in de andere wel zooveel kan gelegd worden dat men aarzelen gaat onvoorwaardelijk in te stemmen met hen die den naam dezes mans aan de diepste verachting hebben prijs gegeven. 't Is waar, de gunst waarin hij bij zijn vroegeren leerling stond en de wijze waarop deze zich over hem uitliet doen vermoeden dat hij niet altijd zuivere middelen gebruikt heeft om zich van diens genegenheid te verzekeren; de rijke abdij van Lodewijk XIV. verworven omdat hij zijn leerling wist te bewegen tot een huwelijk met eene van diens dochters bij Mevr. de Montespan maakt zijn abtstitel niet bijzonder eerbiedwaardig; de hooge gunst waarin hij bij het engelsche hof stond moge

twijfel doen ontstaan aangaande zijn politieke eerlijkheid, doch waar blijft het ook dat Dubois door verschillende personen, onder welke ook Fénélon, geacht werd, dat de bewijzen voor zijn omkoopbaarheid en ontucht vrij vaag zijn, en dat de man die op zevenenzestigjarigen leeftijd nog vijftien uur per dag kon arbeiden niet zulk een lichtmis kan geweest zijn als waarvoor velen hem hielden. Nemen wij voorts in aanmerking dat de parvenu ¹⁾ die, mede door onverwoestbare geestkracht, tot de hoogste waardigheid opklom velen een aanstoot was, dat de staatsman die den adel den voet wist dwars te zetten en den Jansenisten een spaak in 't wiel stak zich een schat van partijhaat vergaderde, dan gelooven wij niet te veel gewicht te mogen hechten aan hetgeen een aristocraat als St. Simon, een echo der publieke opinie als Voltaire en zoo vele anderen nog, goedvonden over hem te schrijven. Van réhabilitatie kan evenwel geen sprake zijn bij dezen eerzuchtigen die onbeschaamd genoeg was de voornaamste kerkelijke waardigheden als stijgbeugel te gebruiken tot de hoogte waarop een

1) Dubois, geboren in 1656 te Brive-la-Gaillarde was de zoon van een arm heelmeeester. Te Parijs werd hij bediende van den directeur van het Collège St.-Michel doch zamelde tevens zooveel kennis op dat hij bij verschillende familiën als huisonderwijzer dienst kon doen. Met den gouverneur van den hertog van Chartres, later hertog van Orleans, in betrekking gekomen gebruikte deze hem om zijn leerling wat bij het leeren der lessen behulpzaam te zijn, en hij wist zich, misschien ook door de hartstochten van den hertog te ontzien ja te voeden, zóó aangenaam te maken dat hij met diens geheele leiding belast werd en toen deze aan het bestuur kwam door hem tot allerlei en van alles gebruikt werd.

Richelieu en Mazarin geschitterd hadden, die de soutane beschouwde als dekmantel voor een verleden door grove zonden bezoedeld. Of hij reeds, als belooning voor zijn bemoeiingen, bij het huwelijk van zijn leerling om den kardinaalshoed gevraagd heeft en dus een vijftewintig jaar op zijn toekomst vooruitgreep laten we daar, maar toen ten jare 1720 de zetel van Kamerijk vacant kwam liet hij niet na alles in 't werk te stellen dien te bezetten.

De regent oordeelde dat de wensch van den vierenzestigjarigen staatsman die door den koning van Engeland zeer werd aanbevolen, geschieden zou, doch daar hij, hoewel reeds vroeger toen hij den hertog van Orleans bij het leeren zijner lessen hielp in een geestelijk kleed gestoken, geen enkele priesterwijding ontvangen had, moesten alle graden snel verleend en doorloopen worden.

Ter eere van den aartsbisschop van Parijs zij het gezegd dat hij hiertoe de hand niet leenen wilde en zelfs weigerde een zijner suffraganten er toe te machtigen. De aartsbisschop van Rouaan was voor dit laatste echter minder schroomvallig en Dubois vertrok dus naar eene gemeente in diens gebied, werd op 24 Febr. 1720 sub-diaken, een dag later diaken, en acht dagen daarna werd hij tot priester gewijd door den aartsbisschop van Nantes, aalmoezenier van den regent. De benoeming tot aartsbisschop van Kamerijk volgde, de institutie-bul van den paus werd, hoewel met eenige moeite, verkregen en 9 Juni 1720 had Dubois, na met buitengewone pracht door den kardinaal de Rohan, bijgestaan door de bisschoppen van Nantes en Clermont (Mas-

sillon) gewijd te zijn, het toppunt zijner wenschen bereikt ¹⁾).

Het toppunt? Dat juist nog niet, want ook de kardinaalshoed, welke recht gaf op het praesidium in den ministerraad, moest hem sieren, en om dezen te erlangen begreep de man, die reeds zijn vaderland zooveel diensten bewezen had, ook den paus aan zich te moeten verplichten. Hoe kon hij dit beter doen dan door het zoover te brengen dat de bul Unigenitus zoowel door den staat als door de Gallicaansche kerk werd aangenomen en nageleefd, terwijl hij dan tevens de Noailles de hem vernederende weigering betaald kon zetten.

De weg om tot het beoogde doel te geraken was naar de meening van den aartsbisschop Dubois reeds ten jare 1717 ingeslagen. Immers nadat allerlei wegen van verzoening waren afgesneden en de paus verzekerd had dat hij nooit verklaringen van de bul geven zou, was men op het denkbeeld gekomen door eenige godgeleerden verklaringen te doen schrijven over de voornaamste punten door welke de appellanten ontrust werden. Alle bisschoppen zouden dit zogenoemde „Corps de doctrine” teekenen en de paus zou zich dan voor tevreden gesteld houden. Of het bewuste stuk toen na maanden arbeids is gereed gekomen, en zoo ja, of de onwil van den paus dan wel die van de Noailles het met onvruchtbaarheid sloeg kunnen we niet zeggen, maar Dubois zag in

1) De graaf de Nocé zou den regent zijn verwondering betuigd hebben dat deze Dubois dien hij „un chien qui ue valait rien” genoemd had, een aartsbisdom waardig keurde, waarop de regent antwoordde: „juist daarom benoemde ik hem opdat hij zijn eerste communie kon doen.”

zulk een „Corps de doctrine” veel heil en zorgde er voor dat het oude werd omgewerkt of een nieuw opgesteld dat aan eene vergadering van toevallig te Parijs zijnde bisschoppen werd voorgelegd. Zelfs de Noailles wist men tot onderteekenen te bewegen (13 Maart 1720), en weldra vertrokken eenige abten naar de provinciën ten einde ook daar om adhaesie te werven. De uitslag was vrij bevredigend daar slechts een twaalfstal bisschoppen weigerde, 't zij omdat ze geen verklaringen noodig hadden, 't zij omdat zij ze onvolgende achtten en zelfs de Noailles zochten te bewegen zijne onderteekening te herroepen. Wel beviel het te Rome minder dat de Noailles in een circulaire aan zijn pastoors (18 Maart) hen over zijn teekenen gerust had gesteld met de verzekering: dat hij zulks onder goede voorwaarden gedaan had en de waarheid geen schade leed, maar Dubois, wel wetende dat voor het oogenblik van den parijischen aartsbisschop niets meer te verkrijgen zou zijn, wist den paus toch tevreden te stellen, en er bleef niets over dan te zorgen dat het parlement thans deed wat het den bijna stervenden Lodewijk XIV geweigerd had — de bul als wet van den staat aannemen.

Om hiertoe te geraken nam de Raad van regentschap den 4^{den} Aug. 1720 eene Declaratie aan door den kanselier d'Aguesseau opgemaakt, waarbij het „Corps de doctrine” werd goedgekeurd en de bul Unigenitus, overeenkomstig de verklaringen daarin vervat, als wet van den staat werd erkend. Den 18^{den} werd dit stuk ter registratie naar het parlement gezonden, doch daar dit staatslichaam zich niet alleen door verzet trachtte schadeloos te stellen voor de

onbeteekende rol waartoe het eene halve eeuw lang was gedoemd geweest, maar ook zocht te worden wat het zoo gaarne wilde zijn: eene macht tusschen koning en volk, iets waartoe de operaties van den Sieur Law het overvloedig gelegenheid schonk, was het toen naar Pontoise gebannen. Hoezeer de parlementsleden ook verlangden naar Parijs terug te keeren, toch opperden zij bedenkingen; de regent onttrok dus de Declaratie aan hunne beraadslagingen (18 Sept.), zond haar in bij den Grooten raad, begaf er zich in persoon heen (23 Sept.) door een schitterenden stoet van prinsen en rijksvorsten omringd en, na zelf op alle bezwaren geantwoord te hebben, werd daar althans de Declaratie geregistreerd.

Dat de paus met eene registratie zijner bul door dat lichaam niet tevreden was laat zich denken, doch de parlementsleden bleven onbuigzaam, naar men beweert zich aan eene afspraak met de Noailles houdende: dat hij nimmer de bul zou aannemen voorenalear zij door het parlement tot staatswet was verheven.

Een hevig tooneel tusschen den regent en den standvastigen aartsbisschop werkte niets uit, doch daar de man die zoolang had pal gestaan voor de constitutioneele rechten zijner kerk van de buiten Frankrijk wonende bisschoppen, die zeer wel wisten voor welk beginsel hij zich het leven zuur liet vallen, geen enkel bewijs van sympathie ontving en zelfs door zijn beste vrienden tot bukken werd aangespoord, wel inzag dat zijne volharding op het hoofd der parlementsleden, intusschen al verder van Parijs, naar Valoïs verbannen, zou neer-

komen, durfde hij den storm niet langer trotseeren. Omstreeks medio November vaardigde hij dus een mandement uit waarin hij den geestelijken zijner diocese kennis gaf dat hij de bul Unigenitus had aangenomen in verband met de verklaringen in het „Corps de doctrine” neergelegd ¹⁾).

Het parlement achtte het nu ook niet noodig de volharding in verharding te doen ontaarden en reeds lang de verveling der ballingschap moede en bovendien door zijn voorzitter de Mesmes, wien rijke belooningen waren toegezegd, aangespoord, nam het 4 Dec. de bul aan.

Dit alles is in de fransche kerkgeschiedenis bekend onder den naam van: „de accommodatie van 1720,” doch zij bevredigde, gelijk het met accommodatiën altijd gaat, niemand. Wel vaardigden de bisschoppen die den aartsbisschop van Parijs ter zijde hadden gestaan ook hunne mandementen uit, maar dit belette het viermanschap van 1717 niet toch hun appél op het toekomstig concilie te herhalen, terwijl de heethoofden onder de Jansenisten openlijk verkondigden dat de Noailles „de waarheid verraden had.”

De paus hield zich stil en kon hij zich ook al gelukwenschen met de halve onderwerping van den aartsbisschop van Parijs en diens spitsbroeders, het

1) In de „Chronique de la régence et du règne de Louis XV,” gewoonlijk het „Journal de Barbier” genoemd, Paris' 57. I. p. 83, wordt verhaald dat in het mandement gezegd werd dat die verklaringen „uniquement” gegeven waren om te zorgen dat kwaadwillige lieden geen slechte betekenis aan de bul zouden hechten. Hij verhaalt er echter bij dat de regent er dit woord heeft ingevoegd.

„corps de doctrine” was toch altijd iets drukkends op zijn monarchaal geweten.

Slechts één man was er die volkomen tevreden kon zijn, en dat was Dubois. Hij had agenten genoeg te Rome om zijn verdiensten breed te doen uitmeten en Clemens XI had reeds toebereidselen gemaakt om met het violet van den kardinaal een man te bekleeden wiens zonden rood waren als scharlaken, toen de Heilige Jozef, dien hij steeds als „zijn bijzonderen beschermer” vereerd had en wiens tusschenkomst wij niet gering hebben te achten ¹⁾, hem het volvoeren dezer misdaad belette, door hem in 1721 op zijn feestdag (19 Maart) te laten sterven.

Toch zou Dubois zijn loon niet derven. Of de kardinaal Conti, die het voorrecht had tot paus gekozen te worden, als prijs voor zijne benoeming zich schriftelijk heeft moeten verbinden den franschen staatsman in het Heilig college op te nemen, dan wel of enkele millioenen onder zijne familie uitgedeeld ²⁾ hem gewillig hebben gemaakt, daarnaar doen we geen nauwkeurig onderzoek, maar een feit is het dat de officieële historiograaf van het romeinsche hof weldra van Dubois opteekenen moest: „Innocentius XIII, efflagitante Gallorum rege, et

1) Het „Decreet voor de stad en de wereld” waarbij de Heilige Jozef, 8 Dec. '70 tot patroon der (Roomsche) Kath. kerk verheven werd, kan men, van enkele opmerkingen vergezeld, lezen in de „Kerkelijke Bijdragen” door J. I. Doedes. Harderwijk. '71, blz. 189 enz.

2) Dubois, indien dat geld althans door hem werd verschaft, behoeft op een millioen of acht niet te zien want bij zijn overlijden had hij uit beneficiën, pensioenen en tractementen een jaarlijksch inkomen van ruim een en een half millioen livres.

quod rarum est, in id etiam incumbentibus caeteris fere, omnibus catholicis principibus, hac die 16 Julii 1721, eum in sacrum cardinalium collegium invexit" 1).

1) Hoeveel eer de nieuwe paus er inée inlegde blijke uit het volgende couplet van een chanson:

„Que chacun s'en réjouisse!
 Admirons Sa Sainteté,
 Qui transforme en écrevisse,
 Un vilain crapaud crotté.
 Après un si beau miracle,
 Son infaillibilité
 Ne doit plus trouver d'obstacle
 Dans aucune faculté!"

Zie over het in dit hoofdstuk behandelde: Jervis, Hist. II, p. 91 etc. 182 etc. 200—246; Hist. Gén. de l'Egl. IX, 491 etc. 519 etc. 464 etc. 609 etc.; X 97 etc. 106—126; Hist. populaire de la Erance, Paris '63, III. p. 342 etc. 350 etc. 375—382; Barbier, Journal, I. p. 39, 62, 67, 72, 77, 82, 83, 88, 130, 134, 141; L. de Carné, Rev. d. D. Mondes '58 III, p. 523 etc. 889 etc.; F. C. Schlosser, Geschied. der 18de en 19de eeuw, Amst. '68, I, blz. 167 enz. 190 enz.; Voltaire, Siècles, III p. 170—182.

XII.

De advocaten oorlog.

Volgens een der fabelen van Esopus vroeg zeker reiziger aan een man dien hij ontmoette: „hoelang moet ik nog loopen eer ik gindsche stad bereik? waarop hij ten antwoord ontving: „loop maar door, loop maar door!” „Maar ik wenschte te weten hoelang ik moet loopen?” was wederom de vraag. „Loop maar door, loop maar door!” klonk het nogmaals. De reiziger, meenende dat hij met een onwilligen te doen had zette na eenige verwenschingen zijn tocht voort, doch pas had hij enkele schreden gedaan of de ander riep hem toe: „gij zult één uur noodig hebben; niet voor ik uw gang had gezien kon ik uwe vraag beantwoorden.”

Wanneer wij van oordeel zijn dat, blijkens het in de twee laatste hoofdstukken verhaalde, de Gallicaansche kerk met snelle schreden naar Rome op reis was en we haar reeds zóoveel van hare hooggeroemde rechten en vrijheden hebben zien opofferen dat de afstand niet groot meer wezen kan zouden we geneigd zijn te zeggen: nog enkele jaren en de Gallicaansche- en Roomsche kerk zijn één. We zullen echter wêl doen te bedenken

dat op geestelijk en zedelijk gebied afstanden nog al moeilijk te meten zijn en dat dikwerf struikelblokken zich voordoen die, zoo ze al niet tot terugkeeren nopen toch tot opruimen of omloopen noodzaken en dus tijd kosten. Zoo althans ging het met de Gallicaansche kerk. Zij bleef wel op reis naar Rome doch de verwachtingen van min of meer sanguinische ultramontanen werden op zware proef gesteld.

Dubois had het toppunt zijner wenschen bereikt en was, na in 1722 tot hoofd van het ministerie verheven te zijn, volkomen bij machte de weerstrevers der bul ten onder te brengen. De bisschoppen werden dan ook aangemaand deze aan te klagen; „lettres de cachet” waren gereed om ze van hun ambt te ontzetten, uit hun woning te verdrijven, in den kerker op te sluiten of uit het land te bannen. Zelfs werd aan voorname magistraatspersonen tijd gegeven in de Bastille er over na te denken wat ze zich in koffiehuzen over de bul Unigenitus hadden laten ontvallen.

Trots dit alles zat er in de poort des konings nog altijd een Mordechai die recht op dorst staan terwijl bijna ieder bukte. Die onverlaat was de kardinaal-aartsbisschop de Noailles. Toen Claude Fleury wegens zijn hoogen ouderdom ontslag had genomen als biechtvader van Lodewijk XV stelde Dubois als diens opvolger den Jezuïet Linières voor, doch de aartsbisschop van Parijs, wel wetende dat deze de Accommodatie van 1720 zou trachten te verbreken, weigerde hem aan te stellen, ja hij had zelfs de stoutheid den regent te vragen: wanneer hij de inquisitie, met de Jezuïeten als groot-inquisiteurs, in Frankrijk dacht in te voeren? Nu had Dubois wel lust aan den paus een

aanstelling voor den Jezuïet te vragen — maar dewijl dit een geweldige schending van het diocesaal recht der bisschoppen geweest zou zijn waartegen ze wellicht allen zouden opkomen, werd besloten dat de jonge vorst als hij biechten wilde naar St. Cyr, in de diocese van den bisschop van Chartres zou gaan, waar de Jezuïeten verlof tot zielzorg hadden.

Nog verder had de Noailles zijn verzet gedreven. Toen in Mei 1724 de gewezen Dominicaan Orsini, naar men beweerde zeer gehecht aan de thomistische theologie welke zoo na aan de augustinische verwant was, den pauselijken zetel onder den naam van Benedictus XIII beklom, hoopten de appellanten op betere dagen en de Noailles, hem met zijne verheffing gelukwenshende, verzocht tevens eenige verbetering te brengen in den bedroevenden staat der Kerk. Het antwoord was zeer vriendelijk, en al behelsde het ook eene vermaning zich te houden aan hetgeen zijne voorgangers bevolen hadden, toch bleek uit een schrijven van den nieuwen paus aan de Dominicanen (6 Nov.) dat hij grooten eerbied bleef behouden voor de denkbeelden van den Doctor Angelicus, als, naar zijne meening, niet door de bul Unigenitus veroordeeld. Dit gaf den appellanten moed. De Noailles schreef nu uitvoerig over hetgeen de Jezuïeten gedaan hadden om elke toelichting der bul te verhinderen en hij verzocht dat Z. H. toch eens zou opgeven hoe men te denken had: over de noodzakelijkheid des geloofs in Jezus Christus; de vrije gift zijner genade; het evenwicht tusschen goed en kwaad dat, naar sommiger beweren door den mensch-zelf kon bewaard worden enz. Ook

dit schrijven werd welwillend beantwoord (5 December) en men scheen eindelijk overeen gekomen dat de Noailles in enkele artikelen zou opgeven wat hij dacht over sommige stellingen der bul, terwijl de paus dan die artikelen zou goedkeuren.

De aartsbisschop van Parijs stelde dus „Twaalf artikelen” op en liet ze den paus overhandigen. Naar men beweert nam deze ze gunstig op en, hadde hij ze goedgekeurd het geweten van menig appellant zou tot zwijgen gebracht zijn, al zouden er altijd wel overgebleven zijn die de bul als „verdoemelijk op elk punt” nooit zouden hebben aangenomen.

De Noailles toch beweerde o. a.: dat zonder geloof in den Verlosser, hoe gering ook, niemand behouden kon worden; dat Gods absolute wil onweerstaanbaar is; dat het, om bij den mensch van zonde of van verdienste te kunnen spreken niet noodig is hem evenveel kracht ten goede als ten kwade toe te kennen; dat absolutie geweigerd moest worden als de biechteling geen voldoende bewijs van berouw of bekeering gaf; dat het lezen der H. Schrift, ofschoon niet voor allen noodzakelijk ter behoudenis, toch ongetwijfeld nuttig op zich zelf was, enz. enz.

Gaarne geven we den ultramontanen toe, dat, zoo de paus deze Twaalf artikelen goedgekeurd had, hij daardoor tevens zijn instemming zou betuigd hebben met hetgeen er tegen de bul ingebracht en o. i. terecht was ingebracht, en 't is begrijpelijk dat toen zij er de lucht van kregen zij alle lonten lieten ontsteken om er vuur tegen te geven. Scherpe adressen werden aan het Conclave gericht, als een werk der duisternis werd de geheele onderhandeling gebrandmerkt, over de zuiverheid

van 's pausen geloof werden zwarte vermoedens geuit, over de schande der Kerk werden hoogdravende phrasen ten beste gegeven ja er werd zelfs gedreigd met eene afscheuring van Frankrijk's getrouwe geestelijkheid indien de Curie het waagde aan die Twaalf artikelen haar zegel te hechten.

De paus die, naar men verhaalt, vóór zijne verkiezing de bijna handgemeen geworden kardinalen in het Conclave tot rust had gebracht, door hen met kruis en evangelie tegen te treden, besloot nu beiden te verloochenen. Hij bezweek voor den storm, en op een concilie dat 29 Mei 1725 te Rome gesloten werd en dat weinig meer dan een provinciale synode was geweest, werd niet alleen gedecreteerd dat alle geestelijken de geloofsbelijdenis van Pius IV hadden af te leggen (blz. 134) maar ook: dat de bul Unigenitus „Regel des geloofs” was en dat allen die er zich door daden of geschriften tegen verzetten als rebellen zouden behandeld worden. ¹⁾

De kardinaal Dubois zou tot dit laatste zijne macht niet meer misbruiken want reeds den 10^{den} Aug. 1723 was hij ten gevolge van eene smartvolle operatie overleden, na op zijn ziekbed duidelijk getoond te hebben dat hij van den geestelijke niets dan het kleed gedragen had. Zelfs de laatste troostmidde-len welke de R. Kerk den stervenden schenkt werden door hem geweigerd, omdat er geen kardinaal aanwezig was die ze hem, met een naar hij beweerde bijzonder ceremonieel kon toedienen.

1) Hoe de ultramontanen het met hunne beginselen overeen konden brengen om eene bul welke reeds behoorlijk was aangenomen nog eens te doen bevestigen, en nog wel door een zoogenaamd concilie, begrijpen we niet.

Zijn leerling, meester en opvolger ²⁾ Filips van Orleans hield zich op den 2^{den} December deszelfden jaars bezig met eene „Geschiedenis van den dans” toen de dood hem tot den „danse macabre” kwam nooden. Een aanval van beroerte maakte binnen een half uur een einde aan het leven van den man die wèl bij de aanvaarding des bestuurs met een phrase uit den Telemachus verklaard had: dat hij een algeheele vrijheid eischte om goed te doen en ten opzichte van het kwade zich zou laten binden, maar die niettemin zulk een allerschandelijkst leven geleid had dat er geen plaats bleef ter waardeering van zijn onmiskenbaar politiek doorzicht. Door geen enkele partij werd hij betreurd tenzij dan wellicht door die oude partij welke reeds in Jesaja's dagen (22:13) tot zinspreuk had: laten we eten en drinken, want morgen zullen wij sterven!

Al waren ook nu twee mannen van het tooneel getreden die vooral gedurende de drie laatste jaren met het Roomsche hof op goeden voet hadden gestaan de doordrijvers der bul behoefden daarom niet bevreesd te zijn. André Hercules de Fleury die in Juni 1726 aan het bestuur kwam had overwicht genoeg over zijnen nog kinderachtigen oud-leerling Lodewijk XV, om er voor te zorgen dat de partij van verzet er onder bleef. Hij had eertijds wel tot de Jansenisten behoord doch de man die zich eens teekende: „Fleury, door den goddelijken toorn bis-

1) Lodewijk XV werd op dertienjarigen leeftijd meerderjarig verklaard (13 Febr. 1723) en daar de hertog van Orleans dus als regent aftreden moest had het hem goed gedacht Dubois als eerste minister op te volgen.

schop van Frejus," scheen even zoo over zijn vrij nauwe verbindtenis met de Jansenisten te denken. Hij had althans te bekwaamer tijd, zoo van zijn bisdom als van het Jansenisme afscheid genomen en als onderwijzer van Lodewijk XV zich aller achting verworven. Toen hij de teugels van 't bewind aanvaardde en weldra ook kardinaal werd was ieder bereid te erkennen dat hij het allicht beter zou maken dan zijn door maitresses geregeerde en regeerende voorganger, de hertog van Bourbon-Condé.

Een der eerste daden van den „Minister van staat," gelijk de drieënzeventigjarige grijsaard zich bescheiden noemde, was de geestelijkheid te wille te zijn in hare ten vorigen jare gerezen klachten over eene belasting „le cinquantième" genoemd. Gedurende twaalf jaar moest ieder het vijftigste deel zijner inkomsten, onverschillig of men deze in geld of in natura ontving, opbrengen. De geestelijkheid had er tegen geprotesteerd, doch de hertog van Bourbon-Condé had niet alleen hare vergadering doen sluiten, maar zelfs de notulen uit het actenboek laten scheuren. Fleury betuigde dat de heffing ten aanzien der geestelijkheid eene vergissing was geweest, want hare rechten waren onaantastbaar. Door deze taal aangemoedigd hield de geestelijkheid eene buitengewone vergadering, betuigde hare dankbaarheid door een geschenk van vijf millioen livres aan de schatkist en verzocht tevens verlof een aantal provinciale conciliën te houden ten einde bisschoppen die nog niet aan de bul onderworpen waren van hun ongelijk te overtuigen. De minister die als hoofd van eene katholieke monarchie van

meening was dat het hoofd der Kerk geëerbiedigd moest worden, en ook liever moeilijkheden ontweek dan bestreed, gaf zijne toestemming en Tencin, aartsbisschop van Embrun, een man die zich door de zwendelarijen van Law verrijkt had en op het punt van goede zeden met een zeer zwarte kool stond aangeteekend maar desniettemin den kardinaalshoed najoeg, greep dadelijk deze gelegenheid aan om Rome een blijk van ijver te geven.

De tachtigjarige Soanen, bisschop van Senez, beroemd zoowel om zijn deugd als om zijn ijver als prediker had altijd stoute woorden tegen de bul gesproken en niet gearzeld menig uit Holland overgekomen Jansenist tot de priesterwijding toe te laten. Hij behoorde tot de eerste vier appellanten, had dit appèl tweemaal herhaald, en, met den eenen voet in 't graf het zijn plicht geacht de bevolking die tot zijne diocese behoorde nog eenmaal rekenschap van zijne handelingen te geven. Den 28sten Augustus 1726 vaardigde hij een mandement uit dat ten deele als zijn testament moest worden aangemerkt. Hierin herriep hij zijne vroegere afkeuring van Quesnel's boek, brandmerkte de bul Unigenitus als op elk punt valsch en, na met de Twaalf artikelen van de Noailles zijne instemming betuigd te hebben vermaant hij de geloovigen, in spijt van alle vervolging aan de waarheid vast te houden.

Zulk een was het kruisigen waard en Tencin had dan ook weldra de koninklijke machtiging in handen te Embrun een concilie te houden en Soanen tot verantwoording te roepen. Deze besloot hoewel velen het hem afraadden, er heen te gaan doch eer hij met de eerewacht van twintig jongelieden die hem

vergezeldde Embrun binnen trok protesteerde hij bij notarieele acte tegen al wat dat concilie tegen hem ondernemen mocht, op grond dat hij zich op een algemeen concilie beroepen had. De oude man handelde aldus op advies van twintig der beroemdste advocaten van Parijs die beweerden dat zijn appèl op het toekomstig concilie wettig was, aangezien het koninklijk edict van 1720 dat zoodanig beroep verbood slechts was geregistreerd onder uitdrukkelijk voorbehoud van de gallicaansche vrijheden volgens welke zulk een beroep vrij stond.

We zullen het concilie van Embrun dat 16 Augustus 1727 geopend werd niet volgen in al zijn deftige handelingen en slechts meedeelen dat bisschop Soanen op den 9^{den} September voor het laatst in verhoor genomen werd en daarna „appèl comme d'abus” bij het parlement van Parijs aantekende tegen alles wat men ten zijnen aanzien ondernemen mocht. Slechts korte belemmering bracht dit in den loop der procedure te weeg want Fleury trok dit appèl voor den Staatsraad en op den 20sten of 22sten September werd na eene zitting van vijf uur het mandement van den bisschop van Senez veroordeeld als overijld, schandelijk, oproerig, beleedigend voor de bisschoppen en wat des meer zij. Natuurlijk werd de man afgezet, een vicaris-generaal voor zijne diocese benoemd en hij-zelf bij „lettre de cachet” gebannen naar de abdij la Chaise Dieu in Auvergne.

Nauwlijks was dit vonnis bekend of vijftig advocaten van Parijs gaven een tweede consultatie (30 Oct. 1727) waarin zij op de reeds genoemde gronden aantoonde dat het concilie van Embrun geen macht had over eene zaak te oordeelen welke reeds naar

de opperste rechtbank der Kerk verwezen was. Bepaald werd er ook in afgekeurd al wat gedaan werd om het Jansenisme uit te roeien, terwijl noch de bul, noch de mandementen der bisschoppen, noch de handelwijs der regeering, die zaken welke voor de gewone d. i. hunne rechtbanken moesten behandeld worden aan zich trok, van scherpe kritiek verschoond bleef ¹⁾).

Op dezen 30sten October 1727 kunnen wij den aanvang stellen van den oorlog dien de advocaten aan de kerk verklaarden, en welke ten slotte zóo noodlottig voor haar bleek dat de kardinaal Antonelli toen hij in later eeuw verklaarde: „de advocaten waren een onzer wonden” daarbij gerust ook aan Frankrijk had kunnen denken ²⁾).

1) Barbier, die even als zijn vader toen advocaat bij het parlement was, merkt op dat van de vijftig onderteekenaars slechts een zevental kennis van kerkelijke zaken had. Hij steekt eenigszins den draak met zijne collega's die zich verbeeldden dat zij de eenige onpartijdige rechters waren en houdt de „Consultatie” voor een libel door partijhaat ingegeven. Uit een chanson dier dagen dit eene couplet:

„Du troupeau soyez les pasteurs,
Dit Jésus aux apôtres,
Mais vous n'êtes pas seuls docteurs,
Mon Eglise en a d'autres.
Ne liez et ne déliez,
Qu'avant tout vous ne consultiez
Les avocats, les avocats,
Les avocats, les avocats de France!

2) Verg. E. About. La Question Romaine. Brux. '59. p. 67. Reeds op blz. 72 en 73 maakten we kennis met een paar advocaten of „légistes.” Die uit vroeger dagen, „âmes de fer et plomb” hebben er krachtig toe bijgedragen dat Frankrijk één werd, die uit later tijd, meer „gens de robe” deden het hunne opdat Frankrijk vrij werd. Behalve naar de Rev. des D. Mondes 15 Mars en 15 Avr. '72 verwij-

Was de regeering eerst van plan de uitgave van dit uitvoerig stuk te verbieden bij nadere overdenking besloot zij het af te wachten en toen het omstreeks Februari 1728 in omloop kwam liet men het onderzoeken door enkele te Parijs toevende bisschoppen en op hun advies werd het bij vonnis van den Raad van state onderdrukt (3 Juli). Minder omslag maakte Fleury met een protest van de Noailles en elf zijner bondgenooten; hij zond het hem eenvoudig met enkele bijtende opmerkingen terug.

Dat het Tencin, den voorzitter van het concilie van Embrun niet moeilijk viel een plasdankje aan den paus te ontlokken zal zeker minder verbazing wekken dan het feit, dat de Noailles ook om Rome's gunst ging bedelen. Of berichten uit ons vaderland aangaande den toestand der Janse-nisten hem ontmoedigd hebben, of hij, ziende dat bijna het geheele fransche episcopaat de bul aannam, eigen inzicht begon te wantrouwen, of goede vrienden en bloedverwanten zedelijken dwang op hem begonnen uit te oefenen willen we daarlaten. De zaak is deze: de man werd oud en had zich door Parijs te verlaten reeds wat rust moeten verschaffen. Hij schreef 16 Juli 1728 een brief aan den paus, waarbij een concept-mandement gevoegd was dat Z. H. goedkeuren of wijzigen kon, en zoo zag het parijsche publiek tot zijne verbazing aan den morgen van den 23sten October dat een op de kerkdeuren gehecht billet door soldaten bewaakt werd. De verbazing steeg tot verontwaardiging toen

zen we naar A. Bardoux, *Les Légistes, leur influence sur la Société française*. Paris '77.

men las dat de aartsbisschop de bul puur en simpel aannam, alles herriep wat hij ooit vóór Quesnel en tegen de bul geschreven had ja zelfs goedgekeurde wat te Embrun was geschied.

Wel stond er onder dit stuk dat het zou afgekondigd worden waar zulks noodig bleek, doch in de kerken waar dit gewoonte was durfde men het niet wagen, deels omdat de meeste pastoors er voor bedankt zouden hebben, deels omdat men voor oproer vreesde. Het parijsche volk, al wist het ook niet wat de bul inhield wist toch dit: dat Rome en de Jezuïeten er vóór waren, en was dus tegen. Tot afscheuren of onleesbaar maken waren handen te over, één zelfs had men met een papier gekruist waarop te lezen stond: „De ware Christenen zullen de constitutie niet aannemen, welke vervolgingen men ook in 't werk stelle!”

Nog dienzelfden dag verkocht men in de straten van Parijs onder den titel: „Le contre-poison de l'acceptation” een geschrift, naar beweerd werd reeds den 28sten Augustus door den aartsbisschop opgesteld en waarin hij, gevoelende dat men van zijn ouderdom en zwakheid kon misbruik maken vooruit protesteert tegen alles waardoor hij eene denk- en handelwijze van meer dan dertig jaren zou weerspreken of te niet doen. Of dit stuk, waarvan het oorspronkelijke in handen van den gevangenen bisschop Soanen zou geweest zijn, echt was durven wij niet verzekeren. De ultramontanen lieten er zich hun victorie echter niet door bederven. Zelfs de paus maakte haar vol blijdschap aan zijn Consistorie bekend, en toen vóór het einde des jaars vele bisschoppen het hoofd in den schoot legden kon men

bij den aanvang van het derde decennium der eeuw nog slechts drie bisschoppen aanwijzen die openlijk volgens de eenennegentigste der veroordeelde stellingen bleven toonen: „de vrees voor een onrechtvaardige excommunicatie mag ons nimmer verhinderen onzen plicht te doen.”

De Noailles had intusschen reeds op den 4den Mei 1729 het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Men verhaalt dat het gruis der muren van Port-Royal hem nog op het sterfbed het uitzicht in de toekomst beneveld heeft maar toch zag hij nog met zooveel helderheid van geest op zijn verleden terug dat hij verzocht bij zijne begrafenis geen lijkrede te houden. De man deed er wel aan, welk redenaar zou de verzoeking hebben kunnen weerstaan dan het „arundo vento agitata” uit Matth. 11 : 7 tot tekst te kiezen. Toch in dit riet ook sappen van den eik!

Gaspard de Vintimille die den moed had de diocese Aix voor die van het nog al roerige Parijs te verwisselen was een beslist ultramontaan en hij wist het kapittel van Notre Dame te bewegen de bul puur en simpel aan te nemen. Wei hadden zich den volgenden morgen een viertal leden bedacht doch men had de meerderheid en door het goed begin aangemoedigd was niets billijker dan de Sorbonne, die in 1715 op de zoogenaamde aanneming van 1714 was terug gekomen (blz. 360), nu te dwingen op nieuw om te vallen. Dit ging vrij gemakkelijk door eerst achtenveertig doctoren die sedert de accommodatie van 1720 hadden geappeleerd of den bisschop van Senes hadden gesteund van de Sorbonne uit te sluiten en dat wel met verlies van tractement. Het aldus gezuiverde lichaam hield 8 November eene

vergadering waarin de Syndicus een rede hield ten betooge dat men naar den wensch van den nieuwen aartsbisschop alsmede op het voorbeeld van het kapittel der metropolitaan-kerk de bul moest aannemen. Eene commissie werd benoemd ten einde middelen aan te geven om allen weerstand te breken en overeenkomstig haar uitvoerig rapport werd den 2^{den} Januari 1730 o. a. besloten: de aanneming der bul in 1714 voor een vrije en wettige daad te verklaren, alles wat sedert dien tijd tegen dat besluit geschied was uit de registers te verwijderen, de oude opposanten zoo zij volhardden, alsmede nieuwe die mochten opstaan te schrappen en voortaan geen enkelen academischen graad te verleenen tenzij men vooruit verzekerd was dat de bul werd erkend. Niet minder dan zevenhonderd doctoren zoo uit Parijs als uit de provinciën, onder welke vierendertig bisschoppen, teekenden dit besluit, en op het bij deurwaarders-exploit ingediend protest der achtenveertig uitgesloten leden, waarbij zich nog een achtal anderen gevoegd had, werd natuurlijk geen acht geslagen. Tal van ontslagen priesters gingen thans op reis naar Holland en moesten door hun geestverwanten onderhouden worden ¹⁾).

De steeds overmoediger wordende ultramontaansche partij besloot nu het Jansenisme maar voor goed te onderdrukken, natuurlijk al weder met den sterken arm. Het meerendeel toch der lagere gees-

1) Zoo zouden er o. a. in eene parochie zes afgezet zijn omdat zij ten einde berouw genoeg in hunne biechtelingen van beiderlei sekse te vinden om absolutie te kunnen geven, deze in hunne kamers geeseld hadden. Barbier, Journal II, p. 84.

telijkheid was tegen de bul, het volk van Parijs was op zijn hand, terwijl zeker in 't geheim uitgegeven blad niet naliet volk en geestelijkheid tegen de bul in 't harnas te jagen, zoodat men zelfs in de kerken priesters in de rede was gevallen. Dit alles diende op te houden en 24 Maart 1730 gaf de koning een Declaratie waarbij alle geestelijken verplicht werden de bul puur en simpel aan te nemen, terwijl zij die dat niet deden ipso facto uit hun ambt ontslagen zouden zijn. Voorts moest de bul, die wet der kerk was, ook als wet van den staat beschouwd worden en mocht niemand meer over haar schrijven, met uitzondering natuurlijk van de bisschoppen die haar in hunne mandementen wenschten te verdedigen. Eindelijk zou het „appél comme d'abus” in zaken op de bul betrekking hebbende geen expansieve maar alleen devolutieve kracht hebben, d. w. z. de zaak zou er niet mee uit zijn maar bij hoogere rechtbank kunnen behandeld worden, terwijl ten slotte bepalingen werden vastgesteld aangaande de gevallen waarin rechtbanken uit leeken bestaande, zich met zaken op de bul betrekking hebbende mochten bezig houden. Deze Declaratie uit te vaardigen was niets, maar haar door het parlement te doen aannemen zou meer in hebben en een „lit de justice” waarin de parlamentsleden geen beslissende maar alleen een raadgevende stem hadden, moest in dezen uitkomst geven. Het werd belegd op den 3^{den} April 1730, terwijl, om ruggespraak te voorkomen, de oproepingsbrieven eerst daags te voren in den namiddag aan de raadsheeren bezorgd werden. Reeds te zeven uur in den morgen waren tal van leden aanwezig

terwijl de eerste president Portail, in dezen op de hand van 't hof, eerst te half elf, even voor den koning, die ditmaal door een verblindenden stoet van prinsen en rijksgrooten omstuwd was, binnentrad. De kardinaal de Fleury woonde met de vreemde gezanten op een tribune de zitting bij.

Nadat de kanselier d'Aguesseau, die nu meer aan vrouw en kinderen scheen te denken dan voorheen, den koning vrij wat lof had toegezwaard voor zijne onderwerping aan de Kerk sprak de heer Portail uit denzelfden toon, en toen de Declaratie gelezen was prees de advocaat-generaal den koning nogmaals en vroeg de registreering van de Declaratie. Een der eerste raadsheeren van het parlement scheen zoo der woorden vol dat hij zijn beurt niet kon afwachten en spreken wilde voor nog de prinsen van den bloede hunne opinie hadden kenbaar gemaakt, doch werd op strengen toon tot de orde geroepen. Ofschoon de etiquette eischte dat men zachtkens sprak, alleen hoorbaar voor den rondgaanden kanselier, toch verstoutte zich de abt Pucelle, een jansenistisch veteraan die de leider vooral der jongere magistratspersonen was, de Declaratie luid en scherp te kritiseeren, ja zelfs tot den kanselier, wiens ambt het meebracht de rechten van den soeverein te verdedigen het verwijt te richten dat hij een renegaat was. Trots de herinnering om zacht te spreken nam de abt Guillebaut, een raadsheer van ruim zestig jaren de vrijheid luide te zeggen dat de bul onaanneembaar was, al was het maar alleen omdat er de eenennegentigste stelling (blz. 389) in veroordeeld werd. Door deze stelling te wraken werd z. i. de scepter uit 's konings hand geslagen en de stoutste eischen van den H. Stoel

worden er door gewettigd. Nog een ander nam de vrijheid te zeggen: dat hij verraad zou plegen jegens den koning en het geweten verkrachten als hij de Declaratie aannam, en 't was ten slotte der geheele vergadering duidelijk dat de kanselier van minstens twee derde der leden den raad ontvangen had: den koning tot intrekken te bewegen of verlof te geven bezwaren in te brengen. De heer d'Aguesseau ging naar den koning, sprak even met hem en keerde zich toen tot de vergadering met de woorden: „de koning beveelt dat de Declaratie worde geregistreerd!”

De koning ging heen doch werd buiten niet begroet met een: Leve de koning! de parlamentsleden gingen niet heen zonder besloten te hebben den volgende dag weder te vergaderen. Zoo geschiedde het en alhoewel de voorzitter, die na herhaald ontboden te zijn zich eindelijk in hun midden liet vinden, het houden van vergaderingen verbood, toch werden ongeveer honderd dertig leden het eens over een protest waarin zij beweerden: dat de wereldlijke macht, door God ingesteld, van elke andere onafhankelijk was; dat de geestelijkheid geen recht had de grenzen tusschen de wereldlijke en geestelijke macht te bepalen; dat slechts de wereldlijke macht recht had 's konings onderdanen dwang op te leggen, en eindelijk, dat de dienaren der kerk aan koning en parlement verantwoording schuldig zijn wegens alles wat de wetten van den staat nadeel kon toebrengen.

Op de straten verkocht men de zoo 't heette door het parlement geregistreerde Declaratie, en wat het onwettig bijeengebleven parlement besloten had werd ten overvloede door een bevel van den Staatsraad voor nul en van geener waarde verklaard.

Konden wij den 30sten October 1727 aanmerken als de dag waarop de advocaten aan de kerk den oorlog verklaarden, op den 3^{den} April 1730 kan de aanvang gesteld worden van den krijg welke er tusschen het parlement ter eener, en de kroon en de hiërarchie ter anderer zijde uitbrak, en waarbij ten slotte de beide laatste machten het alleggen moesten.

We zeggen: moesten. De tijd was voorbij dat het parlement van Parijs met de rol van eenvoudig rechter te zijn zich vergenoegde en aan ieder die het tot bereiking van politieke doeleinden wilde gebruiken, als in 1413 en 1484 antwoordde: „Wij zijn ingesteld om in naam des konings recht te spreken en we hebben geen kennis te nemen van oorlogs- of finantiezaken, noch ook de handelingen des konings te controleeren.” Naar mate toch de Algemeene staten hun macht en populariteit verloren en eindelijk niet meer werden opgeroepen ontwaakte bij de parlamentsleden de begeerte naar politieken invloed ten einde, om het beste nu eens te noemen, het koningschap tegen te houden op het hellend vlak van het absolutisme. Waarlijk! er mocht wel een remschoen zijn. De adel moest tot op zekere hoogte door den koning ontzien worden, de geestelijkheid had om de vijf jaren hare vergaderingen waarop zij, al was het maar alleen door de koorden der beurs wat nauwer toe te halen, haar rechten kon verdedigen. Maar wie zou, daar de Algemeene staten zelden en eindelijk nooit werden bijeengeroepen voor het volk opkomen? Wie zou den koning in de taal van de vrijheidsmannen uit den voortijd er aan herinneren: „dat hij koning was van Franken doch niet van lijfeigenen, dat hij bevel voerde

over dappere en vrije mannen doch niet over booswichten die, terwijl zij het gezag dat zij vreesden vloekten, trilden onder den stok van een cipier."

Zeker, het parlement was oorspronkelijk niets dan een rechtbank — doch het had sedert de 14de eeuw het wél beschreven recht verworven „remontrances" in te dienen, terwijl de onafzetbaarheid zijner leden, gevolg van het koopen van het ambt, de noodige vrijmoedigheid gaf des noods der kroon den voet dwars te zetten. Tijdens de troebelen der Ligue en der Fronde wonnen de parlementen dan ook steeds aan macht en stelden zich aan als zelfs boven de Staten-generaal verheven. Wat baatte het dus den Bourbons dat zij sinds 1615 geen vertegenwoordigers der drie standen meer opriepen (blz. 173). Op geringen afstand van het Louvre werd door de acht burgerlijke kamers van het parlement, in de zaal van St. Louis vereenigd, voortdurend het „quid expedit reipublicae" op zulk een wijze behartigd, dat het in den regel de goedkeuring der volksmassa wegdroeg.

't Is waar, op Hendrik IV die het parlement met zachtheid bejegend had was Richelieu gevolgd die het met ruwheid en Lodewijk XIV die het met minachting behandeld had, maar onder den regent had het een reuzenschrede gedaan op den weg naar het volkstribunaat terwijl Lodewijk XV er geen vorst naar was om het een „tot hiertoe!" laat staan dan een „terug!" toe te roepen. Dat wisten die „bourgeois, tuteurs des rois," zooals Voltaire ze later schold, zeer goed en steunende op den steeds meer tot bewustheid komenden derden stand ontrolden deze nieuwe frondeurs steeds meer de banier waarop als strijdleuze geschreven stond: de nationale vergade-

ring staat boven den koning even als het concilie boven den paus.

Met stilzwijgen gaan wij het onstuimig tooneel voorbij dat er in de zitting van den 19^{den} April, toen men op het gebeurde van den 4^{den} April terugkwam, plaats had, en waarin Pucelle den president o. a. verweet: dat hij den eed aan den koning geschonden had, want dat er omstandigheden waren in welke men tegen den koning die zijn rechten (tegenover het pauselijk hof?) niet kende, moest optreden. Ook spreken we niet van het protest dat de leden indienden tegen het verbod des konings om te vergaderen noch van de bestraffing welke aan eene commissie uit het parlement op den 1sten Mei 1730 door den koning werd toegediend en waarop haar voorzitter slechts antwoorden kon: dat het parlement bij alle gelegenheden Z. M. bewijzen geven zou van zijn eerbied en zijn onderwerping.

Waarin die onderwerping bestond bleek weldra want toen drie priesters uit de diocese Orleans weigerden het formulier van aanneming der bul te teekenen en hun appèl in te trekken verklaarde de bisschop hen uit kracht der Declaratie van hun ambt vervallen. Zij beriepen zich bij „appèl comme d'abus” op 't parlement en dit, wel verre van óók de Declaratie in acht te nemen nam niet alleen het appèl aan, maar verbood ook de afzetting zoo lang de zaak door hen niet was uitgewezen. De pastoors bleven dus in functie en toen zij deswege voor het geestelijk gerechtshof hunner diocese gedaagd werden beriepen zij zich al weder op het parlement dat hen op nieuw met zijn schild dekte en aan het geestelijk

hof der diocese verbood zich de zaak aan te trekken. De bisschop van Orleans kon wel niet anders dan der kroon verzoeken hare Declaratie te handhaven en de ultramontanen moesten bij zooveel parlementaire vol- of verharding wel boos worden, zóo boos dat de pauselijke nuntius zelfs aan een bisschop zou gevraagd hebben: of er dan in Frankrijk geen hout meer was om galgen op te richten?"

Dat de advocaten, wien het, na hetgeen op 3 April met 't parlement geschiedde moeilijk was gevallen stil te zitten zich nu ook in de zaak begonnen te men- gen maakte de oplossing van het geschil niet gemakkelijker. Naar aanleiding eener zaak welke met die der priesters van Orleans veel overeenkomst had gaven tien dezer heeren in Juli en September weder een consultatie welke in drie duizend exemplaren verspreid, nieuwe theoriën, zoowel over het geestelijk gezag als over de praerogatieven der kroon verkondigde. De parlementen, zoo heette het, hadden hunne rechtsprekende en administratieve macht uit kracht van den wil van het fransche volk en de leden er van waren de constitutioneele assessoren van den troon; was de koning het hoofd der natie, het parlement was zijn senaat, en zonder zijne toestemming kon geene wet verbindend geacht worden. Na nog allerlei wijsheid verkondigd te hebben geschikt om een absoluut monarch als Lodewijk XIV zich in zijn graf te doen omkeeren, verklaarden zij dat het de taak der leeken-rechtbanken was de lagere geestelijkheid tegen de verdrukking van haar opperhoofden te beschermen, en dat de geestelijke gerechts-hoven niets hadden in te brengen voorenleer de wereldlijke de zaken hadden berecht.

Zoo was dan het hooge woord er uit. Voor de eerste maal werd duidelijk uitgesproken: de souvereiniteit des volks, voor welks majesteit, in het parlement belichaamd, de koning zich te buigen had. Geen wonder dat de in October vergaderde geestelijkheid die sinds het concilie van Embrun nog een rekening met die advocaten te vereffenen had bij den koning ging klagen en dat Fleury snel handelend optrad. De zaak der drie priesters werd voor den Hoogen raad getrokken, en door datzelfde lichaam werd 30 October 1730 de consultatie van de advocaten als beleedigend voor het gezag des konings, als verleidelijk en gevaarlijk voor de openbare rust veroordeeld. Veertig advocaten, bij name genoemd, werden gesommeerd voor den 4^{den} December eene herroepings-acte te deponeeren ter griffie van den Hoogen raad, in gebreke waarvan zij zouden vervallen worden verklaard van hun ambt.

Toen dit vonnis aan elk der onderteekenaren door een deurwaarder beteekend was begrepen zij toch iets te moeten doen en na veelvuldig be-raadslagen teekenden zij 24 November een stuk van vijftientig regels, dat geen herroeping noch verzoek om vergeving bevatte maar alleen de betuiging van gehechtheid aan het koninklijk gezag zooals de orde der advocaten dat altijd had opgevat, terwijl zij voorts verzekerden dat zij de uitdrukkingen in hunne consultatie nooit hadden bedoeld in den zin dien de Hooge raad goed vond daaraan te geven en dat de beste auteurs er zich ook van bediend hadden.

Tot ieders verbazing toonde zich de kroon vol-daan en op eene audientie bij den minister Fleury,

16 December 1730, had deze zelfs de goedheid te verzekeren dat Z. M. de advocaten als verdedigers van de rechten der kroon beschouwde. De Hooge raad kwam er dus slecht af en de advocaten hadden alle reden zich op eene „felix culpa” te beroemen ¹⁾.

Minder tevreden waren de kerkvorsten. De grenzen waarbinnen de advocaten het geestelijk gezag beperkt hadden waren al te nauw. Van den koning een nieuwe declaratie omtrent hunne geestelijke rechten te vragen zou niets geven want als dat stuk door het parlement moest geregistreerd worden, wat al schandalen waren er dan niet te wachten. De bisschoppen besloten dan ook ten slotte hun eigen weg te gaan wat zij ook wel moesten want zij die bij den aartsbisschop van Embrun vergaderingen hielden kregen bevel zich naar hunne diocesen te begeven.

De aartsbisschop van Embrun alsmede de bisschop van Laon lieten zich weldra in hun mandementen hooren en maakten de veertig advocaten uit voor ketters en scheurmakers wien het er om te doen was de orde in kerk en staat om te keeren. De aartsbisschop van Parijs bleef mede niet achter maar zocht aan te toonen: dat de kerk op haar terrein eene onafhankelijke macht bezit; dat de bisschoppen recht hebben wetten te maken; dat de jurisdictie der

1) Dat de advocaten het esprit de corps wisten te handhaven ondervond hunne collega Daunard die zich in een drukke praktijk verheugen mocht en verzekerd had: dat hij zich om hetgeen zijn confrères deden niet bekommeren zou. Deze laatste weigerden eenvoudig tegen hem te pleiten en hij moest eindelijk de toga aan den kapstok hangen.

kerk zich verder uitstrekt dan de biechtstoel; dat zij hare macht uitoefent door bedreiging met, of door oplegging van geestelijke straffen en eindelijk dat het in de consultatie gemaakte onderscheid tusschen den grond en de uitoefening der sleutelmacht een uitvindsel is van later tijd enz.

Natuurlijk was het parlement bij de hand. De mandementen van den heer de Tencin en van den vroegeren mousquetaire de la Fare, nu bisschop van Laon, werden als vermetel en verleidelijk veroordeeld, doch het stuk van den heer de Vintimille, dat naar men beweerde door het hof was goedgekeurd, eischte meer zorg en men wist het zoover te brengen dat de advocaten in hun „appèl comme d'abus” tegen hun geestelijk opperhoofd dat hen van ketterij beschuldigd had, ontvankelijk werden verklaard. Het parlement daagde dus den aartsbisschop voor zijn rechtbank en voor de eerste maal deed zich het geval voor dat de schapen beter dan de herder schenen te weten wat al dan niet ketterij was. Hierbij zouden de advocaten het echter niet laten zitten. In een lijvig boekdeel zou men den oorsprong der geestelijke macht gaan opsporen, en zoo wij als der heeren oordeel vernemen dat de macht der bisschoppen in geen geval grooter kon wezen dan die der apostelen, en dat tot deze laatste wel van „onderwijzen” maar niet van het „geven van bevelen” gesproken was, dan begrijpen wij dat het niet moeilijk vallen kon der fransche geestelijkheid alle wetgevendende macht te ontzeggen.

Het boek kon voorloopig achterblijven want de koning, die reeds uit een schrijven van den paus had kunnen opmaken dat Rome in deze materie

niet al te diep wenschte doorgedrongen te zien, besloot zijn veto te doen hooren en den 10^{den} Maart verscheen een vonnis van den Staatsraad waarbij de koning, na het een en ander omtrent de geestelijke macht in 't midden te hebben gebracht, den wensch uitspreekt deze, even goed als de wereldlijke, binnen hare grenzen te doen blijven, en eindelijk beveelt dat men voortaan over deze zaken zwijgen zal ¹⁾. Ook den bisschoppen werd eene circulaire gezonden waarbij zij verzocht werden de bul voortaan niet meer als „regel des geloofs” te qualificeren maar tevreden te zijn dat zij als „dogmatisch oordeel der Algemeene christelijke kerk” erkend was.

De advocaten zwegen nu, maar de geestelijkheid was hoogst ontevreden, niet alleen over de zoo zij meende te weinige erkenning harer rechten in het vonnis van 10 Maart maar ook omdat het parlement nu toch den aartsbisschop van Parijs recht kon zetten. Deze laatste zond dan ook eene memorie bij den koning in en wel met het gevolg dat bij vonnis van den Staatsraad zijne zaak aan het parlement onttrokken werd en hij volle vrijheid kreeg het mandement waarin de advocaten voor ketters werden uitgemaakt, te verspreiden.

De memorie met het daarop gevolgde vonnis was nauwelijks in druk verschenen of de advocaten liepen te hoop. Reeds te zes uur in den morgen van 27 Augustus 1731 waren er driehonderd bij den voorzitter van 't parlement om de onderdrukking er van te eischen en na tal van onstuimige vergaderin-

1) Het vonnis in zijn geheel te vinden bij Julien Lemer, Dossier des Jésuites. Paris, '77, p. 211 etc.

gen besloten de advocaten in geen enkele zaak meer te pleiten voorenalear hun genoegdoening was gegeven over den hoon hun aangedaan door een aartsbisschop, die, naar hunne meening ten nadeele van het koninklijk gezag, op rechten voor de geestelijkheid aanspraak maakte welke haar niet toekwamen.

Maandag den 27sten Augustus werden de verschillende gerechtshoven geopend, de procureurs leidden de zaken in maar geen enkel advocaat verscheen om te pleiten en men sloot weder. Zeker advocaat dien men steeds had laten staan zonder dat iemand naar hem omzag, en die nu, meenevende opgeld te zullen doen, deftig in toga en pruik stond te wachten, werd door het spottende publiek tot de vlucht genoopt. Toen ook Dinsdag en Woensdag niet een advocaat zich liet zien en alle rechtspleging geschorscht bleek verzond de regeering een tiental „lettres de cachet” aan de heethoofdigsten, waarbij zij naar verschillende steden, de verst afgelegene was Mayenne sur Maine, verbannen werden. De overigen bukten niet, te minder daar zij toegejuicht werden door de volksmassa die meestal op de hand is van hen die zich tegen de wettige macht verzetten, terwijl zij bovendien gesteund werden door confraters in andere steden. Nu was de regeering wel genegen een bevredigende verklaring omtrent die beschuldiging van ketterij te geven, doch de aartsbisschop dreigde met vertrek uit Parijs, met den grooten ban enz., zoodat Fleury deerlijk in de klem zat. De koning kon toch moeilijk toelaten dat een mandement van zijn aartsbisschop veroordeeld werd en de advocaten wilden zich niet als kettters laten brandmerken.

. Zoo naderde de 11de November, de dag waarop het parlement als naar gewoonte, na de zoogenaamde Roode mis te hebben bijgewoond, zijne zittingen openen en tevens de advocaten beëedigen zou. Tot verbazing van het talrijk opgekomen publiek bood zich niemand voor de eedsaflegging aan, en daar op den 26sten de vacantie der rechtbanken ten einde was begreep de eerste minister dat er toch een einde aan zulk een toestand komen moest. Hij wist enkelen der oudste advocaten te winnen en op den 25sten werd er eene vergadering gehouden waarin de advocaat Normant zijne collega's, vooral met het oog op het publiek belang wist te bewegen den arbeid te hervatten, terwijl hij kon mededeelen dat Fleury hem op zijn eerwoord beloofd had de advocaten tevreden te zullen stellen.

Begrijpende dat zij toch tegenover de regeering de eersten moesten wezen en ook door hunne beurs aangemaand lieten zij zich bepraten en begaven zich den anderen morgen naar het paleis van justitie. Op den 3^{den} December deelde men door geheel Parijs een vonnis uit van den Staatsraad waarin de koning als vroeger verklaarde dat de advocaten zijne goede en getrouwe onderdanen waren, dat de gevoelens door den aartsbisschop van Parijs zoo terecht veroordeeld, door hen niet gedeeld werden enz. enz. Of de advocaten goed of slecht gehandeld hadden, m. a. w. of hun werkstaking al dan niet strafwaardig was, daarover geen woord, en dewijl dus alles neer kwam op het feit of de advocaten al dan niet met kettische gevoelens besmet waren, iets wat de koning ontkende, konden de heeren best tevreden zijn en zich te goed doen aan de gedachte: zelfs

de koning moet een corps particulieren ontzien en middelen zoeken het te bevredigen!

De koning kon niet anders, eenvoudig omdat tusschen de kroon en de bevoorrechte klassen eene macht opkwam die zich meer en meer van hare kracht bewust werd — de derde stand.

Nauwlijks waren de advocaten weder rustig aan den arbeid of een nieuwe oorlog ontstond tusschen de geestelijkheid en de magistratuur. Al aanstonds na de uitvaardiging der bul Unigenitus verscheen er van tijd tot tijd een blaadje dat berichten bevatte van alles wat op die bul betrekking had. Sedert 1729 echter had de uitgave der „Nouvelles (Gazette) Ecclésiastiques” geregeld plaats om eerst in '03 gestaakt te worden. Het blad werd voornamelijk geschreven door den priester Fontaine de la Roche wiens pen, in gal en alsem gedoopt, niet veel beter was dan zijne moraliteit; de copie ging van hand tot hand, werd nu eens in eene schuit op de Seine dan weer in een verborgen hoek van Parijs gedrukt terwijl vertrouwde personen de exemplaren bezorgden aan bekende bureaux waar de liefhebbers ze kwamen afhalen. Was er onraad, aanstonds waarschuwde men elkander om te verhuizen en trots alle waakzaamheid mocht het der politie niet gelukken de uitgave te beletten.

Of er tot dit laatste aanleiding bestond? Wij gelooven van ja, want op eene wijze met de goede manieren in strijd werd ieder die tegen de Janse-nisten iets sprak of deed, magistraatspersonen niet uitgezonderd, onder handen genomen. Vooral moest de ultramontaansche geestelijkheid het misgelden.

Paus en bisschoppen werden steeds voorgesteld als samenzweerders tegen den godsdienst, de theologische faculteit werd aangeduid als: „la Faculté carcassienne,” de Vintimille, aartsbisschop van Parijs heette steeds: „l’avocat du diable,” over mannen als Fénélon werd met de meeste minachting gesproken en voor opruiende parlamentsleden ¹⁾, convulsionnaire Jansenisten, intrigeerende priesters, wegge-loopen monniken en nonnen werd steeds partij getrokken.

Geen wonder dat de aartsbisschop van Parijs, niet van meening zijnde dat het lezen van dergelijke libellen het best wordt te keer gegaan door ze dood te zwijgen, den 3^{den} Mei 1732 er toe kwam het blad in een mandement te veroordeelen en de geloovigen op straffe van excommunicatie te verbieden het te hebben of te lezen. Nog denzelfden dag schreven hem ruim twintig pastoors uit de hoofdstad dat zij moeilijk konden voldoen aan zijn bevel dit mandement van den predikstoel voor te lezen, niet omdat zij die schotschriften goedkeurden, maar dewijl zijn mandement uitdrukkingen bevatte in strijd met hunne overtuiging. Dit laatste zag vermoedelijk op de qualificatie van de bul Unigenitus als een decreet door „de geheele kerk” aangenomen want dat de pastoors alleen maar zouden weigeren omdat het mandement hun niet door den aartsprester was gezonden, of reeds vóór zij het afgekondigd hadden was publiek gemaakt is moeilijk aan te nemen.

1) „Ces messieurs,” zoo leest men in het blad, „n’écrivent point; ils parlent de l’abondance du coeur; leur zèle leur tient lieu de préparation.” Zeer gemakkelijk voorwaar!

De aartsbisschop, zulk eene ongehoorzaamheid niet kunnende dulden, riep zijne rechtbank bij elkaar en de weerspanningen werden gelast het stuk den volgenden Zondag af te lezen. Dit geschiedde nu ook in verscheidene kerken doch met het gevolg dat toen de pastoor begon een groot deel van het gehoor opstond en heenging, terwijl zij die bleven weigeren „appél comme d'abus” aanteekenden bij het parlement om zich zoo het vonnis van den aartsbisschop van den hals te schuiven.

Het parlement had er veel lust in de zaak op de rol te brengen want de aartsbisschop had de vrijheid genomen in zijn stuk aan de weerspanningen te spreken van „notre cour d'Eglise.” Wat beeldde die man zich niet in! Immers zij alleen, leden van de hoogste rechtbank des lands konden spreken van een „cour!” Toch mocht men zich wel tweemaal bedenken eer men zich op nieuw met het be-rechten van geestelijke zaken afgaf want reeds den 10^{den} had het parlement van den koning bevel ontvangen het appél te weigeren. Toen hierop eene commissie den volgenden dag getracht had Z. M., die te Compiègne was, tot andere gedachten te brengen en van den slechten uitslag harer zending den 12^{den} verslag gaf, bleken de heeren van het parlement in hunne eer getast en volgde er zulk eene onstui-mige zitting dat de koning het geheele parlement naar Compiègne ontbood. Na stormachtige debatten waarin men het openlijk uitsprak dat de ultramon-tanen het er op toelagden het parlement het recht tot kennisneming van kerkelijke zaken te ontnemen en daarvoor een afzonderlijke rechtbank, uit gees-telijken saamgesteld te vormen, iets dat inquisitie

zou worden, werd de president met een twintigtal leden afgevaardigd, en, nadat nog een geschrift was opgesteld voor het geval dat den voorzitter het spreken verboden mocht worden, staakte men onmiddelijk alle pleidooien. Woensdag den 14^{den} kregen de afgevaardigden te Compiègne gehoor. De koning ontving hen koel, zeide dat ze zijn wil hadden uit te voeren, dat hij geen tegenwerpingen van wat aard ook dulden wilde, en na een: „gij hebt reeds al te zeer mijne verontwaardiging opgewekt, weest meer onderworpen en hervat Uw werk,” konden ze gaan. „Sire” begon de voorzitter, „Taisez-vous” was het wederwoord en toen de abt Pucelle vooruittrad om het geschreven stuk te overhandigen beval de koning den staats-secretaris het op staanden voet te verscheuren.

Eer men nog te Parijs was had reeds de Demosthenes van het parlement, de abt Pucelle ¹⁾ een „lettre de cachet” die hem naar zijne bij Autun gelegen abdij verbande en de raadsheer Titon, die in de vergadering den voorzitter zeer scherp toesproken had ²⁾, werd eerst door mousquetaires naar Vincennes gebracht doch een paar dagen later naar het kasteel Ham in Picardië.

1) Van zijne stoute taal vindt men enkele staaltjes in de Rev. d. D. Mond. '81 II, p. 37 etc.

1) Deze man, die den Jansenisten dankbaar moest zijn omdat zij zijne schulden hadden betaald, maar die op zijn ouden dag weer tot de zonden zijner jeugd verviel, had gezegd: dat gelijk men den koning, al had hij ook bevel gegeven dat men hem moest laten slapen, behoorde te wekken als er brand in Versailles uitbrak, men hem evenzoo nu uit zijnen slaap moest wekken dewijl het rijk aan de vier hoeken in brand stond.

Daar men hier niet te denken had aan eene opwelling van drift maar aan eene wél beraden handelwijze kunnen we ons voorstellen wat verontwaardiging zich meester maakte van de parlamentsleden aan den morgen van den 16^{den} Mei. Nauwlijks had de voorzitter, die van 't verscheuren nog maar zweeg, uitgesproken of „even als een vlucht duiven uit elkander stuift op het hooren van een gewerschot” stoven ook zij uit elkáar en — alle rechtspleging was uit.

Te Compiègne werd druk beraadslaagd wat te doen en gevolg hiervan was: dat men te Parijs zoo veel mogelijk het gerucht liet tegenspreken dat de koning van voornemen zou zijn eene geestelijke rechtbank op de inquisitie gelijkende in te voeren, en voorts dat op zekeren morgen de voorzitters en raadsleden van het parlement ieder uit handen van mousquetaires een schrijven ontvingen waarbij hun namens den koning bevolen werd zich te acht uur naar het parlement te begeven, om er de functiën aan hun ambt verbonden waar te nemen. De arbeid werd hervat, doch daartoe behoorde, naar de heeren meenden, ook de behandeling van het appél tegen den aartsbisschop en na allerlei weifelingen, uitstel en hindernissen werd den 13^{den} Juni in eene vergadering waarin honderdveertig leden tegenwoordig waren besloten: het ten uitvoer leggen van het mandement te verbieden terwijl een afschrift van het vonnis staande de vergadering den aartsbisschop werd toegezonden.

Over zoo stout bestaan verbitterd liet de koning, wien men had aangebracht welke leden bovenal tot weerstreving van zijn verbod hadden aangespoord,

twee dagen later vier parlamentsleden door mousquetaires oplichten waarvan er een zelfs naar het eiland St. Marguerite verbannen werd.

Toen het parlement den 16^{den} Juni weer bijeenkwam las men een schrijven des konings dat eene deputatie uit het parlement naar Compiègne ontbood en toen deze den volgenden dag audientie kreeg maakte de staats-secretaris een vonnis van den Staatsraad bekend, waarbij de handelingen van het parlement van den 13^{den} gecasseerd werden. Na de lezing betuigde de koning zijn ongenoegen, maar indien het parlement omzichtiger werd zou hij zijn vollen toorn nog inhouden. De president van het parlement wilde iets antwoorden maar een „gaat heen” van den koning maakte aan de samenkomst een einde.

Toen de deputatie dit alles aan het parlement meegedeeld had plaatsten honderdvijftig leden hunne namen onder het volgend schrijven: „Wij ondergeteekenden verzoeken Z. M. het ontslag uit de betrekking met welke het hem behaagd heeft ons te vereeren aan te nemen.” Door de saamgepakte volksmenigte naar huis gaande werden zij als echte Romeinen verheerlijkt en de enkelen die niet hadden geteekend beschimpt.

De koning scheen zich oogenschijnlijk weinig over de zaken te bekommeren. Hij gaf voor nog niet op het verzoek om ontslag te willen beschikken dewijl zij die het gevraagd hadden wel berouw zouden krijgen. Deze begrepen echter dat zij dan eerst vergeving zouden moeten vragen voor hunne zoo het heette onberaden stappen; en terwijl de Jezuïeten tegen een parlement stookten dat naar hun be-

weren de rol van het engelsche wilde spelen, lieten de heethoofdigen onder de Jansenisten niet na de honderdvijftig tot volharding aan te sporen.

De geheele maand Juli ging met onderhandelingen die tot niets leidden verloren, doch 18 Augustus 1732 riep Lodewijk XV het parlement naar Marly om het zijn wil bekend te maken. Deze kwam hierop neder dat de macht van het parlement om „appèl comme d'abus” aan te nemen en te behandelen zeer beperkt en zoo gewijzigd werd dat de regeering eigenlijk de geheele rechtspleging in handen had. Zulk een Declaratie registreeren kon het parlement niet, nieuwe betoogen bij den koning baatten niets, hij had aan zijn parlement niets te zeggen voorenaer het zijn plicht deed, ja eindelijk verbood hij zelfs dat men hem met nieuwe opmerkingen lastig viel. Toch werd het zich verzettende lichaam in het begin van September nog tot een „lit de justice” saam geroepen waarin de Declaratie van 18 Augustus trots alle dáar mogelijk verzet, geregistreerd werd. Het parlement was nu echter zoo vrij te verklaren dat het zich door zulk een inschrijving niet gebonden achtte en ofschoon na deze stoute verklaring de kreet „Leve het parlement!” gehoord werd, de regeering bleek ook onversaagd want in den nacht van 7 September 1732 liet zij niet minder dan honderdveertig parlamentsleden weten dat zij zich binnen vierentwintig uren naar de hun aangewezen verbanningsplaatsen hadden te begeben.

Zoo iets hadden velen niet verwacht en het kwam den meesten hoogst ongelegen, want daar de vacantie op handen was had men er op gerekend naar buiten

te gaan ¹⁾; sommigen konden moeilijk hunne huisgezinnen laten overkomen, voor anderen was het eene straf Parijs en zijne vermaken te moeten missen, allen veroorzaakte het onkosten die door dezen moeilijk, door genen onwillig gedragen werden.

De koning vertrok intusschen voor twee maanden naar Fontainebleau na alvorens een „chambre de vacation” benoemd te hebben die, bestaande uit aan de kroon verknochte voorzitters, uit abten die op bevordering hoopten en uit oude raadsheeren bij wie geld verdienen hoofdzaak was, weinig achting van het publiek genoot, maar toch de dringendste rechtzaken zou afdoen.

Hiermede hadden de heeren het druk want daar rechtbanken en advocaten al sedert lang niet hadden willen werken waren de gevangnissen overvol, ja 't kwam zelfs voor dat men den een of ander voor de rechtbank riep die reeds voor weken daar gestorven was. Aan civiele processen kon men niet eens beginnen ook al waren maatregelen getroffen om zich van procureurs in plaats van advocaten te bedienen.

Toch begreep de minister Fleury dat deze toestand niet blijven kon, want hoewel nog geen der andere twaalf parlementen van Frankrijk zich voor het parijische, waarmee ze zelden op goeden voet ston-

1) Zij die hun verbanningsplaats tegen eene andere wenschten te verwisselen werd dit echter toegestaan, mits zij den minister schreven: „Je suis au désespoir d'avoir fait quelque chose qui ait pu déplaire au roi. J'ai tout le regret possible d'être dans le cas d'encourir sa disgrâce. Il n'y a rien que je ne fasse pour réparer ma faute, tant le repentir de ce que j'ai fait est vif et sincère.” Slechts enkelen konden er toe overgaan zoo te schrijven.

gaderingen van geestelijken protesteerden onophoudelijk tegen het ingrijpen van leeken-rechtbanken op geestelijk terrein, doch deze laatsten stoorden zich aan niets. Zij verboden nu eens mandementen publiek te maken, vernietigden dan weder vonnissen van geestelijke gerechtshoven, waren straks weder bij de hand algemeene regelen uit te vaardigen waarnaar men zich ten aanzien der bul had te gedragen.

We achten ons niet geroepen al die twisten op den voet te volgen, nietzoozeer omdat we met Schlosser vreezen ¹⁾ in een doolhof te geraken waaruit we den weg niet meer zouden kunnen vinden, als wel omdat al die geschillen meer van politieken dan godsdienstigen aard zijn. Voorts stellen we, waar de geschiedenis zich-zelf herhaalt, er geen prijs op door het verhalen van „alles” te toonen, dat we het geheim om te vervelen oók kennen.

We wenschen alleen nog op te merken dat Fleury, hoezeer hij ook het Jansenisme tegenstond maar niet scheen te willen zien dat het, uit het episcopaat bijna verdreven, eene schuilplaats bij het volk en de magistratuur gezocht en gevonden had. Van daar dat hij er vrede mee hebben kon, in plaats van het kwaad in den wortel aan te tasten, de toevlucht te nemen tot het huismiddeltje van Dubois: de waarheid en de dwaling samen te slapen te leggen in het bevel om te zwijgen. Voltaire moge tot zijn lof getuigd hebben: „hij bewees dat de zachte en verzoenende geesten geschikt zijn anderen te regeeren” ²⁾ pas had hij de

¹⁾ Geschied. der 18de eeuw enz. II, blz. 112.

²⁾ Oeuvres complètes, 1785, XXII, p. 35.

oogen gesloten (29 Januari 1743) of de oorlog tus-
schen Kerk en Staat brak met zulk eene hevigheid
los dat, zoo er geen kribben gelegd werden in den
bruisenden stroom der hartstochten, het ergste te
duchten was ¹⁾).

Voor wij daarop, in verband met de geschiedenis
der Gallicaansche kerk gaan letten moeten wij eerst
spreken over een ontwikkelingsphase van het Jan-
senisme welke als het begin van zijn einde is aan
te merken.

1) Jervis, Hist. II, p. 247 etc., 252, 261 etc., 270 etc., 274—291;
Hist. Gén. de l'Egl. X, p. 133, 132, 137, 149, 151 etc., 160 etc.,
165 etc., 170 etc., 173 etc., 186—190; Barbier, Journal, I, p. 214,
215, 209, 223, 358, 287, 293, 311, 431; II, p. 18, 22. 47, 54. 67,
80, 83, 84, 102, 105 etc., 111 etc., 119, 130 etc., 144 etc., 182 etc.,
191, 212, 221, 146, 197, 211, 231; IV, p. 231; II, p. 262—372; L de
Carné, Rev. d. D. Mondes '58, III, p. 868 etc., IV, p. 818 etc.; Ch.
Aubertin, Rev. d. D. Mondes '80, II, p. 194 etc.; P. Lacroix, XVIIIme
Siècle etc. Paris '75. Chap. VIIme.

XIII.

Twee uitersten.

„Het wonder is eene daad der goddelijke macht in strijd met de bekende wetten der natuur.” Al begrijpen wij ook niet hoe eene daad van God „in strijd” kan zijn met de werking der door dienzelfden God aan de natuur gegeven wetten, toch vermoeden we dat de meeste Franschen uit de eerste helft der achttiende eeuw deze definitie van het wonder uit het huidige woordenboek hunner academie zouden hebben overgenomen, en wat meer is — dat zij ook aan wonderen geloofden. Zij deden daar wél aan! Immers wanneer we niet van meening zijn dat op het gebied der Godsleer het laatste woord door het atheïsme gesproken is achten we wonderen mogelijk; wanneer we gelooven dat de zonde het werk is, niet van den Schepper maar van het scep-sel achten we wonderen noodzakelijk, en wanneer we met onbevangen blik de vestiging en aanvankelijke uitbreiding van het Christendom gadeslaan achten we wonderen onbetwifelbaar ¹⁾).

1) Een getuigenis van den zeker niet van lichtgeloovigheid verdachten prof. Reuss uit Straatsburg: „Si dans les actes de Jésus il

Het verdient evenwel opmerking dat velen die aannemen dat er, laten we het maar ruim nemen, wonderen geschied zijn tot in de vierde eeuw onzer jaartelling schroomvallig ja onwillig worden als het op de erkenning van na dien tijd geschiedde wonderen aankomt, en hoewel ook naar onze meening groote nuchterheid hier plicht is toch lijkt ons de beweering: na dien tijd komen er geen wonderen meer voor, hoogst gewaagd. God immers is ook heden nog de levende die kan doen wat Hem behaagt, nog de liefdevolle die de zonde wil stuiten in haar sloopingswerk. Waar de Kerk van Christus dan ook thans hier en daar nog in toestanden verkeert gelijkende op die der eerste eeuwen in de joodsch-heidensche wereld, zouden we niet gaarne de stelling verdedigen: de berichten der christelijke zendelingen getuigen van niets dat als wonder, als rechtstreeksche, niet door eene natuurlijke oorzaak bemiddelde werking van God mag worden aangemerkt.

Doch al zij dit ook zoo, in de gekerstende wereld is voorzichtigheid eisch. Waar de eenmaal geschiedde wonderen nog nawerken kunnen nieuwe minder noodig geacht worden. Wonderen zijn ook niet het eenige of voornaamste middel waardoor God de zonde te keer gaat, dit is het woord en den Geest van den Heer die aan 's Vaders rechterhand verhoogd, niet ophoudt zijne gemeente te bewaren en te leiden. Wanneer daarenboven bedacht wordt dat de Kerk thans den tusschentoestand doorleeft die de wederkomst van het heengaan haars Heeren scheidt, daar zie men

n'y avait rien eu qui dépassât l'expérience de tous les jours, son histoire n'en deviendrait que plus incompréhensible."

dubbel toe voor men een geslacht dat liever bij het buitengewone dan bij het gewone leeft, in zijn wonderzucht sterkt maar herhale liever het eigenaardige woord van Luther: „de wereld gaapt immer naar wonderteekenen en ziet ook aan den hoogen hemel dikwijls een witten hond voor een bakkersknecht aan!”

Hoewel de Parijzenaars uit de eerste helft der achttiende eeuw de wonderen niet aan den hoogen hemel maar op de lage aarde zochten, eene waarschuwing in den geest van Luther zou voor hen goed geweest zijn, te meer omdat deze er aan toevoegt: dat de geloovigen zich aan het Woord houden en dat bewaren, ja verklaart, vaak gebeden te hebben dat hij niet door gezichten, wonderen en droomen mocht onderricht worden daar hij genoeg aan het Woord te leeren had.

Het gerucht dat er weder wonderen plaats hadden verspreidde zich reeds ten jare 1721 toen de vrouw van zekeren La Fosse, die zoo door de jicht verlamd was dat zij gaan noch staan kon zich, bij den omdracht van het H. sacrament in de parochie St. Marguerite, tot onder den troonhemel had laten dragen en daar de bede slaakte uit Luk. V : 12. Tot verbazing van ieder stond zij weldra op en volgde de processie tot in de kerk.

De geestelijkheid der parochie, tot de appellanten behorende, zag spoedig in welke partij van dit voorval tegen de bul te trekken was. Dat men door den grooten oceaan van het gewone te verlaten om een ankergrond in de kreek van het buitengewone te gaan zoeken, schipbreuk kon lijden; dat men door af te wijken van de breede heirbaan van het alledaagsche zich begaf op den zijweg van het niet-

alledaagsche en dat deze wel eens een slop kon blijken waarin men dood liep, niemand scheen er aan te denken. Men wist dan ook den aartsbisschop de Noailles te bewegen eene commissie van onderzoek te benoemen en weldra verscheen een mandement waarin de genezing voor een wonder werd verklaard, terwijl zelfs Voltaire onder de getuigen werd genoemd ¹⁾). Toen de vrouw daarna de bul Unigenitus niet teekenen wilde trok de ultramontaansche partij natuurlijk het barnas aan want dat God een wonder zou doen aan eene vrouw die zich tegen de bul verzette was immers ondenkbaar!

Andere genezingen volgden weldra, maar alles werd in de schaduw gesteld door hetgeen plaats greep op het graf van een doode. Er leefde nl. te Parijs een man van goeden huize die, hoewel hij een der lagere rangen in de geestelijkheid bekleedde, toch in een reuk van heiligheid stond. Hij bezat eene rente van tienduizend livres maar leefde van groenten om den arme te kunnen helpen en, na den 1sten Mei 1727 op zijn armelijk leger met eene acte van appèl in de hand, aan uitputting gestorven te zijn werd François de Pâris op het kerkhof St. Médard begraven. Nadat hij zich daar, gelijk Barbier het uitdrukt, gedurende eenigen tijd stil had

1) In een brief van 20 Aug. 1725 spot deze over „le petit vernis de dévotion” dat het mirakel hem gaf en hij deed den grootvicaris die hem het mandement zond, een exemplaar van zijn Marianne toekomen met het bijschrift:

„Vous m'envoyez un mandement,
Recevez une tragédie,
Afin que mutuellement
Nous nous donnions la comédie.”

gehouden bleek het tot verbazing der Parijzenaars dat er op zijn graf wonderen geschiedden terwijl even als te Delphi, het voorspellend vermogen er vanonderenop werkte. Naar de afgelegen voorstad St. Marcel, waar het kerkhof gelegen was, bewoog zich sedert Mei 1731 onafgebroken een golvende menschenstroom, saamgesteld uit mannen en vrouwen, te voet en per rijtuig, van hoogen en lagen stand. Enkele priesters die het gewaagd hadden te spotten werden door het opgewonden volk mishandeld, dat zelfde volk zong op eigen houtje Te Deums en weldra ventte men, tot groot ongenoegen van de hofpartij, langs de straten uit: het portret van den „bienheureux Pâris.”

Een der wonderen die het meest opspraak verwekt hadden was de genezing van zekere Anne le Franc die door aanraking met den grafsteen niet alleen van verlamming maar ook van blindheid genezen zou zijn, hiervan kwam eene beschrijving in omloop welke diepen indruk maakte. De aartsbisschop de Vintimille, niet zoo gunstig ten aanzien der Jansenisten gestemd als zijn voorganger de Noailles, liet de zaak onderzoeken. Uit de honderdtwintig getuigen werd een veertigtal waaronder de naaste bloedverwanten der vrouw gehoord, en daar hun getuigenis niet voldoende bleek eene genezing, laat staan een wonderlijke genezing vast te stellen gaf de aartsbisschop half Juli 1731 een mandement waarbij hij het in omloop zijnde boekse als leugenachtig brandmerkte en tevens verbood het graf van den diaken Pâris tot een plaats van béevaart te maken. Pas zag dit herderlijk schrijven het licht of er verschenen niet alleen drie levens van

den gestorvene, maar Anne le Franc appeleerde bij het parlement van het oordeel van den aartsbisschop en drieëntwintig pastoors uit Parijs legden getuigschriften over waarin zij beweerden dat dergelijke genezingen reeds meermalen op het graf waren geschied. In den regel waren het vrouwen met zenuwziekten of andere kwalen behept en die, tot een toestand van waanzinnigheid opgevoerd, zoodanig in geheel hun wezen werden geschokt dat er langs natuurlijken weg eene gunstige, althans eene tijdelijk gunstige verandering in haar toestand plaats greep.

Heeft het vermoeden wellicht eenigen grond dat enkele personen zich lieten omkoopen om eene rol te spelen, er kwamen ook feiten van anderen aard voor. De doove ridder Folard, een gepensioneerd officier, bekend als commentator van Polybius en die vierduizend livres rente genoot, bezocht uit nieuwsgierigheid St. Médard en beweerde zijn gehoor dat hij vijftien jaar gemist had terug gekregen te hebben, terwijl de convulsionnaire werkingen zich geregeld in zijn eigen woning herhaalden. De minister van oorlog bedreigde hem met verlies van pensioen en zelfs met ballingschap.

Eene vrouw die, hoewel volkomen gezond zich uit spotlust als eene verlamde op den grafsteen had laten leggen, kreeg eene beroerte die haar zoodanig aantastte dat zij op een draagbaar naar een hospitaal moest vervoerd worden. Het proces-verbaal hiervan werd door zesentwintig getuigen van naam, parlamentsleden, magistraten en kanunniken van Notre Dame, geteekend.

Door dit alles kreeg het kerkhof St. Médard zulk eene vermaardheid, zelfs bij de zoogenaamde

elegante wereld, dat men er zich letterlijk verdrong. In December 1731 en Januari 32 kon men het van 's morgens vijf uur tot des avonds bezet vinden met menschen die tot over de enkels in den modder staande wind en weder trotseerden, en bisschoppen, leden van den hoogen adel, ja zelfs prinsen van den bloede van hun lakeien vergezeld, ontbraken niet. Op den raadsheer van 't parlement Carré de Montgéron, volgens eigen verklaring aan niets geloovende, maakten de bezoeken aan St. Médard gebracht zulk een indruk, dat hij een geloovig zoon der kerk werd, doch toen hij de onvoorzichtigheid had eene memorie over de mirakelen daar geschied den koning aan te bieden, kreeg hij eene plaats in de Bastille.

De regeering toch kon dit alles moeilijk toelaten. Waar moest het heen als een man die zich tegen de bul verzet, herhaalde malen zich op het toekomstig concilie beroepen en in de laatste jaren zelfs zijn paschen niet gehouden had, een heilige zou worden! De koning vaardigde dus een bevelschrift uit waarbij al wat op het kerkhof geschied was werd voorgesteld als eene speculatie op de lichtgeloovigheid des volks. Het bevelschrift was echter zoo hoog aangeplakt dat niemand het afscheuren of lezen kon; in den nacht van den 29sten Januari 1732 werd het kerkhof gesloten en door eene vrij talrijke, met geladen geweren gewapende macht bewaakt, ja er schijnt zelfs sprake van geweest te zijn het lijk op te graven ¹⁾.

1) Op de poort van het kerkhof zou een spotvogel geschreven hebben
„De par le Roi, défense a Dieu
De faire miracles en ce lieu.”

Natuurlijk waren de Jansenisten hiermee niet ge- diend en de convulsionnaires vergaderden dus in de kerk voor welke de missen nu een aanmerkelijk voordeel opleverden. Toen ook deze toevlucht hun ontnomen werd omdat er een ultramontaansch pastoor aangesteld was die zelfs geen kaarsen wilde laten branden voor de kapel der H. Maagd, dewijl daar- achter het graf van Pâris lag, werden in de huizen convulsionnaire séances gehouden en hoewel zij die daar om „secours” baden door de zoogenaamde „frères servans” met slagen en stompen op de borst tot een hoogen graad van extase werden opgevoerd, toch ontbrak het er niet aan dames uit den hoogen stand. Daar de convulsionnaires ook gezichten zagen en profeteerden verschenen allerlei apocalyptische droomerijen door afschuwelijke kopergravures opge- luisterd, in het licht.

Zeker abt d'Etemare bracht het zoogenaamde figu- risme in de mode, waardoor men vooral in het O. Test. overal figuren zag van hetgeen geschieden zou. Van zekeren abt Vaillant, die de door Maleachi (4:5) aangeduide heraut van den oordeelsdag zou zijn, stamden de Elisiens af en de beweging nam ten slotte zulk een dubbelzinnig ja onzedelijk en wreed karak- ter aan dat Jansenisten van fatsoen zich niet langer met haar konden afgeven ¹⁾. Zelfs bisschop Colbert

1) Zoo zou o. a. de raadsheer Carré de Montgéron onzedelijkheid gepleegd hebben met een meisje; zekere Cosse onder de Elisiens als broeder Augustin geëerd, ging met eene groote hem toevertrouwde som geld op den loop, en de slagen door de secouristen toegebracht schenen zelfs den dood van convulsionnaires ten gevolge gehad te hebben. Barbier, Journ. II, p. 524, 526, 534.

van Montpellier die een mandement van tweeën-
vijftig pagina's gegeven had om de wonderen ten
voordeele der appellanten uit te leggen, dat dan
ook in October 1733 te Rome veroordeeld werd, en
die zelfs verzekerd had dat de aarde van het graf,
naar elders verzonden, wonderen gewrocht had, trok
zich terug en de meest bekenden onder de appel-
lantten volgden zijn voorbeeld. Voorts gaf Petitpied,
een bekend auteur, in 1735 een stuk door dertig
doctoren der Sorbonne geteekend, waarin verklaard
werd dat het dwaas ja godslasterlijk moest heeten
aan God toe te schrijven wat naar zijne meening
het werk van den satan was.

Natuurlijk kwamen zij die van oordeel bleven dat
ook in deze tweede periode van het convulsion-
nairisme God de bul veroordeelde, hier scherp tegen
op, maar ook onder hen ontstonden twee partijen, de
secouristen en de anti-secouristen, welke laat-
sten meenden dat men hen die om „secours” baden
deze niet, of althans niet op de gebruikelijke manier
moest toedienen ¹⁾).

Het publiek merkte dit alles op, dacht er het zijne
bij en ging over tot de orde van den dag om zich
weldra dermate aan het Jansenisme te vergripen
dat het eerst de kern terwille van de schaal begon
te minachten en eindelijk met het opveegsel het huis-
zelf wegwierp.

Was er zoo scheuring en twist ontstaan in de

1) Jervis, Hist. II, p. 281 etc.; Hist. Gén. de l'Egl. X, p. 179 etc.,
Barbier, Journ. I, p. 99, II, p. 65, 167, 170 etc., 190, 224, 232,
243, 246 etc., 367, 334, 500.

partij der appellanten die, om haar verzet tegen de bul te rechtvaardigen zelfs tot het uiterste waartoe men komen kan: een beroep op buitengewone werkingen en openbaringen Gods, de toevlucht genomen had, ook de acceptanten kwamen, ten einde de bul erkend te zien, tot een uiterste. De eene partij had een laatste toevlucht gezocht bij het graf van een doode, de andere ging haar laatsten worp doen bij het ziekbed der stervenden.

Zoover wij weten komt de dubbelzinnige eer dit het eerst bedacht te hebben toe aan een priester uit de diocese Orleans die in het voorjaar van 1731 bij eene stervende vrouw geroepen werd om haar de sacramenten toe te dienen. Voor hij hiertoe overging vroeg hij der kranke of zij de bul Unigenitus aannam. Zij antwoordde dat zij de bul niet kende maar dat zij den godsdienst harer vaderen beleed. De priester ging heen, zonder haar het viaticum te hebben waardig gekeurd. De vrouw werd beter, deed haar beklag bij den luitenant van politie en teekende eindelijk „appél comme d’abus” aan bij het parlement. Den priesters werd nu verboden bij dergelijke gelegenheden over de bul te spreken en aan den heer Fleurian, bisschop van Orleans werd afschrift van het vonnis gezonden.

Deze nam dit hoog op en beklaagde zich dat het parlement de hand aan het wierookvat sloeg. De Staatsraad vond zulks ook en het vonnis werd gebroken. Het parlement op zijne beurt boos, vroeg een dag tijd om bedenkingen in te brengen, en toen een deputatie deze ging brengen werden zij onvoldoende bevonden. Toch begreep Fleury dat de drijvers der bul hier wat ver gingen en ofschoon het vonnis van

het parlement verbroken bleef, alle bisschoppen ontvingen een schrijven met verzoek om bij de biecht van de bul Unigenitus te zwijgen.

De zaak bleef nu slapen tot het jaar 1739 toen de woelzieke bisschop van Laon, de la Fare zijne priesters onderrichtte hoe men zich te gedragen had jegens hen die rebellen waren ten aanzien der bul. Het altijd waakzame parlement onderdrukte zijn stuk, verbiedende op nieuw de bul te maken tot een voorwendse! om het laatste oliesel of eene begrafenis in gewijde aarde te weigeren. De te Parijs verzamelde bisschoppen, niet wetende waar het heen moest als het burgerlijk bestuur zou gaan beschikken over de genademiddelen der Kerk, wendden zich tot den koning aan wien zij juist eene bijdrage voor de schatkist hadden toegestaan, en bij vonnis van 6 September verklaarde 's konings raad, dat de Kerk alleen te beschikken had over haar genademiddelen.

Wederom hoorde men in lang niets van deze zaken, doch daar de vijandschap jegens de kerk hoe langer hoe grooter werd, meende de aartsbisschop van Parijs dat er afdoende maatregelen moesten genomen worden. De man door wien toen die gewichtige post bekleed werd was Christophe de Beaumont, die, nadat de opvolger van de Vintimille († 13 Mrt. 1746) zich den korten tijd van zijn bestuur had ten nutte gemaakt om ongebeerd heen te gaan (20 Juli 1746), op drieënveertigjarigen leeftijd het aartsbisschoppelijk paleis betrok. Het „honores mutant mores” bleek in hem zoover waar dat de man, die in zijn twee vorige bisdommen een voorbeeld van zachtheid en welwillendheid geweest was nu heerschzuchtig en doordrijvend werd, en al zij

het ook waar dat deze eigenschappen scherp uitkwamen in, en gevoed werden door een tijd die zich hoogst vijandig jegens godsdienst en kerk begon te toonen, we doen den aartsbisschop hopen wij geen onrecht als we zeggen: hij had er wat minder naar moeten streven zich den eernaam van „nieuwewen Athanasius” dien de ultramontanen hem gaven waardig te betoonen.

De Beaumont was van oordeel dat zij die de genademiddelen der Kerk wenschten te genieten in hare gemeenschap niet maar behoorden te sterven maar ook moesten geleefd hebben, en tegen de Jansenisten keerde hij nu een wapen dat zij zelve in vroeger tijd gehanteerd hadden.

In de dagen toch dat de Noailles den Jezuïeten de macht ontnomen had in zijne diocese de biecht te hooren, bleek het dat tal van ultramontanen evenwel bij hen gingen biechten, doch alleen in sterfensnood den priester der parochie lieten komen om in gewijden grond begraven te worden. Ten einde deze praktijken te keer te gaan lieten de Jansenisten de Noailles weder de „biechtbriefjes”, vroeger reeds voor de Protestanten gebruikelijk, invoeren; zoo kon men vóór het toedienen van het laatste oliesel nagaan bij wien de stervende gedurende zijn leven ter biecht was geweest en de ontboden priester kon naar bevind van zaken handelen.

Verschillende personen waren ten gevolge van dezen maatregel reeds zonder de laatste genademiddelen gestorven toen in Juni 1749 de pastoor der parochie St. Etienne geroepen werd bij zekeren heer Coffin. De man was directeur van een opvoedingsinstituut geweest en had zich daardoor vrienden en fortuin

verworven; hij had verschillende werken in proza en poëzy geschreven en voorts dertig jaar lang bij een Carmelieter monnik gebiecht die hem over de bul nooit lastig was gevallen, doch die de laatste biecht niet afnemen wilde omdat hij het dán zou moeten doen. De ontboden pastoor vroeg naar de biechtbriefjes en toen deze ontbraken weigerde hij zijnen dienst. Een neef van den stervenden Janse-nist, raadsheer bij een der hoven, snelde naar den voorzitter van het parlement, doch deze verwees hem naar den aartsbisschop die de handelwijze van den pastoor rechtvaardigde op grond dat er geen bewijs was van orthodoxe belijdenis. De kranke was intusschen zonder genademiddelen overleden en ofschoon een graf in gewijden grond hem nog ten deel viel een lijkdienst werd geweigerd voor den man wiens liederen, in het parijsche brevier opgenomen, in de kerken gezongen werden.

Het spreekt van zelf dat de raadsheer Coffin door de anti-clericalen werd opgezet om recht te zoeken want die biechtbriefjes stredden tegen alle geestelijk recht en 't parijsche ritueel kende ze niet. Toen de zaak zou behandeld worden stelde de voorzitter haar uit en weldra meldde het hof dat het parlement er zich niet mede bemoeien mocht want het was een zaak van zooveel gewicht dat alleen het opperste gerechtshof kon oordeelen. Het parlement zweeg nog en de biechtbriefjes werden meer dan ooit in alle diocesen van het land gevorderd.

In December 1750 kreeg Coffin een ziekte die met zijn zedeloos leven in nauw verband stond en dezelfde pastoor van St. Etienne weigerde ook hem de sacramenten omdat hij de bul Unigenitus

niet als regel des geloofs wilde erkennen. De zieke nam af en hoewel hij, niet indachtig de uitspraak van Quesnel dat: „geweld te plegen om de sacramenten te erlangen, genoeg is om ze zich onwaardig te maken,” den pastoor door een notaris driemaal had laten sommeeren hem te helpen, deze bleef weigeren. Den 29sten December verscheen in het parlement de „lieutenant civil” met al de leden der rechtbank waartoe Coffin behoorde en hield een zeer pathetische rede over het weigeren der sacramenten ter oorzaak der bul. Na drie uur beraadslaagd te hebben, besloot men de zitting te schorsen en den weerbarstigen pastoor te ontbieden. Deze liet weten dat hij zich in deze zaak voor het parlement niet te verantwoorden had doch toen men hem door drie deurwaarders had laten halen en hem de reden gevraagd werd waarom hij de sacramenten weigerde, zeide hij: dat hij deze den aartsbisschop had meegedeeld, en zoo deze ze onvoldoende bevond en hem beval de sacramenten toe te dienen, hij gehoorzamen zou. Na de opmerking dat dit geen antwoord was op de gestelde vraag, zeide de pastoor: dat hij slechts aan zijn superieur den aartsbisschop verantwoording schuldig was. De uitslag der korte beraadslaging was dat men den pastoor gevangen hield en den aartsbisschop verzocht iemand naar Coffin te zenden om dezen het laatste oliesel toe te dienen. Den volgende dag eerst vond men den heer de Beaumont te huis, de boden van het parlement werden zeer beleefd ontvangen, en zeggende dat biechthriefjes in den regel slechts gevraagd werden van reizigers in de herbergen, bleek hij ongenegen verder in gesprek te treden, blijkbaar omdat hij van oordeel was dat

het parlement met zijn zaken niets te maken had. Den pastoor dien het nachtlogies wat beleefder gemaakt had, nam men nogmaals in 't verhoor, veroordeelde hem tot drie livres boete voor de armen en met de belofte: dat hij wel nader van de briefjes hooren zou, liet men hem gaan.

Met Coffin werd de zaak zoo geschikt dat een ander hem absolutie gaf en nadat hij met een lijkdienst naast zijn oom begraven was gaf het parlement den koning, die op nieuwjaarsdag van 1751 nog tijd gevonden had zijn ongenoegen over deze zaak vooral over het gevangen zetten van den pastoor te betuigen, rekenschap van zijn handelwijze, en hechte aan het vervelend lange stuk nog zooveel waarde, dat het gedrukt en verkocht moest worden (14 Maart 1751) ¹⁾.

Een jaar later barstte de strijd over de biechtbriefjes met nieuwe bitterheid los toen zekere Lemaire, een priester van de orde der Oratoriërs, die aan het huis van een der vorstelijke personen verbonden was den ons reeds bekenden pastoor Bouëttin ontbood om hem het laatste oliesel toe te dienen. De pastoor kwam en op zijne vraag naar het briefje antwoordde de kranke: dat het er niet toe deed bij wien hij gewoon was te biechten, maar dat de pastoor zelf hem nu de biecht kon afnemen. Thans moest het hooge woord er uit — de pastoor wilde eerst weten hoe de zieke over de bul dacht. Lemaire die tot de appellanten behoorde verkoos zich daarover

1) Jervis, Hist. II, p. 304 etc. 310 etc.; Hist. Gén. de l'Egl., X, p. 280 etc.; Barbier, Journ. II, p. 154, 171; III, p. 214; IV, p. 132, 136, 155, 167, 175; V, p. 189; IV, p. 373, 500 etc.; V, p. 2, 9, 18, 27.

niet uit te laten. De pastoor ging dus heen en kwam niet terug ook toen hij op de twee volgende dagen werd geroepen. Het parlement in de zaak gemoeid zijnde, verzocht den aartsbisschop van Parijs als hertog en pair de zitting bij te wonen, doch deze verontschuldigde zich wegens ambtsbezigheden er bijvoegende dat de pastoor op zijn last gehandeld had. Bouëttin werd gedurende bijna zes uur ondervraagd en hoewel hij den eerbied aan de rechtbank verschuldigd niet uit het oog verloor, hij stond vast op zijn standpunt, verklaarde dat hij niet eigenmachtig had gehandeld en het dwaas was de biecht te hooren van iemand dien men toch geen absolutie geven kon omdat hij in een staat van doodzonde verkeerde wegens het niet erkennen der bul. Bij vonnis van den 23sten Maart 1752 werd de priester die slechts zijn geestelijk opperhoofd wilde gehoorzamen, veroordeeld tot drie livres boete ten bate van het onderhoud der gevangenen, terwijl hij scherpelijk gedreigd werd met in beslag nemen zijner goederen en met andere straffen indien hij weder ongehoorzaam mocht zijn. Ook de aartsbisschop werd aangemaand te zorgen dat dergelijke zaken niet meer in zijn diocese voorkwamen en tevens gesommeerd binnen vierentwintig uur den zieken Lemaire de sacramenten te laten toedienen. Ouder gewoonte gaf de Staatsraad den 25sten Maart een vonnis waarbij de geheele zaak weder aan 't parlement onttrokken werd en daar Lemaire den 28sten stierf na nog dienzelfden dag een bezoek en eene weigering van den pastoor ontvangen te hebben besloot het parlement op staanden voet Bouëttin gevangen te doen nemen. Deze echter had begrepen dat hij buiten zijn pastorie

wel zoo veilig zou zijn als daarbinnen en toen te middernacht het bijeengebleven parlement een deurwaarder zond om den delinquent te halen kwam deze terug met de boodschap: dat hij wel het goed des pastoors had kunnen verzegelen maar hem-zelf te vergeefs, tot zelfs in de woning van een zijner vrienden had gezocht. Te vier uur in den morgen ging het parlement uit een om zich het genoegen der nu begonnen paasch-vacantie te laten bederven door de gedachte: de priesters spotten met de sterwenden en de koning speelt met ons!

Voor dit laatste was allen schijn. De koning toch, die reeds vroeger gebod dat het parlement zich van het behandelen van geestelijke zaken geheel moest onthouden, die dit gebod gedurig herhaald had, ja het nu weder op den 9^{den} April deed, ontving daarop in een uitvoerig stuk „les très humbles et très respectueuses remontrances” van zijn parlement ¹⁾, en 's konings antwoord hierop was: het is nooit mijne bedoeling geweest aan mijn parlement „alle kennisneming” van dergelijke zaken te ontnemen. Zoo werd met de eene hand, ten deele althans, terug gegeven wat met de andere ontnomen was, en de heeren van 't parlement hadden wel fijne voelhorens noodig om juist te weten hoever zij naar 's konings oordeel gaan mochten.

Of Z. M. met opzet zoo dubbelzinnig sprak om het parlement te laten doen wat hij zelf met het oog op Rome en de geestelijkheid niet durfde, is meer vermoeden dan zekerheid, maar een feit is het dat het parlement, al dat geschipper moede, den

1) In zijn geheel te lezen bij Barbier, Journ., V, p. 196—202.

18^{den} April een Reglement publiceerde, waarbij het allen geestelijken verboden werd iets te doen dat tot een schisma leiden kon, in 't bijzonder geen sacramenten te weigeren op grond: dat er geen biechtbriefje ingeleverd, de naam van een vroegeren biechtvader verzwegen of de bul Unigenitus niet aangenomen werd, daar deze laatste geen regel des geloofs was. De overtreders zouden als verstoorde van de openbare rust beschouwd en volgens de wet gestraft worden.

Opdat dit stuk, waarin zelfs naar Barbier's meening het parlement de hand naar het wierookvat uitstrekte, niet in beslag genomen zou worden werd het reeds den volgenden morgen te vijf uur alom aangeplakt en het paleis van den aartsbisschop zelfs met een dozijn exemplaren uitgemonsterd. De bevolking las het met groote blijdschap, in tal van woningen werd het in een extra versierde lijst gezet en er verschenen spotprenten bij die de geestelijkheid zeer moesten wonden. Of de koning toen hij van het Reglement kennis genomen had, gezegd zou hebben: „ziedaar ons een grooten doorn uit den voet getrokken” en of de aartsbisschop van Parijs verhinderd werd er een mandement tegen te slingeren durven wij niet verzekeren, maar dat er geen vonnis van den Staatsraad tegen verscheen, ja dat het zelfs in de Gazette de France, een blad hetwelk in geheel Frankrijk en ook daarbuiten lezers had, werd opgenomen, beschouwden velen als een teeken dat de regeering het moede werd ter oorzake van de bul bestendig in moeilijkheden gewikkeld te worden. Anderen daarentegen waren van oordeel dat er politiek in 't spel was. De controleur van finantiën

Machault die in 1747 aan de geestelijkheid belet had zonder verlof der regeering hare vaste goederen te vermeerderen, dreef twee jaar later de stoutheid zoover dat hij een opgaaf eischte van de bezittingen der geestelijkheid ten einde ook haar belasting te laten betalen. Deze verhief hiertegen luide haar stem en om het plan geheel te doen opgeven zou zij juist toen de biechtbriefjes-quaestie aan de orde gesteld hebben om, waar nu hare geestelijke belangen veel te doen zouden geven de aandacht van de tijdelijke af te leiden. Van zijne zijde zou echter de koning het parlement wat zijn gang hebben laten gaan in het drukken der geestelijkheid om deze dan, als prijs voor de bescherming welke hij verleende, tot de opgaaf van haar bezittingen te nopen ¹⁾.

Hoe dit ook zij, alles ging weldra weder als voorheen, d. w. z. slecht. De priesters weigerden de sacramenten en het parlement sommeerde hen ze te bedienen terwijl een steeds toenemend publiek zich bij de behandeling van dergelijke zaken verdrong om de wijsheid der parlementsleden toe te juichen die op eene prent werden voorgesteld gekroond met tongen van vuur, terwijl men in een hoek den aartsbisschop zag door duivelen omgeven.

Om te weten hoe aan al deze wanorde een einde te maken benoemde de koning den 30sten Mei 1752 eene commissie bestaande uit vier geestelijken en vier magistraatpersonen ten einde hem van advies

1) Tot bescherming tegen opgelegde belasting was de koning verplicht want bij besluit van 8 October 1726 had hij haar voor immer daarvan vrijgesteld. Steeds gaf de geestelijkheid ruimer bijdragen doch zij stond er op dit vrijwillig te doen.

te dienen. De geestelijke leden die van meening waren dat ze over een zuiver geestelijke zaak, zooals het toedienen van sacramenten toch was, met geen leeken behoeften te beraadslagen hadden hier veel op tegen maar gaven ten slotte toch toe, doch de uitkomst was dat men het niet eens kon worden, of beter nog, dat men geen raad wist te geven.

De Jansenisten goten intusschen steeds olie in 't vuur door hunne priesters te bewegen naar zulke diocesen te verhuizen waar men het meest naar de Beaumont luisterde ten einde zoo de weigeringen en dus ook processen te doen toenemen, terwijl er nog bij kwam dat verscheidene parlementen in de provinciën mede de handen vol hadden met de biechtbriefjes-quaestie. De zaak verkreeg zulk een omvang dat iemand een geestig gesteld request, zoo het heette door de pachters der belasting den koning aangeboden, in 't licht gaf waarin verzocht werd, ter vermeerdering der staatsinkomsten voor de biechtbriefjes gezegeld papier te eischen. Terwijl het lichtzinnig Parijs zich hierover en helaas! over meer nog vroolijk maakte deed zich het bedroevend verschijnsel voor dat vele priesters die hun aartsbisschop wilden gehoorzamen en tevens buiten de gevangenis blijven de vlucht namen, zoodat er o. a. in de sterk bevolkte parochie St. Etienne niet één te vinden was.

Geen wonder dat de geestelijken elkander opwekten het brood der heiligen, ook bij de gewone communie niet aan onwaardigen te geven en dat den 26sten Augustus een reeds vroeger ontworpen brief van de geestelijkheid aan den koning het licht zag waarin gevraagd werd dat het Reglement van den 18^{den} April zou worden ingetrokken, terwijl er duidelijk

in uitgesproken was dat zoo de vervolgingen welke de aan hun geestelijke hoofden gehoorzame priesters te verduren hadden niet ophielden, er gebruik zou gemaakt worden van de wapenen welke der geestelijkheid ten dienste stonden.

Reeds den volgenden dag werd dit schrijven bij vonnis van den Staatsraad verboden en terwijl men toeliet dat bisschoppelijke mandementen door beulshanden werden verbrand, had de regeering er niets tegen dat zelfs een consult door advocaten aan een Jood gegeven dien men den doop geweigerd had, het licht zag en dat oude vonnissen waardoor het burgerlijk bestuur in vroeger dagen geestelijken die zijn wil niet verkozen uit te voeren had recht gezet, op nieuw werden rondgevent om daardoor den volksgeest steeds meer op te ruïen.

Nu en dan kwam de koning wel tusschenbeiden om enkele priesters voor gevangenis of jarenlange ballingschap te vrijwaren maar het parlement liet dan zulke schrille tonen op die stem der barmhertigheid volgen, dat er wel iets gebeuren moest om de harmonie te herstellen.

Dat iets was een storm die in Dec. 1752 opstak en wel uit het klooster St. Agathe in een der voorsteden van Parijs gelegen. Daar werden een paar nonnen ziek die, om zich na het sterven geen oordeel op den hals te halen de bul niet hadden willen aannemen, maar die om in vrede te kunnen sterven zeer begeerden de genademiddelen der kerk te ontvangen. Het een en het andere kon echter niet samengaan, en toen zij den pastoor van de kerk St. Médard ontboden weigerde deze haar te bedienen. Eene der twee stierf en nu zocht de andere, zuster

Perpetua, haar troost bij het parlement. De pastoor werd ontboden doch had reeds de wijk genomen, zijn vicarissen verklaarden echter dat hij gehandeld had op bevel van den aartsbisschop van Parijs. Het parlement werd ongeduldig en zond een secretaris naar den hertog de Beaumont met verzoek om nu eensvooral die schandalen te doen ophouden. De aartsbisschop antwoordde eenvoudig: dat hij over het toedienen der sacramenten alleen aan God verantwoording schuldig was.

Op nieuw werd hem een boodschap gezonden dien zelfden dag nog de sacramenten aan zuster Perpetua te laten toedienen en toen hij verklaarde niet van gedragslijn te kunnen veranderen volgden er enkele vonnissen, inhoudende dat beslag zou gelegd worden op de bezittingen van den aartsbisschop tot een bedrag van zeshonderdduizend frs. en dat de twee vicarissen van St. Médard zouden gesommeerd worden aan zuster Perpetua binnen vierentwintig uren de sacramenten toe te dienen. Deze vonnissen werden den 13^{den} December op gebruikelijke wijze aan de betrokken personen beteekend, en bovendien bepaald dat de pairs van Frankrijk zouden worden opgeroepen tegen den 18^{den} om over den aartsbisschop te oordeelen, terwijl de koning zou verzocht worden de vergadering te presideeren.

Vooraf dit laatste baarde te Parijs groot opzien want het bleek nu dat men den aartsbisschop persoonlijk te lijf wilde en door het oproepen der pairs den koning wilde beletten de zaak aan zich te trekken.

De vicarissen gingen met al de priesters der parochie op de vlucht en namen de sleutels der sacristie

mede, zoodat men voor eene begrafenis een priester uit eene andere parochie had moeten ontbieden en de dienst op Zondag niet kon plaats hebben; wat natuurlijk een oloop ten gevolge had.

Toen op Zaterdag den 16^{den} de eerste president van het parlement bij den koning zijne opwachting maakte om verlof te vragen de pairs op te roepen en Z. M. te verzoeken zelf ook te komen, wilde de koning geen toespraak aanhooren, verbood de pairs op te roepen, overhandigde den voorzitter een pakket, zijne bevelen bevattende, dat slechts in de volle vergadering mocht geopend worden, keerde hem daarna den rug toe en ging heen. De president nam het pakket mede en bij de opening dien middag in de vergadering bleek het een „lettre de cachet” en een vonnis van den Staatsraad te bevatten. De eerste verbood den president aan eenige beraadslaging over de aanhangige zaak deel te nemen en aan het parlement er eene aan te vangen. Toen men vervolgens het vonnis van den Staatsraad begon te lezen, scheen reeds de considerans er van zulke voor de waardigheid der vergadering beleedigende uitdrukkingen te bevatten dat de meeste leden opstonden en heengingen, den president hevige verwijtingen doende dat hij zich verlaagd had een pakket mede te nemen dat de koning op de gebruikelijke wijze aan de vergadering had behooren te zenden. De hooghartige parlamentsleden die ter vergadering niet hoorden wat het vonnis inhield, vernamen weldra dat de koning het beslag op de goederen van den aartsbisschop gelegd ophief, in de zaak van zuster Perpetua zou handelen gelijk hem goed dacht, terwijl de stukken op dit

alles betrekkelijk hèm behoorde gezonden te worden enz. enz..

't Was waarlijk een groote teleurstelling, vooral voor de jongere raadsheeren die het zoo deftig zouden gevonden hebben eens met de pairs van Frankrijk en de prinsen van den bloede te vergaderen en zich het aanzien van een nationale vergadering te kunnen geven, eene teleurstelling waarvoor de brief waarbij zuster Perpetua, die intusschen hersteld was, haren dank aan het parlement betuigde geen genoegzame schadeloosstelling aanbood.

Ook de geestelijkheid liet haar Athanasius niet in den steek. Haar schatkist werd te zijner beschikking gesteld, het kapittel van N. Dame opende hem een onbepaald crediet ja een onbekende zond hem tweehonderdduizend francs met verzoek hiervan te gebruiken naar believen.

Mocht het parlement ook al niet vergaderen over de aanhangige zaak, het kon toch niet nalaten samen te komen en aan den koning een deputatie te zenden met de opmerking: dat het verhinderen van eene samenkomst der pairs tegen de wet was en het tegen het gebruik streed het parlement den wil des konings te doen vernemen door een vonnis van zijn raad dat niet eens gezegeld was enz. De koning antwoordde dat hij de zaak welke de samenkomst der pairs noodig maakte aan zich getrokken had en dus die samenkomst overbodig was, en over het beweerde gebrek in het vonnis had men zich bij zijn kanselier te vervoegen. Dit laatste hinderde de heeren zeer. Tusschen het parlement en den koning stond immers niemand, en toen zij nog bovendien vernamen dat de koning zuster Perpetua naar een

ander klooster verplaatst en de pensionnaires naar huis gezonden had, zoodat St. Agathe als opgeheven kon beschouwd worden, was er oorzaak genoeg voor de parlamentsleden om het jaar 1753 niet bijzonder vroolijk in te treden.

Zij verloren evenwel den moed niet want het eerste kwartaal van het nieuwe jaar besteedde men om lange „remontrances” op te stellen. Ook werden de bisschop van Orleans en tal van priesters beboet of gebannen omdat ook zij ter wille van de bul de sacramenten hadden laten weigeren, iets wat de koning zeer euvel op nam, en den 22sten Februari verbieden liet, niet maar door een vonnis van den Staatsraad waar het parlement zoo weinig eerbied voor had, maar door deftige „lettres patentes” waarop geen aanmerkingen te maken waren als zijnde voorzien van alle zegels en kenmerken van het koninklijk gezag. Toch nam het parlement er geen notitie van en bleef duizenden livres boete opleggen en honderden priesters achtervolgen.

Zoo naderde het begin van April en daar men vertelde dat zelfs Polichinel zich op de kermis van St. Germain beroemd had druk aan „remontrances” te moeten werken verwonderde het niemand dat ze dan toch eindelijk gereed waren en uit tweeëntwintig zoo breed uitgewerkte artikelen bestonden dat er met de voorlezing drie uren heengingen.

Den 7^{den} April werd den koning gevraagd wanneer hij zijn parlement met het gewichtige stuk kon ontvangen. Tot veler verbazing antwoordde Z. M. dat hij eerst wenschte te weten wat er de hoofdinhoud van was, ofschoon heel Europa dit reeds lang uit de Gazette de Hollande wist. Natuurlijk werd aan

dit verlangen voldaan en toen eindelijk den 4^{den} Mei de eerste president kwam vernemen wanneer de koning de „remontrances” ontvangen wilde gaf deze te kennen dat hij ten opzichte van enkele artikelen reeds zijne meening had te kennen gegeven, ten aanzien van andere zijn bepaalden wil had uitgesproken en de behandeling van het overige slechts dienen zou om onrust te wekken. Reeds te vijf uur van den volgenden morgen was het parlement bijeen en ten diepste gegriefd besloot men eenparig: dat, aangezien het onmogelijk was de kroon omtrent de waarheid in te lichten de verschillende kamers of rechtbanken van het parlement „vergaderd zouden blijven,” d. w. z. alle rechtspraak zouden staken tot tijd en wijle het Z. M. zou goed dunken kennis te nemen van de „remontrances” die het bevorderen van den godsdienst en van de openbare rust ten doel hadden ¹⁾).

De koning zond aanstonds bevel de werkzaamheden te hervatten en zich niet te moeien met zaken die hun niet aangingen, waarop het parlement den 7^{den} Mei antwoordde dat het niet kon gehoorzamen zonder zijn plicht te verwaarloozen en zijn eed te schenden.

In den nacht van den 8sten op den 9^{den} Mei brachten de mousquetaires weder de zoo bekende dwangbrieven onder koninklijk zegel, en, met uitzondering van de leden der zoogenaamde „grootte kamer,” werden de parlamentsleden gelast binnen vierentwintig uur naar

1) Van ultramontaansche zijde werden deze genoemd: *pièce incroyable ou le pape, les évêques, tout le clergé, l'autorité de l'église et les lois du prince étaient également maltraités.* Ook Barbier noemt ze „hevig en bitter.” *Hist. Gén. de l'Egl. X, p. 286; Barb. Journ. V, p. 432.*

verschillende steden op reis te gaan en vóór de afreis hunne woning niet te verlaten. Vier hunner die zich het meest geroerd hadden, kregen een kwartier tijd om zich reisvaardig te maken en van de hunnen afscheid te nemen om daarna in een rijtuig met zes paarden bespannen naar verschillende staatsgevangnissen gebracht te worden.

De leden der „grootte kamer” bleken met de vereerende uitzondering weinig ingenomen en toen zij aan den morgen van den 9^{den} Mei bijeen kwamen hield de voorzitter eene toespraak waarin hij de hoop uitdrukte dat de uitzondering welke er met hen had plaats gehad, toch niet haar grond mocht hebben in de meening van Z. M.: dat zij minder dan hun collega's aan hun eed getrouw zouden blijven terwijl hij voor zich zijn leedwezen betuigde dat hij het lot der anderen niet deelen mocht. Zij besloten dan ook bij het vroeger vastgestelde te blijven en geen zaken ter tafel te brengen dan alleen de geestelijke die hangende waren. Hiertoe gingen zij ook terstond over en daarna uiteen gaande was er een massa volks op de been die uit het „leve het parlement!” 't welk krachtig weerklonk, liet opmaken: dat het volk het niet alleen goedkeurde dat de parlementen allengs van administratief op legislatief terrein overgingen maar dat het reeds in zijne rechters zijn tribunen begon te zien.

Op deze uitdaging kon de koning niet zwijgen. Den 11^{den} Mei verplaatste hij dit overschot van zijn parlement naar het bekende Pontoise waar het reeds tweemaal had moeten toeven, en de leden kregen bevel daar den arbeid te hervatten op straffe van uit hun ambt ontzet te worden.

Het begon nu te Parijs stil te worden. De advocaten hadden geen werk en stuurden hun klerken naar huis; zoo deden ook de vrouwen der parlementsleden met hare dienstboden om zich naar hare echtgenooten te kunnen begeven; in de herbergen kwamen geen buitenlui meer die in de stad rechtszaken hadden en, daar ongeveer twintigduizend personen met het parlement in verband stonden berekende men dat even zooveel gegoede familiën de stad verlaten hadden. Ook te Pontoise behandelde de „grootte kamer” wel geestelijke geen particuliere zaken en dewijl de vrienden het haren leden aan geld niet lieten ontbreken leefde men er op goeden voet en maakte het zich zoo aangenaam mogelijk.

De parlementen in de provinciën, vooral die van Rouaan, Rennes, Aix en Toulouse schenen door de behandeling welke het parlement van Parijs te beurt viel niet afgeschrikt en gingen dapper voort de geestelijken die naar biechtbriefjes vraagden recht te zetten, en daar de „grootte kamer” te Pontoise aan welke dit laatste verboden was, nu ook beslist weigerde zelfs maar voor den vorm particuliere zaken te gaan behandelen en den 7^{den} September hare vacantie nam benoemde de regeering in plaats van de gewone vacantie-kamer eene afzonderlijke commissie om de loopende zaken af te doen. Ook hierbij stiet zij het hoofd op den corporatie-geest van allerlei lichamen, die, hoewel de commissie benoemd was uit staats- en ministerieele raden, zich toch in hunne privilegiën verkort achtten door met zulk een, niet tot de gewone staatsregeling behoorend oppergerechthof te moeten rekenen.

De hoop dat bij het einde der vacantie omstreeks

half November eene schikking zou gevonden worden bleek ijdel; de kloof tusschen regeering en parlement werd zelfs dieper en wijder en vóór het einde der vacantie werd de „grootte kamer” niet slechts verbannen naar Soissons, maar zij moest er heen „sans fonctions” zoodat er dus nu geen parlement meer bestond. De geïmproviseerde vacantie-kamer kon natuurlijk niet blijven en de koning, verklarende dat het een zijner eerste plichten was zijnen onderdanen recht te doen geschieden, richtte een nieuwe rechtbank, de „chambre royale” op, welker achteñvijftig leden in het Louvre zitting zouden houden.

Den 13^{den} November werd de gewone mis om den bijstand des H. Geestes af te smeeken gehouden doch daar de gerechtshoven van lageren rang niets met de nieuwe rechtbank te doen wilden hebben en ook de advocaten niet verkozen te pleiten kwamen hare leden elken dag wel een kwartier bijeen, doch zij konden, ofschoon de gevangenissen vol misdadigers zaten, niets uitvoeren.

Duren kon zulk een toestand niet. Zeker, indien de koning sterker ware geweest dan de corporatiegeest, de parlamentsleden die in tal van provinciesteden zich deerlijk verveelden en wier volharding bovendien aan hunne Jansenistische vrienden veel geld kostte, zouden wel hebben moeten bukken en de minister Machault die hen heimelijk opstookte, had het moeten verspelen tegen zijn collega d'Argenson die, in verbond met de clericale partij en Mevr. de Pompadour het parlement er onder zocht te brengen. Wat echter de regeering ook deed en hoeveel dwangbrieven zij ook rondzond, het recht herkreeg zijn loop niet, het volk begon te morren, de schatkist leed

groote schade en bovendien werd een oorlog in Italië meer dan waarschijnlijk.

Even als een reizende troep artisten op de laatste-meestal nog een allerlaatste voorstelling laat volgen, zoo wilde ook Lodewijk XV, van wien men zou denken dat hij, vóór tot verbanning over te gaan zijn laatste woord gesproken zou hebben er nog een allerlaatste aan toevoegen en om dit te vernemen werd de president van het in ongenade gevallen parlement verzocht zich op den 4^{den} Juni 1754 te Versailles te bevinden.

Wat daar onder vier oogen besproken werd bleef geheim doch den 27sten Juli liet Lodewijk aan alle parlamentsleden schrijven dat zij zich den 20sten Augustus op reis mochten begeven om primo September te Parijs zijn wil te vernemen. Op den 4^{den} September kwamen de heeren onder luid gejuich der Parijzenaars weer bijeen en weldra werd eene Declaratie van den koning gelezen waarin hij de parlamentsleden bestrafte over hunne werkstaking, de hoop uitdrukte dat zij door dubbelen ijver het verzuim van vijftien maanden ballingschap welke hij hun had moeten opleggen, zouden inhalen en eindelijk, dat hij hun stilzwijgen beveelt over alles wat zoo lang de rust verstoord had en verlangt dat zij ieder die dat stilzwijgen verbreekt, wie hij ook zij, zullen straffen terwijl alle zaken sedert het begin der verdeeldheid behandeld, zouden te niet gedaan worden. De voorzitter van het parlement had vrij wat moeite de vergadering te bewegen dit ultimatum aan te nemen, hetgeen eindelijk toch geschiedde met eene meerderheid van twintig stemmen nadat wel degelijk eerst was bepaald, dat invoering van nieuwigheden bij het toedienen der sacramenten als een

breken van het stilzwijgen zou aangemerkt worden.

Zoo was dan de lange strijd ten einde en ieder zag dat het parlement over koning en geestelijkheid gezegevierd had. De toespraak van den president, die den koning aan het hoofd eener deputatie ging bedanken, moge wat vleiend geweest zijn en velen mogen zich vertoornd hebben over de verklaring: „het parlement kan niets uit zich zelf en oefent slechts zooveel van het gezag uit als Z. M. het heeft toebetrouwd” ¹⁾ het feit bleef: het parlement had wat het wenschte. Het kon geestelijken, die verkozen zich aan het parlementair arrest van den 18^{den} April 1752 niet te storen en biechtbriefjes bleven eischen, beschuldigen dat ze het stilzwijgen verbraken en zich verzetten, niet maar tegen een parlementair besluit maar tegen den wil des konings. Geen wonder dat de partij der acceptanten bij den koning ging klagen! Zij vond weinig troost. De koning die terwille van finantie-edicten vrede met zijn parlement behoefde wenschte dien om de bul niet weder te breken, doch daar hij wegens den amerikaanschen oorlog ook het „don gratuit” der geestelijkheid niet missen kon werd pastoor Bouëttin voor zijn nacht in de gevangenis schadeloos gesteld door eene abdij, terwijl velen het ook als eene genoegdoening zoowel voor de kerk als voor den adel aanmerkten dat de heer Machault, die zijn tijd zóover vooruit was dat hij zelfs van een amortisatie-kas had durven gewagen, naar het departement van marine verplaatst werd ²⁾.

1) Barbier teekent hierbij aan: Zoo is dan het parlement geene macht die tusschen het volk en den souverain staat. Journ. VI. p. 60.

2) Jervis, Hist. II, p. 314—318; Hist. Gén. de l'Egl., X, p. 283 etc., 292 etc.; Barbier, Journ., V, p. 167, 240, 242, 244, 248, 255, 259,

De ultramontanen gingen nu onder hun nederlaag gebukt doch de Jansenisten toonden hun blijdschap over het gebod om te zwijgen door luid spreken, zoodat Parijs en de provinciën overstromd werden met geschriften waarin de voortreffelijkheden van het verbod op allerlei manier werd betoogd. Ook het parijsche parlement toonde dat het gedurende zijn ballingschap niet geleerd had zich buiten zaken te houden met welke het, als van zuiver-geestelijken aard zijnde toch eigenlijk niets te maken had, elk priester die meende geen genademiddelen te mogen toedienen bleef het met zijn dwangmiddelen kwellen ja het zag zelfs toe of de zielmissen voor overledenen wel gelezen werden.

Niet ten onrechte stelde de koning er prijs op te weten hoe de aartsbisschop van Parijs, die zich vijftien maanden lang stil gehouden had, over de biecht-briefjes dacht, en toen de Beaumont verzekerde bij zijne verklaring van December 1752 (blz. 437) te volharden zond hij den hertog de Richelieu om eens met hem te spreken.

Deze vermocht niets op hem want de aartsbisschop beriep zich op het geweten dat hem niet toeliet anders te handelen, waarop de hertog hem toevoegde: „Uw geweten, monseigneur! is een donkere lantaarn, welke niemand verlicht dan U zelf.” Aan dit ruwe compliment scheen de koning zijn zegel te hechten zooals bleek uit iets wat te recht „un évènement remarquable” genoemd mocht worden en dat niets

263, 278, 248, 269, 302, 331, 338, 352, 367, 377, 380, 390, 399, 418, 436; VI, p. 6, 21, 32, 42, 53, 58, 44, 63; Voltaire, Siècles etc., Chap. XXXVI; Schlosser. t. a. p. III, blz. 283 enz.

minder was dan een bevel aan den aartsbisschop zijn paleis te Parijs te verwisselen met zijn landhuis te Conflans. Den 3^{den} December 1754 des avonds te elf uur aanvaardde de aartsbisschop de op zich zelf bijna niets beteekenende reis, welke hij echter, na twee maanden onbuigzaam gebleven te zijn, tot Lagny moest voortzetten.

Natuurlijk deed dit de strengheid der parlementen nog toenemen. Dat van Provence bandde den aartsbisschop van Aix en veroordeelde dien van Marseille; dat van Toulouse vervolgde den bisschop van St. Pons en Montpellier; dat van Rennes verkocht het meublement der bisschoppen van Vannes en Nantes terwijl dat van Parijs zich op zijn eersten rang scheen te willen handhaven door te Orleans den aartsbisschop met verscheidene kanunniken niet alleen te verbannen en het kapittel twaalfduizend livres boete op te leggen, maar ook door in de kerk, ten koste van het kapittel een gedenkteeken te laten oprichten voor een man die zonder sacramenten had moeten sterven omdat hij de bul „een werk des duivels” had genoemd ¹⁾. De beul kwam ook nog bij de bul te pas, doch gelukkig maar om in enkele parochiën palen te plaatsen waarop men lezen kon dat deze of gene priester voor altijd verbannen of naar de galeien verwezen was, ja men ontzag zich zelfs niet de parijsche pastoors te laten voorkomen om hen uit te hooren over hetgeen de aartsbisschop met hen in 't geheim mocht besproken hebben. Toen de

1) Bij vounis van den 30sten December 1757 werd dit gedenkteeken van overmoed weder verwijderd en de bisschop liet nu toe dat er dienst gedaan werd.

koning, oordeelende dat de heeren van 't parlement zoo hun waardigheid te kort deden er hen over bestrafte namen zij dit nog zeer euvel op.

Geen wonder dat in sommige parochiën alle priesters op de vlucht gingen en dat enkelen, gezondheid of leven er aan wagende, al de aanwezige hostiën zelf gebruikten, opdat geen ambtgenoot, verschrikt door eene wacht die hem met de bajonet op het geweer bij het sterfbed bracht, er misbruik van maken kon.

De priesters waren echter niet de eenigen die tot zwijgen werden gedwongen. Ook de Sorbonne moest nu weten welke partij boven dreef. Toen Lodewijk XIV de Declaratie van 1682, over de vrijheden der Gallicaansche kerk, voor den paus verloochende wilde hij toch nog dat de vrijheid van het hooger onderwijs om er stellingen ter verdediging of ter bestrijding aan te ontleenen onaangeroerd zou blijven, doch zulk eene vrijheid was in de oogen der heeren van 't parlement weelde. Er waren nl. in de laatste dagen vierendertig stellingen verdedigd welke inbreuk schenen te maken op het bevel dat men over de hangende quaestiën zwijgen moest. Den 6^{den} Mei 1755 werd dus besloten den syndicus der theologische faculteit aan te manen wat voorzichtiger te zijn bij het goedkeuren van theses en de man mocht zelf verschijnen om de berisping, die tevens publiek gemaakt zou worden, in ontvangst te nemen. Bleek en ontdaan kwam genoemde titularis dan ook terug, wellicht begrijpende dat, zoo men zwijgen moest over al wat de bul Unigenitus raakte men het „enseigner gratuitement” dat de stichtingsoorkonde voorschreef, wel staken kon en het beter zou zijn de inrichting in een Trappistenklooster te her-

scheppen. De leden der faculteit schenen hierin geen lust te hebben en op eene vergadering den 13^{den} Maart door honderdvijftig hunner bijgewoond, weigerde men het besluit van 't parlement aan te nemen: omdat het de faculteit beleedigde, haar bij 't goedkeuren van theses in groote moeilijkheid bracht en de afkeuring scheen in te houden van eene leer welke de faculteit tot den einde toe hoopte te handhaven. Ook met deze heeren maakten de handhavers der wet korte metten. De syndicus en de griffier werden met zes oude doctoren verzocht ter vergadering van het parlement te komen en het actenboek mede te brengen. In hunne tegenwoordigheid werd het besluit er ingeschreven en zij konden, nadat hun verboden was vooreerst vergaderingen te houden, heengaan om althans aan het parlement de eere te geven dat het more majorum gehandeld had, immers de Declaratie van 1682 was op dezelfde manier in hun actenboek gekomen ¹⁾).

Wie, die rekening houdt met de daden van geweld door het wereldlijk gezag gepleegd, zou gaarne de Algemeene vergadering der geestelijkheid welke den 28sten Mei 1755 te Parijs geopend werd hebben willen bijwonen! Die geestelijkheid „bracht met zich de klachten en verzuchtingen van alle kerken van Frankrijk” lezen we ergens, en 't was zeer de vraag of de koning, hoewel „oudste zoon” der kerk er zich wel iets van zou willen aantrekken. Na eene

1) In 1757 bewees Benedictus XIV der Sorbonne de groote eer haar zijn portret te zenden. We vermoeden dat dit een pleister op de nu geslagen en telkens weer opengereten wond moest zijn; 't was maar jammer dat deze zoo voortreffelijke paus zijn portret ook had geschonken aan de beruchte Madame de Tencin. († 1749).

preek te hebben aangehoord waarin het woord „persecution présente” zeer de aandacht van het scherp luisterend publiek getroffen had ging men er toe over Z. M. te geven wat hij geeischt had nl. eene som van zestien millioen, en werd dit voorheen genoemd een „don gratuit” de Gazette de France duidde het nu aan als een „secours.” „Bijstand” niets anders begeerde ook de geestelijkheid op hare beurt en zij vroeg zelfs verlof dien als een eenig man aan de voeten van Z. M. te mogen afsmeeken. Op zulk een demonstratie was vooral het parlement niet gesteld zoodat zij verhinderd werd en langs gewonen weg, d. i. door tusschenkomst van de commissarissen politiek vroeg men: terugroeping van den aartsbisschop de Beaumont, nadere verklaring van de declaratie van den 4^{den} September 1754, vernietiging van de parlementaire vonnissen tegen de bul Unigenitus, herstelling der bisschoppen in hun wettig gezag, verbod aan rechtbanken uit leeken bestaande om zich met geestelijke zaken, zooals toedienen van sacramenten, te bemoeien, enz. Toen men er aan toe kwam zich uit te spreken over het gezag aan de bul Unigenitus toe te kennen en over de wijze waarop dit gezag zou gehandhaafd worden, kwam er verschil aan den dag. Eene commissie ad hoc had tien artikelen ingediend waarin wel de bul als geloofsregel voorgesteld, hare niet aanneming afgekeurd, het weigeren van de sacramenten gewettigd en het zich beroepen op de wereldlijke rechtbanken ontraden werd maar dit geschiedde in zulke breede termen dat het hof er meer vrede mede hebben kon dan de kerk. Zeventien bisschoppen en tweeëntwintig afgevaardigden van minderen

rang teekenden ze en men noemde hen „Feuillanten”, omdat zij in dezen op de hand waren van den kardinaal de la Rochefoucault den voorzitter der vergadering aan wien den 20sten Augustus door den koning het „feuille des b nifices” was toevertrouwd. Vijfentwintig bisschoppen en tien gedeputeerden hielden het echter met acht artikelen, die door de meer onverzoenlijke partij waren opgesteld en deze kregen, naar den pas overleden bisschop Boyer, den naam van „Theatijnen”, omdat deze tot die orde behoord had. Dewijl men het niet eens kon worden besloot men de artikelen aan den paus te zenden opdat Z. H. zou uitmaken welke partij het recht aan hare zijde had ¹⁾.

Over dezen stap was het parlement ook maar half tevreden want dergelijke brieven tusschen de fransche kerk en het hoofd der geheele kerk zouden „de rust van den staat” kunnen verstoren. Lodewijk XV was echter minder bezorgd dan zijn bemoeiziek parlement en zond zelf den brief op, maar voor het overige kreeg de vergadering niets van hem gedaan. Of zij hare zittingen wat gerekt heeft om na den 7^{den} September, wanneer het parlement ouder gewoonte vacantie nam, meer invloed op den vorst te kunnen uitoefenen, en of het parlement dit vreezende, verzocht te mogen doorwerken, we durven het niet uitmaken, maar het oude: „videant consules ne quid detrimenti capiat rempublicam” hielden de beschreven vaders ten koste hunner vacantie z o

1) Scherp kwam het verschil tusschen beide partijen hierin uit dat de eerste het niet aannemen der bul noemde: „p cher en grave mati re,” en de tweede: „p cher mortellement.”

in het oog dat, toen de vergadering der geestelijken eindelijk den 4^{den} November 1755 uiteenging zij niets gewonnen, of liever, den toenmaligen toestand in aanmerking genomen, veel verspeeld had. Hare leden moesten naar huis terug keeren zonder een enkelen gevangene verlost, een enkelen banneling terug geroepen, een enkel vonnis verbroken te hebben gezien; zij namen alleen de verzekering mede: dat Z. M. zeer over hen tevreden was en dat hij, de koning, er voor waken zou dat geen rechtbank zich bemoeide met zaken die „zuiver geestelijk zouden zijn.”

Terwijl de paus er zich over verheugde dat de fransche geestelijkheid hem weder een blijk van onderdanigheid had geschonken en er over nadacht hoe hij met de achttien hem gezonden artikelen handelen zou, begreep de aartsbisschop van Parijs, die naar aanleiding van de benoeming eener superieure van zeker hospitaal weder met het parlement over hoop lag ¹⁾, dat het tijd werd krachtiger op te treden. Den 19^{den} September 1756 kondigde hij in eigen persoon van den kansel te Conflans een mandement af waarin hij, na eerst op middeleeuwsche wijze de volstrekte onafhankelijkheid der geestelijke macht geproclameerd te hebben, een negental arresten en andere van het parlement uitgegane stukken opnoemde en de geloovigen waarschuwde ze te lezen. Voorts verbood hij hen op poene van excommunicatie zich de sacramenten te laten toedienen uit

1) Niet ten onrechte, want het parlement had goedgevonden, alsof de aartsbisschop afgezet was, iemand te zenden die hem bij die verkiezing zou vervangen.

kracht van een vonnis, terwijl de magistraten die zulke vonnissen wezen en de priesters die er naar handelden mede met den ban bedreigd werden. Daar het parlement ontbonden was trok de vacatiekamer zich dit stuk aan en eene rechtbank van lageren rang had de stoutheid het den 5^{den} November door beulshanden te laten verbranden en later hetzelfde te bevelen ten aanzien van de mandementen der bisschoppen die adhaesie betuigden aan dat van de Beaumont.

Dat hetzelfde geschiedde met een paar brieven waarin het verwerpen der bul als een „péché imaginaire” gelijk gesteld werd met het verwerpen o. a. van het gebod om kort haar te dragen, gaf schralen troost en 't was dus maar goed dat het den paus had goedgeacht eindelijk (16 October 1756) eens iets van zich te laten hooren.

Benedictus XIV tot wiens eer Voltaire getuigt: „dat hij zich nooit in eenige zaak mengde dan om vrede te bevorderen” en die aan zijne onderhandelingen met den koning van Pruissen den scheldnaam van „protestantschen paus” te danken had, zou zeker echt protestantsch gehandeld hebben indien hij op de tien plus acht artikelen, hem juist op den gedenkdag der kerkhervorming des vorigen jaars toegezonden, beslist geantwoord had: dat men elk mensch voor zijn eigen zaligheid verantwoordelijk moest stellen. Ingewikkeld kwam zijn brève „Ex omnibus” hier echter op neer. Z. H. verzekerde wel dat aan de Constitutie Unigenitus zoo groot gezag in de Kerk toekwam dat men hen die haar weerstonden de sacramenten niet toedienen kon, evenmin als men zulks aan openbare zondaren mocht doen, doch

men moest iemand niet te spoedig onder deze klasse rangschikken, en wanneer de beschuldiging rustte op gerucht, vermoeden, persoonlijke vijandschap enz. behoorde men toegevend te zijn. Stervenden, van Jansenisme verdacht, moesten door den priester er op gewezen worden, dat zij de bul verwerpende verdoemd zouden worden, doch men behoorde hen overigens de sacramenten toe te dienen „op hunne eigene verantwoordelijkheid en schade.”

De koning bij wien dit stuk ontvangen was, zond het den 14^{den} November aan de bisschoppen met eene circulaire waarin hij hen dringend verzocht zich nu rustig te houden, en men beweert dat de Beaumont, die nu eervol kon terugtreden, verklaarde dat hij voortaan niet meer zou doen vragen naar biechtbriefjes.

De weg tot vrede was gebaand, er was gegronde hoop dat de geestelijkheid hem bewandelen zou maar — het parlement richtte een slagboom op. Was de paus dan in zijn schrijven de vrijheden van kerk en staat te na gekomen? Geenszins. Had men het pauselijk schrijven publiek gemaakt vooreenalleer naar den eisch der wet koninklijke, door het parlement geregistreeerde brieven daartoe verlof gaven? Ook dat niet want bij het toezenden der brève aan de bisschoppen had de koning uitdrukkelijk gemeld: dat zij er geen gebruik van mochten maken vóór de vereischte brieven uitgevaardigd waren. Toch geliefde de parijsche Areopagus in dat toezenden wetsovertreding te zien, en had den moed, laten wij liever zeggen de vermetelheid een vonnis uit te vaardigen waarbij het pauselijk schrijven onderdrukt werd. Bij zulk eene kleingeestigheid kon men

ten hove moeilijk aan plichtsbetrachting denken. Er kwam bij dat toen de bisschop van Orleans den pastoor van de kerk waarin de straks vermelde gedenkzuil was opgericht, bevolen had haar als ontheiligd te verlaten en de man gehoorzaamde, het parlement hem gelastte terug te keeren, en daar hij dit bevel op een Zondag morgen onder den dienst ontving verhuisde hij stante pede met de kerk-gangers. Er kwam bovendien bij dat zekere lagere rechtbank die we tijdens de vacantie van de hoogere rechtbank, het parlement, reeds met behulp van den beul tegen mandementen zagen woeden zulks, tegen alle wet en regel in voortzette, ook toen het parlement zijn functies reeds hervat had. Ieder vroeg zich af waar het heen moest als zoo iets kon plaats hebben indien al niet op last, dan toch bij oogluiking van het parlement. En wat die parlementen over het geheel betrof, 't was vooral in den laatsten tijd duidelijk dat ze er belust op waren de rol van „Staten-generaal” te spelen. De parlementen uit de provinciën noemden zich gaarne „afdeelingen van *het* parlement van het koningrijk,” dat van Parijs zou dan het „metropolitaan parlement” moeten heeten, en, steeds vergaderd zijnde kon men den koning en zijn raad voortdurend op de vingers zien.

Geen wonder dat, hoe gesloten men ook van ministriele zijde geweest was, er allerlei geruchten liepen omtrent ingrijpende maatregelen door de regering te nemen, en toen de opperceremoniemeester van het huis des konings zich naar het parlement begaf om een „lit de justice” aan te kondigen tegen den 13^{den} December, vermoedden velen dat er wel meer dan geestelijke zaken zouden behandeld worden.

Zij bedrogen zich niet. Over de bul werd natuurlijk eerst gehandeld. Zij was met grooten eerbied en onderwerping te beschouwen, doch geloofsregel was zij niet. Bevel tot toediening van sacramenten mocht alleen door de geestelijke rechtbanken gegeven worden, terwijl de burgerlijke slechts zulke priesters rechtzetten mocht die ze weigerden aan lieden die zich niet in het openbaar tegen de bul verzet hadden. Het bevel om te zwijgen werd opgeheven voor bisschoppen die hunne geloovigen op liefdevolle wijze omtrent de bul wenschten in te lichten. Alle hangende quaestiën werden te niet gedaan, alle banelingen hernamen hun oude plaats enz. Het belangrijkste had men voor het laatst bewaard, en dit was: eene hervorming van het parlement-zelf, waarbij twee van hare kamers, waarin ongeveer zestig leden zitting hadden, werden opgeheven; appèl-zaken mochten alleen maar door de „grootte kamer” behandeld worden, terwijl de andere slechts op haar last en onder hare goedkeuring mochten vergaderen.

Nadat Z. M. nog bepalingen gemaakt had omtrent leef- en diensttijd die den raadsheeren tot stemmen recht gaf, nam de kanselier voor den vorm de stemmen op. Niemand sprak, en na verzekerd te hebben dat hij met al zijne macht deze besluiten handhaven zou keerde de koning met zijn schitterenden stoet naar het kasteel de la Muette terug. Ofschoon Lodewijk XV zijn oog rechts en links over de vergaderde menigte weiden liet, de harten bleven onder zijn blik koud als de December lucht; geen enkel „Leve de koning!” liet zich hooren want naar het oordeel des volks was het immers het parlement alleen dat zich nog verzette tegen den druk der be-

lastingen, die ondragelijk dreigden te worden als het gerucht zich bevestigde dat er een oorlog op handen was omdat men, brekende met Richelieu's anti-Habsburgsche politiek, Maria Theresia weer in 't bezit van Silizië wenschte te stellen.

Niet weinig vermeerderde alom de ontevredenheid toen men den volgenden dag vernam dat de leden van het parlement hun ontslag hadden ingediend zoodat alle rechtspleging weer stil stond. 't Zij uit beginsel 't zij uit overleg om niet geheel opgelost te zijn, er bleef van de „grootte kamer” eene meerderheid over, doch daar de advocaten die met de geheele zaak eigenlijk niets te doen hadden zich ook niet lieten zien, kon ook zij niets uitvoeren.

De priesters gedroegen zich intusschen niet allen naar 's pausen brief en weigerden weer sacramenten; zekere lagere rechtbank stoorde zich op hare beurt niet aan 's konings bevel en legde, onder volksoploopen, beslag op hun goed; van het koninklijk gezag begon zich steeds meer afkeer te openbaren, en Barbier, na zelfs over „fanatisme” geklaagd te hebben meent: dat het einde van 1756 stormachtiger was dan dat der vorige jaren.

In het begin van het nieuwe jaar had er evenwel eene gebeurtenis plaats die de stemming van 't publiek een weinig naar 's konings zijde kenteren deed en tevens de leiders van het publiek ernstig wees op het gevaar aan het met vuur spelen verbonden.

Zekere Damiens, die als knecht bij verschillende parlamentsleden gediend had, scheen gelegenheid gevonden te hebben om in den laatsten tijd de zittingen van het parlement bij te wonen of aan de deur te kunnen luisteren als er bij zijn heer samenkomsten

van parlamentsleden gehouden werden. Daar had hij zulke opgewonden taal gehoord over het weigeren van sacramenten aan stervenden, over de hoofdigheid van de prelaten, over de onachtzaamheid waarmee de koning niet alleen het parlement behandelde maar ook doof bleef voor de klachten zijner onderdanen dat zijn hoofd in de war kwam en het denkbeeld bij hem post vatte dat hij het vaderland een dienst zou bewijzen als hij den koning, neen, niet ombracht, maar zóo kwetste dat hij tot nadenken kwam. Met dat doel begaf hij zich den 5^{den} Januari 1757 naar Versailles, duwde toen Lodewijk XV tegen zes uur des avonds in zijn rijtuig wilde stappen den brigadechef der lijtwacht op zij en bracht den vorst in de rechterzijde eene wonde toe welke, ofschoon niet doodelijk, toch veel bloedverlies ten gevolge had.

Zocht de een deze misdaad in verband te brengen met de Jezuiten en een ander met de Jansenisten, het bleek weldra dat deze man, die verklaarde dat hij nooit zoover zou gekomen zijn indien hij geen voet in het paleis van justitie had gezet, geheel op zich zelf stond, dat hij een „fanatique parlementaire” was, een slag van lieden dat in de laatste jaren nog al menigvuldig in Parijs gevonden werd.

Welke uitgezochte pijnigingen de ongelukkige den 28sten Maart 1757 gedurende bijna anderhalf uur onderging, hoe schitterend de rechters voor het uitdenken dezer gruwelen beloond werden en hoe zelfs vele vrouwen van rang dit alles, om haar royalisme te toonen, koelbloedig bijwoonden, we wenschen er niet bij stil te staan. Van meer belang achten wij het op de gevolgen van dezen aanslag te letten. Nauwelijks was hij nog dienzelfden avond te Parijs

bekend of tal van parlementsleden kwamen in het holle van den nacht bijeen om per brief hunne deelneming te betuigen en tevens te kennen te geven dat zij bereid waren bewijzen van hunne getrouwheid te geven. Toen op Driekoningendag de schare zich in de kerk verdrong hoorde zij met aandoening dat het „*Salvum fac regem*” met gevoel gezongen werd en dat de aartsbisschop plechtige gebeden voor Frankrijk's koning had uitgeschreven, maar overigens bleef men vrij bedaard. 't Is waar, men vernam spoedig dat de wonde niet gevaarlijk was en Z. M. in beterschap toenam, maar toch, dertien jaar vroeger toen Lodewijk XV te Metz krank lag had de snaar van het royalisme vrij wat sterker getrild en drukte de natie hare dankbaarheid voor zijne herstelling uit door hem den bijnaam van „le Bien-aimé” te geven. De koning moge wellicht wat al te zeer de inspraak van zijn geweten gevolgd hebben toen hij aan Mevr. de Pompadour verzekerde dat die naam door „le Bien-hai” vervangen was, zeker is het dat Parijs thans zijne herstelling met geen feesten vierde en dat, terwijl in de provinciën hier en daar nog teekenen van leven gegeven werden de hoofdstad „dans l'inaction et dans le silence” bleef. Zelfs de aartsbisschop deed zijn vasten-mandement van Conflans uitgaan zonder met een enkel woord van het ongeval „den oudsten zoon der kerk” overkomen, te reppen en toen hij eindelijk den 1sten Maart een te Deum verordende, werd geen enkele uitnoodiging tot bijwoning verzonden en bevatte het mandement volzinnen te over waaruit ieder kon opmaken dat ongeloof en revolutiegeest als de vruchtbare bron van dergelijke misdaden waren aan te merken.

En de koning? 't Viel niet te ontkennen dat hij na zijne herstelling nu en dan als souverein gehandeld had, zoo zelfs dat hij zestien raadsleden van 't parlement voor goed ontsloeg en hen met twee ministers (Machault en d'Argenson) in ballingschap zond, maar zoowel het gedeelte van het parlement dat nog bestond, als de overige leden bleven beslist weigeren Z. M. te dienen zoolang het parlement niet zijn oude rechten en zijn verbannen leden terug kreeg (25 Februari).

Vrij mocht hij na zulk eene van vol- of verharding getuigende verklaring in arren moede uitroepen: „Men zou dus willen dat ik mijne kroon aan de voeten van het parlement neerlei!” hij moest eindelijk bukken. Parlementen als dat van Bordeaux, Rennes, Rouaan e. a. traden scherp voor de gekortwiekte zustersvereniging der hoofdstad in het krijt en de pas uitgebroken zevenjarige oorlog, al werd hij ook in den aanvang niet ongelukkig gevoerd, eischte de samenwerking van alle krachten, eischte bovenal geld, en de dagen waren voorbij dat men er buiten het parlement om over beschikken dorst.

De man die eindelijk als bemiddelaar optrad was de abt de Bernis, sedert Juni 1757 minister van buitenlandsche zaken. Hij had indertijd met een welversneden pen het zijne er toe bij gedragen om Mevr. de Pompadour, toen ze nog Mevr. Lenormant heette, genade te doen vinden in de oogen des konings, hij had er zich toe geleend om Frankrijk met zijn ervvijand Oostenrijk te verbinden (tractaat van Versailles 1757), moeilijk zou het hem dus wel niet vallen den koning met zijn parlement te verzoenen.

„Nourri dans le sérail il en connaissait les détours” en het werk begon natuurlijk hiermee dat de „groote kamer” die steeds voor het parlement doorging, den koning ernstig wees op den onhoudbaren toestand. Het werd voortgezet door een audientie die der achtentwintig leden sterke vergadering den 29sten Augustus bij Z. M. verleend werd en waarin de kanselier te kennen gaf: dat zoo Z. M., door hooger overwegingen geleid, zich ditmaal nog eens boven de gewone regelen verheffen wilde, het parlement hieruit geen gevolgtrekkingen voor de toekomst maken moest; dat de zaken der kerk blijven moesten gelijk zij waren; dat de regeering eene toelichtende verklaring zou zenden omtrent de hervorming van het parlement; dat de brieven waarbij vele leden ontslag verzocht hadden door den president konden worden teruggevraagd en dat Z. M. de zestien bannelingen zou terug roepen als het parlement het er naar maakte. Twee dagen later brachten musketiers bij ieder lid dat zijn ontslag had ingediend een brief waarin bevolen werd zich des anderen daags te tien uur naar het parlement te begeven. De koning kón dit bevelen want de president had het ontslag laten terug halen en de raadsheeren kónden komen want zij zelve hadden het ontslag niet terug gevraagd.

Zoo kwam dan primo September onder het gejuich van het publiek het parlement weder bijeen. Zonder tijd tot praten te geven werd eene deputatie naar den koning afgevaardigd, die haar nog dienzelfden dag ontving en door zijn kanselier een aanspraak liet houden. Deze kwam in hoofdzaak met de vorige overeen, doch behelsde uitdrukkelijk dat

ten opzichte der geestelijke zaken zijn besluit van December uitgevoerd moest worden in overeenstemming met de canones der kerk die in dit rijk geldende waren, en met de wetten en ordonnantiën. Wat het parlement aanging, werd op de ontbinding van twee onderafdeelingen niet terug gekomen, alleen werden enkele gunstige bepalingen gemaakt ten aanzien van voorzitters die altezeer door de nieuwe regeling benadeeld werden.

Onder al deze bepalingen waren dubbelzinnigheden genoeg verscholen doch het parlement bedankte den koning toch zeer vriendelijk (2 September) en Z. M. antwoordde den volgenden dag niet minder hoffelijk, ja naar het uitwendige scheen men zóo voldaan dat enkele avonden achtereen ook vóór het paleis van justitie vuurwerk afgestoken en het beleid des ministers luide geprezen werd.

Trots dit alles sprong het ieder weldra in het oog dat koning noch geestelijkheid iets gewonnen had. De eerste niet, omdat het parlement toen zijn voorzitter het den 5^{den} September ad labores riep bepaalde: dat al wat de koning in zijn „lit de justice” van December had vastgesteld eerst kracht van wet erlangde door de goedkeuring die het parlement er nu, den 5^{den} September, aan schonk; de geestelijkheid niet, omdat, al liet men voor ditmaal ook alle teruggekeerde priesters in functie treden, uitdrukkelijk verklaard werd: dat al wat de koning in zijn laatste „lit de justice” bepaald had, zou uitgevoerd worden: „overeenkomstig de bestaande wetten, bepalingen enz.” m. a. w. dat het parlement in voorkomende gevallen zou handelen als van ouds.

Op den 1sten October mocht de aartsbisschop de

Beaumont te Parijs terugkomen; hij ontving den volgenden dag toen hij te Versailles den koning ging bedanken eene vermaning om vrede te houden, en den 9^{den} bediende hij weder de mis in Notre-Dame onder den toeloop van eene nieuwsgierige schare ¹⁾).

De overige verbannen bisschoppen konden ook naar hunne residentieën terugkeeren, van welk verlof de bisschop van Orleans dien men naar elders verplaatst had, echter geen gebruik maakte daar hij bij den koning zijn ontslag inzond. De priesters van lageren rang kwamen mede uit hunne schuilhoeken, verbanningsplaatsen en gevangenissen te voorschijn om hunnen dienst weder te aanvaarden, en zoo! kon dan eindelijk na jaren van strijd in Octobér 1757 getuigd worden: „Wat de zaken van de kerk en het parlement betreft, voor het oogenblik is alles rustig.”

Was die rust, welke althans door biechtbriefjes niet meer op bedenkelijke wijze zou gestoord worden, nu te danken aan de brève van den paus, aan de politiek des konings, aan de houding van het parlement of aan de wijsheid der geestelijken? Het doet ons leed dat we op geen dezer vragen bevestigend kunnen antwoorden want die rust was het gevolg, niet van iets

1) De Beaumont van wien Voltaire verzekert dat hij zich niet stil houden kon ook al roerde het parlement zich niet, werd weldra weder in moeilijkheid gewikkeld. Daar hij den over zeker klooster uitgesproken had niet wilde ophieven vóór eenige genoegdoening gegeven was, zocht en vond men, om het parlement er buiten te laten en dus vrede te houden, in 1758 hulp bij den aartsbisschop van Lyon in diens hoedanigheid van „primaat van Gallië.” De Beaumont werd verbannen naar een zijner landhuizen in Périgord, terwijl zijn aartsbisdom door vicarissen bestuurd werd. Eerst in October 1759 mocht hij terugkeeren en bleef tot aan zijn dood (12 December 1781) pal staan voor hetgeen hij meende niet te mogen prijsgeven.

positiefs maar van iets negatiefs. De minister de Bernis die koning en parlement verzoend had, was onmachtig het parlement en de geestelijkheid tot elkander te brengen, hij bezat echter een onmiskenbaar talent beide lichamen van elkander te houden en gedurende zijn kortstondig ministerieel leven zorgde hij er voor dat, om eens in de taal ónzer vaders te spreken: preekstoel en stadhuis elkaar niet te na kwamen ¹⁾).

1) Jervis, Hist. II, p. 318—325; Hist. Gén. de l'Egl. X, p. 293—308; Barbier, Journ. VI, p. 81, 65, 89, 194, 397, 169, 146, 153, 172, 161, 175, 176, 191, 212, 219, 362, 371, 387, 391, 400, 398, 401—423, 426—433, 482, 490, 459, 465, 483, 558, 575, 540, 557, 561—577, 586, 588, 616; Voltaire, Siècles, V, p. 66—87; Schlosser, t. a. p. II, blz. 106, 180, 216; III, blz. 286; St. Beuve, Causeries, VIII, p. 1 etc.

XIV.

Philosophen en Jezuïeten.

„Deux mots bien étonnés de se trouver ensemble” denkt wellicht deze of gene bij het lezen van dit opschrift. Wanneer men zich echter herinnert dat de wijsgeeren der achttiende eeuw, en op deze hebben wij het oog, in het rousseausche „retournons à la nature” het geneesmiddel voor de kwalen der menschheid meenden gevonden te hebben en dat de in het Pelagianisme verzonken Jezuïeten roemden in een „état de pure nature” die weinig of niets door de zonde geleden had, dan zal men wellicht erkennen dat de lieden in het opschrift bedoeld, op het terrein des zedelijken levens zoo heel ver niet van elkander staan. Men wil misschien nog wel een schrede verder gaan en toegeven, dat waar die twee zoo na aan elkander verwante machten invloed oefenen op eene kerk welke draagster van de heilsopenbaring Gods zoekt te zijn, zij daar beiden onheil stichten, ja dat het waar de eene opkomt, weinig geeft of de andere verdwijnt.

Toch wenschen we, nu de opkomst der achttiende-eeuwsche filosofie en de ondergang der Jezuïeten te beschrijven is, niet te vergeten dat

menschen die voor de dwaling ijveren vrij wat eerbiedwaardiger zijn dan zij die voor de waarheid onverschillig blijven en dat het voorts voor de kerk van Frankrijk beter is dat haar die dwaling wordt opgedrongen in naam der rede, dan, zooals de Jezuïeten geliefden te doen, in naam der kerk-zelve.

Weten sommigen ons op een jaar af te zeggen wanneer in Frankrijk de strijd tusschen de kerk en de philosophische school, tusschen geloof en scepticisme aanving ¹⁾, wij scharen ons liever aan de zijde van hen, die wat geestelijk is aan geen bepaalde jaartallen kunnen binden. Met de Tocqueville ²⁾ nemen wij dus aan dat ongeveer dertig of veertig jaren vóór de revolutie „een soort van inwendige siddering waarneembaar was, varende door al de deelen van het maatschappelijk lichaam”. Toen begon dus, met verlof van de tijdrekenkundigen zij het gezegd, de ware achttiende eeuw, het tijdperk der wereldhistorische gedaanteverwisseling dat, na lange voorbereiding, 1789 als haar geboortejaar aanwijst.

Op onzen weg kan het niet liggen de oorzaken na te gaan eener beweging welke eindelijk troon en altaar in Frankrijk omverwierp. Mannen van naam hebben er de Hervorming aansprakelijk voor gesteld, maar zucht naar vrijheid, al was zij een machtig middel geweest om deze tot stand te brengen is nog ver van bandelooze vrijheid, en deze was, getuige haar

1) O. a. de aartsbischop van Mechelen, de Pradt, die in zijn: *Du Jesuitisme etc.* Bruxelles '25, p. 216 het jaar 1740 opgeeft, als ook de uitgever van Barbier's *Journal* die (IV, p. 378) het jaar 1742 of (V, p. 170,) 1752 aanwijst.

2) *L'Ancien Régime etc.* 6me Ed. p. 254.

zoogenaamd formeel beginsel, geenszins haar doel geweest. En had vóór haar de Renaissance niet reeds van vrijheid gesproken, ja zoo we nog verder terugtreden, moet dan het zaad door de scolastiek, met name door het nominalisme gezaaid ook niet in rekening gebracht worden?

Hoe dit alles ook zij we meenen hier te kunnen volstaan als we Pierre Bayle († 1706) noemen als den vader van het fransche scepticisme. Van Calvinisme tot Katholicisme overgegaan en daarna weder tot zijn oud geloof teruggekeerd, vond hij nergens rust en al willen we hem nog geen besliste vijandschap tegen het Christendom en blinde ingenomenheid met het ongelooft te laste leggen, we doen hem wel geen onrecht door te beweren dat zijn dialectische geest er maar al te zeer behagen in schiep op christelijk gebied bedenkingen te opperen en te versterken en deze dan op zijne manier te weerleggen of althans niet voor zijne rekening te nemen. Zoo legde hij in verschillende werken maar vooral in zijne „Dictionnaire historique et critique” een tuighuis aan waarin zijne geestverwanten van later dagen wapenen te over zouden vinden om aan te vallen wat hen in den weg of wel tegen stond.

„Wanneer men tot het volk behoort heeft men altijd wat op het hart,” sprak eens een vlaamsch gezant tot Lodewijk XI, maar in de dagen van Lodewijk XV, dagen door zoo veel bekrompenheid, dorheid en baatzucht gekenmerkt had het fransche volk zeer veel op het hart, tegen kerk en staat beide.

Men verwachtte niet dat wij een breede acte van beschuldiging tegen de fransche kerk zullen opmaken ten einde daaruit den toorn van den geest der eeuw

te verklaren of te verontschuldigen. Zeker, bij de hoogere geestelijkheid die in rijkdom zich baadde, was zedeloosheid niet vreemd, de parochiale geestelijkheid kwam bij al haar ijver voor kerkelijke haar-kloverijen dikwijls te kort in het vervullen van haar herderlijke plichten en onder den naam van Christendom ging veel door wat eigenlijk maar christendomheid was, maar slechter dan de kerk in andere landen was de fransche wel niet. 't Is waar, wreedheden werden nog gepleegd tegen Hugenoeten, vervolgingen werden nog op touw gezet tegen ketters, boete of ballingschap was nog het deel van hen die het met de bul Unigenitus niet vinden konden — maar of zij daarom zooveel onverdraagzamer was dan de roomsche kerk elders meenen we te mogen betwijfelen.

De voorname oorzaak van de vijandschap tegen het Christendom moet dus elders gezocht dan in de verbastering der fransche kerk.

Die kerk was eigenlijk niet rechtstreeks oorzaak van den haat die zich tegen godsdienst en Christendom steeds duidelijker openbaarde. Ware zij geen staatskerk en waren hare wetten niet die van den staat geweest, hadde zij niet te beschikken gehad over een onmetelijk fortuin, hadden hare geestelijken niet de eerste plaats onder de standen des rijks ingenomen en een wijd vertakten invloed op het staatsbestuur uitgeoefend — men zou niet de moeite genomen hebben haar allereerst, haar lovenal aan te vallen.

Dank zij de werking van den van ouds overgebleven romeinschen zuurdeesem, van den bond van burgerij en kroon tegen den oorspronkelijk germaanschen adel, van de voortdurende onderdrukking der zich telkens weer oprichtende aristocratie, van de uit-

drijving der Protestanten en de steeds strenger doorgedreven centralisatie was het in Frankrijk allengs gekomen tot eene absolute monarchie in welke ook het warmste royalisme op zware proef werd gesteld.

Of Frankrijk's toekomst geene andere zou geweest zijn indien het omstreeks 1750 op een vorst had kunnen bogen die iets van den geest had bezeten welke Pruisen's grooten Frederik bezielde is moeilijk te bepalen, doch zeker is het dat men dan allengs aan 't hervormen zou zijn gegaan en een volk bevredigd zou hebben dat toen, op voorgang zijner economisten nog weinig meer vroeg dan verbeteringen op administratief gebied. Lodewijk XV echter wist niet wat hij wilde en wilde niet wat hij nog wist, en zoo bleef alles bij het oude tot groot ongenoegen van hen die zich juist in dat oude niet meer konden vinden. Ook de fransche maatschappij was een organisme dat zich weinig bekommerde om de vormen waarin men het dwingen wilde, evenmin als de boom, die, weinig achtend op het mes des tuinmans die hem tot pyramide of obelisk vormen wil toch in de hoogte opschiet en in de breedte zich uitzet. Die maatschappij ging haar eigen gang werd meer en meer vreemd aan- en ontevreden met de werkelijkheid, ja zelfs de mannen der politiek waren verdeeld in twee afzonderlijke op zich zelf staande deelen, waarvan het eene werkelijk mede administreerde, het andere de afgetrokken beginselen vaststelde naar welke alle administratie moest zijn ingericht. Wat men niet had begon men zich te denken, over de dorheid van het bestaande ging men zich troosten met de weelderigheid der fantasie, men deed een stuk zijner volkshistorie te niet om te

peinzen over den aanvang van volksbestaan en volksregeering en kwam tot de overtuiging door Mevr. de Staël dus uitgedrukt: „C'est la liberté qui est ancienne et le despotisme qui est moderne!”

Zoo grepen dan de wijsgeeren naar de pen en met een idealisme dat hen tot op zekere hoogte te vergeven is, omdat ze nooit in de gelegenheid gesteld waren door deelneming aan het staatsbestuur met de werkelijkheid te leeren rekenen en een maatstaf voor het mogelijke in handen te krijgen, begonnen ze een modelstaat te teekenen waarin gerechtigheid ten troon zou zitten, waarin broederschap de band zou wezen die allen omstrengelde, terwijl er een welvaart zou heerschen die de meerderheid zou doen baden in overvloed en niemand zou doen klagen over gebrek.

In den tijd evenwel dat de „lettres de cachet” nog zeer in zwang waren en waarin, al was Lenoir met zijn dertigduizend spionnen nog niet opgetreden, de abt Galliani toch de welsprekendheid kon definiëeren als: „l'Art de tout dire sans être mis à la Bastille” moest men voorzichtig zijn. De fundamenten waarop de maatschappij rustte kon men veilig onderzoeken ja ook afkeuren, maar de handelingen te critiseren, zelfs van den minsten der staatsdienaren was menigeeen slecht bekomen. 't Was dus wel zoo veilig nu en dan een aanval, zij het ook een bescheiden en zijdelingschen aanval te wagen op een der bolwerken van den staat, nl. op de kerk.

't Is waar, Frankrijk's vorsten noemden zich nog altijd de oudste zonen der kerk maar zij waren immers sinds lang gewoon voor die oude moeder niet meer te doen dan met hun belang overeen kwam. Vroeger waren zij voor die moeder nog al bang geweest doch

allengs was men met haar op voet van gelijkheid gekomen, ja er waren er zelfs die meenden dat de kerk nu en dan al met hoogheid behandeld werd want naar mate zij der regeering minder zedelijken steun kon bieden naar die mate had deze er ook minder belang bij den beschermenden arm over haar uit te strekken. Neen, nooit zou de koning toelaten dat de toongevers op letterkundig gebied haar veroordeelden „ad omnia citra mortem!” Nog in 1757 had hij een declaratie uitgevaardigd waarbij zoowel de schrijvers als de drukkers en colporteurs van geschriften tegen den godsdienst met den dood bedreigd werden. Acht jaar later werd de chevalier de la Barre wegens bespottung van kerkelijke ceremoniën veroordeeld: „a avoir le poing coupé, puis la langue arrachée, puis la tête tranchée et le corps réduit en cendres.” Maar had Voltaire wegens de tenuitvoerlegging van zulk een vonnis Frankrijk niet op de kaak gesteld als: „le pays des singes, devenus tigres” en wist men niet dat trots dit alles, strenge wetten en een flauwe toepassing het karakter der regeering was, zoodat zij wat martelingen „à petit feu” der kerk aangedaan zoo hoog niet opnemen zou!

Ook wilden de politieke idealisten dier dagen die kerk zoo gaarne te lijf. Op haar dogmatisch onderwijs was immers in naam van het gezond verstand vrij wat af te dingen, maar al ware dit niet het geval geweest, toch was die kerk een echte sta-in-den-weg. Hare leer was het die geacht werd bron en wortel te zijn van het verdorven regeeringsstelsel, dat steeds meerderen aanstoot gaf. Zij hield de traditie in eere en was het deze juist niet die men met een banvloek zocht te treffen; zij handhaafde het onder-

scheid tusschen priesters en leeken en zocht men niet meer en meer alle onderscheid van rang en stand te doen verdwijnen; zij predikte een gezag waaraan men zich zonder tegenspraak had te onderwerpen en trachtte men juist niet de geloofsbrieven waarop dat gezag rustte binnen den kring van het onderzoek te trekken!

En behalve dat algemeene, hadden de letterkundigen dier dagen nog bijzondere redenen die kerk wat minder welwillend dan eenig ander lichaam te bejegenen. De geschriften harer bisschoppen waren de eenige die vrij waren van de sinds 1521 bestaande censuur. Al werd deze toen zoó uitgeoefend dat de auteurs welke door haar getroffen werden er populariteit, door Victor Hugo later „la gloire en gros sous” genoemd, aan te danken hadden, toch misgunden velen, het voordeel dat dit weinigje druk hun opleverde voorbijziende, dit nog in 1702 bevestigde voorrecht aan de kerk. Haar aan te vallen was dus tevens lucht geven aan gekrenkte eigenliefde en waar men haar invloed verzwakte deed men tevens ongemerkt den draad rekken, die verhinderde dat men op eigen wieken vertrouwend, naar hartelust zweven kon in het ijdel ruim der bespiegeling.

Laten we ten besluite nog opmerken dat men bij een aanval op de kerk ook nog het meeste kans had het groote publiek op sleeptouw te krijgen. Al durven we ook niet verzekeren dat afgunst een der grondtrekken van het keltisch ras zou wezen ¹⁾, onver-

1) Zoo K. Hildebrand, *Zeiten u. s. w.*, s. 181, die hieruit het streven naar „gelijkheid” verklaart.

klaarbaar is het wel niet dat de steeds meer verarmende maar daarom niet minder trotsche aristocraten nog al aanstoot namen aan de rijke kerkelijke mandarijnen die den eersten stand in het rijk vormden. Ook begon de burgerij hoe langer hoe minder te begrijpen, waarom zij die dienaren waren van Hem wiens koningrijk niet van deze wereld was, een rol en nog wel zulk een gehaatte rol moesten spelen in de dingen dezer aarde; ja zelfs hen die hart hadden voor den godsdienst deed het leed dat deze veracht werd omdat hij regeerings-instrument was geworden, het smartte hen in de ziel dat men tot zelfs in de stervensure toe alles liet afhangen, niet van de vraag: welke is uwe verhouding tot Christus? maar van deze: wat denkt ge van de hul Unigenitus?

Gaven we zoo enkele oorzaken op waarom kerk en godsdienst juist den eersten aanval van de letterkundige bent dier dagen zouden te verduren hebben, men make hieruit niet op dat we wenschen te doen denken aan een „plan de campagne.” Brieven van d’Alembert, Voltaire, Grimm e. a. mogen sommigen ¹⁾ aan een bepaalde samenzwering tegen het Christendom hebben doen denken, ons wil het voorkomen dat onder die breede schaar van mannen, waarvan velen op eigen gelegenheid tegen kerk en godsdienst optrokken, zelfstandigheid van karakter, verscheidenheid van inzicht en onderlinge afgunst te over was, om, al leverden zij ook gezamenlijk slag, knellend partijverband onmogelijk te achten.

1) O. a. Guettée in zijn *Histoire de l’Eglise de France* XII, ch. II, en Lacretelle in zijn *Histoire de France pendant le XVIIIe siècle* III, liv. 9.

Zoo was, om op enkelen te letten en te beginnen met een man die, 't zij uit gebrek aan doorzicht 't zij uit sluwe berekening weinig aanstoot gaf met de door de consequentie gebodene toepassing zijner beginselen, zoo was Montesquieu een indifferen-tist. Evenmin voor de leer als voor de praktijk des Christendoms had hij eenigen eerbied en in zijn „Perzische brieven”, zijn eerste en tevens zijn lichtvaardigste boek dat den toon des tijds onder het Regentschap afbeeldt, duidde hij reeds aan waar hij heen wilde. De zekerste weg, zoo leest men daar, om God te behagen is: de wetten der maatschappij en de plichten van liefde en menschelijkheid in acht te nemen. Wat ceremoniën betreft, zij hebben op zich zelve niet de minste waardij, ze zijn goed indien en inzoover God ze heeft ingesteld. Maar hoe moeilijk is dit niet uit te maken, hoe gemakkelijk kan men tot dwaling vervallen want de moeilijkheid bestaat hierin dat men uit een paar duizend godsdienst-ceremoniën eene keuze heeft te doen. (No. 46). Een vernederende parallel werd dan ook tusschen Katholicisme en Mohammedanisme getrokken (No. 35), aan de kenbronnen van het laatste werd evenveel authenticiteit als aan die van het eerste toegekend (No. 39), en terwijl hij den paus een afgod noemde dien men uit gewoonte bewierookte (No. 29), of wel een heksenmeester die wonderen deed bij het misoffer (No. 24), was al wat hij den Mollah schrijven deed weinig meer dan een satyre op het Christendom. Waarlijk, hij mocht door zijne op politiek terrein hoogst voorzichtige vrienden een: „vir magnus quantum licebat” genoemd worden, de

R. Kath. kerk wist reeds ten jare 1721 wat zij aan hem hebben zou!

Ook hij Voltaire, den toekomstigen hoogepriester der vrijdenkers, bleef dit niet lang verborgen. In zijn beruchten brief aan Urania (Mevr. de Rupelmonde) die reeds omstreeks 1715 in handschrift de rondte deed, werd op zulk een wijze over het Christendom gesproken dat zelfs Rousseau van godslastering sprak. Voltaire gaf zich voor een deïst uit, sprak van een Eerste Oorzaak van het heelal doch wilde niets weten van een immanente werking van dien Schepper in het eenmaal geschapene. Dat hij in de consequente toepassing van zijn stelsel niet te kort schoot bewijst zijn voortdurende oorlog tegen de op dogma en gezag rustende R. Kath. kerk, want alleen natuur en geweten konden de leidlieden der menschheid zijn. Kan tot versooning van dezen man ook opgemerkt worden dat de miskennis van het recht des gewetens en der rede, dat de vertrapping van die gerechtigheid welke de Heilige Lodewijk als „het gemeenschappelijk voordeel van allen” geroemd had, hem soms razend maakte en mag het niet verheeld dat hij om zijn ijver in de zaak der familie Calas den dank verdiend heeft van hen die op godsdienstvrijheid prijs stellen, toch neemt dit alles niet weg, dat „ce singe de génie,” gelijk Victor Hugo hem eens noemde, voor den godsdienst des harten niets anders over had dan den grijns der verachting ¹⁾). Nadat het hof hem afgestooten, de aristocratie hem mishan-

1) Voltaire alors régnaît, ce singe de génie,
Chez l'homme en mission par le diable envoyé.

(Les Rayons et les Ombres.) Regard jeté dans une Mansarde V.

deld en de kerk zoo hij meende, hem beledigd had, heeft hij in tal van werken, al naar het pas gaf als de zijne erkend of verloochend, Christus en Christendom vervolgd

„Met schuim van geestighéén, met zout van beestlijkheden” 1)!

Van geheel anderen aard was Rousseau. Even als Voltaire was ook hij deïst, want al zocht hij God ook voelbaar te maken aan het hart en zoo de voortdurende betrekking tusschen den Schepper en het schepsel steeds meer te versterken, hij ontkent zelfs de noodzakelijkheid eener openbaring. Zoo men hem theïsme wil toedichten dan is het er een dat enkel het gevoel tot bron heeft. Bij hem echter geen polemiek tegen de heilsfeiten der openbaring, laat staan den spot met Christendom of Katholicisme! Integendeel, hij laat er zich met eerbied over uit. Toch was zijn zoogenaamd „spiritualisme,” al deed het ook duizenden volharden in het geloof aan God en in de hoop op de onsterfelijkheid, verderfelijker voor de kerk dan het ruwe sarcasme van alle vrijdenkers samen. Wat verhief hij, de toenmalige beschaving hatende, den mensch in den wilden natuurstaat; wat predikte hij een gevoels-godsdienst aan elken dogmatischen grondslag gespeend; wat wist hij het Christendom te doen opgaan in een philanthropische inrichting, alleen er op aangelegd het tijdelijk welzijn des menschen te bevorderen!

„Desinit in piscem mulier formosa superne” zoo konden de vrienden van Christendom en kerk na de lezing ook van de schoonste bladzijden van den „Emile” uitroepen, want dat kweeken van godsdienst

1) Da Costa. Dichtw. III, p. 220.

en sentimentaliteit, dat zich voor godsdienstig houden op grond van verteederling des harten, waartoe leidde het anders dan tot miskennis van het gezag van den godsdienst, ja tot een zich ontslaan van allen godsdienst als het zelfzuchtige hart er belang bij had. De man die verklaarde „je ne connais rien de plus beau que d'être curé de village" heeft er dan ook meer dan iemand toe bijgedragen dat men in dorpen en steden den pastoor den rug toekeerde om in ijdele zelfvergoding te roemen: „ik gevoel God"! en zich voorts ontslagen te achten van de vraag: wie die God toch eigenlijk was, en of men Hem wel waarlijk wilde, wilde als een macht met welke men rekening hield.

Wanneer wij, na dit drietal afzonderlijk vermeld te hebben, nog wijzen op de school die zich rond den sensualist Condillac vergaderde en voorts in herinnering brengen dat ten jare 1751 de eerste twee deelen verschenen van de Encyclopedie, een werk, dat trots zijn romaneske wederwaardigheden bestemd was om over alle mogelijke vakken van kennis onder alle mogelijke standen nieuwe denkbeelden te verbreiden, dan behoeven we wel niet meer ten bewijze dat de zoogenaamde achttiende eeuw luide genoeg bij de kerk aanklopte.

Wat moest de kerk doen? Kon zij, die zoo gevoelig was voor kettters, zich niet doof houden nu het maar filosofen waren die hunne wijsheid tegen haar uitkraamden? Immers ook Italië had voor een paar honderd jaar zijn achttiende eeuw gehad. Mannen als Pomponatius, Vanini e. a. wier stoutmoedigheid door hun talent geëvenaard werd, hadden toen ook in naam der wijsbegeerte allerlei

van vijandig scepticisme tegen het Christendom getuigende dingen gezegd, en wat was er van die geheele beweging geworden? Ze had geen weerklank gevonden bij het volk en het was gelukt de beweging geheel te onderdrukken.

Zoo was het inderdaad. De italiaansche wijsgeeren uit het tijdperk van overgang hadden, om aan de doodelijke omarming van het R. Katholicisme te ontkomen hun heil bij Aristoteles en Plato gezocht en om de „stad Gods” naar het ideaal van Augustinus te ontkomen waren ze, over de anderhalfduizend eeuwen van het Christendom terugspringende, burgers van Athene geworden. Toen zij echter zóo heidensch werden en zóover terug gingen verloor het toen levend geslacht hen uit het oog en uit het hart. Den leidlieden ontbrak het aan volgelingen; een weinig druk en — Rome had gemakkelijk gezegevierd!

Met de achttiende eeuw van Frankrijk zou Rome echter zulk een licht spel niet hebben. Niet omdat zij beter was maar omdat zij anders zich voordeed. Van het philosophengeslacht dat even als de Chaldeënen van den ouden dag ¹⁾ toen over de breedten der aarde ging trekken om te veroveren wat het zijne niet was, kon als van dat heidensch volk gezegd worden: „zijn recht en zijne hoogheid gaat van hem zelve uit” want: „sovereiniteit der rede” was het beginsel hunner wijsbegeerte en werd als axioma vooropgesteld. Waar men voorts bij het licht der rede den oosterschen boom der openbaring begon te snoeien, spreekt het van zelf dat de eene tak na den anderen vallen moest zoodat er ten

1) Habakuk I: 6, 7.

slotte weinig meer over bleef dan een dorre tronc in welks schaduw geen verkwikking meer te vinden was voor den naar God dorstenden mensch. In den smeltkroes van het rationalisme zou leer der zaligheid herleid worden tot een minimum waaraan de natuurlijke mensch geen aanstoot kon nemen en het einde zou zijn: dat ongelooft de vrucht der accommodatie, beginselloosheid het gevolg van het ongelooft, zedeloosheid de dochter der beginselloosheid werd.

Maar dit alles, hoe treurig ook, kon van den aanvang af door de massa des volks niet ingezien worden. Die Bayle, dien we straks als den vader van het fransche scepticisme aanduiden, oefende op de volksmassa welke hij door zijn folianten vol citaten en metaphysica eer afstootte dan aantrok wel niet veelmaar toch invloed. Had hij zich niet weten te rechtvaardigen voor eene commissie uit het rotterdamsche consistorie en waren bij een tweede uitgaaf zijner „Dictionnaire” de aanstootelijkste artikelen niet merkbaar gewijzigd? Had Montesquieu in zijn „Geest der wetten” (1749) de staatkundige beteekenis van het Christendom niet erkend, ja zich gedekt tegen den toorn van geloovige leeken ook, door de opmerking: dat hij slechts staatkundig en niet theologisch over den godsdienst sprak en dezen nog niet te na kwam als hij tegen volksmeeningen nu en dan opkwam! Die Voltaire, hij mocht dan in het geheim den godsdienst nog zoo vijandig zijn, kon hij als zijn belang het meebracht ook geen Oden aan God en den Verlosser dichten; als heer van Ferney had hij er toch de kerk weer laten opbouwen en hield daarbinnen zijn Paschen zoo goed als de geloovigste zijner onderhoorigen!

Wat eindelijk Rousseau betreft, welke klinkende phrasen gaf hij niet ten beste over de zedelijke beteekenis van het Christendom, hoe luide verkondigde hij niet zijn eerbied voor Jezus' leven en dood, hoe beslist rangschikte hij zich onder degenen aan wie „de stem uit den hemel zich heeft doen hooren”; gold het vooral van zijn deïsme niet dat het „een boom was, groeiende op den rand van een afgrond en aan welks takken men zich kon vasthouden 1)!”

Terecht schreef d'Alembert aan Voltaire (21 Juli 1757) „de tijd zal leeren onderscheid te maken tusschen hetgeen wij gedacht en hetgeen wij (in de Encyclopedie) gezegd hebben.” De tijd heeft het geleerd 2); maar in de Inleiding op dat werk had deze zelfde geleerde het bestaan van God en de noodzakelijkheid eener godsdienstige openbaring, die onze natuurlijke kennis aanvult, nog erkend, terwijl reeds in de eerste letters van het alphabet artikelen voorkwamen (âme, athée) waarop van geloovig standpunt weinig was aan te merken. Waarom zou dus het fransche volk zich afkeeren van filosofen bij wie het aan treffende denkbeelden en bovenal aan „une belle langue,” waarop het zoo bijzonder gesteld is, niet ontbrak? Boven die door zooveel misbruik bezoedelde kerk plaatsten zij de menschheid; boven eene in leerstukken verbrokkelde leer stelden zij den geest des Christendoms; tegenover het vasthouden aan bekrom-

1) E. Naville, *Le Christ*, Paris '78, p. 38.

2) Geleerd zelfs aan de partijangers der revolutie, want 18 floréal An II stortte geen ander dan Robespierre zijn gal uit over de filosofen die „la probité comme une affaire de goût et de bienséance, et le monde comme le patrimoine des fripons adroits” leerden beschouwen.

pen bijgeloof prezen zij aan een met geestdrift zoeken naar waarheid, en, terwijl duizenden afkeer gevoelden van vervolgzieke huichelarij predikten zij eene verdraagzaamheid waarvan men toen nog gelooven mocht dat ze niet oplook uit den wortel der onverschilligheid.

De kerk gevoelde dan ook dat zij hier met een vijand van geheel eigenaardig karakter te doen had. Tegen Protestantisme, Jansenisme of hoe haar vijanden dan ook tot heden geheeten hadden, had zij kunnen optrekken met de wapenen eener traditioneele apologetiek en met nog een wapen dat haar steeds minder ten dienste stond; het was een strijd geweest van kerk tegen kerk. Maar thans werd wezen tegenover vorm, ziel tegenover lichaam, toekomst tegenover verleden, ideaal tegenover werkelijkheid gesteld; men had te doen met iets ongrijpbaars. Als Jacob werd de kerk aangevallen door een worstelaar dien ze niet duidelijk onderscheiden kon maar van wiens sterkte zij weldra overtuigd zou zijn. Die worstelaar was de wijsbegeerte der achttiende eeuw, die, om den grond der kerk te kunnen bezetten, den vorm van het Christendom nog ontzag, het kleed van het Christendom nog droeg, ja zelfs de taal van het Christendom nog sprak!

En wat maatregelen nam de kerk nu om dezen vijand te weerstaan? Begreep zij dat onder Gods zegen, de dwaling het best weerlegd wordt door de waarheid helder in het licht te stellen en dat het lezen van slechte boeken niet beter kan worden gekeerd dan door goede te schrijven? We zouden haar onrecht doen zoo we ook op dit middel van verweer door haar aangegrepen geen acht sloegen,

maar eerst zocht men natuurlijk heil in protesten, vonnissen en regeeringsmaatregelen.

Reeds in de vergadering der geestelijken van 1750 maakte de Montazet, bisschop van Autun, zich warm tegen het ongelooft en na een rapport over Montesquieu's „Esprit des Lois” besloot men dit boek plechtig te veroordeelen en bij uitvoerig schrijven er tegen te waarschuwen. Meer gerucht dan deze op zich zelf onschuldige bemoeiing, en een kleine terechtwijzing welke de van censuur vrijgestelde Buffon van de Sorbonne ontving omdat hij van het scheppingsverhaal afweek, maakte in 1751 de zaak van den abt de Pradez. Ter verkrijging zijner graden had deze eene stelling in de Sorbonne verdedigd, die, ofschoon door den Syndicus en verscheidene doctoren goedgekeurd, tot opspraak aanleiding gaf. In het wel bewerkte en in goed latijn gestelde stuk werd o. a. beweerd, dat, zoo men bij de wonderen door Jezus aan zieken gewrocht niet in aanmerking nam dat ze door de profeten waren voorzien, waardoor ze een goddelijk karakter erlangden, zij op éene lijn kwamen te staan met de genezingen door Aesculapius bewerkt. Wat werd er dan, zoo vroeg men zich af, van de wonderen door de O. T. godsmannen verricht, daar deze door geen enkel profeet waren voorzien, en was het geen miskenning van den persoon des Heeren als de werken, welke Hij verrichtte om te bewijzen de door de profeten aangekondigde Messias te zijn, slechts op gezag dezer laatsten tot goddelijke gestempeld werden?

Geen wonder dat een der leden van de Sorbonne tegen de stelling op kwam, dat er eene commissie werd benoemd om haar te onderzoeken, dat het niet

eens noodig werd geacht den abt, die bovendien nog over het wezen der ziel en over de maatschappelijke toestanden allerlei vreemde denkbeelden had geuit, gelegenheid tot verantwoording te geven, maar dat hij in Januari 1752 door de groote meerderheid der theologische faculteit uit de Sorbonne werd gestooten. Het parlement betoonde zijn instemming met dit vonnis door het bevel den abt in hechtenis te nemen. Deze wist naar het hof van Frederik II te ontkomen, en hoewel hij door den vorst „met het duitsche hart en de fransche tong” zeer vriendelijk ontvangen werd, deze laatste bleek niet glad genoeg om den abt gerust te stellen want twee jaar later herriep hij zijne dwalingen en verwierf hij de pauselijke absolutie.

Niet zoo gemakkelijk triumfeerde men over andere openbaringen van het ongelooft. Naar aanleiding der zaak Pradez had de aartsbisschop van Parijs den 31sten Januari een mandement gegeven, waarin hij den abt een leerling van materialistische wijsgeeren noemde en op breede schaal uitvoer tegen verhandelingen en zelfs tegen boekdeelen in groot formaat.

Ieder begreep dat hij het oog op de Encyclopedie had, doch daar deze laatste nog maar uit twee deelen bestond, duur was en alleen bij de ontwikkelden bekend, diende de Beaumont's stuk, dat door de Jezuïeten voor weinig geld werd rondgevent, juist om de burgerij niet alleen bekend te maken met allerlei twijfelingen, maar ook om hen naar het werk waarin dat alles te vinden was te doen omzien.

Toch had dit stuk ook ten gevolge dat de regeering wakker werd en den 7^{den} Februari 1752 den verkoop der twee verschenen deelen verbood omdat zij

„grondbeginselen bevatten welke het koninklijk gezag ondermijnden, den geest van onafhankelijkheid en oproer aanbliezen en in duistere en dubbelzinnige termen dwaling, zedenbederf, ongodsdienstigheid en ongelooft inprenten.” Zelfs verhaalde men dat Diderot, die reeds drie maanden van 1749 in Vincennes had doorgebracht, nu met de Bastille kennis zou maken, doch in het geheim door den heer Malesherbes, die op de drukpers moest toezien, gewaarschuwd bracht hij de nog voorhanden zijnde copie in veiligheid in het gebouw zelf waar de controleurs der pers hun zetel hadden opgeslagen. Door de alvermogende tusschenkomst van Mevr. de Pompadour die de Jezuiten haatte, bleek de koninklijke vervolgenheid slechts een storm in een glas water. Men ging voort inteekeenaars aan te nemen en in November 1753 verscheen zelfs het derde deel in welks voorrede d'Alembert zich gelukkig achtte te verzekeren: „dat het gouvernement scheen te begeeren dat eene onderneming van dezen aard niet werd opgegeven.” Waarlijk, volledige persvrijheid zou der kerk minder nadeel berokkend hebben dan dat gedurig luiden der brandklok zonder den ernstigen wil den brand te blusschen.

Op de vergadering der geestelijkheid van 1755 gaf het steeds meer zich openbarend ongelooft stof tot ernstig debat en aan een der bisschoppen werd opgedragen een rapport tegen de slechte boeken te ontwerpen. Men besloot eene afzonderlijke memorie bij Z. M. in te dienen, waarin men, met eene beedspraak aan Openb. IX:2 ontleend, verzekerde dat er uit den put des afgronds een rook was opgegaan die de zon en de lucht in het rijk verduisterde. Slechte auteurs predikten een zedenleer over

welke het heidendom zich schamen zou, en ge-
waande filosofen verliepen zich in ijdele specu-
laties over een primitief verdrag tusschen volken en
vorsten, waardoor de band tusschen beiden ontrafeld
werd. Dit moest noodwendig tot opstand leiden,
ook tegen God, want niet slechts verwierpen zij
wat zij niet begrepen, maar zelfs tegen door de rede
erkende waarheden kwamen zij op en God werd van
zijne verhevenste eigenschappen beroofd, de mensch
met het dier op eéne lijn gesteld. De geschrif-
ten waarin dit alles werd gepredikt liet men den
vrijen loop, enkelen er van verschenen onder goed-
keuring der regeering, ja men liet oogluikend den
druk en de verspreiding van vergiftigde lectuur, zoo
het heette uit handelsbelang, toe. Ernstig meende de
vergadering Z. M. te moeten verzoeken aan dit alles
paal en perk te stellen en ook op de grenzen te
waken tegen den invoer van verderfelijke geschriften.

Dat op deze klachten weinig gelet werd ja dat
juist die vreemde pers den najver opwekte bleek
in 1759 op verrassende wijze. Van de Encyclopedie
was het eene deel na het andere verschenen en al
hadden Diderot en d'Alembert tal van auteurs ge-
noodzaakt „de faire patte de velours” op plaatsen
waar zij al te zeer de nagels hadden laten zien, het
werd weldra voor ieder duidelijk, dat, terwijl men er
zich in sommige de aandacht trekkende artikelen nog
al op toelagde niemand te kwetsen, men daar toch
verwees naar andere van meer algemeenen of prin-
cipieelen aard waarin beginselen ontwikkeld waren
die lijnrecht tegen het later geschrevene inliepen.
Zeker tooneeldichter, Palissot de Montenay, wees
hierop reeds in 1756, terwijl Moreau, geschied-

schrijver van Frankrijk, de uitgevers er scherp over doorhaalde ¹⁾).

Zoo werd dan ook eindelijk het parlement wakker. In Januari 1759 toen reeds zeven deelen verschenen waren en het achtste ter perse was, schorschte het parlement de verdere uitgaaf en benoemde, daar het niet tevreden was over de commissie in der tijd door het hof benoemd om op de uitgaaf toe te zien, zelve eene commissie. De Staatsraad hierover gebelgd, besloot het parlement vóór te zijn en den 8sten Maart gaf hij een vonnis waarbij het verlof in 1746 tot de uitgaaf verleend, werd ingetrokken. De auteurs dezer Dictionnaire, zoo heette het, hadden van de toegevendheid hun eertijds (1752) betoond misbruik gemaakt. Het nut dat het publiek van dit werk op het gebied van wetenschap en kunst kon hebben woog niet op tegen het nadeel dat het in de verschenen deelen aan godsdienst en zedelijkheid had berokkend en, in hetgeen nog te wachten was daaraan toebrengen zou.

Dat paus Clemens XIII in een brève van September op deze woorden zijn „amen” uitsprak zal niemand verwonderen en dat de Encyclopedie toch bleef verschijnen kan alleen onze verbazing wekken als we vergeten dat Malesherbes voor tal van „sans permission” uitgegeven boeken het oog sloot. Bij oogluiking mede van het hof ging alles zijn ouden gang en daar de regeering nu het werk publiek verloochend had kon zij er ook geen toezicht meer op uitoefenen en het werd allengs anti-godsdienstig. Toen men

1) De eerste in zijn „Petites lettres contre de grands philosophes,” de andere in zijne „Mémoires pour servir à l’histoire des Cacouas.”

bij den kanselier de Lamoignon beklag indiende, antwoordde deze, die als vriend der Jezuïeten niet onwillig kòn zijn de wet te handhaven, dat: handelsbelang hier noopte wat door de vingers te zien, want drukte men het boek hier niet dan zou men zulks in den vreemde doen en het was beter dat landgenooten dan vreemdelingen er de voordeelen van trokken.

Waar aldus het geestelijk voor het stoffelijk belang wijken moest bevreemdt het ons niet dat het vertrouwen op de officieele dammen tegen den stijgenden vloed allengs geschokt werd. Zeker, het was vereerend voor de geestelijkheid dat de koning in September 1760 deed wat sinds eeuwen in onbruik was geraakt, n.l. een aantal bisschoppen aan zijnen disch noodigen; het gaf eenige voldoening dat in 1762 de „Emile” van Rousseau door heulshanden verbrand werd en de auteur op de vlucht moest gaan; het was verblijdend dat de regeering in 1765 het recht van de vergadering der geestelijken om tegen het ongeloof haar stem te verheffen handhaafde, trots de bedenkingen van het parlement; het hielp toch altijd iets dat in 1766 een der drukkers van de Encyclopedie, waarvan ten vorigen jare tien deelen te gelijk verschenen waren ¹⁾, een dag of acht in de Bastille gezet werd, maar met dat al, de vijanden van het traditionneele geloof konden ongehinderd hun inundatie-systeem in praktijk brengen en van Frankrijk een afgrond maken zonder boord of bodem.

1) In 1772 verscheen het laatste of achtentwintigste deel, terwijl weldra vijf supplement-banden, zoo het heette in Amsterdam gedrukt, het licht zagen. Diderot verklaarde: dat ruim een derde van den inhoud achterwege had kunnen blijven.

Tot binnen de muren der kloosters toe had de geest van losbandigheid en verzet zich een weg gebaad en die achtentwintig Benedictijners uit St. Germain-des-Prés te Parijs, die zich niet geschaamd hadden den koning een verzoekschrift aan te bieden (15 Juni 1765) om van pij, nachtdienst en vasten ontslagen te worden, spraken slechts uit wat in het hart van zeer vele regulieren ook van andere orden leefde, zij vormden de voorhoede van het leger dat enkele jaren later kap en kovel van zich wierp. Natuurlijk maakten ook de Protestanten gebruik van de toenemende onverschilligheid want in enkele provinciën hielden zij hun samenkomsten zelfs in 't openbaar, en zonder zich in 't minst te ontzien bedienden zij doop en avondmaal ja zegenden zij huwelijken in.

Inderdaad, de nood was hoog gestegen en toen de vergadering der geestelijken van 1770 bijeenkwam hief de aartsbisschop van Rheims dan ook aanstonds zijn stem op en vóór de gewone huishoudelijke zaken werden behandeld besloot men (6 Mei) eene memorie aan Z. M. op te stellen waarin, na op allerlei onrustbarende verschijnselen gewezen te zijn, Z. M. ernstig verzocht werd een dijk op te werpen tegen een stroom die, zoo hij niet gebreedeld werd, alles, letterlijk alles zou verwoesten. „Mocht het Gode behagen Sire”, dus eindigde het stuk, „dat Uwe Majesteit niet reeds oorzaak had gehad om op te merken, dat deze vrijheid, evenals alle rampen (fléaux) noodlottige sporen van haren loop heeft achter gelaten; dat zij de voortreffelijkheid van het nationaal karakter heeft bedorven en bijna overal zeden, grondbeginselen en eene taal heeft ingevoerd welke

onze vaders niet kenden, en over welke hunne getrouwheid aan- en hunne liefde voor hunne koningen zich gelijkelijk zouden verontrust hebben!"

Deed men zoo wat men kon om door uitwendige middelen den vijand te weerstaan, ook door inwendige middelen, d. w. z. door op hart en verstand te werken zocht men zich althans niet onbetuigd te laten.

Dat de zoetvoerige mandementen in welke de bisschoppen hunne „beminde geloovigen" toespraken, wanneer we die van Caylus, Fitz-James, Montazet en enkele anderen uitzonderen, weinig beteekenden in een tijd die aan de metalen klokspijs van een Bossuet, Pascal en Arnauld behoefte had, eischt geen betoog. De vergadering der geestelijken, hoe ijverig ook bij den koning, liet het publiek niets van zich hooren en eerst ten jare 1770 gaf zij een „Avertissement aux fidèles sur les dangers de l'incrédulité" dat in 1775 gevolgd werd door een ander „Sur les avantages de la religion et les effets pernicieux de l'incrédulité". Het was iets, maar niet genoeg en 't kwam in elk geval te laat.

Wat de bepaald wetenschappelijke bestrijding des ongeloofs betreft, met eere moet genoemd de Janse- nist Du Guet († 1733), die na een veel bewogen en werkzaam leven in zijn „Traité des principes de la foi chrétienne" een werk gaf dat alleen voldoende zou zijn hem voor vergetelheid te bewaren. Een niet te verwerpen strijder was ook Mesengui († 1763), leeraar aan het „Collège de Beauvais" te Parijs die o. a. in zijn „Exposition de la doctrine chrétienne" meer dan genoeg gaf om tegen spotternij gewapend te zijn. We noemen naast dezen Bergier († 1790), kanunnik van N. Dame, die, na zijne sporen op het

gebied der klassieke literatuur verdiend te hebben, zich op apologetisch gebied een naam maakte. De „Emile” van Rousseau nam hij duchtig onder handen in „Le Déisme réfuté par lui même;” Voltaire greep hij aan in de „Certitude des preuves du Christianisme;” Holbach weerstond hij in de „Apologie de la religion chrétienne”, terwijl, om zijn laatste werk te noemen, de „Dictionnaire théologique” den vrienden der christelijke openbaring goede diensten bewees.

De kampioen echter die voor dien tijd het best geharnast in het krijt trad was de abt Guénée. Daar Voltaire, hoewel hij volgens eigen bekentenis weinig of niets van het Hebreeuwsch wist, onophoudelijk zijn aanvallen tegen het O. T. richtte gaf de abt uit „Lettres de quelques Juifs portugais, allemands et polonais à M. de Voltaire” (1769). Met groote verscheidenheid in vorm en toon brengen deze Joden ieder hunne bedenkingen in, en beleefd maar scherp en ironisch werd den wijsgeer van Ferney bewezen dat hij van veel waarover hij sprak niets wist en in het overige de grofste misslagen beging ja zich weersprak. Geen wonder dat deze „joodsche secretaris,” die dikwerf de lachers op zijn zijde wist te krijgen juist daardoor den toorn van Voltaire opwekte, en daar hij hem niet, gelijk hij met andere tegenstanders zocht te doen voor „un pauvre imbécile” kon doen doorgaan, schold hij hem uit voor „een boosaardigen aap, die, terwijl hij de houding aannam de hand te kussen, ten bloede toe beet ¹⁾.”

1) „Men zal hem even zoo bijten” liet hij er op volgen, doch zijn antwoord: „Eén Christen tegen zes Joden” is zwak, want hier kon hij niet sterk zijn door de onwetendheid van anderen.

Al hebben we ook geen vrijheid de lijst der apologeten breeder te maken, toch is zij reeds breed genoeg om wat af te dingen op het oordeel van Quinet ¹⁾: dat de geestelijkheid „op alle punten, zonder verdediging zou geweken zijn,” en op dat van Macaulay ²⁾: „de kerk verdedigde zich niet, dan alleen door daden van geweld.” Neen, de Davids ontbraken niet die tegen de snorkende Goliaths dier dagen met de gladde steenen uit de heek der waarheid durfden optrekken, doch het hielp niet veel, en al zagen ook van de „Lettres de quelques Juifs” nog bij het leven des auteurs zes uitgaven het licht de massa des volks keerde meer en meer van godsdienst en kerk zich af. Niet dat het fransche volk toen juist ongodsdienstiger was dan eenig ander, maar het las de apologiën niet, omdat zij, hoe uitstekend ook wat den inhoud betreft, in den vorm geen rekening hielden met een publiek welks smaak verwend, zoo niet bedorven was door de geestige pen van een Voltaire e. a. „Le style est de l'homme”, door hem drukt een auteur zijn eigen cachet op de stof welke gemeen goed van allen is of worden kan. Een stijl die tot lezen lokte en tot voortlezen drong bezaten de toenmalige wachters op de muren van het fransche Sion echter niet, en zonder iemand te verongelijken kunnen we wel zeggen dat Chateaubriand op godsdienstig gebied de eerste was die met een schitterende wapenrusting zich tegen de achttiende eeuw heeft gekeerd.

En zoo men deze toen oók aangegord had? Het zou toch niet gebaat hebben! Het fransche volk wilde nu

1) *Le Christianisme et la Révolution Française*. Paris, '45, p. 327.

2) *Critical Essays*. '54. III. p. 140.

eenmaal afbreken met het voorledene, het wilde, wat het ook kostte, een staatkundig ideaal verwezenlijken en opruimen wat in den weg stond — om het even of dit kerk heette of niet.

„Hélas! un Dieu si bon, qui de l'homme est le maître
En eût été servi, s'il avait voulu l'être”!

had de dichter der Henriade gezongen. Moge hij hiermee ook een ongepaste berisping van het Godsbestuur bedoeld hebben, met allen eerbied spreken we met het oog op zijne woorden het als onze overtuiging uit: in Frankrijk zou zich minder vijandschap tegen God geopenbaard hebben zoo het instituut dat tot zijnen dienst opleidde niet de R. Kath. kerk ware geweest, die kerk met al haar gebreken, vooral met dit eene en groote — dat zij een integreerend deel van den staat uitmaakte.

De wijsgeeren van den dag zorgden er wel voor den volke diets te maken: dat al die apologeten minder strenden voor de zaak van den godsdienst dan wel voor „un intérêt de boutique”; dat hunne verdediging louter ten doel had de kerk met haar eer, haar rijkdom en haar macht ten eigen behoeve te kunnen blijven misbruiken. Toen dat denkbeeld eenmaal had post gevat was het uit met den invloed der kerk. Hare dienaren mochten nog zoo wetenschappelijk, nog zoo ernstig, nog zoo kalm ten strijde trekken, zij werden onschadelijk gemaakt door bittere sarcasmen, ruwen spot, gladgeschuurde sophismen en — goedkoope „bons mots”.

Arme kerk! Reeds in den aanvang der zoogenaamde achttiende eeuw hadden denkende geesten haar val voorspeld; geen mindere dan Buffon had het den hertog de Richelieu gezegd: „het epis-

copaat en de priesterschap zullen de eerste lichamen zijn welke in Frankrijk worden opgeofferd. Zij hebben geen anderen steun dan de publieke opinie en deze is niet langer in hun voordeel!"

Wat toen enkelen slechts zagen werd omstreeks 1770 reeds klaar als de dag, want terwijl de aristocraten op wetenschappelijk gebied, of zij die er voor doorgingen, der kerk beslist den rug toekeerden, begon het Ghetto der literatuur reeds uit te loopen om haar met zijn vuile projectielen te bestooken. Ook deze afvallige zonen der Moederkerk werden door een luchthartig publiek met het gebruikelijke „c'est bien écrit" ja met meer nog beloond en gekroond, en zoo naderde de tijd dat de fransche natie met eene betreurenswaardige eenstemmigheid het der wereld zou toeroepen: wij hebben niet alleen van de Madonna afscheid genomen maar zelfs van den Vader en den Zoon, en in plaats van door den „Geest der eeuwen" zullen we voortaan ons laten leiden door „den geest der eeuw"! 1)

Een der nadrukkelijkste profetiën dat het met de R. Kath. kerk in Frankrijk slecht zou afloopen was het lot dat eene geestelijke orde trof welke bij uitnemendheid Rome's beginsel vertegenwoordigde. Aangezien we op de Orde der Jezuiteten het oog hebben wenschen wij voor misverstand ons te wachten. Een goede

1) Jervis, Hist., II, p. 332, 336, 340; Hist. Gén. de l'Egl., X, p. 357 etc., 296; XI, p. 138, 157, 216; Barbier, Journal, V, p. 146 etc., 174, 153, 159, 170, 175; VII, p. 120, 126, 138, 141, 301; VIII, p. 45; Rev. d. D. Mondes, '80, III, p. 653, 660; '82. I. p. 573—581, 591, 595.

honderd jaar geleden waren de woorden R. Katholicisme en Jezuïtisme niet synoniem en zelfs nu, na het Vaticaansch concilie, zijn ze het nog niet. Wij vleien ons met de hoop dat zeer vele leden der R. Kath. kerk van de leer en de moraal der Jezuïeten een hartgrondigen afkeer hebben; we geven zelfs toe dat Rome, welke uitnemende diensten de Orde het ook bewees, zich nooit geheel met haar solidair verklaard heeft. Maar in het afgetrokkene beschouwd, wat deden de Jezuïeten anders dan het beginsel van Rome: absoluut gezag der Kerk over het oordeel en de consciëntie harer leden, logisch ontwikkelen, ja op de spits drijven. Zeker, dank zij de natuur, die ook in dezen sterker bleek dan leer en logica samen, liet Rome waar het maar eenigszins kon wat speelruimte voor het privaat-oordeel der geloovigen en trok het de consequentie uit het beginsel niet al te scherp. Toen echter door het Protestantisme, het Naturalisme of wat „ismen” er meer zijn dat beginsel bestreden werd en er een ander, dat der gewetensvrijheid tegenover geplaatst werd toen lag het in den aard der zaak zelve dat Rome de lijn van haar beginsel moest doortrekken, zoover doortrekken dat het ten slotte aanlandde bij het Jezuïtisme met zijn — perinde ac si cadaver esset. Men kan dit betreuren of er zich over verblijden, men kan zich vleien met de hoop dat ook voortaan dui-zenden Roomschen liever inconsequent dan jezuïetisch willen zijn, of wel den wensch uitspreken dat de „halven” hoe eer hoe liever „heelen” mogen worden — het feit blijft: geen enkele Orde vertegenwoordigt het beginsel der R. kerk zoo zuiver als die der Jezuïeten.

Of men dit omstreeks 1750 in Frankrijk algemeen inzag? Wij zouden dit niet gaarne verzekeren en zulks te minder omdat de Orde door al wat zij deed haat genoeg opwekte zoodat men niet behoefde te wijzen op wat zij eigenlijk was en uit kracht van haar beginsel moest zijn.

Dat de parlementen haar met geen goed oog aanzagen, geen enkel der laatst voorgaande zeven hoofdstukken van dit werk of het levert er bewijzen voor. Waren het de Jezuïeten niet die de koningen opzweepten tot allerlei despotieke maatregelen waardoor beschreven en onbeschreven volksprivilegiën geschonden werden? Waren zij het niet die zóo vast hielden aan de spreuk van het conservatisme: „*Malum bene compositum non movere*”¹⁾ dat elke hervorming onmogelijk werd? Waren zij het niet die onophoudelijk mijnen aanlegden onder het eerste der Vier artikelen van 1682 waardoor het toezicht der regeering op de tijdelijke zaken der kerk gewaarborgd werd? Waren zij het niet die de bul *Unigenitus* hadden uitgelokt, gevloekt instrument waarmee ze Port-Royal verwoest, tachtigduizend menschen in de gevangenis geholpen²⁾ en de Jansenisten ten onder gebracht hadden?

Wat de kerkvorsten aangaat, ook deze hadden geen reden om onbepaald met de Jezuïeten ingenomen te zijn. In den regel toch was het „*feuille des bénéfices*” in hun handen geweest, en zonderen wij de enkelen uit die aan persoonlijke verdiensten of familiebetrekkingen een bisschopszetel te danken hadden, de overigen hadden hunne verheffing moeten

1) Een kwade bint die goed zit niet opruimen.

2) Volgens beweren van Diderot. (Lemer, Dossier etc. p. 47.)

koopden door geestelijke slavernij, en wee hunner wanneer ze van zelfstandigheid blijk dorsten geven!

Wij merken hier nog bij op dat andere geestelijke orden hen om hun invloed benijdden, de adel zich door hun macht ten hove verongelijkt achtte, kooplieden hun wereldhandel met leede oogen aanzagen en zij bij het volk als tegenstanders van het parlement en kwelgeesten met biechtbriefjes, onmogelijk gezien konden zijn.

Nemen wij dit alles in aanmerking dan begrijpen wij niet waarom bij de vervolging aan welke de Jezuïeten weldra bloot stonden, nog aan een bepaalde samenzwering tegen hen in verschillende landen van Europa zou moeten gedacht worden ¹⁾. Hunne trotschheid, heerschzucht en geldzucht hadden alom haat geteeld, en waar deze nog door toenemenden afkeer van Christendom en kerk gevoed werd was het heel natuurlijk dat eene orde welke beiden op de meest aanstootelijke wijze handhaafde en eigenlijk meer streed voor het behoud van het Katholicisme dan voor dat Katholicisme zelf, als eerste offer vallen moest.

Wat Frankrijk betreft, de aanslag van Damiens (blz. 459) deed bij vernieuwing de aandacht vestigen op de moraal der Jezuïeten vooral zoo als die vervat was in het door Lacroix omgewerkte „Handboek der Casuïstiek” van Busenbaum, waarvan omstreeks dien tijd een nieuwe uitgaaf verscheen.

Dank zij de opruiende taal der „Nouvelles Ecclé-

1) Zelfs Engeland zou hieraan deel genomen hebben ten einde Frankrijk te berooven van het voordeel dat de zendingssijver der Jezuïeten in Amerika en Indië het verschafte. La Mennais Réff sur l'Etat de l'Eglise etc. Paris, '25. p. 53.

siastiques" geloofden maar weinigen dat dit werk, hier en daar door beulshanden verbrand, werkelijk door de fransche Jezuïeten werd afgekeurd, en, werden zij ook met klimmend wantrouwen gadeslagen, tot oorlog kwam het nog niet. Er werd echter naar verlangd, want men had het in Portugal, waar een moordaanslag op den koning aanleiding gegeven had tot verdrijving der Jezuïeten (September 1758), gezien: onoverwinnelijk was de compagnie van Loyola niet. Welk een indruk had het vonnis over de portugeesche saamgezworenen in Februari 1758 niet in Parijs gemaakt! Een onnoemlijk aantal exemplaren was er van verkocht en luide werd het uitgesproken: ook in Frankrijk moest de Jezuïeten-orde vernietigd! Slechts eene geschikte gelegenheid moest gevonden worden om hen aan te vallen en — men zou het ver brengen!

Reeds in Maart hoorde men enkelen „heureka!" roepen. Zeker fransch fortuinzoeker, zoo verhaalde men, zou in 1718 met enkele millioenen uit Spanje zijn teruggekeerd en te Brest door de Jezuïeten gedood en geplunderd zijn. Helaas! de hoop werd verijdeld. Hoewel de Jezuïeten reeds ter verantwoording geroepen waren, de sommatie moest ingetrokken worden daar uit officiële stukken bleek dat de man op wiens onmetelijk fortuin zijn erfgenamen en op wiens geheimzinnig uiteinde de vijanden der Jezuïeten hunne hoop bouwden, eene eeuw geleden in een hospitaal te Alicante gestorven was.

Eindelijk verscheen in 1760 de man ten tooneel wien de vijanden der Jezuïeten hadden kunnen toevoegen wat eens Mevr. de Staël tot keizer Alexander zei: „vous êtes..... un accident heureux!"

De fransche Jezuïet Antoine Lavalette was in 1747 naar het eiland Martinique gezonden om daar als „procureur” aan het hoofd der zending te staan. Dat ook de zending geld behoeft wisten de Jezuïeten, wier ijver op dit gebied bekend is, maar altewel, doch de Orde als zoodanig had altezeer de les van Terentius vergeten:

Pecuniam in loco negligere, maximum interdum est lucrum. 1)

Zij was handel, zelfs slaven- en kleinhandel gaan drijven en haar zedelijke kracht nam af in dezelfde mate als haar finantieele macht toenam. Reeds Benedictus XIV had een goed woord gesproken toen hij in 1741 aan alle orden handel, nering en handtering verbood, maar de Jezuïeten die gehoorzaamheid aan den paus meer voor anderen dan voor zich zelve nodig achtten 2), hadden er zich zoo weinig aan gestoord dat de bul „Immensa pastorum” bepaald aan hun adres uitgevaardigd moest worden.

Lavalette scheen ook dit stuk maar voor kennisgeving aangenomen te hebben en, 't zij om zijn station van schulden te bevrijden 't zij uit winzucht, hij ging met een Israëliet een maatschap aan, leende van fransche kooplui een millioen en legde er een volkplanting voor aan waarop weldra tweeduizend slaven werkten. Aanvankelijk ging alles voorspoedig, doch toen in den zevenjarigen oorlog de Engelschen rijkbeladen schepen van den pater namen, leed vooral een koopmanshuis te Marseille zulke gevoelige ver-

1) Geld versmaden geeft somtijds het grootste gewin.

2) Hoe ze telkens tot gehoorzaamheid aan de Curie moesten vermaand worden zie men bij: J. Friedrich, Beiträge zur Gesch. des Jes. ordens. Munchen, '81. S. 144 u. s. w.

liezen dat het zich tot Lavalette's superieuren te Parijs wendde met verzoek voor den insolventen „procureur” op Martinique in de bres te springen. Een weinig hulp werd verleend doch intusschen aan den generaal te Rome geschreven. Na eenig oponthoud besloot Ricci, pas tot die waardigheid verheven, den „procureur” in het verre Westen op te offeren, zeggende dat de Orde niet aansprakelijk verkoos gesteld te worden voor hetgeen een harer leden op eigen verantwoordelijkheid ja tegen de statuten in had ondernomen. De schuldeischers van het intusschen bankroet verklaarde huis lieten het hier niet bij zitten en brachten het zoover dat in Mei 1760 Lavalette en zijn fransche superieuren te Marseille veroordeeld werden tot betaling van anderhalf millioen livres (francs). Hadden zij nu, gedachtig aan het „un mauvais jugement vaut mieux qu'un long procès” maar in dit vonnis berust of, zoo ze dit niet wilden, op grond van een door Lodewijk XIV hun geschonken privilegie, geappelleerd aan den Grooten raad, de zaak zou in het vergeetboek geraakt zijn. Doch, 't zij in vertrouwen op de rechtvaardigheid hunner zaak of op hun invloed ten hove, 't zij door rechtskundige adviezen misleid, de Jezuïeten brachten de quaestie voor het parlement van Parijs en hadden zich hiermee aan hun bitterste vijanden overgeleverd. De stap was pas gedaan of zij gevoelden den misslag door hen begaan en verzochten dat de zaak schriftelijk mocht worden behandeld, iets wat men natuurlijk weigerde.

Zoo werd dan ten gevolge van een „singulier aveuglement” dat een hunner vrienden slechts uit een ondoorgrondelijk „dessein de la Providence”

verklaren kon, sedert April 1760 de aandacht van het parijsche publiek op de Jezuïeten gevestigd.

Alras bleek het dat de tegenpartij Gerbier, den Cicero der parijsche balie niet behoefde om daverende toejuichingen uit te lokken op alles wat tegen de eerwaarde vaders werd te berde gebracht. Den 7^{den} Mei bevestigde de Groote kamer van het parlement niet alleen het vroegere vonnis, maar veroordeelde hen bovendien om binnen een jaar vijftigduizend livres schadeloosstelling te betalen, terwijl, zoo men in gebreke bleef, de schuld zou verhaald worden op den eigendom welke de Orde gemeenschappelijk in Frankrijk bezat.

Of dat vonnis lijnrecht inliep tegen de toenmalige wet, welke elk godsdienstig huis als onafhankelijk van andere tot dezelfde orde behorende huizen zou beschouwd hebben, en of men later de schuld door valsche wissels tot vijf millioen heeft opgedreven laten we onbeslist, maar zeker is het: bij het uitspreken van het vonnis gedroeg het publiek zich zoo onbetamelijk dat men kon denken dat het achtbaar rechtscollegie geen vonnis gewezen maar een gunst bewezen had.

Toch kwam voor de Jezuïeten het ergste nog achteraan. Immers om te bewijzen dat er geen solidariteit tusschen den „procureur” uit de West en den „supérieur-général” te Parijs bestond hadden de Jezuïeten hun statuten moeten overleggen. Een vluchtige inzage van dezen tot nog toe verborgen gebleven codex was voor Jansenisten en Encyclopedisten voldoende om te begrijpen wat partij er van te trekken viel. De abt Chauvelin deelde in de zitting van 17 April reeds ontrustends genoeg

uit het in 1755 herziene en twee jaar later te Praag herdrukte werk mede, om nog dienzelfden dag het besluit uit te lokken dat het ter griffie gedeponeerd en nader onderzocht zou worden.

De Jezuïeten die den orkaan zagen opsteken namen tot den koning de toevlucht, en terwijl deze onophoudelijk door Mevr. de Pompadour en den minister de Choiseul voor de Orde bang gemaakt en tegen haar opgehitst werd, hadden zij in de koningin, den dauphin e. a. warme verdedigers. Gevolg hiervan was dat het parlement tegen het einde van Mei bevel ontving de statuten aan Z. M. te zenden opdat hij ze kon laten onderzoeken.

Zonder bezwaar kon het parlement hieraan voldoen want een onbekende „un ange ou quelque âme charitable” zond een tweede exemplaar in dat, na nauwkeurig gecollationneerd te zijn aan het eerste gelijk bleek te wezen. Daar Z. M. toen men hem het exemplaar bracht slechts zeide „er op te rekenen” dat het parlement niets zou verrichten vóór Z. M. zijn gevoelen had kenbaar gemaakt, achtte men zich niet gebonden. Waar dit op uitloopen zou kon men reeds den 8sten Juli 1761 opmaken uit eene rede van den abt Chauvelin waarin hij zulk een treffend tafereel ophing van den door de Jezuïeten gepredikten vorstenmoord dat hij zijn gehoor zelfs tot tranen bewoog en er natuurlijk niemand aan dacht de Jezuïeten eens in de gelegenheid te stellen zich te verdedigen. Het baatte weinig dat Z. M. nog in het begin van Augustus een bevel zond: gedurende een jaar het onderzoek betreffende deJezuïe ten te schorsen, want reeds den 6^{den} dier maand vaardigde het parlement de volgende vonnissen uit: dat meer dan vieren-

twintig, sedert 1590 verschenen boeken der Jezuïeten door den beul zouden verbrand worden, als bevatte „une doctrine meurtrière et abominable”; dat niemand tot de Jezuïeten-orde behoorende meer onderwijs mocht geven; dat ouders of voogden voortaan geen leerlingen naar hunne colleges mochten zenden; dat studenten, zoo zij de Jezuïeten-colleges bleven volgen onbekwaam zouden verklaard worden om academische graden te verwerven of ambten te bekleeden en eindelijk, dat alle bullen, dus ook de constitutie-bul van Paul III in 1540, brèves en brieven van pausen welke op de Orde betrekking hadden, als inbreuken (abus) op de fransche rijks wetten zouden beschouwd worden.

Zoo hing dan de Orde in Frankrijk in de lucht. Bij rechterlijk vonnis was ze opgeheven en had ook de koning dit niet goedgekeurd, hij liet aanvankelijk niets van zich hooren. Toen hij eindelijk den 29sten Augustus beval dat die vonnissen tot 6 Augustus 1762 als niet bestaande moesten beschouwd worden, nam het parlement de vrijheid ze onder allerlei bezwarende voorwaarden maar tot 1 April 1762 te schorsen.

Hoewel het zwaard van Damocles den Jezuïeten boven het hoofd hing werd weinig te hunner verdediging ondernomen. Wel riep de koninklijke commissie die hunne statuten zou onderzoeken de bisschoppen op om hunne denkbeelden over de Jezuïeten mee te deelen en pleitten vijfenveertig van de eenenvijftig opgekomenen voor hun voortbestaan, wel gaven de Jezuïeten eene verklaring in hoofdzaak hierop neerkomende: dat zoo de generaal hun iets bevelen mocht dat tegen de wetten des rijks of de Vier artikelen van 1682 streed zij hem

niet zouden gehoorzamen, maar dit alles kon bij den koning niet opwegen tegen de publieke opinie die nu eenmaal hun val eischte. Toch zag hij nog naar een reddingsboei om. In Maart 1762 verklaarde hij de Jezuïeten onderworpen aan de gewone episcopale jurisdictie; zij zouden in Frankrijk bestuurd worden door een vicaris die den eed op de wetten van den staat zou afleggen; de Vier artikelen van 1682 moesten in al hun scholen, die altijd voor de commissarissen van het parlement zouden openstaan, onderwezen worden enz. Z. M. had de voorzichtigheid over dit compromis eerst de meening van den generaal Ricci en van paus Clemens XIII in te winnen en 't was bij die gelegenheid dat een dezer zijn verwerpingsoordeel er over uitsprak in het bekende: „sint ut sunt, aut non sint¹⁾.”

Met dit mannelijk woord was het lot der fransche Jezuïeten dan ook beslist. Ze zouden niet meer zijn. Wel waagde Lodewijk XV het nog zijn edict over de hervorming der Jezuïeten bij het parlement in te dienen (9 Maart 1762), doch den 26sten besloot men dit niet te registreeren en toen Z. M. hiervan twee dagen later in kennis gesteld werd, nam hij de bedenkingen er tegen ingebracht aan zonder bepaald te verbieden het vonnis van 6 Augustus 1761 ten uitvoer te leggen.

Ieder begreep nu dat Z. M. de Orde losliet en wat uitwerksel dit had op den volksgeest moge, om van grover uitingen te zwijgen, blijken uit een plakkaat waarop enkele dagen voor den fatalen termijn het

1) Dat ze zijn die ze zijn, of niet zijn. Het officieele antwoord van Clemens XIII, dato 28 Jan. 1762, te vinden in de Hist. Gén. de l'Egl XI, p. 480.

volgende te lezen was: „La troupe de St. Ignace donnera mercredi prochain 31 Mars 1762, pour dernière représentation: Arlequin Jésuite, comédie en cinq actes, du père Duplessis; suivie des: Faux bruits de Loyola, par le père Lainez, petite comédie en un acte. Pour divertissement le ballet portugais: En attendant le triomphe de Themis” 1)

De zegepraal van Themis! Daarom was het te doen geweest toen men de Jezuïeten dwong met andere munt dan zielmissen te betalen — de zegepraal van Nemesis, daarop liep het uit toen men het hen onmogelijk ging maken zielmissen te lezen. Nauwelijks was toch de 1ste April 1762 aangebroken of het parlement van Parijs zorgde er voor dat de Jezuïeten uit vierentachtig in zijn ressort zich bevindende colléges werden verdreven, terwijl hunne papieren in beslag werden genomen, hunne bezittingen tot zelfs in de koloniën toe, verbeurd verklaard, en bovendien met argus-oogen rondgezien werd of ze ook een of ander in veiligheid hadden gebracht.

Wat men te Parijs deed werd door de meeste provinciale parlementen nagevolgd terwijl men zelfs hunne gelofte, die te Rouaan als „serment impie d'une règle impie” gebrandmerkt werd voor ontbonden verklaarde. En alsof dit alles nog niet genoeg was, of liever om het zoo mogelijk te rechtvaardigen werden tal van pennen in gal en alssem gedoopt om de Orde aan alle mogelijke misdaden schuldig te verklaren. Er waren onder deze geschriften die

1) In zijne XVIIIme Siècle, Paris '75, p. 431 schrijft Paul Lacroix de passie der Franschen voor de comedie grootendeels aan de Jezuïeten toe, die in hunne colléges veel tooneelstukken lieten opvoeren.

vrucht bleken van nauwgezette studie hunner statuten, zooals het „Résumé des constitutions des Jésuites,” door La Chalotais, procureur-generaal bij het parlement te Rennes ¹⁾. Of deze auteur, die de Jezuiten o. a. leeren liet: dat een materieele substantie oorzaak eener spiritueele kon wezen, alsmede dat God de oorzaak der zonde was, de pikante kritiek van pater Griffet, welke het parlement als te scherp liet verbranden, niet verdiend had zouden we ongaarne betwijfelen.

Gaan wij den arbeid van een paar collega's van La Chalotais uit Aix en Bordeaux voorbij, dan kan als een der bitterste aanvallen worden beschouwd de: „Extraits des assertions dangereuses et pernicieuses en tout genre que les soi-disants Jésuites ont dans tous les temps et perséveramment soutenues, enseignées et publiées.” Breed als de titel is ook de slagorde der beschuldigingen welke in dit stuk tegen de Jezuiten wordt aangevoerd. Of de collationeering van deze „Extraits” door parlementaire commissarissen wel naar behooren geschied is zou men in twijfel kunnen trekken. Zelfs d'Alembert erkende dat er fouten in waren, doch er bleef z. i. nog genoeg over waartegen niets was in te brengen, en al waren er zooveel fouten in als de vrienden der Orde beweerden, wat nood dan nog, niemand zou immers de moeite nemen dit na te gaan, en tegen den tijd dat zulks geschied was zou de collectie wel de uitwerking hebben gehad welke de natie begeerde, nl. de vernietiging der Jezuiten.

Tot dit laatste ging het parlement den 6^{den} Augustus

1) In 't geheel te vinden bij Lemer, Dossier. p. 58 etc.

tus 1762 over. Na een rapport van den abt du Terray over alles wat op Jezuieten betrekking had, werd verklaard: „dat de Orde uit kracht van haren aard, niet kon toegelaten worden in een beschaafden staat dewijl zij streed tegen de wet der natuur, inbreuk maakte op alle tijdelijk en geestelijk gezag en onder het voorwendsel van godsdienst niet streefde naar evangelische volmaaktheid maar een politieke vereeniging zocht te zijn, welker roeping hierin bestond dat zij er onophoudelijk naar jaagde eerst volkomen onafhankelijk te worden en eindelijk het hoogste gezag in handen te krijgen, enz.” Het stuk verklaarde ten slotte de gelofte der Jezuieten voor nul en van geener waarde, verbood hen de regels der Orde te volgen, haar kleed te dragen of onderling gemeenschap te houden. Binnen eene week hadden zij al hun huizen te verlaten, bij eede alle banden met de Orde te breken, terwijl zij geen enkel ambt zouden kunnen bekleeden vóór zij de Vier artikelen van 1682 bezworen hadden; enz.

Zoo was dan in de hoofdstad de groote slag geslagen en behoudens vier uitzonderingen werd hij ook in de andere parlementen, al was het soms door de helft plus een der stemmen, toegebracht.

Voor men wist wat de koning, die de aan het hof verbonden Jezuieten al vast hun kleed had laten afleggen, zou doen, werd nog van verschillende zijden een lans voor de wel ter aarde geworpen maar nog niet vertreden Orde gebroken. Clemens XIII had een allocutie gereed waarin hij zich beklaagde over het feit dat men de Jezuieten dwingen wilde de Vier artikelen van 1682, zoo beleedigend voor het gezag van den H. Stoel, te teekenen Zijne kar-

dinalen wisten hem echter te beduiden dat zulk een klacht juist olie in 't vuur zou zijn, en hij bepaalde er zich nu toe om aan enkele fransche prelaten zijn hart lucht te geven.

Dat de ons bekende de Beaumont aan dit laatste óók behoefte had begrijpt ieder, maar dat het onverstandig van hem gehandeld was in zijn mandement van 28 October 1763 de magistraten, vooral met het oog op de „Extraits” voor leugen- en lasteraars uit te maken, bewees de uitkomst ten volle. Zoo boos waren de heeren van het parlement op den man die door zijn woord nog een goed dozijn collega's aan 't protesteeren gebracht had, dat zij zijnen brief door beulshanden in de vlammen lieten werpen en hem-zelfen in hechtenis wilden nemen om voor het hof der pairs gesteld te worden. Onttrok Z. M. dezen advocaat der verdrukten ook al aan hunne woede door hem veertig mijlen van Parijs, naar la Trappe te zenden, het parlement koelde zijn toorn aan minderen, den man gelijk die, toen hem van een dak iets op het hoofd was gevallen, de glazen der eerste verdieping inwierp omdat hij niet hooger kon reiken.

De bisschoppen immers hadden de Jezuïeten in dienst genomen en zij die zich tot heden voornamelijk hadden beijverd om op hunne manier kinderen tot menschen te maken, kregen nu gelegenheid menschen tot christenen te vormen. Dit moest gekeerd, en in het begin van 1764 werd door het parijische en nog drie andere parlementen bepaald dat de Jezuïeten binnen eene week hunne Orde hadden af te zweren. Wie zulks niet verkoos verbeurde zijne vierhonderd livres pensioen en het verblijf op franschen grond.

Zelfs de koninklijke familie moest nu van haren verkleeden biechtvader afscheid nemen en toen het parijsche parlement den 9^{den} Maart de lijst der afvalligen binnen zijn ressort, dat een derde van het rijk omvatte, opmaakte, bleek het dat er slechts vijftwintig in den strijd tusschen het geweten en het dagelijksch brood bezweken waren.

Al was het koninklijk gezag ook nog zoo verzwakt toch begreep ieder dat zulke ingrijpende besluiten niet zonder de uitdrukkelijke toestemming van Z. M. konden worden uitgevoerd, en daar deze den geheelen zomer van 1764 niets van zich liet hooren vatten de Jezuïeten moed. Het bij het parlement verloren proces kon misschien nog ten hove worden gewonnen. Krachtig werd daar dan ook ten hunnen behoeve gepleit door den dauphin, doch niet minder sterk was de minister de Choiseul die, door geheel het ministerie gesteund, er ernstig op wees dat de rust van den staat en, in de gegeven omstandigheden, het belang der Jezuïeten-zelve, de bekrachtiging der vonnissen eischte. Lodewijk XV aarzelde. Hij telde de stemmen en — wilde teekenen; hij woog de stemmen, ook de zijne en — kon niet teekenen. Maar toch, een tweede Damiens. . . .

Wanneer men bij een bezoek aan het paleis van Versailles de „Salle des pendules” is binnengetreden en het kunstig uurwerk, de mozaïektafels en den door Lodewijk XVI vervaardigden meridiaan bewonderd heeft kan men zich hooren verhalen hoe daar op zekeren dag in November 1764 Mevr. de Pompadour tegenover Lodewijk XV gezeten was. De gewezen Mej. Poisson wier hart vergiftigd was door de herinnering aan zeker biechtvader tot de

Jezuïeten-orde behoorende, die haar de sacramenten dorst weigeren zoolang zij aan het hof bleef en de schuldige betrekking liet voortduren, hoorde toen de ure harer wraak slaan. Zij legde haren vorstelijken minnaar een stuk voor; deze teekende en gaf het haar terug. In het begin van December wist heel Frankrijk — de Jezuïeten-orde is opgeheven!

Slaan we Isambert's verzameling van oude fransche wetten of Lemer's „Dossier” op dan vinden we daar ¹⁾ een edict door den koning in November 1764 te Versailles uitgevaardigd, waarin deze verzekert dat hij, na behoorlijk ingelicht te zijn en zijn raadslieden gehoord te hebben, bepaalt, beveelt en wil dat er voor de Societeit der Jezuïeten geene plaats (plus de lieu) meer zij in zijn rijk.

Tot hiertoe konden de heeren van 't parlement tevreden zijn want hun doel was bereikt, maar ook de Jezuïeten moesten tevreden gesteld en daarom zweeg Z. M. niet alleen van de groote beschuldigingen tegen hen ingebracht, maar hij casseerde ook alle reeds gewezen vonnissen en nog hangende rechtzaken, ja hij veroorloofde hen als particulieren in zijn rijk te wonen, mits zij zich gedroegen als goede en getrouwe onderdanen.

Op den eersten December registreerde het parlement dit edict na eerst de vrijheid genomen te hebben er de bepaling bij te voegen: dat een Jezuïet blijven moest in de diocese waar hij geboren was, zich op tien mijlen afstand van Parijs behoorde te houden en zich om de zes maanden te vertoonen

1) In deel XXII p. 424, en op p. 163.

had aan de plaatselijke overheid. Hadde de paus zich nu maar stil gehouden het ware wellicht bij dit edict gebleven. Het scheen den franschen gezant te Rome reeds gelukt hem vrede te doen hebben met de opheffing eener orde welke hij ten believe van Frankrijk niet had kunnen hervormen, doch de generaal der Jezuiten kreeg de overhand en reeds 7 Januari 1765 verscheen de bul „Apostolicum” waarin Z. H. protesteerende tegen het onrecht en den smaad zijner praetoriaansche bende aangedaan, haar bij vernieuwing bevestigde. Het stuk werd in alle talen overgezet en aan alle bisschoppen gezonden met verzoek bericht in te zenden hoe het opgenomen werd. Niet meer dan drieëntwintig bisschoppen, waaronder slechts twee fransche, gaven antwoord, bewijs dat de bul, op zijn zachtst gesproken, onvoorzichtig geacht werd. Den 11^{den} Februari werd zij door het parijsche parlement onderdrukt, door andere parlementen zelfs verbrand.

Toen Spanje in April 1767 zijn vierduizend Jezuiten aan den paus zond om ze met honderd piasters pensioen onder „de onmiddelijke, wijze en heilige leiding” van Z. H. te stellen keurde de Choiseul en zijn aanhang niet alleen die daad van geweld goed maar het voorbeeld was aanstekelijk genoeg om op een vroeger besluit terug te komen. Nog in diezelfde maand wekte de abt Chauvelin zijn medeleden van het parlement op om toch niet barmhartiger te zijn dan de Spanjaarden.

Evenmin als in Spanje, waar Karel III geen de minste reden opgaf waarom hij zoo spaansch huisield en zich achter een autocratische phrase verschool, vroeg men in Frankrijk: waarom het in December

1764 geregistreerde edict nu moest geschonden worden. Den negenden Mei 1767 besloot men dat alle Jezuïeten, kranken en stokouden uitgezonderd, binnen veertien dagen Frankrijk verlaten moesten, terwijl hun pensioen alleen dan zou worden uitbetaald als zij wettig bewezen hadden in den vreemde te wonen. Lodewijk XV mistte den moed zijne parlementen te weerstaan en keurde een vonnis der verbanning goed dat zoo gestreng mogelijk werd ten uitvoer gelegd ¹⁾.

Zoo was dan de tijd gekomen naar welken d'Alembert verlangend had uitgezien ²⁾: dat de filosofie op de Jezuïeten gewroken werd. En niet alleen deze, ook Port-Royal werd gewroken, ook de dui-zenden die ter wille van de bul Unigenitus om hun eere gebracht, tot den bedelstaf gedoemd, van hun vrijheid beroofd, aan hun omgeving ontrukkt waren.

Met moed droegen de bannelingen hun lot maar medelijden wekten ze over het algemeen weinig op en konden ze niet opwekken.

O vos, qui cum Jesu itis
Non ite cum Jesuitis!

zoo hadden de Jansenisten onophoudelijk en niet vergeefs gewaarschuwd en al waren de leden der

1) Jervis, Hist. II, p. 342—366; Hist. Gén. de l'Egl. X, p. 409—416, 438—451; XI, p. 174, 186; Guettée, Hist. de l'Egl. de France, Paris, '56, XII, p. 82—104; Barbier, Journ. VII, p. 5, 26, 133, 143, 155, 349, 352, 362, 368, 371, 381, 391, 398, 404; VIII, p. 18, 26, 31—41, 89, 52; Voltaire, Siècles, etc. V, p. 91 etc.; Schlosser, t. a. p. III, blz. 5, 41—49; Dr. A. H. Raabe, de Compagnie van Loyola, enz. Utrecht '78, blz. 147 enz.; A. Douarce, Etude Histor. sur la banqueroute du P. Lavalette etc. Bourges '81.

2) Brief aan Voltaire 8 September 1761.

Orde dan ook niet zonder letterkundige verdiensten, al hadden ze op het gebied van het middelbaar onderwijs door tweehonderd scholen in bestaande behoeften niet zonder lof voorzien ¹⁾, al hadden ze ook heldenfeiten verricht in verband met zending en philanthropie, als kerkelijk-politieke partij was zij een vloek voor het land geweest. Meer dan iets anders was het hunne zoogenaamde moraal die vorsten en aanzienlijken bedierf en de bevolking van den godsdienst afkeerig maakte want naar de juiste opmerking van Mevr. de Staël maakt niets meer voor vroomheid ongeschikt „que d'employer la religion pour un autre objet qu'elle même.”

Neen, onverdiend was het lot dat den Jezuïeten trof in geen deele ²⁾ maar onrechtvaardig behandeld zijn ze desniettemin. Een vlammenschiepend vraagstuk moest van het Jezuïtisme tot elken prijs gemaakt worden en op de ergerlijkste bepalingen in hun reglementen liet men het scherpste licht vallen; afschuwelijke grondbeginselen, doch meest door buitenslandsche leden voorgestaan, heeft men op den voor-

1) Aan het lager onderwijs lieten zij zich minder gelegen liggen want de publieke opinie wordt vooral gevormd door hen die middelbaar onderwijs genoten hebben. Ook Napoleon I maakte van dat middelbaar onderwijs een politiek middel en bepaalde bij decreet van 17 Maart 1808 de beginselen waarnaar het gegeven moest worden, terwijl de volksschool verwaarloosd werd.

2) De Pradt, du Jésuitisme, chap. XVIII handelt over het goede en kwade door hen verricht; L. Carrau spreekt in zijn artikel „l'Education en France” en A. Duruy in een ander over „l'Instruction publique en 1789”, Rev. d. D. Mond. '80. I. p. 418 etc. en '81 I. p. 862 etc. over hun onderwijs, terwijl we mede verwijzen naar de artt. „Een merkwaardig boek” van Dr. Raabe in de Stemmen enz. '77, en Zirngiebl's bekende monographie.

grond geplaatst; op de verloochening door de fransche Jezuiten van wat afkeurenswaardig was heeft men geen acht geslagen en gelegenheid om zich te verdedigen is hun niet gegeven. Ze moesten nu eenmaal weg omdat zij anderen, en niet geheel zonder reden, in den weg stonden. Waar Hase dan ook hun lot met dat der Tempeliers vergelijkt daar noemt hij het niet onverdiend, maar gelijk deze, meent hij, zijn ze „zonder vonnis en zonder recht” veroordeeld ¹⁾.

Of zullen wij met Voltaire hun uitdrijving trachten goed te maken met de opmerking: „Het schijnt billijk en rechtvaardig dat de soevereinen die over eene godsdienstige orde ontevreden zijn er zich van ontdoen”. Zeker, dat schijnt ook zoo als men één ding doet en een ander nalaat. Legt men den vollen nadruk op den nauwen band die in Frankrijk tusschen Kerk en Staat bestond dan is er tegen den stelregel o. i. niet veel in te brengen. Dit is evenzeer het geval als men nalaat de vraag te doen: of de Staat wel het minste recht heeft zich met de leerstellige bepalingen van eenige godsdienstige vereeniging in te laten, en of hij niet van verre moet blijven staan tot tijd en wijle het wetboek van strafrecht hem tot handelend optreden noopt. Stelt men zich die vraag, m. a. w. gaat men onderzoeken hoever de staatsmacht reiken mag, dan zal Voltaire's rechtvaardiging der uitdrijving niet meer dan den schijn der waarheid voor zich hebben.

We erkennen het gaarne, er ligt een lange weg tusschen eene regeering die op tirannieke of op landsvaderlijke wijs ook voor de godsdienstige en

1) Geschied. v. d. kerk, Utrecht '64 blz. 540.

zedelijke belangen der landzaten meent te moeten zorgen, en eene die op dat gebied zich vergenoegt met de rol van politie-agent. Wie zal zeggen: hier ligt het station waar halt moet gehouden, want wat bij het eene volk goed is zou bij het andere juist verkeerd werken, al naar mate dat volk den toestand van onmondigheid verder achter zich heeft en de regeering zich met steeds minder zaken behoeft in te laten¹⁾. Maar dat het fransche volk toentertijd eene regeeringszorg voor haar zedelijke en godsdienstige belangen eischte als waarvan de uitdrijving der Jezuïeten een staal is, ontkennen we. Zoo éene katholieke natie in Europa dan had dit volk front gemaakt tegen de consequente ontwikkeling van het R. Katholiek beginsel. Om van de Protestanten maar te zwijgen, Gallikanen, Jansenisten en filosofen werkten toen uit alle macht tegen, waarom gunde het katholieke Frankrijk dan ook der kerk de „Centuria praerogativa” niet welke reeds zoo lang een eerste stem in haren raad had uitgebracht? En zoo men dat niet wilde, was het dan billijk de filosofen maar hun gang te laten gaan, zij wier afgetrokken ideën steeds meer gewapende ideën bleken, die de wereld zouden omkeeren?

Maar gesteld al, de toongevende club in Frankrijk, want van den wil eens souvereins is hier geen sprake,

1) Renan, in eene voorlezing over: *La part de la famille et de l'Etat dans l'éducation,* te vinden in: *La Réforme etc. Paris '72. p. 307 etc.* acht dat alle „bons esprits de nos jours” het hierover eens schijnen dat aan den staat slechts datgene behoort overgelaten te worden, „que les individus isolés ou associés librement ne peuvent faire” (p. 313). Hij spreekt de stelling uit: *une société est d'autant plus parfaite que l'Etat s'y occupe de moins de choses*” (p. 314).

had volkomen recht, moeten wij ons dan niet verbazen over haar, laten wij maar zeggen — kortzichtigheid. 't Is waar men bleef niet staan bij de uitdrijving uit eigen land en zorgde er voor dat de Orde later door den paus werd opgeheven ¹⁾. Maar wat gaf dat? Het „sint ut sunt” sluit geen absolute onveranderlijkheid in en evenals algebraïsche hoeveelheden van vorm kunnen veranderen en toch dezelfde waarde behouden, zoo wisselde het fransche Jezuïtisme van gedaante doch bleef wat het was. Men wist immers wel, niet te doen te hebben met een bende galei-boeven die men om er af te zijn, met een geel paspoort over de grenzen kon zetten, maar dat men te rekenen had met eene vereeniging van mannen die een beginsel belichaamden en wel een dat op R. katholiek standpunt niet te bannen is. Hunne scholen sluiten, zeer wel, maar hoe te verhinderen dat de „Jezuïeten van den korten tabberd” toch onderwijs gaven, om het even van wien de school uitging. Hunne kloosters opheffen, uitnemend, maar al was de weldadigste aller uitvindingen toen nog niet de werkdadigste geworden, wat de pers vermocht ook in den dienst der Jezuïeten had men althans kunnen zien in het „Supplément aux Nouvelles ecclésiastiques ²⁾”. En dan de predikstoel? Niet al de ultramontanen zouden met een hunner geestverwanten uit later dagen tot hun gehoor zeggen: „prijzen kan ik niet, schelden mag ik niet, ik zal dus maar zwijgen.” Neen, trots alle toezicht zouden

1) 21 Juli 1773 gaf Clemens XIV de bul „Dominus ac Redemptor.”

2) Van dit blad dat van 1734 tot '48 verscheen maakte o. a. ook de Beaumont gebruik in zijn strijd tegen het parlement.

ze het Jezuïtisme aanbevelen en zijn tegenstanders aan de verachting der geloovigen prijsgeven. En wat ten slotte alles ijdel zou maken, dat was de biechtstoel. Even goed als de kerkvader Hieronymus wisten ook de Jezuïeten welke partij er te trekken viel van „de pauvres, petites femmes toutes couvertes de péchés”, en door het fluisterend haar ontlokt of toevertrouwd geheim wisten ze te dringen in al de geledingen der maatschappij.

Het eenige wat die zooveel geruchtmakende uitdrijving der Jezuïeten dan ook voor Frankrijk opleverde was dit: ettelijke duizenden zijner zonen die tot de compagnie van Loyola behoorden kregen gedurende korter of langer tijd les in de „apodemiek”, om daarna met anderen naam en ander kleed terug te keeren en uit kracht dier vermomming nog gevaarlijker te zijn dan voorheen!

De Bourbons kon men dan ook uit Frankrijk verjagen, de Ignatianen niet want zij behoorden tot eene Orde van welke de Bonald naar waarheid getuigd had: „elle ne sera jamais remplacée que par elle-même.” Onder de verschillende republieken, keizer- en koninkrijken welke sinds dien tijd in Frankrijk verschenen en verdwenen konden de Jezuïeten dan ook op zich toepassen wat Tertullianus van de christenen getuigde: „wij zijn overal”. Telkens op nieuw verdreven noopten ze gedurig weder tot de vraag:

„Hommes noirs, d'ou sortez-vous”¹⁾?

en zoo men, over zulk een levenstaaiheid verbaasd, hen vroeg: wie ze dan toch eigenlijk waren? erlangde men het sphinxachtige antwoord dat reeds aan het

1) Béranger. Les révérends pères. (1819)

parijsche parlement gegeven werd: „tales quales” — we zijn die we zijn!

Opdat dit „zijn” ook in Frankrijk zou kunnen voortduren en het een land zou blijven welks geestelijke, of wil men liever ongeestelijke atmosfeer de voor hun bestaan noodzakelijke voedingsdeelen steeds zou opleveren hadden zij twee voorzorgsmaatregelen genomen. In 1685 duwden zij Lodewijk XIV de pen tusschen de vingers waarmee hij het edict van Nantes herriep en in 1710 dreven zij den ploeg welke de plek omkeerde waar Port-Royal had gestaan. Door de eerste dier misdaden verhinderden zij dat de van buiten gekomen-, door de tweede dat de van binnen ontstane hervorming Frankrijk ontrukken zou aan Rome.

Frankrijk ontrukken aan Rome! De revolutie bleek er onmachtig toe, de elkander opvolgende en verdringende wijsgeerige stelsels evenzoo en het eenige wat men tot heden dan ook tegen de woekerplant welke Jezuïtisme heet kon doen was: — haar afsnijden boven den grond.

Hoe vaak men zulk ijdel werk, een volk als het Fransche onwaardig, nog zal herhalen weten we niet, maar in hetzelfde Meaux waar eens de hoogepriester van het tegen de Jezuïeten zoo machteloze gallicanisme in al zijn luister troonde, leefde vóór hem een grijze kanunnik die het onfeilbaar middel gaf en aangaf om er een einde aan te maken. Lefèvre d'Etaples bezorgde in 1523 de eerste vertaling van het N. Test. en wees in de voorrede dringend op de prediking van het zuivere Evangelie: „afin qu'on ne se dévoie plus par d'autres doctrines d'homme”!

Hoe sterk tegen het Jezuitisme zou Frankrijk door zulk een prediking worden, hoe onbruikbaar zou dat land voor het Jezuitisme zijn als dáar ook een dichter opstond die dank en weerk!ank vond voor zijne noodiging:

„Bouw scholen, in wier schoot het Evangeliezout,
Uit Bij- en Ongeloof een dierbre jeugd behoud' 1)!”

Dan zou het fransche volk dat het bloed van duizenden zijner zonen vergoot om het „alle burgers gelijk voor de wet” in zijn constitutie geschreven te zien niet weder, gelijk nog in 1880 geschied is 2), tot „uitzonderingswetten” de toevlucht willen nemen, maar het zou den moed hebben, om, de vrijheid eerende, het geweld verachtende en de waarheid vertrouwende boven de Jezuïeten-quaestie slechts dit éene te schrijven: „Solvitur ambulando 3)!”

1) Da Costa. Compl. Dichtw. III. blz. 304.

2) Naar aanleiding dezer jongste uitdrijving schreef L. W. E. Raunehoff een artikel: „France and the Jesuits” in „The modern Review,” Juli '80, p. 559 etc.

3) De quaestie worde gaandeweg opgelost.

XV.

Einde van het oude regime.

„Adhuc quadraginta dies et Ninive subvertetur”. Over deze woorden preekte de abt de Beauvais op Witten Donderdag van het jaar 1774 voor het hof te Versailles en sprak zoo onomwonden over de teekenen des tijds en 's konings losbandig leven dat de hovelingen den prediker reeds op weg zagen naar de Bastille. Tegen alle verwachting in benoemde de koning den man, die als „dienaar van den God der waarheid” zijn plicht had gedaan tot aartsbisschop van Senez, werd spoedig daarop ziek en binnen den tijd in den tekst vermeld blies hij den 18^{den} Mei den laatsten adem uit.

Toen de dauphin met Maria Antoinette des namidags van dien dag in de antichambre van den gestorven vorst „een verschrikkelijk geluid op dat van den donder gelijkende” hoorden en uit dat naar buiten stormen der hovelingen opmaakten, dat naar den regel: „de koning sterft niet” de kroon hun was toegevalzen zonken beiden als onwillekeurig op de knieën en riepen met betraande oogen uit: „O God, leid ons, bescherm ons, wij regeeren veel te vroeg!”

Waar gebeden wordt zwijge de kritiek, maar zoo op dat „veel te vroeg” eens een „en veel te laat” gevolgd ware we zouden in het vorstelijk echtpaar dat nog geen veertig jaren telde, niet alleen te bewonderen hebben eene nederigheid die hen verhoogt maar ook een helderheid van blik die gunstig afstak bij de stikziendheid van de wijsgeeren en staatslieden dier dagen ¹⁾).

Toen Lodewijk XVI aan de regeering kwam kon immers de revolutie welke aan het „ancien régime,” aan de toenmaals bestaande orde van zaken op staatkundig, kerkelijk en maatschappelijk gebied een einde zou maken reeds onvermijdelijk geacht worden. Indien men behoort tot de materialisten, die de fransche revolutie verklaren uit een slechte spijsverteering, of wanneer men, alles uit een diplomatiek oogpunt beziende, haar een gevolg noemt van het verbond met Amerika waardoor de schatkist werd uitgeput, of wel zoo men uit vrees voor fatalisme haar verklaart, 't zij uit te groote onverzettelijkheid, 't zij uit te groote toegeeflijkheid van hen die toen het roer van staat in handen hadden of heetten te hebben, dan zal men pas op later tijdstip de revolutie onvermijdelijk noemen. Houdt men echter rekening met den sedert 1750 steeds door breeder bedding vloeienden stroom van ongelooft, met den in immer grooter afmetingen zich openbarenden haat jegens geestelijkheid en adel, bovenal, met de altijd hooger

1) Il n'y a rien de plus propre à rappeler les philosophes et les hommes d'Etat à la modestie que l'histoire de notre Révolution; car il n'y eut jamais d'événements plus grands, conduits de plus loin, mieux préparés et moins prévus. A. de Tocqueville „L'Ancien Régime etc.” Paris, '77, p. 1.

vlucht welke de verleidelijke theorie der volksoppermacht onder de volksmassa nam, dan heeft men o. i. niet te schromen de revolutie lang voor ze uitbrak onvermijdelijk te noemen, evenals men lang vooruit het scheuren van een berggevaarte noodwendig noemt omdat men den vulkanieken bodem kent waarin het wortelt.

Of we aldus fatalisme kweeken? Wij hopen van niet. Immers ook op geestelijk en zedelijk gebied is er eene wet van oorzaak en gevolg. Vervat in het woord: „zoo wat de mensch zaait dat zal hij maaien” zou God, om die wet tijdelijk op te heffen een wonder moeten doen. Of we zoo de verantwoordelijkheid wegnemen van hen die tot het uitbreken der revolutie hebben meegewerkt? Ook dit wenschen wij niet. Al kunnen we het kwade niet belletten, niets dwingt ons tot het uitbarsten er van mee te werken en geen enkel auteur of redenaar dier dagen was genoopt met de waarheid te breken op grond dat zijn lezers of hoorders reeds een verdrag hadden gesloten met de leugen.

Maar zag ook Lodewijk XVI, blijkens zijn aanvankelijk gehoorzamen aan- of vooruitloopen op de publieke opinie ¹⁾ niet in wat uit kracht van de onweerstaanbare overmacht der eenmaal in werking geraakte beginselen komen moest, niet allen waren zoo blind. Natuurlijk gaan we Pierre d'Ailly, die in 1414 op grond eener constellatie van planeten de

1) Eene plaat uit den tijd der revolutie stelt hem voor op het oogenblik dat hij zijn hoofd onder den valbijl legt en laat hem de woorden spreken: „Mijne heeren, dit is het laatste punt waarop ik aan uwe eischen zal toegeven.”

revolutie zou voorspeld hebben ¹⁾ voorbij, maar reeds in 1750 waagde het de maarschalk de Noailles Lodewijk XV toe te voegen: „Uw koninkrijk heer, is slechts twee vingers breed van den afgrond verwijderd!” Twintig jaar later sprak de geestelijkheid het onbewimpeld uit: „de ongodsdienstigheid verklaart aan God en menschen tegelijk den oorlog. Zij zal niet tevreden zijn voor zij alle goddelijke en menschelijke macht vernietigd zal hebben. Zij zal Frankrijk in alle gruwelen der anarchie storten en er de vreemdste revoluties doen geboren worden.”

Ook onder Lodewijk XVI ging de kerk van Frankrijk voort op hare wijze te bestrijden wat weldra zoo noodlottig zou worden en de vergadering der geestelijken van 1775 wees den nieuwen koning met nadruk op den geest van kritiek die zich van het publiek ten opzichte van alle gezag op godsdienstig en staatkundig gebied had meester gemaakt. Zij gaf zelfs eene voorrede voor een werkje dat de Pompijan, aartsbisschop van Vienne op haar verzoek had geschreven, en waarin hij (zie blz. 490) handelde „*Sur les avantages de la religion et les effets pernicieux de l'incrédulité.*” Dat zij ook niet naliet een veroordeelend vonnis uit te spreken over verschillende geschriften van Helvetius, Holbach en Freret alsmede enkele kampioenen voor de waarheid, zooals Guénéé Bergier e. a. openlijk te danken, vermelden we slechts in het voorbijgaan.

1) In zijn „*Concordantia astronomiae*” etc. in 1414 te Bazel geschreven zeide hij van 1789: „*Si mundus usque ad illa tempora duraverit, quod solus Deus novit, multae tunc et magnae et mirabiles alterationes mundi et mutationes futurae sunt, et maxime circa leges et sectas!*” Herzog. Real-Enc. '54. I. S. 196.

Op hetzelfde aambeeld werd in 1780 op nieuw geslagen en Dulau, aartsbisschop van Arles bood der vergadering als voorzitter van het „Comité van godsdienst en rechtspraak” een uitvoerig rapport aan waarin hij er op wees hoe de regeering ter eener zijde te veel deed, door b. v. de doodstraf te stellen op het schrijven of verspreiden van werken die den godsdienst beleedigden, zoodat geene rechtbank die straffen toepastte, maar aan de andere zijde te flauw was in het straffen van boekverkoopers en het inspecteeren van boekwinkels en leesalen, waardoor „une redoutable nuée” van onchristelijke geschriften van uit de hoofdstad naar de uiterste einden van het koninkrijk verspreid werd. „Nog enkele jaren van stilzwijgen en de beweging zal algemeen zijn geworden en zij zal rondom ons niets te aanschouwen geven dan verwoesting en puinhoopen.” Ook drong het rapport er op aan dat de regeering geen verlof zou geven tot de uitgave van zwakke apologiën voor den godsdienst daar deze allicht meer kwaad dan goed deden.

Meende de vergadering zoo water aan te dragen om den brand te blusschen zij zocht tevens hen te weren die dit met beter gevolg dan zij hadden kunnen doen. De aartsbisschop Dulau had nl. ook eene memorie opgesteld „Sur les entreprises des Protestants.” „Eertijds,” zoo heette het, „werden deze uitgesloten van alle ambten, nu bekleedden ze er al enkelen waardoor hun invloed toenam. Eertijds mochten ze geen godsdienstige samenkomsten houden, nu doen ze het in ’t publiek. Eertijds wachtten zij zich wel over dogmatische quaesties te schrijven, thans gaat geen dag voorbij dat zij zich geen nieuwe

beledigingen veroorloven jegens onze ceremoniën en mysteriën." Zeker, ook de geestelijkheid zou die dwalenden beminnen en liefhebben, elke gedachte aan het zwaard was verre van haar, pensioenen aan pasbekeerden mochten zelfs wel wat meer worden toegekend, maar toch eischte men dat de regering weder zou terugkomen: „aux ressorts salutaires et aux voies reprimantes des beaux jours de Louis XV" ¹⁾.

Nog was de zorg der geestelijkheid niet uitgeput want zij had zich met de godsdienstige orden bezig te houden. Niet minder dan negen orden, klaagde de bisschop van Arles, waren in evenzooveel jaren opgeheven en allerlei pogingen werden in 't werk gesteld om de kloosterlingen tot het breken hunner geloften uit te lokken. Het was dus geen wonder dat tal van familiën aarzelden hunne kinderen aan zulke wankelende inrichtingen toe te vertrouwen en 't scheen dat de majestueuse boom van het monasticisme, reeds in verschillende takken aan 't versterven, weldra geveld zou worden. Dat ook deze klachten weinig verbetering brachten blijkt uit het feit dat in 1790 de bevolking der kloosters tot het cijfer van 17,000 gedaald was. In twintig jaar eene vermindering van 10,000!

Onder voortdurend doch vruchteloos protesteeren tegen het uitgeven van ongodsdienstige boeken o. a. tegen de volledige uitgaaf van Voltaire's werken door Beaumarchais, gingen de laatste jaren van het oude

1) De procureur-generaal te Besançon sprak tot een boekverkooper die wegens het verspreiden van met ketterij besmette boeken den dood had verdiend: „Mijn vriend, ga vrij uit, de boeken die gij verkoopt hebben uwe rechters bedorven!"

regime voorbij. Aan de handigheid van den abt Mignot had Voltaire († 1788) een graf in gewijden grond te danken; aan het vandalisme van het parijsche grauw hebben wij het te danken dat we in Notre-Dame het oorspronkelijk gedenkteeken niet kunnen bewonderen dat voor de Beaumont werd opgericht nadat hij op het einde van 1781 met alle staatsie was begraven en aan de ijdelheid van den kardinaal de Rohan had de paus het te danken dat hij zich nog eens in Frankrijk kon doen hooren. Het was naar aanleiding van het bekende proces over „le collier de la Reine.”

Medio Augustus van het jaar 1785 had de koning zich genoopt gezien zijn groot-aalmoezenier den kardinaal Louis de Rohan gevangen te doen zetten omdat deze, de gunst der koningin wenschende te winnen, op haar naam een kostbaar halssnoer had gekocht dat haar niet in handen was gekomen en waarvan zij ook niets wist. Beschuldigde die gekozen had voor het parlement te recht te staan, werd door den paus alsmede door de vergadering der geestelijken opgeëischt, dewijl hij als geestelijk persoon slechts door eene kerkelijke rechtbank kon gevonnisd worden.

Noch de brieven van Z. H., noch die van de Bernis, toen gezant te Rome, noch die van het Heilig college konden echter den kerkelijken dignitaris aan de wereldlijke rechtbank onttrekken. Toen de vergadering der geestelijken in September 1785 uiteenging had zij voor „une affaire si capitale” nog wel een commissie benoemd ten einde bij den koning de rechten der geestelijkheid te handhaven, doch ook dit bleek ijdel, want hoewel Z. M. verzekerde

dat de geestelijkheid op zijne bescherming kon rekenen, op de episcopale onschendbaarheid werd desniettemin een gevoelige inbreuk gemaakt. Den paus bleef niets over dan den prins de Rohan tijdens de procedure den kardinaals-titel te ontnemen, de geestelijkheid mocht in September 1786 haar toorn te slapen leggen in een protest, en het groote publiek trok uit het schandaal de voor de kerk meest nadeelige gevolgtrekkingen.

Wel werd de kardinaal vrijgesproken en uit vijandschap tegen de koningin, die, al gevoelde zij zelve zich ook „Française jusqu'aux ongles” toch meer „reine de France” dan „des Français” bleek te zijn, onder luid gejubel naar zijn hôtel gevoerd, maar het bleek toch maar waar: onder de geestelijkheid was veel bederf. Een kardinaal die, trots de groote schatten welke zijn talrijke prebenden hem opbrachten toch diep in de schuld zat, die zich afgaf met zwendelaarsters als Mevr. de la Mothe en een avonturier als Cagliostro, die tot nachtelijke bijeenkomsten, zoo hij meende met de koningin, zich vinden liet, deed den stand tot welken hij behoorde waarlijk geen eer aan. En aan dezen priester waren helaas zoo vele anderen gelijk! De wijsbegeerte van den dag had haar kouden adem over veler geloof doen gaan en men begon zich het Evangelie, dat niet naar den mensch is, te schamen. Geen preeken meer waarin de objectieve getuigenis Gods op den voorgrond gesteld en naar de behoeften des tijds en des harten vertolkt werd, maar verhandelingen over de zedenleer waaraan zij hoogstens stilzwijgend, ten grondslag lag. Geen vasthouden meer aan beginselen met welke de godsdienst staat of valt, maar plooiën en schikken om toch niet

altezeer in tegenspraak te zijn met de gangbare meening van den dag. Geen aanbevelen meer van de lichamelijke oefeningen welke de Kerk voorgeschreven en het gebruik geheiligd had, maar zijdelingsche afkeuring er van, omdat de godsdienst geestelijk, zoo geestelijk moest zijn dat men er niets meer van merkte! En waren velen van dit slag nu maar zoo eerlijk geweest als de abt Raynal, die van den kerkedienst afscheid nam omdat hij een „accent van den duivel” had, het ware nog minder geweest, maar neen, de meesten bleven de mis bedienen waarin zij niet meer geloofden om voor het overige door het parfum van een of ander boudoir zich schadeloos te stellen voor den steeds ondragelijker wordenden wierookwalm der kerk.

Hier verhaalde men van den abt Prevot, die toen de prins van Conti, wiens aalmoezenier hij wezen zou, hem bij de eerste audientie toevoegde: „ik zeg U vooruit dat ik geen missen hoor,” stoutweg antwoordde: „en ik zeg U, Monseigneur, dat ik ze niet lees”; elders vertelde men dat de zedeloze abt Boisgelin zich ter versooning bij den minister Maurepas beriep op tal van prelaten die leefden als hij, doch dat hij slechts ten antwoord kreeg: „ge moest om even zoo te leven althans wachten tot ge bisschop zijt”; ginds weder wees men op den abt d’Espagnac die in zes maanden achttien millioen met speculeeren won doch ze in zes dagen weder verloor. En nog weder elders — doch laten we de „chronique scandaleuse” maar sluiten en het Voltaire niet euvel duiden dat hij den spot drijft met door uitspattingen beruchte abbé’s, die, na door vrouwen-intriges op den bisschopszetel getild te zijn, teedere

betrekkingen aanknoopten, liefdeliederen zongen, aan fijne maaltijden zich te goed deden, en van daar henen gingen om het licht des H. Geestes af te smeeken en stoutweg zich te noemen: opvolgers der Apostelen.

Peut-on blanchir l'ébène avec de l'encre?

zoo vroeg men in een bijtend epigram, toen eenige bisschoppen benoemd waren om in sommige kloosters de tucht te herstellen, en op de vraag: hoeveel tijd is noodig om een concilie te Parijs bijeen te krijgen? luidde het antwoord: enkele uren, want bijna alle bisschoppen verteren hun inkomsten te Parijs. Zoo weinig waren die heeren op de hoogte van hetgeen er in hunne diocesen omging dat een hunner zich als nieuws liet vertellen: den inhoud van een mandement dat een honderd uren van Parijs op zijn naam rondging.

Terwijl wij er ons niet over verbazen dat de vijandschap tegen de kerk door zulke lieden eer toe dan afnam, willen we die kerk over hun bestaan echter niet te hard vallen. In Frankrijk immers bestonden van oudsher ongeveer zevenhonderd abdijen met circa negenmillioen livres inkomsten aan welke het recht „de commende” verbonden was, hetwelk hierop neerkwam dat de inkomsten door een of anderen elders wonenden titularis konden genoten worden terwijl de arbeid aan de abdij verbonden verricht werd door een geestelijke dien men zeer schriel bezoldigde. Een groot aantal dezer abdijen waren in sommige familiën erfelijk en om het recht er op niet te verliezen moest een der zonen priester worden. Voorts benoemden de koningen tot „commanditaire abten” hunne gunstelingen, de adel hunne zonen, de parlementen

lieten zich ook al meer leiden door gunst dan verdiensten en zoo liepen er in vele steden maar vooral in Parijs een aantal geestelijken rond die met hun tijd geen weg wisten en er voor zorgden dat geen mindere dan Montalembert in later dagen schrijven moest: „le titre d'abbé — tomba dans la boue” 1). Waarlijk, men zou de zestigduizend geestelijken die toen de kerk dienden groot onrecht aandoen zoo men hun gehalte naar enkele honderden dezer „bon vivants” ging afmeten, maar toch kunnen we begripen dat toen weldra afgevaardigden voor de Staten-generaal moesten gekozen worden de filosofen het althans in Parijs zoover gebracht hadden dat de kreet weerklonk: „point de clergé, point de clergé 2) !”

1) De „commende” wordt door de canonisten aldus gedefinieerd: une provision d'un bénéfice régulier accordée à un séculier avec dispense de régularité. Dit komt hierop neer dat de inkomsten van een abdij in drie deelen verdeeld werden; een deel voor een of ander abt die niet gehouden was in de abdij te wonen, één voor de kloosterlingen, één voor het onderhoud der gebouwen. De abt die het eerste deel kreeg heette een „commanditaire,” leefde waar- en bijna hoe hij wilde en zorgde er in den regel voor dat het derde deel ook in zijn kas vloeyde. De kerk van Frankrijk, ofschoon ze wel zag wat kanker dit voor haar welzijn was, heeft er zich nooit krachtig tegen verzet en door hare nauwe vereeniging met den staat zou het ook niet gebaat hebben. Paus en concilie verzetten zich nu en dan, doch vruchteloos. Sciout, Hist. I, p. 41 etc.; de Pressensé, l'Eglise et la Révol. française, Paris, '74 (?) p. 58.

1) Jervis, Hist. II, p. 369 etc.; Guettée, Hist. XII, p. 120—136; de Pressensé, l'Eglise etc., p. 15, 30; A. de Beauchesne, La vie de Mad. Elisabeth, Paris '69, I, p. 40, 77; M. de Lescure, Marie-Antoinette et sa famille, Paris '65, p. 94; Maria-Theresia und Marie-Antoinette, Ihr Briefwechsel herausgegeben von A. Ritter von Arneth, Paris '65, S. 30, 97, 121, 192, 230; Honegger. Krit. Gesch., S. 174, 231, 267, 283; Schlosser, Gesch. XVIIIde eeuw, IV, blz. 332.

Geen geestelijken! en toch was het hoogst waarschijnlijk de mond eens geestelijken die voor het eerst in het openbaar een woord uitsprak dat op de Franschen dier dagen dezelfde tooverkracht oefende als eertijds het „thalassa” op de tochtgenooten van Xenophon, het „Jerusalem” op die van Godfried van Bouillon of het „tierra” op die van Columbus. We bedoelen het woord: Staten-generaal.

Al willen we niets afdingen op het klemmend betoog door verschillende auteurs geleverd dat het Frankrijk onder de regeering van Lodewijk XVI beter ging dan ooit en dat de Franschen dier dagen hun toestand ondragelijker geliefden te vinden al naar mate hij beter werd ¹⁾, toch was er éene zaak die dringend voorziening eischte en die eindelijk dan ook de lont werd welke in de opgehoopte brandstof de vlam stak. Het was: de schuldenlast.

Aan den minister van finantiën Necker komt de eer toe dat hij, uit welke oorzaak dan ook, de eerste was die in zijn „Compte rendu etc.” (Januari 1781) een gedeelte oplichtte van den sluier die steeds over de staatskas gelegen had. Jaarlijks tienmillioen te kort! vernam men van hem, doch de ingewijden, die ook wisten welke leeningen o. a. voor den amerikaanschen oorlog gesloten waren, spraken weldra van vijftigmillioen per jaar. Toen trots dit alles een zijner opvolgers, Calonne het geld met volle handen wegwierp, bleek het op het einde van 1786 dat men voor milliarden schuld stond. Het parle-

1) Men leze o. a. de Tocqueville, *l'Ancien régime* etc., Livre III, ch. IV, en Groen van Prinsterer, *Ongeloof en Rev.* Hoofdstuk V. Ook: Mr. D. P. D. Fabius, *De fransche revolutie*. Amst. '81. blz. 37.

ment nieuwe leeningen voorleggen zou niet baten en men besloot dus de zoogenaamde „Notabelen” op te roepen, ten einde door hunne medewerking het dreigend staats-bankroet te ontgaan ¹⁾. In Februari 1787 kwamen honderdzevenendertig aanzienlijken des lands, waaronder veertien prelaten, bijeen en reeds bij de openingsrede geloofden deze laatste bijna hunne ooren niet toen de grootzegelbewaarder tot hen geliefde te zeggen: „gij hebt altijd erkend dat gij aan de mildheid van uwen souverein het bezit der goederen aan uwe kerken verbonden, te danken hebt,” terwijl hij het deed voorkomen alsof de koning het volste recht had der kerk grondbelasting op te leggen. Dat de geestelijkheid dergelijke stellingen niet onbestreden liet voorbijgaan is te denken en het zou Dulau, aartsbisschop van Arles geweest zijn die het in de vergadering open en rond uitsprak: dat het betwifelbaar was of wel eenig staatslichaam behalve de Staten-generaal, recht had de publieke lasten te verzwaren ²⁾.

Zoo was dan het groote woord „Staten-generaal” er uit — ja nog meer dan dat, want eer de Notabelen, die geen raad wisten te geven, uiteen gingen had La Fayette zelfs het woord „Assemblée nationale” zich

1) Tot de „notabelen” waartoe men prinsen, geestelijken, parlementsleden, burgemeesters en enkele burgers opriep, nam men reeds sedert de dagen van Lodewijk XI nu en dan de toevlucht. Dat deze lieden, die als zoodanig wetgevende noch uitvoerende macht hadden, in eigen beurs zouden tasten om het land te redden was wel niet te wachten!

2) Anderen beweren dat de heer de Castillon, procureur-generaal van het parlement van Aix het eerst op die „Etats-généraux” zou gezezen hebben.

laten ontvallen en beide woorden moesten niets anders beteekenen dan — volks-souvereiniteit.

Eer die gezegende periode zou aanbreken genoot de kerk voor de laatste maal de eer dat een harer aartsbisschoppen het roer van staat in handen zou hebben. Loménie de Brienne van Toulouse zou de rij sluiten dier „prélats administrateurs” welke zulk een gewichtige rol in Frankrijk gespeeld hebben. Voor den zetel van Parijs had de koning dezen man eertijds niet willen benoemen omdat naar zijne meening „een aartsbisschop van Parijs toch minstens aan God moest gelooven,” maar voor de finantiën had hij hem moeten nemen (April 1787) in de hoop dat hij zou doen wat Calonne niet kon — geld slaan. Bitter werd Z. M. teleurgesteld. Wat de nieuwe minister ook deed, het mocht de goedkeuring van het parlement niet wegdragen. Vooral een ontwerp op de grondbelasting, waarbij het op eigen heurs zou aankomen, beviel niet aan mannen die onvermoeid om hervormingen riepen, doch deze liefst niet mede ten eigen koste tot stand wilden brengen.

Onder voorwendsel dat hun inlichtingen, welke zij echter als parlement niet mochten eischen, onthouden werden, weigerde men ook andere belastingswetten te registreeren en er bleef voor de regeering niets anders over dan weer een „lit de justice” te houden. Wat daar was goedgekeurd werd door het parlement publiek voor onwettig verklaard; op nieuw brak de oude oorlog uit en — de Brienne had zich eindelijk (Augustus 1787) genoopt gezien het geheele parlement naar Troyes te doen bannen. Wel werd het spoedig van daar terug geroepen en bleek het even onhandelbaar als te voren maar toch

kon in eene koninklijke zitting ¹⁾ eene leening geregistreerd worden waardoor men de zaken althans loopende hield.

Dat we met den eierzuchtigen de Brienne overigens geen medelijden behoeven te hebben blijkt uit zijn zich schikken naar den tijdgeest in zake de Protestanten. De man die nog bij de krooning Lodewijk XVI had opgewekt om hunne vergaderingen uiteen te drijven, van alle ambten hen uit te sluiten, i. e. w. „den laatsten slag aan het Calvinisme toe te brengen” stelde nu voor hun den „burgerlijken stand” terug te geven. Het baatte weinig dat zeker fanatiek parlamentslid dit heftig bestreed en zelfs, met de hand op het in de zaal aanwezige crucifix wijzende, uitriep: „Wat, gij zoudt den Heer ten tweede male willen kruisigen!” het besluit werd met twee stemmen meerderheid geregistreerd en al mochten de kettters nog geen ambten bekleeden ze konden toch voortaan weder wettig geboren worden, trouwen en sterven.

Even ongelukkig als bij het parlement was de minister van finantiën bij zijn eigen standgenooten. Hij riep in 1788 een buitengewone vergadering der geestelijken bijeen en vroeg — geld. Zelfs de betrekkelijk nietige som van nog geen tweemiljoen livres werd hem geweigerd, het op de vergadering

1) Van een kussenzitting of „lit de justice” hierin onderscheiden dat gesproken mocht worden al was men wegens de tegenwoordigheid van koning en hof ook minder vrij. Het „Droit de Remontrances” waarvan deze en dergelijke zittingen gevolg waren schijnt nog wel opheldering te behoeven; de Academie van wetgeving te Toulouse schreef er een prijsvraag over uit waarop de antwoorden vóór 31 April '82 moeten ingezonden worden.

der Notabelen gehoorde werd streng gegispt en besloten Z. M. een stuk te zenden over de onschendbaarheid van het kerkegoed, terwijl natuurlijk het edict aangaande de Protestanten zulk een steen des aanstoots was dat Z. M. ernstig verzocht zou worden het weder in te trekken.

De Brienne zou niet lang meer behoeven te klagen over de schrielijkheid zijner collega's want, na zelfs fondsen voor liefdadigheid bestemd te hebben opgeteerd maakte hij in Aug. 1788 bekend dat de schatkist ook met papier betalen zou en — trad af. De geestelijkheid zou van de moeite om „remontrances” over het kerkegoed in te dienen ontheven worden want men ontnam het haar weldra. Wat de Protestanten betreft, zij konden gerust zijn want aan de slang der onverdraagzaamheid die hen gedurende een eeuw op alle paden was nageschuifeld zou spoedig den grootsten giftand worden uitgebroken. Dat alles zou het werk zijn van de Staten-generaal welker oproeping de koning reeds had toegezegd.

„Jupiter prius quos vult perdere dementat” of liever, om ons christelijk uit te drukken: „God vangt de wijzen in hun arglistigheid.” Dit woord is ten volle van toepassing op de vergadering der geestelijken, want eer zij, die de laatste zou zijn der sedert 1606 geregeld teruggekomen vergaderingen, uiteenging, bedankte zij den koning heel deftig voor zijne belofte om de Staten-generaal bijeen te roepen, ja zij verzocht Z. M. het heuglijk tijdstip der opening zooveel mogelijk te verhaasten.

Had Z. M. reeds vaak zijne getrouwe geestelijkheid te leur moeten stellen op dit punt zou men nu eens

tevreden kunnen wezen. Het eeuwig geharrewar met zijne steeds meer onhandelbaar wordende parlementen moede, door het valsch conservatisme van adel en geestelijkheid gedwarsboomd, aangespoord door eene bevolking die reeds op onrustwekkende wijze haar verlangen naar hervorming te kennen gaf en bovendien vervuld van den oprechten wensch zijn volk waarlijk gelukkig te maken had de koning reeds 6 Nov. 1788 een nieuwe vergadering van Notabelen doen samenkomen, om, deels bij het licht eener eenigszins onzekere overlevering, deels bij dat waarin het heden met zijn eischen zich voordeed, de wijze van samenstelling der Algemeene staten te regelen.

Moelijke taak! In 1614 was het aantal afgevaardigden van elken stand ongeveer gelijk geweest, maar sinds dien tijd was de derde stand er bovenop gekomen, was kern der natie geworden en zou niet meer tevreden zijn met de andere standen gelijk gesteld te worden.

Wat is de derde stand? had de abt Sièyes gevraagd in een brochure die door Frankrijk vloog. Niets, klonk het antwoord. Wat moet hij zijn? Alles, want wat beteekenen tachtigduizend geestelijken en honderd-twintigduizend adellijken op een volk van vijftig-duizendmillioen. Besloten werd dan ook met ééne stem meerderheid: dat de derde stand evenveel afgevaardigden zou zenden als de beide andere samen, en opdat bij de geestelijkheid, de hoogere, van welke groote offers zouden gevraagd worden, niet overwegend zou zijn werd de kiezerslijst zoo ingericht dat naast elk prelaat bijna vijftig pastoors als kiesgerechtigd optraden. De zaak waar alles op

aankwam bleef echter onbeslist. Zou men ter vergadering de stemmen gezamenlijk opnemen of per stand? Zoo het laatste, dan baatte het niets dat men den derden stand een dubbel aantal afgevaardigden had toegekend, hij zou dan toch slechts één op de drie stemmen hebben en voortdurend het onderspit delven. De minister Necker wist den koning te bewegen deze quaestie door de vergadering-zelve te laten uitmaken.

Alles was nu gereed en in de eerste drie maanden van 1789 had geheel Frankrijk eene verkiezings-koorts die in tal van gemeenten op het aangezicht te lezen stond terwijl de weg van het gloeiend hoofd tot de gebalde vuist helaas! maar al te vaak zeer kort zou blijken.

Zoo naderde de gewichtige dag dat het frânsche koningschap zich na anderhalve eeuw (blz. 173) weer voor het aangezicht des volks vertoonen zou. Op den 4^{den} Mei 1789 kwamen te Versailles de elfhonderd acht- en vijftig volksvertegenwoordigers bijeen, waarvan er driehonderdacht tot den geestelijken stand behoorden, nl. vierenveertig bisschoppen, tweeënvijftig abten, tweehonderdvijf pastoors en zeven monniken ¹⁾.

Evenals een schip voor het zinken gaat nog eenmaal den mast opricht zoo richtte ook Frankrijk zich nog eenmaal met al den luister zijner oude etiquette op toen men dien dag in plechtstatige processie van de kerk Notre-Dame naar die van St. Louis trok, waar de mis van den H. Geest zou gelezen worden. Te midden van een opgewonden volks-

1) Wij volgden, dewijl de opgaven zeer verschillen, die van Sciout, *Hist. de la Constitution civile etc.*, I, p. 66.

menigte vooral uit Parijs toegesnel, bewoog zich de lange stoet in de kwistig versierde en door krijgslieden afgezette straten. Terwijl de plaatselijke geestelijkheid den trein opende gingen de afgevaardigden van den derden stand, in eenvoudig zwart met batisten halsdoek, als de minsten voorop; dan volgde de adel met goud op den rok, borduursel aan den das en pluimen op den hoed; eindelijk verscheen de geestelijkheid in soutane, mantel of violetkleurigen tabberd al naar men hooger of lager stond op den ladder der hiërarchie. Middelpunt van de processie vormde de koning door de grootmeesters van zijn huis omstuwd, alsmede de door edellieden gedragen troonhemel waaronder de aartsbisschop van Parijs met een monstrans schitterend van goud en juweelen, terwijl ter rechterzijde van het hoogwaardige de koningin en de prinsen van den bloede, als alle anderen een waskaars dragende, hun luister ten toon spreidden. Onder het gezang der geestelijken, de muziek der militairen, het gejubel der menigte en het bloemen strooien der vrouwen bereikte de trein de kerk waar koning en koningin plaats namen onder een troonhemel van violet purper met gouden leliën bezaaid. De la Fare, bisschop van Nancy hield een toespraak waarin hij den godsdienst voorstelde als de kracht des rijks en het geluk des volks, en toen hij, handelende over het geduld waarvan dit volk had blijk gegeven, het woord „vrijheid” uitsprak, vergat het gehoor zoowel de plaats waar het zich bevond als de tegenwoordigheid des konings en juichte vol geestdrift den redenaar toe.

Met stilzwijgen gaan wij de verschillende toespraken voorbij die den 5den Mei bij de opening der

Staten-generaal door koning en ministers gehouden werden om alleen op het feit te wijzen dat reeds dien dag de leden van den derden stand het ijs der revolutie sterk genoeg achtten om er stoute stappen op te wagen. Van de omstandigheid gebruik makende dat de zaal waarin dien morgen alle afgevaardigden verzameld geweest waren, hun als zittingzaal werd toegewezen, besloten zij de andere standen uit te noodigen daar ook te verschijnen om gezamenlijk de geloofsbriefen van alle leden te onderzoeken. Hoewel de hofpartij zich hiertegen verzette en de adel in het minst niet genegen was zijn isolement op te geven, bij de geestelijken was het verzet vrij zwak. Geen wonder, want het meerendeel dezer afgevaardigden bestond uit pastoors wier geboorte uit den burgerstand op hen meer invloed uitoefende dan het kleed dat ze droegen. De meesten waren doodarm, en hadden ze reeds weinig lust de privilegiën der rijke bisschoppen te helpen handhaven, het had niet aan vleierij en uitzichten op traktementsverhooging ontbroken als ze den derden stand te wille zouden zijn. Voegen we hier nog bij dat er tal van Jansenisten onder waren die genoeg geleden hadden om nu ook eens hun macht te willen toonen, en dat de regeering de wijze van stemming onbeslist had gelaten dan is het niet te verwonderen dat de derde stand juist bij de geestelijkheid het meeste kans had op vereeniging. Een verzoek den 27sten Mei in naam van „den God des vredes en het nationaal belang” tot haar gericht om zich met den derden stand te vereenigen wekte, daar men toen de rechte waarde van dergelijke phrasen nog niet kende, zulk een geestdrift dat het alleen aan uitstel van stemming te

wijten of te danken was dat de geestelijkheid reeds toen niet overliep.

Hoelang het afzonderlijk vergaderd zijn, of liever, hoelang het bestaan der kerk als een afzonderlijke maatschappij in den staat nog geduurd zou hebben valt moeilijk te gissen, doch nadat allerlei bemiddelende voorstellen schipbreuk hadden geleden liet de derde stand den 10^{den} Juni de beide andere standen weten: dat men in hare vergadering twee dagen later een aanvang zou maken met het nazien der geloofsbrieven, terwijl zij die zich daar niet aanmeldten later niet als gedeputeerden erkend zouden worden. Men begon dan ook op den bepaalden dag en den 13^{den} Juni meldden zich werkelijk drie pastoors met hunne geloofsbrieven aan. Een luid gejuich ging in de vergadering op, men begreep dit voorbeeld zou door meerderen gevolgd worden; den volgende dag kwamen er dan ook zes, daarna nog tien, onder welke de later zoo bekende abt Grégoire. De derde stand had nu gewonnen spel en 17 Juni stelde de abt Siéyes voor: dat daar de vergadering nu al bestond uit afgevaardigden van minstens $\frac{96}{100}$ der natie men den titel van „Nationale vergadering” zou aannemen. Zijn voorstel ging door, en dat de geestelijkheid deze aanmatiging niet afkeurde bleek uit het feit dat twee dagen later hare meerderheid besloot zich naar die Nationale vergadering te begeven.

In arren moede mocht de minderheid met den adel en de hofpartij maatregelen beramen om door vreesaanjaging het oude recht nog op het nieuwe te doen zegenvieren, niets mocht baten, en de koning zelfs zag zich genoopt, zoowel de nog weerstrevende

geestelijken als den weerbarstigen adel te bevelen zich mede naar die vergadering te begeven, d. i. zich in den derden stand op te lossen. Met weerzin gehoorzaamden zij aan het bevel huns vorsten doch de voorzitter Bailly was beleefd genoeg hen 27 Juni met edele courtoisie te ontvangen: „er ontbraken broeders, thans is de familie compleet!”

Daar de vergadering echter in haar vrijheid scheen bedreigd kon zij niet aanstonds er toe overgaan de maatschappij op nieuwe grondslagen te vestigen. De stem van het oproer liet in Parijs zich hooren (30 Juni), de nationale garde verscheen ten tooneele, de mokerslagen die de Bastille omver haalden weerklonken (14 Juli), en terwijl de echte republikeinen den dageraad der vrijheid bij het zingen van Te Deums onder bescherming van de H. Genoveva plaatsten, toonde reeds „le roi en haillons,” zooals een dichter het gepeupel eens noemde, door moord en brandstichting op welke wijze hij het werk der hervorming dacht tot stand te brengen. Ook in de provinciën werd het steeds onrustiger en meer dan ooit bleek het noodig tegenover de wraakzucht des volks eene groote daad van zelfopoffering te plaatsen.

In de avondzitting van 4 Augustus 1789 vroegen de ministers middelen om de orde te handhaven. Nadat een daartoe strekkend rapport gelezen was betrad de vicomte de Noailles de tribune en met vurige taal de ellende der bevolking schilderend, toonde hij dat alle onlusten eenigenalleen haar oorzaak hadden in den haat des volks tegen het feodale stelsel. Alle klassen, zoo beweerde hij, moesten in verhouding tot hun inkomen de lasten helpen dragen, heeren-rechten en tienden behoorden tot

een later te bepalen bedrag afkoopbaar gesteld te worden enz. Deze toespraak werd luide toegejuicht en wekte de geestdrift zoodanig op dat de vergadering geëlectriseerd scheen. Edelen, geestelijken, parlementsleden wedijverden met elkander om de tot heden genoten voorrechten op het altaar des vaderlands ten offer te brengen. De ons reeds bekende bisschop van Nancy ging verder nog, want uit naam der gedeputeerde geestelijken deelde hij mede dat, zoo de afkoop van heeren-rechten werd gedecreteerd, de geestelijke heeren daarvan generlei voordeel wenschten te genieten, maar dat daaruit fondsen mochten gesticht worden welker beheerders rijke gaven aan de hulpbehoevenden konden uitdeelen. De bisschop van Chartres eischte in krasse taal afschaffing der jachtrechten; die van Aix van tolgeden; twee pastoors vorderden toepassing der canonieke wet ten opzichte van het bekleeden van meer dan eene kerkelijke waardigheid; Grégoire wilde de annaten ¹⁾ afgeschaff zien; pastoor Thibault zal zijn casuel ²⁾ in de schatkist storten, ja enkele honger-

1) Zie over de annaten blz. 84, waaraan we nog toevoegen dat zij naar de verzekering van Sciout, „Hist. de la Const. civile” I, p. 104, vóór 1789 vrij wat minder bedroegen dan de opbrengst van één jaar. Dewijl de kerkgoederen weldra geconfisqueerd werden had de Nat. verg. de moeite wel kunnen sparen ze af te schaffen.

2) Het casuel noemt men hetgeen de priester ontvangt voor doopen, trouwen, begraven enz. Of het vóór 1789 veel opbracht weten we niet, doch thans zijn er parochiën waar het niet meer dan zes francs per jaar geeft en in tal van diocesen wordt het door elkáár op zeventien tot vijftig, hoogstens op honderd francs geschat. Het honorarium voor het lezen van missen is onder deze berekening niet begrepen doch brengt in steden hoogstens twee á driehonderd francs op. Men zie het merkwaardige geschrift van den abt Bougaud: „Le grand péril de l'église de France au XIXème siècle. Paris '78, p. 28 etc.

lijdende priesters boden van hun schamele inkomsten nog iets aan dat zij „het penningske der weduwe” noemden. Deze zitting, waarin de eigenaardige opgewondenheid van het fransche volk zoo schitterend uitblonk, eindigde met het voorstel van den aartsbisschop van Parijs om in de koninklijke kapel een Te Deum te zingen.

Zoo had dan in dezen gedenkwaardigen nacht, niet ten onrechte de Bartholomeusnacht van den eigendom genoemd, het oude regime een gevoeligen knak gekregen, ja het was bijna verteerd in het vuur der geestdrift. Evenwel, al noemen ook wij hen gelukkig die, zij het ook op zuiver menschelijk gebied, zulke Pinksteruren kennen, de geestdrift moet behalve vleugels ook teugels hebben en alleen van datgene wat ons eigendom is mogen we zeggen dat het niet het onze is (Hand. IV : 32.). Hadden wel, om alleen bij de geestelijken ons te bepalen, die afgevaardigden recht om weg te geven wat niet zij alleen, maar honderden met hen genoten en waarvan zij maar het vruchtgebruik hadden? Was het wijs, door geestdrift vervoerd stappen te doen welke gevolgen men niet overzien had? Was het niet vooruit te berekenen dat het volk, na de tooneelen van verschrikking alomme aangericht, de offers van dien nacht alleen zou toeschrijven aan berekening en vrees? Behoorde niet de geestelijkheid als dienaar van een God die ieder het zijne geeft, juist in een tijd dat Frankrijk bedreigd werd door eene op groote schaal aangelegde Jacqueserie, eerbied te betoonen voor het eigendom, en had het op haar weg niet gelegen met de noodige kalmte en na rijp beraad te bepalen op wat wijze men zonder schokken van den ouden

tot den nieuwen toestand dacht te komen? Tot dit alles waren wel lange en afmattende zittingen noodig geweest, maar in plaats van deze althans te eischen liet men zich opwinden en sprak woorden waarop minder welgezinden zich in kalmer uren zouden beroepen, ja men onderwierp reeds bij voorbaat de kerk met al haar privilegiën en bezittingen aan hetgeen de Nationale vergadering in hare wijsheid zou gelieven te besluiten.

Het duurde dan ook niet lang of de geestelijkheid zag dat zij te ver was gegaan want reeds den 6den Augustus kwamen de tienden der geestelijken weder aan de orde. Dat ze afgeschafft waren sprak natuurlijk van zelf en was goed ook ¹⁾ maar de vraag bleef: al of niet tegen schadeloosstelling? Enkele geestelijken wenschten ze afkoopbaar te stellen om uit dat fonds het traktement van te laag bezoldigde pastoors te verhoogen en noodlijdenden te steunen. Men had er geen ooren naar, en toen de abt Siéyes er op wees dat men door ze prijs te geven de eigenaars van land, die dit toch, rekenend met den tiend gekocht hadden, jaarlijks ruim zeventig millioen francs in den schoot zou werpen, vond men beter hem niet te weerleggen ²⁾.

1) Goed ook. — Wie er niet van overtuigd mocht zijn leze een brief door een landbouwer kort voor de revolutie geschreven en door de Tocqueville, „Ancien régime,” p. 347 meegedeeld. Na opgesomd te hebben waar al geen tiend van opgebracht moest worden en tot welke afzetterij de heffing er van aanleiding gaf, eindigt hij vol verontwaardiging: „Le roi de Prusse n'aurait pas fait pis!” Ook op pp. 406 en 345 vindt men klachten over den tiend uit de jaren 1767 en 1779.

2) Volgens Schlosser, Gesch. der XVIIIde eeuw V, blz. 51 brachten

Den 11^{den} Augustus eindigde het debat. Een twintigtal pastoors tot de volkspartij behoorende, gaven een geteekende verklaring waarbij zij de tienden die hun inkomsten uitmaakten ter beschikking der Vergadering stelden, het aan hare wijsheid overlatende andere middelen tot hun onderhoud aan te wijzen. Toen op hunne aansporing het bureau van den voorzitter letterlijk belegerd werd door afstand doende geestelijken begreep de aartsbisschop van Parijs, de Juigné dat het maar beter was zich in het onvermijdelijke te schikken en alle tienden te geven in handen van „eene rechtvaardige en edelmoedige natie.”

Over die rechtvaardigheid hadden de geestelijken echter niet te roemen, want hoewel bepaald werd dat de tienden opgebracht moesten worden totdat de oorspronkelijke bezitters het „remplacement” 1) er voor zouden ontvangen, achtten de tiendplichtigen het voordeelijker ze maar aanstonds te weigeren.

In hetzelfde decreet dat over deze zaak handelde verbood men ook het bekleeden van meer dan een kerkelijk ambt, hief men de inkomsten uit het casual voortvloeiend op, terwijl Grégoire ook nog zijn zin kreeg, want de annaten mochten niet meer naar Rome gezonden worden.

Op dit alles moest echter de toestemming des konings gevraagd worden, doch toen deze nog al bezwaren maakte, stelde men zich, na een hevig

de geestelijke tienden jaarlijks tachtig á negentig millioen op, en zoo men het kapitaal hierdoor vertegenwoordigd, door de landeigenaars in tien jaren had laten afdoen zou men jaarlijks tweehonderd millioen ontvangen hebben.

1) Niet als aequivalent, maar als traktement op te vatten.

debat over het absolute veto des konings, tevreden als hij ze maar bekend maakte. Z. M., die bepaald weigerde de speculatieve stellingen over de rechten van den mensch te laten afkondigen, dorst de artikelen waarbij de kerkrechten geschonden werden, niet afwijzen en weldra las men ze alom in de kerken voor.

Trots al deze decreten was nog niet voorzien in den nood der schatkist. Het te kort wies bij den dag, de oogst mislukte, het kapitaal werd wegens de toepassing van het „guerre aux châteaux paix aux chaumières!” steeds schuwer, en een staatsbankroet stond voor de deur. Einde September stelde de minister Necker dan ook voor dat elk burger een vierde van zijn inkomen in de schatkist zou storten.

Daar staat den 25sten September, terwijl Mirabeau wat uitrust eer hij een zijner gloeiende improvisatiën ten einde brengt, een onbekende op en werpt de gedachte daarheen: dat de kerk, rijk voorzien van allerlei zilverwerk dit wel naar de munt kon zenden, men zou dan naar zijne schatting de beschikking krijgen over honderdveertig millioen francs. De aartsbisschop van Parijs, er zeker aan denkende dat ook het hof zijn bewerkt zilver reeds in den smeltkroes geworpen had, houdt ruggespraak met zijn ambtgenooten en verklaart zich bereid alles af te staan wat maar eenigszins bij den dienst kon gemist worden.

Zoo wierpen dan de dienaren der kerk evenals Paulus en zijn reisgenooten (Hand. XXVII) met eigen handen het scheepsgereedschap uit om het schip nog te behouden, maar zouden ze ook nog eene pooze boven water blijven, toch dreef men af naar de

klippen waar het trotsche vaartuig breken zou van het geweld der baren. Hoe zullen we die klippen noemen? Politiek, filosofenhaat, revolutiegeest, staatsbankroet. We achten het doen eener keuze onmogelijk, doch zeker is het dat laatstgenoemde het scherpst in den maalstroom uitstak. Wat beteekende toch een kapitaal van honderdveertig millioen waar de schuldenlast alleen een rente verslond van tweehonderd vierentwintig millioen. Reeds had men in het laatst van Augustus eene commissie benoemd om maatregelen te beramen ten einde in dezen nood te voorzien en 11 October 1789 werd door den bisschop van Autun, Talleyrand-Périgord, een man die door geboorte en ambt tot de twee bevoorrechte klassen behoorde, uit naam der commissie den voorslag gedaan: laat ons het kerkegoed verkoopen, en als we uit de opbrengst de dienaren der kerk een behoorlijk jaarlijksch traktement uitbetalen, blijft er nog een kapitaal van ruim twee milliarden, rentende zeventig millioen, over om de staatsschulden af te doen.

Met luide betuigingen van bijval werd het uitgewerkte plan dezer „operatie op het kerkegoed” ontvangen, men liet er twaalfhonderd exemplaren van drukken en de geestelijkheid zag nu dat het om het zelfstandig bestaan der kerk te doen was.

Verrast behoefde zij door dit voorstel niet te zijn. Reeds 6 Augustus, bij het debat over de tienden, had de afgevaardigde Buzet het voor het eerst openlijk uitgesproken: het goed der kerk behoort aan de natie. Twee dagen later had de markies de Lacoste een ontwerp-decreet ingediend waarbij het kerkegoed tot eigendom der natie verklaard werd en

de geestelijkheid gesalarieerd zou worden, een voorstel dat toen wel verworpen werd maar waarop men gedurig terug kwam. Toen de bisschop van Langres 10 Augustus de vraag had gedaan: of de tienden aan de kerk dan wel aan de natie behoorden? had men uit de teekenen van afkeuring die van alle zijden gegeven werden best kunnen opmaken hoe de vergadering over dit punt dacht. Mirabeau had duidelijk doen uitkomen dat het kerkegoed tot niets anders diende dan om „les officiers de morale et d'instruction”, die de verkeerde manier waarop zij nu hun inkomen ontvingen als geen eigendom mochten beschouwen, te salarieeren. Toen bij dit laatste woord gemor ontstond waagde hij zelfs, met voorbijgang van alle erfrecht, den paradox: dat er maar drie manieren waren om te leven: bedelen, stelen of salaris ontvangen. Dat het op dit laatste zou uitloopen, had de geestelijkheid best kunnen voorzien want voor het verwijt van Siéyes: „gij wilt vrij zijn maar weet niet rechtvaardig te wezen,” toonde de vergadering zich zeer onaandoenlijk en moest zulks wel blijven toen zij, na den 19^{den} October naar Parijs verhuisd te zijn, onder de macht van het gepeupel kwam.

Vreemd dat de geestelijkheid, in plaats van te blijven dobberen op de verraderlijke zee der gebeurlijkheden, zelve niet met een uitgewerkt plan tot beter gebruik en billijker verdeeling van het kerkegoed voor den dag kwam, want een voorstel in haren naam door den aartsbisschop Boisgelin gedaan, om het kerkegoed als onderpand voor een staatsleening aan te wijzen kon natuurlijk niet in aanmerking komen. Of het veel geholpen zou heb-

ben kan echter betwijfeld worden want voor het ten offer brengen van de tienden, die ongeveer de helft van hare inkomsten uitmaakten en voor het laten versmelten van haar kerksieraden had niemand haar bedankt, ja in October was het al zoover gekomen dat der geestelijkheid niet eens het recht meer toegekend werd over hare zoogenaamde bezittingen te beschikken. Maar in elk geval was men dan het rapport der commissie vóór geweest en de geestelijkheid hadde althans dit voordeel gehad dat zij, wetende wat zij wilde, wellicht ééne lijn had kunnen trekken.

Zoo stonden de beschreven vaders in Frankrijk dan sedert 11 October voor de gewichtige quaestie: de kerk bezit door wilsuitingen die in het grijs verleden liggen, een overvloedigen rijkdom welken zij, de hedendaagsche toestanden in aanmerking genomen, niet meer behoeft; de staat kan zich door de inbeslagneming hiervan redden — is zulks geoorloofd, al dan niet? Dit gewichtig vraagstuk was in geen en deele gloed nieuw en buiten de vergadering reeds behandeld. Turgot deed het in de Encyclopédie art. „Fondation,” de advocaat Servan had er eene brochure over geschreven en Sièyes, wiens geweten niet rustig kon zijn toen Mirabeau hem toevoegde: „Gij Mijnheer de abt hebt den stier losgelaten en ge kunt U niet beklagen als hij van zijne horens gebruik maakt,” had tegen het stooten op deze wijze reeds bij voorbaat protest aangeteekend in zijne „Observations sommaires sur les biens ecclésiastiques.”

Geheel overeenkomstig den franschen geest werd de zaak in de vergadering met algemeene philo-

sophische beschouwingen over eigendom enz. ingeleid en de abt Maury, die later kardinaal en aartsbisschop van Parijs zou worden, kwam dan ook weldra (13 October) tegen dat zweven in de wolken op omdat men er niets verder mede kwam. Door zoo te speculeren over den oorsprong van den eigendom zou men het volk maar opwekken zulks ook te doen, en als het zich verplaatsen ging in den tijd toen men uit de wouden van Germanië was te voorschijn gekomen zou het zeker eene nieuwe verdeeling van den grond eischen! Mirabeau, die reeds jaloersch was dat het radicale voorstel om het kerkegoed te gebruiken niet van hem was uitgegaan, greep dus deze gelegenheid aan om tot de zaak zelve te komen en stelde der Vergadering voor te besluiten:

1. Dat de eigendom van de goederen der geestelijkheid aan de natie behoort onder voorwaarde dat zij voorzie in het onderhoud van de leden dezer orde.

II. Dat er over die goederen zoodanig zal beschikt worden dat geen geestelijke minder dan twaalfhonderd livres traktement met eene woning bekomt.

Aan die twaalfhonderd livres traktement hield de linkerzij steeds vast, hopende daardoor de pastoors zoo niet te winnen dan toch te neutraliseren. Hierin werd zij niet teleurgesteld, want zij die tot heden waren afgescheept met de zoogenaamde „congrueele portie” hadden er werkelijk niet veel belang bij de prebenden hunner vroegere onderdrukkers te verdedigen en de abt Gouttes had dan ook reeds gezegd (12 October): dat de rijkdom veel kwaad had gedaan aan den godsdienst dewijl hij de verachting welke enkele geestelijke individu's verdienden, had doen

komen over alle pastoors zonder onderscheid, iets waarmee pastoor Jullet instemde zeggende: dat hij zich verliet op de souvereiniteit der natie. Het debat over de voorstellen van Mirabeau beloofde dus levendig te worden en drie partijen waren al spoedig te onderscheiden: zij die niets toegaven en slechts die hervormingen wilden invoeren welke de geestelijkheid zelve noodig zou achten; zij die alles wilden offeren aan het welzijn van den staat en zij die de belangen van kerk en staat in overeenstemming zochten te brengen.

Onder de eersten behoorden natuurlijk de grootwaardigheidsbekleeders der kerk, waarvan sommigen zeer naïf, het nut van den verkoop zelfs niet inzagen, anderen meenden dat de godsdienst, alsof deze van wat geld afhing, er door zou ondergaan, nog weder anderen wilden wel hervormen mits op canonieke d. i. op geenerlei wijze.

Camus, een Jansenist dien we later waarlijk niet aan de zijde van het behoud zullen zien, toonde, al trachtte hij ook te veel te bewijzen, eene te waardeeren onafhankelijkheid van zijne bentgenooten. Hij beweerde nl. dat de kerk haar goed op wettige wijze en zonder medewerking der natie had verkregen. Indien de geestelijke lichamen niet aan hunne bestemming beantwoordden men moest ze tot de orde roepen maar niet verwoesten. Als de administratie van deze goederen der natie toekwam, zij kon er dan over beschikken zonder de schuld te kwijten die er op drukte, d. w. z. zonder zich aan de armen te laten gelegen liggen of te voorzien in het onderhoud der pastoors. Op deze laatste alleen te letten was echter niet genoeg,

ook aan de kapittels, de geleerde congregaties enz. behoorde gedacht. Het voorstel diende dus verworpen te worden, tenzij men wilde wachten tot het geestelijk comité de staten van de bezittingen en schulden der geestelijkheid had opgemaakt zoodat men met kennis van zaken kon oordeelen.

De abt Montesquiou merkte op dat het geestelijk lichaam niet ontstaan was uit kracht van de wet, dus kon de wet het ook niet ontbinden; hij vroeg of het mogelijk kon zijn dat de geestelijkheid wel verplichtingen zou te vervullen hebben jegens de natie, terwijl deze wederkeerig door niets jegens de geestelijkheid gebonden zou zijn?

De abt Maury, die helaas veel bedierf door zijne bitterheid !), sprak als zijn gevoelen uit, dat, zoo men hier niet te doen had met een bepaald plan om de geestelijkheid ten onder te brengen maar met argumenten, er aan hunne zaak niet viel te wanhopen. Wat de geestelijkheid toch bezat had zij verworven óf ontvangen, het bewijs dat zij zich iets onrechtvaardig had toegeëigend moest nog geleverd worden. Met welk recht deed men zulk een nauwkeurig onderzoek naar het meest geheiligd bezit, terwijl men zonder bezwaar de schandelijke opbrengst van den effectenhandel aannam? Zeker, de geestelijke goederen behoorden aan de natie, gelijk haar de provincie Bourgondië behoorde, maar deze provincie had toch ook hare eigene bezittingen. „Wat”, zoo vroeg hij, „zoudt gij zeggen van den heer van een of andere parochie, die, als hij geruïneerd was, zijn schuldeischers

1) Van zijn dertigduizend livres inkomen had hij er vierentwintigduizend door het afschaffen van den tiend verloren.

opriep en hun de fondsen in betaling gaf welke hij voorheen aan den pastoor had geschonken? Gij zoudt hier zonder twijfel tegen opkomen; welnu M. H. gij gaat hetzelfde doen in vijfenveertigduizend gemeenten."

In dit alles, hoeveel waarheid het ook bevatte, was echter het hart der quaestie nog niet aangeraakt, nl. de vraag: Vallen de bezittingen der geestelijken onder het gemeene recht, of niet? Toen de linkerzij aan 't woord kwam liet zij deze vraag niet rusten en de advocaat Thouret wees er met nadruk op dat er onderscheid was tusschen het bezit der geestelijken en dat van particulieren; beider bezit kon niet op éene lijn geplaatst worden. Individuen bestaan vóór de wet, hun recht is, wat hij geliefde te noemen, het onbeschreven recht der natuur; elke corporatie bestaat slechts door de wet, hare rechten hangen van de wet af, en deze kan die rechten wijzigen, ja opheffen (23 October).

Garat jr. versterkte deze rede nog door een overzicht te geven van de wijze op welke de wet het vrij gebruik der geestelijke goederen beperkte en verboden had ze te vermeederen of te vervreemden. Reeds onder de oude monarchie kwam den vorsten het recht toe benoemingen te doen voor bisdommen en abdijen, de opbrengsten der vacante prebenden te innen en geestelijke goederen te splitsen of te vereenigen. Zelfs was de natie op dit gebied zoödanig tusschenbeide getreden dat, waar het bleek dat de fondsen niet voldoende bleken voor den kerke-dienst, men erfgenamen verplicht had ze te vermeederen. Uit deze onweersprekelijke feiten deed hij echter een geweldigen sprong toen hij beweerde: de staat is zoo volkomen meester over den godsdienst;

dat hij zelfs het recht heeft den christelijken godsdienst af te schaffen en de goederen, tot heden voor zijn dienst bestemd, voor een anderen godsdienst te besteden indien hij meenen mocht dat er een beteren dan de christelijke bestond.

Zekere Chapelier, die scheen te meenen dat consequent zijn de hoogste deugd was, eischte: dat nu men eenmaal aan de geestelijkheid, getuige de oplossing van hare afgevaardigden in de éene Nationale vergadering, het karakter eener afzonderlijke orde had ontnomen, men haar ook niet de middelen moest laten om het toch nog te blijven. „Indien de geestelijkheid haar goed behoudt is de orde der geestelijken niet verwoest; gij heiligt hare onafhankelijkheid,” riep hij uit.

We zien dus, men stond geheel op de zijde van den staat; zijn heil, zijne macht was het één en het al waaraan ook de godsdienst ondergeschikt moest zijn. Hij was een tak van dienst, zijne dienaren waren ambtenaren en wel gesalarieerde ambtenaren opdat men ze in de macht zou hebben, ze kon nopen datgene te leeren wat tot welzijn van den staat werd nuttig geacht.

De abten Grégoire en Gouttes verhieven hunne stem om aan de geestelijkheid een deel van haar goed te laten en haar niet te verlagen tot ambtenaren. Beter nog dan door hen werd dit standpunt door Malouet verdedigd. Hij wees er op hoe valsch de stelling was: de geestelijkheid is geen corporatie meer dus kan zij ook geene eigendommen meer bezitten, wat zij nu bezit is onbeheerd en de staat heeft recht dit aan zich te trekken! Dat goed, meende hij, was toch niet geschonken aan de gees-

telijkheid als corporatie, maar aan dat bisdom, aan die abdij, aan gene parochie. De eigendommen der kerk van Frankrijk had men verdeeld in zooveel deelen als er godsdienstige verrichtingen door bisschoppen, abten, pastoors enz. te vervullen waren. Al hielden de vergaderingen der geestelijkheid op toch bleven de gemeenten en andere zedelijke lichamen bestaan en deze waren de eigenaars van het goed. Gesteld eens, zeide hij, dat men de provinciale staten van Bretagne ophief, dan zou het toch niemand invallen dat nu de goederen der burgerlijke gemeenten, hospitalen enz. in die provincie, over welke die staten voorheen beheer hadden uitgeoefend, aan den Staat waren vervallen, want die goederen behoorden niet aan de provinciale staten. Zoo ook waren de goederen over welke de stand der geestelijken, door hare vergaderingen vertegenwoordigd, hoog gezag had uitgeoefend, niet haar eigendom, maar dien van de parochiën, kapittels enz. Zij had het gebruik, niet den eigendom van dat goed, daarom mocht zij er ook niets van vervreemden of aan de oorspronkelijke bestemming onttrekken ¹⁾. Dit laatste mocht de Nationale vergadering ook niet doen, en zij had er zich dus toe te bepalen misbruiken op te heffen, voorschriften te geven omtrent beter gebruik enz. Voorts wees hij op het verkeerde, juist terwijl de

1) Jaren later, 10 Februari 1816 kwam Chateaubriand in de Kamer der Pairs er tegen op dat men sprak van „biens du clergé.” Zij heeft nooit iets bezeten en kon niets bezitten. De kerken waren de eigenaars en de geestelijken waren niets dan administrateurs van een fonds waarvan een derde voor het altaar, een derde voor de armen, een derde voor het onderhoud der geestelijken bestemd was. Zie: Em. Clairin. *Le cléricalisme de 1789 à 1870.* Paris '80, p. 159.

oproerige volksmenigte zulks scheen af te dwingen, dergelijk besluit te nemen, daar men het niet aan eigen overtuiging maar aan vrees zou toeschrijven; op de verbittering welke zulk een besluit bij de geestelijken, die men eerst in naam van den God des vredes tot de vereenigde zitting had uitgenoodigd, zou verwekken, maar vooral legde hij er nadruk op dat de armen, voor welke die goederen ook gegeven waren, schade zouden lijden. Wilde men rijke prebenden splitsen, enkele abdijen als ze vacant werden opheffen, het getal der bisdommen, kapitels, kloosters enz. beperken, men kon dat opdragen aan eene daartoe benoemde commissie, met verzoek zich tot het hoognoodige te bepalen voor het onderhoud van den eeredienst en de behoeften der armen. Wat er overbleef kon dan den staat ten goede komen, door onder waarborg van dat zeker nog aanzienlijk overschot eene leening te sluiten — maar het goed aan de kerk ontnemen achtte hij onrecht, dat zou twist en tweedracht wekken juist in een tijd dat er eenheid noodig was om de crisis in welke men verkeerde te boven te komen. Hij stelde dus voor eene geestelijke commissie te benoemen, die over den staat van het kerkegoed verslag uitbrengen en maatregelen tot hervorming zou voorstellen; als zij met haren arbeid gereed was kon men deze materie weder ter hand nemen en intusschen geen nieuwe vruchtgebruikers van kerkegoed benoemen, of nieuwe kloosterlingen toelaten.

Malouet had goed, had gematigd gesproken; hij wees een middel aan dat uitvoerbaar was en waardoor, indien ook de paus eenigen goeden wil had kunnen toonen, tal van jammeren aan Frankrijk

bespaard zouden gebleven zijn, en toch — men wilde den voorgestelden weg niet op. We zullen niet met een ultramontaansch auteur¹⁾ zeggen: „het moest, omdat het zoo goed was door de vergadering verworpen worden,” want we zouden aan de eerlijkheid van velen te kort doen die, trots het geweld van het gepeupel en hun haat tegen een zelfstandig geestelijk corps, nog wel naar de stem van het geweten luisterden. Van de rechterzijde scheen echter geen toegeeflijkheid te wachten, zij zorgde er zelfs voor dat een adres door armen uit verschillende parochiën geteekend, ter vergadering inkwam waarbij deze tegen allen verkoop van kerkegoed protesteerden omdat daardoor hunne aalmoezen gevaar liepen. En wat de linkerzijde betrof, aan haar had Malouet helaas! toegegeven dat het souvereine volk macht had ook over den godsdienst. Wilde men het kerkegoed aan de geestelijkheid als aan een ontrouwen rentmeester of een misdadiger ontnemen, dat kon wel, mits het volk daartoe een bepaald mandaat gaf. Deze vergadering had, volgens hem, wel een mandaat tot hervorming maar niet tot verwoesting en hij betwijfelde het of zij dit laatste wel ooit erlangen zou.

Natuurlijk waren zijne tegenstanders van de bevoegdheid der Nationale vergadering diep overtuigd en gingen zij hun gang. Dit bleek vooral toen in het begin van November Mirabeau zijn machtige stem verhief en aan de debatten een einde maakte. Overijling, zoo verklaarde hij, was verkeerd, de zaak was er ook te gewichtig voor. Het belang dat de staat bij dat kerkegoed had mocht ook niet voorop staan,

1) Sciout, I, p. 114.

want op onrechtvaardig verworven goed rustte geen zegen. Neen, alles kwam aan op het recht, en als hij de waarheid der stelling bewees: het kerkegoed behoort der natie, dan kon met die waarheid de staat gered worden, terwijl hij door eene dwaling ten onder zou gaan! Nieuwe bewijzen voerde hij echter niet aan, maar het reeds door zijne geestverwanten aangevoerde stelde hij met zijn onnavolgbaar talent zóo voor dat het indruk moest maken ook al was het minder juist. Wat toch te zeggen van zijn bewering, dat, dewijl corporatiën alleen bestaan uit kracht van de wet, ook de eigendommen welke zij bezitten van die wet afhankelijk zijn; want welk gemeenschap-pelijk eigendom of welk bezit is dan veilig? Wat van die andere, dat de geestelijkheid alleen als politiek lichaam goed bezat, en dat, nu dit karakter teloor ging, zij ook geen eigenaar meer wezen kon; alsof de geestelijkheid ook geen zedelijk lichaam was? Was het billijk, het voor te stellen alsof de kerk vooral aan de ijdelheid van particulieren een deel harer bezittingen te danken had, terwijl de rest, als door koningen of politieke lichamen geschonken, ten allen tijde door de natie, welker organen die schenkers toch waren, kon teruggenomen worden? Beteekende het verjaringsrecht dan niets? Waartoe diende zijn beeld: als allen die gestorven zijn een praalgraf hadden begeerd zou er ten slotte geen grond meer overblijven om koren te bouwen? Wie te veel bewijst, bewijst niets en reeds sedert lang had men in Frankrijk er tegen gewaakt dat de goederen in de doode hand niet zóo vermenigvuldigd werden dat geen particulier bezit meer mogelijk was. Blijf de man die zoo goed kon spreken over het onverwoest-

bare recht des gewetens, zich zelf wel gelijk toen hij den godsdienst op éene lijn ging plaatsen met het leger, de administratie enz. en daarom aandrang op eene geestelijkheid, aan bezoldigde ambtenaren gelijk? Laat ons niet meer vragen.

Zeker, ook waarheid heeft Mirabeau gesproken o. a. toen hij verklaarde dat er maar éen recht was dat boven den bijzonderen eigendom ging, t. w. het recht van het algemeene nut, en toen hij, uitgaande van de stelling: geen menschenwerk is voor de eeuwigheid bestemd, aantoonde dat er eene macht moest bestaan die, zoo noodig, op het werk van vroegere geslachten kon ingrijpen. Maar bij dat al vergat hij wat Maury hem terecht toeriep: Om de misbruiken in eene corporatie te herstellen is het niet noodig haar te doen stikken; en wat nog erger is, door zijne politieke metaphysica, gelijk hij zelf haar noemde, had hij niet maar het kerkegoed aangetast maar, gelijk weldra zou blijken, iets beters en hoogers: de vrijheid van godsdienst.

Zoo was dan eindelijk de zaak voor beslissing rijp, en in welken zin het volk deze wenschte had het reeds getoond door voor de deur der vergaderzaal enkele geestelijken die er zich heen begaven, te mishandelen. Den 2den November werd met 568 tegen 346 stemmen beslist: ten 1ste dat de natie over alle kerkegoederen kon beschikken zoo zij de verplichting op zich nam in de behoeften der kerk en der armen te voorzien; ten 2de dat geen pastoor, behalve vrije woning met tuin, minder dan twaalfhonderd frs. traktement mocht toegelegd worden. De zitting, zoo verhaalt de Moniteur dier dagen, is onder het gejuich der toehoorders gesloten.

Wanneer we niet medejuichen, dan is dit niet

omdat verbazing of ergernis ons dit belet. Wat het eerste betreft, 't is waar, het „Contrat social” van Rousseau zat die voorstemmers wel in het bloed, maar eigenlijk handelden zij geheel in den geest der oude monarchie en pasten zij de beginselen toe door welke o. a. Lodewijk XIV zich altijd had laten leiden. Wie er zich van overtuigen wil leze een geschrift dat Lodewijk XIV door een „maitre des requêtes” liet opmaken en dat eerst later gedrukt werd onder den titel: „Traité de l'autorité des rois touchant l'administration de l'Eglise.” Nadat de schrijver heeft nagegaan onder welke voorwaarden dat goed verkregen en gebruikt kon worden, stelt hij ten regel dat de kerk die goederen niet vervreemden kan dan met toestemming des konings, want „zij staat onder de bescherming der koningen als een minderjarige onder de hoede des voogds.” Hij kan alle goederen haar ontnemen van welke hij feodaal heer is of welke hij zelf geschonken heeft. Maar ook van de overige is hij meester als beschermer der kerk en als hoofd van den staat, dewijl hij voor de welvaart van den staat verantwoordelijk is. Het had toch geen houding dat een vorst wel bij machte zou zijn de behoeften van den staat te bepalen maar niet bij machte er in te voorzien. Zeker, in gewone tijden beschikt hij niet over het goed der kerk zonder medewerking harer hoofden, maar in dringende gevallen b. v. als een vijand in het land valt, kan hij het doen ook zonder hunne toestemming enz.

Geen wonder dus dat reeds Machault in 1749 aanried het goed der kerk te vervreemden, geen wonder dat door zulke traditiën geleid, de leden der Nationale vergadering, die te recht of te onrecht zich erfgenamen

dachten der oude koninklijke macht, thans nu het staatsbankroet voor de deur stond, deden waartoe zij zich ten volle bevoegd achten.

En wat nu de ergernis betreft, waarlijk, zij die zich hierin te buiten gingen vergaten maar al te zeer dat onder de oude monarchie vreemd werd omgesprongen, niet maar met de bezittingen over welke de kerk beheer had, maar met de waarheid van welke zij draagster en getuige was, zoodat hun ergernis beter geplaatst kan worden. Maar dit nog daargelaten, men behoort toch ook hier tijden en omstandigheden in aanmerking te nemen. Zeker, 't was een goed woord van Montesquieu: „dat het heilig zij, het oude en noodzakelijke domein der geestelijkheid, dat het vast en eeuwig zij als zij zelve” 1) maar men lette op dat „noodzakelijke.” De berekening dat de kerk toentertijd een derde gedeelte van den nationalen rijkdom bezat is misschien te ruim 2), maar dat zij te veel had is zeker en dat zij niet genoeg bijdroeg tot de openbare lasten valt moeilijk te loochenen. Was het dan onbillijk dat het overtollige aan den staat kwam nu hij, door welke oorzaak dan ook, er schreiende behoefte aan

1) *Esprit des Lois* XXV, c. 5. In 1881 zorgde Gambetta er voor dat eene kaart verscheen waarop de goederen in de doode hand werden aangewezen. Zij waren toen 405 □ kilometer groot, zijnde een 1305de deel van de oppervlakte van Frankrijk, en zij werden geacht eene waarde van 712 millioen francs te hebben.

2) De heer Cl. Leouzon le Duc schreef een merkwaardig art. over: *La fortune du clergé sous l'ancien régime*, in het *Journ. des Economistes*, août '81. Hij meent men schat dat fortuin te hoog door niet te rekenen met de vermindering welke het onder de drie laatste eeuwen der monarchie ondergaan had. Niet meer dan 120 millioen frcs. rente bezat zij.

had, onbillijk dat de staat het nam, hij die, getuige de commanditaire abdijen over welke de kroon beschikte en tal van andere schenkingen uit staatsdomein gedaan, toch voor een aanmerkelijk deel tot dien overtolligen rijkdom had bijgedragen? Waar voorts alles hervormd werd was het daar te eischen dat alleen, we zeggen niet de kerk, maar de kerk als politieke macht, de kerk met al haar privilegiën bleef staan, invloedrijk genoeg om het heden de livreï van 't voorleden te doen dragen, machtig genoeg om de aarde meer aan de dooden dan aan de levenden te doen behooren? Ook bleef, toen der kerk haar goed ontnomen werd de geestelijkheid niet hulpeloos ¹⁾. Een pastoor heeft thans door elkaar gerekend ook niet meer dan twaalfhonderd francs inkomen en dit is zeker een der oorzaken waarom er in Frankrijk een ware pastoorsnood heerscht, doch voor honderd jaar was het voor duizenden werkelijk eene verbetering dat men van de vaak sobere congrueele portie tot die som verhoogd werd. Maar ook al ware het salaris nog kleiner geweest, het zijn en welzijn eener kerk hangt niet af van

1) De Pressensé bestrijdt in zijn *L'Egl. et la Rév.* p. 77 de meening dat thans het salaris der geestelijken eene schadeloosstelling zou zijn welke de staat der kerk schuldig is in ruil voor de confiscatie harer goederen. Hij meent dat de staat „en stricte justice” die schadeloosstelling alleen verschuldigd was aan de toenmalige priesters. Wij gelooven niet dat hij eenig bewijs kan bijbrengen dat bij het aannemen van het eerste artikel (blz. 559) ook maar één der voorstemmers slechts aan de toen levende geestelijken wilde hebben gedacht.

Terecht beriep zich dan ook bisschop Freppel nog in Juni '81 in de fransche Kamer op dit artikel toen de heer Ballue voorstelde het millioen frs. voor beurzen aan de seminariën van het budget te schrappen. Met 295 tegen 171 stemmen bleven de beurzen, mede omdat gewezen werd op het Concordaat.

een handvol zilver. De abt d'Eymer moge beweerd hebben dat een arme godsdienst gelijk het Christendom in zijn aanvang, goed was voor door hun meester verminkte slaven maar dat alleen een rijke godsdienst in een bloeiend rijk aanzien kon genieten, daar zijn er hopen wij weinigen die hem zullen bijvallen. Integendeel, juist door haren rijkdom geraakte in Frankrijk de kerk in verval en Camus, de advocaat der geestelijken deed wèl dat hij weigerde den afgevaardigde Péthion tot de orde te roepen toen deze in de volle vergadering uitriep: „Het zijn de onmetelijke rijkdommen der geestelijken die hunne zeden hebben verdorven!” Maar zij dit alles ook zoo dan blijft het de vraag: deed de vergadering er wèl aan zoo radicaal te handelen? Immers toen ook de geestelijkheid het staatsbankroet onvermijdelijk achtte bleef zij in offervaardigheid niet achter, getuige de nacht van 4 Augustus, en onder hooge drukking zou zij ook op het punt harer vaste goederen wel te vinden zijn geweest om in den geest van Malouet's voorstel groote offers te brengen.

Niets echter mocht baten. De rijke van weleer moest uitgeschud tot op het naakt, minder nog om zich met haar goed te verrijken dan om haar als onafhankelijke macht te fnuiken. Hare dienaren moesten, sit venia verbo, uit de staatsruif gevoed, opdat zij wel genoodzaakt zouden zijn om den godsdienst welken de filosofen in hunne hooge wijsheid voor den staat pasklaar hadden gemaakt den volke in te scherpen.

Hoe die heeren jammerlijk bedrogen uitkwamen zullen we later zien, maar thans, blijde met eene overwinning die redding zou brengen, stelde Talley-

rand 4 December voor een deel der geestelijke goederen te verkoopen waarop Treilhard den 18^{den} December mede aandrong opdat de geestelijkheid van alle administratie ontheven, niet werd afgetrokken van hare heilige bediening en teruggebracht tot de eerste tijden der kerk. Trots allerlei tegenwerkingen werd dan ook 20 December besloten voor ongeveer vierhonderd millioen kerkegoed onder den hamer te brengen.

Een bezwaar deed zich echter voor. Er waren, nu de markt zoo overvoerd werd, geen koopers genoeg want een groot deel van het kapitaal was reeds uitgeweken of hield zich schuil. Welkom was dus het voorstel van den parijischen gemeenteraad om voor tweehonderd millioen over te nemen en met dat goed ten onderpand papieren geld, „billets municipaux,” in omloop te brengen; verschillende gemeenten in de departementen namen de andere helft over en dit was de oorsprong van de beruchte assignaten die tijdens de revolutie duizenden arm hebben gemaakt ¹⁾.

Zoo was dan nu feitelijk tusschen het oude en het nieuwe Frankrijk eene kloof gegraven, waarin veel en allereerst ook de monniken-orden verdwijnen zouden. Een groot deel van de rijkdommen der kerk behoorde immers aan de kloosters, en al ware

1) In den beginne wees een assignaat een bepaalde som aan waarvoor het bij den koop moest aangenomen worden, doch later liet men dit weg, sprak in 't algemeen van nationale goederen en liet maar drukken. Zoo verhaalt Bouilly in zijne „Récapitulations” Paris, II, p. 137, dat hij in 1793 voor een „pot au feu” ongeveer 1200 frs. in papier betalen moest terwijl zijn schoenmaker hem 28,000 frs. in rekening bracht voor zaken die hoogstens 70 frs. waarde hadden.

dit niet het geval geweest men dweept zoo met de rechten van den mensch dat ook den gevangenen binnen de kloostermuren vrijheid geschonken moest worden. Er was echter eene partij van gematigden die waarschuwde tegen overijling. Welk een stroom van menschen, niet gewoon zich zelf te regeeren zou men loslaten; welk een verbittering zou men wekken onder de volksmassa die tegen de kloosteringen nog al hoog opzag; wat schade zou het onderwijs waarin zij voorzagen niet lijden en, daar men toch pensionneeren moest zou de schatkist met de opheffing der kloosters toch niet gebaat worden. Weest, zoo sprak men, niet gelijk aan de wilden in Louisiana die, om van de vrucht van een boom te genieten hem omhakken!

Voornameijk was het Barnave die tegen dergelijke redeneering te velde trok. Wat werd er van de menschenrechten als men door eene enkele gelofte ze vernietigen kon? Men wilde nu eenmaal burgers hebben en de monniken waren slaven en nog wel zulke die buitenlandsche oversten gehoorzaamden. Voor het onderwijs behoefde men ze niet; welke waarde toch kon dit hebben, gegeven als het werd door menschen, vreemd aan de maatschappij en die met de rede zoo weinig ophadden. En wat de schatkist betref, al zou deze er schade bij lijden, de kloosters moesten weg want politiek en moraal hadden bij hun voortbestaan niet het minste belang.

In de laatste helft van December 1789 was der vergadering reeds een concept-decreet ten aanzien der kloosters aangeboden en hoewel het van algeheele opheffing niet sprak werd toch den 12^{den} Februari 1790 de vraag gesteld: Zal men de godsdienstige

orden opheffen, en wat zal men doen voor hen die de kloosters verlaten en voor hen die er inblijven? Menige lans werd te hunnen behoefte gebroken en de bisschop van Clermont wees terecht op het feit dat niet de wereldlijke maar alleen de geestelijke macht de kloosterlingen van hun gelofte ontslaan kon, terwijl drijvers als Péthion, Garat e. a. dit schenen te willen vergeten.

Den abt Montesquiou stond het onderscheid tusschen de bevoegdheid van de tijdelijke en de geestelijke macht helder voor den geest toen hij er op aandrong alleen maar te verklaren dat de wet de kloostergeloften niet meer handhaven zou, en ieder kon uitgaan of blijven al naar zijn geweten hem drong. Het mocht niet baten; op voorstel van Thouret en Barnave besloot men de kloosters op te heffen (19 Februari 1790) met verbod nieuwe te stichten. Dat door dit besluit op de gewetensvrijheid werd inbreuk gemaakt en het recht van vereeniging, dat onder eerbiediging der wet ieder toekomt, alleen den geestelijken onthouden werd, is helaas! niet te loochenen.

De vrouwenkloosters bleven voorloopig nog onaan-geroerd en daar men den van diepe vijandschap jegens de geestelijken getuigenden raad van Voidel verwierp, om het pensioen zoo laag te stellen dat honger de monniken zou nopen hun gelofte te breken, gaf men deze van zevenhonderd tot duizend livres inkomen, welk bedrag Martineau zoo hoog vond dat hem de bekentenis ontsnapte: „het confisqueren van het kerkegoed was meer een politieke dan een finantieele maatregel.”

Liep het debat over de kloosters betrekkelijk kalm

af, zware stormen staken op toen den 9^{den} April de traktementen der geestelijkheid ter sprake kwamen. Tot nu toe leefde deze nog uit het overblijfsel van het kerkegoed dat zij zelve administreerde maar thans werd voorgesteld haar dit beheer te ontnemen, mede, gelijk we zagen, opdat zij van haar heilige bediening niet afgetrokken zou worden. Even als voor het leger zou voor deze „milice sainte” een post, dien men op ongeveer honderdvierendertig millioen livres begrootte op het budget uitgetrokken worden, want billijk was het dat de cultus die voor allen was, ook door allen betaald werd.

Hevig protesteerde de geestelijkheid en aan verwijten, bezweringen bij al wat heilig was en harts-tochtelijke uitdrukkingen ontbrak het van hare zijde niet. Vergeefs bood de bisschop van Aix aan dat men een leening van vierhonderd millioen op het overgebleven kerkegoed zou sluiten, maar het haar ten minste zou laten behouden; vergeefs stelde zelfs Grégoire voor dat men de geestelijkheid niet van de staatskas afhankelijk zou maken maar haar zoo-veel vast goed zou laten dat zij in haar eigen behoeften kon voorzien — de linkerzij bleef onverbid-delijk. Op 2 November had de natie immers macht over alle kerkegoed erlangd en de priesters die publieke ambtenaren waren moesten dus ook door het publiek betaald worden!

Laat ons billijk zijn jegens de geestelijkheid, ook al is het waar dat zij in dit debat meer brulde dan sprak, zooals de Pressensé verzekert. Het ging hier toch maar niet om enkele koopbrieven die men missen moest — maar om iets anders. Ook de geestelijkheid wist wel wat 2 November besloten was

en wat er uit volgde, maar allengs was duidelijk geworden waar het heen moest. Er was al gesproken van één bisschop in elk departement, al een en ander uitgelekt van de te wachten nieuwe organisatie der geestelijkheid waarbij men noch naar het canonic recht, noch naar den paus, noch naar den wil der kerk zou vragen; alles wees er op — een schisma stond voor de deur. En nu zou men eerst de geestelijkheid geheel afhankelijk maken van den staat om haar dan op kerkrechterlijk en godsdienstig gebied te kunnen dwingen. Geen wonder dat de onrust haar prikkelde tot taal die te hevig was voor het materieel belang dat behandeld werd.

Diezelfde onrust dreef een karthuiser monnik tot een voorstel dat der toongevende meerderheid als een „maskers af” in de ooren klonk en haar dwong klaren wijn te schenken. Bij het debat over de tienden had de bisschop van Nancy er reeds op aangedrongen: dat men den R. kath. godsdienst als den eenigen godsdienst zou erkennen, doch toen was het gelukt zich op dit punt nog gesloten te houden. Daar stond 12 April 1791 Dom Gerle op en sprak: „om den mond te stoppen aan hen die de vergadering lasteren, om hen gerust te stellen die vreezen dat allerlei soort van godsdienst in Frankrijk toegelaten zal worden, bepale men dat de kath. apostolische en roomsche godsdienst is en altijd blijven zal de godsdienst der natie en dat alleen zijn cultus geoorloofd zal zijn”.

Natuurlijk zou het schip der revolutie zoo dit voorstel ware aangenomen een schot onder de waterlinie ontvangen hebben; hoe de rechterzijde ook jubelde en dadelijk tot stemming wilde overgaan de linker

wist het zoover te brengen dat, al voegde men er ook bij: „de niet-katholieke burgers zullen alle rechten blijven genieten hun bij vorige decreten toegekend,” de stemming een dag werd uitgesteld.

Nauwelijks was het voorstel van Dom Gerle in Parijs bekend of, dank zij een bijtend dagbladartikel van Camille Desmoulins, was in alle clubs en koffiehuisen de opgewondenheid groot. De geestelijkheid zoo heette het, was in eene kerk vergaderd om te beraadslagen hoe men morgen het voorstel er door halen zou. In zwart kleed, het zwaard aan de heup, zou zij ter vergadering komen en in geval van verwerping gezamenlijk de vergadering verlaten om op de Tuileriën een protest in te dienen tegen de goddelooze weigering.

Nu beteekende zulk een demonstratie in het den geestelijken zoo vijandige Parijs wel weinig en men begreep dat ook de koning er niets aan zou kunnen doen, doch men wist niet wat gebeuren kon. Men liep dus te wapen om de nationale garde te versterken; de gemeenteraad liet de wachten verdubbelen en een troepenmacht opstellen bij het gebouw der vergadering. Toen des anderen daags de leden der rechterzijde naar de vergadering gingen werd trots die troepen, menige belediging hun deel.

In de vergadering was geen discussie mogelijk. Het was een kruisvuur van interpellaties en interrupties, ja somwijlen vloog een deel der gedeputeerden van de banken op om een kreet van af- of goedkeuring uit te stooten als er een puntig woord voor vrijheid van godsdienst, of wel, voor officieele eenheid van godsdienst gesproken werd.

En wat was ten slotte de uitkomst? Bleef de

vergadering die de „heilige militie” als even noodzakelijk als die te water en te land, bezoldigen wilde ja die den eeredienst „een plicht van allen” geacht had, nu ook consequent, door den godsdienst van welken de toen heerschende cultus de exponent was als nationalen godsdienst te proclameren? Dat wilde zij niet! Of heeft de vergadering, die zulke fraaie stellingen gaf over menschenrechten, waartoe zeker ook het recht behoort God naar de inspraak van zijn geweten te dienen, den moed gehad algeheele vrijheid van godsdienst te proclameren? Dat dorst zij niet! Zij die zoo stout sprak tegen het koningschap durfde het Katholicisme nog niet aan en zij zocht een ontwijkend antwoord dat dan ook door den baron de Menou en den heer de la Rochefoucauld aan de hand werd gedaan. Deze heeren toch stelden een motie voor hierop neerkomende: „de majesteit van den godsdienst en de diepe eerbied dien men hem schuldig is laten niet toe dat hij onderworpen worde aan eene deliberatie,” m. a. w. men eert den godsdienst door van hem te zwijgen!

De vergadering ging, door deze motie aan te nemen over tot de orde van den dag. Dat dit nu gelijk Quinet beweert ¹⁾ de eenige „équivoque” is geweest aan welke zij zich schuldig heeft gemaakt zouden we niet gaarne beamen, maar een feit is het dat zij die thans toonde het R. Katholicisme als nationalen godsdienst niet te begeeren weldra der natie een godsdienst zou opdringen die er veel overeenkomst mede had, een feit is het ook dat van nu voortaan de revolutie en de R. kath. kerk beslist

1) Le Christ. et la Rév. fr. Paris '45, p. 337.

op voet van oorlog stonden en dat beider partij-gangers in elkander vijanden begonnen te zien.

Zoo was dan nu uitgemaakt: de R. kath. godsdienst zou geen staatsgodsdienst zijn en toen men 14 April weder aan de nog niet afgehandelde traktementsquaestie begon, bleek aanstonds dat geen der partijen een zuiver standpunt innam. De minderheid in de vergadering die den R. kath. godsdienst staatsgodsdienst wilde doen zijn mocht, nadat zij hiervoor gestreden had geen bezwaar tegen eene staatsbezoldiging hebben, en de meerderheid die nu getoond had van geen staatsgodsdienst te willen weten had de priesters nu ook niet tot bezoldigde staatsambtenaren moeten maken. Beide partijen gaven de logica prijs; de eerste door een budget af te wijzen, de tweede door er met geweld een aan de kerk op te dringen ¹⁾.

Het vroeger gedane aanbod van eene leening onder waarborg van het goed der kerk werd herhaald, doch smadelijk afgewezen; ook het verzoek om althans aartsbisschoppen en bisschoppen een traktement uit vaste bezittingen te geven, of wel de geheele geestelijkheid hare bezoldiging voor de helft uit vast goed te laten trekken vond geen genade en in beginsel werd besloten: de geestelijkheid zou, nadat al haar goed verkocht was gesalarieerd worden.

Zoo was dan het oude voorbij gegaan al was ook het nieuwe nog niet gekomen. De eertijds zoo machtige kerk was van hare hoogte nedergestort, hare

1) De Pressensé L'Eglise etc. p. 103 is van meening dat door het verwerpen van Dom Gerle's motie de vergadering het salarieeren der geestelijken „avait accepté en principe.” Toch is ook hij niet blind voor allerlei inconsequenties.

dienaren vormden geen afzonderlijken stand meer, hare bezittingen waren haar ontroofd, hare voorrechten opgeheven, hare kloosters gesloten, ja zelfs over haar credo, sinds eeuwen in vaste leerregelen overgegaan mocht ieder spreken gelijk het hem behaagde. Geen wonder dat groote onrust zich alom van de gemoederen meester maakte en dat zij, vooral onder de zoo ontvlambare bevolking van het zuiden tot dadelijkheden oversloeg.

Reeds half October 1789 was de aartsbisschop van Parijs, die na het oproer in het begin dier maand zich daar niet meer veilig achtte, naar Chambéry uitgeweken en een terzelfde tijd verspreid mandement van den bisschop de Fréguier blies den oproersgeest aan en raadde openlijk tot een verbond van adel en boeren tegen den derden stand ¹⁾. Trots het decreet van 2 November ging op vele plaatsen de geestelijkheid en ook de adel voort op ouden voet vergaderingen te houden, en toen het er eindelijk aan toe kwam dat inventaris zou opgemaakt worden van kerk- en kloostergoed begreep het volk waar het om te doen was.

Hier en daar hadden de magistraats-personen heen te dringen door een dreigende schare volks die de

1) Hoe blind dergelijke bisschoppen voor den ouden toestand waren of wilden zijn blijkt uit deze woorden: „Onder dat oude regime dróngen de klachten weldra door tot het hart onzer meesters, de rijken genoten van hun rijkdom, het overvloedige kwam de armen ten goede, de eerlijke plebeër genoot van de vrucht zijns arbeids enz. Maar nu, de godsdienst is vernietigd, hare dienaren zijn gemaakt tot „*commis appointés des brigands*.” Wat hun vooral aanstoot gaf was dit: „Men wil dat de hardnekkige discipel van Mozes, de partijganger van Mohammed, de wellustige atheïst met den Christen zullen samen leven.” Guettée XII p. 192, 193.

voorwerpen welke zij sinds eeuwen geëerd had niet gaarne zag weggevoerd en nu eensklaps in de kloosters verblijven geliefde te zien waar de heiligheid der bewoners zelfs op het ameublement was overgegaan.

Te Montauban o. a. leverden zeshonderd vrouwen met zwaard en spies gewapend, slag aan hen die in het klooster der Cordeliers hun last wilden gaan uitvoeren, ja te Nimes was het enkele dagen burgeroorlog en zouden zelfs driehonderd R. katholieken hun liefde voor de kerk met het leven betaald hebben.

Ook aan protesten en petitiees bij de Nationale vergadering ontbrak het niet, vooral na het verwerpen van Dom Gerle's motie. Reeds in April 1790 ging er een uit van eene groote vergadering te Uzès, waarin o. a. gevraagd werd: plechtige erkenning van den R. kath. godsdienst als godsdienst van den staat; onschendbaarheid van het kerkegoed, volle vrijheid aan den koning om zijne macht uit te oefenen, en, wat zeker zeer goed was, verplaatsing van de Nat. vergadering naar eene andere stad, dewijl men haar te Parijs niet vrij achtte. Ook in Mantauban, Nimes, Toulouse, Alais e. a. plaatsen hield men meetings en teekende men adressen, en dat bij zulke gelegenheden de met witte cocardes versierde en van geweren voorziene volkshoop menige daad van geweld jegens Protestanten en Israëlieten gepleegd heeft ja zelfs het „tue, tue!” dreigend deed weerklinken mag helaas! niet ontkend. Voorts liet, de billijkheid eischt dit te erkennen, de uitvoering van de confiscatie nog al wat te wenschen over. Niet juist bescheiden of eerlijke personen werden er doorgaans mede belast, niet genoegzaam wisten zij die met de bezittingen der kerk goede zaken

hoopten te maken hun blijdschap te betoemen, van menig kostbaar kerksieraad schenen de fraaiste steenen zoo los te zitten dat ze op weg naar het verkoophuis verloren gingen terwijl hier en daar de publieke veiling zóó laat ja soms den eigen morgen werd aangekondigd, dat bij gebrek aan liefhebbers enkele magistraats-personen hun slag konden slaan.

Wat den verkoop van het vaste goed betreft, het werd in den regel eerst getaxeerd naar den huurprijs der pachters, doch menige „Jacques Bonhomme” kon in die dagen zijn huurceel niet vinden of gaf, in tegenstelling met vroegere klachten, een bijzonder lage huur op wat, al naar het pas gaf, bij eede bevestigd werd. Ook liet men uitgestrekte eigendommen koopen door „hommes de paille” die, als zij niet betalen konden door anderen van hetzelfde gehalte vervangen werden, tot eindelijk hogere ambtenaren des dralens moede, maar door de vingers zagen want men behoorde zich te haasten — er kon eene reactie komen en dan moest de geestelijkheid staan voor een voldongen feit ¹⁾).

Sterk genoeg liet zeker de heer de Tocqueville zich uit toen hij beweerde: het confisqueren van het kerkegoed heeft Frankrijk „een kwaad geweten” gegeven, maar dat de wijze waarop dit plaats had aan duizenden in den lande de gewetensrust benam behoef niet ontkend. We kunnen ons den toorn van geloovige Katholieken best verklaren als vaak op tartende wijs en onder schimpen op het heilige, zwendelaars zich verrijkten met het goed, dat, zoo

1) Zoo kochten eenige pruikenmakersbedienden van St. Quentin landerijen ter waarde van 300,000 frs. en toen de heeren eindelijk niet betalen konden brachten deze 165,000 frs. op.

het heette dienen moest om het staatsbankroet te ontgaan, en als nu sinds jaren het socialisme beweert: tijdens de revolutie heeft „de burgerij” zich verrijkt met het kerkegoed dat aan „het volk” toekwam en wij moeten het haar weder afnemen, dan geeft zulk een eisch stof tot ernstig nadenken.

Dat paus Pius VI bij al hetgeen er in Frankrijk omging niet zwijgen kon, verstaat zich. Ultramontaan als hij was en reeds omringd van verscheidene uitgeweken bisschoppen die in den val van het oude regime den val van den godsdienst-zelven zagen, kon hij in hetgeen in Frankrijk geschiedde zelfs het betrekkelijk goede niet opmerken. Den 29sten Maart 1790 sprak hij dan ook eene allocutie uit waarin hij wel niets bepaalds verdoemt, maar hij neemt toch tegen de revolutie eene vijandige houding aan door te spreken van de „nefaria decreta” door welke hij acht dat de „religio ad perniciem deducitur.” Na met vrij wat omhaal van geleerdheid betoogd te hebben dat er tijden zijn in welke het beter is te zwijgen dan te spreken, zegt hij dat deze allocutie eigenlijk maar gegeven wordt opdat men zien zal dat hij wel degelijk weet „quanta inferatur injuria religioni, quantum ab hujus apostolicae sedis juribus detrahatur” ¹⁾. Ten slotte wordt te verstaan gegeven dat het zwijgen maar duren zal „donec per alias rerum vicissitudines . . . utiliter loqui possimus” ²⁾.

1) Welk onrecht den godsdienst wordt aangedaan en hoe het recht van den apostolischen stoel verkort werd.

2) Totdat de tijdsomstandigheden hem zullen veroorloven met meer vrucht zijne stem te verheffen. Met deze allocutie opent A. Theiner zijne belangrijke verzameling: Documents inédits relat. aux aff. relig. de la France de 1790—1800, Paris '57.

Dat het hoofd der R. katholieke kerk dus tegen de revolutie partij trok is duidelijk. Of het beter ware geweest zoo hij, gelijk zelfs R. kath. auteurs willen ¹⁾, had medegewerkt om de zaken in Frankrijk tot eene bevredigende oplossing te brengen laten we liefst in 't midden daar het in den regel weinig geeft of men al zegt: zoo dit of dat geschied ware dan zou dit of dat ook anders uitgevallen zijn.

Wat ons aangaat, het komt ons voor dat Pius VI, van wien later verscheidene uitgeweken bisschoppen in hun bedelbrieven verzekerden dat hij: in alles „supérieur aux circonstances” was, zich thans door de omstandigheden liet benevelen. De revolutie toch heeft den paus werkelijk diensten bewezen want door aan het zoogenaamde oude regime voor goed een einde te maken dreef zij de fransche geestelijkheid Rome in de armen. Twee zaken welke krachtig hadden bijgedragen om de Gallicaansche kerk tegenover Rome een zelfstandig standpunt te doen innemen, gingen bij die schipbreuk te gronde, t. w. de „regia auctoritas”, van welke de paus het betreurt dat zij aan den „christianissimus rex erepta est” en de „bona ecclesiastica” welke tot zijne smart „ad nationis jus pertinere” verklaard werden.

Wat het eerste, de koninklijke macht, aangaat durven wij veilig de stoute verzekering wagen dat toen Rome het aantal zijner sacramenten op zeven bepaalde, het zeker Frankrijk niet geraadpleegd heeft want monarchaal gelijk het een volk van keltischen bloede niet moeilijk viel te zijn, zou het er zeker als achtste hebben bijgevoegd: het sacrament van

1) O. a. Guettée, t. a. p. XII p. 218.

het koningschap. Wat was dat koningschap niet omsluierd door den heiligenglans eener mystieke legitimiteit! Geboren te St. Denis¹⁾, geheiligd te Rheims, was het een soort van priesterlijk koningschap als dat van David, door de wijsheid van een Salomo gesierd. Het had zijn eigen ritus, zijn geheiligde olie²⁾, zijn smetteloozen liebaard zóo rein met zijn leliën dat den ketterschen Protestant het voorrecht ontzegd werd deze bloemen te planten rond zijn bedehuis. Jeanne d'Arc putte haar kracht uit „den godsdienst van Rheims,” eezame burgers vonden het niet betamelijk te sterven zonder dat zij geweest waren „quelque chose de par le roi³⁾, adellijke geslachten, gedachtig aan het „le sang

1) De abt van St. Denis werd koning van Frankrijk.

..... Challes, li rois de Saint Denis.”

Roman de Roucevaux, laisse 40.

2) In de Hist. litt. de la France t. XXVI p. 122 wordt het woord „sacrament” voor de wijding te Rheims gebruikt.

3) In het uit het fransch vertaalde en zeldzaam geworden geschrift: De Staatkunde van de geestelykheit van Vrankryk enz. (Utrecht bij F. Halma 1681) verzekert op blz. 34 de Landzaat aan Pariziaan dat de koning den Hugenooten meer goed deed dan hij dacht door hun de Ampten te ontnemen. Zoo ras toch iemand „vier of vijf duysent guldens aan Renten ghewonnen hadde, zoo wilde hy in aansien zijn. Ten dien eynde kocht hy dan een Ampt: en om er de waardigheyt van te doen bestaan, verspilde hy meer als syn inkomsten” enz. Over den hartstocht om toch vooral een baantje te hebben door den staat begeven, deelt ook de Tocqueville in zijn „Ancien régime” p. 137, 155, 157, allerlei bijzonderheden mede. Van 1693 tot 1709 werden er niet minder dan 40,000 postjes geschapen waaraan de burgerman zijne spaarpenningen opofferde en die voor de schatkist een bron van groote inkomsten waren. Voor jaren, zoo verhaalt Max Nordau in zijn „Parijs” (Arnhem '80 I. blz. 166), liet men de leerlingen van eene school de vraag beantwoorden: wat ze wilden worden, en van de vierhonderdtwintig antwoordden er driehonderd zestig „ambtenaar.”

des rois ne souille pas," hadden voor hem hunne dochters veil, en het „ad principem, ut ad ignem, amor indissolutus" ¹⁾ dat men hier en daar op de schoorsteenmantels lezen kon drukte uit wat er leefde in het hart des ganschen volks. En dan, had Bossuet, onafhankelijk van alle gallicanisme, het heilig recht der koningen niet uit de Schrift bewezen, niet verzekerd dat men aan den vorst moest gehoorzamen als aan de gerechtigheid zelve, zijn persoon niet voorgesteld als deel hebbende aan de goddelijke onafhankelijkheid ja als het beeld van God, die in de hoogste hemelen op Zijnen troon gezeten heel de natuur in gang brengt. Zelfs van een man als Racine werd verhaald dat hij den op dit punt niet geheel zuiveren La Fontaine eens den mond gestopt had met den nergens te vinden bijbeltekst: „Tanquam formicae deambulabitis coram rege vestro" ²⁾!

De geestelijkheid kon zich aan dit gevoel dat tot „een tweeden godsdienst" geworden was niet onttrekken. Dat koningshuis was veertien eeuwen lang innig met de kerk verbonden, het was de officieele beschermer van den godsdienst. Zelfs de paus mocht tot een vorst uit dat huis niet spreken als tot een ander, want zoo hij hem aansprak in den naam van God kon deze op zijne zalving wijzen en zeggen: „Ook ik ben van God." Te midden van politieke stormen toonden de vorsten zich wijzer dan hunne rechtbanken, ja soms wijzer dan de geestelijkheid zelve en zoo zij wel eens hard waren ge-

1) Aan den vorst, als aan het vuur van den altaar, eene onuitroeibare liefde!

2) Gij zult als mieren wandelen voor het aangezicht uws konings.

weest voor de kerk dan kon men immers altijd den raadsman aanwijzen die hun oordeel beneveld had.

Toen het meer en meer openbaar werd dat de steeds stouter wordende parlementen het stelselmatig er op toelieden juist aan de geestelijkheid hunne overloopende galblaas in ontvangst te geven, weerden de vorsten menigen slag af, ja zorgden er voor dat van het parlementair gallicanisme hetwelk haar zoo vernederde nu en dan de scherpste punten werden afgebroken. Ook zij bleven dus het koningschap liefhebben, en gelijk de priesters in China zorgvuldig de sporen zochten uit te wisschen van elk vorstelijk misdrijf zoo breidden ook zij een Japhetsmantel uit over de zonden hunner koningen, ja met zekeren engelschen cavalier zouden ze bereid bevonden zijn eere te bewijzen aan de kroon — zelfs al hing hij op een staak.

Maar ook de innigste liefde kan verkoelen als zij op achting niet rusten kan. Toen het koning-zijn werd opgelost in „hofhouden,” en de prachtigste fleurons van de kroon door het slijk werden gesleurd begon de thermometer te dalen. Lodewijk XV had het zelf wel gemerkt bij den aanslag op zijn leven (blz. 460). Zoozeer was die uitgeputte wellusteling dan ook de doodgraver van het koningschap geworden, dat toen zijn opvolger te Rheims werd gekroond de stad half ledig bleef dewijl men het niet meer der moeite waard achtte naar zoo iets te gaan zien. En waar Lodewijk XVI slag op slag het onderspit delven moest in den strijd met zijn onderdanen, waar hij 6 October 1789 als „le bon Papa” door veertigduizend burgers en burgeressen naar de hoofdstad werd gevoerd, waar hij het lijdelijk moest aanzien dat der kerk

den laatsten penning werd ontroofd, en later een constitutie teekenen moest uit kracht waarvan honderden priesters te kiezen hadden tusschen het geweten en het schavot waarop hij eindelijk zelf het veege leven liet, toen kwam er een kentering ook bij de dienaren der kerk. Uit den loyalen roes begonnen ook zij te ontwaken, en werd er bij het oud-monarchale lied:

„Oh, Richard! oh, mon roi! l'univers t'abandonne!”

ook nog iets wakker in hunne ziel dat op geestdrift geleek, toch hield het koningschap voor hen op een passie, een enthousiasme, een fanatisme te zijn. Het werd — een opinie evenals elke andere voor wijziging vatbaar.

Voorwaar, beter steunpunt dan de troon der Bourbons die op het drijfzand der volkssouvereiniteit scheen te rusten, bood een andere troon geworteld en gegrond in de souvereiniteit van God, een troon die reeds anderhalfduizend jaren — grande aevi spatium — de stormen des tijds had getrotseerd!

Wat het tweede dat we noemden, het grondbezit der geestelijken, aangaat, grooter misslag kon de Nat. verg. wel niet begaan dan den eenigen band die den priester nog hecht aan het land waar hij geboren is door te snijden. Onder het oude regime vormde de geestelijkheid met haar uitgestrekt landbezit, haar feodale rechten en eigen rechtbanken eene machtige corporatie die met allerlei plaatselijke belangen zich in te laten had. Een uitlokkende lectuur is het niet, maar wie de moeite wil nemen na te gaan wat er al op hunne vergaderingen verhandeld is, zal verbaasd staan over de studie

welke velen dier geestelijken moeten gemaakt hebben om zoo grondig te kunnen spreken over den aanleg van kanalen, de bevordering van landbouw, den bloei der industrie. Zoo kregen zij hun land lief, zij gevoelden er zich als burgers, hadden met de andere bewoners gemeenschappelijke belangen.

De revolutie deed dit alles ophouden. Zij maakte den priester die geen huïsgezin hebben mocht ook nog los van den grond waarop hij leefde, zij maakte hem zóo tot vreemdeling in zijn eigen land dat hij ten leste geen ander belang kende dan dat der Kerk. Als het zijn vaderland naar den geeste maar wel gaat dan bekommert hij zich weinig om het land waar hij nu eenmaal zijn dagen doorbrengt, en ontvangt hij uit de schatkist ook al zijn salaris, hij hangt toch eigenlijk maar af, te veel zelfs af, van zijn bisschop. Deze heeft zijn geheele toekomst in handen, schier deze alleen kan hem doen stijgen op de ladder eener hiërarchie op welker bovenste sport de paus, de alles beheerschende staat.

Ook de stand waaruit de massa der geestelijkheid voortkwam werd allengs een andere. 't Is waar, onder het oude regime leden de meeste pastoors armoede want de congrueele portie door hooger geplaatsten afgestaan, was in den regel klein. Maar toch, er waren rijke prebenden te bejagen, men had immers kans eene schitterende carrière te maken en gelijk de werfers voor het leger op den „Pont-neuf” een reusachtig doek spanden met het uitlokkende vers van Voltaire:

„Le premier qui fut roi fut un soldat heureux!”

zoo plaatste menig eerzuchtig vader boven het Semi-

narie een dergelijk opschrift waarin van „paus” en „priester” gesproken werd. Niet alleen de adel maar ook de gegoede burger gaf dus gaarne een zoon aan eene kerk die in eere was en macht had. Deze geestelijken brachten een geest van fierheid ja van onbuigzaamheid mede, waardoor zij, zelfs bij diepe onderdanigheid tegenover den staat, vrij zelfstandig tegenover den paus durfden staan. Toen de kerk om invloed en eere gebracht was verloor haar dienst voor velen de aantrekkelijkheid, meer uit den boerenstand moest zij voortaan hare dienaren werven, en waren deze vaak vromer dan de vroegere ze waren ook bekrompener, dikwijls ijveriger, toch ook onderworpen, en verkeerden zij in den regel in armoe-dige omstandigheden ze waren ook destemeer genoodzaakt hem naar de oogen te zien die als bisschop eigenlijk met hen handelen kon naar welgevallen.

Wat die bisschoppen zelve aangaat de kerk won al dadelijk iets te hunnen opzichte. Voorheen benoemde de staat vaak mannen die hoe slecht ook, in zijn oog alleen deze deugd bezaten dat zij de beurs der kerk wijd voor den staat wilden opendoen. Dit laatste kon nu niet meer, en aan waardiger personen, die de eere van den godsdienst niet te grabbel zouden werpen kon de paus een installatie bul zenden. Waarom zouden deze meer de regeering dan den paus naar de oogen zien? Van de eerste hangen zij af door de beurs, van den tweeden door het geweten, en voor die beurs behoeven zij zoo bezorgd niet te zijn, want niet door een gunstbewijs maar door rente uit ontnomen goed werd zij gevuld. Voorts kon niet de regeering maar de

paus hen hooger doen stijgen. Tegen een kardinaals-hoed, een eerepost of titel kon geen wereldlijk gunstbewijs opwegen en was voorheen het „servir le roy” wachtwoord van den adel geweest, het „servir le pape” werd welhaast dat der geestelijkheid.

Nemen wij dit alles in aanmerking dan hopen wij op eenige instemming met de opmerking van de Tocqueville: „de volken die aan de katholieke geestelijkheid elk aandeel aan grondbezit ontnemen en al hare inkomsten in salaris veranderen, dienen slechts de belangen van den H. stoel” ¹⁾.

De H. stoel werd zich allengs hiervan ten volle bewust en toen tijdens het jongste concilie (1870) een der hongarsche bisschoppen bezwaren inbracht tegen het leerstuk der onfeilbaarheid omdat daardoor ten zijnent de geestelijke goederen gevaar konden loopen, tikte Pius IX hem op den schouder en zeide: „Ma lo voglio, figlio meo lo voglio” ²⁾ ³⁾!

1) De auteur laat hier nog op volgen: „et ceux des princes temporels.” *L'Ancien régime*, p. 167. Wij konden die woorden weg laten omdat hij deze quaestie bespreekt met het oog op de burgerlijke vrijheid.

2) Zij die niets hebben behooren mij getrouwer toe dan zij die rijkdommen bezitten.

3) Jervis, *Hist.* II, 380—400; Sciout, *Hist.* t. I. chap. II. § 1, 3; chap. III, § 3; Guettée, *Hist.* XII, p. 138—219; de Pressensé, *l'Egl.* p. 23—133; Schlosser, t. a. p. IV, blz. 323, 327, 338; V, blz. 18, 50—62; De Beauchêne, *Vie etc.* I, p. 255; *Kerk. cour.* 28 Aug. '75.

XVI.

Altaar tegen altaar.

In het begin van het jaar 1793 werd te Rome Hugon de Basseville, secretaris van de fransche legatie bij een volksoploop vermoord, waardoor de dichter Vincent Monti werd opgewekt in zijne „Bassvilliana” de gruwelen der revolutie zoo te bezingen dat den lezer nu en dan eene siddering loopt tot in de wortels van 't hair. Welke aanmerkingen er op zijn gedicht ook te maken zijn als stoute en juiste greep mag genoemd en geroemd worden dat hij boven Frankrijk een engel der wrake laat zweven uitgegaan van — het Vaticaan.

Dat zonder dien engel der wrake van Rome uitgegaan, de fransche revolutie volstrekt geen tamerlaniek karakter zou gehad hebben is niet denkbaar; de dampkring was te zwoel, de nevel der dwalingen te dicht dan dat eene uitbarsting van het onweder der hartstochten achterwege had kunnen blijven.

Veilig mag echter worden aangenomen dat zoo er geen godsdienstig of wil men liever, geen kerkelijk belang op het spel hadde gestaan de lijst van slachtoffers en helden der fransche revolutie beknopter afmeting zou hebben, ja verzekerd mag wel worden

dat men in dit geval op 24 Juni '81 te Versailles den geboortedag van generaal Hoche niet gevierd zou hebben als „le pacificateur de la Vendée,” want de Vendée „c'est la révolte prêtre” ¹⁾.

Welke oorzaak de paus had om de gemoederen op te zetten? De afschaffing van tienden, het rooven van het kerkegoed, het sluiten der kloosters was wel erg maar in zijn allocutie van 29 Maart wapende hij zich, gelijk we zagen, dáarom nog niet met zijn banbliksem. Of lieten wellicht de drijvers der revolutie zich over den godsdienst zoo vijandig uit dat de paus moest optreden? Ook dat niet. We merkten reeds op dat men bij verschillende gelegenheden een Te Deum zong. Hoe godsdienstig werd 14 Juli 1790 de eerste verjaardag van de inneming der Bastille gevierd! Niet minder dan vierhonderdduizend menschen hoorden den bisschop van Autun, door driehonderd priesters omringd, de mis lezen terwijl de plechtigheid met een Te Deum besloten werd. Wat kon Mirabeau er nadruk op leggen dat het Evangelie en de vrijheid de grondslagen zijn van alle geluk; met wat geestdrift herhaalde Lameth het woord uit Maria's lofzang: „Hij stoot machtigen van den troon en verhoogt nederigen.” Zelfs die Marat, door André Chénier een „brigand farouche” genoemd, had het later wel verdiend dat men het „O cor Jesu, o cor Marat!” bij de te zijner eere opgerichte altaren uit-

1) Zoo noemt Victor Hugo haar in zijn „Quatre vingt treize.” Paris, '74, II, p. 79. Twee commissarissen die in Juli 1789 naar de Vendée gezonden waren om onderzoek naar de daar heerschende gisting in te stellen, schreven het begin der onlusten toe: aan de verdeling der priesters in on- en beëdigden. E. Clairon, Cléric. etc. p. 18.

galmde want hij wist uit het Evangelie, dat altijd op zijn tafel lag, de revolutie te bewijzen en, terwijl hij zich eerbiedig boog bij het noemen van den naam Christus zeide hij: „Hij is ons aller meester!” Waarlijk, de paus kon voorloopig tevreden zijn, tenzij hij, en niet ten onrechte, mocht denken dat het Evangelie, als men er niets meer in zoekt dan rechtvaardiging van geliefkoosde denkbeelden waarbij men zijne rekening vindt, een reuke des doods ten doode is en blijft.

Maar was de Nat. verg. dan wellicht anti-roomsch? Zoo weinig dat zij bij de motie van Dom Gerle Rome niet aan dorst (blz. 568), zoo weinig dat de protestantsche Rabaud het geraden vond in de vergadering „de houding van een smeekeling” aan te nemen.

Maar waarmede had Frankrijk dan het zenden van dien engel der wrake verdiend? Hiermede, dat de Nat. verg. de Burgerlijke grondwet der geestelijken (Constit. civile du clergé) had uitgevaardigd.

Dat niemand bij het hooren van het woord „grondwet” glimlache over de kinderachtigheid van het Vaticaan! 't Is waar, het was toen een tijd dat ieder die meende iets te beteekenen met eenige grondwetten in den zak liep; Sièyes stond voor „manufacturier” in dat artikel bekend, ja als almanakken kwamen ze zoo regelmatig uit dat zeker boekverkooper ze niet leveren wilde omdat hij niet handelde in „periodieke” geschriften. Maar toch had Rome recht déze grondwet zeer gevaarlijk te vinden want zoo zij bleef dan herwon de Gallicaansche kerk niet slechts te haren opzichte de onafhankelijkheid van vóór 1516, maar werd zelfs schismatiek.

Dat de Nat. verg. er toe kwam ook de inwen-

dige aangelegenheden der kerk te regelen is op haar standpunt niet moeilijk in te zien. Twee dingen had zij niet gewild: 1ste de R. kath. kerk laten wat zij was en daarom had zij haar het vaste goed ontnomen (disendowment), 2de de R. kath. kerk gansch en al los laten (disestablishment). Jammer dat zij tot dit laatste mede niet gekomen was, natuurlijk na der kerk zooveel vast goed gelaten te hebben dat deze in haar onderhoud had kunnen voorzien. Eene scheiding van kerk en staat, die daarom nog geen afscheiding had behoeven te zijn, ware dan tot stand gekomen bij welke beiden op den duur wèl zouden gevaren zijn.

Men was echter in die dagen niet rijp voor „disestablishment.” Uit zulk een gansch en al loslaten der kerk zouden de vijanden der revolutie maar munt geslagen hebben om het werk van Frankrijk's wedergeboorte verdacht te maken. Ook vrienden aan welke de revolutie veel verplicht was, zooals de Jansenisten, had men te ontzien en mocht men niet teleurstellen. De ernstigen onder hen, nog terende op het evangelisch element van Port-Royal, waren er op gesteld de kerk terug te brengen tot de eenvoudigheid der eerste tijden en het kerkbestuur zoo te hervormen dat men van Rome's heerschzucht niets meer te vreezen had, terwijl de minder ernstigen gelegenheid zochten eens met die ultramontanen af te rekenen. En al gevoelden ook velen aan godsdienst geen behoefte meer, eene godsvereering, een cultus, daarover was men vrij algemeen het eens, er was behoefte aan evenals aan honderd andere dingen voor welke de staat zorgde.

Als tak van openbaren dienst zou men er dus in

voorzien en de ambtenaren die op het gebied van godsdienst en zedelijkheid werkten, behoorden dus ook als ambtenaren behandeld te worden, m. a. w. er moest eene wet zijn die regelde wat op hen en hunnen dienst betrekking had.

De wetten overnemen die tot heden in de kerk gegolden hadden, ging toch niet. In een tijd waarin alles democratisch was kon men eene monarchale kerkinrichting niet gebruiken. Ook zou het niet gaan er een en ander in te verbeteren. In die zoo radicale dagen maakte men alles nieuw, had slechts eerbied voor hetgeen naar eene theorie bewerkt en logisch uit een of ander beginsel ontwikkeld was; met lapwerk zou niemand tevreden zijn geweest. Er schoot dus niets over dan voor de kerk eene nieuwe grondwet te maken en wel eene naar dezelfde beginselen bewerkt waarmede men op staatkundig gebied zoo veel op had. Zoo zou Frankrijk, welks revolutie toch in den grond nog theocratisch was omdat zij door den staat een zedelijk ideaal verwezenlijken wilde, der wereld een voorbeeld geven en der kerk een grondwet schenken waarvan het getuigenis kon gelden: eeuwen van misbruik zijn er door te niet gedaan, eeuwen van geluk zijn er door voorbereid!

De nieuwe grondwet was ontworpen door het zogenoemde „Comité ecclésiastique,” dat, den 20sten Augustus 1789 benoemd, oorspronkelijk uit vijftien leden bestond en waarin Jansenisten het overwicht hadden. Zij werd gehouden voor het werk van den heer Camus, voorheen advocaat bij het parlement van Parijs, en zij werd door den heer Martineau, mede een zeer geacht Jansenist, den 6^{den} Februari 1790 der Nat. verg. aangeboden.

Dat er nog al werd afgeweken van de orde van zaken welke enkele eeuwen in Frankrijk had bestaan, moge blijken uit het volgende kcrte overzicht.

Elk departement des rijks zou voortaan een bisdom vormen, waarvan het gevoig was dat drieënzestig bisdommen opgeheven, acht nieuwe gevormd, en alle verknipt moesten worden. Die drieëntachtig bisdommen zouden onder tien metropolitaan-zetels geplaatst worden. Geen kerk, parochie of fransch burger mocht, uit welke oorzaak of onder welk voorwendsel ook het gezag erkennen van een bisschop of metropolitaan wiens zetel buiten Frankrijk lag. Met diens gemachtigden, ook al bevonden zich deze op fransch grondgebied, had men zich niet in te laten. Dit artikel, al was er ook aan toegevoegd dat het geen schade mocht toebrengen „aan de eenheid van geloof en de gemeenschap welke men te onderhouden had met het zichtbare hoofd der algemeene kerk,” was desniettemin eene opheffing van het pauselijk gezag. De stoet van geestelijken waarmede de hoogwaardigheidbekleeders zich plachten te omringen werd besnoeid; de kathedraal zou bisschops- en parochiekerk te gelijk zijn terwijl voor elke diocese slechts één seminarie noodig geacht werd. Alle waardigheden waaraan geen zielzorg verbonden was werden afgeschaft; aan de bisschoppen werd de soevereine macht ontnomen want geen jurisdictie in diocese of seminarie kon uitgeoefend, zonder medewerking van de tot de kathedraal behorende vicarissen en den directeur van het seminarie.

Ook met den Tweeden titel der wet, over de benoemingen handelende, kon Rome nooit vrede hebben. Daarin werd bepaald dat de bisschop zou ge-

kozen worden door hen die kiezers waren voor de departementale vergadering, en de andere geestelijken door zulken die voor de vergadering van het district, binnen hetwelk de vacature viel, stemrecht hadden. Protestanten en Israëlitzen waren als kiezers niet uitgesloten, al waren zij dan ook, zoo zij hun stemrecht wilden uitoefenen, verplicht de mis bij te wonen welke aan de verkiezing voorafging. Een verkozen bisschop zou gewijd worden door den metropolitaan, die recht had den nieuw benoemden te onderzoeken op het punt van leer en zeden. Zoo dit „péremptoir” examen ongunstig uitviel, moest hij den grond hiervoor, na raadpleging met zijn episcopalen raad schriftelijk meedeelen, opdat de afgewezene zoo hij zich verongelijkt meende, door het „appel comme d’abus” recht kon zoeken.

Het traktement der geestelijken was niet te ruim. Zoo zou alleen de bisschop van Parijs (de titel van aartsbisschop was afgeschaft) vijftigduizend frs. ontvangen, dat der andere bisschoppen beliep van twaalf tot twintigduizend frs. Parochie-geestelijken kregen in Parijs alleen zesduizend frs., elders was het traktement van twaalfhonderd tot vierduizend frs. of livres. De burgerlijke overheid zou toezien of de geestelijken ook te veel uitgingen en hen, zoo noodig, verlof tot langer afwezigheid dan de wet toeliet verleen. Natuurlijk werden allerlei betrekkingen met die van geestelijke onvereenigbaar verklaard enz.

De houding welke de leden der Nat. verg. tot deze wet aannamen werd, gelijk van zelf spreekt door hunne beginselen bepaald. De leerlingen van Rousseau voor wie de staat het een en het al was en die zijn les in praktijk brachten: „Alles moet tot de politieke

eenheid teruggevoerd worden daar zonder deze geen staat of regeering goed is ingericht¹⁾” konden tevreden zijn. Robespierre sprak (30 November 1790) hunne denkbeelden zeer helder maar ook zeer ruw uit, toen hij, de stelling voorop plaatsende: „priesters zijn ambtenaren,” hieruit afleidde: dat de staat bevoegd is alleen zulke ambtenaren te houden die nuttig zijn en dus de overtollige kan ontslaan; dat het volk voor wien ze zijn ze ook moet kiezen, ja zelfs macht heeft hen tot een huwelijk te noodzaken en recht heeft hun salaris te bepalen.

Geen wonder dat waar zoo aan den Moloch der democratie geofferd werd een droeve tijd voor Frankrijk in aantocht was! Ware Mirabeau ook nu geweest „l'homme de demain,” hij zou zeker zijn machtige stem voor deze wet niet verheven hebben, en, na wederom als in het debat over het kerkegoed er aan herinnerd te hebben: „cette assemblée est nationale et non théologienne,” hadde hij der vergadering toegeroepen: laat de geestelijkheid zelve hare huishouding in orde brengen!

Tot hen die mede ingenomen bleken met de wijze waarop eene politieke vergadering zulks ging, doen behoorden ook de Gallicanen. Men heeft meermalen beweert dat deze wet „overdreven gallicanisme” was en we geven dit gaarne toe mits men denke aan het burgerlijk, het staatkundig, het parlementair gallicanisme. Dit gallicanisme heeft tot hoofd-denkbeeld: onafhankelijkheid der politieke van de geestelijke macht, om het even of die politieke

1) Contr. social, IV, c. 8.

macht berust bij eenen of bij velen, of men te doen hebbe met eene monarchie dan wel met eene republiek ¹⁾. Hoe wakker Frankrijk's vorsten en parlementen die onafhankelijkheid tegen Rome verdedigd hebben is bekend, maar even bekend mogen wij het na al het hier geschrevene achten dat de fransche vorsten het gallicanisme, dat eene poging is om de juiste verhouding tusschen de wereldlijke en de geestelijke macht in den lande te handhaven, en dus ook op de onafhankelijkheid der kerk op eigen terrein zeer gesteld moet zijn, eenzijdig hebben opgevat. Dat de paus de kerk niet onder het juk bracht daarvoor waakten zij, maar zij zagen er geen bezwaar in zelve in de kerk den baas te spelen. In de consultatie welke Lodewijk XIV door een legist liet opmaken over zijne rechten betreffende de administratie der kerk (blz. 560) vinden we hieromtrent zelfs eene theorie uitgesproken die vrij helder is. In de kerk wordt daar het politieke en het mystieke lichaam onderscheiden en in alles wat hare uitwendige verschijning aangaat hangt zij geheel van den vorst af; de kerk is in den staat en niet omgekeerd. Maar kon de kerk alles wat op leer, tucht, sacramenten enz. betrekking heeft nu zelve regelen? Men zou dit meenen, denkende aan het mystieke lichaam. Toch is het zoo niet, want dit alles, dus redeneert men daar, openbaart zich ook nu en dan naar buiten en valt dus als zoodanig al weder onder contrôle van den staat en deze behoort „als beschermer” der kerk te zorgen

1) Bossuet's ultra-royalisme had dus met het gallicanisme niets uitstaan.

dat zij geen dingen doet welke haar nadeelig zouden kunnen zijn. Gewis, bij alles wat bepaald op een bevel Gods of op het geloof ziet heeft de staat niets te zeggen, doch al wat daar buiten ligt en slechts tot volmaking der kerk dient, daarvoor maakt de staat wetten die toch ook goddelijk gezag hebben. Na zijne meening nog door een paar voorbeelden te hebben toegelicht vergelijkt de geleerde legist de kerk ten slotte met een schip. De geestelijke overheid heeft het roer in handen, maar kapitein is de staat, die, een heilzame vreeze aan de bemanning inboezemende, zorgt dat het werk aan boord behoorlijk verricht wordt!

Wat hebben mannen als Bossuet, Fénelon e. a. vaak over dien kapitein op het schip of, om ons meer kerkelijk uit te drukken, over „ces évêques du dehors” geklaagd. Fénelon had al geëischt dat hij „die met het zwaard in de hand aan de deur van het heiligdom de wacht hield” daar niet binnen zou treden, en dat de bisschop „du dehors” het werk van hem die „du dedans” was niet verrichten mocht, ja hij meende zelfs dat Frankrijk’s kerk rijk was „aan vrijheid ten opzichte van den paus en aan slavernij ten aanzien van den vorst” ¹⁾. Bossuet onder wiens praesidium in 1682 die vrijheden gecodificeerd werden schreef: dat hij ze verklaren wilde zooals de bisschoppen, niet zooals de magistraten ze opvatten, en hoe hij er ook op gesteld was met die magistraten op goeden voet te staan, in zijne lijkrede op le Tellier klaagt hij er over „dat de

1) Men leze het eerste deel van zijn: *Disc. pour le sacre de l'Elect. de Cologne.*

wereldlijke macht de kerk gevangen scheen te willen houden," ja hij hoopt dat tot Frankrijk „niet eeuwig het verwijt zal kunnen gericht worden dat de vrijheden der kerk altijd tegen haar zelve worden gekeerd" ¹⁾). De geschiedschrijver Fleury heeft mede op dat burgerlijk gallicanisme het oog als hij wenscht dat er een „*Traité sur les servitudes de l'Eglise gall.*" geschreven worde en hij verzekert dat het aan bewijzen niet ontbreken zal. Zelfs de heer Fred. Huet, een der talentvolste voorstanders van het gallicanisme uit den nieuweren tijd, erkent: de geestelijkheid had, hoewel het haar eigen schuld was, zich somtijds te beklagen over die „*évêques du dehors*" ²⁾).

Welnu, de vrienden van dit burgerlijk gallicanisme konden over het nieuwe ontwerp tevreden zijn. Eene theorie welke de zoo even aangehaalde Voyer de Boutigny onder het oude regime zoo naakt had ontwikkeld werd in het nieuwe ontwerp consequent doorgedreven. Wat voorheen geschied was in naam van het despotisme gebeurde nu in dien der democratie, alleen met dit onderscheid dat nu zonder eenige verschooning feit zou worden wat voorheen, dank zij het hart dat de koningen steeds voor de kerk hadden, nog voor een groot deel theorie was gebleven ³⁾). Rome kon gerust zijn want juist door deze wet

1) *Chefs-d'oeuvre*, Paris '44, I, p. 170, 173; *Maistre*, *Egl. gall.* p. 314.

2) *Essais sur la Réf. Cath.* Paris, '56, p. 233.

3) Josephine E. Butler, eene vrouw wier naam wij als bestrijdster der gereglementeerde prostitutie met eerbied noemen, schreef in haar art. over „de godsdienstige beweging in Frankrijk" dat de fransche omwenteling „eene nog grootere beteekenis gegeven heeft" aan het politiek beginsel dat in het gallicanisme ligt. Daar zij op de verhouding tot Rome het oog heeft had zij gerust kunnen zeggen: dat de

zou de fransche kerk genezen worden van haar heulen met, haar steunen op de machthebbers der eeuw.

Of bood wellicht het onderhavig ontwerp zooveel winste voor het godsdienstig, het kerkelijk of episcopaal gallicanisme dat deze opwoog tegen het nadeel door de volkomen ontplooiing van het burgerlijk gallicanisme te weeg te brengen? We gelooven zulks niet. Hoofddenkbeeld van dat godsdienstig gallicanisme is: souvereiniteit der kerk op eigen gebied. Die souvereiniteit berust evenwel niet bij één mensch, want het gallicanisme kent aan den H. Stoel, als centrum der katholieke eenheid hoog gewaardeerd, slechts een constitutioneel gezag toe¹⁾; ook niet bij de bisschoppen want zij alleen maken de kerk niet uit, „laicos ipsumque regem comprehendit” zeide de Marca, maar bij de geheele kerk, door een oecumenisch concilie vertegenwoordigd. Alles moest voorts in die kerk worden ingericht als in de eerste tijden van het Christendom en de door die „christelijke republiek,” zooals de fransche bisschoppen in 1682 de kerk noemden, gekozen geestelijken zouden met de leeken samen werken.

Van dat godsdienstig gallicanisme hadden de pausen niets willen weten en zij deden hun best de fransche kerk onder dezelfde wet te brengen welke zij voor alle kerken goed achtten. Maar ook de koningen van Frankrijk hadden er veel op tegen. In een auto-

revolutie dit beginsel overdreef. Zie: Stemmen voor Wheid en Vr. Aug. '81. blz. 117.

1) In het op blz. 577 vermelde boekje: De Staatkunde enz. dat vóór 1682 geschreven is worden op blz. 185 de „vryheden der Françoische Kerke” in 6 punten saamgevat. De twee laatste zijn aldus geformuleerd: „Dat de paus niet onseylbaar is. Dat hy onder de Conçiliën is.”

cratische en absolute monarchie kwam geen democratische en constitutioneele kerk te pas en met behulp der hoogere geestelijken, bij voorkeur uit den adel gekozen, bracht men haar ten onder. Zoo werd de eene zijde van het gallicanisme, de burgerlijke, steeds meer ontwikkeld, terwijl de andere zijde, de godsdienstige, steeds dieper ten val kwam, en eindelijk slechts leven bleef bij enkele orden, professoren en pastoors.

In alles wat op de organisatie der kerk betrekking heette te hebben heerschte de staat, in alles wat er ten opzichte van leer en tucht nog overbleef was Rome meester geworden, en toen de revolutie kwam leefde de kerk van den heiligen Lodewijk, van Gerson en Bossuet nog wel, maar slechts in — herinnering.

En bood de nieuwe constitutie voor dit godsdienstig gallicanisme nu zooveel heil? Schijnbaar althans iets. De vrije verkiezingen werden hersteld — maar was het zoo geheel in den geest der oude kerk dat Protestanten en Joden, kiezers op politiek terrein, ook de bisschoppen en pastoors konden kiezen? ¹⁾ Dat zij alleen dit recht konden uitoefenen als ze de electorale mis hadden bijgewoond gaf, ook al ware dit bepaald om hen tot onthouding te nopen, weinig; bij huwelijk of sterfgeval woonden zij zoo vaak mis-sen bij, dat zij ook deze mis wel als iets conventioneels zouden aanmerken.

1) Zelfs Grégoire zag hier groot bezwaar in en vreesde dat Protestanten en Joden er wel eens belang bij konden hebben een „mauvais sujet” het heiligdom binnen te smokkelen. Ook B. Demoulin weet dit niet te rijmen met den ouden tijd en spreekt van profanatie. Zie: *Essais v. B. D. en F. Huet*, p. 276.

Van Rome gingen de aldus verkozen geestelijken niet meer af om geïnstalleerd te worden — maar was het zoo in den geest der Gallicaansche kerk, die hoe zij ook over den H. Stoel dacht dien toch eerde als het centrum der katholieke éénheid en aan wien zelfs Bossuet het recht toekende onder bepaalde omstandigheden belangrijke zaken te beslissen, dat zij door deze constitutie zoo van dit centrum werd los gemaakt dat alle betrekking op ijdele plichtpleging uitliep en men met de Grieksche en Anglicaansche kerk op eene lijn kwam? Zelfs Grégoire, een der warmste verdedigers van deze constitutie kwam tot de merkwaardige bekentenis: „Ik erken dat in deze constitutie het gezag van den paus niet genoeg is uitgesproken” 1).

Zoo men den paus al meende te kunnen missen, conciliën, we spreken niet eens van oecumenische maar slechts van nationale en provinciale, konden noodig zijn, ja waren noodig. Doch de wet bepaalde dat het een bisschop verboden was langer dan veertien dagen uit zijne diocese afwezig te zijn, en daartoe had hij nog verlof noodig van het departementaal bestuur dat zou oordeelen of er „eene ware noodzakelijkheid” bestond. Die drieëntachtig burgerlijke besturen behoeften het maar oneens te zijn op dat punt en — de kerk kon niet in hare behoeften voorzien. Zelfs werd in de geheele constitutie het woord „concilie” niet genoemd, en hoe-

1) In de Essais van B. Demonlin en F. Huet meent eerstgenoemde: het gezag van Petrus' opvolger: „aurait pu être marquée plus explicitement,” maar hij laat er op volgen: „elle n'est point niée; elle ne reçoit aucune atteinte” Wij onderstreepten. Een uitvoerige verdediging van de Constit. civ. vindt men daar p. 268 etc.

wel een lid der vergadering het uitzicht opende dat er later, als de adel de geestelijkheid niet meer beheerschte, wel kans op een concilie zou zijn, de vergadering zelve heeft op dit punt de Gallicanen niet de minste hoop gegeven. Zij kon het ook niet want de kerk als lichaam te vernietigen was de onuitgesproken toeleg en zekere Thouret had recht tot den blijden uitroep: „ik zie geen geestelijkheid meer, slechts nog afzonderlijke geestelijken!”

Waarlijk, indien de Gallicanen van echten bloede zich al verheugen mochten, zij behoorden het te doen met beving, want de Const. civile gaf: verminkt godsdienstig- en overdreven burgerlijk gallicanisme, oorzaak te over om de verzuchting van den H. Bernard te blijven slaken: „Wie zal ons de kerke Gods te zien geven zooals zij in de oude tijden was!”

Zij die de kerk liefst wilden laten wat zij in den loop der eeuwen geworden was, of, zoo zij verandering wenschten, deze alleen in nauwe gemeenschap met den H. Stoel zochten tot stand te brengen moesten dus tot elken prijs de wet bestrijden en toen op 29 Mei deze zoogenaamde „burgerlijke” grondwet in behandeling kwam gaf de aartsbisschop van Aix op waardige wijze lucht aan de smart en de verontwaardiging welke zij bij hem en zijne partij wakker riep.

De commissie, zoo sprak hij in hoofdzaak, wil de geestelijkheid tot de zuiverheid der eerste kerk terugvoeren. De bisschoppen, als opvolgers der Apostelen, en de pastoors, als predikers van het Evangelie betaamt het niet zich hiertegen te verzetten maar nu men ons wijst op onzen plicht zal het wel geoorloofd zijn ook ons recht in herinnering te brengen. Wanneer gehandeld wordt over de waarheden van

den godsdienst en over de zuiver geestelijke jurisdictie dan heeft daarover de kerk uitspraak te doen. Wij kunnen ons in geen enkel opzicht ontslagen achten van hetgeen door de conciliën is voorgeschreven en wij stellen dus voor: de Gallicaansche kerk, wettig in een concilie vergaderd, te raadplegen. Daar zullen wij de belangen van het volk met die van den godsdienst in overeenstemming brengen!

De geestelijkheid had ontegenzeggelijk het terrein waarop zij behoorlijk slag kon leveren goed gekozen. Dat er hervormingen noodig waren, dat het ontwerp er enkele zeer goede voorsloeg was niet tegen te spreken, de vraag was maar: van wien behooren ze uit te gaan? Het was duidelijk dat naar het toen nog algemeen als geldig erkende kerkrecht alleen de kerk in dezen bevoegd was, en dat, zoo zij deze wet al niet maakte zij haar althans „par voie de jugement” moest aannemen. Verder gaf deze positie het voordeel dat men zich niet tegen de hervormingen-zelve behoefde te verklaren, maar alleen tegen de wijze waarop zij der kerk werden opgedrongen.

De Nat. verg. had zich echter vooruit den weg afgesneden rechtvaardig te kunnen zijn want uitgemaakt was het reeds: de geestelijke was een ambtenaar en de kerk niets meer dan een departement van het algemeen bestuur des lands. Dit bleek weldra uit het antwoord, of liever uit de theologische verhandeling welke Treilhard, als rapporteur der commissie ten beste gaf. De scheiding welke hij maakte tusschen het geloof en de organisatie der kerk, volgens hem somtijds kunstig en met opzet onder elkaar gemengd, bewees dat hij van beider

verband weinig begrip had; blijkens zijn beroep op hetgeen voorheen de monarchie ten opzichte der kerk gedaan had, vergat hij dat de kerk thans een geheel andere positie innam dan voorheen, en wees hij met nadruk op den terugkeer tot de eerste zuiverheid welke van deze wet het gevolg zou wezen, juist dit bewees dat zij op nog iets meer dan het uitwendige der kerk betrekking had. Ten slotte kwam zijn betoog hierop neer: geene macht kan er zich tegen verzetten wanneer de wijsheid van den souverein bepaald heeft dat enkele veranderingen op kerkelijk gebied noodig of nuttig zijn.

Ook de heer Camus had voor de zitting van 31 Mei eene kerkrechtelijke verhandeling gereed gemaakt waarin zeker veel goeds was maar die alweder toonde dat de Nat. verg. zaken behandelde welke op een concilie te huis behoorden. Tegen de vrees dat deze wet eene scheuring zou teweeg brengen wapende hij de vergadering door te wijzen op de grootmoedigheid en den godsdienstzin der bisschoppen en daar ook volgens zijne meening de vergadering volkomen recht had naar haar goeddunken veranderingen op kerkelijk gebied in te voeren, werd het debat over de „bevoegdheid” met de aanneming er van gesloten en den 1sten Juni kwam het wetsontwerp in behandeling.

De veranderingen welke het nog onderging waren niet van dien aard dat het schisma er door gekeerd kon worden. Of men „bisschop van Rome” al eens in „paus” veranderde, ruimte liet voor eene eenheid met den H. Stoel die niet meer dan mystiek was, nieuw benoemde bisschoppen verplichtte den paus van hun optreden in de kerk kennis te geven, beteekende

niets. Het voorstel van Grégoire om akatholieken van kerkelijke verkiezingen uit te sluiten werd afgewezen. Cazalèz' bemoeiingen om de traktementen wat te verhoogen opdat de geestelijken weldadig zouden kunnen zijn, leden schipbreuk op Robespierre's betoog dat Christus eene arme geestelijkheid had ingesteld en dat de armen tot de publieke kas hun toevlucht konden nemen. Opmerkelijk is het, bijna zonder discussie ging artikel 21 van Titel II door waarbij bevolen werd dat een nieuw benoemde bisschop vóór zijne installatie moest zweren aan natie, wet en koning getrouw te zullen zijn „et de maintenir de tout son pouvoir” de door de Nat. verg. uitgevaardigde en door den koning goedgekeurde constitutie.

Terwijl dé onweerswolken waarvan vooral dit artikel zwanger ging zich allengs boven Frankrijk samepakten, was men den 12^{den} Juli 1790 zoóver gekomen dat de wet voor het laatst gelezen en aangenomen kon worden. Behalve enkele aanvullingen en overgangswetten was dus het bestek voor den bouw der nieuwe fransche kerk gereed ¹⁾. Aan hen die de bevoegdheid der vergadering tot het ontwerpen er van bestreden hadden, stond het thans er voor te zorgen dat de laatste hamerslag lang op zich zou laten wachten.

Natuurlijk rekenden deze op twee bondgenooten, op den paus en op den koning. Wat den eersten betreft, hij volgde met groote belangstelling den gang der zaken in Frankrijk en reeds twee dagen voor de

1) De wet in haar geheel te vinden bij Guettée t. a. p. XII, p. 221 etc.; Sciout t. a. p. I, p. 182 etc.; Lemer, Dossier etc., p. 223 etc.

constitutie aangenomen werd schreef hij aan den koning een brief waarin hij dezen beslist waar-schuwde haar goed te keuren. Een politieke ver-gadering had niet het minste recht de leer en de tucht der kerk te veranderen; een schisma, wel-licht een godsdienstoorlog zou er het gevolg van zijn enz. De paus ried den koning aan vooral de bisschoppen van Vienne en Bordeaux te raadplegen. Zij en vele anderen zouden hem zeker raden om, zoo hij er al toe komen kon praerogatieven van de kroon op te offeren, toch niets prijs te geven van hetgeen Gode en der Kerk behoorde.

De twee raadslieden door den paus aanbevolen waren er de mannen niet naar den wankelenden koning een hart onder den riem te steken, hem aan te sporen de goedkeuring der constitutie te weigeren. Integendeel, ofschoon ook zij met een schrijven van het hoofd der Kerk vereerd waren even categorisch als dat aan den koning, vleiden zij dezen en zich zelve met de hoop dat er met den paus wel wat op te vinden zou zijn, dat Z. M. voorloopig wel zou goedkeuren om in kalmer dagen op de gewichtigste punten terug te komen of, zoo dit niet kon dat hij dan voorloopig wel zwijgen zou, zoodat ontevreden kerkvorsten al zouden ze hun geschut wel niet vernagelen, het vooreerst toch niet zouden laten spelen.

Van het zwijgen van den paus, dat nog eene pooze aanhield, maakten de voorstanders der wet intusschen gebruik om tal van priesters in den waan te brengen dat Z. H. haar zoo kwaad niet opnam en hieraan is het wellicht toe te schrijven dat velen hunner in den beginne eene afwachtende houding aannamen.

De koning kon dit eindelijk niet meer; den onstuimigen drang der revolutie-partij durfde hij niet langer het hoofd bieden. Den 28sten Juli gaf hij den paus kennis dat hij, hoe ook gesteld op den band met Rome, in het belang van den godsdienst-zelve de wet zou doen uitvoeren ¹⁾. Toch verzocht hij, de brief had veel van een smeekschrift, te mogen vernemen hoe Z. H. over enkele bepalingen der wet dacht. Hij had den oud-minister de Bernis, als gezant bij den H. Stoel zóo gezien dat hij „le roi de Rome” genoemd werd, een memorie waarin die punten omschreven waren, doen toekomen, en deze aan wien de paus geacht werd niets te kunnen weigeren, moest aandringen óf op voorloopige erkenning der constitutie óf zoo dit niet kon, op dispensatie voor de geestelijken die er zich aan zouden moeten onderwerpen ²⁾.

De paus antwoordde dat hij eene congregatie zou bijeen roepen, maar gaf genoegzaam te kennen dat op geen toegevendheid te hopen was aangezien de lijn welke het tijdelijk van het geestelijk gezag scheidt, overschreden was ³⁾.

De ongelukkige koning ontving deze missive den 23sten Augustus en bezweek toch den volgenden dag voor den drang der omstandigheden door de wet te teekenen. Van dien oogenblik af was het met zijne rust gedaan, hij achtte door die volkskeuze het sacrament van het priesterschap ontwijfd,

1) Theiner, I, p. 264.

2) Theiner, I, p. 265 etc. geeft deze stukken in het Italiaansch; Sciout, I, p. 273 etc. handelt er uitvoerig over.

3) Theiner, I, p. 15.

hij werd wegens die omkeering der kerk, tegen den wil des pausen door hem bevorderd, voor zijn zieleheil beducht. De brief waarin de paus hem den 22sten September zijn leedwezen over die goedkeuring betuigde ¹⁾ was waarlijk niet geschikt om hem dit pak van het hart te wentelen. Van dien dag af peinsde Lodewijk XVI op middelen om door buitenlandsche hulp onderdanen te bedwingen die hem een kwaad geweten bezorgd hadden en liet hij zich in met de geheime onderhandelingen die hem op het schavot brachten.

Ofschoon de paus, 't zij om den koning nog wat te sparen, 't zij uit berekening omdat hij eerst van genoegzamen steun in Frankrijk zeker wilde zijn, nog wat draalde eer hij openlijk verkondigde hoe hij over de constitutie voor de geestelijken dacht, toch tastten vele bisschoppen niet in den blinde rond. Daartoe was de correspondentie tusschen Frankrijk en Rome te levendig geweest ²⁾.

Van dat centrum uit werden dan ook de wankele lenden bedreigd, de flauwen aangezet, de ijverigen geprezen of tot voorzichtigheid vermaand en allen opgewekt tot volhardend verzet. De bisschoppen vermenigvuldigden hun mandementen, waaronder die der reeds uitgewekenen in felheid uitmunten. Geen kapittel bijna dat geen protest deed uitgaan, en door dit alles werd zooveel onrust gewekt dat reeds in verschillende plaatsen waar de overheid aanstalten

1) Theiner, I, p. 18.

2) Zelfs tot in bijzonderheden vragen enkelen hoe ze zich te gedragen hebben. Zie o. a. den uitvoerigen brief door den aartsbischop van Auch 7 Augustus 1790 aan den paus geschreven bij Theiner, I, p. 285 etc.

maakte de constitutie uit te voeren bloedige oproeren uitbarstten, terwijl in andere streken niemand een bod durfde wagen op de kerkegoederen. Het gewichtigste stuk tegen de wet was de „Exposition des principes sur la constitution du clergé,” uitgegeven door dertig prelaten, leden der vergadering. Het verscheen op den voorlaatsten dag van October 1790 en binnen een maand schonken meer dan honderd bisschoppen en achtennegentig andere geestelijken hieraan adhaesie ¹⁾. In waardigen stijl onderwierp men de geheele burgerlijke grondwet aan eene scherpe met veel geleerdheid uitgewerkte kritiek, stelde de gevolgen in het licht welke zij noodwendig hebben moest, wees er op hoe de burgerlijke macht hare bevoegdheid was te buiten gegaan en legde er nadruk op dat de belijders van een godsdienst welke twaalf eeuwen lang de nationale godsdienst was geweest, ten minste wel evenveel vrijheid mochten hebben hunne eigene zaken te regelen als b.v. de Protestanten. Door geen enkele wet was der kerk het recht ontnomen aan hare eigene hervorming zelfstandig mede te werken en gevaar voor den staat kon hierin niet steken, want immers het ontwerp handelde volgens zijn titel niet over de grondwet, maar over de „burgerlijke” grondwet der geestelijken. Betuigende, dat de kerk als draagster van den van God geopenbaarden godsdienst zich ten opzichte van leer en inrichting niet aan de wisselende meeningen der menschen mag onderwerpen, dat zij niets liever wil dan alles te steunen wat menschenlijke

1) In zijn geheel te vinden bij G. J. Planck, *Neueste Relig. Gesch. Lemgo*, 1793, III, 380—451.

vrijheid en christelijke liefde vermag om een schisma te mijden, blijft hen ten slotte niets over dan „met gelaten beslistheid het antwoord af te wachten van Petrus' opvolger, het zichtbaar hoofd der Kerk door wien zij alleen de gezindheid en het oordeel der Katholieke kerk kunnen vernemen.” Maakt deze laatste verklaring wel een eenigszins vreemden indruk, daar men met wiskundige zekerheid het oordeel des pausen kon opmaken, de Nat. verg. kon er uit afleiden dat het fransche episcopaat de geheele grondwet als van nul en geener waarde zou beschouwen tenzij de paus er zijn zegel aan hechtte.

Na dit stuk, dat alom in den lande verspreid werd, kunnen we van vele andere, vaak bittere protesten wel zwijgen. Eene uitzondering maken we alleen voor dat van een stervende. De bisschop van Quimper had reeds de bisschoppelijke wapenschilden van de muren der kathedraal zien afbikken en was mede gesommeerd zijn bisdom naar de nieuwe wet in te richten. De dood ontsloeg hem van de moeite aan eene weigering verbonden, doch gevoelende dat hij de eerste zou zijn aan wien men met verkrachting der canonieke wet, een opvolger zou geven, protesteerde hij nog op den rand des grafs tegen zulk onheilig bedrijf. Hij die het waagde uit kracht eener volksverkiezing zijn zetel in te nemen, zou niets anders zijn dan een „intrus.”

Een „indringer”! Jaren lang behoefde dat woord maar genoemd te worden en hoe achtungwaardig de man die er mede gebrandmerkt werd ook wezen mocht — men ontvluchtte hem in de kerk, men ontweek hem op weg, men beleedigde hem in huis, ja op de stervenssponde klemde men de tanden nog

op elkaar, onwillig om van zulk eenen het viaticum te ontvangen.

Terwijl al dat verzet zich openbaarde hield de Nat. verg. zich alsof zij sliep. 't Was een hazenslaap met open oogen, een slangenrust om venijn te vergâren en toen zij haar tijd gekomen achtte trachtte zij met één slag alles te fnuiken. Op 26 November werd eene deputatie uit Nantes die zich over haar bisschop kwam beklagen, de vergadering binnengeleid. Nauw had haar woordvoerder zijn grieven blootgelegd of de heer Voidel, lid van het comité van onderzoek, stond op en gaf een breed verslag van hetgeen er tot heden tegen de wet was verricht. Dat alles moest ophouden of „wij zullen ons weldra gebracht zien tot het dwaze stelsel dat twee gezaghebbenden, twee souvereinen in één staat aanstelt; de een zou zich in naam des hemels boven den ander verheffen” enz. Dat mocht natuurlijk niet zoo voortgaan, het wereldlijk gezag moest baas blijven en na eene vermaning aan de „bedienaren van den godsdienst” dat het nu uit moest zijn met hun krampachtig vasthouden aan rijkdom, voorrechten enz. verzocht hij hen te bedenken dat de revolutie van allen menschen gemaakt had. Ook zij konden nog toonen dit te willen zijn door van allen tegenstand af te zien. Om dezen voortaan onmogelijk te maken stelde hij voor enkele besluiten te nemen die hierop néerkwamen: dat de eed in art. 21 en 38 van Titel II der wet aan „nieuw gekozen” geestelijken opgelegd, ook van hen geëischt zou worden die thans een geestelijk ambt bekleedden. Die zulks niet verkozen verloren traktement en burgerrecht beide.

Een stormachtige toejuiching viel den voorsteller

ten deel doch de geestelijkheid was diep verslagen. Tot heden had zij over die burgerlijke grondwet nog kunnen denken zooals zij wilde. Op het jongste confederatie-feest ter eere van de inneming der Bastille (14 Juli 1790) had ook zij wel „de constitutie door de Nat. verg. uitgevaardigd” moeten bezweren maar zij had alleen aan de „politieke” constitutie gedacht ja enkele bisschoppen hadden beslist het „spirituel” uitgezonderd. De voorslag toen door sommigen gedaan om bij dien eed ook op te nemen: „dat men nimmer wegens den godsdienst de wapenen zou opvatten,” was toen nog afgewezen en, geschaard om den altaar waarbij Talleyrand de mis bediende had zij nog niet behoeven te zwijgen toen honderdduizenden met de „Hymne de la fédération” voor God betuigden:

*Ici sont rassemblés, sous ton regard immense,
De l'empire français les fils et les soutiens
Célébrant devant toi leur bonheur qui commence,
Egaux à leurs yeux comme aux tiens.”*

Neen, als zij die voor doch zonder haar gemaakte constitutie bezweren moest dan was het gedaan met het dienen van het vaderland, en in plaats van met Frankrijk's burgers voor God gelijk te staan zou zij als verraderes der kerk voor Hem geteekend en door Hem verworpen worden!

De vergadering scheen voor gewetensbezwaren echter geen gevoel te hebben. Het verzoek der rechterzijde om de beslissing over het voorstel te verdagen werd geweigerd en moest geweigerd worden. De H. Stoel had immers niets in dezen te zeggen en te wachten tot zijn oordeel over de wet bekend zou zijn; ware inconsequent. Tot verbazing der

vergadering waagde de bisschop van Clermont het nog in haar midden beknopt te zeggen wat zijne dertig collega's in hun „Exposition” den volke verkondigd hadden. Zijn laatste woord was: „Zoo gij wilt dat wij de constitutie aannemen gunt ons eene synode om te beslissen wat voor de kerk heilzaam kan zijn; wilt gij dat niet, zoo blijft der geestelijkheid niets anders over dan onderwerping aan de besluiten der Voorzienigheid, gehoorzaamheid aan elke wettige overheid en — wenschen voor het algemeen welzijn!”

Was het uit zucht om dat welzijn te bevorderen of om aan een hem opgedragen last te voldoen, dat een man opstond die bij de geheele behandeling der constitutie gezwegen had? We weten het niet, maar Mirabeau die in een der laatste zittingen welke hij bijwoonde zoo plechtig verklaarde: „ik heb gedurende mijn geheele leven de tirannie bestreden en ik zal haar bestrijden overal waar zij post vat,” hield thans een strafpredikatie welke welsprekendheid door haar onbillijkheid werd opgewogen. Als huichelaars, samenzweerders en oproermakers stelde hij de bisschoppen van wien de „Exposition” was uitgegaan op de kaak; hun eenig doel was: het katholieke Frankrijk tegen het vrije Frankrijk onder de wapenen te roepen. Met een pathos waarvan hij het geheim maar al te goed kende hield hij hun een zondenregister voor waarop zoo heel veel niet was af te dingen, maar waaraan zij voortaan, dank zij deze constitutie, weinig meer zouden kunnen toevoegen. Als bedreiging riep hij den priesters van Frankrijk toe dat de natie, eindelijk de hoop opgevendende om van hen nog goede burgers te maken, alle kerkelijke ambten vacant zou verklaren om dan

overal priesters te kiezen die zij vertrouwen en beminnen kon als vrienden harer vrijheid. Natuurlijk riep hij den hemel en zijn geweten tot getuige van zijne hoop dat het zóover niet komen mocht, maar bleken de geestelijken onverbeterlijk dan kon hij hun verzekeren dat niemand er onstuimiger dan hij op zou aandringen dat tot zulk een strengen maatregel de toevlucht genomen werd.

Dit uiterste scheen hij zelfs te willen voorbereiden want den door Voidel uit naam van het comité voorgeslagen eed niet afdoend genoeg vindende stelde hij voor: bisschoppen die bij den paus installatie in nieuwe of vervormde diocesen zochten, alsmede geestelijken die zich op eenigerlei wijze ongunstig over de wetten van den staat uitlieten, af te zetten. Verder wenschte hij nog enkele voor de bisschoppen beperkende bepalingen aan de constitutie toegevoegd en het wijden van nieuwe priesters geschorst te zien, dewijl er nog in overvloed voorhanden waren.

De abten Montesquiou en Maury vroegen na zoo veel smaad onmiddelijk het woord, dat hun dan ook den volgenden dag gegeven werd. De eerste zou klagen noch aanklagen doch wijzen moest hij op het feit dat zij het nooit der vergadering naar den zin konden maken. „Treden wij op met kracht en klem,” zoo sprak hij, „dan zijn we woedende geestdrijvers wien men de fakkel waarmede wij het rijk in brand willen steken uit de hand moet rukken, en houden we ons kalm en bedaard dan zijn we huichelaars.” Nogmaals verzocht hij der vergadering te bedenken dat zij niet streden voor geld of goed, ook zonder dat zou de kerk zich weten te helpen,

maar voor het recht der kerk om in geestelijke zaken uit kracht van eigen autoriteit te handelen.

Maury die na hem optrad was minder zacht. Het scheen hem er om te doen de vergadering te tarten ¹⁾, en hoewel hij tienmaal verhinderd werd zich te doen verstaan toch kon hij, dank zij de koelbloedigheid van den voorzitter Lameth, twee uur lang harde dingen zeggen aan eene vergadering die volgens hem in het Serail te Constantinopel te huis behoorde, daar zij wetgever, paus en rechter te gelijk wilde zijn. Na een warme lofrede op de priesters die zich tegen de decreten aangekant hadden riep hij met nadruk uit: „Neemt u in acht, het is niet goed martelaren te maken!”

Het ware te wenschen geweest dat men den ernst van dat woord hadde begrepen, doch zoo wel Pétion als Camus wisten de stemmen die voor uitstel nog opgingen te doen zwijgen en aan den avond van 27 November 1790 werden wel de voorstellen van Mirabeau verworpen, maar, wat nagenoeg op hetzelfde neerkwam, die van de Commissie (blz. 607) werden aangenomen. Binnen een bepaalden tijd moesten nu alle in dienst zijnde geestelijken zweren dat zij behalve de politieke constitutie, ook met al hun macht de besluiten welke op de „Burgerlijke constitutie der geestelijken” betrekking hadden, zouden handhaven. Afzetting zou het deel worden van hen die weigerden en zoo zij desniettemin hun ambtsbediening bleven

1) Van hem wordt verhaald dat hij een zijner geestverwanten van het bestrijden der Const. civile terug zocht te houden met het woord: „Laissez les faire, nous aimons leurs décrets, il nous en faut encore trois ou quatre.”

voortzetten zouden zij gerechtelijk vervolgd en gestraft worden.

Zoo hadden dan de drijvers van het staatsgezag hun zin en onwillekeurig komt ons eene plaat voor den geest uit een bekend duitsch spotblad van '74. Boven een stoel op welks zitting het woord „rijks-wet” te lezen is hangt eene korf met brood. De rijkskanselier verzoekt een naast hem staanden bisschop op den zetel plaats te nemen met de aanmoedigende verzekering: de mechaniek is zoo ingericht, dat, als gij gaat zitten, de broodkorf u juist voor den mond komt!

Onwaardige spot met mannen die weten dat zelfs het vette der aarde een vloek is als het niet bedauwd kan worden met den zegen des hemels, maar bittere waarheid tevens, die het ons verklaart waarom tal van uitgeweken bisschoppen zoo dankbaar de tien guinjes aannamen die het kettersch gouvernement van Engeland maandelijks hen uitkeerde, die het ons begrijpen doet dat in het archief van het Vaticaan met het opschrift: „De charitate S. Sedis erga Gallos” eene portefeuille vol bedelbrieven bewaard wordt van hooge en lage, oude en jonge geestelijken, die, naar alle deelen van Europa gevlucht, den H. vader om een aalmoes bidden ten einde het veege leven te rekken!

Wij weten het ook wel, niet allen die ten gevolge van dit besluit van 27. November 1790 alles prijs gaven waren in het geweten gegrepen. „We hebben ons als echte edellieden gedragen” zei eens de aartsbisschop van Narbonne toen hij van die dagen sprak, „want hoewel we door geen godsdienstige beginselen gedreven werden toch stonden we uit professioneele eerzucht pal voor de kerk.”

Maar zelfs op eene ridderlijkheid die tot groote offers in staat stelde hadden de revolutie-mannen niet gerekend. Zij meenden: die geestelijkheid zag in de kerk over het algemeen weinig meer dan een groep tijdelijke belangen en waar deze verdwenen, nu ja, wat had men daar nog aan de oude moeder. Wat Dickens ergens in zijn „Pickwick” een koetsier van zijn afgeleefd paard laat verzekeren: alleen ingespannen en door zijn tuig opgehouden blijft het nog staan, dat dachten zij was de toestand der geestelijken. Bitter werden ze teleurgesteld. Ook toen men hen uitgespannen had uit het oude gareel bleken die priesters nog kracht te hebben, al zij het ook waar dat deze niet overal uit de rechte bron opwelde. Helaas! vóór dit noodlottig besluit hadden hof, adel en geestelijkheid reeds genoeg verloren om onverzoenlijke vijanden der revolutie te zijn, maar dat die onverzoenlijkheid zulk een bloedbad zou hebben aangericht zoo men duizenden niet gegrepen had in het geweten of geprikkeld in hun eerzucht, dit mag op goeden grond, meenen we, worden betwijfeld.

Maar kon Lodewijk XVI dan niet weigeren althans dit decreet tot wet te verheffen? Gewis hij zou het gedaan hebben als de koning van Pruisen, wiens hulp hij heimelijk 3 December 1790 had ingeroepen, toen even goed „de wandeling naar Parijs” had kunnen maken als een zijner opvolgers tachtig jaar later, maar nu zat hij jammerlijk tusschen twee vuren of liever tusschen twee banvloeken — dien van Rome en dien van het in Parijs geconcentreerde Frankrijk. In de hoop dat er met den paus nog wel eene schikking over die constitutie zou te treffen

zijn stelde hij zijn antwoord aan de Nat. verg. nog wat uit, doch daar de emigranten, die toentertijd te Turin hun hoofdkwartier hadden, wel zorgden dat de paus van geen de minste toenadering blijk gaf werd de vergadering ten slotte zóo ongeduldig dat zij 23 December haar voorzitter naar Z. M. zond. Het schriftelijk gegeven antwoord, waaruit blijken moest dat de koning de besluiten van 27 November „als zijnde slechts een vervolg op de decreten van Juli,” zeker zou goedkeuren, maar wegens de zorg aan de uitvoering te besteden nog wat wilde wachten, beviel in geene deele. Vooral Camus, die door zijne bewering dat er geen ander hoofd der Kerk was dan Jezus Christus, haar stichter, zelfs het Jansenisme over boord wierp, wilde het tot elken prijs onmogelijk maken dat de koning kon wachten op een antwoord van het „hoofd der Kerk” die slechts in zijn eigen diocese wat te zeggen had. Den 24sten werd de president wederom naar den koning gezonden, met verzoek of liever met bevel binnen drie dagen de constitutie puur en simpel goed te keuren.

Een volksoploop kwam er nog bij, en de koning kon zich genoegzaam gedwongen achten om te doen wat het geweten verbood. Zondag 26 December 1790 ontving de vergadering het begeerde geteekende stuk. De koning schreef er een brief bij welks lezing de vergadering luide deed juichen, want hij deed er eigenlijk afstand in van zijn koninklijk gezag en maakte zich tot onderdanig dienaar der vergadering. Zoo handelde „de oudste zoon der Kerk,” zoo handelde een opvolger van Lodewijk XIV, een man die nog dien eigen dag vol bitterheid uitriep:

„Liever wil ik koning van Metz zijn dan aldus koning van Frankrijk, maar het zal weldra uit zijn . . .”

Weldra uit! Zoo dachten ook de partijgangers der revolutie wanneer zij het oog lieten gaan over het verzet dat zich toen alreede tegen de constitutie openbaarde. Op vele plaatsen had men reeds getracht haar uit te voeren maar was op allerlei moeilijkheid gestuit. De bisschoppen wier diocesen waren opgeheven bleven deze besturen alsof er niets gebeurd was en schreef men hun brieven op welker adres te lezen stond „ancien évêque de,” zij zonden deze terug met de opmerking dat zij verkeerd bezorgd waren. Zij wier bisdommen door bijvoeging of besnoeiing veranderd waren stoorden er zich niet aan en weigerden, zoo zulks door de nieuwe indeeling geëischt werd, van titel te veranderen. De kapittels bij de kathedralen waren opgeheven, maar de kanunniken lieten de brieven der burgerlijke overheid welke zij ontvingen ongeopend liggen en deden dienst tot men het hun, 't zij door het gewijde vaatwerk in beslag te nemen 't zij door het koor te verzegelen, belette. Parochiën moesten opgeheven of met andere vereenigd worden, de bisschoppen weigerden er de hand toe te leenen of zoo ze er al eenige samenvoegden zij staakten dit werk wanneer men er uit opmaakte dat ze met de constitutie ingenomen waren. De pastoors die buiten betrekking geraakten traden in rechten op omdat de burgerlijke macht hen zonder medewerking van den bisschop had afgezet enz. enz.

Voor al had de dood van den straks genoemden bisschop van Quimper het sein gegeven tot groote verwarring. Het oude kapittel dat volgens de nieuwe

constitutie geen gezag meer had, bleef zich het recht aanmatigen het bisdom te besturen en de vicarissen volgens de nieuwe wet waren niet benoemd. Een pastoor uit die diocese stierf; het oude kapittel stelde een opvolger aan maar het burgerlijk bestuur riep de kiezers van het district op om er ook een te benoemen. Deze bedankte niet alleen voor de eer maar ook de eerstbenoemde deed zijn rechten naar de canonieke wet gelden. De verkiezing naar de nieuwe wet voor den bisschop schreef het departement uit tegen 31 October, doch bevreesd dat er bij deze eerste bisschopskeuze in den lande, geen kiezers genoeg zouden optreden om een goed figuur te slaan, beloofde men vijftig frs. schadeloosstelling voor verzuimden tijd. Een kleine vierhonderd kiezers kwam nu op doch honderdvijfentwintig er van namen de vrijheid een man te stemmen die reeds wegens zijn verzet naar Engeland was uitgeweken. Nemen we hier nog bij in aanmerking dat het der overheid niet gelukte zóo het toezicht op de pers te houden dat geen bisschoppelijke mandementen haar verlieten en dat enkele districts-besturen zelfs zeer dringend moesten aangespoord worden om toch ijverig te zijn, dan begrijpen wij dat de Nat. verg. handen vol werk zou hebben om aan de nieuwe orde van zaken ingang te verschaffen.

Voor heel Frankrijk werd zulks duidelijk toen de leden der vergadering die tot den geestelijken stand behoorden, den eed zouden afleggen. De abt Grégoire verscheen den 27sten December op de tribune en hield eene toespraak waarin hij rekenschap gaf van hetgeen hij verrichten ging. Na rijpe overweging kon hij verklaren in de constitutie niets gevonden

te hebben dat in strijd was met de heilige waarheid welke hij geroepen was te gelooven en te onderwijzen. Het ware der vergadering onrecht aandoen en haar lasteren indien men haar ook maar het voornemen toedichtte de hand aan het wierookvat te slaan. Voor het aangezicht van Frankrijk en de wereld had zij plechtig haar diepen eerbied betuigd voor den katholieken, apostolischen en romeinschen godsdienst. Nooit heeft zij de geloovigen van eenig heilsmiddel willen berooven, heeft zij ook maar het geringste willen afdingen (porter la moindre atteinte) op het dogma, op de hiërarchie, op het geestelijk gezag van het hoofd der Kerk. Zij erkent dat deze zaken buiten hare bevoegdheid liggen. Reeds de titel „burgerlijke” grondwet der geestelijken drukte genoegzaam de bedoeling der Nat. verg. uit. Hij meende dus dat niets kon weerhouden den eed af te leggen, hij hoopte dat in geheel het rijk zijne ambtgenooten hunne ongerustheid zouden laten varen en een plicht van vaderlandsliefde vervullen die vrede zou brengen en den band tusschen de herders en de gemeente zou bevestigen!

De man deed den eed, maar zijn woord, al werd het ook in het proces-verbaal der zitting opgenomen, was de opinie van een afgevaardigde die, hoe achttingwaardig ook, niets veranderen kon aan hetgeen in de door de vergadering aangenomen wet geschreven stond. Nog minder gelukkig drukte hij zich den 4^{den} Januari 1791 uit, toen hij, om het opzien tegen den eed te verminderen zelfs beweerde dat de Nat. verg. niet eischte eene inwendige toestemming van- maar slechts gehoorzaamheid aan de wet, en toen hierop eenige beweging onder de hoor-

ders merkbaar werd verklaarde hij wel geene „reservatio mentalis” bedoeld te hebben doch haalde geen enkelen tegenstander over. Evenzoo ging het Gobel, bisschop van Lijdda, die, vóór hij den eed deed als zijn overtuiging uitsprak dat de vergadering niet grijpen wilde in de geestelijke jurisdictie. Toen in diezelfde zitting de bisschop van Clermont ook een en ander in 't midden wilde brengen ten einde rekenschap te geven waarom hij den eed niet kon doen, bleek voortgaan onmogelijk. Treilhard eischte dat hem gevraagd zou worden of hij den eed al dan niet puur en simpel wenschte te doen. Vergeefs protesteerde hij er tegen dat men hem bellette zijne rede te voleinden, Treilhard's voorstel werd aangenomen, en de bisschop van Clermont weigerde den eed. Zelfs mocht hij de formule van den eed dien hij wilde doen, niet eens voorlezen of in het proces-verbaal doen opnemen; hij gaf haar dus des avonds uit en dit „non possumus” der conscientie vond alom weerklank in den lande al werd hij die het had doen hooren er des anderen daags ook hevig over aangevallen.

Ten einde spoed te maken stelde Barnave voor de zitting van 4 Januari als de laatste te bepalen waarin men den eed kon afleggen, terwijl zij die hem weigerden geacht zouden worden hun ontslag te nemen. Cazaléz waagde het nog voor langer termijn te pleiten dewijl een antwoord van den paus ingewacht werd. Hij kon niet voortgaan en 4 Januari 1791 was de dag dat de geestelijke leden der vergadering zich moesten uitspreken.

Waarbij zullen we dezen dag, die zooveel voor Frankrijk besliste vergelijken? Was het een tegen-

banger van dien in de kaatsbaan toen de eigenlijke revolutie begon, of moeten we denken aan een der dagen dat keizer Constantius de bisschoppen samenriep om hen een ariaansche formule ter teekening voor te leggen met het woord: „dat mijn wil U tot canon zij!” We kunnen aan beide denken, want politiek en godsdienstig enthousiasme kwamen hier derwijze in botsing dat de natrilling van den schok tot in de verste deelen des lands gevoeld werd.

In afwachting van de dingen die komen zouden hield zelfs het publiek op de tribunes zich rustig, de stilte werd nu en dan slechts gestoord door de vloeken en verwenschingen die van uit den volkshoop daar buiten opgingen. Grégoire hield nog een laatste rede om te betoogen dat men alleen wegens misverstand den eed kon weigeren. Mirabeau trad op om het feit te constateren dat het gevolg van de eedsweigering zou zijn, dat men dadelijk ophield tot de ambtenaren van den staat te behooren ¹⁾. Maury wilde ook spreken, doch kon niet aan het woord komen en na een hevig tumult kon de voorzitter eindelijk de geestelijken bij name tot den eed oproepen.

De bisschop van Agen was de eerste. Hij verscheen op de tribune en wilde spreken. „Doet gij den eed, ja of neen!” riep men hem van de linkerzijde toe. Kalm hernam hij: „Ik betreur mijne plaats niet, mijne fortuin niet, maar zeer zou het mij leed doen

1) Eere aan Mirabeau, die hierop volgen liet: dat hij die verklaarde niet te kunnen zweren „certainement pas coupable” was, want den nacht te voren was een stuk aangeplakt waarbij zij die het niet deden voor rustverstoorders werden uitgemaakt, iets wat het gepeupel maar al te gaarne aannam.

Uwe achting te verliezen welke ik verwerven wil door te betuigen dat het mij smart den voorgeschreven eed niet te kunnen doen." Een dorpspastoor was thans aan de beurt. Met de eenvoudigheid der eerste Christenen verklaarde hij dat hij er eene eer in stelde zijnen bisschop te volgen gelijk Laurentius Kreten van afkeuring ter eener, gejubel ter anderder zijde betetten hem de vergelijking uit te werken.

Men had appél nominaal gehouden om de geestelijkheid in verlegenheid te brengen doch gaf het spoedig op; gezamenlijk zouden zij nu tot het afleggen van den eed opgeroepen worden. Slechts één staat op. Cazaléz beproeft nog eene poging tot verzoening en wenscht dat de vergadering verklaren zal dat zij het geestelijke niet aanranden wil, en dus met de eedsformule van den bisschop van Clermont zich tevreden wil stellen. Mirabeau stoot ook deze laatste reddingsboei terug met het hooghartige woord: „Zij heeft het niet aangeraakt, dat is voldoende!" Er was een kwartier uur stilte, geen geestelijke stond op. De bisschop van Poitiers breekt haar af door de verklaring: „Zeventig jaar ben ik oud, vijfendertig er van bracht ik in het episcopaat door, waarin ik zooveel goeds verricht heb als mij mogelijk was. Onder den last der jaren gebogen, wil ik mijn ouderdom niet onteeren, ik wil geen eed afleggen die" Hij wordt zóo ruw in de rede gevallen dat hij niet eindigen kan en hij verlaat de spreekplaats met de woorden: „ik zal mijn lot als eene boetedoening dragen."

Hoe zijne ambtgenooten het lot dat hun boven het hoofd hing dragen wilden zeiden zij niet, maar dát de meesten het dragen wilden bleek bij de

uitkomst. Van de dertig bisschoppen ter vergadering tegenwoordig hadden slechts twee, Talleyrand en Gobel, den eed gezworen en ruim zestig andere geestelijken, leden der vergadering, legden dien mede af, wat zeker op een getal van driehonderd niet veel te noemen is.

In de vergadering was de eedsquaestie nu ten einde. Barnave stelde voor den koning van den uitslag kennis te geven met verzoek het decreet van 27 November zoo spoedig mogelijk uit te voeren door de leden der vergadering die geweigerd hadden, uit hun kerkelijk ambt te ontslaan. Jammer dat Maury ten slotte den ernst van dezen dag wat te na kwam want deze man, die, naar het zeggen van den abt de Pradt, zich door een of ander „bon mot” telkens eene maand veiligheid wist te verschaffen, wilde thans van dit artikel zulk een grooten voorraad inslaan dat hij voorstelde het decreet eerst over zestig jaren ten uitvoer te leggen.

Om het dadelijk te kunnen doen achtte Mirabeau echter bijzondere maatregelen noodig. Blijkens een brief door hem den 5^{den} Januari geschreven schatte hij het getal pastoors-plaatsen dat door eedsweigering vacant zou worden op twintigduizend en twee dagen later bepaalde hij dus de vergadering bij de gevolgen die er uit zouden voortvloeien wanneer het volk „een tijd lang den troost en zegen van den godsdienst zou moeten ontberen.” Hij stelde voor de bepaling der constitutie, dat men na vijftien jaar pastoor te zijn geweest eerst bisschop kon worden, zoo te wijzigen dat vijf jaar voldoende was; om pastoor te worden zou men vijf jaar tot den geestelijken stand moeten behoord hebben terwijl ieder die

de wijding ontvangen had kapelaan zou kunnen worden.

Na een debat waarbij het aan hatelijkheden niet ontbrak werd dit voorstel, dat zeker niet getuigde voor den bijval dien de nieuwe kerkorde vond, voor een jaar aangenomen, doch dringend noodig werd het nog geacht van de vergadering eene „Instructie” te doen uitgaan waardoor men het volk zou inlichten omtrent de ware beteekenis der zoo veel tegenstand uitlokkende wet.

Mirabeau was reeds met een ontwerp gewapend dat bij een eerste lezing veel bijval vond doch later, vooral door toedoen van Camus verworpen werd. Een ander, waaraan niet minder dan vier verschillende commissiën gearbeid hadden, kwam 20 Januari ter tafel. Was het, ook wat de taal betreft, dof en koud als winterzonnenschijn en dus gedoemd om op niemand indruk te maken toch blijft het een trouwe spiegel van hetgeen de toongevende meerderheid in de vergadering over de zaken van den godsdienst dacht. Zoo wordt er o. a. als bewijs van de gehechtheid der volksvertegenwoordiging aan den kath. godsdienst „welks zichtbaar hoofd de paus is,” gewezen op het feit dat zij de kosten voor den eeredienst bovenaan op de begrooting geplaatst heeft. De eed wordt voorgesteld als hebbende slechts ten doel het hatelijk onderzoek naar persoonlijke meeningen te voorkomen; eene verklaring van de zijde van den ambtenaar- zelve heft immers alle twijfel op? Voorts worden die ambtenaren, hoewel eerst is aangehaald dat „Jezus Christus” tot zijne apostelen heeft gezegd: „gaat heen en predikt,” voorgesteld als te spreken „in naam der wet,” waaruit dan het besluit getrok-

ken wordt dat zulks niet meer mag geschieden door hen die niet zweren willen die wet te zullen handhaven. Niets is billijker dan dat de zoodanigen door anderen vervangen worden, en als zij hunne bediening niet aan hunne opvolgers willen overlaten dan zijn ze verstoorders der openbare rust want zij richten op „altaar tegen altaar.”

Na dit herderlijk (?) schrijven dat met de verklaring eindigde: aan de constitutie zal streng de hand gehouden worden, wist Frankrijk's bevolking die het van den preekstoel hoorde aflezen, waaraan zij zich te houden had. Een geestelijke die den eed weigerde stond gelijk met elk ander ambtenaar die zulks deed; hij kon als een particulier gaan leven. Dat er behalve die pas opgerichte „Constitutioneele kerk” in Frankrijk eene andere, eene Roomsche kerk was waarin velen dier particulieren dienst wilden doen, dat begrepen de heeren volksvertegenwoordigers toen nog zoo niet!

Toch hadden de gebeurtenissen het hun reeds kunnen leeren. In Parijs waren op 9 Januari, de dag dat de geestelijkheid in de kerken den eed moest afleggen, zeer onstichtelijke tooneelen voorgevallen en in St. Sulpice was, mede ten gevolge van opruiende artikelen van Marat en Camille Desmoulins, zelfs geweld gepleegd. Toch weigerde twee derde van de geestelijkheid den eed. In de Sorbonne, die in ruim tachtig vlugschriften van haar verzet tegen de constitutie had blijk gegeven, liep zulk eene kleine minderheid van de achttienhonderd doctoren over, dat de stadsregeering in haar toorn het houden van de zittingen der faculteit verbood.

Onder de bisschoppen had de eed ook weinig bijval gevonden, want van de honderdvijfendertig dienst-

doenden hadden vier hem afgelegd, en van die „in partibus,” toen in Frankrijk vertoevende, slechts drie. De kans om bisschop te worden was dus groot.

Op den 24sten Februari had de eerste bisschops-wijding naar de nieuwe wet in de kerk de l'Oratoire te Parijs plaats. Talleyrand bisschop van Autun, ofschoon volgens de constitutie er niet toe gerechtigd daar hij geen aartsbisschop of, om ons juister uit te drukken geen metropolitaan was, zou de plechtigheid verrichten, bijgestaan door twee bisschoppen „in partibus.” De pas gewijden gingen met het kleed hunner nieuwe waardigheid getooid naar de Nat. verg. waar ze met gejuich begroet werden. Drie dagen later ook tot den koning toegelaten, sprak een hunner wel van „de zending welke hij van de kerk ontvangen had” doch Lodewijk bedankte vrij koel voor de goede wenschen door hen ontboezemd en wachtte zich wel schijn of blijk te geven dat hij deze mannen als wettige bisschoppen erkende. Tachtig andere bisschopskeuzen hadden, sommigen met acht keer overstemmen plaats, en van de priesters die als leden der Nat. verg. zoo trouw hadden geholpen om de orde van zaken in staat en kerk om te keeren, werden er niet minder dan negentien in de gelegenheid gesteld om als bisschoppen aan den bloei der nieuwe kerk te helpen arbeiden ¹⁾.

Dat zij zich voor die onderscheiding zeer dankbaar betoonden laat zich begrijpen. De bisschop van Auch verscheen 17 Maart voor de vergadering ten einde haar zijne hulde te brengen. Na eene

1) Eene lijst van de nieuwe bisschoppen vindt men in de Essais van B. Demoulin en F. Huet, p. 308 etc.

philippica tegen de weerstrevige geestelijken en eene betuiging van gehechtheid aan de constitutie geleverd te hebben, riep hij vol geestdrift uit: „Thans Heer! kunt Gij over mijn leven beschikken.”

Bespottelijker nog stelde zich de man aan die den gevluchten de Juigné als bisschop van Parijs vervang. Siéyes had voor de eer bedankt, Talleyrand eveneens, en zoo kreeg de ons reeds bekende Gobel vijfhonderd van de zeshonderdvierenzestig stemmen. Bij zijne installatie was Notre-Dame vol grenadiers en salvo's van het geschut begroetten hem. In zijn eerste mandement riep hij zijnen geestelijken toe: „prediken wij aan onze kudde dat na de goddelijke wet niets heiliger is dan de wet van den staat, dat wij aan de eerste te kort doen, wanneer wij aan de tweede niet gehoorzamen.”

Van wat aard die staatswetten waren kwam er bij hem blijkbaar niet op aan en aan welke personen hij zijn lof verkwistte daarop zag hij ook zoo nauw niet, zooals bleek uit zijn mandement na den dood van Mirabeau (April 1791). Hij noemt zich daarin: bisschop van Parijs „ten gevolge van de constitutie, de gunst der kiezers en het vonnis van een rechtbank.” Hij betreurt het dat hij het „Ça ira, ça ira” niet kan aanheffen wegens de herstelling van den man door wiens toedoen hij niet meer droevig en zonder roem zijn ambt behoeft waar te nemen tusschen de rotsen en de eeuwige sneeuw van Zwitserland en die hem met zijne „zuivere hand” verheven heeft zoodat hij het nu canoniek kan uitoefenen aan de bloeiende boorden der Seine. Zulk een „heiligen oersprong” hoopt hij nooit te vergeten, hij roept andere steden op om er zich op

te verhoovaardigen dat zij ook prelaten hebben „crées par Mirabeau” welke „getrouwe navolgers zijner deugden” zijn. Geen wonder dat hij hem eindelijk noemt „den vader onzer kerk,” maar tevens dat onder dit stuk niet eens de naam van Gobel's secretaris Courte-Queu behoefde te staan om spot ja meer dan dat op te wekken, want geen priester was aan te wijzen bij wien deze heilige die bovendien als „teeder zoon” en „goed echtgenoot” geprezen werd, in de laatste ure had gebiecht.

Gelukkig dat niet alle grootwaardigheidbekleeders der constitutioneele kerk zich als dwazen aanstelden. Over het geheel waren het mannen, die, al konden zij best opwegen tegen de vorige van welke velen geen andere verdienste hadden dan „dat zij zich de moeite gegeven hadden geboren te worden”, juist niet door wetenschap of andere hoedanigheden uitmunten, doch uitzonderingen bevestigden ook hier den regel. Zoo was om toch enkelen te noemen, de abt Grégoire die naar Blois ging, een man van strenge zeden en ijverige plichtsbetrachting die altijd en overal de eere van den godsdienst hoog hield. Verschillende geschriften getuigen van zijne geleerdheid en zelfs tegenstanders betoonden eerbied voor zijn karakter. Ook Le Coz, die hoewel zeer met de nieuwe orde van zaken ingenomen toch ongaarne een weigerenden bisschop verving en zich door inhoud en vorm zijner geschriften onderscheidde, was kampioen zoowel voor de vervolgde priesters als voor den steeds dieper veracht wordenden godsdienst en werd hierin trouw ter zijde gestaan door Lamourette metropolitaan te Lyon, wiens eerste mandement als een der beste van de constitutioneele geestelijkheid uitgegaan, ge-

roemd werd. Ook de brief waarmee hij 7 April 1791 den paus kennis gaf van zijne benoeming getuigt van veel tact, en wijst hij aan de eene zijde op zijn grooten eerbied voor de gemeenschap met Rome, „buiten welke het heiligschennis zou zijn van het Lam zonder vlek te willen eten,” aan den anderen kant wordt toch ook gezegd dat hij, die op den H. Stoel geplaatst is het centrum vormt waar zich allen vereenigen om „gezamenlijk met hem de groote zon te vormen welker stralen de christelijke wereld verlichten.”

De constitutioneele kerk welke onder de bisschoppen weinig aanhangers had vond ook onder de lagere geestelijkheid ver van algemeenen bijval. Van de pastoors in de groote steden weigerde de meerderheid den eed, maar in kleine steden en op dorpen wist men in de eerste maanden van 1791 niet waar zich aan te houden. De meest tegenstrijdige ja zelfs valsche berichten deden de ronde, niet alleen over het geoorloofde van den eed en de algemeenheid waarmee hij werd afgelegd, maar ook over de noodlottige gevolgen die het weigeren er van na zich sleepte en vooral over het voortdurend zwijgen van den paus. Dit belette niet dat op den bepaalden Zondag de maire met de teekenen zijner waardigheid omhangen en door de handhavers zijner macht omgeven, in de kerk verscheen en den eed eischte. Wat te doen? Vrienden hadden vóór en tegen gepleit, volkshartstochten waren wakker geroepen, verleidelijke beloften of felle dreigementen waren niet gespaard, op de liefde voor den koning die toch de wet had goedgekeurd, was een beroep gedaan, op de houding van den paus wiens zwijgen op toestemming zou neerkomen werd gewezen en — velen deden

den eed, meestal met een voorbehoud in allerlei formules verscholen. Er waren er ook die weigerden, om voortaan van het pensioen van vijfhonderd francs dat hun toekwam te leven. Bij de toenmalige gisting behoorde hier moed toe. Te Fertans (Doubs) verklaarde de pastoor dat hij niet puur en simpel zweren kon, de chirurgijn van het dorp haalde een pistool voor den dag, lostte een schot op hem doch miste. Te Septsaux (Champagne) bleek een der kerkangers beter schutter want pas had de pastoor aan de gemeente zijne weigering medegedeeld of door een kogel getroffen zeeg hij dood in den preekstoel neder.

Het verzet tegen de schismatieke besluiten der Nat. verg. nam alom in den lande grooter afmeting en bepaalder vorm aan toen de paus den tijd gekomen achtte zich officieel uit te spreken. Den 2^{den} Februari had hij reeds een zeer vleien den brief aan een abt gezonden die een bisschopszetel weigerde; tegen het einde der maand had hij den kardinaal Loménie de Brienne, die naar Rome schreef dat hij den eed „met den mond en zonder inwendige toestemming” had afgelegd, berispt zoowel voor dat zweren op zich zelf als over de wijze waarop zulks geschied was en omstreeks half Maart ontving de kardinaal de la Rochefoucauld een schrijven waaruit mede duidelijk bleek dat de groote slag weldra vallen zou. Zoo waren de geesten genoegzaam voorbereid om 13 April 1791 de formeele veroordeeling der constitutie te kunnen uitvaardigen. In zijn brève aan de kerk en het volk van Frankrijk werd de „Exposition” der bisschoppen geprezen, de verkiezingen voor onwettig, de wijdingen voor heiligschennis verklaard terwijl gewijden en wijders te

samen, met name aangewezen, in de geestelijke bediening geschorscht werden. Allen die den eed hadden afgelegd werden gesommeerd binnen veertig dagen te herroepen op straffe van uit hunne bediening ontzet te worden.

Door deze brève was elke hoop op bemiddeling met den H. Stoel, gesteld al dat deze mogelijk ware geweest, afgesneden. Niemand voor wien de gemeenschap met Rome eene levensquaestie was kon er meer aan twifelen of de constitutie al dan niet op kettische beginselen rustte. Voortaan waren er in Frankrijk twee kerken, die van den paus en die van de revolutie; tweeërlei priesters, onbeëdigde en beëdigde, en tegenover het altaar waarbij gesproken kon worden „hoc est corpus meus” stond een ander waarbij slechts dit kon gelden: „panis es et manebis.” De engel der wrake was van het Vaticaan uitgegaan en waar de haat door atheïstisch zuur gedrenkt weldra in laaie vlam zou uitslaan werd die vlam door den engel met fiolen vol clericale zelfolie gevoed!

Het baatte niet dat alles in het werk gesteld werd om de verspreiding der brève te beletten of wantrouwen omtrent hare echtheid te zaaien. De weerlegging er van door Le Coz, uit naam van achttien leden der Nat. verg. ondernomen, baatte ook al weinig want de uitgeweken bisschoppen vooral gaven mandementen en vlugschriften in menigte. Ook bladen als het Journal de Fontenoy, de Gazette de Durosier e. a. werden in kwistigen overvloed alom verspreid en door vertrouwde personen van huis tot huis gecolporteerd. Aan scheeve, ja onware voorstellingen ontbrak het mede niet en het gevolg was dat de

nieuwe bisschoppen en vooral de pastoors op de meeste plaatsen geschuwd werden. Geen wonder ook. Men had een goeden pastoor, doch deze kon ook naar de meening der gemeente, den eed niet doen; kiezers, vaak maar enkelen uit het dorp behoorden er toe, kozen een nieuwen en van commissarissen of gewapende macht vergezeld kwam die onbekende indringer op zekeren dag in het dorp en trok naar de pastorie om als Tartuffe tot den bewoner te spreken:

„G'est à vous d'en sortir, vous qui parlez en maltre
La maison est à moi, je le ferai connaitre.”

En zoo'n man deed dan dienst in de kerk door de voorvaderen der welgestelde familiën gebouwd, verrijkt of versierd, zulk een man viel hen lastig omdat zij niets van hem weten wilden, zulk een man hield de registers van den burgerlijken stand zoodat men buiten hem niet wettig geboren kon worden, trouwen of sterven, zulk een man was een soort van spion die aan het departementaal bestuur opgaf ieder die niet patriot genoeg bleek om tegen Z. Eerw. vriendelijk te zijn! Die besturen zonden dan wel commissarissen om de gemeenteleden tot toenadering te bewegen doch dat gaf evenmin iets als het verschijnen van een troep soldaten die hier en daar mannen en vrouwen moest gevangen nemen welke aan oproeren in de kerken hadden deelgenomen.

Behalve allerlei beleedigingen den nieuwen zielzorgers aangedaan ¹⁾ kwam er nog bij dat de vorige

1) Uit de vele staaltjes slechts een paar. Te Saintes deed de „intrus” onder grooten toeloop van het revol. gezinde deel der bevolking zijn intrée doch nauwlijks geïnstalleerd ontving hij eene kist waarin

pastoors hunne kudden niet in den steek lieten, en al richtten ze nog niet bepaald altaar tegen altaar op, in stilte doopten zij kinderen, zegenden zij huwelijken in en bedienden aan stervenden de sacramenten — waarover dan de beëdigde priesters hen aanklaagden alsof het een misdaad ware, het daaraan toeschrijvende dat men hen liet voor wat zij waren.

In de kloosterkapellen lazen echter op vele plaatsen onbeëdigden de mis en de schare die er zich heen begaf werd allengs grooter. Die kerkgangers bemoeilijken was doorgaans het werk van revolutionaire heethoofden, doch hier en daar achtten ook de maires het op hun weg te liggen onbeëdigde priesters het leven zóo lastig te maken dat ze het veld ruimden en zoo dit niet gelukte hen uit hunne gemeenten te bannen of in de gevangenis te werpen.

Het was duidelijk dat er eene wet noodig was die de houding regelde welke de verschillende besturen hadden aan te nemen tegenover onbeëdigde priesters die buiten de officieele kerk dienst deden, want dat zij daar volgens de politieke constitutie recht op hadden schenen de drijvers der nieuwe kerk maar niet te willen begrijpen. Protestanten en Israëlieten waren vrij maar de R. katholieken moesten óf de nieuwe óf geen kerk hebben.

Ook te Parijs scheen men geen vrijheid van godsdienst te begeeren. In den beginne had men er niets tegen dat onbeëdigde priesters ook nu en

een in staat van ontbinding verkeerend lam met de woorden: „Tel pasteur, tel troupeau!” Te Mezeray hing men hem „en effigie” op, schuwde hem als de pest, en, liever dan bij den eenigen winkelier van het dorp, die zich met hem afgaf, iets te koopen maakte men daarvoor geregeld eene reis van twee uren. Sciout t. a. p. II, p. 58, 291.

dan dienst deden in de kerken die aan beëdigden waren toegewezen. Of men het deed uit een gevoel van recht dewijl een geestelijke door den eed te weigeren wel ophield officieel-priester maar niet priester te zijn, gelijk Treilhard vooral beweerde, dan of het een soort van tactiek was om de schare allengs aan den dienst der beëdigden die, gelijk van zelf spreekt in niets van den ouden ritus afweken te gewinnen, laten we maar in 't midden, doch het bleek weldra dat dit niet duren kon. De tweeërlei priesters konden elkâar niet in vrede aan den voet van hetzelfde altaar ontmoeten; zeer vele kerkgangers vroegen vooraf wie dienst deed en zoo het een beëdigde was gingen zij naar de kloosterkapellen waar de schare zich verdrong en schitterende equipages aantonden dat daar een man van het oude regime den altaar bediende. Dit gaf te meer aanstoot omdat de nonnen over het algemeen geen lust hadden betoond de pastorale bezoeken van Gobel te ontvangen, iets wat haar volgens de wet volkomen vrij stond. Op 9 April deed eene bende uit de heffe des volks in verschillende kloosters een inval en mishandelde de nonnen. Of het gemeentebestuur dit nu al scherp afkeurde gaf niets, zoodat de koning, dien men mede wilde noodzaken zich van een beëdigd priester te bedienen, eindelijk zich beklagde bij het departementaal bestuur van de Seine waaronder de hoofdstad behoorde. Dit bestuur, of het uit onverschilligheid voor allen godsdienst of uit rechtsgevoel voortspruitte laten we onbeslist, begreep den eisch der godsdienstvrijheid ten volle en bepaalde den 11^{den} April dat in de parochiale kerken alleen beëdigde priesters dienst zouden doen,

doch dat particulieren die een gebouw wilden inrichten tot „la célébration d'un culte quelconque” slechts boven de hoofddeur een opschrift hadden te plaatsen de bestemming er van aanwijzende terwijl zij zich moesten onthouden van ophitsing (provocation) tegen de constitutie of de overheid. Zelfs werd in dit besluit gesproken van strenge straffen tegen hen die de „volledige vrijheid van godsdienst” door hunne „hatelijke onverdraagzaamheid” zouden willen tegenwerken.

Het valt in het oog, dat, zoo dit besluit tot wet voor het geheele land verheven en aan zijne uitvoering de hand gehouden werd men alles had wat men in den gegeven toestand wenschen kon. De staat kon dan met zijne constitutioneele kerk doen wat hem goedgevoelt en R. katholieken die met zulk eene kerk niets te doen wilden hebben konden zich van eigen kerken voorzien zonder, gelijk tot heden het geval was, beschuldigd te worden dat zij altaar tegen altaar oprichtten. Als zich afscheidenden van de nieuwe staatskerk kwamen zij op eene lijn met Protestanten en Joden en konden tevreden zijn. Ze waren het dan ook, huurden ijlings de kerk der Theatijnen en boven de deur prijkte het goedgekeurd opschrift: „Edifice consacré au culte religieux par une société particulière. Paix et liberté.”

Nu konden dan de Parijzenaars, zoo dwepende met de vrijheid, eens toonen dat zij deze op elk gebied wilden handhaven. De proef viel slecht uit. Zondag 17 April zou er voor het eerst dienst gedaan worden, doch reeds in den vroegen morgen hechtte men aan de deur een bundel roeden met een dreigend opschrift terwijl een woeste volkshoop ieder mis-

handelde die wilde binnegaan. Zelfs Lafayette, een man die het eerlijk meende met eene godsdienst-vrijheid welke hij in Amerika als heilzaam en uitvoerbaar had leeren kennen, kon met zijne nationale garde de orde niet handhaven. Het parijsche Jan-Rap en zij die achter de schermen zaten wilden vrijheid voor allen doch niet voor hen die met de nieuwe staatskerk geen vrede konden hebben.

Al spoedig kwam het decreet van het departement der Seine in de Nat. verg. (18 April), en hoewel hier werd opgemerkt dat een departementaal bestuur door zulk een decreet uit te vaardigen zich wetgevende macht had aangematigd, nam men het toch in behandeling om het tot wet van het land te verheffen. Treilhard, Camus en andere partijgangers der constitutioneele kerk, die deze met geweld aan de R. katholieken wilden opdringen, waren hevig tegen doch toen een Buzot uitriep: „ik kan niet begrijpen dat hij die voor zich zelf vrijheid begeert haar ook niet voor anderen zou willen,” brak het rechtsgevoel eenigszins door. Mirabeau, van wien in dit geval hulp ware te wachten geweest, was niet meer maar Sièyes en Talleyrand stonden zóo dapper pal voor de vrijheid van eeredienst dat het decreet van 11 April, voorloopig althans, gehandhaafd bleef.

Gehandhaafd ja, maar toch bevatte deze Wet van 7 Mei, gelijk zij genoemd werd, in Art. II de hoogst bezwarende bepaling: dat die door particulieren opgerichte kerken zouden gesloten worden als men zich veroorloofde tegen de constitutie en in het bijzonder tegen de Burgerlijke constitutie der geestelijkheid een bepaalden aanval te doen. Zoo kon geen geestelijke eigenlijk zeggen waarom hij daár

juist dienst deed, of de overheid, dit als verzet aanmerkende, was bij machte de kerk te sluiten. Op het decreet van 11 April had men dus eene schroef gezet waardoor het veel van zijne bruikbaarheid verloor. Toch werden in andere departementen besluiten genomen in denzelfden geest en als nu de overheid zich niet te spoedig van de schroef bediende konden de niet beëdigde priesters althans iets doen.

Te Parijs baatte de wet niets en trots alle fraaie redevoeringen van Mei en alle gewapende macht werd de kerk der Theatijnen in Juni bij herhaling door het gepeupel bestormd en inwendig zoo vernield dat de „non jureurs” het daar opgaven. Eene poging later beproefd om in het college der Ieren (Rue des Carmes) of in het huis der Engelsen (Jardin des Plantes) eigen godsdienstoefeningen te houden, moesten ook al worden opgegeven want het volk schaamde zich niet zelfs de vrouwen die er gebruik van maakten te geesselen. Zich bij het bestuur van Parijs te beklagen gaf niets, ja een dezer heeren zond de klagers weg met de opmerking: „het volk was niet rijp om zulke samenkomsten toe te laten” en men sloot die gebouwen alsof zij die ze geopend hadden de schuldigen waren. Toen men toch zich op de wet beriep werd eindelijk in October verlof gegeven vier lokalen te openen doch de dienst onder opzicht van beëdigde priesters geplaatst, wat wederom tegen de wet was en het samenkomen onmogelijk maakte. Geen wonder dat de Katholieken van Parijs den 6den October een adres tot den koning richtten ¹⁾ met verzoek dat

1) Theiner, I, p. 336.

zij in hun recht van godsdienstoefening 't welk volgens de wet hun toekwam en waarbij niets plaats had dat tegen de orde inliep, gehandhaafd mochten worden ¹⁾). Natuurlijk gaf dit niets; Z. M. wilde wel maar kon niet.

Of het buiten „het centrum der beschaving” beter ging? We mogen hier niet onvoorwaardelijk ja op zeggen. In vele steden waar de regeering de wet van 7 Mei eerlijk zocht uit te voeren en de roer-vinken die de tooneelen uit Parijs wilden opvoeren in bedwang wist te houden, ging het vrij goed. Reeds verkochte kerken en kloosters gaven hen die voor het oude waren overvloedig gelegenheid eene afzonderlijke godsdienstoefening in te richten, maar op de dorpen was dit zoo gemakkelijk niet. De oude priesters die den eed hadden gedaan of de nieuwe die de onwilligen vervingen bezaten de kerk met al wat er nog in was, en zij die van den „intrus” een afkeer hadden konden slechts met veel moeite een lokaal krijgen. Zoo men al eene schuur huurde was men er nog niet. De pastoor moest wonen en onderhouden worden, een altaar eenigszins het hoogwaardige waardig, behoorde van passend

1) De Katholieken vroegen voorts dat aan hen, die toch even goed belasting betaalden als de minderheid die alles van den staat kreeg wat voor haar cultus noodig was, gratis in elke parochie een kerk werd afgestaan. Pressensé (l'Egl. etc. p. 194) gelieft hierin te zien: een „sortir du droit commun” waardoor zij hun eisch verzwakten. We merken op: dat de staat zich toen wel degelijk als godsdienstleeraar opwierp en dat, zoo hij dit deed, de „non-jureurs” en hunne aanhangers toch even veel recht op hulp uit de staatskas, voor welke alle burgers gelijk zijn en die toch niet ten bate van eene partij is aangelegd, konden laten gelden.

vaatwerk voorzien te zijn, de wanden konden toch niet geheel kaal blijven . . . doch laat ons niet meer noemen, we weten de roomsche cultus is duur. Dit alles nu kon men zoo eenvoudig nemen als men wilde en, naar den raad van den uitgeweken bisschop van Luçon, satijn en zijde door een stofje, goud en zilver door tin vervangen toch bleef het bezwarend in een tijd dat het geld zóó schaarsch, het gebrek zóó nijpend was.

Daar waar echter de overheid en de bevolking meer op de hand der revolutie waren gaf de wet van 7 Mei zoo goed als niets. Op enkele plaatsen vond men goed de kapellen der onbeëdigden te sluiten want de nationale garde die daar telkens moest waken tegen wanordelijkheden van de zijde der bevolking, begon zulks te verdrieten, of wel men gaf voor dat de lokalen waar non-conformisten te samen kwamen talrijker werden dan de kerken waarin de constitutioneelen dienst deden, waardoor immers de gelijkheid geschonden werd. In andere gemeenten liet men de plaats van samenkomst sluiten omdat zij te kort bij een kerk lag of omdat er in de const. kerk dienst was; soms liet men niet toe dat meer dan zes personen bijeen kwamen, veroordeelde een priester tot boete en gevangenis omdat hij beweerd zou hebben dat de beëdigde pastoor de ware niet was, ja zelfs gebeurde het toen een onbeëdigd priester in een gehoord lokaal zijne hoorders van den preekstoel als „mijne parochianen” aansprak dat de overheid het lokaal liet sluiten, want door zulk een woord werd te kort gedaan aan de jurisdictie van den const. pastoor daar ter plaatse. Tegen al die plagerijen konden hoogere besturen of

de rechtbanken in den regel niets doen en het gevolg was — dat de deerlijk gekwelden in verzet kwamen wat dan gretig werd aangegrepen om hen gansch en al te onderdrukken en de hevigste vertoogen naar Parijs te zenden ten einde de Nat. verg. te bewegen die non-conformisten met éénen slag te vernietigen.

Aan eens dooven mans deur geklopt was dat helaas niet! De Nat. of Const. vergadering had hare rol afgespeeld en was 1 October 1791 door de „Wetgevende vergadering” vervangen. Veteranen der revolutie waren er maar schaarsch in vertegenwoordigd; het waren meestal jonge lieden die zich door revolutionairen ijver hadden onderscheiden en die in verschillende plaatsen des lands door hun optreden tegen ieder die met de nieuwe orde van zaken niet ingenomen bleek, het vertrouwen der ultra's hadden gewonnen. Onder hare leden waren zevenentwintig const. geestelijken maar ook van deze was weinig te wachten als het er op aan kwam voor eene godsdienstvrijheid te strijden welke de Nat. verg., hetzij tot haar eer gezegd, steeds getracht had te handhaven.

Lodewijk XVI die door deze vergadering met ruwe onbeschaamdheid zou behandeld worden, had, toen hij voor het eerst in haar midden verscheen wel gezegd dat „ieders geloof” zou beschermd worden, doch hij bleek een slecht profeet. Onophoudelijk kwamen tot de vergadering allerlei klachten over oproer, zoo het heette door non-conformisten verwekt. Te St. Omer hadden vrouwen den nieuwen pastoor met zulk een jacht steenworpen begroet dat hij de vlucht had moeten nemen en zelfs wilde bedanken; in het departement Calvados, het was Fauchet de bisschop die het meêdeelde, hadden

driehonderd van die megera's een constitutioneelen priester willen ophangen aan het touw van de koorlamp, doch gelukkig had de Nat. garde nog tijd gehad hem uit hare handen te verlossen. In Maine en Loire hadden tal van beëedigde priesters de vlucht moeten nemen en gewapende boeren braken de gesloten kerken open om er onbeëedigde priesters dienst te laten doen. Zelfs vergif, zoo verhaalde de afgevaardigde uit Loire Inférieure had vermoedelijk gediend om een const. priester uit den weg te ruimen.

En dan de Vendée! De heeren Gallois en Gensonné, reeds vroeger derwaarts gezonden, deden 9 October verslag en verzekerden dat men zich daar aan alles zou onderwerpen behalve aan de veranderingen op godsdienstig gebied. Tusschen den godsdienst en den priester kende men daar geen onderscheid en verschillende deputaties van landlieden hadden plechtig verzekerd dat zij niets anders begeerden dan priesters te bezitten in welke zij vertrouwen stelden, ja zij voegden er bij dat zij daarvoor gaarne dubbele belasting zouden betalen.

Dat al deze berichten het hart van jeugdige partij-gangers der revolutie in vlam zetten is te begrijpen, doch dit verzet en deze misdaden door de gewone rechtbanken te laten onderzoeken en bestraffen lag niet in hun geest. Die weg was te lang, was niet zeker genoeg, en bovendien kon een rechterlijk onderzoek voor de zoogenaamde patriotten wel eens minder aangename uitkomsten opleveren! Dien weg dus niet op, maar eene wet waardoor men voor goed het veelhoofdige monster dat „prêtre réfractaire” heette kon verpletteren begeerde men.

De een wilde de priesters „interneren” in ver-

schillende steden, want daar onder toezicht der politie geplaatst konden ze geen kwaad stichten. Een ander, 't was nog wel een bisschop, wilde hen door honger gedwee maken, wolven als zij waren zouden ze weldra als men hun pensioen introk, den schapenstal verlaten waar ze niets meer te eten vonden. Een derde wilde elken priester die den eed weigerde op de linkerborst een bord doen dragen waarop met groote letters: „Priester van mouterij verdacht!”

Het was voor de Commissie van wetgeving geen gemakkelijke taak uit al die uiteenlopende voorstellen een wetsontwerp samen te stellen en toen zij het 14 October voordroeg legde zij er weinig eer mede in. Uit naam van eene sectie dier commissie werd twee dagen later dan ook een ander ontwerp als basis van beraadslaging aangenomen dat ongeveer op het volgende néerkwam: Alle geestelijken zonder onderscheid behoorden binnen acht dagen den eed op de politieke constitutie af te leggen. Bij weigering verloren zij hun pensioen en als er in hunne woonplaats onlusten uitbraken zouden zij onder toezicht der politie geplaatst en verwijderd worden. Elk geestelijke die overtuigd werd het twistvuur te hebben aangeblazen zou met twee jaren gevangenschap gestraft worden en verantwoordelijk zijn voor de gevallen van moord en brandstichting die in het oproer door hem verwekt of bij gelegenheid daarvan, voorkwamen. Lijsten van priesters die den eed geweigerd hadden moesten in elk departement voorhanden zijn en bij de vergadering ingeleverd worden. Buitengewone straffen werden voorts geëischt voor hen die zich met buitenlandsche onderhandelingen inlieten. enz.

Dit schandelijk ontwerp wierp gansch en al omver wat de Nat. verg. voorheen (blz. 611) omtrent den eed had vastgesteld. Zij eischte dien alleen van hen die de nieuwe kerk wilden dienen doch nu moest elk priester zweren op poene van zijn pensioen, hem juist dewijl hij geen eed kon doen toegekend, te verspelen.

Maar de eed nu geëischt, beweert men, zag slechts op de politieke niet op de geestelijke constitutie. Juist daar lag de strik dien men den onbeëdigden priesters spande. We zullen niet met de Pressensé ¹⁾ beweren dat de geestelijke const. in de politieke vervat was, want in extenso stond zij er niet in, ja was daarvan tot op zekere hoogte onafhankelijk, maar het was te verwachten dat zoo eenig geestelijke trouw gezworen had aan de wet in het algemeen men hem zeer spoedig aan het verstand zou gebracht hebben dat daartoe ook de wetten voor de geestelijkheid behoorden. Immers juist door dezen nieuwen, zoo het heette politieken eed wilde men het verzet tegen de burgerlijke const. der geestelijken breken en zoo dit niet het doel ware geweest, dan kon immers de eed dien bijna al de priesters in 1790, toen de geestelijke wetten nog niet bestonden, op de politieke const. gezworen hadden (blz. 608) volstaan!

Waarlijk, de afgevaardigde Lemontey meende het zeker goed maar was al te naïf toen hij vroeg: dat men den geestelijken den politieken eed met een voorbehoud ten opzichte hunner godsdienstige meeningen, zou veroorloven. Het gefluit dat van alle zijden weerklonk kon ieder overtuigen waar het de Wetgevende

1) T. a. p. p. 217.

verg. om te doen was, en toen een bisschop het waagde op te merken dat het onbillijk was van de eedsweigering eene misdaad te maken welke men strafte door het pensioen in te houden dat de const. zelve hen waarborgde, werd door een ander de natie met een huisvader en de weerstrevige geestelijkheid met „giftig gedierte” vergeleken, om er de zeer voor de hand liggende gevolgtrekking uit af te leiden dat de eerste volkomen bevoegd was het laatste te vertrappen als hij het op den akker, ter voeding zijner kinderen bestemd, mocht aantreffen.

Natuurlijk ging de wet van 7 Mei welke ten minste den R. katholieken nog recht gaf naast de nieuwe kerk een eigen kerk voor eigen geld op te richten, ook ten gronde want er werd bepaald dat men om dáar dienst te kunnen doen ook den eed moest hebben afgelegd. Men was eerlijk genoeg te erkennen dat zoo men ook op dien dienst de schroef van den eed niet zette dit geheele ontwerp niets baten zou. We gelooven het gaarne! De Constit. kerk had alom in den lande jammerlijk schipbreuk geleden en het eenige middel om haar treurig bestaan nog wat te rekken was — alle mededinging zoo goed als onmogelijk te maken, het oprichten van altaar tegen altaar met geweld te beletten.

Den 29sten November 1791 werd de wet aangenomen en den non-conformisten restte niets dan den koning te smeeken nu ten minste eens van zijn recht van veto gebruik te maken. Z. M. werd hiertoe door vele gematigden, zelfs door Barnave en Lameth aangespoord en het departementaal bestuur der Seine verklaarde zich mede zoo krachtig tegen de wet dat Z. M. eerst de goedkeuring uitstelde en

haar 19 December beslist weigerde. Dat de parijsche demagogen en de jacobijnsche bladen hun toorn op de onbeschaamdste wijze lucht gaven en den koning die nu getoond had dat hij „volstrekt vrij” was ¹⁾ op de laaghartigste wijze bespotten, sprak van zelf.

In de provinciën ging het van kwaad tot erger. Den onbeëdigden priesters stak het vorstelijk veto een hart onder den riem en stouter dan ooit bliezen zij de hartstochten aan, waarvan het gevolg was dat ook hun tegenstanders al feller optraden. In niet minder dan drieënveertig departementen handelde men eenvoudig alsof de wet van 29 November door den koning was goedgekeurd en voerde haar gestreng uit. Soldatenbenden werden uitgezonden, om onbeëdigde priesters te vangen en in de steden op te brengen, waar men hen onder streng opzicht hield, ja zelfs tweemaal daags op het appèl deed verschijnen. Hier en daar wierp men hen in de gevangenis waar ze gebrek leden naar lichaam en ziel beide, daar ook het lezen der mis onverbiddelijk geweigerd werd. Een smeekschrift van vijfenveertig dier ongelukkigen te Brest perste den koning de tranen uit de oogen, en toch, hij kon niets doen dan zijne gift bij die van anderen voegen om deze en velen hunner lotgenooten zoo mogelijk van den hongerdood te redden. Gemeenteleden werden evenmin ontzien, nonnenkloosters aangevallen, jonge vrouwen die bij een onbeëdigd priester den dienst gingen bijwonen, gegeeseld, kinderen met geweld aan de ouders ontrukkt om ze door const. priesters te laten

1) In een officieel schrijven van medio April 1792 werd hierop met zekere voldoening den nadruk gelegd.

doopen, ja zelfs lijken opgegraven van personen die men zonder den dienst van zulk een „intrus” begraven had.

Waar moet het heen? zoo vroeg bij den aanvang van 1792 ieder zich af, en men vroeg het met des te meer bekommering omdat een oorlog met Duitschland op handen was die niet geheel ten onrechte aan het stoken van priesters en aristocraten werd toegeschreven. Toch was er toen nog één middel om de zee van rampen die dreigend kwam aanrollen, te keeren. Ten einde dit te leeren kennen vestigen we de aandacht op twee geschriften uit dien tijd. In hare „Nieuwe verantwoording aan den koning” verdedigt zich de onbeëdigde geestelijkheid tegen de beschuldigingen waaronder men haar zocht te begraven, vooral tegen deze: dat zij in verstandhouding zou staan met den buitenlandschen vijand. „Hoe,” zoo vragen zij, „is dat mogelijk, bewaakt als wij worden door vijftigduizend administratieve lichamen en meer dan tienduizend clubs. Niet een onzer is nog schuldig bevonden. Het eenige waartegen we opkomen is: dat de Const. kerk de R. Kath. kerk is. Behalve dit éene punt hebben we vrede met alles, onderwerpen we ons aan alles.”

Zou het geen wijze politiek geweest zijn de lieden die zooveel kwaad heetten te stichten bij hun woord te houden en hun door onbepaalde vrijheid op godsdienstig gebied, alle voorwendsel te ontnemen de hartstochten op de spits te drijven? Van die meening was althans de minister van binnenlandsche zaken Cahier-Gerville in een rapport den 18^{den} Februari op verzoek der Wetg. verg. ingediend. Natuurlijk is ook hij van meening dat de „const. civile” niets

aan den godsdienst veranderd heeft en hij spaart hen die er anders over denken in geenen deele, maar toch geeft hij eene menigte geweldenarijen op waarvan de const. priesters de schuld moeten dragen. Waarom draait men zoo met aan de const. geestelijken de registers van den burgerlijken stand te ontnemen opdat de non-conformisten door hen niet langer geplaagd kunnen worden? Waarom beslist men de quaestie niet of priesters die een huwelijk hebben aangegaan al dan niet de const. kerk kunnen blijven dienen? Voorts laakt hij het gedrag van de besturen die de wet van 7 Mei niet handhaven en prijst hij het bestuur der Seine dat, door aan deze wet de hand te houden eene betrekkelijke rust heeft geschonken. De openbare macht heeft voor geen enkelen cultus voorkeur te betoonen, zij behoort ze allen gelijkelijk te begunstigen want in Frankrijk bestaat geen nationalen godsdienst. Elk burger moet vrij zijn om ter kerk te gaan waar het geweten hem heendrijft, de tijd moet komen dat ieder zijn eigen godsdienst betaalt. Met belang der priesters, dus eindigt hij, behoort bij den wetgever niets te wegen en het vaderland verlangt naar eene wet die zóo rechtvaardig is dat zij in de wetboeken der vrije volken kan opgenomen worden, eene wet welke van de moeite ontslaat de woorden „priesters en godsdienst” zelfs maar te noemen!

We hebben hier wél een zuiver extract van hetgeen men de beginselen van 1789 kan noemen maar toch is het te betreuren dat de Wetg. verg. in plaats van dit rapport toe te juichen er niet naar gehandeld heeft. Juist het tegendeel geschiedde. Het laatste constitutioneele ministerie, waarvan C. Gerville deel

uitmaakte, moest wijken voor een girondijnsch ¹⁾ en van het echtpaar Roland de la Platière, waarvan de man met het bestuur der binnenlandsche zaken belast werd (23 Maart), was geen gematigdheid te wachten.

Eene brève van den paus den 19^{den} Maart uitgevaardigd, goot mede geen olie op de kokende golven. Z. H. drukte er zijne blijdschap over uit dat de brève waarin hij de „const. civile” veroordeeld had zulke goede vruchten had gedragen, want velen hadden zich sedert dien tijd tegen haar gekeerd. Aan lof voor de zich verzettende geestelijken ontbrak het niet en tegen de nieuwe bisschoppen die haar wilden verdedigen werd menig afkeurend en weerlegend woord ten beste gegeven. Hij herinnert hen dat zijne brève van 18 April 1791 de eerste, doch deze de tweede en derde waarschuwing is. Nog zal hij zestig dagen tijd geven om terug te keeren, zoo niet dan zal hij de personen die hij met name noemt, in den ban doen. In andere brèves nam hij maatregelen opdat bij de algemeene verwarring, de kerk gelijk zij van ouds was ingericht niet aan algeheele wanorde ter prooi bleef. Twee dagen later werd ook den koning in korte woorden kennis gegeven van hetgeen Z. H. ten beste der fransche kerk had verricht terwijl nog aan andere personen de eer te beurt viel door het hoofd der kerk tot plichtsbetrachting te worden opgewekt.

1) Aan enkele welsprekende afgevaardigden uit Gironde, ontleenden de min of meer onbewuste republikeinen dien naam. De besliste republikeinen die in de vergadering ter linkerzijde op de hoogste banken zaten; ontvingen den naam van Montagnards.

In diezelfde maand werd tot den oorlog met Duitschland besloten en terwijl eene koortsachtige opgewondenheid zich van het volk meester maakte gingen de priesters met de nieuwe brève van den paus gewapend, voort de revolutie en den aankleve van dien als uit den booze voor te stellen. Van wat anders, zoo vroegen de Jacobijnen zich af, zou er gedurende den paaschtijd in de biechtstoelen sprake hebben kunnen zijn ?

Aan dat alles moest een einde komen, en de wijze waarop nl. deportatie was reeds zoo dikwijls door redenaars van politieke clubs en klagende gemeentebesturen uitgesproken dat in de Wetg. verg. eindelijk een ontwerp in dien geest ter tafel kwam. De debatten den 13^{den} Mei geopend, gaan we voorbij met te vermelden dat hier nog twee stemmen voor godsdienstvrijheid opgingen. De abt Moy ergerde velen toen hij beweerde dat men, zeer onhandig, uit de stukken van den vroegeren colossus die geestelijkheid heette, een nieuw beeld dat den naam van const. geestelijkheid droeg, geformeerd had. Hij achtte dit in strijd met de beginselen der revolutie, men moest de burgers voor hun eigen godsdienst laten zorgen. Alleen zekere Ramond viel hem bij, doch enkele constit. bisschoppen waren zoo geërgerd over deze godsdienstige onverschilligheid, gelijk zij het noemden, dat men maar beter vond alles uit den weg te ruimen wat dat nieuwe beeld minder goed deed uitkomen. Den 24sten Mei werd in beginsel tot deportatie besloten en drie dagen later kwam eene wet van 19 artt. gereed waarin bepaald werd dat deze zou plaats hebben als twintig burgers hare toepassing op een onbeëdigden priester eischten en

het departementaal bestuur dien eisch zou hebben goedgekeurd. Zulk een priester moest binnen een etmaal buiten het district, binnen eene maand buiten het rijk zijn. Hij kreeg een paspoort mede; zoo noodig drie frcs. per dag reisgeld, tot aan de grenzen; indien hij niet vrijwillig ging werd hij op eigen kosten uitgeleid en zoo hij terugkwam beliep hij tien jaren gevangenisstraf.

Zulk een vonnis van verbanning mogen we nu niet als eene straf aanmerken, neen, de girondijn Guadet verzekerde dat het maar een administratieve maatregel was. De koning scheen echter een ander oog op eene wet te hebben die \pm vijftigduizend Franschen over de grenzen zou jagen, zijn geweten kwam er tegen op en trots al de argumenten van Roland maakte hij nogmaals, en nu voor het laatst, van zijn recht van veto gebruik, ja hij ontsloeg zelfs zijn ministerie. Dit geschiedde 18 Juni en twee dagen later, op den verjaardag van den eed in de kaatsbaan, zette een woeste bende onder Santerre de roode muts op het hoofd van den man die tot het einde toe de vrijheid van godsdienst bleef handhaven.

Wat in Juni nog slechts half werd bereikt — de vernietiging van het koningschap, gelukte op den 10^{den} Augustus volkomen. De koning en zijn gezin verhuisden naar den Tempel, de Commune sloeg haar zetel op in het stadhuis en de Bergpartij kreeg het roer van staat in handen. Reeds lang werden niet meer de daden maar de denkbeelden vervolgd en de priesters waren de eerste slachtoffers. Gevangenis en mishandeling was alom in den lande hun deel, moordtooneelen behoorden niet meer tot de zeldzaamheden en scharen van priesters, meenende

in de hoofdstad waar de burgerlijke const. der geestelijken door den loop der gebeurtenissen wat op den achtergrond gedrongen was, veiligheid te zullen vinden, stroomden naar Parijs en deden als waterdragers, houtvlotters en vooral als tuinlieden dienst. Ze waren gelijk aan het schaap, dat om den wolf te ontvluchten het huis van een slachter binnen liep.

Toen in de tweede helft van Augustus de vijand steeds dieper in het land drong begreep Danton dat men den binnenlandschen vijand onschadelijk moest maken eer men den buitenlandschen voor Parijs kon afwachten. De poorten werden dus gesloten en de huizen doorzocht; wie verdacht was werd naar de gevangenis gesleept en welk lot inzonderheid den priesters wachtte, bleek uit een adres der Commune, door Robespierre gesteld en 31 Augustus in de Wetg. verg. gelezen waarin van „les prêtres perturbateurs” verzekerd werd: „binnen weinige dagen zal de grond der vrijheid van hunne tegenwoordigheid ontlast zijn.”

Het is bekend op welke manier dit geschiedde.

De demagogie moest ook haar Barthelsfeest hebben, en van 2 tot 6 September werd het door de marseillaansche bende, met het schuim der bevolking versterkt op de meest afschuwelijke wijze gevierd.

We gaan de schriktooneelen dezer dagen voorbij. We spreken niet van de standvastigheid der priesters die den eisch „le serment ou la mort!” met een verachtelijk stilzwijgen of met een vrijmoedig getuigenis beantwoordden; we zwijgen mede van den christelijken heldenmoed waarmede zij over het algemeen den dood te gemoet gingen. Hoeveel slachtoffers er in die dagen te Parijs vielen is niet juist

te bepalen, maar zeker is het dat onder de ruim vijftienhonderd vermoorden zich minstens tweehonderd priesters bevonden.

Gelukkig werd slechts in enkele groote steden het voorbeeld uit Parijs gevolgd maar rust zou er niet komen. Met de Conventie die de Wetg. verg. verving (21 September 1792), brak een driejarig tijdperk van willekeur en dwingelandij aan. De Republiek werd uitgeroepen, de koning onthoofd, de Girondijnen naar het schavot gezonden en een Schrikbewind gevestigd dat alles zocht uit te roeien wat tot het oude Frankrijk behoorde.

Op de geestelijkheid, zoover zij daarmee vereenzelvigd werd vielen natuurlijk de felste slagen. Volgens een decreet van 21 April 1793 moesten alle geestelijken den eed van „vrijheid en gelijkheid” zweren, doch van hen die voorheen de geestelijke const. bezworen hadden werden thans velen, ziende hoe het van kwaad tot erger ging, zóo in hun geweten gegrepen dat zij weigerden. De gevangenen vooral in de zeeplaatsen, werden thans dagelijks met geestelijken gevuld door de huurlingen der Conventie in alle departementen gegrepen. Hen naar Guyana te voeren belette de oorlog maar in schepen opgetast, aan kanker en pest ten prooi liet men ze gebrek lijden, of wel men zond hen bij honderden naar het schavot of liet hen, eens negentig te gelijk, verdrinken. Hébert en Danton beroemden er zich op dat zij eigenhandig tweeëntachtig geestelijken doorstoken hadden ¹⁾.

1) In December '81 stond de gemeenteraad van Parijs eene som van 1000 frcs. toe ten behoeve van een standbeeld voor — Danton.

Terwijl zoo honderden bij honderden priesters hun leven lieten voor de kerk toonden helaas vele dienaaren der const. kerk hoe verdorven of op zijn zachtst uitgedrukt, hoe zwak ze waren. De helden van het schrikbewind toch zagen weldra in dat de R. kath. kerk van Frankrijk niet onderdrukt en vervangen kon worden door zulk een zwakke en halfslachtige inrichting als de const. kerk en — een andere cultus moest worden ingesteld.

De liefde voor de vrijheid was nl. bij velen allengs tot een nieuwen godsdienst geworden. In een brief van den minister Roland aan den koning werd in den stijl zijner vrouw verzekerd: „De declaratie der menschenrechten is een Evangelie geworden, en de fransche const. een godsdienst voor welken het volk bereid is te sterven.” Charlotte Corday welke Marat den dolk in het hart stiet (13 Juli 1793), zeide op weg naar het schavot: „ik hoop voortaan met Brutus en de andere groote republikeinen te leven.”

De sympathie voor menschen en het menschelijke liep ten slotte dan ook uit op eene afgodische vereering van de menschheid, die, anti-christelijk als ze was, weldra rijk zou worden aan grievende teleurstellingen want geene afgoderij wordt spoediger in al hare naaktheid openbaar dan juist die welke den mensch-zelfen tot voorwerp heeft.

De Conventie, hoewel zij de vrijheid van eeredienst niet bepaald ophief ging in het najaar er toe over de christelijke tijdrekening af te schaffen. In plaats van den Zondag kwamen de decaden terwijl de feesten van het decimaal systeem, mathematisch geplaatst als ringen op een slangenhuid, de oude vierdagen vervingen. De const. geestelijken die zich nog Chris-

tenen wilden toonen stieten zich onophoudelijk aan deze wet. Op Zondag de mis lezen kwam niet meer te pas want op den republikeinschen kalender was die dag niet meer te vinden, op Zondag rust houden ging niet want daar men zulks op de decaden ook behoorde te doen leed de arbeid op het land er te veel schade door. Als misdaad van „incivisme” werd het aangemerkt zoo men op Vrijdag visch verkocht of op Zondag niet ter markt kwam, ja menige boerendeerne welke zich op dien dag wat opknapte moest voor de heeren komen om te vernemen: dat zulk „endimancheren” maar drie keer per maand en vooral niet op Zondag te pas kwam!

Inzonderheid zocht men door het huwelijk der priesters de const. kerk te ondermijnen. Welke macht Robespierre op dit punt aan het volk toekende zagen we op blz. 591, doch eer het schrikbewind van die onderstelde macht gebruik maakte waren reeds verscheidene priesters gehuwd, van welke enkelen hunne vrouwen aan de Verg. kwamen voorstellen, tevens vragende om in ambt en salaris gehandhaafd te worden. Zelfs was er een const. bisschop die zijnen stand meende te eeren en zijne huiselijke rust te waarborgen door eene vrouw te kiezen uit de eerwaarde klasse der „sans-culottes.”

Nu verzetten zich in den regel de bisschoppen wel tegen het huwelijk ¹⁾ doch toen de Conventie hen (19 Juli en 12 Augustus) met deportatie dreigde onderwierpen de meesten zich naar ambtenaarsplicht.

1) De const. bisschop Suzor zeide tot een trouwlustig priester: „Maar de godsdienst zal veranderd zijn als de priesters gaan huwen,” waarop hij ten antwoord kreeg: „Als de godsdienst niet veranderd was waart gij geen bisschop van Tours.” Sciout t. a. p., III, p. 478.

In het begin der revolutie werden die huwelijken uit vrijen wil gesloten en het moet menige gemeente nog al vreemd in de ooren geklonken hebben als haar pastoor aan het eind der godsdienstoefening zijn aanstaand huwelijk bekend maakte en met den climax eindigde: „goed echtgenoot, goed vader, goed burger, welk een weg om een goed pastoor te zijn!” In den regel hadden de „beminde geloovigen” met dien weg minder op en zoo zij nog van een beëdigd priester zich bedienden zochten zij bij voorkeur een ongehuwden. Maar dit juist was een prikkel voor hen die ook de const. kerk zochten te vernietigen, om tot trouwen te dwingen. Reeds het decreet van 29 Brumaire, waarbij priesters die den eed niet gedaan hadden van deportatie werden vrijgesteld ingeval zij wilden trouwen, was een premie op het huwelijk. Voorts wisten de „députés en mission” door de Conventie in geheel Frankrijk uitgezonden, vrij wel tot het huwelijk te nopen, vooral zoo zij tevens gehuwd priester waren. Enkelen hunner lieten zelfs pastoors gevangen zetten tot ze zich bereid toonden te trouwen, elders ontsloeg men er uit de gevangenis „vu les pièces qui justifient qu'ils sont dans l'intention de se marier.” Wanneer we dan ook de tijdens de revolutie gehuwde priesters op ongeveer tweeduizend mogen schatten dan kon Grégoire wel eens niet bezijden de waarheid zijn als hij onderstelt dat zeven achtsten dier huwelijken uit vrees gesloten zijn ¹⁾.

1) De tribunn Schneider trok in den Elzas door een dorp welks priester was afgefallen. Hij noodigt den man uit te gaan trouwen en toen deze antwoordde dat hij niet wist wie te kiezen en ook

Was het huwelijk een krachtig middel tot „deprétisatie,” meer afdoende was het dat de priesters het geheele Christendom afzwoeren. Het eerste dier stuitende tooneelen had op aanstoken der parijsche Commune den 5^{den} November 1793 in de Nat. Conventie plaats. Daar verschijnt Gobel bisschop van Parijs, de roode muts op het hoofd, mijter, kruis en ring in de hand, en verklaart dat de volkswil steeds zijn eerste wet, onderwerping aan dien wil zijn eerste plicht was. Uit kracht van dien wil werd hij bisschop van Parijs, doch nu was men reeds zoover dat er geen andere nationale cultus behoorde te wezen dan die van vrijheid en gelijkheid. Hij wenschte derhalve geen bedienaar van den Kath. godsdienst meer te zijn en kwam zijn radicaal als priester inleveren. De man deed wat hij zeide, legde wat hij in de hand droeg op het bureau neder en kreeg tot loon ¹⁾ niet slechts daverende toejuichingen maar bovendien eene toespraak van den president waarin deze hem geluk wenschte

geen geld bezat om een huisgezin te onderhouden, laat hij de buurt bijeentrommelen en verklaart: het meisje dat weigert den priester te huwen zal „suspecte” worden verklaard. De man deed eene keuze en om hem ook een bruidschat te bezorgen liet S. de guillotine opslaan en deed toen een collecte die 20000 frs. opbracht. Zie over die huwelijken: „Grégoire, Hist. du mariage des prêtres en France etc. Paris, '26, Chap. VII, p. 138. Sciout III, p. 613, 687, 732.

Thiers, Hist. du Consulat et de l'Empire, Brux. '45. I. p. 362 spreekt van meer dan 10000 gehuwde priesters. Bij 't huwelijk van reeds gescheiden personen mochten de const. priesters geen bezwaren opperen. „Le divorce est le dieu tutélaire de l'hymen!” riep men uit en maakte het scheiden zoo gemakkelijk dat in Parijs binnen twee jaren 50000 huwelijken ontbonden werden.

2) Dat hij 300,000 frs. voor zijn afval ontvangen zou hebben durven we niet in den tekst melden.

dat hij „dit gothische speelgoed van het bijgeloof” op den altaar des vaderlands ten offer had gebracht. Dertien van zijne vicarissen volgden aanstonds dit schitterend voorbeeld en verschillende geestelijken, leden der Conventie, voor wie nu eerst het licht scheen op te gaan wierpen hun priesterschap weg.

Eere aan Grégoire, die, toen ook hij werd aangespoord zijn „godsdienstig charlatanisme” af te zweren een waardig getuigenis voor den godsdienst aflegde, en, al was zijne rede vermoedelijk niet zóo kras als hij haar later uitgaf, de kreten van afschuw en de blikken vol woede die zijn deel werden toonden genoegzaam tot welk laag peil Frankrijk's vertegenwoordigers gezonken waren ¹⁾).

Dagen achtereen verschenen nu allerlei geestelijken die kwamen afzweren of las men brieven waarin onder voor het Christendom hoogst beleedigende termen, van alle geloof werd afstand gedaan. De deputatiën die de ornamenten van kerken welke men voorgoed gesloten had, kwamen brengen vervingen elkander zoo onophoudelijk dat de Conventie genoeg kreeg van die „anti-godsdienstige maskeraden” en beval ze elders te gaan vertoonen.

1) Dat ook Protestanten afzwoeren wat ze niet kenden en zich voor de godin „Rede” kwamen buigen is een feit. We noemen van hen slechts Julien en Lombard Lachaud. Ook Israëlieten, blijde van het geele lapje op de mouw ontslagen te zijn, deden zulks. Die van Parijs verklaarden: dat zij die behoorden tot een volk dat zijn geluk gevonden had in de zeer wijze wetten „émanées d'une montagne,” thans hun tempelzilver kwamen néerleggen „au sein de la montagne.” Zoo verleidelijk scheen het te zijn iets te kunnen afzweren en van alle „charlatanisme” vrij geacht te worden, dat zelfs een dokter zijn ambt er aan gaf, want het was „une profession qui ne tenait son crédit que de la crédulité et de l'imposture.” Sciout III, 609, 728.

In de provinciën ging het werk van de ontkerstening des volks, dank zij den arbeid der volks-tribunen en de van hen onafscheidelijke guillotine, mede een gewenschten gang. „De priester-brieven regenen om mij heen” kon een dier zeloten aan de Conventie schrijven en hij geeft hoog op van de priesters die menschen, de kerken die gesloten, de biechtstoelen die verbrand, de misboeken welke bladen voor kardoezen gebruikt worden.

Weinig gaf het dat eindelijk door Robespierre's invloed Voltaire voor Rousseau, de dienst der Rede voor die van „het Hoogste Wezen” moest wijken (18 Floreal, 7 Mei 1794), want het deïsme is en bleek ook even onverdraagzaam en vervolgiek als het atheïsme. De hoogepriester van den nieuwen cultus had wel in zijne zorgvuldig bewerkte rede uitgeroepen: „dat de vrijheid van eeredienst geëerbiedigd blijve” en art. 11 van het nieuwe decreet erkende die vrijheid zelfs in beginsel, maar de slaaf van Rousseau had laten volgen: „indien de contra-revolutionaire kwaadwilligheid zich onder dit voorwendsel zoekt te verbergen, onderdrukt haar,” en art. 12 hield in dat elke aristocratische samenkomst moest verstoord worden. In een tijd waarin zelfs eene schoorsteenveegster als „aristocrate enragée” aangeklaagd werd gaf dit overvloedig gelegenheid om elke godsdienstoefening te verhinderen. Onder het schrikbewind was dus voor vrijheid van godsdienst niets te verwachten. „Waar is de paus onverdraagzamer dan St. Just?” vraagt Quinet ergens; waar is de vijand bitterder dan Robespierre? zoo mogen wij wel vragen als we hem op dien 18^{den} Floreal hooren uitroepen: „de pries-

ters zijn voor de moraal wat de kwakzalvers voor de geneeskunde zijn!"

Bij voorkeur hadden dan ook zijne handlangers op priesters het oog als ze spraken van „mon gibier de guillotine,” en de burger Roy te Straatsburg verried genoegzaam waarom het den terroristen te doen was toen hij sprak: Wat u aangaat const. priesters, die noch deugdamer noch verdraagzamer dan uwe voorgangers zijt, neemt u in acht, de guillotine blijft aan het werk!"

Zij bleef aan het werk ¹⁾ totdat de van blijdschap dronken burgers van Parijs elkaar den 28sten Juli 1794 van de daken konden toeroepen: „Robespierre is dood!" en ook diens „staart" zooals men de Jacobijnenclub noemde, onder het zingen van het „Réveil du peuple" die Marseillaise der reactie, vernietigd was. Maar al kon de Conventie nu weder zonder dwang van buiten handelen, het lot der priesters werd er niet veel beter om; zij bleven met de koningsgezinden „la classe sous le couteau."

In grooten getale kwamen sinds dien tijd de onbeëdigden onder allerlei vermomming uit het buitenland terug en verspreidden zich over het platte land. Om hun invloed te keeren werden bij vernieuwing hevige maatregelen genomen en beëdigde zoowel als onbeëdigde priesters, in gevangenissen opgetast of ter deportatie als vee in schepen geladen en be-

1) 10 Mei 1794 verrichtte zij ook haar werk aan Mevrouw Elisabeth, de voortreffelijke zuster van Lodewijk XVI. De Beauchêne deelt in zijn reeds aangehaald werk (II, p. 230) mede dat toen zij den doodelijken slag ontving „une odeur de rose se répandit sur toute la place Louis XV."

handeld, leden onduidbare smarten naar lichaam en geest.

Toch brak, zij het ook langzaam, een betere tijd aan. Grégoire, als door een wonder aan den dood ontsnapt, hield 21 December 1794 in de Conventie een rede, niet zoozeer voor de vrijheid van eeredienst want deze bestond op het papier, maar voor de handhaving dier vrijheid. Van de banken der Bergpartij hevige teekenen van afkeuring maar van de tribunes toejuiching, en ging de vergadering ook niet met hem mede, zijn stuk vond, afzonderlijk uitgegeven, alom zooveel bijval dat (3 Ventose, 21 Februari 1795) na een rapport van Boissy-d'Anglas aan de Const. kerk die onzalige schepping der Nat. verg., den doodsteek werd toegebracht.

De staat trok van allen eeredienst zijne hand af; naar art. 2 en 3 van het toen aangenomen decreet salarieerde de republiek geen enkelen cultus meer, zorgde voor niets dat met dezen in verband stond, terwijl allen die met een godsdienstig doel bij elkander kwamen aan het gemeene recht en aan hetzelfde toezicht der politie onderworpen werden.

Wel bleek het land nog niet rijp voor dergelijke vrijheid, wel hadden de onbeëdigde priesters nog menig onrecht te lijden en werd hier en daar gevangenis- en deportatiestraf toegepast maar toch, de wet was er en in alle deelen van Frankrijk werd zoo goed en kwaad het ging, evenzeer het altaar van den const. priester als dat van den „réfractaire” opgericht. Jammer slechts dat priesters, ook tot de eerste maar vooral tot de laatste partij behorende hun eeredienst gebruikten tot royalistische propaganda zoodat 25 September 1795 een eed van hen

geëischt moest worden waarbij zij de souvereiniteit des volks erkennen en gehoorzaamheid aan de wetten der republiek beloven moesten, hetgeen natuurlijk weder tot nieuwe vervolgingen aanleiding gaf.

Onder het Directoire dat in October 1795 als uitvoerende macht optrad terwijl de Raad der vijfhonderd en die der Ouden de taak der wetgeving aanvaardden, werden weder felle aanslagen tegen de godsdienstvrijheid gesmeed. Hoewel de nieuwe constitutie van het jaar III (17 Augustus 1795) mede nadrukkelijk bepaalde dat de republiek geen enkelen godsdienst bezoldigde en ieder vrij zou zijn in de uitoefening van zijn eeredienst, omdat er geen staatsgodsdienst meer was, beproefde men toch weder elk priester die de burgerlijke grondwet der geestelijken niet bezweren wilde uit Frankrijk te bannen en dus het grootste deel der bevolking dat rond die geestelijken zich schaarde van allen cultus te berooven en eenige duizenden burgers over de grenzen te jagen. Door den Raad der vijfhonderd was dit ontwerp reeds aangenomen doch die der Ouden bezat gelukkig wijsheid genoeg het af te wijzen, gehoor gevende aan het woord van Portalis, die in eene rede welke terecht „un evenement moral” genoemd is ¹⁾, hem toeriep: „wilt gij het fanatisme dooden, handhaaft de gewetensvrijheid!”

De verkiezingen van 1797 versterkten de partij der gematigden; mannen als Camille Jordan en Royer-Collard konden hunne stem laten hooren en 7 Fructidor (24 Augustus 1797) werd zelfs een decreet aangenomen waarbij alle dwangmaatregelen

1) St. Beuve. *Causeries* V, p. 457.

tegen onbeëdigde priesters werden te niet gedaan en deze, op voorwaarde van aan de wetten der republiek gehoorzaam te zijn in hunne burgerrechten werden hersteld.

Natuurlijk keerden nu scharen van emigranten terug en in salons en dagbladen sloegen de koningsgezinden zulk een hoogen toon aan dat de regeering, welke tot heden nu eens hen dan weder de Jacobijnen begunstigd had, voor eene contra-revolutie beducht werd en besloot „de Marats met een witte cocarde” gelijk een gematigd royalist de zeloten zijner partij heeft genoemd, vóór te zijn.

De republiek in gevaar! Dit was voor de Thermidoristen voldoende om pijlen te snijden uit alle hout, terwijl de aan het Christendom vijandige filosofen met diepe ergernis het aanzagen dat het steeds meer ontwakend godsdienstig bewustzijn zich niet wilde laten leiden in de ondiepe bedding van het Theophilantropisme dat eenen godsdienst zonder mysterie of dogma door belachelijk ceremonieel in stand zocht te houden. ¹⁾

1) De Theoanthrophiles (vrienden van God en de menschen) of Theophilantropen zochten in 1796 den dienst van het Hoogste Wezen weder te herstellen en de menschen tot beoefening der deugd op te leiden. Op de decaden kwam men bijeen en de bedienaren van dezen natuurgodsdienst in het wit met lichtrooden gordel gekleed, plaatsten dan op een eenvoudig altaar bloemen en vruchten. Op eene tribune staande riepen zij den Schepper aan en nadat de vergadering hunne woorden herhaald had keerde ieder eenige oogenblikken tot zich zelve in om zich van zijn gedrag sedert de laatste bijeenkomst rekenschap te geven. Daarna hield men eene toespraak of eene voorlezing over verdraagzaamheid, ouderliefde, eerlijkheid enz., zong enkele hymnen en ging uiteen. Bij huwelijksplechtigheden verbond men het paar door linten of door guirlandes van bloemen, welker uitein-

Een „coup d'état” werd dus voorbereid en den 18^{den} Fructidor 1797 (4 September) namen soldaten door Bonaparte geleend, de meerderheid der Raden in de Tuileriën gevangen. Wederom waren nu de Jacobijnen meester en met de vrijheid was het uit.

Het slachtoffer dat het doodelijkst getroffen werd was de republiek-zelve, daar de man buiten wiens goedkeuring toen reeds weinig geschieden kon slechts wachtte tot, gelijk hij zich uitdrukte: „de peer rijp was.” Maar buiten dat, welk een hard lot viel weder den priesters ten deel! Zeker, de nieuwe beulen waren van bloedvergieten afkeerig en hadden meer op met hetgeen Juvenalis een „drooge dood” genoemd heeft, maar waren de dagen van Nero nu ook voorbij die van Juliaan den Avalligen braken aan en eischten ook haar offers, wegwijnende o. a. in de doodelijke vlakten van Sinamarry.

Die offers te vinden was niet moeilijk want de eed van gehechtheid aan de wetten der republiek was niet meer voldoende; een van haat jegens het koningschap moest er bij. Op het grijpen van een gedeporteerd priester werd dezelfde belooning als op dat van een moordenaar gesteld en de commissarissen in de provinciën voerden maar al te getrouw den

den door de oudste leden der familie vastgehouden werden; zelfs liet men wel eens een paar duiven, zinnebeeld van de echtelijke liefde, van het altaar opvliegen. De kinderen werden mede aan het Hoogste Wezen opgedragen en bij overlijden plaatste men eene met bloemen bedekte urn op het altaar. In Parijs en enkele andere steden had de regeering den Theophilantropen kerken afgeëtaan doch toen deze hun in October weder ontnomen werden konden zij met goed fatsoen een eeredienst laten sterven die voor geloovigen te weinig, voor ongelooovigen nog te veel gaf.

last uit hun reeds vóór den staatsstreek met betrekking tot de priesters gegeven: „Put hun geduld uit, bewaakt hen zoo dat ze bij dag geen rust hebben en des nachts gestoord worden, gunt hun geen oogenblik verademing!”

Geen verademing kwam er dan ook in Frankrijk vóór eene nieuwe eeuw zou aanbreken.

En in het buitenland? Daar was het lot van den franschen priester niet veel beter.

„Volgens de wetten der gezonde physica behoort een lichaam ergens te zijn,” schreef een uit Avignon gevlucht kanunnik aan kardinaal Caleppi die te Rome belast was met de moeilijke taak de uitgeweken Franschen namens den paus hulpe te bieden, en daar de man verder als zijne meening te kennen gaf dat een „tijd van vervolging geen tijd van gemak behoefde te zijn,” zoo verzoekt hij naar China of Japan gezonden te worden indien men hem in den pauselijken staat, waar hij het liefst zou zijn, niet gebruiken kon. Hoe het met Jacques Michel die zulke onomstootelijke waarheden ter neder schreef, gegaan is weten we niet doch dat vele priesters gaarne naar Italië uitweken en vooral Rome wilden zien is evenzeer een feit als dit andere dat de paus strenge maatregelen nam opdat er niet te veel kwamen ¹⁾.

Gelukkig dat ook andere landen gastvrij bleken voor die ongelukkigen. Ongeveer achtduizend hadden het voorrecht gehad Engeland te bereiken waar, behalve de tweehonderdduizend pond die de liefdadig-

1) De lijst der „voornaamste” naar den pauselijken staat uitgeweken fransche priesters, welke Theiner, II, p. 637 etc. mededeelt is al zeer lang.

heid voor hen bijeenbracht de schatkist hen een shilling per dag uitkeerde ¹⁾).

Ook Spanje, waar o. a. alleen de bisschop van Orense tweehonderdvijftig priesters onderhield, bood een veilig toevluchtsoord, maar wat ons land, Duitschland en Zwitserland betreft, zij die daarheen waren gevluht, en hoevelen waren het niet, verkeerden vaak in grooten nood, werden door de zegevierende wapenen der fransche republiek steeds verder voortgejaagd en schreven onophoudelijk aan den „gemeenschappelijken vader aller geloovigen” om hulp.

Uit den ruimen voorraad van bedelbrieven door Theiner uitgegeven doen we enkele grepen.

Verjaagd uit zijn bisdom zwerft de tweeënzeventigjarige en kranke bisschop van Cavaillon reeds in November 1792 ruim drie jaren onder allerlei vermomming rond en had het al dien tijd met vijftienhonderd livres moeten doen. Familie die hem helpen kan heeft hij niet, hij vraagt dringend dat men hem eenig geld aan een vertrouwd adres zal toezenden. — Te Constanz vertoeven in het begin van 1795 ongeveer tweehonderdvijftig priesters die men reeds een tijd lang door giften uit alle deelen van Duitschland, onderhouden had. Die bron begon allengs uit te droogen en de bisschop van Cominges die, zelf

1) Jammer dat sommigen het niet konden uithouden in een land waar men hen op straat wel eens een penny in de hand stopte en Oxford's academie zelfs Barbou's vertaling van het N. T. voor hen herdrukken liet. „Ik heb er negen maanden doorgebracht van welke ik er vijf verkouden ben geweest,” schreef de bisschop van Dyon naar Rome. Hij was naar Lintz vertrokken. De bisschop van Châlons hoewel in grooten nood verkeerende, durft er niet eens heen gaan, de lucht is hem „infiniment contraire.”

reeds „een grijsaard onder de gebreken des ouderdoms gebukt”, een wissel van vierentwintig louis d’or van den paus ontvangen had, legt ook hunnen nood aan Z. H. bloot. „De kleinste bijdrage,” zoo meldt hij, zou al verlichting brengen. De briefschrijver zelf mocht weldra voor de naderende Franschen naar Baden vluchten en in 1798 moest hij ook van daar „zonder te weten waar hij het hoofd kon neerleggen.” — De bisschop van St. Flour, op italiaanschen grond gevlucht, bedankt voor de „aalmoes van honderd missen” die men hem heeft laten lezen en hij verstout zich iets te vragen voor een kanunnik uit Mans die „de armen naar Z. H. uitstrekt” opdat hij zich „een kleed en enkele hemden” zou kunnen aanschaffen. — De bisschop van Glandève die eertijds dertigduizend livres inkomen had leeft, na letterlijk alles opgeteerd en zijn ouden knecht afgedankt te hebben, te Boulogne weken lang van aalmoezen. Men wil hem in een klooster onderbrengen doch hij kan daar niet komen, en kon hij het al, hij oude man zou als zoo vele anderen, onder de strenge kloosterleefwijze bezwijken. Hij hoopt dat „de ingewanden van het Hoofd der kerk over hem bewogen zullen worden” zoodat hij niet zal toelaten dat een bisschop van zesentachtig jaar hulpeloos onder zijn oogen omkomt. Niet spoedig kwam er uitkomst en drie weken later schrijft hij: „als de bijstand dien men mij verleenen wil niet haastig komt, zal zij kunnen dienen om mijne begrafenis te bekostigen en mij enkele gebeden te verschaffen voor de rust van mijn ziel.” — Twee priesters, beiden meer dan tachtig jaar oud schrijven aan den paus-zelven opdat zijne voorspraak hen

een of ander zwitsersch klooster opene. „Op onzen leeftijd,” voegen zij er bij, „zal men niet veel en niet lang last van ons hebben,” en mochten zij nog ooit naar Frankrijk terug keeren, ze zullen rijkelijk de weldaad vergelden. — Een ander, met wien zijn bisschop zoo lang hij iets had broederlijk gedeeld heeft, verzoekt om nu ergens ondergebracht te worden waar hij gratis huisvesting en voedsel (want hij bezit „niets”) kan genieten. „Men zal,” zoo voegt hij er bij, „van mijn klein en zwak persoontje niet veel onkosten hebben.”

Zoo hoog stijgt de nood dat men zelfs het bisschops-gewaad, ja het kruisteeken van zijne waardigheid moet te gelde maken, en, waar hier enkele priesters tien sols per dag verdienen met het lezen van afgedelde missen is elders les geven in Fransch en Latijn het middel dat voor hongerdood bewaart.

Groot kon over het geheel de hulp van den paus, die reeds in 1794 voor meer dan vierduizend uitgeweken priesters te zorgen had en tot wien allerlei vluchtelingen de toevlucht namen ¹⁾, niet zijn. Enkel en vragen dan ook rondweg om grooter giften ja

1) Zoo vraagt graaf de Rossignac, zich noemende: „premier chrétien du Limoussin,” om reisgeld, en hij beveelt zich aan door o. a. op het feit te wijzen dat zijne familie den H. Martialis ontvangen heeft toen deze in Gallië het Christendom kwam prediken. Te Nijmegen (Aug. 1794) heeft de hertog de Gadagne domicilie gekozen bij den advocaat Haverkamp. De hertogin schrijft naar Rome om op de omgeving des pausen te werken en zou verrukt zijn als een of ander „honnête usurier” eenig geld, al ware het ook tegen 25 of 40 percent wilde voorschieten. Het volgend jaar zendt de hertog een bede om hulp aan den paus. Hij heeft te Avignon den fiscaal van Z. H. het leven gered en, zoo iemand, dan heeft hij wel aanspraak op hulp! Theiner II, p. 529, 494 etc.

om verdubbeling; zeker bisschop acht zelfs het jaargeld van honderd romeinsche kronen (500 livres) niet in overeenstemming met zijnen staat en „met de weldadigheid van den H. Vader weinig overeenkomstig...” Een ander die tevens kardinaal is, meent dat vierhonderd romeinsche kronen hoe „modique” dat sommetje ook zij, voor het oogenblik wel in zijn dringendste behoeften zullen voorzien.

Merken wij hier nog bij op dat het verzilveren van de pauselijke wissels op vele plaatsen óf niet óf maar ter sluik kon geschieden, ja dat men zelfs te Boulogne vierendertig percent provisie rekende dan laat het zich begrijpen dat het lot der uitgewekenen verre van benijdenswaard was.

De bisschop van Clermont, ten jare 1794 in den Haag zich ophoudende, moge in zijne bewondering voor den paus al gemeend hebben dat Z. H. de macht „der vermenigvuldiging” scheen ontvangen te hebben, de massa der emigranten bespeurde daarvan niets. Integendeel. Toen de paus, die, dank zij Bonaparte's heldendaden in 1796 reeds zesendertig milioen livres aan het Directoire moest opbrengen, de bron zijner inkomsten zag uitdroogen, moest hij de leniging van het lot der uitgeweken priesters overlaten aan de schaarsche druppels die de kille hand der toenmaals op zoo zware proef gestelde liefdadigheid vermocht te spreken.

Pius VI zag den beteren tijd niet aanbreken. De dood maakte den 29sten Augustus 1799 een einde aan zijne gevangenschap op franschen bodem. Frankrijk zelf werd 18 Brumaire (8 November) door Bonaparte uit de heerschappij van het Directoire verlost en eer nog de negentiende eeuw aanbrak hoorde

Frankrijk's bevolking in de voorrede eener alweder nieuwe constitutie zich toeroepen: „De revolutie is geëindigd!”

Zonder te onderzoeken of het geoorloofd zij „anarchie” in plaats van „revolutie” te lezen, eindigen ook wij dit lange hoofdstuk. We wenschen het echter niet te doen zonder eenige hulde gebracht te hebben aan de duizenden priesters welke in die stormachtige dagen zich verheven hebben betoond boven bedreiging en beleediging, boven armoede en ballingschap, boven mishandeling en schavot, en die, naar alle streken van 't kompas uiteengeslagen, zich alom achtting ja bewondering verworven hebben. Eer nog Frankrijk door zijne legers groot werd op de grenzen was het door zijne priesters groot over de grenzen, indien ten minste de lijdende- niet beneden den strijdenden heldenmoed behoeft gesteld te worden ¹⁾.

Of het waar is wat enkelen beweren, dat, zoo de Nat. verg. aan de geestelijken, vooral aan de bisschoppen hun goed, indien ook slechts gedurende hun leven gelaten had, zij dan hunne burgerlijke constitutie zeer orthodox zouden gevonden hebben ²⁾, is niet uit te maken dewijl zulk een slimme politiek nu eenmaal niet gevolgd is en niet kon gevolgd worden in een tijd waarin men niets tot den dag van morgen uitstelde.

Gaarne geven we toe, aan de menschelijke zwakheid en verdorvenheid gedachtig, dat veler verzet

1) Een rijken voorraad van bewijzen voor dien moed vindt men o. a. in „Carron's Confesseurs de la foi en France à la fin du XVIIIe siècle”, 4 vol. Paris, '20.

2) Bordas Demoulin, Pouvoirs etc. p. 536.

uit min edele drijfveeren te verklaren zij, ja dat de kardinaal de Bausset, overigens een verdediger der weerspannigen, naar waarheid verzekerd kan hebben: dat zij die het meest onder het verzet geleden hadden tot de bekentenis kwamen hun ongeluk verdiend te hebben omdat ze „uit grilligheid, eigenliefde, lichtzinnigheid, zucht tot navolging” zich tot opstand lieten verlokken ¹⁾. Maar tegenover zulk een getuigenis staat toch ook dat van een man als de Tocqueville die, erkennende dat hij de oude maatschappij begon te bestuderen vol vooroordeel tegen de geestelijken, verklaart: „Ik weet niet of er ooit in de wereld eene geestelijkheid is geweest, merkwaardiger, meer verlicht, meer nationaal, minder zich beperkende tot persoonlijke vroomheid, beter voorzien van publieke deugden en tevens van meer geloof, dan de geestelijkheid van Frankrijk toen de Revolutie haar verrastte.” Hij meent, en tot op zekere hoogte terecht: „de vervolging heeft dit wel bewezen ²⁾).

En zoo we, het ethisch gebied verlatende, op kerkelijk standpunt ons plaatsen wat heeft de vervolging dan bewezen? Dit, dat Frankrijk's geestelijkheid, de hogere bijna eenparig en de lagere voor verreweg de grootste helft, niet van Rome gescheiden wilde zijn. Vóór de paus zijn vonnis over de nieuwe kerkinrichting had uitgesproken wankelden velen —

1) Clairon, *Le Cléric.*, p. 22.

2) *Ancien régime*, p. 169. Ook St. Beuve, *Causeries*, VIII, p. 44 legt een eervol getuigenis af van de hogere geestelijken die als echte edellieden wilden deelen in den smaad eener kerk welke voorrechten zij genoten hadden.

maar daarna stond wat wankelde pal en van hen die afgevallen waren keerden velen, zeer velen terug. De voorstanders van het gallicanisme hebben de beteekenis van het „altaar tegen altaar” dan ook geenszins onderschat en een hunner getuigde: „dat verzet is eene grootere overwinning van het ultramontanisme dan het concordaat van Frans I, want deze vorst had de bisschoppen over het algemeen tegen hun zin aan het roomsche hof overgeleverd, terwijl de bisschoppen bevrijd zijnde, er zich zelven op nieuw aan overleveren! ¹⁾)

Zoo kon dan Rome, hoe fel overigens ook geteisterd, tevreden zijn!

En wat zullen wij? Wij, die de oude kerkelijke maatschappij waarmede we zoo lang ons bezig hielden zagen ondergaan in

„La Révolution, qui fut dure et barbare

.
Molesta tous les gens d'église, et mit en fuite,
. le prêtre et le jésuite?”

Zal de dichter wiens woorden we daar aanhaalden ¹⁾) ook tot ons, zoo velen we rechters dier revolutie mogen zijn, kunnen zeggen: „La colère vous prend?”

We hopen van neen. Neen, niet omdat we met Victor Hugo de misdaden der revolutie als „crimes de l'aurore” trachten te vergoelijken, maar omdat we, dankbaar het goede erkennende dat uit haar voortkwam, eerbiedig ons buigen voor de goddelijke

1) Bordas-Demoulin, Pouvoirs etc. p. 535.

1) Victor Hugo, L'année terrible. Paris '72. Le procès à la révolution.

gerechtigheid die bij de uitvoering harer gerichten eene wet volgde door Maistre in deze woorden uitgesproken: „Een rechtvaardig oordeel wordt door onrechtvaardige menschen uitgevoerd” 1).

1) Jervis, Hist. II, p. 400—412; Guettée, Hist. XII, p. 220—365; de Pressensé, l'Eglise etc p. 110—374; Sciout, Hist. t. I, chap. IV—VII; IX § 1; t. II, chap. I, IV § 1; V § 1, 3; VI; t. III, chap. I § 1, 2, 3; II § 2, 4; IV § 3; V § 3; VI § 4; VII § 2; VIII § 2; IX § 3, 4; XII § 1, 2; XV § 2 etc.; XVI § 4; Schlosser Gesch. XVIII^{de} eeuw, V, blz. 65, 69, 72, 181, 194, 241, 245, 267, 314, 350, 367, 395; VI, blz. 29. 42, 147—161.

XVII.

Napoleon I en de Kerk.

Soldaten behoorende tot de uit Corsikanen bestaande pauselijke lijfwacht hadden ten jare 1662 de vermetelheid op den franschen gezant, den hertog de Créqui te schieten. Lodewijk XIV dit als eene belediging hem persoonlijk aangedaan opnemende, eischte op zulk een hoogen toon en onder zulke dreigende toebereidselen genoegdoening dat paus Alexander VII die vervolgenheid niet durfde trotseren, en in de hoofdstad der R. katholieke Christenheid verrees eene veertig voet hooge zuil, welker opschrift verzekerde: „*Corsica natio inhabilis et incapax ad sedi apostolicae inserviendum*” 1).

Zoo in den aanvang der negentiende eeuw dit opschrift te Rome nog te lezen ware geweest zou het tot leugen geworden zijn want toen stond er een Corsikaan op die den „apostolischen stoel” een dienst zou doen grooter dan hem nog ooit door eenig fransch vorst bewezen was.

Dat we op Napoleon I het oog hebben begrijpt ieder, maar wat den door hem bewezen dienst be-

1) De Corsikanen zijn onbekwaam den apostolischen stoel te dienen.

treft denke niemand aan de stereotype fransche schoolboekjesphrase: „Na den 18^{den} Brumaire herstelde Bonaparte in Frankrijk den godsdienst onzer vaderen; hij richtte de altaren weder op”

Slechts een vluchtige blik op den toestand waarin de fransche kerk zich bij het begin dezer eeuw bevond is voldoende om de dwaling weg te nemen dat Bonaparte de hersteller van den godsdienst in Frankrijk zou zijn. De eerbied voor het heilige welke Frankrijk's volk van het voorgeslacht geërfd had was te sterk om in enkele stormachtige jaren onder te gaan en, evenals de akker had het gedurende den winter het vóór dien tijd gestrooide zaad bewaard. Al bestond de vrijheid van eeredienst ook maar alleen op het papier in tal van gemeenten werd na het schrikbewind de eeredienst hersteld. Terwijl de const. priesters hunne half presbyteriaansche kerk zochten in stand te houden, richtten de onbeëdigden mede hun altaar op doch — hoeveel men ook gezamenlijk geleden had onder het schrikbewind en met hoeveel tegenstand men ook daarna nog gemeenschappelijk zou te kampen hebben — samenwerking, laat staan dan broederlijk verkeer kwam niet tot stand, er bleef wedijver.

De onbeëdigden konden vooral in de steden nog al vrij werken en o. a. te Parijs deden zij in 1797 dienst in ongeveer dertig kerken en in verscheidene kapellen die meestal meer dan bezet waren. Toen de paus, bij brève van 15 Juli van dat jaar ingewikkeld te kennen gaf dat zij den eed op de wetten der republiek, tot welke de „Burgerlijke constitutie der geestelijken” nu niet meer behoorde, wel konden doen, keerden zooveel priesters terug dat hunne

werkzaamheid, voor welke het noodige geld nooit ontbrak, zich alom onder den bijval der bevolking krachtig ontwikkelde.

Ook de constitutioneele kerk, we moeten dit tot haar eer in 't licht stellen, bleef niet achter bij den arbeid aan Frankrijk's wedergeboorte. De verdrukking en het ophouden der staatsondersteuning had haar gezuiverd van vele priesters die met Philinte uit den „Misanthrope” spraken :

„Il faut parmi le monde une vertu traitable.”

Aangezien zij de belangen van den godsdienst zocht te vereenigen met die der burgerlijke vrijheid en van politieke drijfverij zich onthield ontbrak het haar ook aan voorstanders niet. Toen na 18 Fructidor de vervolging opnieuw begon had Grégoire den moed in zijne „Observations sur les calomniateurs et les persécuteurs en matière de religion” krachtig tegen enkele geweld predikende bladen op te treden, een strijd waarin zijn collega Le Coz hem trouw ter zijde stond. Enkele const. bisschoppen te Parijs vergaderd, gaven eene encyclique waarin zij maatregelen voorsloegen om de verwoeste gemeenten weer op te richten en de verhouding aangaven waarin zij tot den bisschop van Rome, dien zij een eere-prinaatschap toekenden, wenschten te staan. Zelfs werd 15 Augustus 1797 onder grooten toeloop der bevolking te Parijs een concilie gehouden van „eerwaardige grijsaards, slachtoffers aan een zoo lange vervolging ontsnapt,” gelijk een niet op hunne zijde staand tijdgenoot zich uitdrukt. Het doel was eenheid onder de fransche priesters tot stand te brengen. Een

uitvoerig schrijven aan den paus werd ontworpen ¹⁾ met verzoek dat ook hij de behulpzame hand zou bieden om der fransche kerk den vrede te hergeven; er werd zelfs een „Decreet van pacificatie” opgesteld, waarin men de onbeëdigde priesters zoo ver mogelijk te gemoet kwam. Indien er voor een bisdom of voor eene gemeente maar één bisschop of één geestelijke was zou deze door allen erkend worden; waren er twee, hij die het eerst gewijd was zou optreden en de ander volgde hem op. Na nog allerlei zaken geregeld te hebben besloot men den paus om een oecumenisch concilie te verzoeken opdat alle verschil zou worden uit den weg geruimd.

We behoeven niet te zeggen dat al deze pogingen tot verzoening niets opleverden. Maar al verwaardigde de paus zich niet eens te antwoorden, toch ging de constitutioneele kerk voort te midden van verdrukking en armoede haar werk te verrichten.

In hoever die kerk eene toekomst in Frankrijk zou gehad hebben is moeilijk te zeggen. Protestanten schenen er niet gering over te denken, althans Rabaud St. Etienne en nog een ander zouden eens tot eenige der ontwerpers van de „Constitution civile” gezegd hebben: „Indien zij ware in acht genomen zou het katholicisme in Frankrijk binnen twintig jaar bloeiender zijn dan het ooit geweest is, maar we zullen er orde op weten te stellen.” Als het waar is dat die kerk bij den aanvang onzer eeuw ruim zeven millioen aanhangers telde wenschen

1) In zijn geheel te vinden bij Guettée XII, p. 343 etc.

we daarop geen profetie aangaande hare vermoedelijke toekomst te bouwen, want de toekomst eener kerk hangt niet af van het aantal harer leden maar van de waarheid van welke zij de draagster is.

Maar wat we wèl willen doen is dit: we voegen bij die aanhangers der Constitutioneele kerk de veertig duizend gemeenten waarin ook de dienst der Roomsche kerk omstreeks 1800 reeds was hersteld om het dan aan elken onbevooroordeelden te vragen: Wat blijft er over van de bewering: de eerste consul heeft de altaren weer opgericht?

Gewis, toen bij het begin dezer eeuw de Revolutie moest erkennen: ik was onmachtig het Katholicisme mede te slepen in mijne vaart, moest dat Katholicisme ook wel verklaren: ik was buiten staat de Revolutie te vernietigen, maar toch zóo krachtig vertoonde het zich reeds dat de eerste gedachte van den nieuwen consul geen andere was dan deze: beide machten moeten verzoend of geen vrede is mogelijk. En wie meer dan Bonaparte, de man die aan oude partijen den rug en aan nieuwe de tanden liet zien, was geschikt die verzoening tot stand te brengen?

Toen hij op last van het Directoire naar Italië getogen was waar de pauselijke agenten zelfs door de belofte van veertigduizend jaar aflat geen voldoende macht tegen hem in het veld konden roepen, en men van hem verlangde de omverwerping van het pauselijk bestuur, 't zij door Rome onder eene andere macht te brengen, 't zij wat beter nog zou zijn, door er een regeeringsvorm in te voeren die het juk der priesters verachtelijk en hatelijk zou

maken, had Bonaparte zich gematigder dan zijn lastgevers betoond en sloot hij op eigen hand het tractaat van Tolentino (19 Februari 1797), waarbij de paus wel veel maar niet alles verloor. Terwijl de drijvers van het Theophilantropisme ook in Italië ieder tegen het Christendom zochten op te ruïen ontzag hij het godsdienstig gevoel der bevolking en sprak bij voorkomende gelegenheden met eerbied over het Evangelie. Aan het wegvoeren van den paus naar Valence had hij geen deel en zoo diens lijk naar Rome gevoerd, elk gevangen priester ontslagen, aan den eed zijn prikkel ontnomen en de Vendée bevredigd werd, men had het voor een groot deel aan den man te danken die den 18^{den} Brumaire eerste consul van Frankrijk werd.

Bijna gelijktijdig met zijne verheffing viel de opening van het conclave van Venetië dat voor Pius VI een opvolger te kiezen had. Oostenrijk had toen een aanmerkelijk deel der pauselijke staten bezet en daar het geen plan scheen te hebben dit los te laten was voor den kardinaal Mattei dien het gaarne gekozen zou zien, de vereischte meerderheid, zelfs na drie maanden bijeenzijn niet te vinden. Wat wonder, dat toen eindelijk de ons bekende Maury met veel beleid voor een man ging ijveren die aan „il gran console” niet onverschillig kon zijn, deze weldra met algemeene stemmen gekozen werd want het kardinalen college zag wel in dat bij den strijd om het overwicht in Italië, wie weet hoe spoedig op handen, Oostenrijk een zwaren kamp zou hebben tegen den held die reeds zoo vaak zijne legers geslagen had.

Zoo trad dan 14 Maart 1800 de kardinaal Chiara-

monti, bisschop van Imola als paus Pius VII op ¹⁾. In hem hebben we, daar zij-zelve niet geraadpleegd werd, den tweeden der beide hoofdpersonen door wie de R. katholieke kerk in Frankrijk weder tot heerschappij gebracht werd en de gang van dit hoofdstuk zal er zeker bij winnen als we het een vaderlandsch auteur van vóór vijftig jaren nazeggen: „Beschouwen we de bedrivers, hun bedrijf, hun vereenigd werk, hunne twisten en scheuring” ²⁾.

De achtenvijftigjarige, schijnbaar zwakke Pius VII maakte door zijn zachten en innemenden blik, zijne bevallige spraak ja door zijne geheele verschijning een zoo aangenamen indruk dat hij die zulk een man moeite durfde aandoen reeds zonder nader onderzoek in het ongelijk werd gesteld. Uit de stilte van het klooster was hij als een wetenschappelijk gevormd man de kerkelijke loopbaan binnengetreden en al beweerde men ook dat bloedverwantschap met Pius VI eenigen invloed op zijne verheffing heeft geoefend, niemand achtte hem in eenig opzicht het hooge standpunt waarop hij geplaatst was, onwaardig. Van valsche behoudzucht wars wist hij zich naar zijn tijd te schikken en voor het onvermijdelijke te buigen, maar als de belangen van godsdienst of kerk op het spel stonden open-

1) Dat het conclave dezen gekozen zou hebben omdat het in hem zag den bekwamen toekomstigen onderhandelaar over het concordaat, kunnen we, hoe vereerend het ook voor de leden er van zijn zou, niet toegeven. De *Mémoires* van Consalvi, door den heer Cretineau Joly vertaald, toonen genoegzaam dat niet Frankrijk's inwendige toestand maar alleen het wereldlijk gebied van den H. Stoel het conclave deed wikkelen en wegen.

2) W. Broes. *De Kerk*, enz. III, blz. 206.

baarde hij tevens eene vasthoudendheid die zelfs tegen het martelaarschap niet opzag.

Toen Bonaparte bij zijn eersten veldtocht in Italië zóo den schrik voor zich uitjoeg dat de meeste kerkvorsten vluchtten, wachtte die van Imola hem koelbloedig af en won dermate de achting van den stichter der cisalpijnsche republiek dat deze niet kon nalaten er openlijk van te getuigen. In eene homilie op het Kerstfeest van 1797 door den „burger kardinaal Chiaramonti” uitgegeven werd tot veler verbazing niet slechts de lof der nieuwe republiek verkondigd maar er kwam ook een citaat in voor uit de beruchte geloofsbelijdenis van den savojaardschen vicaris, ja goed Christen zijn en uitnemend republikein kon, zoo heette het, best samen gaan; tot gehoorzaamheid aan de gestelde machten wekte hij dus zijn diocesanen op ¹⁾. Dat deze man, die uit een zeer natuurlijk gebrek aan wereldkennis zich illusiën schiep, later bitter klaagde over- en hardnekkig zich verzette tegen den man die ze den bodem had ingeslagen achten wij zeer wel verklaarbaar.

Het gedrag van den paus verklaarbaar — maar dat van Bonaparte? We erkennen gaarne dat waar deze man zich opwerpt als hersteller van den R. katholieken godsdienst we voor eene moeilijk te beantwoorden vraag staan. Zij is deze: was bij hem de godsdienst doel of middel, m. a. w. trachtte hij de altaren op te richten of te schoren omdat godsdienst het leven van zijne ziel en de ziel van zijn leven was

1) Over deze preek, het eenige geschrift waaruit men hem als mensch kan leeren kennen, vergelijkte men L. Binaut in de Rev. d. D. Mondes '65. III, p. 448 etc.

zoodat hij hem ook voor anderen onmisbaar keurde — of wel, bediende hij zich slechts van den godsdienst ten einde te komen waar zijne eierzucht hem heendreef, te bereiken wat zijne politiek hem voorschreef?

Vraagt dit niet, zoo roept Thiers ons toe, want het is eene vraag der nieuwsgierigheid op welke beantwoording het weinig aankomt. Bonaparte, menschenkenner als hij was, handelde uit wijsheid, „dat is voldoende.” Vraagt het niet, zoo roept ook d’Haussonville ons toe, want het zou wel vreemd zijn dat die zoogenaamde onaandoenlijke geniën op een gegeven oogenblik niet de weldadige werking zouden hebben ervaren van de edelmoedige denkbeelden aan welke zij voldoening verschaften. Ja hij waarschuwt ons zelfs voor de rechtbank der historie vragen te stellen welke bij eene meer onfeilbare vierschaar te huis behooren.

Minder onverschillig en onbepaald is de Pressensé. Hoewel hij wil aannemen dat op de rots van St. Helena een goddelijke lichtstraal het hart van den grooten gevangene getroffen heeft, acht hij het zeker dat Bonaparte vóór zijn val den godsdienst slechts in verband met zijne politiek beschouwd, en hem beschermd of verdrukt heeft al naar zijn belang het mede bracht ¹⁾).

Wat ons aangaat, we wenschen van oordeelen ons te onthouden, maar zoo er bij Bonaparte al van eene godsdienstige overtuiging sprake kan zijn dan komt het ons voor, niet dat zij hem doch dat hij

1) Verg. mede de Mémoires van Mad. de Rémusat, Paris '80. II p. 368, en III p. 163.

haar had. Vóór Waterloo ontbreken de bewijzen dat die verhouding is omgekeerd, en daarna?

„Dieu l'a jugé, silence!”

zong Lamartine.

Welke plannen Bonaparte met betrekking tot godsdienst en kerk had, werd eerst duidelijk toen hij enkele dagen vóór den slag van Marengo, te Milaan (5 Juni 1800) de vergaderde geestelijkheid toesprak. Daar men deze toespraak als „de voorrede van het concordaat” kan aanmerken staan wij er even bij stil. Bonaparte verklaarde toen dat de kath. apostolische en romeinsche godsdienst de eenige was die aan eene wel ingerichte maatschappij waar geluk kon schenken en de grondslagen van een goed bestuur kon bevestigen. Altijd en door alle middelen zou hij hem beschermen en verdedigen. De bedienaren van dien godsdienst, die „zekerlijk ook de zijne was”, beschouwde hij als zijne beste vrienden en ieder die dien godsdienst ook maar in het minst beleedigde zou hij straffen, zelfs met den dood. Wel hadden de moderne wijsgeeren Frankrijk zoeken diets te maken dat die godsdienst der republiek vijandig was maar de ervaring had zulks anders geleerd. Ook hij was wijsgeer, hij wist dat in geen enkele maatschappij een mensch voor rechtvaardig en deugdzaam kon doorgaan indien hij niet wist van waar hij kwam en waar hij heen ging. Geen maatschappij kon bestaan zonder zedelijkheid, er was geen goede moraal zonder godsdienst; „het is dus slechts de godsdienst welke aan den staat een vasten en duurzamen steun geeft.” Eene maatschappij zonder godsdienst is als een schip zonder kompas enz.

Dat deze, van zulk eene liefde voor godsdienst en priesters getuigende toespraak indruk maakte op allen die met de „aperootos eroos” ¹⁾ van welke Aeschylus ergens spreekt, onbekend waren, behoeft niet gezegd, en toen de consul na den slag „niettegenstaande hetgeen onze atheïsten van Parijs er van zouden kunnen zeggen” te Milaan een plechtig Te Deum ging bijwonen om, gelijk hij in het legerbulletin zich uitdrukte: Italië's bevrijding van „kettters en ongeloovigen” te vieren, wist ieder waaraan hij zich te houden had.

Jammer maar, wat Bonaparte's godsdienst aangaat, dat zijne tochtgenooten naar Egypte zich herinnerden hoe vaak hij hen over de schoonheid van den Koran onderhouden had, eerewachten had geplaatst bij moskeën en de feesten van Ramazan met zulk eene pracht had doen vieren dat de arabische sheiks zelfs op de bekeering van „Sultan Kebir” ²⁾ hoopten. Jammer maar, wat zijne waardeering van den godsdienst betreft, dat hij dien slechts noodig achtte om den staat een vasten en duurzamen steun te geven en er dus voor zorgde dat die godsdienst een werktuig in de hand der regeering zou zijn!

Toch was het voor den consul nog zoo gemakkelijk niet den eeredienst te herstellen en Frankrijk een tweeden sicambrischen doop te doen ondergaan. Ambtgenooten, bloedverwanten, spitsbroeders, staatslieden, ja zelfs de volksmassa waren er over het algemeen tegen; de tijdgeest was sceptisch en onver-

1) De liefdelooze liefde.

2) Vader des vuurs.

schillig in hooge mate. „Toen Napoleon aan de regeering kwam,” zegt Mevr. de Staël in hare Beschouwingen over de fransche revolutie, „bepaalde de algemeene wensch der natie zich hiertoe: dat alle vervolging van priesters voortaan ophield, dat men van hen geen enkel soort van eed eischte en dat de regeering zich in niets bemoeide met de godsdienstige meeningen van wien dan ook.” Dit amerikaansch systeem, waardoor de kerk onafhankelijk zou geweest zijn, kon natuurlijk geen genade vinden in de oogen van een man die juist de kerk aan zijn despotisme dienstbaar wilde maken en die de priesters wenschte te gebruiken als pionnen op zijn schaakbord. Tot welke eindelooze twisten zou die vrijheid, waarbij de regeering met haar gezag toch tusschenbeiden zou moeten treden, geen aanleiding geven! Neen, alleen onpractische lieden konden zoo iets eischen!

Alsof die onpractische lieden niet inzagen dat de eerste consul zich al zeer weinig over den godsdienst als zoodanig bekommerde, niet wisten dat deze twisten in den regel juist zoo bitter waren en zoo lang duurden omdat de staat als onbevoegde macht er zich in mengde en door zwijgen op te leggen, verhinderde dat ze ooit werden uitgemaakt.

Maar dan eene Nationale kerk naar het model der Anglikaansche, vrij van Rome's bisschop, met een patriarch te Parijs wonende? Ook dat kon Bonaparte niet behagen. Zeker, zoo iets was goed om er later den paus mede te dreigen en tot toegeven te dwingen, maar er mede beginnen kon niet, vooral niet in een tijd dat de fransche geest zich zoo naar het algemeene had uitgestrekt en al heel weinig rekening

hield met rivieren en bergketens. Bonaparte begreep zeer goed dat hij dan zoowat op eene lijn kwam met een Robespierre of een Laréveillère-Lepaux die zoo jammerlijk met hunnen dienst van het Hoogste Wezen en met het Theophilantropisme schipbreuk hadden geleden. Ook had het verval waartoe de constitutioneele kerk gekomen was genoegzaam getoond dat Frankrijk geen kerk begeerde van den paus losgemaakt; in plaats van de massa der bevolking in die kerk te vereenigen zou de verdeeldheid voortduren en de rust welke hij binnenslands zoo noodig had om naar buiten sterk te zijn, zou nimmer zijn deel worden. „Ik heb een paus noodig.” zoo sprak hij telkens, „een paus die de geesten verzoent, die ze vereenigt en ze aan het bestuur geeft dat uit de revolutie is voortgekomen!”

Minder nog dan met het plan met Rome af te breken kon Bonaparte ingenomen zijn met het denkbeeld den godsdienst van Frankrijk vaarwel te zeggen en Protestant te worden. Waar moest het op uitloopen zoo hij het tegengestelde deed van hetgeen Hendrik IV verricht had? „Wel ben ik machtig,” riep hij uit, „doch indien ik den ouden godsdienst van Frankrijk veranderen wilde zou hij tegen mij opstaan en mij overwinnen. — Ik zou de onverschilligen in geloovigen, in oprechte geloovigen veranderen — ik zou weldra het voorwerp van den algemeenen haat worden!” Nu weten we wel dat Bonaparte tegen den haat niet opzag indien hij maar eerst sterk genoeg was om dien te kunnen trotseren, maar in 1800 was hij nog zoover niet en dus bleef hij er bij: „Ik moet een paus hebben,” terwijl de vraag of de godsdienst daar ook behoefte aan had vermoed-

delijk niet eens bij hem opkwam. Die paus nu was wel een soevereïn, maar hij woonde immers ver weg, in dat oude Rome waar hij het evenwicht tusschen de katholieke vorsten trachtte te bewaren. Zoo die paus het nog niet verleerd had zich met de dingen dezer wereld te bemoeien daarvan zou Frankrijk geen last hebben. Het staand leger van den paus, de monnikenorden, was immers ontbonden en, „met fransche legers en voorkomendheid (égards)” redeneerde Bonaparte „zal ik altijd genoegzaam meester blijven. Wanneer ik de altaren opgericht, de priesters beschermd en behandeld zal hebben zooals bedienaren van den godsdienst in elk land verdienen behandeld te worden, zal de paus doen wat ik hem in het belang der algemeene rust vraag. Hij zal de geesten tot kalmte brengen, ze onder zijne hand vereenigen en ze onder de mijne plaatsen!”

Genoeg reeds om te doen zien op welke wijze Bonaparte alle bezwaren uit den weg te ruimen, alle raadgevingen welke hem minder aangenaam waren, ter zijde te stellen wist. Maar genoeg ook om te doen gevoelen wat de eerste consul eigenlijk meende als hij er van sprak „den godsdienst te herstellen” en wat we te denken hebben van de bewering van den heer Thiers: „Hij bedoelde het goede te doen.”

We zouden dit laatste gaarne willen gelooven, maar als we Bonaparte's bedoelingen uit zijne woorden mogen opmaken valt ons dit hoogst moeilijk, en we achten dat Lafayette nader bij de waarheid was toen hij gedurende de onderhandelingen met Rome den eersten consul toevoegde: „Vous avez envie de vous faire casser la petite fiole sur la tête.” Zulke gedachten openlijk uit te spreken, daarvoor was het nog geen

tijd, maar dat ze toch als losse randversieringen zich slingerden om het beeld dat hem van zijn toekomst voor den geest zweefde is moeilijk te ontkennen. Met een „nous verrons” maakte hij zich dan ook van den onbescheidene af.

Wat nu die onderhandelingen met Rome betreft, daarvan merkte het publiek in den aanvang weinig. Eer nog de veldheer van Marengo Italië verliet had hij zekeren kardinaal opgedragen den H. Vader te doen weten dat hij bereid was de godsdienstzaken van Frankrijk te regelen en verzocht Monseigneur Spina tot hem te zenden. Reeds half Juli kwam deze te Parijs „om te hooren en bericht te geven.”

Wat hij van den abt Bernier, dien Napoleon tot zijn onderhandelaar gekozen had, vernam, was nog al nieuw. Alle bisschoppen hadden hun ontslag in te dienen, de bisdommen zouden op nieuw ingedeeld worden doch het getal van zestig, waaronder nog tien aartsbisdommen begrepen waren, niet te boven gaan; de eerste consul zou de bisschoppen benoemen en de paus hun als voorheen de installatie-bul zenden; eene belofte van onderwerping aan het bestaande bestuur werd geeischt; een salaris uit de schatkist toegekend; in den verkoop van het kerkegoed had men te berusten; het burgerlijk bestuur zou met het opzicht over den cultus belast worden terwijl eindelijk de gehuwde priesters door de kerk in genade moesten worden aangenomen.

Geen wonder dat Spina van oordeel was: op deze voorwaarden is geen concordaat te sluiten. Van een staatsgodsdienst werd niet gerept, tot ontslag indienen kon de paus geen enkel bisschop nopen, constitutioneele priesters waren zonder herroeping

onbruikbaar, den verkoop van het kerkegoed te wettigen was al te pijnlijk enz.

Ziende dat hij met Spina, wiens romeinsche wijdloopigheid hem bovendien begon te vervelen, niets vorderen kon, ging het ontwerp naar Rome, maar al was de paus ook zeer erkentelijk dat het houten beeld van „onze Lieve vrouw van Lorette,” eertijds geroofd, meegezonden werd, en al had hij in den franschen gezant Cacault ook een man die hem met eerbiedige zachtheid tot aannemen drong, toch zond hij Napoleon een tegen-ontwerp waarin de bedenkingen van Spina tot haar recht kwamen.

Eer de consul het ontving werd hij door wantrouwen en ongeduld zóo aangegrepen dat hij, na hevig tegen 's pausen onderhandelaar uitgevaren te hebben, zijn gezant last gaf Rome te verlaten indien binnen vijf dagen zijn ontwerp óf niet óf met wijzigingen werd aangenomen.

Cacault die bij zijn vertrek naar Rome van Bonaparte bevel had ontvangen den H. Vader te behandelen alsof deze tweehonderdduizend man onder de wapenen had, begreep, aan andere middelen van verweer dan zijn meester denkende, dat zulk een legerhoofd wat omzichtig diende behandeld wilde men geen groote schade lijden. Hij wist dus den paus te bewegen zijn staatssecretaris, den kardinaal Consalvi naar Parijs te zenden en hoewel deze Frankrijk scheen te beschouwen als het leeuwenhol waarheen vele maar waaruit weinig voetstappen in het zand zichtbaar waren, toonde hij zich toch bereid. Door den gevreesden veldheer goed ontvangen bleek het weldra dat Consalvi, al gaf men hem te Rome ook den bijnaam van „de Sirene,” weinig op de

onverzettelijkheid van den eersten consul vermocht. Den katholieken godsdienst voor staats- of heerschen-den godsdienst te doen verklaren, kon hij niet gedaan krijgen, alleen werd erkend dat hij de godsdienst van de groote meerderheid der Franschen was. Oude bisschoppen afzetten, behoefde de paus niet, maar wat op hetzelfde néerkwam, hij zou hen vragen hun zetels prijs te geven en zoo zij weigerden, deze toch door nieuwbenoemden laten innemen. Op het verkochte kerkegoed kon niet worden teruggekomen en wat de gehuwde priesters aanging, de staats-secretaris had zijn woord gegeven, dat, zoo men eene daad van vergevensgezindheid maar niet af-dwong, de paus wel doen zou wat men van hem begeerde.

Den 13^{den} Juli scheen men gereed en ten huize van Josef Bonaparte, door zijn broeder hiertoe aangewezen, zouden de twee gelijkkluidende copiën geteekend worden. Gelukkig dat Consalvi over het stuk dat Bernier hem voorlegde even het oog liet gaan, want in plaats van het pas ontworpen legde men hem eene copie voor van het reeds te Rome afgekeurde ontwerp, terwijl daarin nog reeds herhaaldelijk verworpen wijzigingen waren aangebracht.

Natuurlijk begeerde 's pausen onderhandelaar op-helderingen en met eenige schaamte erkende nu Bernier dat hij op last van den eersten consul gehandeld had die beweerde „dat zoolang een stuk niet geteekend was men vrijheid had er veranderingen in aan te brengen”, terwijl hij bovendien die veranderingen eischen moest.

Daar Bonaparte reeds in den *Moniteur* had laten aankondigen dat Consalvi geslaagd was en bovendien

bij de feesten op den roemruchtigen 14^{den} Juli te geven, het concordaat wilde afkondigen, liet Consalvi zich bewegen aanstonds weder aan het werk te gaan opdat men nog vóór den volgenden dag gereed kon zijn.

Na den ganschen nacht doorgewerkt te hebben was men tegen den middag van den 14^{den} gereed behalve met één punt, waarop Consalvi verzekerde niets te kunnen toegeven. Het betrof de openbaarheid van den cultus, welke de regeering toestond „en se conformant toutefois aux réglemens de police.” Consalvi, deze elastieke bepaling wantrouwende, wilde hieraan toegevoegd hebben: que le gouvernement jugera nécessaires pour la tranquillité publique.” Het baatte niets dat Napoleon zijn toorn lucht gaf en uitriep: „Ik heb Rome, ik heb den paus niet noodig. Indien Hendrik VIII, die nog geen twintigste deel van mijne macht bezat, den godsdienst in zijn land wist te veranderen, dan zal ik het nog veel beter weten te doen en het ook kunnen. Rome zal zien welk verlies het er door lijdt, zal het betreuren maar er niets aan kunnen veranderen. Gij kunt vertrekken — Rome zal bloedige tranen weenen over deze breuk!” Het gaf niets dat ook de oostenrijksche gezant Consalvi zocht bang te maken met een protestantsch Frankrijk. Hij bleef onverbiddelijk en — won het pleit.

Den 15^{den} Juli '01 werd eindelijk het stuk geteekend dat de revolutie met het katholieke Christendom, Frankrijk met de roomsche kerk, het heden met het verleden, het leven met den dood zou verzoenen. Wel was het een veeg teeken dat geen der partijen bij die zoogenaamde verzoening gekend was, dat zij

eerst na een jaar van loven en bieden was tot stand gekomen, dat de vertegenwoordigers van beide partijen elkander wantrouwden, maar Bonaparte dacht toen nog aan geen banvloek, Pius aan geen gevangenschap. En Frankrijk? Het hield zich stil. Binnenslands mocht zijn held alles doen omdat het hoopte buitenslands alles door hem te worden.

Een moeilijk werk was nu volbracht doch een moeilijker viel nog te verrichten, nl. het concordaat uit te voeren, waartoe allereerst noodig was dat zoowel de paus als de fransche wetgevende vergadering het aannamen.

Bij den eersten had dit geen bezwaar. 't Is waar, de herder die zich zoo gaarne als opperherder voordeed, verkocht andere herders der kudde aan den wolf die er een zeker aantal van slachten, of wil men liever, als schurftig van de kudde afscheiden zou, maar dit kon nu eenmaal niet anders en er stond tegenover dat de herder te Rome dan toch voor het oog der gansche wereld als een opperherder erkend werd die naar willekeur over de kudde kon beschikken. Dat een deel dier kudde hare leidlieden zelf zou kiezen, gelijk weder in de laatste jaren gebruik was geweest, hield nu op, en al was het voortaan ook de wolf die deze koos, de opperherder moest ze toch altijd over de kudde aanstellen, en dat recht, laatste overblijfsel uit den ouden investituurstrijd, was voldoende om hem genoegzame macht over die buiten hem om benoemden te schenken. Nemen we hier nu nog bij in aanmerking dat de bisschoppen de pastoors benoemden (art. 10), wat, gelijk later ook bepaald werd, het recht van afzetten in zich sloot, dan was de centralisatie volkomen

genoeg om aan de bedoelingen van het ultramontanisme dienstbaar gemaakt te kunnen worden.

Nauwlijks was dan ook Consalvi te Rome terug of de kardinalen toonden weinig bezwaar te hebben en in een vol consistorie, waarin zelfs ter eere van het heuglijk feit drie kardinalen benoemd werden, keurde de paus het concordaat goed (15 Aug. '01).

Wat te Rome zóo snel ging dat vijfendertig dagen na ontvangst het geratificeerde stuk in Parijs terug was, ging te dezer plaatse zoo vlug niet van de hand.

Met de constit. bisschoppen die den 29sten Juni '01 nog een Concilie in N. Dame mochten houden, maakte de eerste consul korte metten. Nu hun samenzijn niet langer noodig was om Rome tot spoed aan te zetten kregen zij bevel uit elkaar te gaan (16 Augustus). Zij gaven gaarne hieraan gevolg doch niet zonder bij Napoleon de diensten door hen aan den godsdienst bewezen, in herinnering gebracht en er op gewezen te hebben dat het onbillijk zou zijn hen op te offeren aan priesters welke onder het schrikbewind hun heil in de vlucht hadden gezocht. Over het geheel waren deze lieden niet tegen een verdrag met Rome, de toestand van onzekerheid waarin zij verkeerden zou dan ten minste ophouden.

Van meer gewicht was het verzet van het Wetgevend lichaam want dat bestond, gelijk de keizer in later dagen (27 November '08) bitter opmerkte, uit personen „die na van de omwenteling de proef genomen te hebben nog meenen in de Nationale verg. te zitten.”

Reeds toen het Code civil, dat laatste woord der revolutie op politiek gebied, aan hetzelfde was voorgelegd hadden de republikeinen van zooveel verzet

blijk gegeven dat de eerste consul het ongeraden achtte ook het concordaat, dat laatste woord der revolutie op godsdienstig terrein, aan te bieden, want bij de republikeinen zouden zich dan nog de ongehoovigen met hun haat en hun spot voegen.

Dankbaar maakte Bonaparte dus gebruik van het middel door Cambracères hem aan de hand gedaan, om met behulp van een artikel der constitutie en wat gediensigheid der practijk, een vijfde deel van het Wetgevend lichaam te doen vervangen.

Zelfs Thiers weet ditmaal zijn held maar moeilijk te verdedigen, doch het gevolg was dat, de tegenstand gebroken zijnde, op 8 April '02 in eene buitengewone zitting van het Wetgevend lichaam en van het Tribunaat het concordaat, volgens dienzelfden auteur „een meesterstuk zóo van behendigheid als van geduld,” met driehonderdzes tegen achtentwintig stemmen werd aangenomen ¹⁾).

Niet zoo gelukkig was Pius VII met zijn „coup d'état” geweest. Reeds 15 Augustus '01 had die dictator tot Frankrijk's oude bisschoppen de brève „Tàm multa” gericht waarin hij de „eerwaarde broeders die zich zoo verdienstelijk omtrent den godsdienst gemaakt en zooveel roem verworven hadden door hetgeen zij voor de kerk verduurden,” berichtte dat hunne opofferingen nog niet volkomen waren want dat hij „verplicht was” hen te vragen binnen tien dagen ontslag in te dienen en hunne zetels te zijner beschikking te stellen. Met den H.

1) Het zeer uitvoerig „Discours” drie dagen te voren door den Staatsraad Portalis in de Vergadering gehouden, is te vinden in Dupin's Manuel p. 163, etc.

Augustinus hadden zij zich te herinneren dat zij geen bisschoppen voor zich zelve maar voor de Kerk waren, terwijl zij in de afrikaansche bisschoppen, die, om aan het donatistisch schisma een einde te maken, bij het Concilie van Carthago hun ontslag indienden, een voorbeeld hadden. Zij die voorwaarden stelden zouden als weigerachtig worden aangemerkt, maar mocht dit onverhoopt geschieden de paus zou toch zijn gang gaan.

Voor al onder de in Engeland vertoevende prelaten die hoopten dat Frankrijk nog eens voor hen het land zou worden waar de zon der belooning zoo niet schitteren dan toch schijnen zou, openbaarde zich verzet. In een schrijven door veertien hunner geteekend werd den H. Vader te kennen gegeven dat „slechts eene vergadering van al de bisschoppen der Gallicaansche kerk” hem den weg kon wijzen om den godsdienst te herstellen. Voorts spraken zij over „het recht van hun ambt” door den hoogen God hun toebetrouwd en, terwijl zij beloofden eene Memorie over deze zaken te zullen indienen, hoopten zij dat Z. H. geene besluiten meer in dezen zou nemen zonder hunne bezwaren overwogen te hebben. „We gaan een zee vol droefheid in,” sprak de teleurgestelde kerkvorst na van dit schrijven kennis genomen te hebben, doch hoewel hij ook uit andere landen dergelijke brieven ontving en van de eenentachtig nog levende bisschoppen niet minder dan zesendertig weigerden — als paus moest hij doen wat hem als mensch zeker smartelijk moest vallen ¹⁾.

1) De weigerende bisschoppen vormden met de priesters die mede het concordaat afkeurden de zoogenaamde „Petite église.” Voor '14

De constitutioneele bisschoppen gaven minder moeite. Een schrijven aan hun adres was reeds ontworpen maar toch werd beter geacht de brève „Post multos labores” tot Spina te richten en hem te gelasten de aartsbisschoppen en bisschoppen „die de kerken zonder de institutie van den Apostolischen Stoel bestuurd hadden” kennis te geven dat de paus vrede wilde sluiten. Zij moesten tot de katholieke éénheid terugkeeren, per brief gehoorzaamheid en onderwerping aan den roomschen paus betuigen en de zetels verlaten welke zij zonder diens institutie hadden ingenomen. Dat weinigen toestemden, enkelen weerlegden, de meesten met bitterheid tegen deze boodschap uit de tweede hand protesteerden laat zich denken, doch ook dit baatte niets en op één na legden zij allen voor den eersten consul eene waardigheid neder welke hun niets dan moeite had gegeven.

De bul „Qui Christi Domini,” waarin de nieuwe indeeling der bisdommen werd vastgesteld alsmede de brève welke den gezant machtigde de nieuwe titularissen te installeeren, verscheen 29 November '01 ¹⁾ en ware Bonaparte toen ook gereed geweest men hadde met de ten uitvoerlegging van het concordaat een aanvang kunnen maken.

De eerste consul liet evenwel den tijd die er tot 18 April des volgenden jaars nog verlopen moest, niet ongebruikt voorbij gaan.

zochten zij door geschriften invloed uit te oefenen, daarna keerden velen terug en richtten altaar tegen altaar op. De laatste bisschop overleed in '90 en weldra bespeurde men van het „blanchardisme” zooals men de aanhangers dezer kerk naar een harer voornaamste priesters noemde, niets meer.

1) In vertaling te vinden bij Guettée, Hist. XII p. 423, 429.

Zeer wel begrijpende dat velen de herstelling van den R. katholieken godsdienst hoogst ongaarne ja met bezorgdheid aanzagen, meende hij te moeten toonen dat, al sloot hij met Rome een verdrag hij toch meester wilde blijven. Hij had dus door den Staatsraad de zoogenaamde „Organieke artikelen” laten opstellen, waarin bepalingen gemaakt werden omtrent de uitwendige zaken van den roomschen godsdienst. Vooral art. 1 van het concordaat gaf hem hiertoe het recht want immers de politie had omtrent den cultus bepalingen te maken in het belang der publieke orde. Ook art. 16 gaf er aanleiding toe. Dat hij dus bepalingen ontwierp is hem niet euvel te duiden, de vraag is maar: bepaalde hij ook meer dan waarop hij recht had, greep hij ook in op de rechten der kerk toen hij die Organieke artikelen tot wet liet verheffen?

Dit laatste nu valt moeilijk te ontkennen. Even als onder het oude regime werd ook nu verboden de onmiddellijke briefwisseling van het episcopaat met den H. Stoel, terwijl wederkeerig geen pauselijk schrijven of concilie-besluit mocht worden afgekondigd zonder toestemming der regeering en de pauselijke legaten al dan niet toegelaten konden worden.

Hield de staat zoo op de grenzen streng de wacht, ook binnenslands werd op velerlei de hand gelegd. Geen vergaderen van geestelijken zonder verlof, geen oprichten van vereenigingen met godsdienstig of weldadig doel zonder eene immer herroepbare toestemming, geen uitbreiden van plaatsen ter aanbidding bestemd zonder dat van hooger hand, ook voor privaat-instellingen, een veto te vreezen was. Zelfs voor de inrichting der godsdienstoefeningen,

het vieren van feesten, het gebruiken van ééne liturgie en van één catechismus door het geheele land, gaf men voorschriften, en terwijl er voor gezorgd werd dat de Vier artikelen van 1682 den seminarist werden ingescherpt bemoeide men zich tot met het kleed dat hij later dragen en den titel dien hij voeren zou ¹⁾).

Men zegge nu niet dat hij al deze bepalingen toch niet verder dan voorheen gegaan werd, want hier vooral geldt het: als twee hetzelfde doen is het nog niet hetzelfde. Vóór de revolutie waren deze zaken óók geregeld door het gebruik of door besluiten aan welke men zoover het ging de hand hield, maar nu was het eene wet, eene wet in de hand van een man die de priesters beschouwde als „professeurs d'une obeissance passive,” en terwijl oudtijds het weerstandsvermogen der kerk, dank zij het eigen goed en de rechten van bijzondere personen, zóo groot was dat de geestelijkheid tegenover de regering stond, had Bonaparte te doen met eene geestelijkheid die bij het minste verzet in de beurs kon gestraft worden en er dus onder stond. De oude Gallicaansche staatskerk bestond niet meer, de lusten (*venia verbo*) waren weg, maar de lasten, deze liet Bonaparte, evengoed als tijdens de revolutie het geval was, op haar drukken.

Te Rome was men dan ook zeer verrast toen de Curie uit buitenlandsche bladen kennis kreeg van het

1) Dat er in de Organieke artikelen, die we eens huiselijk maar juist eene muts met zeven keelbanden hoorden noemen, ook goede bepalingen voorkwamen mag niet ontkend. Zoo werd, om inaar op iets te wijzen, de eeredienst der Protestanten met die van R. katholieken gelijk gesteld en zelfs het vieren van godsdienstplechtigheden op

bestaan dezer Organieke artikelen. Toch was dit de grootste verrassing nog niet. Vóór Consalvi Parijs verliet deelde de eerste consul hem tot zijne verbazing als 't ware ter loops mede dat hij de nieuwe bisschoppen zou moeten kiezen uit beide partijen. Of het waar is dat hij hem tijdens de onderhandelingen vaak verzekerd had dat hij die constit. priesters liet varen, zij daargelaten, maar toen Consalvi inbracht dat Rome toch geen mannen kon installeren die, zoolang ze niet herroepen hadden buiten zijn gemeenschap stonden, antwoordde de eerste consul dat hij niet anders kon, dat die partij nog te machtig was en hij niet mocht nalaten er eenigen uit te benoemen. Eene bepaalde herroeping zou hunne eer te na komen, als zij het concordaat aannamen sloot dit de afkeuring der „Constitution civile” in. De staats-secretaris keerde naar Rome terug en was hij over zijne zending vrij voldaan hij begreep dat zijn opvolger moeilijke dagen zou te doorleven hebben.

Zoo was het inderdaad. De kardinaal Caprara op uitdrukkelijk verlangen van Napoleon als legaat gezonden, vernam reeds bij zijn eerste onderhoud dat ongeveer een derde der nieuwe bisschoppen uit de partij der Constitutioneelen zou gekozen worden en of hij al beweerde hierin geen genoeg te kunnen nemen, Bonaparte, die met de oude koningsgezinde priesterschap weinig ophad, liet den man niet los dié in vroeger jaren nuntius te Weenen

plaatsen waar ook bedehuizen van andere genootschappen waren, buiten de kerken verboden. Eene vrij uitvoerige kritiek zoo van het concordaat als van de Organieke artikelen vindt men in: Emile Olivier, *l'Eglise et l'Etat* etc. 2me Edition, Paris. (zonder jaartal, doch na '77) t. I. p. 107 etc.

zijnde, zich niet al te gestreng betoond had tegenover de hervormingsplannen van een Josef II. Naarmate het Paaschfeest van '02, waarop de eerste consul het concordaat plechtig wilde afkondigen, naderde trad hij ook stouter en dreigender met zijne eischen op. Hij wist eerst eene verklaring van den legaat te krijgen dat het hof te Rome de constitutioneele priesters de geschiktheid niet ontzegde met de bisschoppelijke waardigheid bekleed te worden, om hem daarna op een toon die weerspraak buitensloot te zeggen: twee van die partij zullen aartsbisschop, acht bisschop worden.

Caprara was ontzet. „Ik heb geweend, ik heb gebeden, ik heb hemel en aarde bewogen, maar hemel en aarde zijn doof voor mijne stem gebleven,” schreef hij 4 April, diep ter néer geslagen, naar Rome. Wat zou hij doen? Te Rome, dat wist hij wel, zou men hem er later de doode hand over nadragen indien hij constit. priesters als bisschoppen installeerde, maar . . . de eerste consul was meer dan verbolgen, ieder hield hem schrikbeelden voor, het geheele concordaat stond op het spel, Frankrijk zou zich het protestantisme in de armen werpen! Rome had bovendien voor zijn tijdelijk en geestelijk gezag alles van dien eersten consul te vreezen en te hopen, en hij-zelf had hij niet vaak gezegd: „men moet tot elken prijs op de been blijven want eens gevallen staat men niet weer op.” Weenend verklaarde de ongelukkige ten slotte: hij zou die constitutioneelen wijden, mits zij vooraf hunne onderwerping aan Rome betuigden en dat wel in termen hem uitdrukkelijk door den H. Stoel voorgeschreven.

Op Witten Donderdag verschenen zeven hunner

bij den legaat, doch toen het concept van den te schrijven brief hun was voorgelegd weigerden zij eenparig. Niet dát stuk maar wel een ander, met medeweten van den consul ontworpen, wilden zij teekenen. Wederom weigerde de legaat maar toen hem verzekerd werd dat, zoo hij volhardde het geheele concordaat door de regeering zou worden opgegeven en hij voor de gevolgen verantwoordelijk zou zijn gaf Caprara toe, mits in de dagbladen werd bekend gemaakt dat de constitutioneelen zich met het Hoofd der kerk verzoend hadden en zij voorts in tegenwoordigheid der bisschoppen Bernier en de Pancemont hun schisma erkenden en hunne dwaling afzwoeren. Volgens schriftelijk getuigenis dezer twee heeren was dit zelfs onder tranen geschied, maar enkele dagen later verzekerden de mannen die zoo berouwvol zouden herroepen hebben, dat het onwaar was en zij het bewijs der hun geschonken absolutie op het vuur hadden geworpen. Wie hier bedregenen zijn laten we daar ¹⁾ maar zeker is het: door de twaalf mannen die als voorheen beëdigde priesters zich in het nieuwe episcopaat zagen opgenomen, werd niets herroepen ²⁾.

In den vroegen morgen van 18 April '02 werden de inwoners van Parijs door kanongebulder gewekt en weldra kondigden op verschillende punten van de stad ambtenaren onder trompetgeschal de artikelen

1) In de correspondentie van Napoleon vindt men twee brieven waaruit blijkt dat aan de beide genoemde bisschoppen in het geheim 80,000 frcs. van wege Bonaparte werd uitbetaald. Waarvoor?

d'Haussonville, *Rev. d. deux Mondes*, '66, V, p. 382.

2) Een uitvoerig schrijven van een hunner, dato 4 Juni '02, vindt men bij Guettée XII, p. 398 etc.

van het concordaat af. Op een later uur van dien-zelfden Paaschdag begaf de consul, die heden voor het eerst de livrei van zijn huis, groen met goud, aan de verbaasde bevolking te zien gaf, zich met groote staatsie naar N. Dame om de herstelling van den eeredienst en van den algemeenen vrede te vieren. De aartsbisschop van Parijs ontving hem met wijnwater en wierook, de legaat Caprara bediende de mis, de nieuw benoemden legden den eed in handen van den eersten consul af en de aartsbisschop Boisgelin, die een kwart eeuw geleden bij de wijding van Lodewijk XVI het woord gevoerd had, hield van den preekstoel eene toespraak waarin Bonaparte voor gezant des Allerhoogsten verklaard en als de Cyrus, de Constantijn en Karel de Groote der nieuwe tijden begroet werd. Een Te Deum besloot den zeer langen dienst en terwijl velen, die zich zeer onwillig ja zelfs door verrassing bij den stoet hadden aangesloten, hunne ergernis niet eens zochten te verbergen, was Napoleon, zoo verhaalt ons zijn geschiedschrijver, „kalm en ernstig, hij had de houding van het hoofd van een rijk die een groote wilsdaad volbrengt en door zijn blik onderwerping gebiedt aan iedereen.”

Wat de verhouding tusschen Rome en Frankrijk aangaat, deze was na het concordaat vrij goed. Wel hield de paus (24 Mei '02) een allocutie waarin hij verklaarde dat de Organieke artt. buiten zijn weten opge maakt, hem smartelijk aandeden en hij bij den eersten consul dringende vertoogen zou indienen enz.¹⁾,

1) Ook in zijn excommunicatiebul van '09 komt de paus nog eens tegen die Organieke artt. op en zegt „quos statim improbavimus”, zoodat Thiers geen recht had, in zijne bekende rede tegen de Jezuïeten

maar de man wien dit alles gold bekommerde zich zoo weinig over die gevoeligheid dat hij zelfs den paus verzocht een vijftal Franschen tot kardinaal te benoemen. Hoewel andere mogendheden in hunne rechten moesten verkort worden begreep Pius toch dat hij diende toe te geven, en prins Doria bracht aan de uitverkorenen, onder welke de abt Fesch, oom van den eersten consul behoorde, de barret.

Toch wist Napoleon die den H. Vader nog noodig had, ook vriendelijk jegens hem te zijn. Hij droeg zorg dat enkele kleine steden werden terug gegeven en zijne in Algiers gevangen onderdanen de vrijheid herkregen; hij gaf hem een paar keurig uitgeruste schepen om de zeeroovers van zijne kusten te verdrijven, ja hij bood hem zelfs geld aan, dat echter door den paus geweigerd werd.

Zoo bleef de verhouding uitwendig vriendschappelijk al had de paus dan ook oorzaak genoeg zich te bedroeven over de wijze waarop Bonaparte het concordaat ten uitvoer legde. Dat de dienst der Theophilantropen voor goed onderdrukt werd, de Israëlieten maar met moeite vrijheid van eeredienst konden erlangen en de Protestanten zich ook op allerlei wijze belemmerd zagen, dat kon Z. H. wel niet hinderen. Maar er waren andere ergernissen. „Gezult eens zien wat partij ik van de priesters trekken zal,” had de consul gezegd en natuurlijk begon hij bij de bisschoppen. Gelijk hij er voor waakte dat in de departementen mannen uit alle partijen benoemd werden, zoo stond hij er ook op dat in de

van 2 Mei '45, het „un mensonge historique” te noemen dat de Kerk er tegen geprotesteerd had.

diocesen priesters uit beide partijen werden aange-
steld en de bisschoppen kregen dus een wenk om
hunne onderhoorige geestelijken vooral te kiezen uit
zulken die niet tot hunne partij behoorden. Beide
partijen voldeden hieraan maar ten halve. De bis-
schoppen die eertijds tot de constit. partij behoord
hadden konden het echter vrij gemakkelijk doen, doch
zij benoemden in den regel zeer oude onbeëdigde
priesters of zochten hunne onderhoorige pastoors
de bekentenis af te persen dat die „Constitution civile”
toch maar het ware geweest was, en dewijl Bona-
parte op hunne hand was zag men dit door de vingers.
De bisschoppen die tot de onbeëdigden behoorden
waren bij de keuze van hunne medehelpers belemmerd
door den afkeer dien Rome van de constitutioneelen
getoond had, ja enkelen hunner namen de houding
aan alsof zij tot de overwinnende partij behoorden en
beweerden dat een voorheen beëdigd priester, zou hij
de kerk kunnen dienen, eerst van zijne dwalingen
moest afstand doen. Tot dit doel was hun door den
legaat namens den paus een zeer gematigde formule
gezonden en hoewel sommigen haar gaarne teekenden,
anderen op den steun der regeering rekenende, wei-
gerden beslist, want — onderwerping aan het con-
cordaat was immers voldoende.

De heer Portalis, lid van den Staatsraad, die, de
titel kwam eerst in '04, minister van eeredienst was,
kon op dit punt geen drijver genoemd worden. Hij
werd echter gedreven en menige vermaning viel ten
deel aan tot de oude partij behoorende bisschoppen
die of niet genoeg eertijds beëdigde pastoors benoem-
den of hen kwelden met herroeping. Aan de pro-
testen van den legaat Caprara stoorde men zich niets

ja Napoleon wilde zijne redeneeringen niet eens hooren. „We zijn niet meer,” voegde hij hem toe, „in den tijd dat de priesters wonderen konden doen. Doe dien tijd terugkeeren en ik zal u alles overlaten. In de tegenwoordige omstandigheden moet gij mij laten handelen en mij een bijstand verleen en die zoo ver gaat als de godsdienst maar kan gedooogen!”

De bedreiging dat ten gevolge van al die onverdraagzaamheid de voor den godsdienst onverschillige lieden tot het protestantisme, „een godsdienst” zeggen zij, „waarin geen geschillen zijn” zouden overgaan, werd natuurlijk niet achter gehouden, en Caprara die daarvoor meer bevreesd was dan zijn meester te Rome ¹⁾ en bovendien als aartsbisschop van Milaan niet geheel onafhankelijk was, legde het hoofd in den schoot ja deed meer dan dat. Hij vermaande die orthodoxe bisschoppen tot vrede en werd ten slotte een vleier die zich al te diep boog voor den man „die de arke Gods door den Jordaan gedragen had.”

Geen wonder dat waar de legaat het voorbeeld gaf, de bisschoppen volgden in het zich buigen voor en het aanbidden van de opgaande zon zoodat de consul in menige kerk ontvangen werd met het oude lied: „Ecce mitto angelum meum qui praeparabit viam meam.” Nu moet erkend, dat het voor bisschoppen die dit alles tegen de borst stuitte en weinig op hadden met den man die voor zich zelt

1) Pius VII verklaarde eens aan den gezant Cacault dat het bestuur der Katholieken die onderdanen van ongelooovigen of ketters waren, vrij wat gemakkelijker was dan met regeeringen te doen hebben die hem voor allerlei omkeeringen meenden noodig te hebben en nooit iets konden vragen zonder tevens te dreigen.

den weg bereidde hoogst moeilijk was dit te toonen, zelfs al had de moed hun niet ontbroken. Geen enkel stuk kon van hen uitgaan of de prefect was, dank zij de wet die de drukpers aan banden legde, genoodzaakt het na te zien ¹⁾; soms, als het bisdom wat groot was, hadden zij te doen met twee prefecten, of wel met een die Protestant was, ja de mandementen van den aartsbisschop van Parijs genoten de onderscheiding dat Bonaparte-zelf ze nazag. Tegen over dit nadeel stond dan wel het voordeel dat het stuk kosteloos op de drukkerij der prefectuur werd gedrukt, maar de regeering maakte hier mede gebruik van om de zeer aangename mandementen in ruimer kring te verspreiden dan noodig was en van de minder lofwaardige een zeer klein getal exemplaren te leveren. Zoo begonnen de mandementen allengs op geschuurde skeletten te gelijken en de meeste bisschoppen zwegen liever.

Dit laatste echter beviel der regeering ook niet, want hier en daar was men met enkele regeeringsmaatregelen wel eens minder ingenomen en de bisschoppen moesten dan naar aanleiding hiervan hun stem verheffen. Bij gewichtige aangelegenheden gebeurde het soms dat zij het stramien waarop ze hun kerkelijke phrasen borduren mochten regelrecht uit Parijs ontvingen.

Of het waar is dat Napoleon ook gezegd zou hebben: „er is niets wat ik niet doen kan met mijne gendarmes en met mijn priesters,” laten we, dewijl

1) Zoo weigerde o. a. de prefect van Avignon het mandement van den bisschop goed te keuren omdat deze minder vrijgevig was ten opzichte van het vleesch eten in de vasten, dan zijn buurman.

hem zeer veel in den mond gelegd is, liever onbelijst, maar dat hij van de laatsten de diensten der eersten eischte is even zeker als dat sommigen die volgaarne bewezen. Meer dan één bisschop werd bedankt voor zijn aanwijzen van verdachte personen; die van Orleans ontvangt zelfs last een paar van die individu's gevangen te nemen.

Waar de hooge geestelijkheid zoo tot slavernij gebracht werd, hebben we niet te vragen hoe het met de lagere ging. Een priester die zich op een preekstoel van Parijs wat vrij had uitgelaten, sloot men in het krankzinnigengesticht te Bicêtre op en toen een gezantschap van diens ambtgenooten hierover kwam klagen kreeg het van den consul het beleefde antwoord: „ik heb u willen toonen dat, al zette ik ook mijne muts scheef op, de priesters toch aan de burgerlijke macht zouden moeten gehoorzamen!”

Ging het reeds zoo nog eer het concordaat gesloten was, na dien tijd werd het niet beter. Daar wist de pastoor van St. Roch te Parijs van te spreken, die gedurende drie maanden van afzondering het betreuren mocht dat hij geen lijkdienst voor een operazangeres, zonder sacramenten gestorven, had willen vieren; daar wisten ook van te getuigen de honderden priesters die weldra zonder vonnis van hunne vrijheid beroofd werden.

De man die aldus de geestelijkheid gebruikte en fnuikte wist hen die zich naar hem schikten echter ook schitterend te beloonen. Hier waren het kerk-sieraden, daar was het meublement voor een paleis, elders was het geld om onder de armen te verdedelen dat van des consuls tevredenheid en onbegrensde mildheid getuigde. Niets willen we op die giften,

uit een ruime, niet altijd reine beurs geput, afdingen, mits men ze maar niet laat gelden als bewijzen van achting voor een stand van welken Bonaparte den laagsten dienst, spioneren, niet versmaadde maar ook den hoogsten, zalven tot keizer, eischte.

Het was op den 9^{den} Mei '04 dat Napoleon voor het eerst tot den legaat Caprara van de overkomst des pausen sprak. „Wat luister zou diens tegenwoordigheid aan zijne wijding bijzetten, wat vrucht zou zij voor den godsdienst opleveren!” De legaat moest het hoofd der kerk eens polsen eer hij-zelf het vroeg want zich blootstellen aan eene weigering kon toch niet.

Weigeren? Hoe kon Bonaparte daaraan denken! Hij had immers den Rome zoo aangename gezant Cacault reeds doen vervangen door zijn oom, den kardinaal Fesch, die weinig aansporing had noodig gehad om met hoogheid op te treden. Hij had, door de uitlevering van zekeren met een zwarten kool geteekenden uitgewekene te eischen, den paus schrik aangejaagd en hem doen gevoelen dat hij met al zijn hebben en houden in zijne macht was. Waar de loop der gebeurtenissen den eersten consul tot consul voor zijn leven (4 Aug. '02) gemaakt had, ja hem weldra tot keizer verheffen zou, wat kon daar Pius VII moed geven Bonaparte iets te weigeren?

Of zou de behandeling der fransche kerk aangedaan Z. H. hinderen? Zou het bloed van den hertog van Enghiën, nog pas in de gracht van Vincennes geplengd (21 Maart '04), hem de wijding onmogelijk maken ¹⁾? Zou het recht van Lodewijk XVIII op den

1) In het begin van '05 was te Parijs in de mode de „couleur pistache.” Velen spraken dit aldus uit „Pie se tache.”

franschen troon waaraan hij onlangs door dertien tegen hun zin ontslagen bisschoppen, zoo krachtig herinnerd was, zou dat bij hem soms te zwaar wegen? Zou de toorn van geheel het legitimistisch Europa ¹⁾ hem beletten kunnen den zoon der revolutie te kronen? Zou — laat ons niet meer noemen wat Pius VII had kunnen ja moeten bewegen beslist „neen” te zeggen.

De paus was niet vrij want Italië was geheel in de macht der Franschen en al begon men hem dan ook spottend „kapelaan des keizers” te noemen, het antwoord zou gunstig wezen indien men er maar voor zorgde dat geen wereldsche zaak, hoe groot dan ook, maar alleen een godsdienstig belang luide uitgesproken en werkelijk bereikt, de reis rechtvaardigen kon. Voorwaarden stellen durfde het roomsche hof echter niet, maar zoo o. a. die Organieke artt. eens vernietigd en de const. bisschoppen tot herroepen gedwongen werden was dit toch iets dat den gewichtigen stap wettigde. Ook de geraadpleegde kardinalen, die bovenal hoopten dat de paus beloond zou worden met de teruggave van het hem ontnomen wereldlijk gebied, durfden zich niet verzetten en nadat allerlei hinderpalen aangaande den eed door den keizer te zweren en de plechtigheid der kroning, zoo het heette, uit den weg waren geruimd besloot Pius trots zijne zwakheid en het ongunstig jaargetij aan den wil van den nieuwen keizer te voldoen.

Diep werd alvast de paus teleurgesteld toen hem

1) Zoo schreef de bekende Maistre 9 Maart '04: indien de paus werkelijk die reis gaat doen, „je lui souhaite simplement la mort.” Hij zou hem liever naar St. Domingo zien gaan om Dessalines te wijden. Door zulk eene vernedering wordt hij „un polichinelle sans conséquences.”

den officieelen uitnodigingsbrief van Napoleon, zijn „dévot fils” overhandigd werd. Thiers moge zeggen dat deze met „une dignité parfaite” geschreven was, d’Haussonville noemt het „un billet assez laconique, fait pour déplaire.” Geen woord stond er in over de voordeelen welke „het godsdienstig karakter” dat de paus „aan de ceremonie der wijding en kroning van den eersten keizer der Franschen” geven zou, voor den godsdienst zou afwerpen. „Het is vergif” klaagde de kerkvorst tegen den gezant Fesch, „dat gij mij gebracht hebt,” en hij voegde er bij: dat hij niet gaan kon. Toen de eerste teleurstelling wat bedaard was begrepen de paus en zijne raadslieden dat zij niet meer terug konden en 2 November '04 vertrok de stedehouder van Christus naar Parijs.

Dat koerier op koerier den ouden man tot spoed aanzette zoodat Consalvi klaagde dat men „den H. Vader naar Parijs liet galoppeeren als een aalmoezenier die door zijn meester onthoden is om de mis te lezen,” dat Napoleon hem in jachtkostuum en door een troep honden omringd op een kruisweg bij Fontainebleau verwelkomde zoodat hij met zijn satijnen schoeisel in het slijk moest uitstappen, dat Bonaparte slechts des avonds met hem uitreed opdat niemand hem ter slinkerzijde van zijn gast zou zien zitten, ja dat hij hem bij de kroning in N. Dame, ’t zij dan met of zonder opzet, uren lang wachten liet, we vestigen er slechts in het voorbijgaan de aandacht op.

We mogen ook niet stilstaan bij het tooneel in het kabinet des keizers, toen de niet meer dan burgerlijke band welke Napoleon en Josephine aan elkâar verbond door de Kerk werd geheiligd, en moeten naar Thiers of naar Mevr. de Rémusat verwij-

zen wanneer men een indruk wil ontvangen van het grootsch tooneel dat op den 2^{den} Dec. '04 N. Dame waar Frankrijk's eerste keizer werd gekroond en gewijd, te aanschouwen gaf.

Welk een diepe wonde werd toen aan het hart van Christus' stedehouder op aarde toegebracht. Daar lag op het altaar naast zwaard en scepter, de kroon, getrouw naar die van Karel den Groote bewerkt. Het voorhoofd en de handen van den nieuwen Caesar worden op de gebruikelijke wijze gezalfd, de paus zegent het zwaard en gordt het hem aan, geeft den scepter in zijne hand, neemt eindelijk de kroon en tegen alle gewoonte ja tegen de bepaalde belofte in, grijpt Napoleon hem die kroon kalm maar beslist uit de handen en zet haar zelf op het hoofd. Een schok voer door heel de aanzienlijke vergadering. De eerste keizer van het Westen had zich door den paus laten verrassen, maar deze nieuwe keizer verrastte den paus. Pius VII protesteerde niet ¹⁾, hij begaf zich naar den voet van den troon waarop Napoleon met zijne wettige gemalin had plaats genomen, hij strekte zijne handen zegenend naar hem uit en hief de woorden aan welke voor duizend jaar in de basiliek van St. Pieter hadden weerklonken: „Vivat in aeternum semper Augustus!”

Het zedelijk voordeel dat Napoleon door de wijding van den paus te beurt viel was niet gering

1) Hij eischte later alleen dat in den *Moniteur* de ceremonie der kroning niet anders werd verhaald dan te voren tusschen beide hoven was bepaald. In tegengesteld geval zou hij bekend maken in geene verandering te hebben bewilligd. Terwijl alle bladen vol waren over eene plechtigheid die met wat er aan verbonden was 85 millioen frca. zou gekost hebben, bewaarde de officieele courant het stilzwijgen.

doch hoewel heel de wereld met Boileau moest verklaren:

„Le ciel met sur le trône un prince infatigable,”

wat die vorst voor den paus deed beteekende al zeer weinig. Zeker, hij bewees zijn gast die midden in den winter moeilijk de terugreis kon en wilde aannemen, allerlei beleefdheid, maar toen deze eindelijk zijne wenschen begon te openbaren werd bittere teleurstelling zijn deel. De keizer had zich behoorlijk door Portalis laten wapenen en scheen hij ook nu en dan niet opgewassen tegen den paus, hij gaf daarom toch niets toe en kon ook waarlijk niet toegeven o. a. dat het budget van eeredienst toen reeds met vijfentwintig millioen frcs. zou verhoogd worden, dat eene strenge Zondagswet zou worden afgekondigd, dat de R. kath. godsdienst voor den heerschenden zou verklaard worden enz.

Wat het grondgebied van den H. stoel aanging, de paus stelde den keizer eigenhandig eene memorie ter hand, waarin hij verzekerde dat hij wegens de geleden verliezen, zijn staat niet naar behoren kon ophouden en van den nieuwen Charlemagne verwachtte dat hij den vorigen in mildheid zou evenaren. Ook op dit punt werd Pius met beloften afgescheept en toen hij in April '05 de terugreis aanvaardde, kon hij zich wel door de gedachte opwinden dat hij te Parijs zóo grooten opgang gemaakt had dat het dragen van een scapulier mode was geweest en zelfs een priester naar Duitschland kon schrijven: „Rome est dans Paris,” maar toen hij zijne hoofdstad naderde was hij diep ter neêr geslagen en ontmoedigd. Hij geleek den luchtballon

die, op den dag der kroning te Parijs opgelaten, naar Rome dreef en daar tegen den grond sloeg.

Met zorg zag Pius dan ook het oordeel tegen dat de kerk in het algemeen over de vrucht van zijne reis vellen zou, en het was maar gelukkig voor het hoofd van den Kerkelijken staat dat aan het college van kardinalen het recht niet toekwam, waarvan b. v. onze Staten-generaal gebruik maken, om na het uitspreken van eene troonrede in hun antwoord te zeggen wat op het harte ligt. Wat hadden zij toch niet kunnen ja moeten zeggen, toen Pius VII in de allocutie van 26 Juni '05, waarin hij van zijn tocht verslag deed, o. a. deze phrase ten beste gaf: „Het zijn niet alleen verwachtingen welke wij van deze reis hebben meegebracht. Vele zaken zijn reeds afgedaan en strekken ten onderpand van hetgeen nog verricht moet worden.”

Frankrijk's keizer die toen juist zijne reis door Noord-Italië volbracht had, was slim genoeg het stuk waarin deze raadselachtige volzinnen voorkwamen, in den Moniteur te doen opnemen want heel de wereld kon er uit zien dat hij met den H. Vader op den besten voet stond.

Lang zou deze goede verstandhouding echter niet meer duren. De keizer had zijn doel bereikt. De paus die het niet bereikt had bleek weinig genegen meer dan het strikt noodige om op de been te blijven te doen, en de tijd van hunne „twisten en scheuring” brak aan.

Napoleon kon zulks al spoedig bemerken. Zijn jongste broeder Jérôme was in '03 te Baltimore in den echt getreden en de keizer die weinig met dit huwelijk was ingenomen, wenschte het onwettig te doen verklaren. Dewijl het ook kerkelijk

door den bisschop van Baltimore gesloten was, scheen niets eenvoudiger dan den paus te verzoeken dezen band, met eene protestantsche aangegaan, te breken.

Pius, door uit Engeland en Amerika ontvangen inlichtingen, in staat de minder juiste gegevens van den keizer te beoordeelen, deed nauwkeurig onderzoek of er eenige reden tot ontbinding te vinden was en meldde den keizer in Juni '05 dat, hoe gaarne hij hem ook te wille wenschte te zijn hij zulks niet kon. Huwelijken tusschen Katholieken en Protestanten „ofschoon door de Kerk verafschuwd, werden toch door haar voor echt erkend.” Alleen in het feit dat de pastoor die het had moeten sluiten zulks niet gedaan had, kon, volgens de decreten van Trente oorzaak tot nietigverklaring liggen, mits die besluiten dan ook ter plaatse waar men de verbintenissen gesloten had waren afgekondigd. Dit nu had te Baltimore nooit plaats gehad en dus kon de paus er niets aan doen „ten zij hij zich eene macht aanmatigde welke hij niet bezat.”

Napoleon, bij wien het al weinig gewicht in deschaal legde of zulk eene afkondiging vóór eeuwen al dan niet in eene amerikaansche stad geschied was, schreef den onwil des pausen aan wraakzucht toe omdat hij de Legatiën niet had terug gekregen. Hoe hoog hij, bovendien ontevreden over 's pausen onwil om in Duitschland en Italië de kerkelijke zaken naar zijne begeerte te regelen, dit in bescherming nemen van Protestanten, ¹⁾ gelijk hij het noemde, opnam, bleek weldra.

1) De erfgename van den lutherschen keurvorst van Wurtemberg werd in Augustus '07 zeer hartelijk door Napoleon als bruid van zijn broeder Jérôme ontvangen.

Luide juichte men in de parijsche schouwburgen wel den regel:

„La terreur de mon nom le poursuit dans son ile”

uit de toen opgang makende „Tempeliers” van Raynouard toe, doch het bleek uit de nederlaag bij Trafalgar (2 Oct. '05) dat het trotsche Albion op eigen erve niet te bestoken was. In zijn handel moest het dus gefnuikt worden en de paus moest ook hiertoe meewerken. Voor de pauselijke vesting Ancona kruiste een engelsch-russisch eskader en de keizer, die te recht of te onrecht meende dat de paus meer op de hand zijner vijanden dan op de zijne was, gaf bevel zich van die stad en hare omgeving meester te maken opdat hij van daaruit niet bedreigd kon worden in zijn nieuwen krijg tegen Oostenrijk. Dit geschiedde half Oct. '05 tot groote verbazing van den paus, en daar de fransche gezant Fesch geen opheldering geven kon, werd Pius door de andere mogendheden verdacht dat hij in plaats van zich onzijdig te houden, met Napoleon heulde. Daar deze laatste echter niets van zich hooren liet nam de paus, ten einde raad, de vrijheid 13 Nov. tot den keizer een eigenhandig schrijven te richten waarin hij aan zijne smart over die schending van zijn gebied lucht gaf, zich beklaagde over de onaangename houding welke de keizer sedert zijne terugkomst uit Parijs tegenover hem had aangenomen, en te verstaan gaf dat, als het zóo moest, de goede verhouding met den franschen gezant moeilijk vol te houden was.

Toen dit schrijven den keizer in Duitschland bereikte had deze juist te worstelen met de moeilijk-

heden welke de overwinning bij Austerlitz vooraf gingen. De vrede van Presburg maakte Napoleon tot heer van Duitschland en kort vóór hij naar Frankrijk waar een van geestdrift gloeiend volk voor hem in het stof bukken zou, wilde terug keeren, las hij wellicht voor het eerst het schrijven van den paus. Den 7^{den} Jan. '06 vond hij te Munchen tijd tot antwoorden maar ook moed om den „très saint-père" het verwijt toe te voegen van ondankbaarheid en hem ingewikkeld te beschuldigen dat hij liever den triomf van Engelschen en Turken dan den zijnen gezien zou hebben. Vervolgens klaagt de man, die reeds toen het huwelijk van zijn broeder Jérôme met eene protestantsche prinses had voorbereid, over de weigering van den paus ondervonden „toen het er op aankwam het protestantisme te beletten het hoofd in Frankrijk weer op te heffen," en wat die bezetting betreft, „als beschermer van den H. Stoel" deed hij zulks, want evenals op vorige koningshuizen rustte ook op hem, oudste zoon der Kerk, den plicht te waken dat hij niet door Grieken en Muzelmannen bezoedeld werd. De opvolger van Gregorius kon hier duidelijk uit zien dat, al had de keizer diens tijdrekening ook pas weér ingevoerd, hij diens tijd onherroepelijk voorbij achtte. Toch verloor hij den moed niet, schreef weder een brief (26 Jan.) en bleef vragen dat Ancona ontruimd en de schade wegens het onophoudelijk doortrekken van troepen, vergoed zou worden. Begrijpende dat Italië, gelijk Thiers het uitdrukt, „de koningskoek was welke met de sabel verdeeld werd," waagt hij zelfs het uit te spreken dat Z. M. de hoop „welke zij nooit verboden had te koesteren" thans zou vervullen en aan het domein van St.

Pieter weér zou toevoegen wat de revolutie er van afgescheurd had.

Napoleon die na Austerlitz steeds meer met zijn eigenbelang alleen begon te rekenen, was er geenszins toe genegen. In plaats van ook den paus enkele kruimkens van den rijk voorzienen disch toe te werpen, schreef hij hem een brief waarin o. a. de uitdrukkingen voorkwamen: „Uwe Heiligheid zal voor mij hetzelfde ontzag (égards) in tijdelijke zaken hebben dat ik voor hem in geestelijke zaken heb. Uwe Heiligheid is van Rome soeverein, maar ik ben er keizer van. Al mijne vijanden behooren de Uwe te zijn.” Met zinspeling op den kerkelijken toestand van Duitschland en Italië verweet hij voorts den paus dat hij om tijdelijke zaken „de zielen liet verloren gaan” en eischte hij dat de gezanten der hem vijandige mogendheden uit Rome verwezen en de havens voor engelsche schepen gesloten werden. Natuurlijk ontving Fesch een brief die nog scherper was. Zoo de paus zich niet geliefde te schikken naar hem die „het zwaard der kerk was” zou hij hem terug brengen tot den toestand van vóór Karel den Groote.

De paus kon als hoofd van den Kerkelijken staat moeilijk doen wat Napoleon eischte zonder zijne soevereiniteitsrechten ganschenal prijs te geven, terwijl hij, door zich zóo tot gehoorzaam dienaar ja tot werktuig van den franschen keizer te maken, zijn karakter als vader van alle geloovigen in de waagschaal stelde. Zijn staats-secretaris Consalvi gaf hem dus den raad de leden van het Heilig college te raadplegen en nadat deze den 8sten Maart '06 van alle bescheiden hadden kennis genomen, werd

een uitvoerig antwoord aan Napoleon gereed gemaakt hierop neerkomende dat Z. H. niet aan den eisch van Z. M. kon voldoen, al ware het maar alleen hierom dat hij daardoor de geestelijke belangen, voor welke hij zoowel in als buiten Europa zorg had te dragen, op het hoogst zou benadeelen. Op het verwijt, als zou hij, door de kerkelijke organisatie van Duitschland op de lange baan te schuiven, het heil der zielen in de waagschaal stellen, antwoordde hij door er op te wijzen dat in dit land zoo dikwijls veranderingen plaats grepen en dat nu, dank zij de jongste oorlogen de toestand daar ingewikkelder was dan ooit. Vooral kwam hij op tegen Bonaparte's beweren dat deze keizer van Rome zou zijn. Hij was keizer der Franschen en zoo er al van een keizer der Romeinen gesproken werd, een titel die den keizer van Duitschland toekwam, een keizer van Rome bestond niet en kon niet bestaan tenzij de paus van zijn soevereiniteit gezag over die stad beroofd werd. Werd voorts de betrekking tusschen Napoleon en hem voorgesteld als van gelijken aard te zijn als die tusschen Karel den Groote en den toenmaligen paus, hij meende Z. M. te moeten herinneren dat de groote keizer Rome in handen der pausen gevonden en zonder eenig voorbehoud hunne bezittingen erkend en bevestigd, ja door schenkingen vermeerderd had.

Ofschoon Napoleon zich diep beleedigd toonde dat zijne brieven aan de kardinalen waren meegedeeld en voortaan niet meer eigenhandig aan den paus wilde schrijven, toch begreep hij best dat hetromeinsche hof het recht aan zijne zijde had, als het met het oog op de geestelijke onafhankelijkheid, weigerde zich te onderwerpen.

Gelukkig voor hem bood zich eene andere gelegenheid aan. Het koninkrijk der beide Siciliën had Napoleon aan zijn broeder Josef geschonken en toen hiervan officieel te Rome kennis was gegeven, had men daar de onvoorzichtigheid den nieuwen koning niet aanstonds te erkennen maar er op te wijzen dat de H. Stoel sinds eeuwen zekere rechten ten opzichte van dien troon kon laten gelden.

Blijde greep de fransche keizer deze gelegenheid aan om niet slechts scherpe nota's naar Rome te zenden maar ook over Civita Vecchia (Mei '06) en andere steden van den paus te beschikken, terwijl zijne bedoeling duidelijk bleek uit hetgeen hij aan zijn oom schreef „laat Alquier (de nieuwe zaakgelastigde) alles doen wat hatelijk is.”

Weinig baatte het dat Consalvi, die door den keizer werd aangezien als hoofdoorzaak van den tegenstand, zich opofferde en door den weinig beteekenenden Casoni als staats-secretaris werd opgevolgd. Pius toonde op eigen beenen te staan. Het bevel de havens voor de Engelschen te sluiten, werd zelfs aangedrongen door in beslagname van staatsinkomsten en inlijving van pauselijke soldaten bij de fransche, doch Pius bleef weigeren zich naar een eisch te schikken die tegen alle volkenrecht inliep, die hem, het hoofd der kerk zou doen voorkomen als onder fransche curateele te staan en, wegens de daaruit geboren wordende vijandschap, verhinderen zou voor de vier millioen R. Katholieken in Brittanje te zijn wat hij voor hen wezen moest.

Napoleon die in de tweede helft van '06 in Duitschland de handen vol had, zou den paus gaarne aanstonds hebben terecht gezet, maar vóór hij de pu-

blieke opinie, die onpersoonlijke stem voor recht en gerechtigheid, door gewelddadigheden jegens Pius dorst trotseren, moest hij nog machtiger zijn. Nauwlijks had hij dan ook te Berlijn den Pruisen de wet voorgeschreven en de Russen tot onderdanigheid genoopt, of hij begreep met den paus te kunnen doen wat hem behaagde. Het baatte niet dat deze toegaf wat hij eerst had geweigerd, nl. in gedeelten van Italië die na het sluiten van het concordaat voor de italiaansche republiek (16 Sept. '03) daaraan waren toegevoegd, bisschoppen volgens de bepalingen van dat concordaat te installeren; het baatte ook niet dat de paus eindelijk beloofde zijne havens te sluiten voor „de ketters en de Engelschen”, zijn ondergang was besloten. Na eene voor de leus gevoerde onderhandeling met den pauselijken gezant Bayanne, waarbij o. a. geeischt werd dat een derde van het College der kardinalen uit Franschen moest bestaan en de geestelijke en tijdelijke macht des pausen op ongehoorde wijze beperkt werd, schreef deze aan zijne vertegenwoordigers dat zij zich, zoo de keizer bij dit alles volhardde, tot vertrek gereed moesten houden. Napoleon deed zoo en nam bovendien tot geweld en list de toevlucht. Den 2^{den} Februari '08 maakten fransche troepen zich van Rome meester en eene batterij van tien stukken werd onder de vensters van het Quirinaal, waarbinnen Pius VII de wijk had genomen, opgesteld.

Zagen wij uit het lot dat den paus trof hoe Napoleon zijne rol als „beschermers van godsdienst en kerk” opnam, we hebben thans den blik te slaan op den toestand waarin Frankrijk's geestelijkheid ver-

keerde, ten einde te begrijpen dat de keizer zóover durfde gaan en eindelijk nog verder moest.

Het „honores mutant mores” werd ook in Napoleon bewezen waarheid te zijn en diens gedrag ten opzichte der geestelijkheid was na de kroning vrij wat gewijzigd. Wij merkten reeds op dat hij haar zoo vóór als na het sluiten van het concordaat, geen oogenblik uit het oog verloor. Toen kon het echter nog den schijn hebben alsof hij geen ander doel beoogde dan de burgerlijke instellingen tegen ultramontaansche aanmatiging te verdedigen en wederkeerig de geestelijkheid in bescherming te nemen tegen enkele te heerschzuchtige ambtenaren. De rondgaande brieven aan zijne prefecten en bisschoppen toonden dan ook nog eenig spoor van onpartijdigheid. Toen eindelijk ieder op zijne plaats was en Napoleon ook, kwam zijne onbegrensde heerschzucht aan den dag, te laat dat men het gewaagd zou hebben haar te weerstaan, te vroeg dat zijne macht er niet door ondermijnd zou worden.

Wat Napoleon gewild heeft? Toen hij op St. Helena tijd tot nadenken had en het hem goedgevoelde zijne misslagen zooveel het kon te bemantelen, gaf hij zijn secretaris Las Cases allerlei schoone volzinnen in de pen. „Napoleon,” zoo schrijft deze in diens naam: „heeft het geloof zijner volken niet willen veranderen; hij eerbiedigde de geestelijke dingen en wilde ze beheerschen zonder er aan te raken, zonder er zich in te mengen. Hij wilde ze pasklaar maken (faire cadier) voor zijne inzichten, voor zijn politiek, maar door den invloed der tijdelijke dingen.”

Hoe men iets beheerschen kan zonder er zich in te mengen of er zelfs aan te raken laten we

in 't midden, maar de keizer hield zich waarlijk niet op zulk een eerbiedigen afstand van de geestelijke dingen als hij ons later wil doen gelooven. Niet alleen tal van feiten geven hiervoor getuigenis, maar bovenal stelt zijne „Correspondentie” welke Napoleon III later het licht deed zien, al bevat zij nog niet alles, ieder in staat de handelingen des keizers ook ten opzichte der geestelijken, in een ander licht te zien dan hij-zelf er op vallen deed. Hen in 't openbaar slecht behandelen, gewis dat was de gewoonte niet van een vorst die, hoe hooger hij zelf steeg ook destemeer omzag naar bisschoppen welke onder het oude regime door talent of geboorte eene verhevene plaats zouden waardig gekeurd zijn. Sprak hij hen in het openbaar toe, hij deed het met alle beleefdheid en zocht zooveel doenlijk hunne taal te gebruiken¹⁾; verzocht hij hen met een plechtig Te Deum God te danken voor den zegen op het slagveld hem geschonken, het geschiedde vaak in stichtelijke termen; ontving hij hen aan zijn hof hij kende hun een voorrang toe, over welchen hooggeplaatste generaals soms meesmuilden. Menig vorstelijk gunstbewijs en welwillend woord mocht voorts den keizer aanspraak geven op de liefde van mannen, die jaren lang maar al te gewoon waren geweest dat men hen op elk levensterrein naar de buitensingels verbande, alleen omdat zij geestelijken waren.

Maar overigens . . . hoe duur moest die uitwendige heerlijkheid betaald worden onder de regeering van

1) Pour ce qui regarde la religion,” schreef hij aan zijn broeder, den koning van Napels, „il faut que le langage soit pris dans l'esprit de la religion et non dans celui de la philosophie. C'est là le grand art de celui qui gouverne.”

een vorst die de ambtenaren niet beschouwde als dienaren van het volk, 't welk hij heette te vertegenwoordigen, maar die ze geroepen achtte hem persoonlijk te dienen en die altijd en overal met een jaloersch oog waakte over eigen eere.

Geen wonder dus dat de geestelijkheid het als hare roeping moest aanmerken: den volksgeest te leiden in de bedding welke den keizer goed scheen. Had Z. M. het met de Russen te kwaad, de geestelijkheid moest er op wijzen dat het een schismatiek volk was 't welk van den paus niets weten wilde. Dat de „ketterische Engelschen” als voorwerpen van Gods toorn voorgesteld, en „het trouwlooze Albion” op éene lijn met Tyrus en Sidon geplaatst moest worden was niet meer dan billijk. Bisschoppen helaas! die daar jaren lang het brood der barmhartigheid gegeten hadden moesten meevechten aan dien distelkrans en vooral doen uitkomen hoe zwaar de Roomschen in Ierland verdrukt werden.

Aan lof voor den keizer en de zegeningen der keizerlijke regeering mocht het natuurlijk niet ontbreken. „Men kan geen eer genoeg bewijzen” schreef de minister van eeredienst, „en geen dankbaarheid, eerbied en liefde te veel betoonen voor den hersteller van godsdienst en staat.” Door koelheid haalde men zich eene berisping op den hals ¹⁾. „Gij moet den

1) Paul de Rémusat acht het noodig op te merken dat men bij het lezen van de brieven zijner grootmoeder zich herinnere dat de schrijver er aan dacht dat deze door den keizer gezien of konden gezien worden. Natuurlijk zijn al die betuigingen van gehechtheid aan het vorstelijk echtpaar niet louter berekening, verzekert hij, maar toch — wij denken er het onze van. Zie: *Lettres de Mme de Rémusat*. Paris, '81, I, p. 30.

keizer wat meer in uwe mandementen prijzen" vermaande de prefect van politie eens een bisschop die zich al wonderwel van zijn plicht meende gekweten te hebben toen hij na de geboorte van den koning van Rome, uit Bossuet de wenschen had overgenomen die deze eertijds voor den kleinzoon van Lodewijk XIV had ontboezemd. Legerbulletins in de kerken aflezen was allengs gewoonte geworden, maar daar de keizer begreep dat dit slechts goed zou werken zoolang ze zeer gunstig konden zijn, had Z. M. meer op met Te Deums na eene overwinning want natuurlijk werd dan ook eene toespraak in de kerk gehouden en een mandement uitgevaardigd. Het raam voor dit laatste werd vaak door den minister van eeredienst, soms ook door den keizerzelf geleverd en zoo men de kunst niet verstond het met nog iets anders te vullen dan met de verkleurde bloemen eener traditioneele rhetorica werd men „*atrio carbone*" geteekend.

Op allen hield Napoleon het oog gevestigd, zelfs dorpspastoors ontgingen zijn adelaarsblik niet want immers van het platteland kreeg hij zijn beste soldaten. „De pastoor van Beauvais," zoo meldt Z. M. uit Duitschland aan den minister van politie Fouché, heeft „*un sermon détestable*" uitgesproken, doe hem weten dat ik ontevreden ben. „Betuig mijne ontevredenheid aan den heer Robert, priester te Bourges, hij heeft op 15 Aug. eene slechte preek gehouden," schrijft hij aan Portalis. Nu klaagt hij over een priester die met zijne gemeenteleden wat druk briefwisseling houdt en in een klooster moet gestoken worden, dan weder over een abt dien men niet tijdig gevat heeft, zelfs uit het hartje van Polen betuigt hij

zijne tevredenheid er over dat men zeker pastoor heeft opepakt.

Dat de opleiding der geestelijken hem ter harte ging laat zich denken en aan de keizerlijke academie werd dus het recht geschonken een priester het stijgen op de hiërarchische ladder te beletten in geval hij geacht mocht worden „ultramontaansche of voor het gezag gevaarlijke denkbeelden te koesteren.” Aan de kerkelijke bladen werd mede de oorlog verklaard. Allen werden ze verboden; het „Journal des Curés” zou genoegzaam licht in alle pastoriën verspreiden. Toen ook daarin, trots het toezicht, nog van die belachelijke redeneringen tegen de vrijheden der Gallicaansche kerk en de grondbeginselen van Bossuet voorkwamen, moest dat verhinderd worden, want wilde men zich met de kerk bezig houden men kon het in de preek doen.

Met de kerkelijke feesten bemoeide Z. M. zich insgelijks. Ze vermeederen, dat nooit, en had La Fontaine reeds geklaagd: „on nous ruine en fêtes” ¹⁾ ook de keizer was van meening dat al die feesten „het volk van zijn arbeid aftrokken.” Enkelen echter eene andere beteekenis geven kon zijn nut hebben. Zoo was de dag van 15 Aug. tot dusver aan Maria's opname in den hemel gewijd en hield bovendien „souvenirs inutiles” levendig omdat twee bonrbonsche vorsten juist op dien dag hun persoon en kroon onder de bescherming van de H. Maagd

1) Hij deed dit in zijn „Schoenlapper en geldman,” twaalf jaar nadat de aartsbisschop de Harlai zeventien heilige dagen afgeschafte had. De klachten der verstooten heiligen kan men in hollandsche verzen vinden in de Studiën en Bijdragen enz. van Moll en de Hoop Scheffer, IV, blz. 371.

hadden geplaatst. Maar op dien 15^{den} Aug. vierde men ook zijn geboortedag, ¹⁾ en werden dan gemeenlijk de vlaggen op de openbare gebouwen vernieuwd, de beteekenis van het feest mocht ook wel eens vernieuwd worden. De woorden: „Feest van den heiligen Napoleon” zouden den kerkelijken kalender niet ontzien en zoo de nieuwe heilige zelf het „prospectus” der feestviering opmaakte zou deze er zeker bij winnen.

Nu mocht men te Rome, het was in '06, wat zuur zien, in Frankrijk was men er zoo mede ingenomen dat verschillende bisschoppen dadelijk de gelegenheid aangrepen om allerlei vereenigingen onder bescherming van den nieuwen heiligen te plaatsen. Om dit met eenig goed fatsoen te kunnen doen behoorde men toch een kerkelijk aanknoopingspunt te hebben, en zoo werd eindelijk te Rome, na lang zoeken uit een oud martelaarsboek opgedolven dat in de vervolging tijdens Diocletianus zekere Griek Neapolis of Neopolis er te Alexandrië het leven bij ingeschoten had. 't Was duidelijk, welk woordensmid zou het durven betwisten, de italiaansche naam Napoleone was uit dien des martelaars gevormd!

Was Frankrijk een heilige rijker geworden, niets billijker dan dat het ook een dogma rijker werd.

We merkten reeds op dat in de Organieke artikelen bepaald was dat de kerk slechts ééne liturgie en één catechismus hebben zou. Hier kon Rome, dat nog al op eenheid en eenvormigheid gesteld is, niets tegen hebben, en de paus wien het te Parijs niet gelukt was die artikelen opgeheven te krijgen,

1) Ook 7 Januari 1768 en 18 Augustus 1769 heeft Bonaparte als zijn geboortedag opgegeven.

troostte zich met het denkbeeld dat hij op dit gebied toch wel een eerste stem in het kapittel zou hebben. Ook hierbij had hij buiten zijn waard gerekend. Napoleon had deze taak opgedragen aan een italiaansch theoloog uit het gevolg van Caprara, maar diens concept bleek onbruikbaar. Nu gaf de abt Emery, superieur van de congregatie St. Sulpice, den raad eenvoudig den catechismus van Bossuet te nemen. Dit behaagde den keizer, want immers die prelaat had Lodewijk XIV zoo goed ter zijde gestaan in den strijd met de pausen. Vier fransche geestelijken gingen aan het werk, met last zich zoo kort mogelijk bij den oorspronkelijken tekst te houden en alle wijzigingen, later ten bate van het ultramontanisme aangebracht weg te laten.

Op het einde van '03 was men zoo geed als gereed doch Bonaparte die juist consul voor zijn leven was geworden en weldra keizer hoopte te zijn, gaf last met de uitgave nog wat te wachten. Op zijn standpunt volkomen juist, want het leerboek was van meer belang voor hem dan voor de catechumenen, er was dus zoo'n haast niet bij.

In '06 zag het eindelijk het licht terwijl gelijktijdig een rapport van den minister van eeredienst verscheen waarin gezegd werd dat het werk, om zoo te zeggen, eene nieuwe editie van dat van den bisschop van Meaux was.

Naar aanleiding van het vierde gebod ¹⁾ had Bossuet zich beijverd der jeugd eerbied in te prenten voor „alle overheden, herders, koningen, magistraten en anderen” en zoover bekend is heeft Lodewijk XIV

1) Bij ons het vijfde.

er zich nooit over beklaagd dat hij achter de „herders” geplaatst, en nog minder dat hij niet met name genoemd was. Napoleon wenschte iets meer en hij had zelfs gewild dat onderwerping aan de regeering van Frankrijk als een dogma der Kerk werd voorgesteld. Daar dit toch moeilijk kon aangezien de R. kath. kerk ook nog andere dan fransche leden had, kreeg Napoleon hetgeen hij wenschte in eene nieuwe les, welker uitdrukkingen hij zelf behoorlijk naging.

Zoo verscheen dan de beruchte „Zevende les,” waarin op de vraag: Welke zijn de plichten der Christenen ten opzichte der vorsten die hen regeeren en welke zijn in het bijzonder onze plichten jegens Napoleon I onzen keizer? ten antwoord gegeven wordt: „De Christenen zijn aan de vorsten die hen regeeren en wij zijn inzonderheid aan Napoleon I, onzen keizer schuldig: liefde, eerbied, gehoorzaamheid, getrouwheid, militaire dienst, belasting opgelegd tot instandhouding en verdediging van het rijk en van zijn troon,” enz. Vervolgens wordt gevraagd naar de reden waarom men dit verplicht is, en in het antwoord komt voor: ten eerste „omdat God hem tot onzen soeverein gesteld, hem gemaakt heeft tot bedienaar zijner macht en tot zijn beeld op aarde. Onzen keizer eeren en dienen is dus God-zelfen eeren en dienen.” In de tweede plaats wordt op Jezus Christus gewezen „die geboren is gehoorzamende aan het edict van Caesar Augustus, die de voorgeschreven schatting betaald en bevolen heeft Gode te geven wat Godes is maar ook den keizer wat des keizers is.”

Voorts wordt onderzocht of er geene bijzondere oorzaken zijn die nog sterker aan Napoleon hech-

ten moeten, en geantwoord: „ja, want hij is degeen dien God verwekt heeft in de moeilijke omstandigheden om den openbaren eeredienst en den heiligen godsdienst onzer vaderen te herstellen en er de beschermer van te zijn.” Dat hij door 's pausen wijding de „gezalfde des Heeren” is wordt niet vergeten. We sluiten met het antwoord op de vraag: Wat men te denken hebbe van hen die in de vervulling hunner verplichtingen jegens onzen keizer te kort schieten? „Volgens den Apostel Paulus weerstaan zij de orde door God-zelfen ingesteld en maken zij zich de eeuwige verdoemenis waardig.”

De les, welke met eene asteriske gemerkt is ten teeken dat „ook de minst ontwikkelde kinderen” haar leeren moesten, wijst ook nog op de plichten jegens Napoleon's wettige opvolgers, want God „geeft de vorstendommen niet slechts aan iemand in het bijzonder maar ook aan zijne familie.” We willen over deze laatste verzekering niet twisten maar Napoleon scheen helaas! te denken dat God ook de kerk aan een individu gaf om haar ten bate van zich en zijne familie te gebruiken ¹⁾).

Eer het boek in 't licht verscheen, meenden enkele bisschoppen die van les VII een en ander vernomen

1) Tot eer van den paus moeten we zeggen dat hij dezen catechismus niet heeft kunnen goedkeuren want al werd hem vermoedelijk het eerste ontwerp waarvan we spraken, toegezonden, met het laatste was hij niet bekend. Uitdrukkelijk had men Caprara gemeld dat de wereldlijke macht niet bevoegd was een catechismus in te voeren, doch de legaat nam dit voor kennisgeving aan. Toen het boek gereed was schreef hij den minister van eeredienst dat hij volmacht bezat het goed te keuren en nadat hij zulks verricht had vernam men te Rome eerst wat er geschied was. Het minder aangenaam schrijven dat Caprara ontving hield hij mede onder zich en beloonde de keizer

hadden, dat de keizer toch al te ver ging. Wie heeft hem tot zulk werk geroepen? vroegen sommigen. „Aan hem de dingen der aarde, aan ons die des hemels. Weldra, als wij hem zijn gang laten gaan zal hij de hand aan het wierookvat slaan en misschien den altaar willen bedienen. In waarheid dat kan niet. Principiis obsta, sero medicina paratur....!” Niet allen lieten zich zoo kras uit als de aartsbisschop van Bordeaux, maar wie zou den moed hebben gehad zich te verzetten tegen iets wat er instond. Beter dus te wijzen op iets dat er niet instond en dat de Ultramontanen ongaarne misten. Bossuet had nl. het „Buiten de Kerk geen behoud,” herhaaldelijk ter néer geschreven, maar de keizer, hoeveel hij ook ophad met den man dien La Bruyère reeds bij zijn leven een kerkvader had genoemd, meende toch dat die kerkvader hier al te bekrompen en uitsluitend was geweest en hij liet dus eenige hoop aan hen die buiten de gemeenschap der Kerk waren.

Gelukkig kregen de klagers een bondgenoot in den ons bekenden kardinaal Fesch. Pas uit Rome terug, begreep de man die zooveel stoutigheden jegens den paus op zijn geweten had, dat hij nu wel eens wat ijver toonen mocht. Gewapend met verschillende opmerkingen omtrent het leerboek ging hij naar St. Cloud en had weldra het pleit gewon-

hem ook met een paleis te Bologne, de paus beschouwde hem voortaan meer als agent van Napoleon dan als zijn legaat. 't Is waar, Pius VII riep zijn legaat niet terug en verhief zijn stem ook niet tegen eene machtsaanmatiging welke hij toch niet keeren kon, maar de Pressensé (l'Egl. p. 443) had daarom geen recht tot het verwijt dat de paus „hautement” den catechismus goedkeurde.

nen. Eeuwige verdoemenis, zoo sprak hij, zal wel het deel zijn van hen die Uwe majesteit niet genoeg lief hebben en gij zoudt beletten dat de Kerk met een gelijke straf hen dreige die h aar gezag niet erkennen? Dit zou tegen elk aar inloopen. . . . De keizer begreep dit ook. Samenzweerders ter helle en ongeloofigen niet, dat ging niet aan! Ter wille van die zevende les er nog al prijs op stellende dat de catechismus goed ontvangen werd, stond het dogma, dat alleen op Rome's kerk toegepast, gelukkig een leugen is, ook te lezen in het leerboek dat in '06, even voor den feestdag van den H. Napoleon, de pers verliet. De keizer kon er nu gerust op zijn dat de sympathie welke Frankrijk voor hem gevoelde ge evangeliseerd stond te worden, en, zou het nu en dan nog wel eens noodig zijn dezen of genen bisschop op hoogen toon het bevel te doen toekomen: „pour changer l'esprit de son dioc ese,” gelijk nog geen jaar geleden met den bisschop van Poitiers geschied was, allengs zou die geest wel beter worden want de keizer oefende nu invloed op de jeugd en — wie de jeugd heeft, heeft de toekomst!

Hadde Napoleon echter wat meer ook met den ouderdom gerekend hij zou er w el bij gevaren zijn. Zijn vroegere gezant Cacault had hem eens tijdens de onderhandelingen over het concordaat geschreven: „De paus heeft reeds zooveel toegegeven dat, zoo men hem nog verder drijven wil, men niet alleen h em wanhopig zal maken maar ook de oude kardinalen die de tachtig reeds voorbij zijn en zeggen: „Ik ga voor God verschijnen aan wien ik alleen rekenschap schuldig ben, wat gaat mij de macht van Frankrijk aan!”

Voor die macht moest evenwel alles, ook het ge-

wetensbezwaar bukken en nadat den paus eenentwintig van die raadslui met geweld ontnomen en hem allerlei onaangenaamheden berokkend waren werd hem de keus gegeven of tot de italiaansche Confederatie toe te treden of zijn wereldlijk gebied te verliezen. Pius verzamelde de kardinalen die hem nog restten en weigerde, riep den legaat Caprara uit Parijs terug en zorgde er voor dat zijne onderdanen wisten hoe zij zich omtrent de overweldigers van zijn gebied te gedragen hadden.

Toen de oorlog in Spanje gunstig afliep en van Oostenrijk, de eenige mogendheid die nog voor den paus in de bres kon springen, weinig meer te vreezen was nam Napoleon het besluit: „de schenking van Karel den Groote te herroepen en de pausen terug te brengen tot hetgeen ze moesten zijn.” Op den 10^{den} Juli '09 werden de pauselijke wapenschilden te Rome afgenomen, werd de drie-kleurige vlag op het kasteel St. Angelo geheschen, en terwijl salvo's van het geschut weerklonken, aan Rome's bevolking bekend gemaakt dat „de staten van den paus met het fransche keizerrijk vereenigd waren.”

Pius had het voorzien en reeds een dier projectiën gereed gemaakt welke alleen maar schade toebrengen aan de stukken die men er meê laadt. Nog dienzelfden avond werd een excommunicatie bul te Rome aangeslagen.

De keizer had zulks pas vernomen of in termen die aan duidelijkheid niets te wenschen overlieten, gaf hij last den paus gevangen te nemen ¹⁾. In den

1) In zijne Gedenkschriften van St. Helena heeft hij het ontkend, of niet vermoedende dat zijne Correspondentie later zou worden uit-

nacht van 5 op 6 Juli brak kolonel Radet de poorten van het Quirinaal open en na eene korte woordenwisseling met den paus die hem in de audientiezaal afwachtte, voerde hij hem te vier uur in den morgen uit zijn paleis, sloot hem met zijn secretaris, den kardinaal Pacca in een gereed staand rijtuig en sloeg den weg naar Florence in. De paus, bij gebrek aan bepaalde bevelen eerst naar Grenoble en daarna naar Savone gevoerd, werd in het zuiden van Frankrijk met een eerbied en geestdrift ontvangen welke dieper wortels dan een vluchtig medelijden had, zoodat Napoleon begreep: hetgeen nu geschied was kon wel eens een kapitaal worden met hoogst twijfelachtige rente¹⁾. Wat dat rondleiden van den ouden en zwakken paus en de eerbewijzen hem te beurt gevallen betreft, dat was niets. De minister van politie Fouché kon alle bladen het zwijgen opleggen en geheel Frankrijk moest tevreden zijn met het beslist stilzwijgen dat de *Moniteur*, die breed opgaf van de blijdschap in Italië over de verlossing van het pauselijk juk, omtrent den paus-zelven bewaarde. Wel drong in hooge kringen te Parijs en ook elders onder de geestelijk-

gegeven óf vergeten hebbende wat hij 17 en 19 Juni '09 aan generaal Miollis en aan den koning van Napels geschreven had. Zie: d'Haussonville, *Rev. d. D. Mondes*, '68, I. p. 193; Thiers, *Hist. du Cons.* III. p. 261.

1) In een memorie over de troebelen tusschen paus en keizer, door den directeur der keizerlijke archieven in '11 opgemaakt en voor de tot een concilie saamgekomen geestelijkheid bestemd, lezen wij, nadat van den paus gezegd was dat hij alles gedaan had om zijn verblijf in Rome nutteloos, ja gevaarlijk te maken: „Hij verliet die stad den 6den Juli buiten weten des keizers en kwam te Savone, waar Z. M. hem deed ontvangen, behandelen en zich inrichten met al de zorg welke men het ongeluk schuldig is.”

heid het gerucht door dat de paus te Grenoble zou zijn, dat scharen volks van alle zijden opdaagden om ook maar een blik van Z. H. op te vangen, dat honderden moeders zich aan levensgevaar blootstelden om voor hare kleinen een zegen machtig te worden, zoodat men den paus in de stilte van den nacht aan al dat eerbetoon had moeten onttrekken, maar ook dat was minder. Fouché was vindingrijk. Hij liet in het officieele blad van Grenoble dato 1 Aug. '09 het volgende opnemen: „Men houdt zich hier zeer bezig met den doortocht door de gemeente Bornin (Pius VII was op weg naar Grenoble door dat dorpje heen gevoerd) van een onbekend dier, dat, te oordeelen naar de sporen welke het heeft achtergelaten vermoed wordt een kruipend dier van buitengewone grootte te zijn.” Na nog een en ander over den weg door het beest genomen, te hebben meegedeeld vertelt het officieele blad dat het zich in het water had gestort.

„Spectatum admissi risum teneatis amici?” zoo durven we vragen al is hier ook slechts voor hoon-gelach plaats.

Aangaande den paus had men nu het publiek op een dwaalspoor geleid, maar die bul door hem ter elfder ure den roover zijner staten naar het hoofd geslingerd? Niet dat de keizer er bang voor was, hij wist maar al te goed dat de bliksems van het Vaticaan met die in de comedie dit gemeen hebben dat ze geen brand veroorzaken. Maar ook als brand-brief mocht dit stuk geen dienst doen, vooral niet in een tijd toen men zelfs in niet bepaald roomsche departementen dat onophoudelijk loten moede begon te worden en men in België de gebeden „pro imperatore” al dorst weglaten. De nieuwe minister van

eeredienst, de graaf Bizot de Preameneu, een rechtsgeleerde van groote scherpzinnigheid werd dus geraadpleegd en deze stelde den keizer volkomen gerust. Wel zocht de paus zijn vermeende grieven breed uit te meten en zich een partij te vormen, maar wie zou den moed hebben dit stuk te verspreiden en, zoo er wat beweging komen mocht, de ministers van politie en van oorlog waren er ook nog. Voorts was het stuk zóo algemeen dat het krachteloos werd. Het anathema gold allen die het nieuwe bestuur over s'pausen staten hadden ingevoerd en zouden erkennen, de keizer was niet eens met name genoemd¹⁾. En wat de straffen betreft, o. a. afsnijding van de gemeenschap der geloovigen, ook al ware aangewezen wie ze moest toepassen, hoe kon zulks geschieden bij iemand die niet in den ban gedaan was²⁾. Het geheele stuk was dus niets dan

1) Ook Pius IX had in zijne excommunicatiebul van 1 November '70 den moed niet Victor Emmanuel, wiens troepen den 20sten September aan de wereldlijke heerschappij (voor goed?) een einde maakten, te noemen.

2) De paus heeft er zich nimmer over uitgelaten of hij Napoleon persoonlijk heeft willen treffen en voor latere onderhandelingen met hem scheen het stuk ook geen beletsel. Schaamde hij zich wellicht dat hij het geestelijk wapen gehanteerd had om zijn wereldlijk gebied te redden? Opmerkelijk doch verklaarbaar is het, dat Pacca, de man die tot het uitvaardigen der bul zoo gedreven had, in de gevangenis te Fenestrella tot het inzicht kwam dat het wereldlijk gebied „een zware last” voor de pausen was, welks verdwijning in menig opzicht nuttig zou zijn. „Men zou dan geen oorzaak meer hebben te vrezen dat op geestelijke beslissingen invloed werd geoefend door politieke en stoffelijke overwegingen.” In de voorrede zijner ten jare '16 uitgegeven „Mémoires” vindt men een brief waarin hij deze gedachten aan zijn broeder toevertrouwt. Verg. L. Binaut, Rev. des D. Mondes. '65, III, p. 452 etc.

een ijdel en nutteloos protest, het was niet eens noodig dat de Staatsraad het voor nul en van geener waarde verklaarde.

De keizer, die even voor het ontvangen dezer geruststellende inlichtingen den slag bij Wagram gewonnen had, noemde de bul: „een stuk zóo belachelijk dat het niet waard was er op te letten,” maar toch dacht het hem goed het bestaan er van zooveel mogelijk geheim te houden. De paus werd dus zóo streng bewaakt dat geen geestelijke een woord met hem wisselen kon, de kardinaal Pacca te Grenoble van hem gescheiden en vier jaar lang te Fenestrella zóo afgezonderd dat ook hij niet klappen kon, en 's pausen kamerdienaar, van wien een avignonsch burger wilde weten wat er toch van die bul aan mocht zijn, maakte er zich van af door te zeggen dat zulke vragen zijn leven in gevaar brachten. Ook de missiepredikers, die totdusver een huis te Parijs mochten hebben, moesten het nu ontgelden. Napoleon hield niet van die door het rijk zwervende predikers van wien de Engelschen zich maar bedienden om onrust te stichten; hij zou het op den minister van eeredienst verhalen als er primo October '09 nog in Frankrijk gevonden werden!

Aangezien de geestelijkheid, al dorst zij het niet toonen, vrij boos was over die gevangenschap des pausen, de adel weer aan de Bourbons begon te denken en de voorlezingen van den ultramontaanschen abt Fraissinous meer hoorders naar St. Sulpice lokten dan Napoleon aangenaam was, moesten er ook boeken geschreven worden om aan te toonen hoe de pausen aldoor van hunne wereldlijke macht misbruik hadden gemaakt. De auteur er van die zich „streng op de lijn

moest houden welke het tijdelijke van het geestelijke scheidt" was, toen Napoleon dien eisch stelde nog niet geboren, en deze zelf heeft er krachtig toe meegewerkt dat aan het ontdekken van die lijn tot heden toe gewanhoopt wordt, want mogen kerk en staat al van elkaar gescheiden kunnen worden, godsdienst en maatschappij laten zich niet scheiden ¹⁾).

De eerste moeilijkheid uit de breuk met den paus voortkomende, deed zich voor toen het huwelijk des keizers ontbonden moest worden. Evenals bij dat van Jérôme was het natuurlijk geweest tot hem de toevlucht te nemen, nu dit echter onmogelijk was moest de plaatselijke geestelijkheid Z. M. te wille zijn. Wel beweerden de geestelijken uit de parijische diocese dat de beslissing over zulk eene netelige quaestie hun niet toekwam en zochten zij haar anderen op den hals te schuiven, doch het mocht niet baten, en, nadat de Kerkelijke commissie, een lichaam dat Napoleon gevormd had om hem ongeveer dezelfde diensten te bewijzen als de vroegere Sorbonne aan Lodewijk XIV, hun een opdracht ad hoc gegeven had, zetten zij zich aan den arbeid ²⁾). Het bewijs van de huwelijksvoltrekking op den avond

1) Reeds vóór het concilie van '11 zou Napoleon eens in den staatsraad hebben uitgeroepen: „je cherche en vain à placer les limites entre les autorités civiles et religieuses, l'existence de ces limites n'est qu'une chimère!"

2) Dertien romeinsche kardinalen, onder welke Consalvi, weigerden later bij het 2de huwelijk tegenwoordig te zijn, omdat zij den paus alleen bevoegd achtten het eerste te ontbinden. De verholgen keizer plaatste hen, na hun alle inkomsten ontnomen te hebben, in verschillende steden onder opzicht der politie, ze mochten ook hun kleed niet langer dragen en werden als „cardinaux noirs" van de „rouges" onderscheiden.

vóór de krooning was niet te vinden en een doopceel des keizers, evenzeer noodzakelijk, werd ook niet ter tafel gebracht. „Waartoe zouden die stukken ook noodig zijn” sprak de aartskanselier Cambacères, „al die formaliteiten roofden maar tijd!” Binnen enkele dagen was men dan ook gereed en het huwelijk werd voor ongeldig verklaard omdat het vereischte aantal getuigen er niet bij tegenwoordig geweest was en het niet door den gewonen priester was ingezegend. Eene opvolgende rechtbank, uit metropolitaan-geestelijken saamgesteld voegde er nog als derden grond aan toe: de keizer had zijne toestemming niet gegeven. Daar dit laatste werkelijk oorzaak tot scheiding opleverde was de keizer er nog het meest mede ingenomen, en derhalve blijde dat hij de geestelijkheid er toe gebracht had aan te nemen: dat hij aan den avond vóór de kroning niet alleen den paus en den kardinaal Fesch bedrogen had, maar ook de vrouw welke hij den volgenden dag met eigen hand als keizerin had gekroond.

Hoe druk de keizer het ook had met de voorbereidselen tot zijn huwelijk, waartegen de staatslichamen welke hij er wel in kennen wilde, geen bezwaren inbrachten en dat dan ook 1 Augustus '10 voltrokken werd, toch vergat hij de kerkezaken niet.

Hoe hij in Italië met de kerk naar willekeur handelde, buiten den paus om bisdommen verknipte of vernietigde, feestdagen afschafte ja zelfs dwong tot het openlijk onderwijzen van de Vier gallicaansche artikelen van 1682 gaan we, als buiten ons bestek liggende, voorbij. Daar waar de geestelijken in den regel door eene ultramontaansche gezinde bevolking gesteund werden was het verzet zóo groot

dat honderden priesters van allerlei rang in fransche steden geïnterneerd of als ballingen naar Corsika moesten gezonden worden ¹⁾.

In Frankrijk ontstond er niet minder verwarring. Ten jare '01, toen het er op aankwam de oude dioce-sale inrichting van Frankrijk omver te werpen begreep de eerste consul dat hij daartoe onmachtig was en hij verklaarde: „Indien de paus niet bestond men had hem voor deze gelegenheid moeten scheppen!” Maar dienzelfden paus had hij voortdurend noodig wilde hij de kerk van bisschoppen voorzien in staat hun ambt, zoover het geestelijk was, te vervullen. Wel was het gebruikelijk dat het kapittel, waaraan gedurende de vacature het bestuur was opgedragen, aan den nieuwen titularis de administratie reeds overgaf vóór de bul uit Rome aankwam, maar de nieuwe bisschop die dan uit de verte bestuurd ging ongaarne naar zijn bisdom, omdat hij daar, zoolang hij niet canoniek geïnstalleerd was, het pastorale kruis niet mocht dragen en doen wat des bisschops was nl. wijden en vormsel toedienen.

Door de installatie-bul te weigeren kon dus de paus den gang der zaken zóo belemmeren dat letterlijk alles in de war liep, en na het eerste concordaat hadden verschillende pausen zich van dit wapen dan ook bediend. Pius VII had, zoolang men hem nog te Rome, hoe dan ook beperkt, paus gelaten had, geen ernstige moeilijkheden in den weg gelegd, maar nu men hem als een gevangene van stad tot stad

1) In zijn Mémoires gelieft Napoleon te verzekeren dat er ten gevolge van het geschil met Rome slechts drieënvijftig priesters zijn gevangen genomen.

rondgeleid en te Savone, van raadslieden en archieven beroofd, buiten alle gemeenschap met de kerk geplaatst had, verklaarde hij niet in staat te zijn behoorlijk te kunnen oordeelen of de mannen door den keizer benoemd de canonieke installatie waardig waren. Zoo had Napoleon dus zelf het werktuig verbroken dat hij in vroeger dagen onmisbaar had geacht. Enkelen der nieuw benoemden had hij aan den paus dringende brieven laten schrijven doch — deze bleef weigeren. Te Rome liep een fransch agent van den een naar den ander om te beproeven of de overgebleven leden van het Consistorie dat voorheen deze dingen in orde bracht, zulks ook nu niet konden doen maar allen verklaarden zich onbevoegd. Napoleon was dus hulpeloos en zocht naar een lichaam dat in staat zou zijn deze zaken buiten den paus om te regelen en zelfs een oecumenisch concilie kwam ter sprake.

Groote bezwaren waren hieraan echter verbonden en beter scheen dus de raad uit den boezem van de Kerkelijke commissie opgerezen om de bisschoppen ook zonder installatie-bul hunne zetels te doen innemen. Hoe ongaarne ook zij moesten vertrekken en zich aanstellen alsof zij werkelijk de canonieke installatie ontvangen hadden. De ons uit den revolutietijd bekende Maury die tot aartsbisschop van Parijs benoemd was, had wel aan den vicaris van het kapittel verklaard dat hij zijn zetel niet zou innemen tenzij de paus „hem bij de hand nam om hem op te leiden” doch ook hij moest 1 Nov. '10 zijn zetel bezetten en zag zich op allerlei wijze tegenwerkt als hij meer wilde doen dan administratie voeren.

De paus die door bemiddeling van den bisschop van Savone nu en dan nog wel enkele onbeduidende zaken mocht regelen, maar zich volstrekt niet met de fransche bisschoppen had te bemoeien was echter niet geheel onkundig van wat er omging. Gelijk reeds in Italië geschied was zoo vormde zich ook in Frankrijk eene vereeniging die, later onder den naam van de Congregatie bekend, zich ten doel stelde den gevangene van Savone op allerlei wijze te dienen, vooral door het overbrengen van berichten en het verspreiden van pauselijke vermaningen. Te Lyon en te Genève had zij haar hoofdzetel en gesteund door bekwame agenten vond zij medewerking onder allerlei klassen van menschen die, zelfs het despotisme van den roem trotseerende door geen politie maatregelen tot werkeloosheid zich doemen lieten. Door dit kanaal deed de abt d'Astros, vicaris van het kapittel van N. Dame den paus weten wat Maury onderstaan had, met verzoek te mogen vernemen wat hem te doen stond. De paus schreef een brief aan Maury, waarvan de vicaris copie ontving, waarbij hij den nieuwen aartsbisschop van Parijs alle jurisdictie ontzegde en al wat hij zou verrichten onwettig verklaarde. Deze brief, door de politie opgevangen, deed des keizers toorn in hooge mate ontbranden. Op de nieuwjaarsreceptie van '11 sprak hij den vicaris op ruwe wijze toe, verweet hem dat hij geen Franschman was, dat hij afweek van den godsdienst van Bossuet, welke van dien van Gregorius VII verschilde als de hemel van de hel, terwijl hij, de hand aan zijn degen slaande, hem waarschuwde op zijne hoede te zijn. Of de keizer werkelijk van plan was den ongelukkige te laten doodschieten

weten we niet, maar dat de vicaris en andere in deze zaak betrokken priesters in Vincennes werden opgesloten en zelfs de waardigheid van den Staatsraad zóo werd aangerand dat een lid er van onder beleedigende woorden werd weggejaagd, is helaas! een feit.

De groote schuldige die door zijn brève alles in de war gestuurd had was echter de gevangene van Savone. Zijne papieren werden hem ontnomen, het schrijven hem onmogelijk gemaakt, de aan hem gerichtte brieven geopend, alle personen die maar eenigszins verdacht waren, tot zijn oude kamerdienaar toe, verwijderd, en de toelage tot onderhoud van zijn huis aanmerkelijk verminderd. Zelfs de zegelring met het beeld van den visscher werd hem door den kapitein der gendarmes afgeëischt. De paus die nooit nog zijne zachtmoedigheid verloochend had toonde zich nu bewogen; hij gaf den ring over na hem eerst in tweeën gebroken te hebben ¹⁾. Wat wonder dat de man, die toen naar het woord van den aartskanselier Cambracères „avait l'air de marcher au milieu de sa gloire” en die toonde niemand en niets meer te ontzien, schrik verspreidde onder hetgeen hij zich niet ontzag „la prétraille” te noemen, zoodat, ofschoon 's pausen brève meer bekend was dan de keizer vermoedde, het verzet tegen de zich indringende bischoppen allengs afnam. Het kapittel van N. Dame was zelfs laag genoeg zich door Maury te laten belesen den keizer een adres aan te bieden hierop

1) Lord Bathurst die in Sir Hudson Lowe een wellicht al te getrouw opvolger zijner bevelen vond, heeft nooit naar St. Helena het bevel gezonden Napoleon zijn degen te ontnemen.

nederkomende dat de kapittels macht hadden aan de nieuwe bisschoppen de geheele episcopale jurisdictie op te dragen. Onder Lodewijk XIV, toen de paus insgelijks weigerde bullen te zenden, was het ook zoo gegaan in de fransche kerk en Bossuet zou dit ook goedgekeurd hebben ¹⁾).

Hiermede kon Napoleon tevreden zijn. Van vele andere kapittels kwam adhaesie aan dit stuk in en men zorgde er voor dat vooral de uit Italië ingekomenen in den *Moniteur* opgenomen werden en te Savone onder de oogen kwamen van hem wiens installatie-bullen daardoor zoo goed als onnoodig werden en die er uit zien moest dat zelfs aan gene zijde der Alpen de zoogenaamde grondbeginselen der Gallicaansche kerk dieper wortel schoten.

Nu de geestelijkheid zoo lafhartig boog achtte de keizer den tijd gekomen door eene wet de canonieke installatie der bisschoppen te regelen, maar gelukkig toonden de mannen, die hij schertsend de „wijsgeeren van zijn Staatsraad” placht te noemen zich dien naam waardig en overzagen zij de gevolgen van een schisma beter dan hun door hoogmoed verblinde gebieder. Zij wisten hem over te halen de Kerkelijke commissie, welke we reeds bij de echtscheiding dienst zagen doen en die ook toen reeds over deze materie geraadpleegd was, nogmaals bijeen te roepen, en, hoewel thans aan deze geestelijken vragen ter beantwoording werden voorgelegd welke op de Christenheid, op Frankrijk en op den tegenwoor-

1) Over het vermoeden dat men den kanunnik die 6 Januari '11 het adres zou voorlezen, een stuk in handen heeft gegeven dat niet door het kapittel was aangenomen zie men d'Haussonville t. a. p. '68, VI, p. 47.

digen toestand betrekking hadden toch was de cano-
nieke installatie de spil om welke alles zich bewoog.

Den 4^{den} Maart '11 was de Commissie met het
antwoord gereed en al ontbraken de noodige betui-
gingen van gehechtheid aan den paus niet, toch
was zij zoo vriendelijk den keizer te raden, om,
daar de paus geen enkele cano-
nieke reden voor
zijne weigering opgaf, aan het Concordaat eene be-
paling toe te voegen waarbij Z. H. verplicht werd
binnen een bepaalden tijd bullen te verleenen terwijl
daarna de bevoegdheid hiertoe zou overgaan op een
provinciaal concilie. Mocht de paus hier geen ge-
noegen mede nemen dan kon men tot een nationaal
concilie de toevlucht nemen ten einde wat de bis-
choppen betref, de bepalingen van de Pragmatieke
Sanctie (blz. 64, 102) weder in 't leven te roepen.
Voor men tot dezen maatregel overging achtten zij
het echter wenschelijk dat men den paus eens op
de hoogte bracht van den waren stand der zaken
en de behoeften der kerk.

De keizer, die liever den raad ontvangen zou
hebben het Concordaat geheel op zijde te schuiven
onder voorwendsel dat de paus van zijne zijde in
het vervullen zijner plichten te kort schoot, was
maar half tevreden, en dat te meer dewijl de kar-
dinaal Emery, die hem dorst herinneren dat ook
Bossuet in de voorrede der Declaratie van 1682 de
wereldlijke onafhankelijkheid van den paus nood-
zakelijk had geacht, rondborstig verklaarde dat de
paus niet zoo dwaas zou zijn de voorgestelde bepaling
bij het Concordaat, welke zijn recht van institutie
vernietigde, aan te nemen. Napoleon wenschte zich
voor wat hij „un pas de cleric” noemde, te wachten.

Echter vrezende dat een schisma, waarvoor de Raad van state zoo bang was, te zijnen nadeele kon uitloopen, besloot hij, hoeveel het zijn hoogmoed ook kostte, met den man dien hij nu twee jaar gevangen hield in onderhandeling te treden, m. a. w. hem op voet van gelijkheid te behandelen.

Maatregelen om hem vooruit schrik aan te jagen mochten natuurlijk niet ontbreken. Een duitsch werk van von Dalberg, waarin op de inrichting eener bijna internationale kerk werd aangedrongen, liet hij in de dagbladen aanprijzen, ja het Concilie werd met eenigen omslag bijeengeroepen door eene circulaire waarin de keizer de zaken op zijne wijze voorstelde en die dus meer op een akte van beschuldiging dan op een oproepingsbrief geleet. Mocht onverhoopt de paus onhandelbaar blijken men kon hem dan wijzen op het Concilie dat naar 's keizers wil zou handelen en, wie weet, er zelfs niet voor terugdeinzen zou den paus voor zijne rechtbank te dagen en af te zetten!

Een drietal fransche bisschoppen waarbij later nog een uit Italië zich voegde, begaven zich in alle stilte op reis. Zij moesten het bij den paus doen voorkomen alsof zij door de geestelijken der Gallicaansche kerk, na moeilijk verkregen toestemming des keizers, gezonden waren om, zoo mogelijk, de rampen welke kerk en paus dreigden af te wenden. Een groot aantal brieven door kardinaal Fesch en anderen op van hooger hand ontvangen wenk geschreven, moesten zij overhandigen, den paus uitnoodigen de zevenentwintig bisschoppen die zonder installatie-bul werkzaam waren niet langer daarop te laten wachten, en hem voorhouden dat, ofschoon de keizer het

Concordaat buiten werking had gesteld, hij hierop wel zou terug komen zoo de paus slechts toestond dat, indien Z. H. drie maanden met installeren wachtte de metropolitanen zulks doen konden. Mocht voorts de paus hun nog al handelbaar voorkomen dan hadden zij volmacht voorstellen tot zijne in vrijheid stelling leidende, te doen. Hij zou naar Rome mogen terug keeren mits hij den eed deed door het Concordaat aan alle bisschoppen voorgeschreven en die de erkenning van het verlies zijner staten inhield. Zag hij hierin bezwaar, ook te Parijs of te Avignon kon hij in vrijheid wonen met een civiele lijst van twee millioen voor zijn persoon, onder belofte evenwel in Frankrijk niets tegen de Vier artikelen van 1682 te zullen ondernemen.

Van de onderhandelingen, zoo zij althans dien naam mogen dragen, welke van 9—18 Mei te Savone gevoerd werden geven wij geen verslag. De afgevaardigde bisschoppen, de prefect der plaats, ja zelfs de lijfarts van Z. H., omgekocht om op zijne wijze tot welslagen van het plan mede te werken, deden al het mogelijke om den ouden man die zoo lang in afzondering geleefd had, niet wist wat er in de buitenwereld omging en van alle raadslieden verstoken was, zóo te bepraten, bang te maken en af te matten, dat hij, na eerst alles geweigerd te hebben, eindelijk geen uitweg meer zag en, bijna niet meer wetende wat hij deed, toegaf. Met een ongeteekend stuk dat de belofte inhield de geëischte bullen, in den vorm waarin ze gewenscht werden te zullen geven; het toevoegsel bij het Concordaat, mits de termijn tot zes maanden verlengd werd, aan te nemen en voorts later, als hij van zijn raadslieden omgeven

zou zijn over zijne residentie te zullen onderhandelen, ijlden de priesters, over den ongedachten uitslag verheugd, naar Parijs.

Nauwlijks waren zij weg of de paus, blijkbaar in een staat van „aliénation mentale”, zooals de prefect schreef, verkeerende, eischte dat hun een koerier zou nagezonden worden. Hij had, vooral op het laatste punt, toegegeven wat hij niet mocht, hij wilde liever honderd dooden sterven dan na te komen wat hij beloofd had, hij zou, het kostte wat het wilde zijne juiste bedoeling openbaar maken, hij had in eenen toestand van halve bedwelming verkeerd enz. enz. Eerst toen de prefect aan zijn wil voldaan had en het drietal wist dat de laatste belofte geschraapt was en de andere voor niets meer dan grondslag ter onderhandeling mochten aangezien worden, keerde de kalmte bij het hoofd der kerk terug.

Of de keizer tevreden was? Zijn geschiedschrijver zegt: „hij toonde zich vrij wel voldaan,” maar hij voegt er niet bij: „en achtte nu het Concilie onnoodig,” want dat zou toch het gevolg dier volwaanheid hebben moeten zijn indien de keizer begrepen had, op grond van de aan den paus afgeperste verklaring alle bezwaren uit den weg te kunnen ruimen. Was hij bang voor het „*éclat terrible*” dat de paus beloofd had te zullen maken als men van zijne verklaring gebruik maakte; hoopte hij met het Concilie tot voordeeliger uitkomst te geraken, of kostte het den keizer, die zijn volk steeds met wat nieuws wist bezig te houden, te veel het ook niet te onthalen op het grootsche schouwspel van een Concilie dat hem als een Charlemagne of Constantijn, als keizer, wetgever en kerkvorst in één persoon zou

doen uitkomen? Hoe dit ook zij, de opening van het Concilie, eerst bepaald op den doopsdag van den koning van Rome (9 Juni '11), werd onder een nietig voorwendsel tot den 17^{den} uitgesteld. Daags te voren had kanongebulder Parijs gewaarschuwd dat de keizer zich met schitterend gevolg naar het paleis Bourbon begaf om de vergadering te openen van de zoogenaamde volksvertegenwoordigers. Daar het gerucht dat er een gezantschap naar den paus geweest was, zich trots alle voorzorg toch verbreid had, hoopte men te vernemen of, waar nu alles van vrede sprak, eindelijk het geweten van duizenden zou gerustgesteld worden door vrede met den paus. Niets er van. Wel sprak Napoleon, en nu in '11 voor het eerst, van de pauselijke staten. Half Europa had zich van Rome's kerk gescheiden omdat de waarheid en de beginselen van den godsdienst, die voor heel de wereld zijn, in weerspraak waren met „de aanmatigingen en belangen die slechts op een klein hoekje van Italië betrekking hadden.” Hij had aan dat „schandaal” voor goed een einde gemaakt, Rome bij het rijk gevoegd en den pausen paleizen aangeboden te Rome en te Parijs. Als de belangen van den godsdienst hun ter harte gaan zullen zij dikwerf willen vertoeven in het middelpunt der zaken van het Christendom. „Het is aldus dat de H. Petrus Rome verkoos boven het verblijf in het heilige land.”

De vijffennegentig bisschoppen, nog niet de helft uit de landen welke onder fransch gebied stonden, die den volgenden dag zich mede in plechtigen optocht naar N. Dame begaven, wisten nu waaraan zij zich te houden hadden en het was zeker geen gemak-

kelijke taak voor den heer de Boulogne, bisschop van Troyes om de openingsrede zóo te houden dat hij den meester dien hij in de kapel der Tuileriën zoo vaak bewierookt had, geen aanstoot gaf. De aanzienlijke vergadering hing aan zijne lippen toen hij aan het einde zijner rede, na Bossuet den gebruikelijken lof te hebben toebedeeld, het onomwonden uitsprak dat men niet had te verloochenen „die onveranderlijke beginselen welke ons hechten aan de eenheid, aan dien hoeksteen, aan dien sluitsteen in het gewelf zonder welken het geheele gebouw zou instorten.” Nooit had men te vergeten wat men verschuldigd was „aan die roomsche Kerk welke ons verwekt heeft in Jezus Christus en gevoed met de melk der leer; aan dien verheven zetel welken de vaders de citadel der waarheid noemden, aan dit opperste hoofd van het episcopaat zonder wien het zich zelf zou verwoesten en verkwijnen moest als een tak verdord aan den tronk, of speelbal der golven worden, een schip zonder roer gelijk.” Altijd zou men aan dien zetel verknocht blijven; hij kon verplaatst maar niet vernietigd, van zijn luister maar niet van zijn kracht beroofd worden. Waar die zetel zou zijn zouden zich de andere verzamelen, waarheen hij verplaatst zou worden zouden de andere zijn, waar hij gevestigd zou worden daar zou de oorsprong der opvolging, het middelpunt des bestuurs, de geheiligde bewaarplaats der apostolische overlevering zijn!

Behoeven we het te zeggen dat bij deze woorden een schok door de vergadering voer en dat ze moed grepen die mannen, welke zóo tegen het vertrek naar Parijs hadden opgezien dat velen eerst hun testament

gemaakt, van vrienden afscheid genomen ja openbare gebeden voor zich uitgeschreven hadden.

Toen de leden hoofd voor hoofd moesten antwoorden op de vraag of zij het Concilie werkelijk wenschten geopend te zien antwoordde de bisschop van Bordeaux niet enkel „ik wil het” maar hij voegde er bij: „altijd behoudens de gehoorzaamheid aan den oppersten herder verschuldigd, eene gehoorzaamheid tot welke ik mij verbind, ja die ik zweer.” Ook dit laatste moest geschieden. De voorzitter, kardinaal Fesch, stond op legde de hand op het Evangelie en sprak met zeer luide stem: „Ik erken de heilige, kath., apost. en roomsche Kerk als moeder en meesteres van alle andere kerken, ik beloof en zweer aan den roomschen opperherder, opvolger van den H. Petrus, prins der apostelen en plaatsvervanger van Jezus Christus op aarde, eene ware gehoorzaamheid.” Allen volgden zijn voorbeeld en na zulk eene opening ontving ieder den indruk: instrument in 's keizers hand zal het Concilie niet zijn!

Hij die op dit laatste gerekend had en nu den paus niet langer diets kon maken dat de kerk bereid was zijn juk af te schudden, was zeer verbolgen. Natuurlijk moest de Moniteur zwijgen over eene vergadering welke toen in Parijs druk besproken werd en welker zittingen een paar dagen geschorscht werden. Toen men weer bijeen kwam traden de fransche en italiaansche ministers van eeredienst mede binnen, zetten zich naast den voorzitter en verklaarden dat zij met „la police de l'assemblée” belast waren, terwijl de eerstgenoemde bovendien eene keizerlijke boodschap voorlas waarin als naar gewoonte over de „sinistres projets” van den paus uitgevaren en als

keizers wil werd aangekondigd dat voortaan de bisschoppen geïnstalleerd zouden worden evenals vóór het Concordaat, terwijl geen zetel langer dan drie maanden vacant zou blijven.

Zij die eene minnelijke schikking gehoopt hadden waren verslagen en verbitterd. Hoe men daar buiten ook voor den despoot sidderde hier zouden zij toonen een eigen meening te hebben. Bij de keuze van het bureau en van verschillende commissiën, alsmede uit de weigering om de nog niet geïnstalleerde bisschoppen stemrecht toe te kennen bleek dit reeds, maar vooral kwam het uit bij het debat over het adres van antwoord.

Een ontwerp zooals het den keizer aangenaam zou wezen was reeds vooruit door een der leden opgesteld maar werd duchtig onder handen genomen. Wat geestdrift wekte de bisschop van Jericho (suffragaan van Munster) door zijn voorstel om daarin de invrijheidstelling van den paus te vragen, zelfs aan den wensch om zich met die bede te St. Cloud aan de voeten des keizers te werpen, zou gevolg gegeven zijn indien de voorzitter het niet ernstig ontraden had ¹⁾. Over de excommunicatie-bul door den paus uitgevaardigd liet men zich niet uit. Haar goedkeuren durfde geen der bisschoppen, maar haar afkeuren daartoe had niemand den moed toen door een der leden de acta van het trentsch Concilie ²⁾ op tafel geworpen werden met den uitroep: „Welaan, oordeelt den paus indien gij durft en veroordeelt de kerk indien gij kunt.”

1) Toen Napoleon dit later vernam zou hij ridderlijk genoeg geweest zijn te zeggen: „Men is nooit te berispen als men de vrijheid van zijn opperhoofd vraagt.”

2) Sessie XXII chap. XI.

De keizer, vernemende hoe vaag en kleurloos het antwoord, slechts door het bureau ondertekend, uitgevallen was, weigerde het te ontvangen en gaf aan de volksvertegenwoordiging kennis (29 Juni) dat het Concordaat niet meer bestond en de bisschoppen slechts bijeen waren om te beraadslagen hoe men de vacante bisschopszetels zou vervullen volgens de wijze tijdens Karel den Groote gebruikelijk.

In de commissie tot dit doel benoemd was de meerderheid beslist op 's pausen hand en zij toonde zich ongenegen op de quaestie in te gaan tenzij men den paus eerst verzocht had de bullen te verleenen wat, naar het gerucht wilde, door Z. H. beloofd was. Daar de keizer eerst eene beslissing van het Concilie wenschte te hebben om daarmee den paus te dwingen werd alles in het werk gesteld om een antwoord te erlangen op de abstracte vraag: „Weet een nationaal concilie eene wijze van canonieke installatie uit te denken waarbij men den paus buiten rekening laat?” Daar de leden zich niet lieten vangen en zelfs ontkenden, dat, al ware de paus dood, een nationaal concilie iets over de zaak zou te zeggen hebben, moest de voorzitter eindelijk naar den keizer met den eisch: eerst met den paus onderhandelen en daarna, zoo noodig, op de gestelde quaestie ingaan. En Napoleon? Hoewel hij wist dat de paus zijne belofte had ingetrokken toch sprak hij van haar alsof zij vervuld zou worden ¹⁾; het Concilie kon dus gerust besluiten, dat, zoo de paus

1) „Bonaparte n'a pas craint de dire qu'il reconnaissait la supériorité d'un homme au plus ou moins d'habileté avec laquelle il savait manier le mensonge” getuigt Mad. de Rémusat. Mém. I p. 105.

binnen zes maanden niet installeerde de metropoli-
taan het mocht doen en, na den keizer verzocht te
hebben dit tot wet te verheffen, kon men den paus
gaan bedanken voor zijne welwillendheid. De vrien-
den van den H. Stoel vielen eerst in den strik doch
weldra vermoedende dat, waar de keizer zoo ter elfder
ure met die pauselijke belofte voor den dag kwam,
er iets achter moest zitten traden zij, daar hun de
noodige ophelderingen niet verstrekt werden en de
reeds vrij sterk geworden kerkelijke partij niet naliet
hen tot verzet aan te sporen, terug. Gaarne had de
kardinaal Fesch, die als voorzitter zijn neef den keizer
op de hoogte moest houden van hetgeen de commissie
aan het Concilie zou voorstellen, zich door enkele
leden doen vergezellen om gezamenlijk de uitbarsting
van diens toorn te dragen, maar niemand had er
moed toe. De ongelukkige, die zich ook nu op een
storm, waarin allerlei weinig vereerende epitheta hem
naar het hoofd zouden geslingerd worden, had voor-
bereid, vond tot zijne verbazing den keizer vrij kalm.
Deze wilde niet eens afwachten of het Concilie ook
van eene andere meening zou zijn dan hare commissie
en mogelijk het rapport zou afwijzen. Hij ontbond
wat hij nu smadelijk „une convention de dévots”
schold, en in den nacht van 12 Juli liet hij zelfs
drie van de meest invloedrijke leden der oppositie
oplichten en naar Vincennes voeren ¹⁾.

„Onze wijn is op het fust niet goed bevonden,
gij zult zien dat hij gebotteld beter is” voorspelde

1) De heeren moesten later hun ontslag nemen, twee hunner
werden in kleine steden onder opzicht der politie geplaatst, een derde
werd naar het eiland St. Marguerite gevoerd en opgesloten in de cel
eertijds door den man met het ijzeren masker bewoond.

Maury, en hij had helaas! gelijk. De minister van eeredienst ontving weldra last de bisschoppen die nog niet vertrokken waren te Parijs te houden en hen om de beurt bij zich te laten komen. Bedreiging en belofte bleven niet zonder uitwerking en toen het Concilie weder bijeengeroepen werd had het niet eens den moed de vrijheid zijner gevangen leden te vragen.

Al had de oude voorzitter Fesch ook verklaard dat men hem slechts met vier fusiliers op den voorzittersstoel zou brengen, hij ging er den 5^{den} Augustus zonder hen heen. „Het nationaal concilie is bevoegd om, ingeval van noodzakelijkheid, bepalingen te maken aangaande de installatie van bisschoppen,” was het eerste punt dat hij in stemming bracht. Bijna alle bisschoppen stonden op ten teeken van goedkeuring. „Als de paus weigert het decreet van het Concilie aangaande die installatie aan te nemen zal daarin het geval van noodzakelijkheid bestaan.” Ook dit werd zoo goed als stilzwijgend aangenomen. Daarna volgde het decreet door Napoleon reeds vroeger voorgesteld uit kracht waarvan, zoo de paus binnen zes maanden na de benoeming geen bul zond, de metropolitaan kon doen wat des pausen was. Van de ruim tachtig bisschoppen toen tegenwoordig, durfden slechts dertien „neen” zeggen.

Trotsch op hetgeen hij zijne overwinning noemde, liet de keizer zich inlichten of het Code Pénal wel het noodige bevatte om geestelijken die zich mochten verzetten tot hun plicht te brengen en toen hij in die dagen vernam dat te 's Hertogenbosch apostolische vicarissen de stoutheid hadden zich zonder verlof aan zielzorg te laten gelegen liggen was hij zoo

vertoornd dat hij dreigde de kerken in hollandsch Brabant en te Amsterdam te sluiten; liever geen cultus dan een waarin agenten van den paus, niet tot het bisdom behoorende, de hand hadden!

Met den paus zelf diende echter nog onderhandeld te worden want hij moest het decreet van het Concilie aannemen, en, daar Z. H. steeds als oorzaak van zijne weigering had opgegeven, niet de confiscatie van zijn grondgebied maar, wat hoogst billijk was, het beroofd zijn van zijne natuurlijke raadslieden, en de prefect er ook op wees dat elk besluit dat de gevangene mocht nemen gevaar liep herroepen te worden zoo men hem aan zich zelf overliet, werden enkele kardinalen op welke men meende te kunnen rekenen tot hem gezonden. De paus, onbekend met hetgeen er op het Concilie was voorgevallen, ontving hen vriendelijk ofschoon hij best begreep dat zij bij hem eene opgelegde taak te vervullen hadden. De heeren zorgden er dan ook voor hem in den waan te laten of te brengen dat ieder in Frankrijk zijn verzet afkeurde en men wat rampen al niet! te duchten had zoo zijne volharding in verharding mocht ontaarden.

Weldra kwamen ook de acht bisschoppen, zoo het heette door het Concilie gezonden om Z. H. het decreet van 5 Augustus puur en simpel zonder eenig voorbehoud te doen goedkeuren, en de onderhandelingen liepen zoo gunstig dat de paus zich al ras met zijne raadslieden onderhield over de brève die, in roomschen kanselarijstijl opgemaakt en tot „de kardinalen, aartsbisschoppen en bisschoppen te Parijs vergaderd” gericht, aan alle troebelen een einde zou maken. Den 20sten September werd dit stuk waarin

woord voor woord het Concilie-decreet herhaald was en dat de afgevaardigde bisschoppen te voren goedgekeurd hadden, geteekend, en te Savone stond op aller gelaat blijdschap te lezen. De paus meende zich zoo goed gehouden te hebben dat een brief aan den keizer geschreven werd waarin de man die „la cara Roma” niet vergeten kon en het „il temporale, il temporale” zoo vaak in stilte herhaald had, de hoop uitspreekt dat Napoleon nog eens zijne wenschen vervullen zal.

Terwijl het hoofd der Kerk aldus zijne macht verminderde, was het hoofd van den Staat er op uit de zijne aldoor te vermeerderen. Reizende in ons land, kort te voren bij het groote rijk ingelijfd, en hier en daar zijn toorn lucht gevende jegens geestelijken die hem niet in ambtsgewaad tegen traden ¹⁾, was hij van de gedachte vervuld hoe hij de eenige mogendheid die zich nog op Europa's vasteland tegen hem durfde verzetten kon ten onder brengen en welke partij daarbij van onze hulpmiddelen te trekken was. Te Vlissingen ontving hij brève en brief en in plaats van eenige voldaanheid te laten blijken, de minste verbetering in 's pausen lot aan te brengen of hem zelfs maar te antwoorden, toonde hij zich ontevreden en, aanmerking makende op enkele uitdrukkingen in de brève eischte hij, wat hij voorheen vrij of althans in 't midden gelaten had, de formeele verklaring: de paus is er van in kennis gesteld dat de nieuwe wijze van installeeren „op

1) Een hunner nam de vrijheid in 't midden te brengen dat Art. 43 van de Org. art. voorschreef dat hij „à la française” gekleed moest zyn, waarop de keizer antwoordde: „je ne connais que le Concordat.”

alle bisdommen van het rijk, waarvan de Romeinse staten deel uitmaken," betrekking had.

Pius VII had zulks zeer wel begrepen maar iets gebeurlijk te achten verschilt nog veel van te moeten verklaren dat men iets verwacht, en hij had gehoopt dat de keizer hem de beschikking over de zetels welke van ouds in het bijzonder onder Rome stonden, en waarmede hij hèn beloonde die hem diensten bewezen hadden, zou overlaten. Beslist te verklaren dat hij ook deze zetels opgaf scheen hem een opgeven van zijn souvereiniteits-rechten, onbestaanbaar met den eed eens door hem gezworen.

Wederom stond nu alles op losse schroeven en tot groot leedwezen zijner omgeving, die niet inzag hoe men ter wille van enkele bisschopsbenoemingen in den omtrek van Rome, het welzijn der Kerk op het spel kon zetten, bleef de paus verklaren dat hij zonder een behoorlijk aantal zijner ervaren raadslieden geen besluit kon nemen.

Of men hem al het ultimatum stelde, dat, zoo hij niet toegaf, hem het recht van installeeren geheel zou ontnomen worden en de naar Savone afgevaardigde bisschoppen zouden teruggeroepen worden, of op zijn brief aan den keizer al geantwoord werd: „dat het beneden den hoogen rang van Z. M. was in discussie te treden, daar hij den paus schrijven zou als hij hem complimenten kon maken," of hem al weder ontnomen werd wat gedurende de onderhandelingen was terug gegeven, nl. boeken, papier, pen en inkt, niets mocht baten. De keizer dien tegenstand moede en een einde willende maken aan het ongenoegen dat zich meer en meer bij de godsdienstig gezinden tegen dat onderdrukken van den

paus begon te openbaren, gaf 21 Maart '12, onder voorwendsel dat de Engelschen den paus wel eens konden oplichten ¹⁾, bevel hem naar Fontainebleau over te brengen. In den laten avond van 9 Juni moest Pius VII als gewoon priester gekleed, zijn verblijf verlaten en werd na tien dagen reeds, zeer afgemat ter plaatse zijner bestemming, waar niets voor zijne ontvangst gereed was, afgeleverd. ²⁾ Daar hoopte de keizer hem te vinden als hij, na nogmaals zijn hart te hebben opgehaald aan hetgeen hij toch eigenlijk het liefst deed, met nieuwe lauweren gekroond uit Rusland's hoofdstad terug zou keeren. Den paus de keus geven tusschen drie steden, daarvan zou dan geen sprake meer zijn. Neen, gelijk de czaar heerschte tot zelfs over den godsdienst en den opperpriester steeds onder zijn bereik had, zoo zou ook hij het hoofd der Katholieke kerk in zijne hoofdstad in een paleis zijner waardig doen verblijven en een juist uitgekomen reisgids maakte reeds melding van het „palais papal.” Parijs zou de hoofdstad der christelijke wereld worden en gelijk hij op tijdelijk gebied een wetgevend lichaam had dat met den grondregel van Tribonianus: „quod principi placuit, legis habet rigorem,” tevreden bleek, zoo zou hij er ook op geestelijk terrein een hebben dat hij opende

1) In '10 was daartoe een zwakke poging aangewend doch nu was geen spoor van dergelijken toelag te ontdekken. d'Haussonville, t. a. p. '69, II p. 941; Laurent, Pourquoi etc., p. 92.

2) De bevelhebber van het escorte, verhaalt de kroniek, was zoo blijde zijn gevangene levend te kunnen afleveren dat hij van den kastelein van Fontainebleau eene quitantie eischte welke hem in dezen vorm zou zijn ter hand gesteld: Reçu un pape en bon état, dont quittance pour valoir ce que de droit.

en sloot, en welks besluiten hij keurde. Wat Duitschland's keizers nooit bedacht hadden, het hoofd der Algemeene kerk tot een nationalen patriarch te maken, dat zou hij doen en een caesaropapisme vestigen dat een gouden eeuw voor Frankrijk zou doen aanlichten!

De man echter die eene rol, zij het dan ook eene zeer ondergeschikte op dat grootsch tooneel spelen zou, droeg zorg zooveel mogelijk te toonen, dat hij haar niet op zich wilde nemen. Hij had te Savone, alle weelde afwijzende, een monniken leven geleid; ook te Fontainebleau leefde hij zeer stil en scheen hij zich zoo weinig te bekommeren over hetgeen er om hem heen gebeurde, dat de bevelhebber met zijne bewaking belast er zelfs den draak mee stak, van meening zijnde: dat geen nonneke van tachtig jaar hoe „cagotte en cailette” ook, zich in hare cel met mystieker en beuzelachtiger dingen kon bezig houden dan de paus in het hem aangeezen salon. Wel wees hij de bezoeken niet af van hen die hem ook hier tot toegeven zochten te bewegen, maar hij liet zich weinig uit en bereidde zich voor den hem wachtenden kamp.

Na de overblijfsels van zijn uiteengeslagen leger in de bevrozen vlakten van Polen achtergelaten te hebben, kwam Napoleon in den nacht van 18 Sept. '12 op de Tuileriën aan, en hoewel hij geen complimenten te maken had, moest hij er weldra toe besluiten den paus te schrijven: dat hij hem hoopte te zien en zeer geneigd was een einde te maken aan de geschillen die staat en kerk verdeelden.

Op welke voorwaarden dit laatste geschieden kon vernam de paus in den aanvang des jaars. Wonen te Parijs met een tractement van twee millioen, een

eed van niets te zullen ondernemen tegen de Vier artikelen van 1682, afstand van het benoemingsrecht van twee derde gedeelte der kardinalen en natuurlijk ook van de bisschopsbenoemingen in de Romeinsche staten, verplichting binnen zes maanden alle door den keizer benoemde bisschoppen te installeeren.....

Diep terneêrgeslagen was de paus, en allen die tot hem toegelaten werden zongen weder het oude lied waarvan „toegeven” en nog eens „toegeven” het refrein was.

Toch toonde de oude man zooveel zelfstandigheid dat de keizer begreep te hulp te moeten komen, en in den laten avond van den 18^{den} Jan. '13 trad hij onverwacht bij den paus binnen. De volgende dagen werden de zaken behandeld en al weet men niet hoe het tusschen beide mannen is toegegaan ¹⁾, de vrucht der beraadslagingen werd reeds den 25sten openbaar. De keizer liet veel van zijn eischen vallen, de paus gaf een en ander toe en een nieuw Concordaat werd ontworpen in welks considerans te lezen stond, dat de artikelen die er deel van uitmaakten slechts tot grondslag voor eene afdoende regeling zouden dienen, terwijl er mede in voorkwam

1) De keizer verzekerde: hij had meer geduld moeten betoonen dan met zijn toestand en karakter overeenkwam; de paus: hij was met hoogheid en verachting behandeld. Dat Napoleon hem bij de haren door de kamer gesleept zou hebben schijnt niet waar te zijn. Denken wij echter aan het Voltairiaansche: „Souvent au plus grossier mensonge Se mêle un peu de vérité” en aan den schop tegen den buik welke de senator Volney eens ontving, dan zal de paus het wel niet best gehad hebben bij een keizer die soms zijn drift niet meester was. Thiers, (t. a. p. VI, p. 656, 681) spreekt van de „intempérance morale” van zijn held als van diens hoofdzonde en acht den wijzen van voorheen „devenu fou.”

dat de paus dit alles toegaf met het oog op den toestand der Kerk. De keizer toonde zich voldaan, liet Te Deums zingen omdat de vrede tusschen staat en kerk geteekend was, deelde eereteekenen en belooningen uit en weldra was de paus omringd door een schitterenden stoet geestelijken onder welke ook de zoogenaamde zwarte kardinalen (blz. 734). Pas waren deze terug of zij wisten in den zwakken misleiden grijsaard den paus terug te roepen. Zij be- duiden hem dat meer was opgeofferd dan betamelijk was, door o. a. het wereldlijk gebied, dat het zijne niet was, prijs te geven, meer ook dan noodig was, dewijl 's keizers troon niet zoo vast stond als men hem had doen gelooven.

„We hebben te snel gehandeld” sprak de keizer toen hij den invloed door de oude raadslieden uit- geoeffend bespeurde, en hoewel hij, om den paus voor een voldongen feit te plaatsen, in eene troonrede (14 Febr. '13) van het gesloten Concordaat „dat aan alle geschillen die ongelukkig in de kerk waren op- gekomen een einde maakte,” melding maakte, be- lette dit niet dat Pius, ofschoon men met behulp van valsche sleutels elken dag, terwijl hij de mis las, zijn bureau doorzocht, eindelijk een brief gereed had die 24 Maart aan Napoleon ter hand werd gesteld, en waarin hij verklaarde dat zijn geweten er tegen op kwam een Concordaat te sluiten op den grond- slag van het onlangs bepaalde.

Het misnoegen des keizers die Rusland en Pruissen te bevechten had, en begreep dat Oostenrijk's toorn met zijne verhouding tot den paus in verband stond, was groot. Hoe hij nu reeds ervoer dat vele geeste- lijken een gedeelte hunner zelfstandigheid hadden

terug gevonden, blijve onvermeld, evenzoo de maatregelen welke hij nam om de herroeping des pausen geheim te doen blijven en de kerkelijke zaken geregeld hun gang te doen gaan. Medio April '13 vertrok hij uit Parijs om het bevel over het leger op zich te nemen. Hoe het met dat leger ging is bekend en toen van Frankrijk weldra zijn baardelooze knapen en zijn laatste geld geëischt werd om de grenzen van het eigen erf te verdedigen schreef Napoleon, die alleen in '11 vijftigduizend weerspannige lotelingen tot den dienst had moeten dwingen en reeds lang, al was het ook maar uit de samenkomsten der „petits sucrés” in het koffijhuis Tortoni ¹⁾ had kunnen opmaken dat men het vechten moe werd, de geestelijken aan: dat men rekende op hun ijver voor het vaderland en hunne gehechtheid voor zijn persoon. Het scheen wel of hij het weinigje dat van dit laatste artikel hem restte ook nog opteren wilde. Dat hij den paus (18 Jan. '14) zijn wereldlijk gebied bij verdrag wilde teruggeven en deze weigerde omdat hij geen verdragen te sluiten had aangaande iets dat hem rechtens toekwam, wist men zoo algemeen niet, en hadde men het geweten, tot weinig dank zou men zich genoopt gevoeld hebben daar Napoleon losliet wat hij aan zijn schoonbroeder Murat, die er de hand op gelegd had, misgunde. Maar wat men wél wist en ieder

1) Gelijk men tijdens Lodewijk XIV de „petits maitres,” onder het regentschap de „roués” en later de „musqués,” muscadins” en „incroyables” had, zoo vond men onder de regeering van Napoleon I weldra een aantal lieden die de „petits sucrés” genoemd werden. Wie er toe behoorde mocht zelfs niet zinspelen op iets dat met oorlog in verband stond en de verbeurde boeten werden in het Café Tortoni verbrast.

met verontwaardiging vervulde, was: dat men den paus, om hem aan de geallieerden te onttrekken, bij kleine dagreizen door Frankrijk voerde en hem, al naar het krijgsgeluk meê- of tegenliep wat minder of wat meer Italië's grenzen naderen deed. Zoo kwam Pius in Febr. '14 weder te Savone terug waar de prefect hem den 17^{den} Maart aankondigde: „Uwe Heiligheid is vrij.” Twee dagen later toen de verbonden mogendheden besloten op Frankrijk's hoofdstad los te gaan vertrok de paus naar de zijne en op dezelfde tafel waaraan hij zoo vaak zijn bescheiden maal genuttigd had, teekende zijn hatelijke cipier, zooals Maistre Napoleon noemt, de akte van afstand.

Wie van de ruim driehonderd personen aan welke de kastelein van het kasteel de pen waarmee dit stuk geteekend werd verkocht zou hebben den besten koop gedaan heeft is moeilijk uit te maken, maar dat onder de vorsten aan welke de vrucht van dien afstand ten goede kwam de paus voorop staat is niet te betwijfelen. Hij toch was dubbel vorst; geestelijk over alle roomsch geloovigen, wereldlijk over een deel van Italië. Het eerste behoorde tot zijn zijn, het tweede tot zijn wêlzijn. Dat wêlzijn had Napoleon geknakt door hem te mediatiseeren — maar dat zijn zou hij vernietigd hebben indien hem tijd ware gelaten het hoofd der R. Kath. kerk te nationaliseeren. *Roomsche*-Katholiek, met deze „*contradictio in adjecto*” had het grootste deel der christenheid, sinds eeuwen vrede gehad, maar *Fransche*-Katholiek, Avignon verhief waarschuwend zijn stem, zou voor het pausdom een doodsteek zijn geweest. ¹⁾)

1) Gelijk bekend is zocht Bossuet den historischen grondslag voor

De beide mannen die, naar de uitdrukking van den heer Thiers, bestemd waren om elkaar gedurende hun leven te behagen en te plagen zouden niet meer met elkander in aanraking komen. Voor wij echter van hen afscheid nemen, wenschen we, zoover het op de Gallicaansche kerk betrekking heeft, beider gedrag aan een korte beoordeeling te onderwerpen.

Niet gaarne zouden we tot die „ijverige Protestanten” behooren van welke de meergenoemde Broes spreekt, die Pius hoogen lof, aan vergoeding nabijkomende hebben toegebracht, en den keizer met scheld- en vloekwoord overladen hebben.

Wat den eersten betreft brengen we natuurlijk hulde aan zijn zachtmoedigheid, onderworpenheid en standvastigheid en we wenschen den man te eeren die als het geweten sprak bereid was alles te trotseeren.

Maar bij dat al welke toegevendheid en wat dienstbetoon jegens een keizer die, al was zijn bloed dan ook gelijk hij verzekerde, geen „slootwater”, zich, we zeggen niet met vorsten- maar met onschuldig bloed had bevlekt, die de heiligste rechten schond, de teerste banden brak en den godsdienst dan slechts eerde als hij als zwemgordel dienst kon doen. Tegen

het wereldlijk gebied van den paus in den onderlingen najver der vorsten, een grond die echter pas sedert het uiteenvallen van het rijk van Karel den Groote iets beteekenen kon. Toen Napoleon in Europa genoegzaam meester was om dien najver te beheerschen, zou dus dat gebied onnoodig zijn geweest en had de paus zeer goed in Frankrijk kunnen wonen. Doch wie waarborgde dat rijk toen een duurzaam bestaan? Wij in onzen tijd, zien den paus reeds een dozijn jaren onderdaan van den italiaanschen koning en dat tijdvak is zeker te kort om te kunnen beoordeelen of en in hoever de betrekking van den paus tot de kerken van andere landen er schade door lijdt.

welke van Napoleon's misdaden heeft de paus ooit de stem verheven dan juist tegen deze alleen, dat hij de hand had gelegd op „il temporale”. Om dat terug te krijgen was hem, al durfde hij het ook niet tot voorwaarde stellen, een tocht naar Parijs niet te veel en omdat hij teleurgesteld werd zoowel op dit punt als op dat der Organieke artikelen, toonde hij bij verschillende gelegenheden een onwil die 'skeizers toorn en wantrouwen moest gaande maken En wat het Concordaat betreft ook hierin toont hij zich niet van zijn besten kant. Als „une convention simoniaque” had Mirabeau eens het eerste Concordaat gebrandmerkt, maar het tweede, was het iets beter?

„Passe-moi la rhubarbe, je te passerai la séné” moge een spreekwoord zijn, het past o. i. uitnemend op de onderhandelingen tusschen paus en keizer over eene kerk die zich-zelve reeds oprichtte uit haar diepen val, aanvankelijk toonende dat zij noch de hulp van den staat noch de inmenging des pausen behoefde. Toch stemde Pius er in toe haar van Bonaparte afhankelijk te maken, hij leende zijn naam en gezag om haar tot een regeerings-werktuig te maken, hij zag er zelfs niet tegen op daartoe zijn macht te overschrijden en mannen op te offeren die wegens hun trouw aan den stoel van Rome op beter behandeling recht hadden verworven? En dat alles, waarom? Om een man die over koninkrijken te beschikken had gunstig voor zich te stemmen, om Frankrijk's weer ontluikend godsdienstig leven langs Rome's latwerk te leiden, om het aan heel de wereld te kunnen toonen: de Kerk ben ik!

Nemen wij dit alles in aanmerking dan is het Pius VII eenigszins te gunnen dat hij een andere

ervaring opdeed dan die welke zijn voorganger Paulus III eens uitsprak: „Qu'il avait.... expérimenté comme Pape que toujours le St. Siège a esté florissant, quand il s'est voulu appuyer des roys de France.”

Wat nu den opvolger dier fransche koningen aangaat, wie zou den corsikaanschen wonderdokter die het fransche volk toen van de jacobijnsche koorts genas niet dankbaar zijn, wie zich niet verplicht gevoelen aan den soldaat die, na de chaotische heirschaaar der lagere geesten bedwongen te hebben, orde schiep in den baaierd der maatschappij, aan de onverdraagzaamheid en de vervolging op godsdienstig gebied een einde maakte en de gelijkheid van den eeredienst niet alleen in de wet geschreven maar ook gehandhaafd heeft. Oprichter der altaren moge hij niet geweest zijn, hij heeft toch gezorgd dat daarvoor geen beletsels in den weg werden gelegd, dat de geestelijken weder een vaste positie kregen en dat duizenden in de hogere kringen der maatschappij althans uitwendig eerbied toonden voor de verschillende uitingen van het godsdienstig en kerkelijk leven.

Hiermede hebben we evenwel alles gezegd wat in verband met ons onderwerp tot Bonaparte's lof kan vermeld worden. Wat had die man niet voor Frankrijk kunnen zijn, we zeggen niet, indien hij zich aan de zijde der zevenmillioen aanhangers van de Constitutioneele kerk geschaard had om deze te doen triomfeeren, gelijk enkelen mogelijk geacht hebben, maar indien hij zich van alle inmenging op godsdienstig gebied onthouden had. Militair dictator als hij was, zocht hij echter op elk gebied zijn wil te doen gelden, despoot als hij weldra werd, wenschte

hij ook het leven des geestes te leiden gelijk het best met zijne plannen strookte. Dat leven bleek echter machtiger dan Caesar en, zoover Rome's kerk er de draagster van was kon vooruit wel berekend worden dat het sterker zou zijn dan hij. Zeker, Napoleon was een reus en Pius een zwak grijsaard, maar de eerste, al heeft Emerson hem ook een plaats onder de „representatieve” personen ingeruimd ¹⁾ kon als „man van de wereld” niet opwegen tegen hem die eene overlevering, eene legende, eene onpersoonlijke politiek vertegenwoordigde, welke onophoudelijk uit haar asch verrees. Wat hij had kunnen doen indien hij, in plaats van dwaselijk den lichamelijken paus uit Rome te voeren, den geest des pausdoms uit de beste perioden van zijn bestaan naar Frankrijk hadde overgebracht, om dien tegenover het nieuwere pausdom te plaatsen, is moeilijk te zeggen, maar verre van dat te doen wendde hij niets aan dan brutaal geweld dat zijn doel miste. Tijdens de moeilijkheden met het Concilie zou hij in arrenmoede van zijne teleurstelling blijk gegeven hebben door den uitroep: „het Concordaat is de grootste fout mijner regeering,” en heeft hij ook op St. Helena zorg gedragen dit woord te doen logenstraffen, het feit dat het Concordaat eene fout was wordt er geenzins door te niet gedaan.

Al valt het niet te ontkennen dat hij door dat verdrag Rome noopte de voornaamste veroveringen der revolutie op burgerlijk gebied te erkennen, er staat tegenover dat èn dat Concordaat èn die Organieke artikelen, door welke hij de Gallicanen zocht

1) R. W. Emerson. Representative men. London '60, p. 109 etc.

gerust te stellen, bepalingen te over bevatten die hem den haat eener priesterschaar op den hals haalde, welker kastengeest hij had doen herleven en welker fanatisme hij een steunpunt had verschaft.

En wat de dankbaarheid betreft, waarvoor toch moest de lagere geestelijkheid, om van deze eerst te spreken, Napoleon dankbaar zijn? Zeker niet hiervoor dat hij, door het houden van provinciale of diocesale synoden geheel van zijne toestemming afhankelijk te maken, haar van het voorrecht beroofde nu en dan ter vergadering het aangezicht van haar bisschop te zien! En allermint hiervoor dat hij haar zoo geheel van dien bisschop afhankelijk maakte, dat de Bonnechose van Rouaan in later dagen zich beroemen kon: „Elk van ons heeft een regiment te commanderen, en het marcheert.” Van oudsher was de verbintenis van den pastoor aan zijne gemeente als een geestelijk huwelijk aangemerkt dat slechts na allerlei omslachtige formaliteiten kon verbroken worden. Het trentsch Concilie had de bisschoppen wel de macht verleend in sommige gevallen een pastoor te kunnen verplaatsen doch die disciplinaire artikelen waren in Frankrijk nooit erkend, en toen eenige bisschoppen er bij Lodewijk XIV op aandrongen had deze hen tot zwijgen gebracht door het antwoord: „Ik wil die arme priesters gaarne verplaatsbaar maken mits de bisschoppen het ook zijn.” Bonaparte echter was niet terug gedeind voor hetgeen zijn groote voorganger geweigerd had en de Organieke artikelen gaven den bisschop macht de pastoors naar welbehagen te verplaatsen ¹⁾. Wee

1) Voorheen waren alleen geestelijken in vacatures of in bijkerken

den pastoor als hij zijn superieur niet naar de oogen zag en zich de weelde van eene eigen meening te hebben of te handhaven durfde veroorloven, hij werd naar steeds minder gemeente, naar steeds onherbergzamer oord verplaatst ¹⁾. Van het groote leger der kerk maakten de bisschoppen den staf uit maar de lagere geestelijken waren de soldaten die, tot werktuigelijk dienstbetoon gedrild alle bekwaamheid tot zelfstandig handelen te verleeren hadden, en, vaak na langen en bangen strijd, ook werkelijk verleerden. Napoleon beroemde er zich op Rome zijn leger van monniken ontnomen te hebben doch hij gaf er een van pastoors voor in de plaats en van dat aan strenge tucht gewende leger heeft het ultramontanisme behendig partij getrokken.

En de hoogere geestelijkheid? We zwijgen maar van hen die of geweigerd hadden hun ontslag te nemen of niet herbenoemd waren en dus een wrok jegens den eersten consul hadden, maar ook onder de dienstdoenden waren er ontevredenen genoeg. De tijd van het „être couché sur la feuille des bénéfices” was wel onherroepelijk voorbij, doch eer en

dienst doende, (desservanten en succursalisten) verplaatstbaar (amovibile). Nu werden de meeste landgeestelijken tot deze klassen gerekend. Terwijl Frankrijk voorheen 36000 onverplaatsbare geestelijken telde, zijn er in onze dagen maar ruim 3400.

1) De abt E. Michand verhaalt in *De l'état présent de l'Egl. Cath. Rom. en France*, Paris '75. p. 28, dat er bisschoppen zijn die hen welke het niet begeeren verplaatsen en omgekeerd „afin de briser les volontés.” Zeker bisschop verplaatste er in éene maand 130, een ander verzond in eens 35 bevelen daartoe, een derde had in dertien jaar 750 geestelijken verplaatst. In '48 was men voornemens art. 31 van de Organ. art. te schrappen, er kwam niets van en nog is de pastoor — een slaaf.

aanzien waren in ruime mate door Bonaparte aan de bisschoppen teruggeschonken en met geld was hij ook niet karig. Op welk een hoogen prijs kwam hun dit alles echter niet te staan, vooral toen zij, bij de steeds meer gespannen verhouding tusschen Parijs en Rome, den keizer moesten helpen om buiten den paus om de kerkezaken te regelen. „Divide et vapula” was de leus van den meester, die waar hij door blinkende en klinkende gunstbewijzen niet kon omkopen, door strenge en beleedigende taal zocht te verschrikken. De meesten hunner wisten maar al te goed wat het „être exposé aux antichambres,” gelijk Maistre het noemt, beteekende. Sommigen gaven zich over, anderen bukten, maar de meesten zochten hun geweten gerust te stellen door lijdelijk verzet waardoor op tal van plaatsen tot groot ongenoegen der bevolking, de kerkezaken deerlijk in de war liepen. Van hoedanigen geest de bisschoppen waren bleek genoegzaam op het Concilie van '11. Het was nog iets anders dan ridderlijkheid dat hen partij deed kiezen voor den gevangene van Savone, het was de vrees voor een schisma. Den Karolingiër spelen, het rijk van — liefst nog, dat nà Charlemagne oprichten, het zou den geestelijken hoogst aangenaam zijn geweest, doch een bizantijnsch rijk met een keizer die hoofd van staat en kerk te gelijk was en hen behandelde gelijk zij het nu reeds jaren lang hadden moeten dulden — daarvoor waren de heeren niet te winnen. Aan Rome, centrum der katholieke eenheid werd dus het hart verpand, van den paus, het natuurlijk hoofd der Kerk wachtte men heil en zegen al was het dan ook een feit dat men voortaan tot hem niet meer in betrekking

stond als een broeder tot zijn broeder maar als een prefect tot zijn keizer.

Wat er echter boven alles toe mede werkte om de geestelijkheid niet alleen maar ook het volk aan Rome te verbinden was: het den paus bereide lot. Toen eene nieuwe indeeling der bisdommen noodig was, en Bonaparte's belang het meebracht zoo weinig mogelijk van de oude koningsgezinde bisschoppen hersteld te zien, dwong hij den paus eene macht op ongehoord in de geschiedenis der kerk, der Gallicaansche vooral. En later maakt hij dien paus tot zijn kapelaan, tot zijn gevangene. De geestelijken dier dagen waren vermoedelijk meer vaderlandschgezind dan thans en hun land en zijn roem hadden zij lief. Dat het hoofd van den Kerkelijken staat niet altijd in Frankrijk's belang handelde zagen zij ook wel in, maar zij begrepen dat hij jegens andere volken toch mede zijn verplichtingen had. En gesteld al, hij hadde geheuld met 's keizers vijanden was dat genoeg om hem niet alleen heel zijn gebied te ontnemen maar hem ook als een gemeen misdadiger te laten rondleiden en gevangen zetten. In het boek der eer mocht zelfs een Napoleon het hoofdstuk dat over de menschelijkheid handelde niet overslaan en niet alleen in het pausgezinde Zuiden en de zoo echt roomsche Vendée maar zelfs in het Noorden waren velen geërgerd over zulk eene behandeling. En bij die ergernis kwam het medelijden met den grijsaard wiens portret, door David gemaald, van zooveel zachtheid getuigde, en — van medelijden tot liefde is er bij vele menschen slechts éene schrede.

Toen dan ook eindelijk de aureool om Napoleon's

hoofd begon te verbleeken ¹⁾, zijn hoofdzonde, de „intempérance morale” op steeds stuitender wijze aan het licht kwam, zijn egoïsme zonder boord of bodem alles dreigde te verslinden en het onheilspellende woord van den hertog Decrès, reeds in '11 tot maarschalk Marmont gesproken: „Tenez pour certain que nous sommes perdus et que l'empereur est fou” de gedachte van al meerderen uitdrukte — toen was het met de sympathie gedaan, de zegeboog van gebogen harten stortte in en het „assez de Bonaparte” werd eerst gefluisterd, weldra uitgesproken.

Laat Rome Frankrijk's eersten keizer in eere houden! Door de pastoors tot slaven der bisschoppen te maken, door de bisschoppen in de hand des pausen te geven, door al wat tot de geestelijkheid behoorde te tiranniseeren en het hoofd der R. K. Kerk zóo te behandelen dat hij het hart des volks tot zich moest trekken, heeft Napoleon I het ultramontanisme groote diensten bewezen. En wat het gallicanisme betreft? Toen trots Concordaat en Organieke artikelen Rome machtiger bleek dan Napoleon, greep deze naar de Vier artikelen van 1682 en beweerde: „Met het tweede artikel alleen ²⁾ kan ik den paus missen.” Hij had volkomen gelijk doch zag voorbij dat hij geene geestelijkheid bezat die voor dat art. wilde opkomen. „Sur les quatre articles je suis á cheval!” dreigde hij, maar juist daarom kon hij er geen liefde

1) Bij een feest door de stad Parijs te zijner eere gegeven had men met gulden letters boven den troon op welken hij zich plaatsen zou, geschreven: „Ego sum qui sum!” Mevr. de Rémusat welke ook scheen te gevoelen dat hier heiligschennis plaats had voegt er bij: „personne ne s'en montra scandalisé.” Mémoires, II p. 80.

2) Het concilie staat boven den paus; zie bl. 202.

voor wekken, want chevallerie wijst op geweld en geweld stoot af, af vooral van een kerk die in den loop der eeuwen getoond had meer prijs te stellen op het zich vastklemmen aan- en het ontzien van den staat dan voor de christelijke consciëntie te verantwoorden was.

Zoo begreep het ook Edmond de Pressensé en we nemen daarom met instemming de woorden van hem over: „Le plus grand missionnaire de l'ultramontanisme n'a été ni un évêque, ni un cardinal, mais bien le fougueux despote qui voulait tout plier à ses volontés.” 1) 2)

1) Le concile du Vatican. Paris 72. p. 33.

2) O. d'Haussonville, l'Eglise Romaine et les négociations du Concordat, alsmede: l'Eglise Rom. et le premier empire, in de Rev. d. D. Mondes '65 II—'69 IV; de Pressensé, l'Eglise etc. p. 350 etc.; A. Thiers, Histoire du Consulat et de l'Empire. Bruxelles '45. I, p. 145—148, 362—387, 427, 435—443, 484—486, 543, 736—751, 763—765; II, p. 147; III, p. 260—263, 275; IV, p. 12—16, 36—59, 72—74, 510—515; V, p. 585; VI, p. 656; Emile Clairin, Le Clericalisme de 1789 à 1870, Paris, '80, p. 20—136; Schlosser, Gesch. XVIIIde eeuw, VI, blz. 253, 325; VII, blz. 32, 230, 245; VIII, blz. 88, 197, 304.

XVIII.

Besluit.

Aan het „qui bene distinguit bene docet” gedachtig verzoeken wij den lezer die ons tot hiertoe volgde, tegen eene begripsverwarring op zijne hoede te zijn welke hem er toe leiden kon ons het recht te betwisten thans reeds de geschiedenis der Gallicaansche kerk te eindigen. Wanneer wij spreken van „de Roomsche kerk” dan bedoelen we in den regel niet: de kerk in de diocese Rome, maar de Latijnsch katholieke kerk welke na het Concilie van Trente vooral, de Roomsche wordt genoemd. Deze twee zijn, daar de eerste in de tweede begrepen is, wel geen twee kerken maar zij behooren toch van elkaar onderscheiden te worden. Even zoo maken we onderscheid tusschen de Gallicaansche kerk of de kerk in het voormalige Gallië m. a. w. de kerk in territorialen zin, en de Gallicaansche kerk, gedacht als draagster en vertegenwoordigster van zeker geheel van wetten, gewoonten en overleveringen die eeuwen lang onder den naam van „gallicaansche vrijheden” bekend zijn geweest.

Hadden wij in dit werk de geschiedenis der terri-

toriale kerk in het voormalige Gallië willen schrijven, veel waarvan we nu zwegen hadden we moeten vermelden, en in plaats van hier en daar een greep, zij het ook een breeden greep te doen hadden we, om den geijkten term eens te gebruiken, een aaneengeschakeld verhaal moeten leveren. En wat we vooral niet zouden mogen doen is dit: hare geschiedenis eindigen in het tweede decennium dezer eeuw. Immers de territoriale kerk in het voormalige Gallië bestaat en bloeit nog en de ruim eenenvijftig miljoen frs. in het vorig jaar voor ruim vijfenveertig duizend harer geestelijken op Frankrijk's begrooting uitgetrokken is een onomstootelijk bewijs dat zij nog niet is bijgezet in het groote graf van den tijd.

Wij hadden echter in dit werk alleen te doen met de Gallikaansche kerk, in zoover zij, onder alle kerken welke met Rome in betrekking stonden, een eigen standpunt innam en bleef handhaven, met die kerk i. e. w. voor zoover zij belichaming was van hetgeen men „gallicanisme” pleegt te noemen. Blijkt het nu dat de wetten, gewoonten en overleveringen aan welke we bij dit woord mogen denken niet meer door de Gallicaansche kerk in haar geheel, en door hare grootwaardigheidbekleeders in het bijzonder gehandhaafd worden, blijkt het, dat Rome die kerk behandelt en kan behandelen gelijk elke andere kerk welke met haar in verbinding staat, dan heeft die kerk, al draagt zij ook nog den naam van Gallicaansche kerk, datgene wat de eeuwen door haar roem was nl. de „gallicaansche vrijheden”, verloren.

Wij achten dat dit laatste werkelijk het geval is, en moge de Gallicaansche kerk in territorialen zin ook nog groeien en bloeien, in kerkrechtelijken zin

heeft zij haar zelfstandig bestaan ingeboet, behoort zij tot het voorledene.

Indien we niet wisten dat er gevonden worden die dit ontkennen zouden we kunnen eindigen, thans echter rest nog de taak ons gevoelen te rechtvaardigen, terwijl wij hopen dit boek op waardige wijze te besluiten door de voornaamste oorzaken van dien ondergang op te geven en tevens rekening te houden met hen die het betreuren dat het zoover met de Gallicaansche kerk gekomen is. Wij vragen dus nog belangstelling voor de beknopte toelichting der volgende stellingen: De ondergang der Gallicaansche kerk is een feit; is een verklaarbaar feit; is een niet te betreuren feit.

I. De ondergang der Gallicaansche kerk is een feit. Om dit aan te toonen kunnen we met het oog op het reeds te boek gestelde kort zijn.

Van oudsher hield men in de Gallicaansche kerk vast aan twee grondbeginselen, welke aldus luiden: De staat is onafhankelijk van den priester, en: De kerk staat boven haar hoofd. De breede lijst van gallicaansche vrijheden welke Pithou uit het stof der archieven te voorschijn bracht subsumeerde hij onder deze twee stellingen (blz. 241), en de Vier artikelen van 1682 (blz. 261) komen hier mede op neer. Het gallicanisme heeft dus een dubbele zijde: eene staatkundige en eene kerkelijke.

Wat nu het staatkundig gallicanisme betreft, het draagt gelijk we reeds (blz. 591) opmerkten, ook nog andere namen, en we wenschen het te laten rusten. Tot deze declinatoire exceptie meenen we recht te hebben dewijl het er ons niet om te doen is aan te

toonen hoe het fransche volk zich als volk buiten het bereik van Rome's hiërocratisme wist te houden. Ten overvloede hebben we slechts te wijzen op de omwenteling van 1789 als bewijs dat het staatkundig gallicanisme tot volle ontwikkeling gekomen is, gezegevierd heeft. Terwijl we dus de betrekking van den franschen staat tot Rome ter zijde laten, letten we alleen op de betrekking van de fransche kerk tot Rome. De hoofdstelling nu van het kerkelijk gallicanisme is zooals we reeds zeiden: de Kerk staat boven haar hoofd. Ofschoon aan den H. Stoel, als centrum der Katholieke eenheid, uit kracht van goddelijk recht een primaatschap toekomt, toch erkent het geen willekeurig of despotiek gezag. De souvereiniteit berust niet bij één mensch, maar bij het geheele lichaam der kerk, m. a. w. bij het oecumenisch concilie dat haar vertegenwoordigt. Voorts moet alles in die kerk zooveel mogelijk geregeld worden in den geest der oude kerk. (Verg. blz. 595).

Wanneer wij nu hieraan den toestand in welken die Gallic. kerk in den aanvang dezer eeuw verkeerde gaan toetsen ziet het er allertreurigst met haar uit.

„De ziel van het kerkelijk bestuur zijn de verkiezingen, waaraan geestelijkheid en volk deelnemen” zegt een der bekwaamste woordvoerders van het gallicanisme ¹⁾. Naar den regel van paus Leo: „hij die over allen regeeren moet, behoort ook door allen gekozen te zijn,” was de vrije verkiezing dan ook van oudsher in gebruik (blz. 23, 37). Allengs echter traden de vorsten op, zoo het heette in plaats van

1) Huet (et B. Demoulin), Essais etc. p. 237.

het volk, en aldus ging het laïcisme schuil; vervolgens werden ook de priesters, zoover ze niet in de kapittels gezeten waren, van bisschopskeuzen uitgesloten en leed het presbyterianisme zoo goed als schipbreuk; eindelijk vonden de vorsten goed de priesters maar geheel uit te sluiten. Zij benoemden de bisschoppen en de paus, die nooit iets over de bisschopskeuzen te zeggen had gehad, erlangde het recht een institutie-bul te geven en werd dus feitelijk meester over die benoemingen (blz. 106, 110). Door de revolutie erlangde de kerk haar recht van vrije verkiezing weer terug, en hoe dan nog? Doch Napoleon I ontnam het haar weer en na dien tijd doen regeering en paus nog altijd wat zij zich sedert 1516 wederrechtelijk hebben aangematigd. Het laïcisme was, zij het ook na veel tegenstand, oligarchisme of liever, absolutisme geworden.

Niet beter was het gegaan met een ander voorrecht waarop de Gallicaansche kerk van oudsher prat was, nl. de rechtsmacht der provinciale en nationale synoden. Het valt niet te ontkennen dat, als de Gallicaansche kerk zelve over de in haren boezem gerezen verschillen een oordeel geveld had, een beroep op Rome geoorloofd, althans gebruikelijk was (blz. 14, 22, 29). Wel waakte Karel de Groote er voor dat zulks zeer zelden geschiedde (blz. 40), maar na den dood van den hoogepriesterlijken keizer kon Rome's hoogepriester zijne rechtsmacht weer uitbreiden (blz. 46—53), terwijl de Gallicaansche kerk op hare beurt elke gelegenheid aangreep deze wederom te breïdelen (bl. 88, 102). Toen evenwel het ultramontanisme begon wortel te schieten ging men direct tot den paus. Zóo in den twist over de

vijf stellingen van Jansenius (blz. 214), zóo in dien over het Quietisme (blz. 316), zóo bij de beroering door Quesnel's „Réflexions” verwekt (blz. 341), zóo nog wederom in den strijd over de Burgerlijke constitutie der geestelijken. Waar zelfs een Bossuet niet tegen dergelijke praktijken opkwam en de vorsten tot het aannemen van zulke beslissingen wisten te dwingen, daar baatte het wel iets, doch niet veel dat de geestelijkheid daarna tot zelfstandig oordeelen opgeroepen werd en het parlement dapper in de bres stond om althans den schijn van dit recht nog te redden.

Had het gallicanisme zoo op een tweetal zeer gewichtige punten de neerlaag geleden, met zijn hoofdstelling stond het niet beter. We zagen zij luidde: de Kerk staat boven haar hoofd, of, wat op hetzelfde neerkomt: het concilie staat boven den paus. Reeds vroeger (blz. 127) toonden we aan hoe nauw deze stelling verwant was met de vraag: of de bisschoppen uit kracht van goddelijk, dan wel van pauselijk recht boven de priesters stonden. Dewijl men te Trente niet durfde besluiten dat de paus „jure divino” boven den bisschop stond had de paus er zich tegen verzet dat men daar den bisschop „jure divino” boven den priester plaatste. De vraag: staat de paus boven of onder het concilie? hoe beslist ook te Constanz in gallicaanschen zin beantwoord was dus na Trente een open quaestie, welke in het begin dezer eeuw feitelijk uitgemaakt werd. Immers toen Pius VII bij de invoering van het met Napoleon I gesloten Concordaat de gallicaansche bisschoppen vroeg hun ontslag te nemen, dewijl zij het anders ontvangen zouden, stelde hij zich als meester der

bisschoppen aan, behandelde hij hen als zijne creaturen.

De paus wist wel dat hij iets ongehoords deed en de fransche bisschoppen wisten dit mede, getuige het krachtig en volhardend verzet van zesenvijftig der tachtig die op hun ouden zetel bleven aanspraak maken. Maar bij dat al, de Gallicaansche kerk heeft met die daad van geweld genoeg genomen. 't Is zoo, Napoleon dwong er toe, maar ook toen de Bourbons waren hersteld, heeft de fransche kerk niets gedaan om de bisschoppen der „Petite église (blz. 602 Noot) in hunne rechten te herstellen. Stilzweigend werd dus erkend, om eens met Agobert van Lyon te spreken, dat Rome's paus die volgens gallicaansche zienswijze de „frater" der bisschoppen was, hun „pater" was aan wien zij het bestaan te danken hadden. De leer: de paus staat boven den bisschop, derhalve ook boven de verzameling der bisschoppen of het concilie, werd dus sedert 1801 in Frankrijk feitelijk beaamd en verhief zich nu en dan eene enkele stem voor het tegengestelde, zij vond zoo weinig weerklank, dat de paus er geen rekening mede behoefde te houden.

Zoo had dan allengs de Gallic. kerk schipbreuk geleden aan het voornaamste wat haar tegenover Rome eeuwen lang op eigen beenen had doen staan, en wil men nu beweren dat o. a. de disciplinaire artikelen van Trente, de inquisitie en nog enkele andere zaken in Frankrijk niet erkend werden, ja dat het recht van placet steeds bleef bestaan, we merken op, dat niet de kerk maar de staat deze beletselen tegen Rome's ingrijpen had opgeworpen, en ze doorgaans onder het gemor der kerk in stand hield.

Als dus de hoogleeraar Friedrich verzekert: „Sedert 1801 had Frankrijk eene nieuwe kerk, welke met de vroegere niets te maken had,” en prof. Nippold aan die uitspraak zijn zegel hecht ¹⁾, wenschen wij dit niet te verbreken. Als voorts de heer Jervis zijne „Geschiedenis der Gallic. kerk” bij het concordaat van 1801 eindigt, omdat daarmee de strijd voor de, volgens hem „ware constitutioneele beginselen van kerkbestuur” ten einde was, dewijl „een geestelijk dictatorschap hare vrijheden had overheerd (invaded) en uitgewischt,” dan is hij volkomen in zijn recht ²⁾. En ook wij, die de geschiedenis dier kerk nog hebben voortgezet tot de man viel door wien dat concordaat der kerk was opgedrongen, meenen vrijheid te hebben, ja verplicht te zijn tot eindigen. Wilden wij de geschiedenis dier kerk nog verder voortzetten, we zouden de Gallic. kerk in territorialen zin bedoelen, doch 't ware dan beter tot voorkoming van misverstand, te spreken over de geschiedenis der „R. Kath. kerk in Frankrijk.”

Heeft dus de Gallic. kerk, als draagster en verdedigster van de theorie welke als gallicanisme bekend is, opgehouden te bestaan, toch meene niemand dat die theorie-zelve nu ook geen voorstanders meer telde. Dit zou onnatuurlijk geweest zijn. Het gallicanisme was te zeer in het denken der Franschen opgenomen dan dat het zoo spoedig kon verdwijnen, het had een te blinkende rij van verdedigers gehad

1) Handbuch der neuesten Kirchengeschichte. 3te Aufl. I. § 494.

2) Met het in '82 te Londen verschenen werk van den heer Jervis: *The Gallican church and the revolution*, dat een vervolg is op zijn *History, etc.*, konden we geen rekening meer houden.

om nog niet telkens het hoofd op te steken. „La caque sent toujours le hareng” placht Lodewijk XI te zeggen en geen bijzonder fijn ontwikkeld reuk-orgaan was noodig om nog telkens in de R. Kath. kerk van Frankrijk dat gallicanisme te speuren.

Krachtigen invloed op den gang der kerkelijke zaken heeft het echter niet meer kunnen uitoefenen en het ultramontanisme een „halt” toeroepen, daartoe bleek het steeds meer onmachtig in eene maatschappij welke, vooral na de restauratie, het Maistre scheen na te zeggen: „plus de pape, plus de souveraineté; plus de souveraineté, plus d'unité; plus d'unité, plus d'autorité; plus d'autorité, plus de foi.”

Lodewijk XVIII en de zeer devote Karel X waren nog getrouw genoeg aan de traditiën van hun geslacht om Rome niet geheel den meester te laten spelen in de kerk, maar tevens roomsch-katholiek genoeg om de geestelijkheid niet bepaald te noodzaken, hun steunpunt in Rome te zoeken. Toen echter de jegens de kerk vijandige Juli-revolutie een vorst op den troon bracht minder geneigd zich voor Rome te buigen, werd de fransche kerk steeds meer ultramontaansch. Het zaad vóór en na de restauratie door mannen als Chateaubriand, Bonald, Gerbet, Rohrbacher, O. Mahony, Genoude en, last not least, Maistre en Lamennais gestrooid, schoot welig op. Bladen als de „Défenseur” en de „Mémorial Catholique”, om van de politieke nog maar te zwijgen, bleken niet te vergeefs hunne geharnaste artikelen onder de geestelijkheid geslingerd te hebben, en de „Congregatie” door den ex-Jezuïet Delpuits georganiseerd, oefende een wijd vertakten invloed uit.

Van de pogingen door enkele edele enthustiasten

in 't werk gesteld, om Rome's godsdienst te eeren zonder de vrijheid te vloeken, zwijgen we maar. Moge dit „nieuwe gallicanisme” ook eenigen opgang gemaakt hebben Gregorius XVI had slechts het streven van het blad „l'Avenir” in zijne Encycliek van 16 Aug. '32 af te keuren, of zoowel Montalembert als Lacordaire legden het hoofd in den schoot. Dat ook na deze schipbreuk nog enkele hoogere geestelijken — „rari nantes in gurgite vasto” — de gallic. praktijken bleven eeren is waar, doch letterkundig werd er niets voor gedaan. In '18 waren wel verschenen: Grégoire: Essai hist. sur les lib. de l'Egl. gallic., en de Pradt: Sur les quatre concordats, terwijl de Sénac het Christendom in zijne verhouding tot de nieuwere beschaving had behandeld, doch deze werken dreven zoo snel op den tijdstroom af dat Montalembert in '44 straffeloos in de kamer der Pairs kon uitroepen: „Arrière à jamais ces prétendues libertés!” en tevens verzekeren: dat geen vier bisschoppen de Vier artikelen van 1682 zouden willen teekenen.

Vooraf maakte het ultramontanisme groote vorderingen sedert de „Univers religieux” in '43 onder de leiding kwam van Louis Veillot. Was hij in den aanvang nog eenigszins gematigd ten einde in vereeniging met de meer liberale R. Katholieken den sedert '43 geopenden veldtocht tegen het onderwijsmonopolie der Universiteit mede te maken, toen de wet van '48 aan de geestelijkheid een leeuwenaandeel op dit gebied had verzekerd ging de met zulk een compromis ontevreden publicist zijn eigen weg. Bladen als de meer bezadigde „Ami de la religion,” en het „Journal des villes et des campagnes” hadden reeds

in duizende pastoriën plaats moeten maken voor het „journaal van het clericale canaille” gelijk de Univers, niet geheel ten onrechte, genoemd werd. Met een pen in gal en alsem gedoopt vervolgde Veillot het gallicanisme tot in zijne laatste verschansingen, en nadat Pius IX ten jare '53 de beschermende hand over zijnen in tal van mandementen aangevallen kampioen had uitgestrekt, begon in Frankrijk een kerkelijk schrikbewind te heerschen dat helaas! menigen bisschop verleidde zich meer ultramontaansch te toonen dan het geweten toeliet.

De gebeurtenissen van Dec. '51 waardoor Frankrijk aan het despotisme werd overgeleverd, waren natuurlijk voor het ultramontanisme zeer gunstig en hand over hand nam het toe. „Gij zult,” zoo schrijft Gaussen in '52, „geen Jansenisten, weldra zelfs geen Gallicanen meer zien, voortaan zijn er geen Alpen meer, alles is ultramontaansch!” Die beweging naar het absolute was zelfs zoo spontaan dat de Tocqueville haar in zijn schrijven aan een engelschen vriend (7 Nov. '56) noemt „un mouvement vif qui est propre aux catholiques de la France.”

Geen wonder dat de paus dan ook veel dorst bestaan, zelfs de afkondiging van het leerstuk der „Onbevleete ontvangenis” in '54. Dat de Univers een lofzang aanhief is natuurlijk, maar dat zelfs de „Correspondant” het orgaan der gematigde Roomschen meezong, en de aartsbisschop van Parijs in zijn mandement er over jubelde, dat de geestelijke macht van Christus' stedehouder zoo „au delà de toutes les proportions anciennes” was toegenomen, bewees dat men er vrede mee had dat de bisschoppen in plaats van tot een beslissend „concile” tot een

nietsbeteekenend „conseil” werden opgeroepen. Wel deden de heeren Bordas-Demoulin en Huet, de eenige wetenschappelijke kampioenen voor het gallicanisme in die dagen, hun protest hooren, wel ging een eenvoudig dorpspriester naar Rome om een conscientiekreet te slaken, maar overigens boog Frankrijk's geestelijkheid zich met stomme eerbiedigheid of wil men, met eerbiedige stomheid voor het „Ipse dixi” van het Vaticaan.

Over het Concilie van '70, waar het doodvonnis over elke constitutioneele partij in de kerk en dus ook over het gallicanisme geteekend, bezegeld en in behoorlijken vorm uitgesproken werd, behoeven we niet in het breede te spreken. Het verdient opmerking dat de paus in die dagen van niemand meer adressen vol sympathiebetuigingen ontving dan juist van de lagere geestelijkheid van Frankrijk. Zelfs gingen er drie honderd, uit naam hunner collega's naar Rome om in het consistorie een krachtig „Vive le Pape infaillible!” te doen weerklinken. En wat de hoogere geestelijken betreft, onder de tweëntwintig die bij de eindstemming door hunne afwezigheid schitterden, waren er verscheidene die met kracht van argumenten en felheid van taal niet alleen het dogma bestreden, maar zelfs aan dit concilie de bevoegdheid ontzegd hadden, over zulk een gewichtige zaak uitspraak te doen. En toch, toen 18 Juli '70 met 534 tegen 2 stemmen was uitgemaakt dat pauselijke beslissingen onfeilbaar waren „ex sese . . . non autem ex consensu ecclesiae,” en dus Art. 4 der Declaratie van 1682 (blz. 262) was te niete gedaan, brachten diezelfde opposanten, tot op een na den laatsten man

toe, de wereld in verbazing door de onstuimigheid hunner — onderwerping ¹⁾).

Bij al de stemmen welke 's pausen onfeilbaarheid loofden zouden we nog die van vele dagbladen kunnen voegen welke, met de Univers aan het hoofd, thans de gouden eeuw voor de R. kath. wereld aangebroken achtten, en al zij het nu ook waar dat we gedachtig aan een opmerking van Napoleon I: „tien personen die schreeuwen maken meer leven dan tien-duizend die zwijgen,” de geestesrichting der fransche R. Katholieken niet naar die bravo-roepers hebben af te meten, de massa der geestelijken bleek toch voor het ultramontanisme gewonnen.

De ondergang der Gallic. kerk, in den aanvang dezer eeuw reeds een feit, kreeg dus in '70 zijn volle beslag.

Door verschillende auteurs wordt dan ook over het gallicanisme gesproken alsof het reeds tot het verledene behoort. Bungener roept in '70 uit: „er zijn in Frankrijk niet meer dan twee of drie gallicaanschgezinde bisschoppen.” De Pressensé verzekert in '74: „een bijgeloovig en teugelloos ultramontanisme heeft in Frankrijk het katholicisme op den rand van den ondergang gebracht.” De heer Jung was in '74 van

1) Die eene was de aartsbisschop Dubreuil, in Febr. '80 te Avignon overleden. We eeren dezen man, die niets tegen het geweten wilde doen, maar moeten toch opmerken dat de Gallicanen die „het concilie boven den paus” stelden, zich behoorden te onderwerpen, nu het concilie den paus onfeilbaar verklaard heeft. Maar, zoo beweerde men, dat concilie was niet oecumenisch, er was geen vrijheid, geen zedelijke eenstemmigheid, het was een tegenhanger van de rooversynode, het was een vlei-synode enz. Er mag veel van waar zijn, doch wat wordt er van Trente en van zoo menig ander concilie als men het op de goudschaal gaat wegen?

meening: „dat de godsdienst in Frankrijk alleen gered kan worden, als men de wereldlijke geestelijkheid onttrok aan den invloed van Rome en haar weder gallicaansch maakte. De abt Michaud die in '75 het publiek inlichtte omtrent: „l'Etat présent de l'Eglise Cath. Romaine en France,” plaatst de jongere geestelijkheid geheel aan de zijde der ultramontanen, terwijl de oude gallicaansche geestelijkheid op allerlei wijze gekweld wordt en aan 't uitsterven is. Dergelijke getuigenissen van mannen die geacht kunnen worden op de hoogte van den toestand te zijn, zouden we gemakkelijk kunnen vermenigvuldigen. Genoeg achten we echter aangevoerd om te kunnen sluiten met hetgeen de bekende Emile de Laveleye reeds in '63 naar aanleiding van het gallicanisme schreef: „Cette doctrine, baptisée du nom même de la France, illustrée par tant de générations de parlementaires fameux, formulée enfin par Bossuet, semble avoir définitivement succombée sous les coups de l'ultramontanisme; on peut dire qu'elle n'est qu'un glorieux souvenir.” 1)

II. De ondergang der Gallicaansche kerk is een verklaarbaar feit. Natuurlijk letten wij hierbij op het verleden dezer kerk, en men verwacht

1) Het maakt een zonderlingen indruk dat de heer Herzog in de nieuwe uitgaaf der Real-Encycl. onveranderd kon laten herdrukken, het art. „Gallicanismus” van den heer Matter, waarin we reeds bij den aanvang lezen: „De Gallic. kerk is niet iets verouderds, zij is nog altijd de fransche kerk in hare eigenaardige, nationale stelling.” Reeds tien jaar vóór de heer M. dit beweren dorst achtte Quinet geen schitterende getuigenissen meer noodig om te weten dat die kerk nog slechts in naam bestond. Zie: Oeuvres Compl. Paris '75, II. p. 289.

wellicht dat wij, met het oog op de twee segmenten van dit werk de oorzaken van het verval in of spoedig na 1682 zullen gaan zoeken. Deden we zulks, de abt Michaud die de Declaratie van 1682 „la première des fautes” noemt, zou er zeker niet tegen hebben, en op grond van verschillende beschouwingen zouden we het verval daar zeer goed kunnen laten aanvangen.

Immers reeds de algemeene opmerking dat het b. v. Israël niet best ging sedert de draagbare tabernakel vervangen was door een steenen heiligdom kan ons leiden tot de gedachte: ook de fransche kerk die wat eertijds vloeibaar was geweest, ten jare 1682 in vasten vorm ging brengen m. a. w. ging codificeren, kon zich daardoor nadeel berokkenen. Voorts is het opmerkelijk hoe reeds bij het vaststellen dier Declaratie van het zuivere gallicanisme werd afgeweken ¹⁾. De bisschop van Doornik, terecht bewerende dat de paus buiten vereeniging met het concilie feilbaar was (blz. 260), moest het afleggen tegenover den bemiddelenden Bossuet, die decreten van den paus persoonlijk uitgegaan met eerbied wilde ontvangen (Art. IV) en niet alleen de zoo raadselachtige „indefectibiliteit” van den H. Stoel verdedigde, maar zelfs, al begroef hij ook de persoonlijke onfeilbaarheid onder de bloemen zijner rhetorica, de „infaillibiliteit” van den paus wanneer hij „ex cathedra” sprak. Ook kan er op gewezen worden hoe de staat zich sedert

1) Michaud in zijn: „De la falsification des Catéch. francais etc. Paris '72,” spreekt op pag. 3 van „l'ancien gallic.” en van het „gallic. moderne” dat hij bij Bossuet laat aanvangen. In den regel bedoelt men met „nieuw gallicanisme” dat van Lacordaire en Montalembert (blz. 780).

1682 uit kracht van Art. I wettig mengen kon in de zaken der kerk, zoover deze tijdelijk waren, iets wat men in 1614 nog had weten te keeren (blz. 168 enz.), en hoe dat ingrijpen van den staat in kerkezaken Rome niet alleen gelegenheid gaf nu en dan veroveringen te maken maar ook de geestelijkheid er toe dreef om uit reactie tegen die staatsbemoeizucht, zich nauwer aan Rome te binden.

Hoewel 1682 dus wel uitgangspunt zou kunnen zijn, toch achten wij het beter wat vroeger op te klimmen, iets, waarbij de eerste afdeeling van dit werk ons niet hinderen kan. We hebben de geschiedenis van de opkomst der Gallic. kerk voortgezet tot 1682, niet omdat zij tot dien tijd bloeide, maar omdat zij toen hare vrijheden codificeerde, men toen pas officieel wist waaraan men zich, wat die vrijheden betreft, te houden had. De bloeitijd van het gallicanisme, de dagen van Hendrik IV, van Pithou, Richer en de Marca, was dus in 1682 reeds voorbij, maar het verval was toen nog niet van dien aard dat het bepaald in 't oog liep, er was zelfs nog levenskracht genoeg om wat reeds aan het wegzinken was nog eens openlijk en voor goed uit te spreken. Het scheen echter alsof die daad zooveel krachtsinspanning gekost had dat merkbare inzinking alras volgde, zoodat 1682 het punt kan worden van waaruit men de beschrijving van een verval kan aanvangen waarvoor reeds lang de kiemen aanwezig waren. De abt Michaud erkent dan ook zelf dat de Gallicaansche kerk reeds vóór Trente „bien des erreurs” had aangenomen.

Zonder ons dan ook door bepaalde datums of feiten te laten binden, wenschen wij kort in 't licht te

stellen hoe de Gallic. kerk is ondergegaan ten gevolge van: de eerezucht der bisschoppen; de trouweloosheid der vorsten; de heerschzucht der parlementen; de onverdraagzaamheid der geestelijkheid; de werkzaamheid der Jezuïeten en de macht der logica.

1. De eerezucht der bisschoppen. Dat de kerk in Gallië hoewel zij van oudsher met Rome op goeden voet stond toch tegenover Rome zelfstandigheid genoeg betoonde om een geschikt arbeidsveld voor den alles aan den H. Stoel onderwerpenden Bonifacius te zijn, hebben we in het eerste hoofdstuk trachten aan te toonen. Wat deze pauselijke legaat voor Rome gewonnen had, ging onder de zelfstandige en krachtige regeering van Karel den Groote voor een deel weer verloren, doch nauwelijks was de hoogepriesterlijke keizer ten grave gedaald of vooral met behulp der Decretalen van Pseudo-Isidorus (blz. 42) zocht de hoogepriester te Rome den verloren invloed te herwinnen. De macht der metropolitanen te fnuiken, de gewichtige zaken aan het oordeel van den H. Stoel te onderwerpen en vooral het appèl op Rome steeds meer ingang te doen vinden, was het bestendig nagejaagde doel. Waren de fransche bisschoppen nu mannen geweest die op de autonomie hunner landskerk meer jaloersch waren dan op eigen eer en eigen gemak — als een eenig man zouden zij zich steeds tegen Rome's aanmatigheden verzet hebben. Het tegendeel was echter het geval. Even als in het tegenwoordige Frankrijk de priesters het aangezicht naar Rome wenden om van hunne onmiddellijke superieuren, de bisschoppen, zoo moge-

lijk vrij te komen ¹⁾, zoo wendden zich toen de bisschoppen tot den paus om tegenover de metropolitanen of de plaatselijke kerk vrijer te staan. Het was heel wat gemakkelijker aan het verafzijnde dan aan het nabijzijnde gezag onderworpen te zijn, en kon, zoo men in eenige zaak voor de eigen rechtbank in 't ongelijk gesteld was of wel vreesde dit lot te ondergaan, door een appèl op Rome de zaak gewonnen worden, velen zagen er niet tegen op dien stap te doen en in de voor hen gunstige uitspraak zich te verblijden, ook al was deze langs inconstitutioneelen weg verkregen.

Enkele voorbeelden van dergelijke handelwijze, welke nog met andere hadden kunnen vermeerderd worden, deelden we mede (blz. 46—50) en verwonderen kan het ons wel niet dat Hinckmar van Rheims, wellicht de fierste kampioen voor de vrijheden der landskerken, die Pseudo-Isidorische Decretalen dan ook noemde: „een met honig bestreken gifbeker, waarin den bisschoppen de verboden vrucht der vrijheid en onafhankelijkheid werd aangeboden, maar op welks bodem ellendige slavernij onder éenen enkelen te vinden was.” Nu hielp het zeker wel iets dat deze of gene koning aan het beroep op Rome hinderpalen in den weg legde, maar toch woekerde

1) In „The Modern Review,” Apr. '83, schreef een fransch priester een art. over Den tegenwoordigen toestand der Kath. kerk in Frankrijk. Hij acht Leo XIII de geschikte man om de fr. priesters van het despotisme hunner bisschoppen te verlossen, maar... hoe zal hij op de hoogte van hun ellendigen toestand komen? enz. Men scheppesich geen illusiën. Reeds 80 jaar heeft de lagere geestelijkheid de pausen gevleid en geen enkele heeft nog een vinger tot haar verlossing uitgestoken. Hoe minder zelfstandigheid hoe beter in zoo'n kerk!

het kwaad dermate voort dat een Bernhard van Clairvaux in zijn aan paus Eugenius III opgedragen werk „De consideratione” nog klagen moest: „Het gif der eerezucht heeft, daar ieder het zijne zoekt, bijna de geheele kerk, ook den apostolischen stoel aangestoken. Uit heel de wereld beroept men zich, als bewijs voor uw primaatschap, op u, maar daaronder is menig onnoodig en onrechtvaardig appèl, waardoor men bescherming voor ongeoorloofde handelingen zoekt.... Het beroep op Rome is eene aanmoediging voor de slechten, een afschrik voor de goeden, het tegengif is in gif veranderd.”

Zoo waren dan reeds in de middeleeuwen de bisschoppen verleid om met terzijdestelling van eigen jurisdictie, zich onder het juk van Rome te buigen, en dat ook in later dagen het appèl op Rome met voorbijgang van eigen rechtbank, dikwijls plaats had, we wezen er telkens op (blz. 247, 308, 341). Al wenschen we niet te vergeten dat sommige appellanten er onwillekeurig toe gedrongen werden omdat ze in eigen kring geen onpartijdigheid te wachten hadden, toch gelooven we dat de hoogmoed menigeen dreef om dadelijk aan gene zijde der bergen te zoeken wat men naar eisch der gallicaansche beginselen, althans eerst aan deze zijde er van had moeten trachten te vinden.

Maar nog buiten dat appèl had de eer- en heerschezucht der bisschoppen den centralisatiegeest van het pausdom in de hand gewerkt. Zij hadden het er steeds op toegelegd van de priesters hun dienaren te maken, niets natuurlijker dat de paus op zijne beurt het er op toelagde, de bisschoppen tot zijne dienaren te maken. Zij, de bisschoppen, zouden

bevelen, de priesters hadden slechts te gehoorzamen, doch evenzoo zeide de paus: gij bisschoppen gehoorzaamt en ik beveel. De heeren bisschoppen sloten leeken en priesters beiden van alle medebestuur der kerk uit, niets eenvoudiger dan dat ook de paus liefst alles maar alleen afdeed zonder bisschoppen of kapittels te erkennen. En brachten, om nog eene paralel te trekken, de bisschoppen het zoover, dat de priesters hun geestelijk gezag alleen van hen zouden afleiden, geen wonder dat de paus het er op toelagde om uit kracht dierzelfde logica de bisschoppen tot zijne creaturen te maken, wat hem dan ook volkomen gelukt is. Wat dus de bisschoppen in het klein deden, deed de paus in het groot en of de eerste nu al beweerden dat de kerk eene monarchie was door de episcopale aristocratie getemperd, het baatte hen weinig. Tot het wezen eener monarchie behoort dat zij streeft naar het absolute en zoo zij het niet doet ligt zulks of in de zwakheid of in de welwillendheid van den monarch, maar niet in de logica. De fransche bisschoppen maaiden wat zij gezaaid hadden — absolutisme.

2. De trouweloosheid der vorsten. Gaan wij de geschiedenis der Gallic. kerk na, dan zien wij dat in aansluiting aan de apostolische kerk en de besluiten der eerste conciliën, maar vooral naar het voorbeeld haar door de afrikaansche kerk gegeven, het leeken-element in haren boezem zeer in eere was. „Men moest zich niet verbeelden” schreef Dupuy, de commentator van Pithou, „dat het lichaam der Gallic. kerk alleen uit geestelijken bestaat. Geheel Frankrijk d. w. z. alle fransche katholieken

maken samen het lichaam dezer kerk uit." Ook de Marca drukt dien van ouds bestaanden toestand uit als hij van de kerk zegt: „Laicos ipsumque regem comprehendit.”

Geen wonder dan ook, dat, nog afgezien van het belang dat de kerken oudtijds wel in de vorsten moesten stellen, de politieke souvereinen, onder welken regeeringsvorm ook, in de kerk meetelden als vertegenwoordigers van het leeken-element en dat zij als „*évêques du dehors*” groot gezag uitoefenden. „De kerk,” zoo lezen wij in een synodaal besluit van 950, „ziet in dat zij onder medewerking des H. G. door het gebod der vorsten samen gehouden en versterkt wordt.” In den geest der oude Gallic. kerk lieten zich dan ook de fransche bisschoppen in eene circulaire van 1682 aldus uit: „De christelijke republiek wordt niet alleen door de geestelijkheid bestuurd, maar ook door de macht welke koningen en overheden bezitten.”

Het was dus geheel in overeenstemming met die beschouwing dat de Gallic. kerk ook de macht der koningen zocht te vrijwaren tegen de aanrandingen der reeds in de 9de eeuw zeer stout optredende hiërocratie, zoodat het gallicanisme dan ook eene staatkundige zijde had welker beginsel werd uitgesproken in de stelling: de burgerlijke macht is onafhankelijk van de geestelijke. Tegenover Rome hebben de gallicaansche geestelijken dat beginsel steeds wakker verdedigd, en al valt het niet te ontkennen dat gedurende de gouden eeuw van het pausdom (zie Hoofdst. II *b*) dat burgerlijk gallicanisme wel eens schuil ging, ondergaan deed het niet. Reeds Karel de Kale dorst het Adriaan II toevoegen: dat de

koningen geen luitenants der bisschoppen zijn en Lodewijk IX gaf in 1269 de Pragmatieke sanctie (blz. 63), welk stuk het uitgangspunt is van de zelfstandige stelling welke Frankrijk tegenover het pausdom innam. Het baatte Bonifacius VIII weinig, dat hij in het decreet „Ausculta fili” (blz. 68) beweerde recht te hebben op de regeling der staatkundige aangelegenheden van Frankrijk en in de bul „Unam Sanctam” (blz. 70) dat beweerden zocht te staven. Hij vond in Filips den Schoone een tegenstander, die door parlementen, Sorbonne, episcopaat, geestelijkheid en volk gesteund, de Pragmatieke Sanctie zoo krachtig verdedigde, dat Clemens V in de brève „Meruit” Frankrijk moest vrijstellen van de gehoorzaamheid „in temporalibus.”

Sinds dien tijd bleef het in het fransche staatsrecht eene onaantastbare grondstelling: in wereldlijke zaken erkennen Frankrijk's vorsten geene macht op aarde boven zich.

Vreemd verschijnsel! Terwijl de volken van het Zuiden zich met alles wat ze hebben en zijn, met staat en kerk beide op het vaartuig dat Katholicisme heet inschepen, om met dat Katholicisme te leven of te sterven, geeft Frankrijk met kwalijk verborgen wantrouwen slechts een gedeelte van zich zelf en dat deel nog niet geheel. Het andere deel, het politieke, houdt het aan zich en is op dit bezit zoo jaloersch, dat het de erkenning er van niet eens toelaat. Toen deze dan ook in art. I der Declaratie van 1682 was uitgesproken, stond de procureur-generaal het registreeren van het stuk slechts toe op voorwaarde dat het art. beschouwd werd als een „aveu” niet opgesteld „en forme de décision.”

We merkten reeds op dat, als het op dit burgerlijk gallicanisme aankwam, de fransche vorsten Rome steeds de tanden lieten zien. Maar deden zij nu evenzoo als tegenover Rome het kerkelijk gallicanisme moest gehandhaafd worden? Het kerkelijk gallicanisme waarvan de grondstelling was: de kerk staat boven haar hoofd; het kerkelijk gallicanisme dat prijs stelde op de oude inzettingen, rechten en gewoonten welke der Gallic. kerk als landskerk tegenover het alles verslindende Rome een, tot op zekere hoogte zelfstandig bestaan waarborgde? Het verscheelt veel. Vooral aan de vorsten heeft de Gallic. kerk het te wijten dat de paus haar steeds meer kon overheeren. Was het Lodewijk XI niet, die de Pragmat. Sanctie van Bourges (blz. 102), welke de vroegere van 1269 (blz. 63) vernieuwde en een bolwerk tegen Rome's ingrijpen in de kerk was, aan Pius II ten offer bracht, om daardoor eigen macht te vermeerderen? Was het Frans I niet die door het sluiten van een concordaat met Leo X (blz. 106) aan de vrijheid der kerk tegenover den paus, den doodsteek toebracht? Was het Hendrik IV niet die in plaats van de nietigverklaring van zijn huwelijk aan de bisschoppen te vragen, zich direct tot den paus wendde? Gaf Lodewijk XIV zelfs de Magna Charta der kerk niet prijs (blz. 275) en was hij het niet die, door tegen het advies van zijne raadslieden aan Fénelon toe te laten zich op Rome te beroepen (blz. 308), den paus de voldoening schonk, gelijk St. Simon het uitdrukt „de eerste prelaten des rijks tot dusver gehecht aan zoo oude beginselen, als smeekelingen aan zijne voeten te houden?” Was het Lodewijk XV niet die alles op het spel zette om de ultramontanen

in zake de bul Unigenitus te dienen (blz. 391), en was het Napoleon I niet die den paus tot heer en meester over de bisschoppen verhief (blz. 685 enz.)?

Nu zwijgen we nog maar van het treurig lot dat aan mannen als Gerson, Richer en vele andere wakkere verdedigers van het gallicanisme ten deel viel, dewijl we reeds genoeg aanhaalden, om met den gallicaan F. Huet aan het fransche koningschap te kunnen verwijten: „le peu de sincérité de son gallicanisme religieux,” genoeg ook om te begrijpen waarom de ultramontaan Joseph de Maistre onder de drie oorzaken welke hij in '17 voor het onderworpen blijven der Gallic. kerk aan Rome gaf, ook vermelden kon: „de wijsheid der Bourbonsche vorsten.”

Slag op slag hebben dan ook deze vooral de vrijheden der Gallic. kerk opgeofferd als eigenbelang het meebracht of als de constitutioneele kerk den absolutistischen staat in den weg stond. En zij het dan ook waar dat dit verraad aan de Gallic. kerk gepleegd, tot op zekere hoogte verklaard en verontschuldigd kan worden, zij het ook niet te vergeten dat de koningen nu en dan de kerk wisten te beschermen ja vorstelijk wel te doen, het zou der Gallic. kerk goed geweest zijn zoo hare op vorstengunst zoo gestelde geestelijken, hunne periodiek terugkeerende vergaderingen geopend hadden, met uit het tweede couplet van Beza's berijming van den 146sten Ps. te zingen:

Ne mettez vostre assurance
 En nul prince terrien
 N'ayez en l'homme espérance
 Qui au besoin ne peut rien.

3. De dwingelandij der parlemententen. Wat de parlementen, aan welker hoofd dat van Parijs stond, oorspronkelijk waren en wat ze allengs zochten te worden en feitelijk ook werden, is vooral uit hoofdstuk XII en XIII overvloedig gebleken. De zoo even genoemde graaf de Maistre die er een afzonderlijk hoofdstuk aan wijdde om ze van al wat slecht is te beschuldigen, heeft hierin gelijk dat hij als den meest sprekenden en onveranderlijken karaktertrek van het parijsche parlement opgeeft „son opposition au St. Siège.” Dien geest van verzet, die trots alle tegenwerking zich altijd weer openbaarde en door Rome's aanmatigingen geprikkeld, zich wel openbaren moest, geliefde de kanselier d'Aguesseau aan te merken als een door den hemel gewrocht wonder, en aan dien geest had de kerk het dan ook te danken dat de paus haar niet geheel overheeren kon. Altijd waren die parlamentsleden onder 't geweer, altijd raadden zij de koningen aan om, gelijk de president de Harlay eens tot Lodewijk XIV zei: „de pausen de voeten te kussen, maar tevens de handen te binden,” en was er, zonder dat zij het hadden kunnen verhinderen te veel toegegeven, zij zochten het zooveel doenlijk onschadelijk te maken. Zij waren het, om althans iets te noemen, die zorgden dat de bul „Cum occasione” de gallicanen niet te zeer in de engte dreef (blz. 215, 234), die aan Lodewijk XIV in zake den abt de St. Aignan zulk een scherp antwoord in de pen gaven dat 's konings brief van 14 Sept. 1693 er een niet te versmaden commentaar door erlangde (blz. 284 Noot, 275), die er voor waakten, al was het maar met behulp van een oude formule, dat door 's pausen beslissing in

zake Fénelon's „Maximes” niet te veel inbreuk gemaakt werd op de rechten der kerk (blz. 315).

De pausen wisten wel dat zij die parlementen niet tot het uiterste moesten drijven. Innocentius XII liet dus de bul „Inter multiplices” van zijn voorganger maar rusten (blz. 281, 270), Clemens XI zond den abt de St. Aignan met haaste zijn institutie-bul (bl. 284 Noot), Clemens XII zag er van af de „Defensio Declarationis,” na Bossuet's dood in 't licht verschenen (blz. 265 Noot) te veroordeelen, wel wetende dat hij er weinig eer mee inleggen zou.

Ook de bisschoppen, hoe geneigd meestal Rome naar de oogen te zien en te klagen over het leeuwen-aandeel dat de staat in het beheer der kerk zich toeëigende, hadden voor die zoo scherp toeziende parlementen ontzag. Wel lieten deze hen toe onderscheid te maken tusschen de „libertates veras ac germanas” en de „falsas et spurias” gelijk Bossuet ze zoo gaarne noemde, maar als zij over die tweede soort wat breed uitweidden zat het parlement hen alras op de hiel. Hoe omzichtig laat de Marca in zijne „Concordia” zich niet uit. De man, die zoo gaarne ieder te vriend houdt, zal handelen over de stelling „Concilium Oecumenicum superius esse summo pontifice,” maar eer hij het waagt te schrijven: „existimo, libertates Eccl. Gallicanae hoc axioma non omnino niti,” laat hij er bescheiden aan voorafgaan, dat hij dit zijn gevoelen hoopt uiteen te zetten: „cum bona magistrorum venia.” ¹⁾ Bossuet klaagt in zijne leerrede over „l'Unité” wel over den toestand waarin de kerk tegen het gemeene recht in

1) Lib. III, cap. VII. 1. Wij onderstreepden.

vervallen is, hij veroorlooft zich in zijne lijkrede op le Tellier wel eenige stoutigheden (zie blz. 593) maar overigens is hij hoogst voorzichtig en durft alleen in een particulieren brief schrijven: dat hij de gallicaansche vrijheden verklaard heeft op de manier der bisschoppen, niet op die der magistraten.

Fénélon (verg. blz. 593) was jegens het roomsche hof zeer goed gezind, maar toen kardinaal Gabrielli zich verwonderde wegens de voorzichtigheid waarmee hij zich over de onfeilbaarheid uitliet, schreef hij hem (12 Mei 1704) dat niet alleen, „le roi très-chrétien” er een afkeer van had, maar ook „toutes les cours suprêmes, appellées parlements.” Zoo hij klaagt dat ’s konings gezag over de kerk „est dévolue aux juges laïques” en uitroept: „les laïques dominant les évêques . . . jugent de tout etc.” doet hij zulks in zijn nagelaten papieren. Fleury is van meening (blz. 594) dat men zoowel over de „servitudes” als over de „libertés” der Gallic. kerk kan schrijven, maar hij wacht er zich wel voor zoo iets te laten drukken, hij schrijft dit in een brief, en nog wel aan een buitenslands verkeerenden vriend.

Geen wonder dat Maistre, wegens al die vreesachtigheid ontstemd, klaagt over menschen die met de waarheid doen als gierigaards met hun goud: het pas na hun dood laten ontsnappen.

We zullen ons wachten al de onbekookte stellingen door de parlementen over de macht welke den staat over de kerk zou toekomen, verkondigd, hier mee te deelen, vooral sinds den tijd dat het Jansenisme in hen gevaren was en het ongelooft beslag op hen begon te leggen. We behoeven ook niet terug te komen op

al de daden van geweld door hen jegens de kerk en hare dienaren, grootendeels naar aanleiding van de bul Unigenitus gepleegd, maar als men hen zich ziet verzetten, nu eens tegen een liturgischen dienst overal elders in de kerken gevierd, dan eens tegen de heiligverklaring van geen minderen dan Vincentius de Paula, als men hen heden bisschoppelijke mandementen door beulshanden ziet verbranden, morgen de hand ziet slaan aan een man als de Beaumont en niet vergeet hoe ze tal van priesters tusschen bajonnetten in, naar de sponde der stervenden lieten opbrengen om er sacramenten te bedienen die naar het recht der kerk verbeurd waren, dan kan men zich denken dat hooge en lage geestelijken samen meer en meer weerzin kregen tegen een gallicanisme dat hen op zoo duren prijs kwam te staan. Toen later die parlamentsleden vervangen werden door de mannen welke de revolutie op het kussen bracht, en deze, getuige de Burgerlijke constitutie der geestelijken, niet minder tiranniek bleken, terwijl zij op hunne beurt werden opgevolgd door een Napoleon die de priesters als zijn lakeien en de paus als zijn kapelaan behandelde, was het geen wonder dat men afschuw kreeg van een kerkregime dat zulke dingen mogelijk maakte. Om aan het zedelijk-afstootelijk Byzantinisme te ontkomen wierp men zich den paus in de armen, want bij en door hem alleen scheen mogelijk wat bisschoppen en priesters boven alles begeerlijk hadden leeren achten — kerkelijke vrijheid.

4. De onverdraagzaamheid der geestelijkheid. Meenden de koningen het niet eerlijk met het

kerkelijk gallicanisme en haalden de parlementen uit het burgerlijk gallicanisme meer dan er in lag, de geestelijkheid in het algemeen haalde uit dit laatste te weinig. Door uit kracht van dat burgerlijk gallicanisme het theocratisch ideaal van Gregorius VII af te wijzen en den staat van alle priesterlijke overheersching te ontslaan, mocht er van een staatsgodsdienst geen sprake zijn, en akatholieken in hun vrijheid van eeredienst te belemmeren liep lijnrecht tegen dat burgerlijk gallicanisme in. Toen Hendrik IV in 1598 het edict van Nantes doordreef wist hij de bezwaren van het parijsche parlement op te heffen door die heeren aan het verstand te brengen dat het verschil tusschen R. Katholieken en Protestanten diende op te houden, dewijl beide partijen er naar te streven hadden goede Franschen te zijn. Richelieu, hoewel hij de politieke zelfstandigheid der Huguenooten vernietigde, tastte de vrijheid van godsdienst niet aan; Mazarin verzekerde dat zijn roode kardinaalskap hem niet zou verhinderen de rechten der Protestanten te erkennen, en Lodewijk XIV dacht in den aanvang zijner regeering mede aan geen geloofsvervolgning.

Allens werd dit echter anders. De fransche geestelijkheid scheen niet in te zien of te willen inzien dat het burgerlijk gallicanisme vrijheid van godsdienst eischte, en al moge nu ook tot hare verontschuldiging kunnen aangevoerd worden dat toentertijd de onverdraagzaamheid zóo in de lucht zat dat zelfs Protestanten zich aan het vervolgen van andersdenkenden schuldig maakten, een feit blijft het: de gallicaansche geestelijkheid en ook rechtsgeleerden van naam, wisten door „les droits des princes en tant que

princes chrétiens" op den voorgrond te stellen, de vrijheid van eeredienst te fnuiken.

Treurig is het om op te merken hoe zij, met eene volharding eene betere zaak waardig, het verdelgen der Hugenootten heeft nagejaagd. In 1675 toen zij ruime sommen voor den oorlog toestond, drukte zij de hoop uit: dat de koning nu ook haar te wille zou zijn in het onderdrukken der Calvinisten. Als zij kort daarop den koning toegeeft in zake het regale (blz. 250) wordt uitdrukkelijk als wederdienst opgegeven „la protection que le Roy nous donne par ses édits contre les hérétiques;" ja om die ketters zooveel mogelijk onschadelijk te maken, moest juist op hunne scholen alle onderwijs in den godsdienst geweerd. Dat zelfs een Bossuet niets beter was dan zijn ambtgenooten blijkt uit het tot Lodewijk XIV gerichtte: „Gladium gladio copulemus," maar vooral uit de les welke hij in zijn bekenden absolutistischen Catechismus den dauphin inscherpt. „Ceux qui ne veulent pas souffrir que le prince use de rigueur en matière de religion, parce que la religion doit être libre, sont dans une erreur impie."

Te kwader ure bezweek Lodewijk, die in het belijden van een anderen godsdienst dan hij had een soort van oppositie zag, en bovendien niet ongenegen bleek te zijn om na de Declaratie van 1682 toch te toonen dat hij nog een rechtgeloovig zoon der Kerk wilde zijn, voor den aandrang der geestelijkheid, en drie jaren later viel door de herroeping van het edict van Nantes de reeds lang voorbereide slag (blz. 269).

Men is het er thans vrij wel over eens dat die daad van geweld, paus en Jezuïeten natuurlijk zeer aangenaam, minder op hunne rekening dan op die

der gallicanen gesteld moet worden. Zij brachten daardoor hunne kerk een diepe wonde toe. We wijzen om dit te doen zien, niet op het feit dat de invloed ten goede welken de Protestanten, zij het ook zijdelings op de volksmassa uitoefenden, thans ophield; niet op den prikkel tot plichtsbetrachting welke hun aanzijn onwillekeurig der geestelijkheid geven moest; ook niet op de noodzakelijkheid tot studie welke het, om maar dit eene te noemen, onmogelijk zou gemaakt hebben dat van 1722—1812 geen enkel grieksch N. Testament voor de honderduizenden fransche geestelijken gedrukt of ook maar herdrukt werd. ¹⁾ We hebben op iets anders het oog.

Nu koning en episcopaat te gader, op het stuk van godsdienst geen uitzonderingen in hun land wilden dulden, kon de paus toch ook niet tot uitzonderingen gehouden zijn, zoodat de fransche kerk, die blijkbaar een deel der R. Kath. kerk wilde zijn en blijven, zich nu ook geheel en al in het kader dier kerk moest laten opnemen. Door de Protestant-sche kerk te laten voortbestaan wordt de eenheid des rijks en der Gallicaansche kerk gebroken, klonk het in Frankrijk, door de Gallicaansche kerk als zoodanig te laten voortbestaan, wordt de eenheid der R. Kath. kerk gebroken riep men te Rome, en men vond voor die bewering, dank zij de macht der logica, in den boezem der fransche kerk weerklank en dank.

Maar ook feitelijk bracht de Gallicaansche kerk zich door dat verkrachten van het burgerlijk gallicanisme nadeel toe. Tot nu toe waren de Protestanten nog altijd een dam geweest tegen het steeds

1) Zie E. Reuss, *Geschichte der heil. Schriften*. N. T. 5te Ausg. § 419.

verder om zich heen grijpend vorstelijk absolutisme. Nu zij wegvielen werd Lodewijk XIV, die reeds uit kracht van het concordaat en van het hem toegekende regalia-recht groote macht over de kerk had, voor die kerk eerst recht gevaarlijk. Haar band met Rome, hoe los dan ook, had nog altijd iets van het ingrijpen eener vreemde macht in de dingen van zijn rijk zoodat hij er ernstig over dacht Frankrijk's kerk van Rome los te scheuren. Deed hij, door politieke omstandigheden in toom gehouden, dit niet, hij deed, dewijl het in zijn belang was, juist het tegengestelde. Hij gaf, al was het ook maar bij privaatschrijven de geheele Declaratie prijs (blz. 275), hij dwong de bisschoppelijke aristocratie zijns rijks zich diep te buigen voor den monarch op de zeven heuvelen (blz. 281, 347 enz.), hij toonde in één woord: ik ben heer en meester over de kerk en ik zal haar, al naar mijn belang het meebrengt van Rome losscheuren of aan Rome onderwerpen. Het wil ons dan ook voorkomen dat de heer Geffcken ¹⁾ niet te sterk spreekt als hij zegt: „Van de herroeping van het edict van Nantes dateert het zinken der gallicaansche zelfstandigheid.” Die herroeping was het werk der onverdraagzame geestelijkheid.

5. De werkzaamheid der Jezuïeten. Dat Frankrijk op deze Janitsaren van het pausdom eene dubbele aantrekkingskracht uitoefende, we zeen er reeds vroeger op (blz. 152), en breed uit te weiden over hetgeen zij daar vooral op het gebied van het onderwijs verricht hebben, achten we na het in

1) Staat und Kirche u. s. w. Berlin '75 S. 292.

hoofdstuk VI en XIV geschrevene, onnoodig. We wenschen er nu slechts de aandacht op te vestigen hoe zij in éene zaak het ultramontanisme een onberekenbaren dienst bewezen hebben. We bedoelen: de tenonderbrenging der Jansenisten.

Op de vraag: hoe kwam het dat Frankrijk, hetwelk toch even goed als Oostenrijk, Spanje en Italië de Hervorming afgewezen en dus verklaard had in het geloof van de kerk der middeleeuwen te willen blijven, op godsdienstig en zedelijk terrein niet zoo diep wegzonk als deze landen, kan velerlei geantwoord worden. Van oudsher liep door die Gallische kerk een zeer christelijke ader en in de praktijk der godzaligheid had zij steeds iets zelfstandigs, iets ernstigs en mannelijks dat haar tot een onvruchtbaren bodem maakte voor het belachelijk bijgeloof en den italiaanschen afgodendienst der Jezuïeten. Ook het protestantisme, al had men het ook opgeofferd, was op het beschaafde deel des volks niet zonder invloed gebleven en bleef nawerken.

Maar vooral wijzen we op het Jansenisme als een bederfwerend zout. Toen het te Trente zoo scherp was uitgekomen, dat de christelijke wereld zich voortaan tusschen twee polen te bewegen had, welke Evangelie en pausdom, hervorming en Jezuitisme heetten, hadden enkele vrome mannen daar toch geen vrede mee. Voor een schisma bevreesd en van blind geloof afkeerig, zochten zij een middelweg, en wel in het Evangelie. Hagenbach ging zeker te ver toen hij het Jansenisme noemde: het protestantisme in den boezem der R. Kath. kerk. Immers de Protestanten gingen terug tot de H. Schrift, de Jansenisten maar tot Augustinus, en zoo zij in de H. Schrift al

graven gingen, gelijk b. v. Quesnel, niet te diep deden zij zulks, uit vrees het met de ketters eens te worden; de zonde namen zij meer op als ziekte dan als schuld ¹⁾, en wat de leer aangaande de Kerk betreft, durfden zij uit vrees voor een breuk met Rome, de Augustiniaansche lijn niet verlaten.

Maar trots al hun inconsequentie, Luther-vrees, dogmatisme en ascetisme, hadden zij dit toch met die ook door hen verachte en vervolgde Protestanten gemeen, dat zij Augustinus' leer van de genade en de werken op het schild hieven, en het is de eere der Port-Royalisten dat zij door uitnemend geschreven werken hun ernstigen godsdienst en hunne gevoelvolle mystiek eene plaats verzekerden in het hart van het meest beschaafde deel des volks. Wat er van Frankrijk had kunnen worden indien dat Jansenisme hadde doorgewerkt, we hebben er ons, daar de geschiedenis zich bezig houdt, niet met hetgeen had kunnen gebeuren maar met wat geschied is, niet in te verdiepen. Het feit ligt er: de Jezuïeten hebben over het vrije denken in de fransche kerk het doodvonnis uitgesproken en Lodewijk XIV heeft het uitgevoerd. Dit denken moest dus daarbuiten een toevlucht zoeken en, aan alle christelijke speculatie eindelijk gespeend, verliep het in een materialisme dat kerk en godsdienst te gader ten onder zocht te brengen.

Liep de strijd eerst over vraagstukken van godsdienst en zedelijkheid, weldra ging het over de pauselijke onfeilbaarheid-zelve en meesterlijk hebben

1) De titel van Jansenius' hoofdwerk luidde: Augustinus, of over de gezondheid, ziekte en genezing der menschelijke natuur.

de Jezuïeten van den strijd over recht en feit (blz. 217 enz.) weten partij te trekken, niet slechts om Port-Royal te vernietigen maar ook om die leer, welke tegen het gallicanisme lijnrecht over staat, mede in Frankrijk tot den rang van „proxima fidei” te verheffen

Maar nog een derde voor Rome gunstig gevolg, had die strijd door de Jezuïeten tegen de Jansenisten gevoerd. De bul Unigenitus vervloekte wat er nog waarachtig geestelijks in de kerk was, en de beroeringen van die bul het gevolg, maakten het R. katholicisme bij duizenden in den lande gehaat. Dewijl Voltaire en zijne bentgenooten er wel voor zorgden Christendom en R. katholicisme als begrippen voor te stellen die elkaar dekten, nam de vijandschap tegen godsdienst en kerk zulke onrustbarende afmetingen aan, dat allen die de kerk nog als draagster van het hoogere liefhadden den schrik om het harte sloeg. Beter dan met elkaar en met den paus over kerkelijke onafhankelijkheid te twisten achtte men het, zich onderling te vereenigen en zich nauwer te scharen om den zetel van den H. Petrus, die voor het zijn en welzijn der kerk van zoo overwegend belang was. De hoogere geestelijkheid gaf dan ook gaandeweg allen strijd voor de zelfstandigheid der landskerk op, en de ingenomenheid met de onafhankelijkheids-traditiën der Gallic. kerk kon men bij het uitbreken der revolutie dan ook vinden, niet in de paleizen der bisschoppen maar — in de pastoriën op het land.

Daaraan is het dan ook toe te schrijven dat de Constitutioneële kerk zoo weinig steun vond in den boezem der kerk. Hoe onvolmaakt en gebrekkig

ook, zij was toch eene poging om de kerk weer in te richten als van ouds, haar al die vrijheden terug te geven welke in lang vervlogen tijden haar roem waren geweest, haar weder in overeenstemming te brengen met de eischen der beschaving en der vrijheid. Zeker, in den beginne toen zij door lichtzinnige en eerezuchtige priesters als eene herberg werd beschouwd met het uithangbord: ieder drinke hier zijn eigen wijn, had zij weinig aantrekkelijks, maar ook later toen de vuurproef der verdrukking het schuim van het oude regime had uitgedreven en in die Constitutioneele kerk vereenigd was al wat de geestelijkheid van den tweeden rang op het gebied van wetenschap en vroomheid als het meest uitnemende kon aanwijzen, kwam zij toch niet tot eere. De paus had die kerk en hare dienaren met den vloek getroffen, en Napoleon I liet haar den tijd niet, om, wat toch binnen de grens van het mogelijke lag, dien vloek in een zegen te doen verkeeren.

Zoo leverde het werk door de Jezuïeten verricht zijn vrucht jaren nadat hunne orde reeds schijnbaar was ondergegaan in de waterstroomen door hen gedaagd, en die vrucht bestond hierin, dat geestelijkheid en leeken Amen leerden zeggen op het woord van Bellarminus: „Men moet den paus ook dan gelooven als hij wit zwart noemt!”

6. De macht der logica. Op tegenspraak hebben we vermoedelijk niet te rekenen als we zeggen: De R. Kath. kerk heeft aldoor geleerd, en hare leden hebben steeds moeten gelooven dat de Kerk onfeilbaar is. Bij Kerk hebben we, ofschoon enkele Rooms-kath. theologen zeer goed toonen te weten

dat een concilie de Kerk niet is, maar haar slechts vertegenwoordigt, niet te denken aan het geheel der geloovigen maar aan hare vertegenwoordigers de bisschoppen, onder voorzitting van den paus op een concilie vereenigd. De uitspraken van paus en concilie over godsdienst en zedenleer werden steeds erkend als onfeilbaar. Voor gallicanen en ultramontanen beiden bestond er steeds een onfeilbaar gezag, aan welks uitspraken men zich onvoorwaardelijk had te onderwerpen, maar hun verschil loopt over het orgaan van dat gezag. De gallicaan beweert: dat orgaan is de paus in vereeniging met het concilie, de ultramontaan verzekert: dat orgaan is de paus alleen. De vraag is nu maar: welke der twee partijen is consequent, welk gevoelen komt het meest met het wezen der R. Kath. kerk overeen? De R. Kath. kerk, hoewel zij op het dogma prijs stelt en van liturgie veel werk maakt, is niet als de protestantsche eene belijdenis-kerk, of als de grieksche eene liturgische. Zij is eene reglementaire kerk. Hare heerlijkheid ligt in hare eenheid en om deze ook uitwendig te handhaven en alle scheuring op het gebied van leer of cultus te beletten, zoekt zij hare kracht in een vast kerkbestuur, jaagt zij naar centralisatie, behoeft zij eene door éénen wil bezielde hiërarchie. Aan haar hoofd moet dus een man staan die met absolute macht bekleed, de geheele kerk en al hare leden beheerscht. De gallicanen nu wilden in elk geval deel van zulk eene kerk uitmaken, maar bukken voor de absolute macht van hem die aan de spits der hiërarchie staat, dat wenschten de heeren liever niet.

Is voorts die kerk, gelijk zij beweert, ook met

onfeilbaar gezag bekleed dan behoort zij een orgaan van dat gezag te hebben m. a. w. er moet een mensch of er moeten menschen zijn welker mond de onfeilbare orakelen der kerk bekend maakt. Aan het gezag van dien mensch of van die menschen hangt dus de geheele eenheid der kerk af.

De vraag is nu: aan welk gezag zal men de voorkeur geven, aan dat van éenen, den paus, of aan dat van velen, het concilie. Tegen beide zijn groote bezwaren. Het gezag van den paus op geen enkelen Schriftgrond rustend, heeft zich louter historisch ontwikkeld, en hangt van de geldigheid der hem gedurende zijn geheele leven bediende sacramenten, van de wettigheid zijner verkiezing, ja, van zooveel af dat besliste zekerheid op dit punt niet te verkrijgen is. ¹⁾ Met het gezag der concilien staat het niet beter. Ook dit mist elken Schriftgrond; voor de wettigheid der aan elken bisschop bediende sacramenten geldt dezelfde onzekerheid als bij den paus, tegen het oecumenisch zijn van een concilie is altijd wel een of ander bezwaar in te brengen en de vraag blijft: hoe kan eene vergadering onfeilbaar zijn van welke geen enkel lid op zich zelf die eigenschap bezit?

Wil men, om ook dit nog te noemen, met de gallicanen de onfeilbaarheid toekennen aan het concilie in vereeniging met den paus, dan rijzen ook allerlei vragen. Bij een van de twee moet die eigenschap dan toch gevonden worden, tenzij dan dat er iets geheimzinnigs plaats hebbe en er een zeker punt is, tusschen concilie en paus gelegen, waar beide factoren elkaar ontmoeten, van welke ontmoeting

1) Vergel. mijne Geschiedenis van het Anglo-Katholicisme, blz. 317.

dan de onfeilbaarheid het product zou zijn. Waar ligt dat punt? Juist in 't midden of meer naar den kant van een der twee factoren? Zoo dit laatste, dan heeft de partij bij welke dat punt het naast ligt toch het overwicht? Dewijl echter de gallicanen, getuige hunne stelling: het concilie boven den paus, als het er op aankomt den paus kunnen missen blijft de vraag dus ook bij hen: is één het orgaan der onfeilbaarheid of zijn meerderen dit?

Aan welk orgaan de voorkeur? Het komt ons voor dat men, na alle bezwaren gewikt en gewogen te hebben, uit driërlei oogpunt aan den paus de voorkeur moet geven. Met het oog op den H. Geest, omdat het dezen, hoe hoog men ook over zijne macht denke, toch lichter moet vallen zijne meening door één individu dan door eene uit zooveel verschillende geesten saamgestelde vergadering, duidelijk kenbaar te maken. Met het oog op den mensch, omdat, waar het vooral op handelen naar het geschonken inzicht aankomt, het eerder te verwachten is dat één mensch in stilheid zijnen weg vervolgende, zulks doen zal, dan zoo vele honderden, aan de menigerlei verzoeken van een concilie blootgesteld. Met het oog op de kerk ook, want een concilie kan slechts zelden bijeenkomen, ja somtijds is dit onmogelijk, terwijl de paus altijd aanwezig is, en steeds waakzaam en werkzaam kan zijn om al naar de omstandigheden zulks vereischen, te voorzien in de behoeften der kerk.

Wil men dus tot eene kerk behooren waarin alles afhangt van menschelijk gezag, tot eene kerk van welke opperkerkvoogdij en onfeilbaarheid de zuilen zijn die het geheel dragen, dan handelt men conse-

quent en bovendien praktisch door de onfeilbaarheid van den paus te erkennen.

Dat velen, trots dit alles, voor dergelijke consequentie terug deinsden, daarvan zullen wij hen geen verwijt maken. Gelijk er royalisten zijn die tegen het „droit divin” opzien, zoo zijn er ook R. Katholicken die voor de pauselijke onfeilbaarheid bedanken. Op speculatief terrein moge consequentie onontbeerlijk zijn, op kerkrechtelijk gebied moge zij haar nut hebben, zoodra men met kerkelijk-godsdienstige vraagstukken te doen heeft mag de logica des verstands niet het laatste woord hebben. Duizenden onder de fransche christenen hadden een hart dat tegen de onfeilbaarheid van één mensch opkwam, maar toen er op het einde der vorige eeuw geen keuze scheen dan tusschen atheïsme en ultramontanisme, kozen velen die liever iets dan niets wilden zijn toch maar het laatste, terwijl kerkelijke drijvers, van de inconsequentie der gallicanen partij trekkende, duizenden in een net van syllogismen wikkelden welks mazen ze onmachtig waren te verscheuren.

Wanneer men nu het zestal opgegeven oorzaken, dat we nog met een paar andere over de taktiek der pausen en de gevolgen der door de omwenteling gewijzigde betrekking tusschen kerk en staat hadden kunnen vermeerderen, overziet, dan zal de vriend der Gallic. kerk zich wellicht gerustgesteld voelen. We mogen den heer Jervis eenigszins als hun tolk aanmerken als hij het (II p. 419) van het uiterste belang acht op te merken dat „de ondergang der Gallic. kerk, billijker wijze niet op rekening gesteld mag worden van het eigenlijk gezegde gallicanisme.”

We merken evenwel op dat de laatste der door ons genoemde oorzaken niet buiten het gallicanisme als zoodanig omgaat. We hebben zeker te vragen of iemand beginselen heeft maar dan ook verder of hij beginselen heeft die bij de zaak welke hij wenschte te dienen behooren, of beter nog, welke met die zaak zelve gegeven zijn. Gallicanen en ultramontanen te gader waren leden der R. Kath. kerk en wenschten beiden die kerk te dienen, doch alleen de laatsten hadden beginselen welke bij dat R. Katholicisme behoorden, zoodat zij deze dan ook consequent konden doorvoeren, terwijl de gallicanen dit met de hunne niet konden zonder de R. kerk naar den hartader te steken. Het is dan ook opmerkelijk dat de gallicanen nooit nauwkeurig hebben opgegeven hoe het mogelijk is hunne vrijheden te handhaven en toch Rome's bisschop als hoofd der kerk te geven wat hem toekomt. Over die mogelijkheid geven zij wel sterk klinkende maar toch slechts algemeene en onbepaalde phrasen welke ons niets verder brengen. Hunne kerkelijke theorie is geen zuivere uitdrukking der R. Kath. orthodoxie en Rome moest in die gallicaansche vrijheden op zijn zachtst gesproken, halfheden zien welke het niet kon toelaten.

Het gallicanisme op zich zelf beschouwen, zich eene kerk denken waarin die theorie tot volle ontwikkeling en belichaming zou gekomen zijn, kan zeer wel en we kunnen ons voorstellen dat velen zulk eene kerk voor Frankrijk een zegen zouden achten, even als de Anglic. kerk dit voor Engeland geweest is en nog wel is. Maar dat doende vergeet men dit eene: dat het gallicanisme eene theorie is in den boezem der R. Kath. kerk, dat die Gallic,

kerk eene kerk is welke wel de roomsche eenheid wilde maar, met de logische ontwikkeling in strijd, niet den oppermachtigen en onfeilbaren paus die de wettige uitdrukking van die eenheid is. Dat de gallicanen zulks wilden is hen geenszins euvel te duiden, maar dat zij in Rome's kerk blijvende, vrijheden wilden behouden en genieten welke in die kerk niet toegelaten kunnen worden, dat ging niet aan. Gelijk Ezau te kiezen had tusschen zijn eerstgeboorterecht en de linzen, zoo hadden de gallicanen te kiezen tusschen hun nationalisme en Rome's universalisme, hun constitutionalisme en Rome's despotisme, hun vrijheden en Rome's slavernij.

Eere dus aan de vrome en vroede mannen die voor de vrijheden der Gallic. kerk gestreden hebben, doch zoo zij zich werkelijk door hunne gallicaansche beginselen hadden laten leiden, zij hadden moeten toelaten dat deze hen uitleidden uit het diensthuis van Rome. Dat wilden zij niet, en dat niet willen was hun vonnis!

III. De ondergang der Gallicaansche kerk een niet te betreuren feit. We kunnen ons voorstellen dat er zijn die deze stelling niet beamen, daar zij den ondergang dier kerk wel degelijk meenen te moeten betreuren ¹⁾ zoowel met het oog op de R. Kath. kerk in het algemeen als op Frankrijk in het bijzonder.

1) Onder ons vonden we van dit betreuren sporen o. a. in de Kerkel. Cour. van 28 Aug. '75 en in de Prov. Groninger Cour. van 4 en 17 Jan. '79, terwijl Dr. S. S. de Koe achter zijne den 2den Mei '83 verdedigde Dissertatie, de stelling plaatste: „Te betreuren is dat de Gallic. kerk hare betrekkelijke zelfstandigheid langzamerhand geheel heeft prijs gegeven.”

1. Wat Rome betreft acht men het bedenkelijk dat de eenige kerk welke als zoogenaamde landskerk nog een min of meer onafhankelijk deel van haar uitmaakte, te gronde is gegaan. Van nu voortaan, zoo spreekt men, is het in den boezem eener kerk welke in gansch de wereld over zoo vele millioenen heerscht, met alle oppositie uit, en door niets weerhouden holt zij teugeloos voort op den noodlottigen weg van het absolutisme.

We erkennen gaarne dat dit laatste waar is en we willen, den invloed door Rome uitgeoefend in aanmerking genomen, er zelfs wel een ramp in zien, maar te onderzoeken is: of men zich den invloed welke Frankrijk's kerk op Rome gehad heeft, niet te groot voorstelt.

Aan een vaderlandsch hoogleeraar die ruim een halve eeuw geleden de noodzakelijkheid en het nut eener oppositie, „ook in vakken buiten het staatkundige” betoogde¹⁾ geven we gaarne den lof dat hij woorden sprak ook op onze materie toepasselijk. Maar de vraag doet zich voor of de tegenspraak welke Rome van de Gallic. kerk ten deel viel wel met den naam van oppositie bestempeld mag worden. Of nu en dan al iets afgekeurd en bestreden wordt geeft weinig zoo niet een heerschend stelsel bestendig wordt aangevallen met het doel het door een ander, 't zij dan oud of nieuw, te doen vervangen. In de dagen van Constanz en Bazel was de Gallic. kerk werkelijk een oppositie-kerk welke het constitutionalisme tegenover het absolutisme stelde, maar

1) Mr. D. J. van Lennep in van Kampen's Magazijn voor Wetenschappen, enz. X. blz. 143 enz.

na dien tijd schoot het ultramontanisme dermate in die Gallic. kerk wortel dat de kracht der oppositie zoo goed als gebroken werd. Wel trad deze of gene bisschop nog bij tijd en wijle tegen enkele aanmattingen van Rome op, maar men was er zoover van af stelsel tegenover stelsel te durven plaatsen dat reeds in de dagen van Bossuet alles uitliep op loven en bieden, op geven en nemen (blz. 785). We mogen voorts ook niet voorbij zien dat het verzet hetwelk Rome van de Gallic. kerk te beurt viel vooral beteekenis erlangde doordat de fransche vorsten er kracht aan bijzetten. Hoe meer deze zich terug trokken des te minder bekommerde Rome zich om die fransche malcontenten. Toen bij de omwenteling van 1789 de staat zich geheel aan de kerk onttrok en geen geestelijken meer tot verzet opgewekt, bij verzet gesteund en na verzet beloond werden zonk het gallicanisme allengs weg en had Rome vrij spel. Een oppositie-kerk is de Gallic. kerk sinds eeuwen niet meer geweest en ware zij het ook geweest, hare kracht zou door de revolutie toch gebroken zijn. Wel is zij steeds geweest en zal zij voortaan blijven eene kerk waarin meer dan in eenige andere opposanten zijn die zich nu en dan, zij het ook anoniem, zullen laten hooren.

Of overigens eene oppositie al ware zij nog zoo krachtig, eenig nut voor Rome's kerk zou opleveren, meenen we, zonder pessimist te zijn, te mogen betwijfelen. Sedert Rome „de laatste ketterij” het Jansenisme onderdrukt heeft is elke hervorming onmogelijk geworden en reeds tien jaar vóór het zoo beteekenisvolle Vaticaansch concilie maakte de heer Renan het vonnis dier kerk op in deze woorden:

„Rome périra, s'il doit périr, et tombera tout d'une pièce, pour avoir éteint dans son sein toute vie et toute voix." 1)

We laten Rome dus maar rusten, en onderzoeken of het ondergaan der Gallic. kerk ook treurige gevolgen voor Frankrijk na zich zal slepen.

2. Allereerst rijst natuurlijk de vraag: zal de fransche staat er ook gévaar bij loopen dat eene kerk tot welke verreweg het grootste aantal harer leden behoort, zoo in merg en been ultramontaansch is geworden? We erkennen gaarne dat de gevolgen hiervan allernoodlottigst kunnen zijn. Een volk dat zich zelf regeeren wil behoort burgers te hebben die de behartiging van het nationaal belang boven alles stellen. Hoe en op welke wijze men dat belang bevorderen wil blijve hier buiten rekening, maar het doel behoort bij allen hetzelfde te wezen. Nu is daar eene kerk door een vijftig duizend geestelijken bediend en deze die over zeer uitgebreiden invloed beschikken, hebben een belang aan het nationale overgesteld. De kloof tusschen eene ultramontaansch gezinde geestelijkheid, die zich vooral na de wegvaging van het wereldlijk gezag des pausen steeds meer van het vaderland vervreemdt, en het vrijzinnige Frankrijk wordt al grooter en dieper, ja de krachten die moesten samenwerken werken beslist tegen elkander in. Onder gegevène omstandigheden kan dit treurige gevolgen na zich slepen.

Toch vorme men zich op dit punt geen schrikbeelden.

1) Journal des Débats. 30 Août. '60.

Het feit waarop we (blz. 792) reeds wezen dat Frankrijk nooit zijn lot aan dat van Rome verbonden heeft, vindt zeker ook zijne verklaring hierin, dat die Gallic. kerk hare burgerlijke grondstelling: de staat onafhankelijk van de priesters, zoo flink heeft helpen handhaven, maar die grondstelling op zich zelve moet op hare beurt toch ook weder uit het fransche volkskarakter en uit den nationalen ontwikkelingsgang verklaard worden. De omwenteling van 1789 heeft aan die grondstelling echter zoo beslist de zege verschaft, dat Rome, al mogen ook nog verscheidene vorsten als b. v. Karel X het roer van de fransche staatshulk in handen krijgen wel nimmer meer als kapitein op het schip zal kunnen bevelen.

Door een heirleger van priesters en monniken moge Rome garnizoenen leggen in Frankrijk's hoofdstad en departementen, er zal zeker nog vrij wat water door de bogen van den Pont-Neuf moeten stroomen eer dat garnizoen het land aan Rome in handen kan spelen. Als het waar is, gelijk beweerd wordt ¹⁾, dat de geschiedenis leert: „de macht van Frankrijk staat in omgekeerde rede tot de intensiteit van zijne gehoorzaamheid aan de romeinsche curie” dan kunnen we er wel gerust op zijn dat een volk zóo op „glorie” gesteld als het Fransche, zich Rome wel van den hals zal houden.

Naar onze bescheiden meening behooren de ware vrienden van burgerlijke vrijheid, indien zij zich ongerust willen maken, het niet hierover te zijn dat Frankrijk in zijn verzet tegen Rome te kort zal schieten, maar hierover dat het daarin te ver zal

1) Jung. La France. p. 370.

gaan. Immers in Rome's eisch: ook de staat zij mij onderdanig, ligt eene kern van waarheid welke op christelijk standpunt slechts tot groot nadeel der ware vrijheid kan worden miskend. Men versta ons wel. Weg met Rome's bewering: het godsrijk is op aarde in eene kerk belichaamd; verder nog weg met de onzinnige verzekering: die kerk ben ik, maar voorts geen ontkenning van deze waarheid: het stoffelijke zij aan het geestelijke, het werkelijke aan het ideale, het burgerlijke aan het godsdienstige, het politieke aan het kerkelijke in de edelste betekenis van het woord, ondergeschikt. Bedriegt ons niet alles dan loopt Frankrijk gevaar uit afkeer van Rome zich vijandig tegen den godsdienst te toonen, maar zoo het mede daardoor nog eens mocht komen te staan voor het treurig alternatief: of de staat in de sacristie of de kerk in de kaserne, dan gelooven we dat zijn geschiedenis ons recht geeft tot de verzekering: het zal zich met eene verpletterende meerderheid voor het laatste verklaren.

Op staatkundig gebied levert de ondergang der Gallic. kerk dus geen gevaar op, maar, en ziedaar de laatste vraag: zou het zedelijk-godsdienstig leven er ook schade door kunnen lijden? Deze bedenking komt eigenlijk hierop neder: hebben we het er niet voor te houden dat de kerk tot welke het meerendeel der Franschen behoort, beter aan hare roeping: aankweeking en versterking van godsdienstig leven, zou kunnen beantwoorden, indien zij nog als voorheen nauwer met den staat dan met Rome, dan zooals nu het geval is, nauwer met Rome dan met den staat verbonden ware.

Wat dat gebonden zijn der kerk aan den staat

betreft geven we al aanstonds toe dat het groot verschil maakt van welken aard de staatsmacht is die eene kerk geheel of ten deele overheert. In een despotiek land als Rusland b. v. is zulk eene kerk in vrij wat slechter conditie dan in een constitutioneel land als Engeland. Hoe meer de staat reglementeert en centraliseert des te minder ontwikkelt zich de kerk, des te dieper zinken hare dienaren in traagheid en middelmatigheid weg. Dit zal dubbel het geval zijn, als de staat, geen vrijheid van eeredienst toelatende, ook nog allen wedijver onmogelijk maakt.

Nadat in Frankrijk de Hugenoten waren uitgedreven of tot werkeloosheid gedoemd, zonk de Gallic. kerk tot beneden het peil der onbeduidendheid en toen in Engeland en ook nog wel elders, Dissenters optraden en zich lieten gelden, kwam er leven in menige kerk, al zij het ook waar dat dit leven vaak meer aan „rumor” dan aan „vita” deed denken. Maar al liet in Frankrijk de staat aan de kerk zoo veel mogelijk vrijheid en al werd ook aan hare dienaren door een gepasten wedijver de slaap uit de oogen gehouden, toch zou het voor dat land geen zegen zijn zoo de roomsche kerk daar nog even nauw als voorheen aan den staat gebonden ware. Tijden en omstandigheden zijn daartoe te zeer veranderd. Voorheen kon de kerk, dank zij haar rijkdom en haar plaats in het staatsorganisme, eene zekere mate van zelfstandigheid bewaren, thans is zij door den post op het budget tot op zekere hoogte afhankelijk terwijl zij om haar onmiddellijk-politiek invloed niet als weleer behoeft ontzien te worden. Voorheen was de volksgeest godsdienstig genoeg om de regeering de nopen de kerk uitwendig althans te

eeren, thans heeft het vaak al den schijn alsof eene vijandige hoúding jegens haar het beste middel is om het leven van ministeriën te verzekeren en het mandaat van volksvertegenwoordigers te verduurzamen. Voorheen was de koning eene blijvende macht, wiens persoonlijk inzicht groot gewicht in de schaal wierp, thans nu de vorsten door constitutiën gebonden zijn en de elkaar verdringende presidenten der Republiek moeilijk den wil der meerderheid, welker creaturen zij zijn, kunnen weerstreven om eene minderheid de hand boven het hoofd te houden, zou de kerk deerlijk in de klem kunnen komen. Hoe vaak hebben niet de Bourbons de felheid hunner in de school van den administratieven Colbert gevormde ministers moeten temperen, of de alles reglementeerende bemoeizucht hunner parlementen tegengaan? Reeds onder Napoleon was de kerk minder vrij dan onder het oude regime en al naarmate de elkaar opvolgende regeeringen meer hun heil zochten in administratief despotisme was de kerk er slechter aan toe. Zulk een despotisme werkt kalm maar zeker, door politie reglementen legt het op alles beslag, elk initiatief wordt zoo al niet voorkomen dan toch krachteloos gemaakt en iedere openbaring van minder welkom leven in de geboorte gesmoord. Zeker, ook de Curie kan heden ten dage, dank zij stoomkracht en electriciteit, zoo goed als alomtegenwoordig zijn; door eene haar begunstigende regeering kan de priesterschap weer te beschikken krijgen over de wetten, de prefecten, de magistraten, de agenten en de gensdarmes van den staat; door een wel ingericht stelsel van spionneering kan zij zelfs eene geheimzinnige macht uitoefenen — maar nooit

zal toch Rome de uitingen van het geestelijk leven zóo kunnen onderdrukken, als de staat met zijn ontelbare hulpmiddelen zulks zou vermogen te doen. Vooral in Frankrijk, waar men sedert de omwenteling van 1789 zich inbeeldt dat het toppunt van volksgeluk door een stel goede wetten en eene alles regelende administratie te bereiken is en dat het individu al genoeg vrijheid bezit als het zich maar naar hartelust kan vermaken, zou de godsdienst van welke zulk eene staatskerk de draagster zou mogen wezen, niet door diepte uitmunten. Waar men godsdienst als een ziekte-verschijnsel en godsdienstige overtuigingen als een noodzakelijk kwaad beschouwt zal men natuurlijk alles doen om beiden door wijze maatregelen zoo te beperken dat zij zoo min mogelijk schade aanrichten.

Nemen wij dit alles in aanmerking, dan komt het ons voor, dat, daar de oude staatskerk toch niet meer in haar geheel te herstellen is, een nieuwe staatskerk niet wenschelijk zou zijn. 't Is zoo, het ultramontanisme zou dan minder stout optreden maar aan den anderen kant zouden allen die liefst niet leven en sterven uit gewoonte en wier hart geen bevrediging vindt zelfs in een Eden van burgerlijke welvaart, het tot hunne smart ervaren dat de hand van den staat vrij wat zwaarder op de ziele drukt dan die van een aan de Jezuïeten verkochte, ja verkochte kerk. Met het oog op de vrije ontwikkeling van het godsdienstig leven, zoover daarvan in een R. Kath. kerk sprake kan zijn, hebben we de Gallic. kerk dus niet te betreuren.

Maar ook als we de waarheid des Evangelies lief hebben is daarvoor geen oorzaak. Niets willen we

afdingen op hetgeen we vroeger (blz. 803) opmerkten aangaande het goede dat we op dogmatisch en praktisch gebied hier nog, in onderscheiding van Rome, mochten waardeeren. Maar voorbijgezien mag niet worden dat het eigenaardig verschil tusschen beide kerken niet op leerstellig maar op kerkrechtelijk gebied is te zoeken. In leer en praktijk werd die Gallic. kerk steeds meer roomsch. Van ernstige protesten tegen de leer was er zoo goed als geen sprake, en zelfs dan als Rome, men denke aan de bul Unigenitus (blz. 344), het Evangelie in het aangezicht weersprak bepaalde het verzet van hare uitnemendste woordvoerders zich tot een appèl van den paus op — het toekomstige concilie. Om dat concilie nu en dan en nog wel zeer bescheiden vragende, op dat concilie, met een geduld dat aan lijdelijkheid grensde, eeuwenlang wachtende, liet men Rome zijn gang gaan zelfs toen het optrad als verkrachter van het recht en valsche munter der waarheid. Tot elken, zegge elken prijs wilde men en zou men vereenigd blijven met het centrum der R. Kath. eenheid.

Het gevolg is dan ook geweest dat het waarheids- en rechtsgevoel begon te verstompen en de Gallic. kerk door en door ultramontaansch werd. Toen dat lang verwachtte toekomstig concilie dan ook eindelijk in '70 kwam, en was wat het naar den aard van het R. katholicisme wezen moest, werden nog wel enkele consciëntie-kreten gehoord maar overigens boog zich de geheele fransche kerk zeer diep voor wat Montalembert zoo stoutweg noemde: „het afgodsbeeld opgericht in het Vaticaan.”

Zoo we nu, na op de vrijheid en de waarheid gelet te hebben, nog willen spreken over de verdraagzaam-

heid, ook dan is er geen oorzaak om op de puinhoopen der Gallic. kerk treurliederen aan te heffen. In den aanvang van ons V^{de} hoofdstuk noemden we reeds een geschiedschrijver die voor de verdraagzaamheid der gallicanen nog iets op rekening had, terwijl een ander auteur, vóór dertig jaren de oorzaken nagaande waarom de Hervorming hier aangenomen, elders verworpen werd, den opgang dien zij aanvankelijk in Frankrijk maakte, wel niet in de eerste plaats maar toch mede verklaarde „uit den kerkelijken geest welke zich alle eeuwen door in dat land heeft vertoond.” 1)

Mochten er ook thans nog gevonden worden die onder den indruk dier zoogenaamde verdraagzaamheid verkeerden we verwijzen hen naar het op blz. 524, 534, 800 geschrevene en zoo zij den bekenden Renan op dit punt betrouwbaarder achten dan op dat der gewijde biographie, dan hopen we, dat, al kost het hun ook een illusie, ze rekening zullen houden met diens verzekering: „De verzoekschriften welke de vergaderingen der fransche geestelijkheid tot den koning richtten, hadden gewoonlijk ten doel daden van onverdraagzaamheid te eischen.” 2)

1) P. Hofstede de Groot, in Waarheid in Liefde '50. blz. 641. In zijn ten jare '77 uitgegeven werk „De oud-cathol. beweging” worden we echter op blz. 168 gewaarschuwd het gallicanisme niet hooger te stellen dan het verdient te staan, terwijl uit de toejuicing welke de herroeping van het Edict van Nantes bij de gallicanen, Bossuet niet uitgezonderd, vond, bewezen wordt: dat het toch ook een „roomsche geestesstrooming” is.

2) Questions Contempor. 2me Ed. p. 378. De heer W. H. de Beaufort die in een art. in de Gids (Juli '82) ook over de fransche geestelijkheid handelde, deelt mede dat zij tijdens de revolutie zoo vrijzinnig zou geweest zijn dat zij tegen de gelijkstelling van de weinig talrijke

Laten we het dus niet betreuren dat de Gallic. kerk tot het voorledene behoort.

Wat haar bukken voor den staat aangaat, we willen er de gallicanen geen verwijt van maken dat zij in het historisch gewordenen zoo lang mogelijk zich schikten, maar toen het eindelijk bleek dat vorsten die gewoon waren te spreken: „l'Etat c'est moi,” ook gingen zeggen: „l'Eglise c'est moi”! toen zou het zeker plicht geweest zijn in voorkomende gevallen met mannenmoed en christenfierheid te spreken: „Men moet Gode meer gehoorzamen dan de menschen!”

Wat haar krampachtig vasthouden aan de éénheid met Rome betreft, we kunnen ons voorstellen wat het mannen kosten moest die het heil der ziel laten hangen aan de gemeenschap met eene rij van door den H. Geest bezielde bisschoppen, om met den opvolger van den prins der apostelen af te breken, maar evenwel, als schriftgeleerden, als in de dingen van het koninkrijk Gods onderwezenen, hadden ze moeten bedenken dat de geest meer is dan het lichaam en dat de christen hieraan herkend wordt dat hij Jezus' woorden eert en Zijne geboden onderhoudt, ja ze hadden moeten beven voor diens bedreiging: Van dien die niet heeft zal genomen worden ook wat hij heeft.

En de onverdraagzaamheid! Zeker, zij zat in vroeger eeuwen zóo in de lucht dat men haar als 't ware inademde, maar zelfs toen frisscher lucht over

belijders van andere godsdiensten natuurlijk geen bezwaar had (blz. 158). Juist tegen de natuurlijkheid van dat geen bezwaar hebben, hebben wij bezwaar.

Frankrijk begon te waaien, sloten de gallicaansche geestelijken hunne kerken hermetisch voor haar af. Reeds uit kracht hunner eigene beginselen (blz. 799) hadden ze anders moeten handelen, en toen zij zagen dat de band met Rome hen noodzaakte op zulk een belangrijk punt inconsequent te worden, hadden zij de gehoorzaamheid aan de verdraagzaamheid en de logica van het dogmatisme aan de inspraak van het geweten moeten offeren.

Niets van dit alles is geschied. Voor den troon der vorsten en den stoel van Rome heeft de Gallic. kerk zóo diep zich gebogen dat de kroon harer vrijheden haar van het hoofd gleeed, en nu zij naar Gods raad haren loop voleindigd heeft en Rome zijn paslood en meetsnoer ook over haar deed gaan, roept hare geschiedenis ons toe: in den boezem der R. Kath. kerk is voor landskerken geen plaats!

Voor landskerken geen plaats! Toch wordt in onze dagen weder beproeft in Frankrijk eene landskerk op te richten, want de abt Hyacinthe Loyson opende den 9^{den} Febr. '79 te Parijs zijne Katholieke Gallic. kerk. Over dit pogen thans reeds een oordeel te vellen valt zeker moeilijk. We erkennen gaarne, Mirabeau ging te ver toen hij naar aanleiding van Dom Gerle's motie (blz. 568) beweerde: „dat in een rijk niets nationaals kan zijn dan de instellingen die een politiek doel hebben,” maar toch blijft het waar dat de uitingen van het godsdienstig leven zich in den regel al zeer weinig storen aan de bergen en rivieren die de grenzen van een land vormen. Het Christendom is iets universeels, en mogen de uitwendige vormen waarin het zich belichaamt ook

eenigszins het karakter dragen van landaard en eigenaardige volksontwikkeling, toch heeft het stelsel van nationale kerken weinig aanbevelenswaardigs. In eene groote kerk als die van Rome b. v. zal op den duur meer vrijheid genoten worden dan in eene locale met hare routine en kleingeestigheden. Ook heeft de geschiedenis geleerd dat Rome's kerk toen zij nog niet door de Jezuïeten beheerscht werd, vrij wat ruimer hart en blik toonde te bezitten dan menige locale kerk welke met haar verband hield. Maar ook al ware dit juist omgekeerd, in Frankrijk heeft de revolutie eene nationale kerk inpopulair gemaakt. Op democratische leest geschoeid, gesalarieerd door den staat, gebonden aan de staatswetten, afgescheurd van den paus, kon de zoogenaamde Constitutioneele kerk zich geen plaats veroveren in de harten der Franschen. Het zal dan ook te bezien staan of de heer Loyson met zijne kerk gelukkiger zal zijn. Dat zijne zaak door het tentoonstellen der portretten van zijne vrouw en zijn kind in een salon van de Champs Elysées, alsmede door het gerucht-makend proces van zijn vicaris pater Buchery niet bevorderd werd, beteekent weinig daar het hierop zal aankomen of hij de plaats zal weten te bepalen welke zijne kerk op den bodem der R. Kath. kerk moet innemen. Den paus eeren als stedehouder van Christus en centrum der eenheid, de hostie blijven aanbidden als eene onophoudelijke offerande van den Zone Gods, maar tevens den bisschop van Edinburgh erkennen als opperhoofd en door anglicaansch geld in zijn onderhoud voorzien, gaat moeilijk samen. Geen wonder dan ook, dat van bevoegde zijde nog onlangs de opmerking ge-

maakt werd: „son influence sur notre peuple paraît bien restreinte.” 1)

Maar al ware dit oordeel onjuist en al werd de beroemde ex-Carmeliet ook door een groot en achtungwaardig deel der van het ultramontanisme afkeerbare gallicanen gesteund, dan zijn we nog van meening dat deze geheele beweging weinig vrucht voor het godsrijk zal opleveren. In den strijd met het tot zijn volle ontwikkeling gekomen papaalsysteem komt het er niet op aan of de mis in het fransch dan wel in het latijn gelezen, of er elken Zondag naar aanleiding van een Schriftwoord gepreekt en of er aldoor tegen de pauselijke onfeilbaarheid geprotesteerd wordt, maar hierop komt het aan dat met het roomsche *kerkbegrip*, waarvan in het voorbijgaan gezegd dat der Anglicanen en Oudkatholieken weinig verschilt, gebroken worde.

In de dagen van Urbanus VIII verbeeldde zich een italiaansch dichter zeer stout dat Christus over zijne verbintenis met de R. Kath. kerk berouw gekregen en Petrus naar de aarde gezonden had om haar te verstooten. Andere kerken deze echtbreuk vernemende, namen reeds vooruit den bruidssluier aan, hopende dat de Heer nu uit haar eene keuze zou doen. Allen werden ze echter teleurgesteld want boven het huwelijk met eene of andere kerk verkoos Hij een eeuwig weduwnaarschap. Dat Pallavicino, die veilig te Venetië woonde, de onvoorzichtigheid had met een vriend op reis te gaan en Avignon te bezoeken waar hij door den in spion verkeerden reisgezel aan de inquisitie werd overgeleverd en in

1) Revue Chrétienne. '82, N°. 4, p. 217.

1644 de „Hemelsche echtbreuk” met zijn leven boette, is voor ons van ondergeschikt belang. Wat men van hem leeren kon was dit: Jezus verbindt zich met geen enkele kerk! Zoo is het in waarheid. De Heer heeft op aarde wél eene gemeente, geen kerk gesticht. Hij is het Hoofd der gemeente, en door den H. Geest leidt Hij haar tot alle waarheid. Hij heeft voorzien en gewild dat die gemeente zich naar buiten als kerk zou openbaren, maar juist die openbaring naar buiten sluit, gelijk we dit o. a. in de gelijkenis van het Onkruid onder de tarwe kunnen zien, in, dat goeden en boozen, geloovigen en ongeloovigen niet uit de kerk kunnen geweerd worden. Aan zulk eene kerk, om het even of zij door een concilie of een paus, dan wel door beiden samen hare uitspraken bekend maakt, onfeilbaarheid toe te kennen gaat niet aan. Geen enkele waarborg is er dat de leden eener kerk op eene kerkvergadering bijeengekomen, samen zullen zijn wat geen enkel lid op zich zelf is, nl. onfeilbaar. Geen enkele belofte is er, dat, 't zij de meerderheid 't zij de minderheid, al of niet met den paus vereenigd, of ook dat de paus alleen zòo door den H. Geest geleid wordt dat besluiten op zulk eene vergadering genomen naar inhoud en vorm beide, onfeilbare autoriteit zullen hebben. Geene kerk bestaat er, hoe oud of hoe eerwaardig ook door de werking des H. Geestes in haar midden, aan welke Christus eene belofte van onfeilbaarheid geschonken heeft. Hopen, ja gelooven mogen we dat de gemeente ook wanneer zij in hare openbaring naar buiten, als kerk, getuigt van hetgeen zij in Christus heeft niet dwalen zal, of, zoo zij het mocht doen op den duur van de dwaling haars wegs zal terugkeeren, ja zelfs

op den langen duur de waarheid steeds meer nabij zal komen, toch blijft het treurige waarheid dat, zoolang de gemeente nog niet tot vollen wasdom in Christus gekomen is, zij ook in hare openbaring naar buiten, als kerk, op geen onfeilbaarheid zal kunnen bogen.

We wachten dus op het pogen van den abt Loyson weinig vrucht, niet omdat hij er inconsequenties op nahoudt, wie toch is er geheel vrij van, maar omdat hij niet eens op den goeden weg is. Blijven deze „nieuwe gallicanen” hier op aarde eene inrichting of kerk noodig achten in welke de waarheid huisvest, eene kerk welke men maar behoeft te raadplegen om te weten waaraan men zich te houden hebbe, in den strijd met Rome zullen ze het beslist moeten afleggen, want op de reeds (blz. 809) vermeldde gronden, heeft Rome in zijn onfeilbaren paus een vrij wat betrouwbaarder orgaan voor de orakeltaal der kerk dan zij in hun concilie.

Daar zij bovendien door zulk een onfeilbare kerk noodzakelijk te achten, het getuigenis des H. Geestes in de harten der geloovigen miskennen en zeer lang zullen moeten wachten voor en alear de gemeente het omtrent de waarheid welke in Christus is ééns wordt, zoodat men op dat gezamenlijk getuigenis als op een onfeilbaar getuigenis zal mogen vertrouwen, deden zij beter hun kerkbegrip prijs te geven en de onfeilbaarheid over te laten aan — Gods woord en aan den H. Geest. Willen de leden der nieuwe Gallic. kerk dit niet, willen zij het behoud der ziel even als bij Rome laten afhangen van het behooren tot eene met onfeilbaar gezag bekleedde kerk, dan blijft het godsdienstig en zedelijk leven onder de macht

van den priester, om het even wat naam hij draagt. De vrijheid en de vreugde der kinderen Gods zal er, omdat menschen zich tusschen God en de ziel plaatsen, niet worden gesmaakt en tot zelfstandigheid, zonder welke toch het christelijk leven groeien noch bloeien kan, wordt geen enkele christenziel opgevoed.

In den arbeid van den abt Loyson, hoe welgemeend ook begonnen en hoe voortreffelijk wellicht voortgezet zien wij voor Frankrijk's wedergeboorte dus geen heil.

Waarin we dan wél heil zien? Hierin, dat Frankrijk hetwelk door de vrijheden die de Gallic. kerk nu eens in meerdere dan eens in mindere mate genoot, Rome's godsdienst gelijk hij vooral onder de heerschappij der Jezuïeten geworden is, nooit goed heeft leeren kennen, dien nu eens onbelemmerd aan het werk kan zien.

In den aanvang van ons vijfde Hoofdstuk. wezen we er reeds op dat juist dit betrekkelijk vrij zijn van Rome's juk en dat niet kennen van Rome's godsdienst oorzaak was dat daar minder dan elders noodzaak bestond Rome den rug toe te keeren. Zeer juist drukte dan ook de heer Laurent¹⁾ zich uit, toen hij verklaarde: Bossuet en Pascal weerden Luther en Calvijn uit Frankrijk.

Nu Bossuet en helaas! ook Pascal hun invloed op de R. Kath. kerk van Frankrijk verloren hebben en het jezuietisch katholicisme met ontrolde banieren zijn intocht gehouden heeft kan het anders worden. We spreken niet van hetgeen de staat zal of kan

1) Pourquoi, etc. p. 52.

doen, ofschoon we het natuurlijk een zegen achten als het: alle eerediensten gelijk voor de wet, eerlijk en streng wordt gehandhaafd, maar we stellen onze hope op het geweten van duizenden onder de R. katholieken die met den oppervlakkigen godsdienst van het nieuwerwetsche Rome geen vrede kunnen hebben.

Dat men die kerk zoo gemakkelijk vaarwel zal zeggen is echter niet te verwachten. Eeuwen lang heeft Rome den volke het vooroordeel ingescherpt: van godsdienst veranderen moet men niet, en zelfs de ongeloofige die nooit een voet in de kerk zet, zal met het ernstigste gezicht verzekeren: „ik deed het voor geen millioen!” Voorts is die kerk op allerlei wijze in de maatschappelijke toestanden geworteld, en de reusachtige stichtingen die den grond van Frankrijk als 't ware bedekken, alsmede de ontzaglijke kapitalen over welke de geestelijkheid trots haar voorgewende armoede, te beschikken heeft, doen zeer velen bij het blijvend bestaan dier kerk belang hebben. En dan de massa, die nog altijd de steeds schitterend versierde kerken vult! Zeker, ook vroomheid drijft er heen, maar ook mode en zucht tot afwisseling, terwijl vooral op het platte land het eigenbelang een groote rol speelt. Naast de vrouw die gaat om te bidden verschijnt toch nu en dan de man om gezien te worden, om een plicht aan zijne positie verbonden te vervullen, en al beroemt hij er zich bij tijd en wijle op geen godsdienst te hebben, toch acht hij dat vrouw en kinderen er niet buiten kunnen. Zelfs de geblaseerde landedelman die aan niets geloof maar het toch maar goed vindt dat het volk wat minder geëmancipeerd is,

verschijnt op hooge feesten in de kerk om het door zijn voorbeeld op den ouden weg te houden.

Al waren echter de redenen die tot blijven bij het oude nopen veel talrijker nog, eene kerk die weinig meer dan een groep tijdelijke belangen vertegenwoordigt is op den duur niet bestand tegen de mokerslagen van het ongelooft, veel minder nog tegen de kloppingen van het onrustige zondaarshart. Het fransche volk is een volk met godsdienstig instinct. Door alle fasen van zijn volksbestaan heeft het getoond zonder godsdienst niet te kunnen leven, en zelfs toen het op het einde der vorige eeuw den waren God had afgeschafft, heeft het andere gemaakt om Hem te vervangen. Of het reeds door schade geleerd heeft dat een volk evenmin buiten geloof kan als een menschenborst buiten lucht, zouden we niet gaarne verzekeren. Maar laat een aanmerkelijk deel van dat volk zich ook met stoffelijk welzijn trachten te verzadigen, er is nog een ander deel, en een onder ons geacht Hugenoot placht te zeggen: „daar is tweeeërlei Frankrijk, het Frankrijk van Voltaire en het Frankrijk der Hugenoten.”¹⁾

Op dit ernstig deel van het volk waarin de geest van het Calvinisme en ook die van het Jansenisme nog nawerkt, mag onder Hooger zegen gerekend worden. Dat betere deel van Frankrijk zal op den duur geen vrede hebben met den oppervlakkigen godsdienst van het hedendaagsche Rome. Die kerken welke steeds meer op weelderige boudoirs dan op plaatsen ter aanbidding in geest en waarheid gaan

1) D. Chantepie de la Saussaye. Zie *Protest. Illustratie*, Amst. '81, blz. 130.

gelijken, die romeinsche brevieren welke de meer ernstige fransche vervangen, die litanien ter eere van nieuwe heiligen vaak op vaudeville-wijzen gezongen, die bedevaarten naar de wonderbronnen van Lourdes, la Salette of Sainte Reine, die op de spits gedreven Jozef- en Maria-cultus, dat eindeloos prevelen van gebeden, kan op den duur niet voldoen aan hen die bij de altaren zich nederbuigen om vrede te zoeken en niets er vinden dan praktijken welke niet spreken tot de ziel.

En als men dan verder ziet dat de leerboeken al stouter in ultramontaanschen geest worden vervalscht, dat woorden van Jezus en de apostelen zóó worden geparaphraseerd dat ze een tegengestelde beteekenis erlangen, dat in het belang eener tot elken prijs nagejaagde populariteit de idee plaats moet maken voor het symbool en de teerste geloofswaarheden op vaak ergerlijke wijze worden gematerialiseerd, dan is het te verwachten dat men zich afkeeren zal. Die godsdienst, zoo zal men gaan spreken, gelijkt te veel op ons om goed voor ons te zijn, hij vleit onze slechte neigingen in plaats van ze te verbeteren, hij vernedert ons tot automaten in plaats van ons als denkende wezens hooger op te voeren, hij plaatst het levensideaal zoo laag dat we zelfs moeten bukken om het te bereiken, hij spiegelt ons een hemel voor, zoo plat dat we dien nooit hopen binnen te gaan! Tot jaren van onderscheid of tot nadenken over zijn eeuwig behoud gekomen zijnde, zal men ontdekken dat het nieuwerwetsche katholicisme een prachtige tempel is doch die dit groote gebrek heeft dat men God daarin niet vinden kan. Tot zulk eene smartelijke ervaring gekomen zal er met

betrekking tot Rome geen andere keus overblijven dan — opstand. ¹⁾)

Ook ten opzichte der geestelijkheid schijnt de hemel der roomsche kerk in Frankrijk ver van onbewolkt. De priester Jean Wallon die met enkele anderen ten gevolge van het onfeilbaarheidsdogma uittrad, verklaart de stille houding der geestelijkheid omtrent dat leerstuk uit: haar wachten op de „goedkeuring” van welke Art. IV der Declaratie van 1682 spreekt (blz. 263). Achten sommigen dertig, anderen twee honderd jaar noodig om „goede gewoonten” te wet-tigen en het recht van appèl der kerken en bisschoppen te niet te doen, hij meent: de eerste vijftig jaren zullen vol zijn van pogingen om het in '70 beslotene ongedaan te maken. Hij voorspelt zelfs, dat, zoo het decreet der onfeilbaarheid niet herroepen of losgelaten wordt, Frankrijk binnen twee eeuwen met Rome zal gebroken hebben. ²⁾) Geven wij, door dezen wissel op een nog al verre toekomst niet ontmoedigd, evenwel acht op de wijze waarop het bekende leerstuk in Frankrijk ontvangen is (blz. 782), dan vreezen we hier meer met een wenschen dan met een gelooven te doen te hebben. Maar ook buitendien is er ontevredenheid onder de fransche geestelijken. De lagere toch zijn door den paus al zeer slecht voor hun ultramontaanschen ijver beloond. Reeds meer dan tachtig jaar zien zij tot

1) „Hoe ingrijpender het ultramontanisme zijne grondstellingen tot heerschappij zoekt te brengen, des te meer zal het het volk in onze kerken jagen.” sprak omstreeks '65 de Oud-Kath. ambtsrechter F. A. Beck. De heer C. Bühler (zie zijn: *Das Alt Katholicismus*, Leiden '80. S. 243, 301) acht die profetie ten deele vervuld.

2) Lichtenberger, *Encyclop.* V, p. 395 etc.

den H. Stoel op met de bede: „slaak toch eindelijk eens de banden waarmede wij door het despotisme van het eerste keizerrijk als slaven aan de bisschoppen zijn overgeleverd.” Wel zorgen die bisschoppen er voor dat hun onderhoorige geestelijken óf volstrekt niet, óf zoo weinig mogelijk in het canoniek recht onderwezen worden, maar toch weten deze wel dat de pastoorsplaatsen niet aan gunstelingen maar aan hen die na telkens herhaalde examens de knapsten blijken te zijn, moeten geschonken worden. Zij weten ook wel dat er, behalve het tijd- en geldverslindend appél op den paus, voor hen nog een beroep op den metropolitaan mogelijk moest zijn, in geval zij geschorst of afgezet worden. Ook de kanunniken, die er recht op hebben dat zij als leden der kapittels door de bisschoppen nu en dan geraadpleegd worden en die op de begeving van prebenden invloed mogen uitoefenen, klagen er over dat de bisschoppen maar doen als of zij niet bestaan.

Blijft de paus voor al die klachten doof, dan zal het de vraag zijn of het ultramontanisme van die duizenden verongelijkte geestelijken op den duur tegen zulk eene teleurstelling bestand zal blijken. Tracht hij daarentegen die ongelukkigen te helpen en hen onder het gemeene recht der Kerk te brengen, dan zullen de bisschoppen verbolgen zijn. Geestelijk zijn zij nu, na '70, creaturen van den paus geworden, maar voor dat inboeten van alle zelfstandigheid stellen zij zich gaarne in hunne diocesen schadeloos door naar willekeur hunne geestelijken te tyranniseeren. Enkele pausen, ook Pius IX, hebben hen al eens aan de bepalingen van het concilie van Trente herinnerd, maar op dat punt blijven de heeren liefst

doof. Lang kan die wanverhouding tusschen de lagere en hoogere geestelijkheid nog duren, maar blijvend duren kan zij toch niet en hoe het ook ga, het zal vroeg of laat tot een botsing moeten komen. ¹⁾

Of die ontevreden leeken en geestelijken dan tot omhelzing juist van het protestantisme zullen komen? Er schijnt veel tegen te zijn. We mogen niet vergeten dat er tusschen het realisme van Rome en het spiritualisme van het protestantisme een groote afstand ligt. Wél zijn ze te beklagen de lieden, die, zullen ze zich in de tegenwoordigheid Gods gevoelen een ivoren Christus op de lippen moeten drukken, en Hem op de wanden van den tempel geschilderd moeten zien in plaats van Hem te voelen in hun hart. Als men er voorts aan gewoon is dat een priester in naam der Eéne Heilige Katholieke Kerk van zonden vrijspreekt, kost het nog al wat genoeg te leeren hebben aan den H. Geest, medegetuigende met onzen geest. Maar bovendien, we hooren telkens de plechtige verzekering: Frankrijk wordt nooit protestantsch. De heer Quinet gelooft niet dat Frankrijk geroepen is het te worden. ²⁾ Montalembert acht het protestantisme zoozeer tot den rang van negatie afgedaald „dat niemand er ernstig op rekenen kan dat het tegen de roomsche kerk zou gaan strijden.” ³⁾ De heer Laurent schijnt (zie blz. 829) Bossuet en Pascal nog sterk genoeg te achten om Luther en Calvijn

1) Zie over dit alles de brochure: *Pourquoi le clergé français est ultramontain.* Paris, '79.

2) *Le Christianisme etc.*, Paris, '45, p. 247.

3) *Des intérêts Catholiques*, Brux., '52, p. 59 etc.

buiten Frankrijk te keeren. De abt Loyson meent zelfs: „dat het protestantisme niet strookt met den geest van het fransche volk,”¹⁾ en de heer Renan belooft het ook al geen toekomst, omdat Frankrijk niet genoeg bezit van wat hij „le sentiment religieux” noemt.²⁾ Ook bij de Tocqueville is er geen plaats voor, want hij zou als zijne meening hebben te kennen gegeven, dat de Franschen zich steeds meer in twee deelen zullen scheiden, waarvan het eene geheel met het Christendom breken, het andere zich aan Rome houden zal.³⁾ Ja, zelfs de protestantsche leeraar de Pressensé zou gezegd hebben: „indien de R. Kath. kerk van Frankrijk zich niet hervormt, is de zaak van het godsrijk verloren.”⁴⁾

We behoeven niet te zeggen dat op deze uitspraken, die op één na van roomsche zijde komen, wel wat af te dingen valt doch slechts op het beweeran van den abt Loyson achten we het noodig even te letten, daar dit eigenlijk hierop nederkomt: het fransche volk is van het Christendom in zijn, naar wij meenen zuiversten en eenvoudigsten vorm afkeerig en neemt het slechts aan als het bedorven of door allerlei toevoegselen ontsierd is.

Tegen zulk beweeran komt de geschiedenis op. De Hervorming toch is in Frankrijk niet van buiten-af als iets vreemds ingevoerd en zoo zij in 1560 reeds op tweeduizend kerken wijzen kon, was het te danken aan de honderden fransche marskramers

1) Kerkel. Cour., '80, N° 31.

2) Questions contemporaines, Paris '68, p. 329.

3) L. Burnier, Rome la France et le concile. Lausanne, '69, p. 153.

4) Prov. Gron. Cour. '79, N° 37.

die reeds jaren te voren de H. Schrift, diep onder hun koopwaar verborgen, wisten te verspreiden op de kasteelen der edelen en in de hutten der onderhoorigen. Zeker, ook politieke drijfveeren waren oorzaak dat vóór drie eeuwen de bloem van Frankrijk's bevolking zich voor de Hervorming verklaarde, maar dat ook iets edelers aan de toenmalige beweging ten grondslag lag blijkt uit het feit dat duizenden, liever dan het protestantisme te verzaken, prijs gaven wat den mensch hier op aarde het liefst is: vaderland en huisgezin, familie en eigendom, ja zelfs het leven. Gedurende eene eeuw is de geschiedenis der Hervorming de geschiedenis van Frankrijk geweest en ofschoon daarop drie eeuwen gevolgd zijn waarin elke consciëntiekreet verstikt werd onder de soutane van den priester of tot zwijgen gebracht door de lans van den soldenier, toch zijn er thans van die Hugenooten nog meer dan een millioen afstammelingen aanwezig.

En wat dat niet strooken van het protestantisme met den geest van het huidige Frankrijk betreft, waarlijk, we hadden mogen verwachten dat de niet meer in een klooster opgesloten Carmeliet beter de kaart van zijn land kende. Overal, waar, om nog van anderen te zwijgen, de HH. Fourneau, Hirsch, Meyer, Réveillaud en Vernier optreden, vinden zij in kerk, comedie- of balzaal een tot op zekere hoogte beschaafd en belangstellend gehoor. En wat de lagere volksklasse aangaat, de zegenrijke werkzaamheid van den heer Mac-all c. s. bewijst dat de werklieden van Parijs, Marseille, Bordeaux en vele andere groote steden het protestantisme zeer genegen zijn. Wanneer wij dan ook acht geven op

hetgeen het door den heer Réveillaud zoo uitnemend bestuurde weekblad „Le Signal” ons sinds vier jaren mededeelt aangaande den bijval dien de prediking van het Evangelie alom in Frankrijk vindt, en wanneer we zien hoe een der talentvolste vertegenwoordigers van de pornografische literatuur ¹⁾, een man die het zoo goed acht „que la bête humaine est lâchée toute entière,” te velde trekt tegen „l’esprit protestant, qui à cette heure s’efforce de tout envahir” ja er toe komt het als „l’ennemi” aan de verachting en den haat zijner geestverwanten prijs te geven, dan gelooven wij dat het met de toekomst van het protestantisme in Frankrijk goed staat. Zoo goed zelfs dat het misschien niet eens noodig wezen zal het voorbeeld van den begaafden Bersier te volgen die, in zijne kerk de l’Etoile te Parijs, den protestantschen cultus door liturgie, koor en responsie wat aantrekkelijker tracht te maken.

Dat ze dan gemoedigd voortwerken, allen die Frankrijk’s grond niet te licht achten om een oogst te dragen van waren godsdienst. Men begint daar blijkbaar de mannen moede te worden die de wereld der ideeën hebben omgewoeld om zich van de menschelijke rede meester te maken. Nu het gallicanisme zoo goed als verdween, is er geen middelweg meer tusschen het jezuïtisme of ultramontanisme en de zoogenaamde ketterij. Allen die met het eerste geen vrede hebben, zullen, indien zij althans, wat God verhoede, bij geen negatie willen blijven leven, een godsdienst moeten kiezen.

Op die keuze invloed uit te oefenen zal inzonder-

1) Emile Zola in de Figaro van 17 Mei '81.

heid de gewichtige roeping zijn van hen die in Frankrijk het Evangelie prediken. Mochten velen er zich toe geroepen gevoelen, en daar Frankrijk zelf nog geen arbeiders genoeg kan opleveren voor de velden die reeds wit zijn om te oogsten, blijve ook het buitenland zijne hulptroepen leveren tot dit „Leger des heils.”

Toen oudtijds de Romeinen Gallië wenschten te veroveren hingen de drilmeesters in hunne wapenzalen afbeeldingen van gallische soldaten en oefenden de recruten daarop met het woord: „Disce ferire Gallum!” Of er, nu dit land weder aan Rome, het kerkelijk Rome moet ontrukkt worden, goed ingerichte hoogeschoolen of seminariën gevonden worden waar de Franschman met zijne vele edele hoedanigheden maar tevens met zijn van God vervreemd hart naar het leven geteekend wordt, weten wij niet. Maar zoo deze in Engeland, in Zwitserland of elders bestonden en het „Disce ferire Gallum!” tot eene schare van jongelieden gericht werd, die geen ander zwaard wilden hanteeren dan het tweesnijdende hetwelk is: Gods woord, Frankrijk zou heroverd worden. Heroverd in een strijd die lang kon duren, maar welks uitslag niet twijfelachtig zou zijn; heroverd voor enkele eeuwen niet slechts, maar voor altijd; heroverd voor een Koning die niet rusten zou voor Hij dit volk in waarheid geschonken zou hebben het kostelijk goed waarvoor het, ook blijkens zijne kerkelijke geschiedenis, eeuwen lang gestreden heeft — vrijheid!

N A A M R E G I S T E R
V A N
P E R S O N E N
I N D E N T E K S T G E N O E M D .

A.

- Adriaan I (paus).** 35, 40, 45.
" **II "** 48, 66, 791.
Aeschylus. 681.
Agobert van Lyon. 777.
Aguesseau. 240, 265, 315, 321, 355, 372, 392, 393, 795.
Ailly. 86, 90, 92, 522.
Albert van Oostenrijk. 73.
Alembert. 474, 481, 485, 486, 506, 512.
Alexander (bisschop). 17.
" **I van Rusland.** 498.
" **V (paus).** 89.
" **VII "** 233, 268, 671.
" **VIII "** 270.
Alfonsus van Napels. 103.
Alquier. 716.
Amalrich van Bena. 288.
Amelot. 354.
Andilly. 219.

Anna v. Oostenr. 210, 211.
 Annat. 223.
 Ansegisus. 49.
 Arc (Johanna d'). 4, 577.
 Argenson. 331, 332.
 " (minister). 444, 461.
 Aristoteles. 479.
 Arius. 17.
 Arnauld (Ant.). 192, 210—226, 230—235, 246, 267, 317,
 332, 334, 490.
 Arnauld (Marie Ang.). 218, 219, 227, 330.
 Arnoux. 174.
 Arnulf. 49, 50.
 Astros. 738.
 Athanasius. 17.
 Aubigné. 156.
 Augustinus. 201—208, 215—224, 343, 479, 692, 803.
 Avitius. 21.
 Avrigny. 187.

B.

Bailly. 589.
 Baïus. 207, 210, 216, 217.
 Barbier. 419, 458.
 Barclay. 149.
 Barcos. 336.
 Barnave. 565, 566, 618, 621, 641.
 Baronius. 166, 234.
 Barrière. 157.
 Barre (de la). 472.
 Basseville. 584.
 Bausset. 152, 322, 668.
 Bayanne. 717.
 Bayle. 468, 480.
 Beaumont. 426—429, 435—437, 451—455, 465, 484, 508, 526.

- Beaumarchais. 525.
 Beauvais. 520.
 Becan. 149.
 Bellarminus. 91, 149, 159, 161, 234, 267, 806.
 Bellay. 128.
 Benedictus v. Nursia. 53.
 " XI (paus). 74.
 " XII " 82.
 " XIII " 86—90, 379.
 " XIV " 454, 499.
 Bergier. 490, 523.
 Bernard. 280.
 Bernhard van Clairvaux. 55, 56, 70, 598, 789.
 Bernier. 685, 687, 698.
 Bernis. 461, 465, 526, 603.
 Berno. 53.
 Bersier. 838.
 Bertha. 50, 55.
 " van Holland. 56.
 Bertin. 163.
 Bérulle. 185.
 Beuningen (van). 357.
 Beza. 136, 794.
 Biner. 95.
 Bissy. 352, 356.
 Blanche. 4.
 Blandina. 11.
 Bochart. 340.
 Boileau. 290, 709.
 Boisgelin (abt). 528.
 " (bisschop). 540, 699.
 Boissy d'Anglas. 658.
 Boyer. 452.
 Bonald. 517, 779.
 Bonaparte (Jérôme). 710, 734.
 " (Joseph). 687, 716.

- Bonaventura. 289.
 Bonifacius. 27—31, 39, 51, 53, 787.
 " VIII (paus). 65—81, 85, 96, 104, 107, 792.
 Bonnechose. 765.
 Bonzi. 250.
 Bordas-Demoulin. 782.
 Bossuet. 6, 32, 42, 252—260, 265—268, 281—285, 290,
 294—323, 336—338, 490, 578, 592, 593, 596, 721,
 722, 724, 727, 738, 746, 776, 784, 785, 796, 800,
 814, 829, 835.
 Boucher. 148.
 Bouëttin. 430, 431, 446.
 Bouillon (kard). 310.
 " (Godfried van). 531.
 Boulogne. 746.
 Bourbon Condé (hertog van). 383.
 Bourdaloue 294.
 Bourgogne (hertog van). 306.
 Brienne (Loménie de). 533—535, 628.
 Broes. 7, 99, 761.
 Broussel. 214.
 Brunehilde. 27.
 Buffon. 483, 493.
 Bungener. 783.
 Busenbaum. 497.
 Buzet. 547.
 Buzot. 634.

C.

- Cacault. 686, 705, 728.
 Cagliostro. 527.
 Cahier-Gerville. 644.
 Caleppi. 662.
 Calonne. 531, 533.
 Calvijn. 155, 304, 367, 829, 835.

- Cambracères. 691, 735, 739.
 Camus. 551, 563, 588, 600, 611, 614, 622.
 Capet (Hugo). 50.
 Caprara. 696—699, 701, 702, 705, 724, 729.
 Casoni. 716.
 Cassianus. 53.
 Caulet. 244, 245, 248.
 Cautinus. 25.
 Caylus. 94.
 Cazalèz. 601, 618.
 Celestinus I (paus). 15.
 " V " 73.
 Celidonius. 15.
 Cercles. 248.
 Chaise (La). 245, 246, 253.
 Chalotais (La). 506.
 Chantal (Mevr. de). 4, 232, 291.
 Chanterac. 310.
 Chapelier. 554.
 Charron. 289.
 Chateaubriand. 180, 492, 555, 779.
 Chatel (du). 153, 157.
 Chausseraye (Mej. de la). 332.
 Chauvelin. 501, 502, 511.
 Chénier. 585.
 Chevalier. 361.
 Childebert. 24.
 Childeric III. 30.
 Chlotarius II. 26.
 Chlotilde. 3, 4.
 Choiseul. 260, 261.
 " (minister). 502, 509, 511.
 Cibo. 245.
 Clemangis. 86.
 Clemens I. 42, 431.
 " V. 75, 76, 792.

- Clemens VII. 84.
" IX. 233, 236, 321.
" XI. 325, 342, 347, 353, 354, 361, 366, 375, 796.
" XII. 796.
" XIII. 487, 504, 507.
" XIV. 193, 516.
" Alexandrinus. 298.
Clement. 144, 157, 159.
Clovis. 1—5, 19—22, 358.
Coffin. 427.
" (raadsheer). 428, 429, 430.
Colbert (aartsbisschop). 324.
" (bisschop). 423.
" (minister). 245, 254, 259, 277, 819.
Colonna. 73, 75.
Columbanus. 25.
Columbus. 531.
Comballet. 54.
Condé. 136, 211, 277.
Condillac. 478.
Conradijn. 62.
Consalvi. 686—688, 690, 696, 707, 714.
Constantijn. 13, 38, 59, 76, 358, 699, 744.
Constantius. 619.
Conti (prins de). 528.
" (prinses de). 233.
Coquille. 240.
Corday (Charlotte). 651.
Cornet. 212, 215.
Cotton. 157, 162, 174.
Courte-Queue. 626.
Créqui. 671.
Crescens. 10.
Cugnières. 78, 79.
Cyprianus. 29.
Cyrus. 699.

D.

- Dagobert II. 30.
Dalberg (von). 742.
Damasus I. 42.
Damiens. 458, 497.
Danton. 649, 650.
David. 768.
Decrès. 769.
Delpuits. 779.
Desmoulins. 569, 623.
Deusdedit. 24.
Dickens. 613.
Diderot. 485, 486, 488, 496.
Diocletianus. 723.
Diogenes. 54.
Dionysius. 45.
Dirk III. 35.
Dirois. 258, 267.
Domat. 220.
Doria. 700.
Drogo. 51.
Dubois (minister). 368—381, 414.
" 266.
Duhamel. 118.
Dulau. 524, 532.
Dupin (Ellies). 320, 367.
Duplessis. 505.
Duprat. 106.
Dupuy. 242, 790.

E.

- Eleutherus. 13.
Elisabeth van Engeland. 140.
Emerson. 764.
Emery. 211, 724, 741.

Enclos (Ninon de l'). 294.
 Enghien (hertog van). 705.
 Erasmus. 122, 123.
 Erigena (Joh. Scotus). 287.
 Esopus. 377.
 Espagnac. 528.
 Estienne. 154.
 Estrées. 194.
 Etemare. 423.
 Eugénie (keizerin). 4.
 Eugenius III. 56, 57, 789.
 " IV. 101.
 Eusebius. 10, 13.
 " Philadelphus. 144.
 Eymer. 563.

F.

Faber. 151.
 Fabroni. 337.
 Fare (de la). 400, 426, 538.
 Fauchet. 638.
 Faustus Rejensis. 206.
 Fénélon. 285, 293—316, 321, 324, 338, 347, 351, 369,
 405, 593, 793, 796, 797.
 Ferdinand van Spanje. 150.
 Ferrier (du). 133.
 Fesch. 700, 705, 707, 712, 714, 727, 735, 742, 747,
 750, 751.
 Filips I. 52, 55.
 " III. 64.
 " de Schoone. 53, 65—81, 104, 114, 181, 792.
 " August. 56, 57, 63, 77, 97.
 " II van Spanje. 145, 158, 159, 179.
 Fitz-James. 490.
 Fléchier. 178.

Fleurian. 425.
 Fleury (André Herc. de). 382—387, 398, 402—414, 425.
 „ (Claude). 174, 241, 282, 360, 378, 594, 797.
 „ (Joly de). 350.
 Flotte (la). 69, 70, 73.
 Foix. 67.
 Folard. 421.
 Fontanes. 178.
 Fosse (la). 418.
 Fouché. 730, 731.
 Fourneau. 837.
 Franc (Anne le). 420, 421.
 Franciscus van Sales. 209, 219.
 Frans I. 105, 110, 114, 123, 179, 206, 669, 793.
 „ II. 124, 125.
 Frayssinous. 95, 99, 733.
 Frédégonde. 4.
 Frederik de Groot. 470, 484.
 Fréguier. 572.
 Fréret. 523.
 Friedrich. 778.

G.

Gabrielli. 797.
 Galliani. 471.
 Gallois. 639.
 Garat. 553, 566.
 Gaussen. 781.
 Geffcken. 802.
 Genebrard. 147.
 Gennadius. 206.
 Genoude. 779.
 Gensanné. 639.
 Geoffrey van Vendôme. 55.
 Gerberon. 328.

- Gerbet. 779.
 Gerbier. 501.
 Gerle. 568—573, 586, 824.
 Gerson. 86, 89, 92, 163, 289, 596, 794.
 Gibbon. 36, 238.
 Gladstone. 193, 261.
 Gobel. 618, 621, 625, 632, 654.
 Gonzales. 236.
 Got (de). 75.
 Gouttes. 550, 554.
 Grégoire. 540, 542, 545, 554, 567, 601, 616, 619, 626,
 653, 655, 658, 673, 780.
 Gregorius II. 27.
 " V. 50, 55.
 " VII. 52—56, 62, 96, 713, 738, 799.
 " XI. 83.
 " XII. 88, 90.
 " XVI. 780.
 " van Tours. 15, 21, 25.
 Griffet. 506.
 Grimm. 474.
 Grimoald. 30.
 Groot (Hugo de). 5, 193.
 Guadet. 648.
 Guénée. 491, 523.
 Guet (Du). 335, 490.
 Guillebaut. 392.
 Guise's (de). 124, 126, 136—148.
 Guizot. 63.
 Gustaaf Adolf. 188.
 Guyon (Mevr. de la Mothe). 4, 291—312.

H.

- Haar (ter). 119.
 Habert. 210.

- Hase. 24, 49, 514.
 Harlai's (de). (rechters). 157, 230, 268, 795.
 Harlai (aartsbisschop). 250, 253, 328.
 Haussonville. 679, 707.
 Hauranne. 200, 201.
 Hebert. 650.
 Helvetius. 523.
 Hendrik II. 95, 123, 135, 179.
 " III. 110, 138—144, 158, 159, 179.
 " IV van Frankrijk. 140—148, 153—161, 179, 187,
 240, 243, 278, 395, 683, 786, 793, 799.
 Hendrik IV van Duitschland. 62.
 " VIII van Engeland, 688.
 Hersent. 195, 196.
 Hieronymus. 18, 43, 517.
 Hilarius. 15, 17.
 Hincmar van Rheims. 37, 46, 47, 788.
 " " Laon. 48, 49.
 Hirsch. 837.
 Hoche. 585.
 Holbach. 491, 523.
 Honoratius. 15.
 Hôpital (de l'). 125.
 Hottoman. 144, 145.
 Huet. 594, 782, 794.
 Hugo (Victor). 473, 476, 585.

I.

- Innocentius I. 14.
 " III. 56—65, 96, 193.
 " IV. 63.
 " X. 214.
 " XI. 247, 252—259, 269.
 " XII. 280, 311, 796.
 " XIII. 375.

Isambert. 510.
 Isidorus. 42, 787.
 Irenaeus. 10—12, 23, 29.
 Ivo van Chartres. 51, 52, 55.

J.

Jacobus I. 170.
 „ IV. 158.
 Jan zonder Land. 57.
 Jansenius. 149, 200, 201, 207—227, 323—327, 336, 338,
 367, 776.
 Jervis. 778, 810.
 Johannes VIII. 49.
 „ XV. 50.
 „ XXIII. 90, 94.
 „ (apostel). 10.
 Jordan. 659.
 Josef (pater). 166, 190.
 Jozef II. 697.
 Josephine (keizerin). 707.
 Juigné. 545.
 Juliaan de Afvallige. 661.
 Jullet. 551.
 Jung. 783.
 Justinianus. 78.

K.

Karel I van Frankrijk. 179.
 „ III van Spanje. 511.
 „ VII „ Frankrijk. 101, 112.
 „ IX „ „ 125, 134, 179.
 „ X „ „ 779, 816.
 „ de Groote. 6, 33—45, 58, 111, 113, 123, 257, 699,
 708, 729, 744, 749, 767, 775, 787.

Karel de Kale. 36, 49, 66, 791.
„ Martel. 30.
Karloman. 30.
Kempis (Thomas à). 289.
Knox. 136.

L.

La Bruyère. 727.
Lacombe. 291, 292, 312.
Lacordaire. 780.
Lacoste. 547.
Lacroix. 497, 505.
La Fayette. 532, 634, 684.
Lafond. 278.
La Fontaine. 578, 722.
Lainez. 129, 130, 153, 159, 505.
Launoi. 23.
Lamaeus. 202.
Lamartine. 680.
Lamennais. 365, 779.
Lameth. 585, 611, 642.
Lamoignon. 488.
Lamourette. 626.
Laréveillère-Lepaux. 683.
Las Cases. 718.
Laurent. 829, 835.
Lavalette 499, 500.
Laveleye. 784.
Law. 373, 384.
Lazarus. 10.
Le Coz. 626, 629, 673.
Ledieu. 319.
Lefèvre d'Étaples. 518.
Leibnitz. 291.
Leisewitz. 61.

- Lemaire. 430, 431.
 Lemaitre. 219, 333.
 Lemer. 510.
 Lemontey. 641.
 Lenoir. 471.
 Leo de Groota. 15, 91, 774.
 " III. 33, 34.
 " X. 105, 106, 110, 111, 271, 366, 793.
 Lestonnac (Mevr.). 175.
 Liberius. 17.
 Lièvre (Le). 108.
 Linières. 378.
 Lionne. 233, 277.
 Locke. 277.
 Lodewijk IX. 6, 37, 42, 55, 63, 64, 77, 78, 102, 112,
 476, 596, 792.
 Lodewijk XI. 6, 103, 114, 178, 181, 468, 779, 793.
 " XII. 105.
 " XIII. 162, 166, 181—188, 198.
 " XIV. 117, 149, 171, 210, 219, 237, 243, 246,
 275—284, 290—294, 306, 313—328, 339—346, 351—359,
 368, 372, 395, 397, 449, 500, 560, 592, 671, 725, 734,
 740, 741, 765, 793, 795, 799, 800, 802, 804.
 Lodewijk XV. 378, 382, 383, 395, 410, 445, 452, 457,
 459, 460, 468, 470, 504, 509, 512, 518, 523, 525,
 579, 793.
 Lodewijk XVI. 255, 509, 521—523, 531, 534, 604, 613,
 624, 699.
 Lodewijk XVIII. 705, 779.
 Longueville (hertogin de). 233, 235, 328.
 Lotharius. 55.
 Louvois. 196.
 Loyola. 149—152, 160, 498, 505.
 Loyson. 824, 825, 828, 829, 836.
 Lucidus. 206.
 Luitprand. 31.

Luther. 64, 72, 122, 123, 155, 207, 271, 367, 418,
829, 835.
Luynes. 174, 219.

M.

Mac-all. 837.
Macaulay. 492.
Machault. 434, 444, 446, 461, 560.
Mahony (O'). 779.
Maintenon (Mevr. de). 4, 280, 291—307, 338—340, 358.
Maisonfort (Mevr. de). 292.
Maistre. 61, 93, 172, 241, 245, 670, 760, 767, 779, 794,
795, 797.
Maitre (Le). 135, 147.
Maldonatus. 153.
Malesherbes. 485, 487.
Malouet. 554, 556, 557, 563.
Marat. 585, 623.
Marca. 96, 110, 224, 243, 595, 786, 791, 796.
Marcion. 12.
Marcus-Aurelius. 11.
Mariana. 149, 159, 161.
Maria Theresia van Oostenrijk. 458.
Marie-Antoinette. 520.
Marignier. 329.
Marmont. 769.
Martin. 179, 193.
Martineau. 566, 588.
Martinus V. 94, 100.
" van Tours. 3, 53.
Massillon. 370.
Mattef. 676.
Maurepas. 528.
Maury. 550, 552, 559, 610, 611, 619, 621, 676, 737—
739, 751.

- Maximiliaan van Oostenrijk. 5.
Mazarin. 178, 196, 210, 212, 216, 218, 243, 277, 278,
370, 799.
Médécis (Marie de). 125, 161, 180.
Melanchton. 123.
Menou. 570.
Mermel. 108.
Meroveus. 20.
Mesengui. 490.
Mesmes. 374.
Meyer. 837.
Michaud. 784—786.
Michel. 662.
Mignol. 526.
Mirabeau. 546, 548—551, 557, 559, 585, 591, 609, 611,
619—621, 625, 634, 762.
Miron. 169.
Molina. 208, 209.
Molinos. 289, 290, 301, 304.
Montalembert. 530, 780, 821, 835.
Montanus. 12.
Montazet. 483, 490.
Montenay (Palissot de). 486.
Montespan (Mevr. de). 356, 358, 368.
Montesquieu. 196, 269, 475, 480, 483, 561.
Montesquiou. 552, 566, 610.
Montgéron. 422, 423.
Monti. 584.
Montlosier. 276.
Montpensier (hertogin de). 141.
Montpézat. 250.
Moreau. 486.
Mosheim. 46.
Mothe (de la). 292.
„ (Mevr. de la). 527.
Moy. 647.

Murat. 759.
Murray. 136.

N.

Napoleon I. 1, 2, 4, 6, 513, 661, 666, 671, 675—769,
794, 798, 806, 819.
Navarre (Marg. van). 154.
Neapolis. 723.
Necker. 531, 537, 546.
Neercassel. 254.
Nero. 661.
Nicaise. 304.
Nicolaas I van Rusland. 47, 48, 55.
" III " " 64.
Nicole. 219, 284, 304.
Nippold. 778.
Noël (Alexander). 319.
Nogaret. 72, 73, 75.
Noailles (aartsbisschop). 298, 303, 318—328, 335—364,
371—374, 378—389, 419, 420, 427.
Noailles (lid der Staten). 541.
" (maarschalk). 523.

O.

Optatus Gallus. 195.
Oranje (Willem van). 279, 280.
Orleans (Filips van). 359, 369, 370, 382.
Orsini. 73, 75.
Oxenstiern. 193.

P.

Pacca. 730, 733.
Pallavicino. 826.
Pancemont. 698.

- Paré. 154.
 Páris. 419, 420, 423.
 Parvus. 144.
 Pascal. 219, 221, 222, 236, 317, 332, 490, 829, 835.
 Pasquier. 81.
 Patroclus. 14.
 Paulus (apostel). 12, 726.
 " I. 32, 35.
 " III. 503, 763.
 " IV. 95.
 " V. 171, 180, 209.
 Pavillon. 224, 233, 234, 244, 245.
 Pelagius. 203, 205.
 Peppijn de Korte. 30—35.
 Péréfixe. 228.
 Perez. 154.
 Perpetua. 437—439.
 Perron (du). 163—169, 184, 209.
 Peter II. 59.
 Péthion. 563, 566, 611.
 Petitped. 320, 367, 424.
 Petrus (apostel). 12, 43, 745.
 Pithou. 240, 242, 773, 786, 790.
 Pius II. 103, 104, 793.
 " IV. 125, 134, 381.
 " V. 207.
 " VI. 575, 576, 666, 676.
 " VII. 677, 689, 691, 700, 705—717, 729, 735, 755,
 758, 760, 761, 776.
 Pius IX. 583, 781, 834.
 Plato. 479.
 Polignac. 337.
 Polycarpus. 10.
 Pompadour (Mevr. de). 444, 460, 461, 485, 502, 509.
 Pompignan. 523.
 Pomponatius. 478.

Pontchartrain. 321.
Ponticus. 11.
Portail. 392.
Portalis. 659, 701, 709, 721.
Pothinus. 11.
Pradez. 483, 484.
Pradt. 621, 780.
Pressensé. 567, 641, 679, 770, 783.
Prévot. 528.
Pucelle. 392, 396, 407.

Q.

Quesnel. 320, 334—351, 367, 384, 388, 412, 429, 776, 804.
Quinet. 61, 219, 492, 570, 656, 835.

R.

Rabardeau. 196.
Rabaud St. Etienne. 674.
Racine. 304, 319, 578.
Radet. 730.
Ramond. 647.
Ramus. 154.
Rancé. 237, 254, 267, 304.
Rapin. 245.
Ravillac. 160.
Ravechet. 360, 365.
Raynal. 528.
Raynouard. 712.
Réaume. 322.
Remigius. 3, 5, 19, 20.
Rémusat (Mevr. de). 707.
Renan. 814, 822, 836.
Renatus van Anjou. 103.
Retz. 178, 197, 211, 212, 216.

- Réveillaud. 837, 838.
 Rhotad. 46, 47.
 Ricci. 500, 504.
 Richelieu (kardinaal de). 166, 167, 172, 173, 177—199,
 201, 211, 242, 246, 278, 298, 357, 370, 395, 458, 799.
 Richelieu (hertog de). 447, 493.
 Richer. 149, 163—166, 185, 786, 794.
 Roannez. 220.
 Robbert II. 50, 55.
 Robert. 721.
 Robespierre. 591, 601, 649, 652, 656, 657, 683.
 Roche (de la). 404.
 Rochefoucault (kardinaal de la). 452, 570, 628.
 Rohan. 352, 356, 370, 526, 527.
 Rohrbacher. 779.
 Roland de la Platière. 646, 648, 651. .
 Rousse. 86.
 Rousseau. 143, 476, 477, 481, 488, 491, 560, 590, 656.
 Roy. 657.
 Royer-Collard. 659.
 Rupelmonde (Mevr. de). 476.

S.

- Sacy. 219, 227, 235.
 Saisset. 67.
 Saint Aignan. 795, 796.
 „ Cyran. 219, 317.
 „ Just. 656.
 „ Paul (Agnes de). 230.
 „ Simon. 238, 269, 793.
 Sainte-Beuve. 322.
 Saksen (Maurits van). 126.
 Sancho I. 59.
 Santarelli. 188.
 Santerre. 648.

- Schlosser. 21, 25, 414.
 Scudéry (Mej. de). 305.
 Sénac. 780.
 Sergius II. 52.
 Servan. 549.
 Servatius Lupus. 37.
 Servin. 163, 164.
 Sévigné (Mevr. de). 200, 304, 333.
 Sièyes. 536, 538, 544, 548, 549, 586, 625, 634.
 Sigebert. 38.
 Sigismund. 89.
 Simeon (Bernard). 278.
 Singlin. 219, 227.
 Sixtus V. 139, 141.
 Soanen. 384, 385, 388.
 Spina. 685, 686, 693.
 Staël (Mevr. de). 471, 498, 513, 682.
 Stephanus II. 32.
 Stuart (Maria). 136.
 Sully. 156, 180.
 Swen. 59.
 Syagrius. 20.
 Sybel (von). 96.
 Sylvester I. 13.
 „ II. 50.

T.

- Talleyrand. 547, 563, 608, 621, 624, 625, 634.
 Talon. 268.
 Tauler. 289.
 Tellier (Le). 230—233, 250, 277, 295, 310, 326, 330,
 338—340, 353, 356, 360, 365, 593, 797.
 Tencin. 384, 387, 400.
 Terentius. 499.
 Terray (du). 507.

Tertullianus. 517.
 Thianges (markiezin de). 356.
 Thibauld. 542.
 Thierry. 357.
 Thiers. 679, 684, 691, 707, 713, 761.
 Thietberga. 55.
 Theodosius de Grootte. 22, 58.
 Thomas (A. L.). 178.
 " van Aquino. 343.
 Thouret. 353, 566, 598.
 Tillemont. 219.
 Titon. 407.
 Tocqueville. 467, 574, 583, 668, 781, 836.
 Treilhard. 564, 599, 618, 632, 634.
 Trémouille (de la). 341.
 Tribonianus. 755.
 Tronçon. 298, 303.
 Trophimus. 15.
 Turenne. 276.
 Turgot. 549.

U.

Urbanus II. 52.
 " VI. 83, 84.
 " VIII. 191—193, 210.

V.

Vaillant. 423.
 Valentinianus III. 16, 22, 58.
 Valricher. 328.
 Vanini. 478.
 Ventadour (hertogin de). 352.
 Vernier. 837.
 Veuillot. 780, 781.
 Viairnes. 336.

Vialart. 335.

Victor I (paus). 23.

„ (Hugo van St.). 55, 57, 288.

„ (Richard van St.). 288.

Vincentius van Lerinum. 206.

„ da Paula. 798.

Vintimille. 389, 400, 405, 420, 426.

Vitricius. 14.

Voidel. 607, 610.

Voltaire. 8, 24, 149, 170, 171, 178, 181, 202, 244, 246,
269, 271, 285, 365, 369, 395, 414, 419, 454, 472—477,
480, 481, 491, 492, 514, 525, 526, 528, 582, 656,
805, 831.

Voyer de Boutigny. 594.

Vuillart. 328.

W.

Wallon. 833.

Walrada. 55.

X.

Xavier. 151.

Xenophon. 531.

Z.

Zacharias (paus). 31.

Zosimus „ 14, 51, 53.

